

**TÜRKİYE'DE UYUŞTURUCU VE UYUŞTURUCU
MADDELERLE
MÜCADELE (1923-1950)**

Rıdvan KIZILKAYA

DOKTORA TEZİ

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ANABİLİM DALI
TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Asaf ÖZKAN
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

RIDVAN KIZILKAYA

TÜRKİYE'DE UYUŞTURUCU VE UYUŞTURUCU MADDELERLE
MÜCADELE (1923-1950)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. ASAF ÖZKAN

ERZURUM-2024

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Asaf ÖZKAN danışmanlığında, Rıdvan KIZILKAYA tarafından hazırlanan bu çalışma 13/12/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof.Dr. Asaf ÖZKAN

İmza: **Ashı ıslak imzalıdır.**

Jüri Üyesi: Prof.Dr. İsmail EYYUPOĞLU

İmza: **Ashı ıslak imzalıdır.**

Jüri Üyesi: Dr. Öğretim Üyesi Bahar KÜPE

İmza: **Ashı ıslak imzalıdır.**

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU

İmza: **Ashı ıslak imzalıdır.**

Jüri Üyesi: Dr. Öğretim Üyesi Harun AYDIN

İmza: **Ashı ıslak imzalıdır.**

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 13/12/2024

Prof. Dr. S. Esin DAYI

Enstitü Müdürü

Ashı ıslak imzalıdır

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Uyuşturucu ve Uyuşturucu Maddelerle Mücadele (1923-1950)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönetime başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

Rıdvan KIZILKAYA

Tarih: 13.12.2024

İmza:

Aslı ıslak imzalıdır

ÖZET

Bu çalışmada, tarih boyunca var olan bazı bitkilerin -haşhaş, afyon, esrar- tıp alanı dışında uyuşturucu amacıyla kullanılması sonrasında ortaya çıkan olumsuz gelişmeler üzerine odaklanılmıştır. Söz konusu maddeler, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve sağlık gibi birçok alanı ilgilendirmektedir. Başta tıbbi alanda tedavi amaçlı kullanılan bu maddeler zaman içerisinde keyif verici ve uyuşturucu olarak yaygınlaşmaya başlayınca devletler ve toplumlar için ciddi bir soruna dönüşmüştür. Kullanım gerekçesi her ne olursa olsun uyuşturucu maddelerin ekonomik bakımdan önemli bir gelir kaynağı haline gelmesi beraberinde yeni sorunlar doğurmuştur. Özellikle emperyal devletlerin doğuda ekonomik kazanç elde etmek amacıyla girişimlerde bulunmaları toplumları uyuşturucu maddeler sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Hatta 19. yüzyılın ortalarında, tarihte bilinen ilk “*Afyon Savaşları*”nın yaşanmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın sonlarından itibaren büyük ekonomik kar sağlayan bu bitkilerden -eroin, morfin, kokain- yeni uyuşturucu maddeler üretilmiş ve insanlığın sağlığını giderek tehdit etmeye başlamıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde artık söz konusu maddelerin yayılması dünya devletlerini endişelendirmekle kalmamış ciddi bir şekilde mücadele edilmesi gerektiğini düşündürmüştü. İlk önce uluslararası antlaşmalarla uyuşturucu maddelerin sınırlandırılması amacıyla önemli adımlar atılmıştır. Ancak afyon ve türevlerinin sağlamış olduğu ekonomik kazançtan dolayı bu sözleşmelerden istenilen sonuç elde edilememiştir. Osmanlı Devleti, en başından itibaren uyuşturucu ile mücadelede ön planda olan ABD tarafından uluslararası mücadeleye davet edilmişti. Osmanlı, bu girişimleri desteklemiş hatta insanlık adına önemli görmüştür. Bununla birlikte davet edildiği konferanslara katılmadığı gibi sözleşmeleri de imzalamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti açısından afyon önemli bir tarım ürünüydü. Halkın temel geçim kaynağıydı. Dolayısıyla afyon yüzyıllardır bu bölgenin kayda değer ekonomik kazancıydı ve Osmanlı bunu kaybetmek istemiyordu. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte aynı politikaya devam edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti de aynı ekonomik kaygılarla 1925’te I. Cenevre Afyon Sözleşmesi’ni imzalamadı. Bunun sonucu olarak İstanbul’da tıbbi ilaç üretmek amacıyla üç tane uyuşturucu madde fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikalar, zamanla amaçlarının aksine tıbbi ilaç dışında eroin üretimine de başlayınca Türkiye’ye yönelik kara propagandanın konusu olmuştur. Uluslararası kamuoyundan gelen baskılar sonucunda 1931’de İstanbul’daki uyuşturucu madde fabrikaları bir daha açılmamak üzere kapatılmıştır. Türkiye, 1933 yılında uluslararası anlaşmaları kabul ederek imzalamıştır. Ayrıca “*Uyuşturucu Maddeler İnhisarı*” kurularak uyuşturucuya yönelik her türlü girişim denetim altına alınmıştır. Türkiye, tüm kurumlarıyla uyuşturucu madde kullanımı ve ticareti ile mücadele yürütmüştür. Toplumunu derinden etkileyen maddelerin üretimi, satışı denetlenmiş ve bu uğurda haşhaş ekim alanları ile afyon üretimi sınırlandırılmıştır. Bu çalışmanın şekillenmesinde; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Birleşmiş Milletler Arşivi, ulusal ve uluslararası telif eserler, süreli yayınlar, yerli ve yabancı basın, anılar, resmi internet sitelerinden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Haşhaş, Afyon, Esrar, Eroin, Morfin, Kokain, Uyuşturucuyla Mücadele, Uluslararası Sözleşmeler.

ABSTRACT

This study focuses on the negative developments that emerged after some plants that have existed throughout history -hashish, opium, marijuana- were used for drugs outside the medical field. The substances in question concern many fields such as politics, social, economic, cultural and health. These substances, which were initially used for therapeutic purposes in the medical field, turned into a serious problem for states and societies when they became widespread as recreational and narcotic drugs over time. Whatever the reason for use, the fact that drugs have become an important source of economic income has created new problems. In particular, the attempts of imperial states to make economic gains in the east have confronted societies with the problem of drugs. In the mid-19th century, it even led to the first known “Opium Wars” in history. From the late 19th century onwards, new drugs -heroin, morphine, cocaine- were produced from these plants that provided great economic profit and began to threaten the health of humanity. By the early 20th century, the spread of these substances not only worried the states of the world, but also made them think that they needed to be fought seriously. First, important steps were taken to limit the use of narcotics through international treaties. However, due to the economic gain provided by opium and its derivatives, the desired results could not be obtained from these agreements. The Ottoman Empire was invited to the international struggle by the USA, which was at the forefront of the fight against drugs from the very beginning. The Ottoman Empire supported these initiatives and even considered them important for humanity. However, it did not attend the conferences to which it was invited, nor did it sign the conventions. Because opium was an important agricultural product for the Ottoman Empire. It was the main source of livelihood for the people. Therefore, opium was the significant economic gain of this region for centuries and the Ottoman Empire did not want to lose it. The same policy continued from the Ottoman Empire to the Republic. The Republic of Turkey did not sign the First Geneva Opium Convention in 1925 due to the same economic concerns. As a result, three narcotics factories were established in Istanbul to produce medical drugs. When these factories started to produce heroin as well as medicinal drugs, contrary to their purpose, they became the subject of black propaganda against Turkey. As a result of pressure from international public opinion, the narcotics factories in Istanbul were closed in 1931, never to be reopened. In 1933, Turkey accepted and signed international agreements. In addition, the establishment of the “Drug Enforcement Administration” brought all kinds of drug-related initiatives under control. Turkey fought against the use and trade of drugs with all its institutions. The production and sale of substances that deeply affected the society were controlled and for this purpose, poppy cultivation areas and opium production were restricted. This study was shaped by the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey State Archives, the Republican Archives, the United Nations Archives, national and international copyrighted works, periodicals, local and foreign press, memoirs, and official websites.

Keywords: Republic of Turkey, Poppy, Opium, Marijuana, Heroin, Morphine, Cocaine, Fight against Drugs, International Conventions.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI.....	I
YEMİN METNİ	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
TABLolar LİSTESİ	X
ÖNSÖZ	XI
KISALTMALAR	XIII
KAYNAKÇA.....	XV
GİRİŞ	1
A- ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	1
I- Amaç-Problematik ve Araştırma Soruları	1
II- Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi-İlgili Araştırmalar ve Özgün Değeri.....	2
III- Araştırmanın Yaygın Etkisi ve Anabilim Dalı'nın Öncelikli Araştırma Alanlarıyla İlişkisi	3
IV- Araştırmanın Yöntemi	3
1- Veri Kaynakları ve Veri Toplama Tekniğı	4
2- Araştırma Süreci-Uygulama ve Veri Analizi	5
B- UYUŞTURUCU ÖZELLİĞİNE SAHİP BİTKİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

UYUŞTURUCU VEYA UYARICI MADDE KAVRAMI, BAĞIMLILIĞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

A- UYUŞTURUCU VEYA UYARICI MADDE KAVRAMI	8
B- MADDE BAĞIMLILIĞI.....	13
I- Uyuşturucu Maddelerin Kullanımının Önlenmesine Yönelik Faaliyetler.....	15
1-Koruma.....	15
2- Önleme	16

C- UYUŞTURUCU MADDELERİN TARİHÇESİ.....	17
D- UYUŞTURUCU MADDELERİN TÜREVLERİ	21
I-Afyon/Haşhaş	21
II-Esrar (Kenevir).....	36
E- SENTETİK UYUŞTURUCULAR	42
I-Morfin.....	42
II-Eroin	45
III-Kokain.....	48
F- DÜNYA’DA UYUŞTURUCU MADDELER SORUNU	51
I-Uyuşturucunun Uluslararası Soruna Dönüşmesi: İngiliz-Çin Çatışması	51
II- Afyon Savaşları	53
G-UYUŞTURUCU İLE MÜCADELEDE ÖNE ÇIKAN DEVLETLER	55
I-Amerika Birleşik Devletleri (ABD)	55
II-İngiltere	58
III-Almanya.....	60
IV-Fransa.....	62
V- Çin.....	63
VI- İran.....	64
VII- Mısır	66
VIII- Afganistan	67
H- UYUŞTURUCU MADDELERİN EKONOMİK BOYUTU	68
İ- UYUŞTURUCU MADDE KAÇAKÇILIĞI VE ROTALARI	70
I-Balkan Rotası.....	73
II-Kuzey Karadeniz Rotası.....	73
III-Güney Akdeniz Rotası	73
J- UYUŞTURUCUYLA MÜCADELEDE ULUSLARARASI KURULUŞLAR	73
I- Milletler Cemiyeti Bünyesinde Uyuşturucu Kontrolü (1920-1945)	74

1- Afyon Danışma Komitesi (OAC).....	74
2- Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC)	75
3- Narkotik İlaçlar Komisyonu (CND).....	75
4- Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC)	75
II- Uluslararası Polis Teşkilatı (İTERPOL)	76

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE UYUŞTURUCU

VE UYUŞTURUCU MADDELER SORUNU

A- UYUŞTURUCU MADDELERİN ANADOLU GEÇMİŞİ	77
B- OSMANLI DEVLETİ'NDE UYUŞTURUCU MADDELER	80
I- Osmanlı'da Uyuşturucu Madde Kullanımı	82
II- İstanbul'un Esrar Tekkeleri	98
III- Uyuşturucu Maddelerin Osmanlı Ekonomisindeki Yeri ve Önemi.....	102
1- Osmanlı Devleti'nde Afyon İnhisarı'nın Kurulması.....	110
2- İstanbul'da Berş-i Rahikî (Afyon) Macunhanesi (1783-1831)	113
IV- Osmanlı Devleti'nde Uyuşturucu Maddelerle Mücadele	114
V- Dünya'da Uyuşturucuyla Mücadele Politikaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu	126
I- Şangay Uluslararası Afyon Konferansı (5-26 Şubat 1909).....	126
II- Lahey Afyon Konferansları (1912-1914).....	129
1- I. Lahey Afyon Konferansı (23 Ocak 1912)	129
2- II. Lahey Afyon Konferansı (1 Temmuz 1913)	132
3- III. Lahey Afyon Konferansı (25 Haziran 1914)	133
C- CUMHURİYET DÖNEMİ UYUŞTURUCU MADDELER SORUNU	136
I- Türkiye'de Uyuşturucu Madde Üretimi, Ticareti ve Kullanımı.....	136
1- Afyon ve Haşhaş Üretimi	136
2- Afyon Ticareti	151
3- Uyuşturucu Madde Kullanımı	166

II- Türkiye’de Kurulan İlk Yabancı Sermayeli Uyuşturucu Madde Fabrikaları.....	191
1- Oriental Products Company (OPC).....	192
2- Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye (ETKİM).....	196
3- Türk Eczaya Tıbbiye ve Kimyeviye (TETKAŞ).....	197
4- Uyuşturucu Madde Üreten Fabrikaların Kapatılması	202

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE UYUşTURUCU VE UYUşTURUCU MADDELERLE MÜCADELE

A- BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NDE AFYON TARTIşMALARI...	206
B- TÜRKİYE’NİN UYUşTURUCU MADDE MESELESİNE YAKLAşIMI.....	209
I- Uyuşturucu Madde Kontrolüne Yönelik Girişimler.....	210
II- İthalat ve İhracatın Kontrol Altına Alınması	214
III- Türk Gıda Kodeksinin Kurulması.....	218
IV- Uyuşturucu Madde Üretimi ile Mücadele	220
V- Uyuşturucu Madde Kullananların Tecridi: Hayırsız Ada Fikri	223
C- UYUşTURUCU MADDE KONTROLÜNE DAİR ULUSLARARASI MEVZUAT VE TÜRKİYE’NİN YAKLAşIMI.....	226
I- Uluslararası Konferanslar, Sözleşmeler ve Protokoller.....	227
1- I. Cenevre Afyon Konferansı (19 şubat 1925)	227
2- II. Cenevre Afyon Konferansı (13 Temmuz 1931).....	234
3- Bangkok Afyon Konferansı ve Anlaşması (27 Kasım 1931).....	246
4- III. Cenevre Afyon Konferansı (26 Haziran 1936)	248
5- Paris Protokolü (19 Kasım 1948).....	260
6- Ankara Afyon Konferansı (21 Kasım 1949).....	262
II- Türkiye’nin Uluslararası Sözleşmeleri ve Protokolleri Onaylaması.....	264
D- UYUşTURUCU MADDELER İNHİSARI (UMİ).....	281
I- Kuruluş Süreci ve Amaçları	282
II- İnhisar Teşkilatı ve İdari Yapısı	291

III- Kurumsal Faaliyetler.....	292
E- TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ (TMO)	301
F- TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA UYUŞTURUCU MADDELER SORUNU	303
I- Türkiye-Mısır İlişkileri.....	303
II- Türkiye- ABD İlişkileri.....	309
G- TÜRKİYE’DE UYUŞTURUCU MADDELERLE MÜCADELE YÜRÜTEN KURUM VE KURULUŞLAR	314
I- Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti	314
II- Jandarma Genel Komutanlığı.....	320
III- Gümrük Muhafaza Umum Komutanlığı.....	322
IV- Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti	329
V- Yeşilay Cemiyeti.....	334
VI- Bakırköy Ruh ve Akıl Sağlığı Hastanesi	342
H- TÜRK CEZA KANUNU’NDA UYUŞTURUCU MADDELER.....	350
SONUÇ.....	360
EKLER.....	364

TABLolar LİSTESİ

- Tablo-1: Jardine-Matheso Şirketi'nin İthal Ettiği Türk Afyonu
- Tablo-2: 1840-1876 Yılları Arasında İzmir'de Afyon Fiyatları ve İhracatı
- Tablo-3: 1840-1880 Yılları Arasında Fransa'ya İhraç Edilen Türk Afyonu
- Tablo-4: 1874-1923 Yılları Arasında Üretilen Türk Afyonu
- Tablo-5: Afyon Maddesinin Miktarı ve Fiyatı (1911-1912)
- Tablo-6: İngiltere'nin Bazı Mallardaki İthalatında Türkiye'nin Yüzdelik Payı (1825-1835)
- Tablo-7: 1923-1933 Yılları Arasında Afyon Üretim Miktarı
- Tablo-8: 1933 Yılında Afyon Ekimine İzin Verilen Bölgeler ve Grubu
- Tablo-9: 1945-1946 Yılında Haşhaş Ekimi İçin İzin İstenilen Yerler
- Tablo-10: Bitkilerin Genel Ekilişinin Yüzdelik Olarak Gösterimi
- Tablo-11: 1934-1950 Yılları Arasında Kenevir Ekimi ve Üretimi
- Tablo-12: Kenevir Yetiştiren İllerin Ekim Alanları, Lif ve Tohum Dağılımı (1937-1947)
- Tablo-13: 1926-1931 Yılları Arasında İstanbul Afyon Borsasında Oluşan Fiyatlar
- Tablo-14: 1929-1933 Yılları Arasında Bazı Tarım Ürünlerinin Fiat Endeksi
- Tablo-15: 1923-1931 Türkiye'nin Afyon İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı (Ton)
- Tablo-16: 1929-1933 Yılları Arasında İstanbul Ticaret Borsasında Satılan Ham Afyonların Fiyatı
- Tablo-17: 1946-1949 Yılları Arasında Belçika'nın İthalat Yaptığı Ülkeler ve Miktarı
- Tablo-18: 1950 Yılında Afyon İhracının Ülkeler Bazındaki Verileri
- Tablo-19: Türkiye'de Uyuşturucu Kullanımının Gruplara Göre Dağılımı (1930-1934)
- Tablo-20: 1934 Yılı Uyuşturucu Kullanımının Yaş, Cinsiyet ve Çalışan Dağılımı
- Tablo-21: İstanbul'da Yakalanan Uyuşturucu Maddeler (Kg) (1943-1947)
- Tablo-22: Bağımlılık Tedavisi Gören Hastaların Cinslere Göre Dağılımı (1934-1940)

ÖNSÖZ

Uyuşturucu veya uyarıcı maddelerin toplumsal bir soruna dönüşüm sürecini ihtiva eden bu çalışmada, söz konusu maddelerin neden olduğu gelişmeler tarihsel bir perspektifle sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada uyuşturucu maddelerin toplumsal, sağlık, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda oynadığı rol incelenmiştir. İnsanlık tarihinin en eski zamanlarından beri varlığı bilinen bitkilerin faydalarının yanı sıra deneyimler sonucunda suiistimal edilmesiyle büyük bir soruna nasıl dönüştüğü gösterilmek istenmiştir. Bu bağlamda “*Türkiye’de Uyuşturucu ve Uyuşturucu Maddelerle Mücadele (1923-1950)*” adlı çalışma, Cumhuriyet’in ilan tarihi olan 1923’ten 1950’ye kadar geçen sürede uyuşturucunun Türkiye’deki durumu ve neden olduğu sorunların incelenmesi amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Girişte; tez konusu metne dönüştürülürken araştırmanın amacı, kuramsal çerçeve, özgün değer, yaygın etkisi, araştırmada kullanılan bilimsel yöntem, süreç ve veri analizi hakkında bilgi verildi. Bu işlemlerden sonra bölümler bir plan dâhilinde tasarlandı:

Birinci Bölüm’de: “*Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Kavramı, Bağımlılığı ve Tarihsel Gelişimi*” ana başlığı altında uyuşturucu ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Bu bölüm dokuz alt başlıktan oluşmaktadır. Uyuşturucu madde kavramına yönelik yaklaşımların tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Bununla birlikte uyuşturucunun tarih sahnesine çıkışı ve gelişimi üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölüm’de: “*Türkiye’de Uyuşturucu ve Uyuşturucu Maddeler Sorunu*” başlığında uyuşturucu maddelerin Anadolu serüveni ve tarihsel geçmişi irdelenmiştir. Bu bölüm dört ana başlıktan oluşmaktadır ve söz konusu maddelerin neden olduğu toplumsal, sağlık, siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmeler aktarılmıştır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte uyuşturucu maddelere yönelik benimsenen politikalar ve alınan önlemler ele alınmıştır.

Üçüncü Bölüm’de: “*Türkiye’de Uyuşturucu ve Uyuşturucu Maddelerle Mücadele*” kısmında ise uyuşturucu maddelerle mücadeleye odaklanılmıştır. Bu bölümde uyuşturucu madde üretimi, ticareti, kullanımı, uluslararası önlemler karşısında Türkiye’nin tutumu, uyuşturucu ile mücadele eden kurum ve kuruluşlar, Türk Ceza Kanunu’nunda mücadeleye yönelik yaklaşımlar ele alınmıştır.

Sonuç kısmında ise bu üç bölümün toplamından ortaya çıkan genel bir değerlendirme yapılmıştır. Öneriler, elde edilen bulgular ve günümüze kadar etkisi

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AİİTE:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
AMATEM	:Alkol ve Madde Tedavi Merkezi
BCA	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BDT	:Basılmamış Doktora Tezi
BMM	:Büyük Millet Meclisi
BYLT	:Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	:Çeviren
DP	:Demokrat Parti
ÇTTAD	:Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi
DBTDAT	:Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
DH.MKT	:Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi
E.T	:Erişim Tarihi
Ed.	:Editör
ETKİM	:Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye
HR.İM	:Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
Hızl.	:Hazırlayan
İEİC	:Doğu Hindistan Şirketi
LSD	:Lizerjikasid Dietil Amid
M.Ö.	:Milattan Önce
M.S.	:Milattan Sonra
MC	:Milletler Cemiyeti
SBD	:Sosyal Bilimler Dergisi
SBE	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
SİM	:Sıhhiye İctimaiye Muaveneti
TBBD	:Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TETKAŞ	:Türkiye Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyeviye Şirketi
TMO	:Toprak Mahsulleri Ofisi
THC	:Cannabis Sativa ve Cannabis İndica
TUBİM	:Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi
UMİ	: Uyuşturucu Maddeler İnhisarı
UN	:Birleşmiş Milletler
UNODC	:Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Dairesi

KAYNAKÇA

A- ARŞİVLER

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

United Nations Archive (UNA)

Türkiye İstatistik Kurumu Arşivi (TÜİK)

B- RESMÎ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

Düstur

Resmi gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

C- SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

Anadolu Ajansı

Anadolu

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Halk Dostu

Habererk

Haber Eyüp

İkdam

Milliyet

New York Times

Kurun

Serveti Fünûn

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Tevhid-i Efkâr

Ulus

Vakit

Vatan

Yarın

2- Dergiler

Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi

AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Akademik Bakış Dergisi

Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi

Asia Minor Studies

Atatürk Dergisi Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Avrasya Tıp Dergisi

Bağımlılık Dergisi

Belleten

Bulletin of New York Academy of Medicine

Bulletin On Narcotics

Büyük Doğu

Carta International

Current Researches in Anesthesia & Analgesia

Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi

Emek ve Toplum Dergisi

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Gençlik Araştırmaları Dergisi

Güncel Bağımlılık Araştırmaları Dergisi

İdare Mecmuası

Indian Journal of Anaesthesia

International Smart Journal

International Journal of Drug Policy

İstanbul Barosu Dergisi

İstanbul Seririyatı

İstanbul Üniversitesi İletişim Bilimler Dergisi

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası

Journal Of Economic Botany

Journal Of International Affairs
Journal of Medical Bioraphy
Journal of Political Sciences
Journal of the Western Society for French History
Bulletin Des Stupefiants
Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi
Klinik Psikiyatri Dergisi
Lokman Hekim Dergisi
Middle East Studies
Milli Folklor
National Bureau of Economic Research
New Voice in Public Policy
Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)
Pharmacy in History Journal
Salon Dergisi
Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi
Tarih Okulu Dergisi
Tarih ve Gelecek Dergisi
The Journal of Academic Socila Science Studies
The Social History of Alcohol and Drugs
The Journal Of Social Science
Therapeutic Communities The International Journal
Tiyatro Araştırmaları Dergisi
Türkiye Bağımlılık Dergisi
Türkiye Barolar Birliği Dergisi
Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi
Türkiye Parazitoloji Dergisi
Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
Vegetation History and Archaeobot
Yeşilay Dergisi

D- ANSİKLOPEDİLER VE SÖZLÜKLER

Atatürk Ansiklopedisi

Britannica Concise Encyclopedia

Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi

İstanbul Ansiklopedisi

Kâmûs-ı Türkî

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Türkler Ansiklopedisi

E- KİTAPLAR

1- Araştırma Eserler

ADIVAR, Halide Edip, **Sonsuz Panayır**, Can Yayınları, İstanbul, 2016.

ADİL, Fikret, **Asmalımescit 74**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.

AKÇASU, Alâeddin, **Uyuşturucu Maddeler Sorunu “Esrar”**, Hastürk Yayınları, İstanbul, 1972.

AKÇURA, Gökhan, **Muhsin Ertuğrul**, İBB Yayınları, İstanbul, 2023.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, ÖZTÜRK, Sait, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

ALTINDAL, Aytunç, **Haşhaş ve Emperyalizm**, 4. Baskı, Destek Yayınları, İstanbul, 2022.

ALTINTOP, Kerem, **Aztek & İnka Uygarlığı**, Ezr Yayıncılık, İstanbul, 2020.

ALTUN, İsa, **Bir Kereden Çok Şey Olur**, Temiz Toplum Derneği Yayınları, İstanbul, 2011.

ALYOT, Halim, **Belgelerle Türk Polis Tarihi**, VII, Başak Matbaacılık, Ankara, 2017.

AMİR, Pol, **Alamut'un Efendisi Hasan Sabbah**, Truva Yayınları, İstanbul, 2014.

AND, Metin, **16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam**, Akbank Yayınları, İstanbul, 1993.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985.

ARITAN, Mehmet Şakir, **Uyuşturucu Maddeler ve Alkol**, Mistaş Matbaası, Konya, 1975.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 16. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

- ÂŞIKÎ, Derviş Ahmed, **Aşıkpaşazâde Tarihi**, (Hızl. Ayşenur Kala), Kamer Yayınları, İstanbul, 2013.
- ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.
- ATEŞ, Hasbi, **Türk İhraç Malları**, Damga Matbaası, İstanbul, 1960.
- ATEŞ, Hamza, KOÇAK, Ahmet, **Bir Kamu Politikası Olarak Bağımlılıkla Mücadele**, Nobel Akademik Yayınları, Ankara, 2018.
- ATIL, Esin, **Levni ve Surname**, Koç Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2018.
- AYBET, Gülgün Üçel, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- AYDIN, Özkan, **Milli Mücadele Döneminde Dış Ticaret 1920-1923**, Ziraat Grup Matbaacılık, Ankara, 2018.
- AYDIN, Erdem, **Türkiye’de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2002.
- BABAHANOĞLU, Veysel, ÖRSELİ, Erhan, **Kamu Politikası: Türkiye’de Uyuşturucu ile Mücadelede Uygulanan Politikalar ve Toplumsal Algı**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.
- BABAOĞLU, Ali Nahit, **Uyuşturucu ve Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- BABUNA, Cahit, BAYHAN, Nevzat, **Uyuşturucu Bağımlılık Afeti ve Sorunları**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009.
- BAHTİYAR, Galip, **Türkiye İstihsalatı: Afyon**, Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, İstanbul, 1933.
- BARTER, James, **Opium**, Drug Education Library, Lucent Books, England, 2004.
- BASRİ, Muallim Şövalye Hasan, **Esrarkeşler**, (Hızl. Süha Ünsal), Kebikeç Yayınları, Ankara, 1997.
- BAUDELAİRE, Charles, **Kötülük Çiçekleri**, (Fransızcadan çeviren: Sait Maden), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022.
- BAYTAR, İbnü’l, **Tercüme-i Müfredatı**, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- BAYTOP, Turhan, **Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)**, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
-, **Türkiye’nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1963.
- BENJAMİN, Walter, **Esrar Üzerine**, (Çev. Suat Kemal Angı), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2012.

- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 27. Baskı, (Hzl. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- BEY, Abdülaziz, **Osmanlı, Âdet, Merasim ve Tabirleri-İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil**, (Hzl. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günya), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- BİNGÜL, İlyas, **Osmanlı’da Kahvehane ve Toplumsal Hayat Mekânları**, Gram Yayınları, İstanbul, 2013.
- BOLAY, Süleyman Hayri, **Tanzimat’tan Günümüze Türk Düşünürleri**, C. 5, Nobel Yayınları, Ankara, 2015.
- BONNER, Robert, **Opium Poppy Cultivation and Heroin Processing in Southeast Asia**, U.S. Department of Justice Drug Enforcement Administration Office of Intellegence, Washington, 1992.
- BOOTH, Martin, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, (Çev. Özden Arıkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
- BÖLÜKBAŞI, Atilla Alp, USTA, Veysel, **Akçaabatlı Bir Başkan Hasan Hüsnü Saka**, Akçaabat Belediyesi Yayınları, Trabzon, 2016.
- BULDUK, Üçler, **XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı**, TTK, Ankara, 2013.
- BULGAKOV, Mihail, **Morfin**, (Çev. Kadir Yücel), Kızıl Panda Yayınları, İstanbul, 2019.
- BURNİE, David, **Bitkiler**, (Çev. Nejat Ebcioğlu), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
- CRİSS, Nur Bilge, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- ÇELEBİ, Asaf Halet, **Mevlana ve Mevlevilik**, Hece Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2006.
- ÇELEBİ, Evliya, **Seyahatnamesi**, (1. Kitap), (Hzl. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- ÇELEBİ, Kâtip, **Mîzan’ül-Hakk Fi İhtiyari’l-Ahakk**, (Hzl. Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.
- ÇELİK, Birten, “*Osmanlı Gümrüklerinde 19. Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar*”, XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018), Cilt. III, **Bildiriler Kitabı**, TTK Yayınları, Ankara, 2022.
- ÇELİK, Mutlu, **Uyuşturucu**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2018.
- ÇETİNÖZ, Esra, **Türkiye’de & Dünyada Uyuşturucu İle Mücadele**, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2019.

- ÇOLAK, Filiz, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2013.
- D'OHSSON, İgnatius Mouradge, **18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler**, (Çev. Zehra Yüksel), 1001 Temel Eser Tercüman, İstanbul, 1980.
- DEMİRHAN, Ayşegül, *"İbni Sina ve Afyon Hakkındaki Fikirleri"*, Uluslararası İbni Sina Sempozyumu, (17-20 Ağustos), **Bildiriler Kitabı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- DERNSCHWAN, Hans, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat**, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.
- DERKS, Hans, **History of the Opium The Assault on the East, ca. 1600-1950**, Brill, Boston, 2012.
- DAVIS, Edwin John, **Anadolu**, (Çev. Funda Yılmaz), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- DİKER, Hayrullah, *"Heroin ve Esrar"*, **Üniversite Konferansları 1963-1967**, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- DİRİÖZ, Haydar Ali, **Lale Devri**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1973.
- DOĞANAY, Serkan, **Trabzon Limanı ve Hinterlandı**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2014.
- DUMONT, Paul, **"Beyaz Yıllar", İstanbul 1914-1923**, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- EFENDİ, Ahmet Mithat, **Beşir Fuat**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014.
- EL-AKHİSÂRÎ, Ahmed Er-Rûmî, **Tütün İçmek Haram Mıdır? Bir Osmanlı Risalesi**, (Çev. Mehmet Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Emniyet Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Türk Polis Tarihi**, Cilt: 7, Başak Matbaacılık, Ankara, 2017.
- ERDAL, Serkan, DEMİRCİ, Hasan, SİVRİ, Pir Murat, **Hilal-i Ahdar Cemiyeti**, Kitapevi Yayınları, 2019.
- ERDİNÇ, Cengin, **Overdose Türkiye: Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- ERGÜL, Ergin, **Hukuki, Adli, Tıbbi, Kriminolojik, Aktüel Boyutları ve İlgili Mevzuatıyla Uyuşturucu Maddeler ve Suçları**, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 1997.
- ERHAN, Çağrı, **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.
- ES, Hikmet Feridun, **İki Cinayet Gecesi**, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- FAROQHÎ, Suraia, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- FAUSTER, Jörg, **Hammadde**, (Çev. Levent Konca), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- FELSCHERINOW, Christiane Vera, **Eroin: Küçük Christiane'in Korkunç Anıları**, (Çev. Ümit Kıvanç, Erol Özbek), Kelebek Yayınları, İstanbul, 1981.
- FRİK, Feridun, **Türkiye Cumhuriyet'inde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938**, Universium Basımevi, Almanya, 1938.
- FUZÛLÎ, **Beng u Bâde**, (Çev. Murat Kaymaz), Ötüken Neşriyat, Ankara, 2016.
- GALANTİ, Avram, **Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik**, Tan Matbaası, İstanbul, 1947.
- Genelkurmay Başkanlığı, *"Kaniye Savunması ve Tiryaki Hasan Paşa"*, **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Askeri Büyükleri ve Zaferleri**, Seri No: 12, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1986.
- GEZER, Onur, **Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- GHODSE, Hamid, *"Special Event Commemorating The Centennial of The Signing of The International Opium Convention"*, **United Nations International Narcotics Control Board**, Vienna, 2012.
- GİZLENCİ, Şahin, vd., **Kenevir Tarımı**, Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü, Samsun, 2019.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÖKAY, Fahreddin Kerim, **Esrar İstimalinden Mütevellit Ruhî Tagayyüler**, Kader Matbaası, İstanbul, 1930.
- GÖKÇEGÖZ, Fazlı, **Uyuşturucu – Uyarıcı Madde (Narkotik) Suçlarına Yönelik Mücadele Stratejileri**, (Ed. Fatih Mehmet Harmancı, Murat Gözübenli), Nobel Yayınevi, Ankara, 2014.
- GÖKBUNAR, Ali Rıza, **Organize Suçlarla Mücadelede Sivil Silah: Vergi**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2010.
- GÖNGÖR, Hakan, Türk-Amerikan İlişkilerinde İstanbul'daki Afyon Fabrikaları'nın Bir Soruna Dönüşmesi (1926-1933), **Küresel Dünyada Sosyal Bilimler: Sanat, Toplum, Devlet ve Yönetişim**, (Ed. Nesrin Ada), LiteraTük Academia, Konya, 2021.

- GÜÇHAN, Muzaffer Esat, “*Morfin, Heroin ve Kokain İptilaları*”, **CHP Konferanslar Serisi**, Kitap: 13, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1940.
- GÜLSOY, Ufuk, **İstanbul Ticaret Borsası 1924-2014**, Aktif Matbaa, İstanbul, 2015.
- GÜNDÜZ, Aka, **Ben Öldürmedim: Kokain**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1933.
- GÜNGÖR, Şener, **Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerle İlgili Suçlar**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2001.
- HAMDİ, Hikmet, **Sihhi Müze Rehberi**, Yenigün Matbaası, Ankara, 1928.
- HAMMER, Joseph Von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt. 3, Nokta Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.
- HAMMER, Joseph Von, **Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi**, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, 2017.
- HASGÜLER, Mehmet ULUDAĞ, B. Mehmet, **Uluslararası Örgütler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012.
- HAYDAR, Ali, **Haşhaş Ziraatı**, Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, Bursa, 1326 (1910).
- HEMINGWAY, Ernest, **İşgal İstanbul’u ve İki Dünya Savaşı’ndan Mektuplar**, (Çev. Mehmet Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- HİMMETOĞLU, Hüsnü, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.
- HOMEROS, Homeros, **Odysseia**, (Çev. Azra Erhat), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.
- HÜR, Ayşe, **Osmanlı’nın Öteki Tarihi**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2017.
- HÜSEYİN, Binbaşı, **Memalik-i Osmaniye’nin Ziraat Coğrafyası**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1886.
- İÇLİ, Tülin, **Kriminoloji**, Ofset Matbaası, Ankara, 1999.
- İNALCIK, Halil, **Has-Bağçede ‘Ayş u Tarab: Nedîmler, Şâirler, Mutribler**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2018.
- İNCEKARA, Fethi, **Türkiye Haşhaş Çeşitleri ve Bunların Tohum ve Afyon Bakımından Değerleri**, Çankaya Matbaası, Ankara, 1949.
- KÂĞITÇI, Mehmet Ali, **Afyon**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1960.
-, **Yurdumuzda Has Essiz Cevher Afyon Mahsulümüzü Kurtarma Savaşı**, Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1977.

- KAPTANAĞASI, Selahaddin, **70. Yılında: Yeşilay'ın Tarihçesi (1920-1945 Dönemi)**, Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990.
- KARAGÖZ, İbrahim, **Sigara, Alkol, Uyuşturucu Zararları ve Dini Hükmü**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.
- KARAHANOGULLARI, Onur, **Birinci Meclisin İçki Yasağı: Men-i Müskirat Kanunu**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
-, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Nur Baba**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- KARAYEL, Hümeysra Kutluoğlu, **Madde Bağımlılığı ve Mücadele**, İNSAMER, İstanbul, 2018.
- KASABA, Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, (Çev. Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 1993.
- KAYA, Atilla, ACAR, Murat, *“Bağımlılıkla Mücadeleye Yönelik Kamu Politikalarında Emniyet Teşkilatının Rolü”*, Bağımlılıkla Mücadelede Kamu Politikaları Sempozyumu, (27-28 Nisan), **Bildiriler Kitabı**, Samsun, 2023.
- KAYIHAN, Siracettin, **Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1946.
- KENAN, Hüseyin, **Toksikomani (Keyf Veren Zehirlerin Tiryakiliği)**, Sıhhat Almancağı, Kader Matbaası, İstanbul, 1934.
- KIRILMAZ, Harın, DAĞLI, Zülkif, **Bağımlılık ve Bağımlılıkla Mücadele Konusunda Akademik Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.
- KIRİLEN, Gürhan, **Çin’de Afyon Savaşları**, Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2015.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Bâbîâli**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2011.
- KIZILYALIN, Ahmet Arif, **Uyuşturucu Zehirler ve Cinsel Çılgınlıklar**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1983.
- KOÇU, Reşat Ekrem, **Eski İstanbul’da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri**, Doğan Kitap, İstanbul, 2002.
-, **Osmanlı Tarihinde Yasaklar**, Doğan Kitap, İstanbul, 1963.
-, **Tarihimizde Garip Vakalar**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

- KÖKNEL, Özcan, **Bağımlılık “Alkol ve madde Bağımlılığı”**, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1998.
-, **Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981.
-, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1976.
-, **Uyuşturucu Maddeler Sorununa Toplu Bir Bakış**, Uyuşturucu Maddeler Sorunu, Hastürk Yayınları, İstanbul, 1972.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- KRAMER, John F., **A Manual On Drug Dependence**, World Health Organization, Cenevre, 1975.
- KURUÇAY, Tahsin, **Gizli Örgütler ve Tarikatlar**, Nef Kitap, İstanbul, 2022.
- LAMOUR, Catherine, LAMBERTİ, R. Michel, **Eroin Dosyası (Amerika’nın Afyon Oyunları)**, (Çev. Semih Tuğrul), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- LEWİS, Bernard, **Haşhaşiler**, (Çev. Ali Aktan), Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995.
- LODWICK, Kathleen, **Crusaders Against Opium: Protestant Missionaries In China 1874-1917**, The University Press of Kentucky, America, 1996.
- MACAR, Oya Dağlar, MACAR, Elçin, **Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de**, Libra Kitap, İstanbul, 2010.
- MANSEL, Philip, **Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-124**, (Çev. Şerif Erol), Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- MAĞMUMİ, Mecit, **Afyon Mevzuu**, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1940.
- MARANKİ, Ahmet&Elmas, **Beyaz Ölüm**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2013.
- MİLLİNGEN, Julius R. Van, **Osmanlıdan İnsan Manzaraları**, (Çev. Osman Yıldız), Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2018.
- Ministry of Foreign Affairs Report**, “*The International Opium Convention 1912 and Subsequent Relative Papers*”, London, 1921.
- MORTİMER, William Golden, **Peru: History of Coca “The Divine Plant of the Incas: With an Introductory Account of the Inca, and of the Andean Indians of Today**, J. H. Vail & Company, New York, 1901.
- NERVAL, Gerard De, **Doğu’da Seyahat**, (Çev. Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- NUR, Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, 4, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967.

- OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûflilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- ORHAN, Mehmet Can, **Celal Bayar**, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2019.
- ONARAN, Burak, **Mutfakta Yemeğin Politik Serüveni**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖGEL, Kültegin, **Bağımlılık Asla Sadece Bağımlılık Değildir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
-, **Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme**, Yeniden Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖKÇÜN, Ahmet Gündüz, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1971.
- ÖMER, Besim, **Mükeyyifat ve Müskirattan Afyon, Kahve, Çay, Esrar**, (Hzl. Cevdet Erdöl), Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022.
- ÖZAKKAŞ, Tahir, Ahmet Çorak, **Bilimsel Bir Ruhbilim Projesi'nden "Dürtü-Çatışma"ya Freud'un Kuramı**, Psikoterapi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖZAKMAN, Turgut, **Dr. Rıza Nur Dosyası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.
- ÖZDEN, Akil Muhtar, **"Afyon, Morfin ve Heroin Manileri"**, Üniversite Konferansları 1936-1937, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937.
- ÖZDİL, Yılmaz, **Anka Kuşu**, Sia Kitap, İstanbul, 2022.
- ÖZEN, Cahit, **Uyuşturucu Maddelere Karşı Mücadele**, Hastürk Yayınları, İstanbul, 1972.
- ÖZGENTÜRK, Nebil, **Sanayinin Sonsuz Işığında İstanbul Sanayi Tarihi**, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, İstanbul, 2017.
- ÖZKAN, Ömer, **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÖZMAN, Mehmet Aydoğan, **Milletlerarası Anlaşmalarda Çekinceler (İhtirazî Kayıtlar)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
- ÖZYAZICI, Alparslan, **Alkollü İçkiler Sigara ve Madde Bağımlılığı**, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- PARLAR, Suat, **Kirli İşler İmparatorluğu**, Mephisto Yayınları, İstanbul, 2006.
- PAKKAN, Mehmet Fahrettin, **Eroin Kurbanı**, Sinan Matbaası, İstanbul, 1941.
- PALA, İskender, **İki Dirhem Bir Çekirdek**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010.
- PAYOT, Jules, **İrade Terbiyesi**, (Çev. Ludmila Denisenko), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020.

- POLLAN, Michael, **Arzunun Botaniği**, 6. Baskı, (Çev. Sevin Okyay), Domingo Yayınları, İstanbul, 2001.
- SAFA, Peyami, **Bir Tereddüdün Romanı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.
- SAKA, Reşat, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1948.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 22. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2011.
- SARIBAŞ, Şükrü Yusuf, **Afyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri**, 6. Milli Türk Tıp Kongresi, Kader Matbaası, Ankara, 1935.
- SAYGILI, Sefa, **Mazhar Osman**, Pedam Yayınları, İstanbul, 2010.
- SCHİVELBUSCH, Wolfgang, **Keyif Verici Maddelerin Tarihi: Cennet, Tat ve Mantık**, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Dost Kitapevi, Ankara, 2010.
- SCHMİDT, Jan, **From Anatolia to Indonesia: Opium Trade and The Dutch Community of İzmir (1820-1940)**, İstanbul, 1998.
- SEÇKİNER, Ali Hakan, **İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı (1839-1938)**, İksad Yayınevi, Ankara, 2021.
- SHERİLL, Charles, **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çev. Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973.
- SİNHA, Jay, **The History And Development Of The Leading International Drug Control Convention**, Library Of Parliament, Canada, 2001.
- SONGAR, Ayhan, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Türk Dış Politikası 1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul, 2016.
- SÖZER, Hüseyin Sabri, **Uyuşturucu Maddeler ve Problemleri**, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2020.
- STANWİX, William, SPARROW, Alex, **The Hempcrete Book: Desiging and Building With Hemp-Lime**, Green Books, England, 2014.
- ŞABUDAK, Özcan, **Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özcan**, Libra Kitap, İstanbul, 2009.
- ŞAHİNGİRAY, Özel, **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.
- ŞAKİR, Ziya, **Sultan Hamidin Son Günleri**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2018.
- ŞENEL, Turhan, **Uyuşturucu Maddeler ve Mücadele**, Türk İdareciler Derneği Yayınları, Ankara, 1983.

- ŞENLİK, Ahmet Şefik, **Tiryâkî Hasan Paşa Gazavâtnâmesi ve Bazı Filolojik Notlar**, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2017.
- ŞERİF, Kamran, **Afyon Türkiye’de ve Dünya’da**, İktisat Vekâleti Yayınları, Ankara, 1933.
- T. C. İçişler Bakanlığı, **Kaçakçılıkla ve Organize Suçlarla Mücadele’99**, EGM-KOMDB Yayınları, Ankara, 2000.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık İstihbarat Harekât Daire Başkanlığı, **Uyuşturucu Olayları Genel Genel Değerlendirmesi**, Narkotik Şube Müdürlüğü, Ankara, 1995.
- T.C. İşleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, **Türkiye Uyuşturucu Raporu: Eğilimler ve Gelişmeler**, Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1972.
- TETİK, Ahmet, **Türk Ticaret Yıllığı 1924-1925**, I, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 2015.
- TİRYAKİOĞLU, Okay, **IV. Murat: Gür ve Zafer**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- TOPRAK, Kevser, **Mazhar Osman: İstanbul Seririyatı Dergisi (1919-1951) Tıp Eğitimi ve Sağlık Politikalarındaki Dönüşümün Yansımaları**, Akademisyen Kitapevi, Ankara, 2024.
- TOPRAK, Zafer, **“Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993-1995.
-, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), **1934-1950 Ziraî Bünye ve İstihsal**, İstatistik Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1951.
- Türkiye Yeşilay Cemiyeti Nizamnamesi**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1973.
- TWERSKİ, Abraham Joshua, **Bağımlılık Psikolojisi**, (Çev. Berna Asuman Uzun), Say Yayınları, İstanbul, 2021.
- ULU, Ömer, **Türkiye’de ve Dünyada Uyuşturucu İle Mücadele**, Pozitif Matbaa, Ankara, 2018.
- ULUYAZMAN, Aydın, **Neden Uyuşturucu Madde Müptelası Olunur**, Hastürk Yayınları, İstanbul, 1972.

- USMAN, Mazhar Osman, **Konferanslarım**, Kader Basımevi, İstanbul, 1941.
-, **Heroinciler**, Kader Matbaası, İstanbul, 1951.
-, **Keyif Veren Zehirler**, Kader Matbaası, İstanbul, 1934.
-, **Tababeti Ruhiye**, Kader Basımevi, İstanbul, 1941.
- UYAR, Hakkı, **Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, Büke Yayınları, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2000.
- Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, **Afyon: Türkiye’de ve Dünyada**, Devlet Matbaası, 1939.
- UZBAY, Tayfun, **Madde Bağımlılığı: Tüm Boyutlarıyla Bağımlılık ve Bağımlılık Yapan Maddeler**, Tıp Kitapevi, İstanbul, 2015.
- VATANDAŞ, Celalettin, **Türkiye’de Gençlik ve Uyuşturucu Madde Sorunu**, Sekam Yayınları, İstanbul, 2015.
- QUINCEY, Thomas De, **Confessions of An English Opium-Eater**, Printed for Taylor and Hessey, London, 1823.
- QUINCEY, Thomas De, **“Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafı”**, (Çev. Batu Boran), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.
- WEBSTER, Peter, **Learning From History “The United States and International Drug Control 1909-1997”**, Pinter, London, 1999.
- WILEY, John, **Drugs: From Discovery to Approval**, Wiley Blackwell, America, 2015.
- WILS, Simon, **Cannabis Use and Abuse By Man: An Historical Perspective**, Crc Press, England, 1998.
- YALÇIN, Soner, **Siz Kimi Kandırıyorsunuz**, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.
- YAZICI, Serkan, TURAN, Tufan, **“Alamet-i Farika Defterlerine Göre Türkiye’deki Doğu Avrupa Markalarının Analizi”**, Üçüncü Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi, (10-12 Ekim), **Bildiriler Kitabı**, Sakarya, 2019.
- YESARİ, Mahmut, **Yakut Yüzük**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1937.
- YILMAZ, Muammer, **Lale Devrinde İstanbul**, Hükümdar Yayınları, İstanbul, 2013.
- YILMAZ, Özgür, **“Fransız Konsolosu Ramire-Pie-Maxime Vadala’ya Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun (1925-1934)”**, Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu, (26-28 Kasım 2015), **Bildiriler Kitabı**, ATAM Yayınları, Ankara, 2017.
- YOKUŞ, Handan Sevük, **Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Kullanılmasına İlişkin Suçlar**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

YÜCEDAĞ, Ahmet, **Tarihten Günümüze Fransa**, SDAM Yayınları, İstanbul, 2021.

YÜCEL, Hüseyin, **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2017.

ZEYDAN, Corci, **Selahaddin Eyyübi ve Haşhaşiler**, (Çev. Zeki Megamız), Kapı Yayınları, İstanbul, 2014.

ZÜERCHER, Eric Jan, **Modern Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

2- Lisansüstü Tezler

a) Yüksek Lisans Tezleri

ARIHAN, Seda Karagöz, **Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Cengiz Özgünel), Ankara, 2003.

BERKÜN, Başak, **Uyuşturucu Madde Kullanımını Yasallaştırma Eğilimi: Türkiye-Almanya-Hollanda Hukuk Sistemlerinin Karşılaştırılması**, Türk Alman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ali Kemal Yıldız), İstanbul, 2021.

BİLGİN, Rasim İsa, **Uyuşturucu Maddelerin Arzı İle Mücadele**, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erol Cihan, Prof. Dr. Sevil Atasoy), İstanbul, 1998.

CEBECİ, Dilaver, **Osmanlı Devleti'nde İhtisab Ağalığı**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Lütfi Güçer), İstanbul, 1986.

CEYLAN, Ömer, **Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşları**, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bilal Sambur), Ankara, 2019.

CHEKHADİNE, Brahim Mahamat Saleh, **Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde İmal ve Ticareti Suçları**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Timuçin Köprülü), Bursa, 2016.

ÇAKMAK, Elif, **Cemal Hüsnü Taray'ın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Selami Kılıç), Erzurum, 2022.

- ÇITIR, Burak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Safiye Kıranlar), Sakarya, 2015.
- DAĞISTANLI, Gönül Erdal, **Normalizasyon Kavramı Bağlamında Esrar Kullanımında Ülke Politikaları: Karşılaştırılmalı Bir Analiz**, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Gündüz), Ankara, 2019.
- DİLİXIATI, Sufeıya, **Çin ve Türk Ceza Hukukunda Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçları**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Timuçin Köprülü), Bursa, 2016.
- DİKENCİK, Kasım, **Afyon Alkaloidlerinin Yüksek Performanslı Likit Kromatografi ve Gaz Kromatografi/Kütle Spektrometresi ile Ayrımı**, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Fen Bilimleri Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Salih Cengiz), İstanbul, 1999.
- EYDEMİR, Hacı Uğur, **Uluslararası ve Bölgesel Yasa Dışı Uyuşturucu Ticareti ile Mücadele Anlaşmalarının Türkiye'deki Mücadeleye Etkileri**, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Pınar Bal), İstanbul, 2014.
- HAMADSAAED, Wırya Maaroofo, **Uyuşturucu Bağımlılığı Üzerine Etkili Olan Sosyal Faktörler ve Madde Kullanıcılarının Profili: Erbil/İrak Şehri Örneği**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Zahir Kızmaz), Elazığ, 2021.
- KALECİK, Samet, **Sir Arthur Conan Doyle'un Eserlerinin Darwin Teorileri Doğrultusunda İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sema Ege), Ankara, 2011.
- KAYIRAN, Mehmet, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türk Tarımı (1923-1929)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Akar Öcal), Ankara, 1988.
- SEFİL, Halil İbrahim, **643 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili'nin (1-120 Numaralı Sayfaları) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sadık Sarısanman), Afyonkarahisar, 2015.

TEKİN, Murat, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Uyğururucu Madde Kullanımı ile Mücadele (1920-1940)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Esra Danacıoğlu), İstanbul, 2005.

YILMAZ, Yasir, **Sömürgecilik Bağlamında 1. Afyon Savaşı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Konuralp Ercilasun), Ankara, 2018.

b) Doktora Tezleri

ALTINTAŞ, Özge, **Polisiye Edebiyatımızda Çeviri Eylemine İlişkin Kavramların Yeniden Okunması**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ayşe Banu Karadağ), İstanbul, 2020.

BAŞKAYA, Muzaffer, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon’da Ekonomik Hayat (1923-1950)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Hikmet Öksüz), Trabzon, 2014.

COŞKUN, Zeynep Mine, **Delta-9-Tetrahidrokannabinol Uygulanan Diyabetik Sıçanların İdrar Metabolitlerinin, Pankreas Kannabionid Reseptör Ekspresyonlarının ve Antioksidan Sistemlerinin İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sema Bolkent), İstanbul, 2012.

EVCİN, Uğur, **Önleme Stratejileri Perspektifinden Madde Kullanımı ve Okul Temelli Örnek Bir Uygulama: Yaşam Becerileri Eğitim Programları**, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. M. Fatih Yavuz), İstanbul, 2015.

FULİN, Neslihan, **Osmanlı Devleti’nde Yasaklanmış İçecekler (1603-1807)**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Murat Çelikdemir), Gaziantep, 2019.

GEZER, Bahdişen, **Haşhaş Kapsülünden Morfinin Ekstraksiyonu için Çevre Dostu Pratik Bir Yöntem Geliştirilmesi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Deniz), Isparta, 2015.

İSLAM, Melissa, **Tracing the Evolutionary History of Coca (Erythroxyllum)**, A thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Colorado in

Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree of Doctor of Philosophy
Department of Ecology & Evolutionary Biology, Colorado, 2011.

KARAKOYUNLU, Murat, **Para Olgusunun Benzeşen Aktörü: Afyonun Sosyal Tarihi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Faruk Karaaslan), Konya, 2023.

KESEBİR, Ensar, **Türk Hikâyesinde Azınlıklar ve Yabancılar (1923-1950)**, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ramazan Gülendamlar), Çanakkale, 2014.

KOÇAK, Doğan, **Atatürk İnkılâplarının Türk Ulusal Basınındaki Yansımaları (1922-1938)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsmail Eyyupoğlu), Erzurum, 2023.

KOÇLU, Semra, **Uluslaşma Sürecinde Türkiye’de Sosyo-kültürel ve Ekonomi Alanlarında Düzenlenen Kongreler ve Basına Yansımaları (1923-1950)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erdal Aydoğan), Erzurum, 2023.

KURTOĞLU, Kuaybe Yücebılgılı, **Transcriptome Analysis of Morphine Biosynthesis in Opium Poppy (Papaver somniferum L.)**, Marmara University Institute For Graduate Studies, (Unpublished Doctoral Thesis, Thesis Supervisor: Prof. Dr. İbrahim İlker Özyiğit), İstanbul, 2016.

METAL, Feride, **Alkol, Uyuşturucu, Uyarıcı Maddeler ve Mücadelesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Enis Öksüz), İstanbul, 1988.

ÖNER, Mehmet Zülfü, **Türk Ceza Hukukunda Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde İmal ve Ticareti Suçları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Muharrem Özen), Ankara, 2010.

ÖNER, Senem, **Çeviri Yolu ile Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu’nun 1810 Tarihli Fransız Kanunu’ndan Çevrilmesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ayşe Banu Karadağ; Prof. Dr. Mehmet Tefvik Özcan), İstanbul, 2013.

REGAVİM, Ram Baruch, **The Most Sovering of Masters: The History of Opium in Modern İran, 1850-1935**, Pennsylvania of University, (Degree of Doctor of Philosophy Thesis, Advisor: Firoozeh Kashani-Sabet), Pennsylvania, 2012.

SUNGUR, Çetin, **Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara, 2012.

TÜFEKÇİ, Hilal, **Kur'an'a ve Fıkıh Geleneğine Göre Alkol ve Uyuşturucu Maddeler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Abdülaziz Bayındır), İstanbul, 2022.

ÜSTÜNYER, Sibel, **Divan Edebiyatında Kalenderîlik ve Kalenderîler (15.-16. Yüzyıllar)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mücahit Kaçar), İstanbul, 2022.

YANIK, Erman, **Eskiçağ Anadolu'su Tıp Tarihinde Haşhaş Bitkisi**, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışma: Prof. Dr. Ayşe Fatma Erol), Ankara, 2022.

YETİZ, Perver, **Madde Bağımlısı Bireylerin Madde Kullanımını Sonlandırmaya Yönelik Çalışmalar: Batman Örneği**, Dicle Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ali Ceylan), Diyarbakır, 2019.

F- MAKALE VE BİLDİRİLER

ADAK, Ufuk, “*Âdî Kenevirin Bir Dürlüsü*”: *Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Esrar*”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, XLIX, (Temmuz-2020), s. 123-144.

ADIGÜZEL, Faruk, KIZILASLAN, Nuray, “*İstanbul İlinde Tıbbi, Aromatik ve Baharat Bitkileri Satışı Yapan Aktarların Yapısal Özellikleri ve Mevzuat Hakkındaki Görüşleri*”, **Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi**, XXXI/1, (Nisan-2016), s. 40-59.

ADIVAR, Halide Edip, “*Yeşilay ve Temmuz*”, **Akşam**, 30 Ağustos 1941.

AKALIN, Mehmet, “*Europol: Türkiye'nin Operasyonel İşbirliği Tartışması*”, **Türk İdare Dergisi**, 482, (Mayıs-2016), s.11-32.

AKAN, Mustafa, CUMURCU, Hatice Birgül, “*Kokain ile İlişkili Patolojiler*”, **Güncel Bağımlılık Araştırmaları Dergisi**, V/1, (Mart-2021), s. 16-24.

AKARSLAN, Mediha, “*19. Yüzyılda Çin'de Avrupa Tesirinin Başlaması ve 1839-1842 Savaşları*”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XV/2, (1994), s. 251-257.

AKGÜL, Arif, ŞAHİNLİ, Kürşat, “*Türkiye'nin Taraf Olduğu Birleşmiş Milletler Anlaşmalarının Meclis Onay Süreci: 1961, 1971 ve 1988 Uyuşturucu*

- Konvansiyonlarının İncelenmesi*", **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, X/38, (Ocak-2014), s. 1-31.
- AKSAKAL, Halil İbrahim, "Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXVII/1, (2017), s. 220-231.
- AKPINAR, Deniz, NİZAMOĞLU, Ahmet, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kenevir Üretimi", **Turkish Studies Social Sciences**, IV/14, (Ağustos-2019), s. 1223-1236.
- ALDEMİR, Ebru vd., "Kannabis, Tıbbi Kullanımı ve İlişkili Politikaların Topluma Yansımaları", **Klinik Psikiyatri Dergisi**, XXIII/2, (Temmuz-2020), s. 204-213.
- ALİ, Nizamettin, "Uyuşturucu Maddeler İnhisarı", **Milliyet**, 10 Haziran 1933.
- ALTAN, Suna, "Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye'nin Tutumu", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, XVII/26, (Nisan-2019), s. 45-70.
- ALTAN, Suna, "Demokrat Parti Dönemi Afyon ve Ticareti", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, XVII/2, (Aralık-2021), s. 327-342.
- ALUS, Sermet Muhtar, "Sahneye Çıkan İlk Türk Kızı: AFİFE", **Akşam**, 6 Eylül 1950.
- ANNE, Cici, "Kokain Çeken Hanımlar", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1931.
- ARSLAN, Deniz Tugay, AKBULUT, Yasemin, "Sağlık Bakanlığının Uyuşturucuya Yönelik Politikalarının Analizi", **Türkiye Bağımlılık Dergisi**, IV/2, (2017), s. 151-180.
- ARSLAN, Yusuf, vd., "Afyon (Opium) Alkaloidleri ve Önemi", **Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü**, XVII/1-2, (Haziran-2008), s. 1-11.
- ASIM, Mehmed, "Ceza Kanunumuz ve Gazeteler", **Vakit**, 3 Mart 1926.
- ATEŞ, Hamza, BANAZALI, Abdurrahman Muhammet, "Türkiye'de Uyuşturucu Madde Bağımlılığıyla Mücadele: Narkotik Suçlarla Daire Başkanlığı Raporlar Üzerinden Bir İnceleme", **Medeniyet Araştırmaları Dergisi**, V/1, (Haziran-2020), s. 63-80.
- ATLI, Cengiz, "Tek Parti Döneminde Jandarma Teşkilatının Durumu (1923-1946)", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, IX/3, (Temmuz-2020), s. 1898-1912.
- AYAN, Ebubekir, "Tek Parti Döneminde Sinaî Kalkınma Politikalarının Gelişimi: Ekonomi-Politik Bir İnceleme", **C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, XVIII/12, (Kasım-2017), s. 269-302.
- AYDIN, Harun, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Tehdit unsuru Olarak Frengi, Sıtma, Tifüs ve Trachom", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, XVI/01, (Haziran-2024), s. 151-167.

- AYGÜN, Necmettin, “Avrupa Emperyalizminin Aşamaları: Osmanlı Akdeniz’inde Avrupa Ticareti (1700-1830)”, **Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I/2, (Aralık-2017), s. 3-17.
- AYHAN, Murat Erdem, SÖNMEZ, Umut, “Deniz Yoluyla Uyuşturucu Kaçakçılığında Kullanılan Narko-Denizaltılar Üzerine Bir İnceleme”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, X/2, (Kasım-2021), s. 365-396.
- BABAN, Cihad, “Uyuşturucu Maddeler ve Türkiye”, **Akis Dergisi**, 22, (Mayıs-1954), s. 3-36.
- BAĞCI, Büşra, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Kalenderî Gruplar”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, III/2, (Aralık-2020), s. 240-252.
- BAHAR, Atalay, “Uyuşturucu Madde Kullanımının Nedenleri ve Bağımlılık Oluşum Sürecinde İletişimsel Yaklaşımların Rolü ve Önemi: Polis Kayıtları Üzerinden Olgusal Bir İnceleme”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Bilimler Dergisi**, LV, (Kasım-2018), s. 1-36.
- BARAN, Tülay Âlim, “Mütareke Döneminde İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXII/64-65-66, (Kasım-2006), s. 119-140.
- BARKER, Zeki, “Keyif Veren Zehirler, Tiryakilik ve Tiryakiler”, **Ülkü Dergisi**, V/30, (Ağustos-1935), s. 437-447.
- BAŞ, Arda, “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXI/92, (Temmuz-2015), s. 31-76.
- BAŞAK, Ali Sadi, “Psikoaktif Maddelerin Analiz ve Bilirkişilik Boyut”, **Yeni Nesil Psiko-Aktif Maddeler Sempozyumu**, (26 Kasım 2013), İstanbul, s. 2-23.
- BAŞAR, Uğur, BOZOĞLU, Mehmet, “Türkiye’nin Kenevir Politikası ve Piyasasına Bir Bakış”, **Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi**, VI/2, (Aralık-2020), s. 127-135.
- BAŞKURT, İrfan, “Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Koruma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8, (Nisan-2012), s. 74-116.
- BAŞOĞLU, Tuncay, “Uyuşturucu”, **TDVİA**, XLII, İstanbul, 2012, s. 248-253.
- BAYKAL, Emin, “Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu’nun Geçmişten Günümüze Gelişimi”, **SYKONSEPT57**, X/57, (Kasım-Aralık 2014), s. 3-7.
- BAYTOP, Asuman, “Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Anadolu’da Bir Bitki Toplayıcısı: Paul Sintenis (1847-1907)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, VI/1, (Aralık-2004), s. 1-8.
- BAYTOP, Turhan, “Esrar”, **TDVİA**, XI, İstanbul, 1995, s. 431-432.

- BENHÜR, Çağatay, ERS LAN, Metehan, “Nanking’in İşgali ve Türk Basını (1937-1938)”, **Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, LIII, (Aralık-2021), s. 379-396.
- BEREN, Fatma Zeynep, “Osmanlı’da Psikolojik Sağlık Uygulamaları ve Osmanlıca Psikoloji Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme”, **Kalemname**, IV/7, (Temmuz-2019), s. 65-78.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri”, **Belleten**, XXIV/96, (Ekim-1960), s. 637-663.
- BİLGİN, Tuğsan Egemen, “Anestezide Öncüler ve Keşifler Tarihi”, **Lokman Hekim Dergisi**, III/2, (Ağustos-2013), s. 37-52.
- BİNGÖL, Sedat, “Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı’da Adli Tababete Dair Notlar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXVI/42, (Ekim-2007), s. 37-65.
- BOZTEMUR, Recep, “Özel Girişimciliğin Gelişmesinde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XVIII/29, (Mayıs-1996), s. 63-79.
- BULUT, Mehmet, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, **Bilig**, 26, (Bahar-2003), s. 77-101.
- BULUT, Semih, “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXVI/78, (Kasım-2010), s. 535-560.
- BUXTON, Julia, “The Historical Foundations Of The Narcotic Drug Control Regime”, **World Bank Policy Research Working Paper**, 4553, (March-2008), p. 1-32.
- CAMPOS, Isaac, “Mexico, Shanghai, and Drug History’s Global Turn”, **The Social History of Alcohol and Drugs**, XXXIV/1, (March-2020), p. 4-14.
- CEYLAN, Okan, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)”, **Belgi Dergisi**, 22, (Temmuz-2021), s. 195-218.
-, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Batı Anadolu’da Ziraat ve Toplum: Küçük Menderes Havzası’nda Kenevir Üretimi (1913-1950)”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XXXIX/2, (Aralık-2022), s. 448-463.
-, “The Opium History Of Eastern Thrace (1927-1933): Internal And External Dynamics”, **Belgi Dergisi**, 23, (January-2022), s. 141-167.
- CHOİ, Mike, etc., “Combating The Opium Trade In Afghanistan”, **New Voice In Public Policy**, IV, (2009), p. 2-35.
- ÇAKAR, Erhan, “Galatasaray ve Türk Sporuna Adanan Hayat: Ali Sami Yen”, **Anadolu Ajansı**, 29 Temmuz 2022.

ÇAKIR, Gül, “Türkiye’de Uyuşturucu Maddelere Yönelik Geliştirilen Politikalar (1920-1950)”, **Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, IV/5, (Aralık-2021), s. 105-137.

....., “Cumhuriyet Döneminde İçtimâî Bir Yara: Alkol, Propagandalar, Politikalar (1920-1950)”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, XVII/30, (Nisan-2021), s. 198-228.

ÇANKAYA, Hürol, EKİZ, Cengiz, ŞAHİN, Nur, “Türkiye’de Hayvanların Korunması Politikası”, **Fiscaoeconomia**, VIII/2, (Mayıs-2024), s. 825-861.

ÇAPAN, Süleyman, “Eroinman Kadınlar”, **Son Telgraf**, 16 Ekim 1937.

ÇEBİ, Sezgin Seymen, “Modern Devlet ve Uyuşturucu: ABD Örneği Üzerinden Bir İnceleme”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 141, (Mart-Nisan 2019), s. 104-154.

ÇELEBİ, Ercan, “Men-i Müskiratın Kanunu’nun Kabulü ve Uygulanması: Kastamonu Örneği (1920-1923)”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 62, (Aralık-2023), s. 185-204.

ÇELİK, Birten, “Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)”, **Belleten**, LXXIX/286, (Aralık-2015), s. 1004-1036.

ÇEŞTEPE, Hamza, GÜVEN, Tamer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVI/2, (Haziran-2016), s. 1-20.

ÇETİN, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Bir İngiliz Sermaye Girişimi: Şirket-i Maliye-i Mahdûde-i Osmanî”, **Belleten**, LXXXVI/305, (Nisan-2022), s. 219-249.

ÇETİN, Nuran, “Osmanlı’da Bir Halveti Tekkesi: Ümmî Sinan Dergâhı”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, LVI/1, (Nisan-2015), s. 157-180.

ÇINAR, Bekir, “Tıflî Ahmed Çelebi”, **TDVİA**, XLI, İstanbul, 2012.

ÇITIR, Burak, “Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, I/1, (Temmuz-2015), s.17-47.

ÇİLİNGİROĞLU, Fuat, “Haşhaş ve Afyon”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, IV/41, (Ağustos-1958), s. 14-15.

....., “Haşhaş ve Afyon”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, IV/40, (Temmuz-1958), s. 12.

....., “Haşhaş Ziraatı Yok Olabilir mi?”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, IV/43, (Ekim-1958), s. 13-14.

ÇOLAK, Filiz, “Anadolu’da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler”, **The Journal of Academic Socila Science Studies**, VI/1, (Ocak-2013), s. 513-529.

- DEMİRBİLEK, Sinan, “*Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/24, (Haziran-2012), s. 203-232.
- DEMİRBİLEK, Sinan, “*Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)*”, **ÇTTAD**, XII/24, (Haziran-2012), s. 203-232.
- DEMİREL, Naim, “*Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Uyuşturucu Maddelerle Mücadele*”, **Akademik Bakış Dergisi**, 28, (Ocak-Şubat 2012), s. 1-21.
- DEMİRHAN, Ayşegül, “*Geçmişten Günümüze Esrar ve Halk Arasında Kullanımı*”, **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, XLII, (1979), s. 36-40.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “*XVIII. Yüzyılda Osmanlıda Bir Zümrenin Alt-Kültür Grubuna Dönüşmesi: Külhanbeyleri*”, **Atatürk Üniversiteleri Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VII/1, (Şubat-2010), s. 113-141.
- DENİŞ, Halil Emre, “*Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi’nde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi*”, **Akademik Bakış Dergisi**, 27, (Kasım-Aralık 2011), s. 1-16.
- DİKİCİ, Ali, “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polis Teşkilatı (1923-1938)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXIV/72, (Kasım-2008), s. 719-756.
- DİNÇER, Fahriye, “*Modernleşme Sürecinde Tiyatroda Kadın Kimliğinin Sorgulanması: Afife Jale Örneği*”, **Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar**, 33, (Ekim-2017), s. 84-96.
- DİNÇER, Süleyman, DAĞDELEN, Berk Can, “*Karl Marx’ın Din Toplum Bağlamındaki Eleştirel Sosyal Teorilerine İslami Eleştiri*”, **Emek ve Toplum Dergisi**, IX/24, (Ağustos-2020), s. 331-351.
- DOĞAN, Faruk, “*Osmanlı’da Boğaziçi’nde Balıkçılık (18. Yüzyıl-20. Yüzyıl)*”, **Tarih Okulu Dergisi**, MMXI/10, (Aralık-2010), s. 39-57.
- DOĞUKAN, Suphi, “*Türkiye’de Haşhaş Ekim Sahası*”, **Dönüm Ziraat Mecmuası**, V/10, (1940), s. 415-435.
- DUMAN, Melih, “*Çin-Japonya Çatışması ve Türkiye’nin Uzakdoğu Gelişmelerine Bakışı (1929-1939)*”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, XVI, (Aralık-2020), s. 33-70.
- DUMAN, Mustafa, AYDIN, Hasret Yağmur, “*İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesinin Ekonomi Politikası*”, **Fiscaoeconomia**, VII/Özel Sayı, (Ekim-2023), s. 152-178.

- DURA, Cihan, ALTINPARMAK, Aytekin, “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması: Nedenleri ve Sonuçları”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XVI, (Aralık-2000), s. 17-30.
- DÜNDAR, Nihat, “Cumhuriyet Polisi”, **Türk İdare Dergisi**, LXX/421, (Aralık-1998), s. 461-472.
- EDİTÖRİAL, Comment, “The Second International Opium Conference”, **American Journal of International Law**, VII/4, (October-1913), p. 838-874.
- EDİZ, İsmail, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kahvehaneler ve Sosyal Değişim”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, X/1, (2008), s. 179-189.
- EFE, İsmail, “30 Ekim 1918’den Ocak 1921’e Teşkilat, Tensikât ve İcraatlarıyla Türk Jandarması”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VII/1, (Aralık-2016), s. 508-602.
- EKEN, Hülya, “Haşhaş”, **Akademik Bakış Dergisi**, VII, (2004), s. 1.
- EKİNCİ, Ali Sati, “Afyon İstihali”, **Son Posta**, 18 Temmuz 1944.
- ELİAÇIK, Muhittin, “Esrar Hakkında Verilmiş Arapça Manzum Bir Fetva”, **Kesit Akademi Dergisi**, VI/25, (Aralık-2020), s. 741-746.
- EMECEN, Feridun, “Afyonkarahisar”, **TDVİA**, I, İstanbul, 1988, s. 443-446.
- ENES, “Alkolik Kadınlar”, **Salon Dergisi**, 27, (Aralık 1948), s. 413-425.
- ERASLAN, Ebubekir, Müesser Özcan, “Dr. Fahrettin Kerim Gökay’ın Yüz Yıl Öncesine Ait Raporu: Türkiye’de Felc-i Umumî Meselesi”, **Lokman Hekim Dergisi**, XIII/2, (Mayıs-2023), s. 228-237.
- ERDOĞAN, Bülent, “Orta Asya’da Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, I/1, (2006), s. 81-117.
- EREN, Abdurrahman Adil, “Bizde İlk Heykel Bahsi”, **Yarım Ay**, 15 Şubat 1939.
- ERKAL, Abdülkadir, “Divan Şiirinde Afyon ve Esrar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, XIV/33, (Şubat-2010), s. 25-60.
- ERKMEN, Necmi, “Uyuşturucu Maddelerle Nasıl Mücadele Etmeli?”, **Akşam**, 14 Şubat 1939.
- ERKOÇ, Şahap, ARTVİNLİ, Fatih, “Osmanlı-Türk Psikiyatrisinde Kraepelin”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, XXIV/2, (Temmuz-2023), s. 627-672.
- ERKOÇ, Şahap, KARDEŞ, Fulya, ARTVİNLİ, Fatih, “Bakırköy Prof. Dr. Mahzar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nin Kısa Tarihi”, **Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi**, 25. Yıl Özel Sayı, (2010), s. 1-12.

- ERMAN, Erman, “Uyuşturucu Maddelere İlişkin Ceza Hükümleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV/1-4, (Temmuz-2011), s. 1061-1080.
- ERMAN, Sahir, “Uyuşturucu Maddelere İlişkin Ceza Hükümleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV/1-4, (Temmuz-2011), s. 1061-1080.
- EROĞLU, Nadir, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XXIII/2, (Mart-2014), s. 63-73.
- EROL, Ayşe Fatma, Erman Yanık, “Haşhaş Bitkisinin Anadolu Kültüründeki Yeri ve İzleri”, **Milli Folklor Dergisi**, XXXI/124, (Aralık-2019), s. 202-212.
- ERSOY, Uğur, ALTINBAŞ, Merve, “İslam, Osmanlı ve Cumhuriyet Sonrası Türk Hukukunda Sarhoşluk Suçu”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, XII/46, (Şubat-2021), s. 171-200.
- ERTEM, Barış, “Resmi Belgeler ve Basında “Menemen Olayı”, **History Studies**, V/1, (Ocak-2013), s. 157-179.
- ERYAMAN, Ayşe, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarındaki İnhisar Uygulamalarına Bir Örnek: Kibrit İnhisarı (1924-1943)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXVI/103, (Mayıs-2021), s. 180-215.
- EŞİTTİ, Şakir, IŞIK, Mehmet, “Evaluating the Sincerity of Turkish Media Concerning the Struggle Against Substance Use and Addiction: The “Baron” Discourse”, **The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication**, VIII/4, (April-2018), p. 694-707.
- EVŞİLE, Mehmet, “Cumhuriyet Döneminde Ziraat ve Hayvancılık Alanında Meydana Gelen Gelişmeler (1923-1950)”, **Kesit Akademi Dergisi**, IV/14, (Nisan-2018), s. 1-30.
- FELEK, Burhan, “Yeşilay’a”, **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1941.
- FİDAN, Gülşah Gaye, “Klasik Türk Edebiyatında “Tiryâk-ı Faruk”, **Asia Minor Studies**, X/2, (Nisan-2022), s. 173-178.
- FİLDİŞ, Berna, “Bir Osmanlı Aydını Olarak Beşir Fuad”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XV/1, (Mart-2017), s. 556-584.
- FEVZİ, Ömer, “Uyuşturucu Maddeler ve Keyf Veren Zehirlerden: Esrarın Sıhhat ve Ahlak Üzerine Tesiri”, **Polis Mecmuası**, XX/296, (Ağustos-1934), s. 294-296.
- FUAT, Zübeyiroğlu, “Afyon İşleri”, **Akşam**, 29 Eylül 1933.
- FULLER, Joseph, “Conference on the Suppression of Opium Smoking, Held at Bangkok, Siam”, **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States**, 1, (May-1931), p. 538-545.

- GACAR, Mehmet Nejat, “Doğa ve İlaç”, **Avrasya Tıp Dergisi**, XXVII/1, (1995), ss. 97-108.
- GENÇ, Mehmet, “Yed-i Vâhid”, **TDVİA**, XLIII, İstanbul, 2013, s. 378-383.
- GİNGERAS, Ryan, “İstanbul Confidential: Heroin Espionage, and Politics in Cold War Turkey, 1945-1960”, **Diplomatic History**, XXXVII/4, (May-2013), p. 1-28.
- GÖÇMEN, Muammer, “Mütareke Yıllarında Beyaz Rusların İstanbul’daki Sürgün Hayatları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, I/20, (2008), s. 200-216.
- GÖGTAŞ, Nasır, İĞİT, İlter, “Ahlat Müzesinde Bulunan Urartu Dönemi Madeni Takılar”, **Bingöl Üniversitesi SBE Dergisi**, IX/17, (Nisan-2019), s. 535-552.
- GÖKAY, Fahrettin Kerim, “Beyaz Felaket” Onu Avlamak İçin Fırsat Bekliyor”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1934.
-, “Keyif Verici Zehir Müptelaları Adası”, **Son Posta**, 12 Şubat 1939.
-, “Yeşilay Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?”, **Yeşilay**, 485, (1974), s. 7.
-, “Türkiye’de Uyuşturucu Zehirlere Karşı Savaş”, **Tıp Fakültesi Mecmuası**, I (7), (1939), s. 846-856.
-, “Beyaz Felaket” Onu Avlamak İçin Fırsat Bekliyor”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1934.
- GÖKLER, Rıza, KOÇAK, Recep, “Uyuşturucu ve Madde Bağımlılığı”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, I, (2008), s. 89-104.
- GÖKTAŞ, Erbil, “Osmanlı Döneminde Kahvehaneler, Kiraathaneler ve Bunların İşlevleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, XI, (Şubat-2010), s. 68-80.
- GÖKTEPE, Kaya, “Osmanlı Sosyoekonomik Hayatında Uyuşturucu Madde Kaynaklarının Arz Boyutu: Haşhaş ve Kenevir Bitkisi”, **History Studies**, XII/6, (Eylül-2020), s. 3031-3055.
-, “Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları”, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, VII/19, (Ekim-2020), s. 628-654.
- GÖLÇEK, Şeyda Güdek, GÖLÇEK, Ali Gökhan, “Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto ve İspirtolu İçkiler”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV/30, (Kasım-2019), s. 254-288.

- GÜLTEKİN, Elif, GÜNDOĞDU, Raşit, “Ticari Kaygılar ve Halk Sağlığı Kıskaçında Sakkarinin Memalik-i Osmaniye’ye İdhali”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, LIX/59, (Temmuz-2022), s. 157-179.
- GÜMÜŞ, Haluk, “Haşhaş, Afyon, Opioidler, Opiatlar Tarihi”, **Kebikeç**, XLIX, (2020), s. 93-102.
- GÜMÜŞÇÜ, Ahmet, GÜMÜŞÇÜ, Osman, “Türkiye’de Haşhaş ve Haşhaş Tarımının Özellikleri”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, II/3, (1996), s. 123-148.
-, “Türkiye’de Haşhaş ve Haşhaş Tarımının Coğrafi Dağılışı”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, VI, (1997), s. 123-148.
- GÜRİSOY, Özgür Burçak, “Losing Wealt or Restricting The Poison? Changing Opium Policies İn Early Republican Turkey, 1923-1945”, **Historia Agraria**, 61, (December-2013), p. 115-143.
- GÜVEN, Kasım Cemal, “Kokain Hakkında”, **Eczacılık Bülteni**, XXV/1, (Ağustos-1984), ss. 3.
- GÖZCÜ, Alev, ÇAKMAK, Fevzi, “Cumhuriyet’in İlk yıllarında Türkiye’nin Güney Sınırında Gerçekleştirilen Kaçakçılık Faaliyetleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XXI/3, (Mart-2019), s. 683-714.
- HAKKI, İsmail, “Türkofis Birazda Afyon İşi ile Meşgul Olamaz mı?”, **Yeni Asır**, 7 Ekim 1934.
- HAKLI, Salih Zeki, “Erken Cumhuriyet Döneminde Polis Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi”, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, XXIV/1, (Mayıs-2022), s. 4-30.
- HİMMETOĞLU, Muhammed Fazıl, “Eski Çağda Kenevir Bitkisinin Kullanım ve Yayılımı Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, **History Studies**, XII/3, (Ocak-2020), s. 1129-1142.
- İNAN, Afet, “M. Kemal Atatürk Ankara Hukuk Mektebi’nin Öğretim Kurulu Fahri Başkanı”, **BELLTEN**, XXXVIII/149, (Ocak-1974), s. 118-121.
- İNAN, Şule, KAYNAR, Mustafa Ali, “Haşhaşta (*Papaver somniferum L.*) Bazı Tarımsal Özellikler İle Yağ ve Morfin Miktarının Belirlenmesi”, **Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, XIII/1, (Haziran-2016), s. 121-125.
- İNCEKARA, Fethi, “Kenevir Bölgelerimize Toplu Bir Bakış”, **Çiftçi Dergisi**, VIII/85, (Ekim-1952), s. 76-78.

-, “Kenevirin Önemi ve Son yıllardaki İstihsalimiz”, **Çiftçi Dergisi**, VIII/85, (Ekim-1952), s. 54-55.
- JELSMA, Martin, “*The Development Of International Drug Control: Lessons Learned And Strategic Challenges For The Future*”, **Working Paper Prepared For The First Meeting**, Of The Comission, (24-25 January 2011), Geneva, 2011.
- KALIPÇI, Müge, “*Afyon Savaşlarının Çin İmparatorluğu Üzerindeki Ekonomik Etkileri: Bir İmparatorluğun Çöküşü*”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVIII/3, (Ekim-2018), s. 291-304.
- KANDEMİR, Güler, “*Esrarın Tarihsel Gelişimi*”, **Avrasya Tıp Dergisi**, 4, (1972), s. 397-402.
- KAPLAN, Kezban Acar, “*Rus Mültecilerin İstanbul’daki Ekonomik Uğraşları ve Meseleleri (1920’li Yılların Başları)*”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XIV/4, (Aralık-2018), s. 480-496.
- KARAYMAN, Mehmet, “*Türkiye’de Eczane Sayılarının Sınırlandırılmasına İlişkin Düzenlemeler ve Sonuçları*”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, X(1), (Aralık-2008), s. 116-135.
- KAVALALI, Gülsel, “*Bitkisel Aktif Madde Olan Kolşisin’in Etnofarmakolojik Yönden Değerlendirilmesi*”, **Lokman Hekim Dergisi**, IV/1, (2014), s. 16-18.
- KAYA, Kasım, vd., “*Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalınma Anlayışı ile Karşılaştırılması*”, **Kamu-İş Dergisi**, XIV/1, (2015), s. 63-98.
- KAYA, Mutlu, YILMAZ, Cevdet, “*Sanayide Yer Seçimini Etkileyen Faktörlere Bir Örnek: Türkiye Kibrit İhiscarı ve Sinop Kibrit Fabrikası*”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, XXI/35, (Şubat-2016), s. 107-130.
- KAYIRAN, Serpil Demirci, “*Dioscorides’in De Materia Medica Adlı Eserindeki Tıbbi Bitkilerin Doğu Akdeniz Bölgesi’ndeki Güncel Kullanımlarının Araştırılması*”, **Lokman Hekim Dergisi**, IX/2, (Mart-2019), s. 189-202.
- KAYNAK, Aydın Furkan, “*1858 Ceza Kanunnamesi ile 1926 Tarihli Türk Ceza Kanunu’nun Foucaultçu Perspektiften Karşılaştırılması*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXIV/1, (Mayıs-2022), s. 423-457.
- KENAN, Hüseyin, “*Kokain Sarhoşluğu*”, **Tıp Gazetesi**, 8, (1932), s. 149-153.
- KERİM, Fahrettin, “*Sinirliler Nasıl Yaşamalıdır?*”, **Yeşil Hilal Mecmuası**, 4, (1929), s. 44.

- KILIÇ, Rüya, “*Osmanlı Devleti’nde Deliliğin Tarihi: Topbaşı Örneği*”, **Bilig Dergisi**, 67, (Güz-2013), s. 91-110.
- KINLI, İrem Özgüren, KINLI, Onur, GÜNGÖR, Dilek Özdemir Güngör, “*Uyuşturucu Kullanımı Üzerine Sosyolojik Araştırmaların Bibliometrik Analizi*”, **KEBİKEÇ**, 49, (2020), s. 239-259.
- KISAKÜRERK, Necip Fazıl, “*Hapishane Notları*”, **Büyük Doğu**, 1 Ocak 1948.
- KIZILKAYA, Rıdvan, “*Bunalımdan Dostluğa: Yugoslavya Kralı I. Alexander’in Atatürk ile Görüşmesi (4 Ekim 1933)*”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, VIII/2, (Haziran-2022), s. 515-542.
-, “*Köycülüğün İdeoloğu Nusret Kemal Köymen’in Köycülüğü Üzerine*”, **Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, I/2, (Aralık-2020), s. 161-176.
- KIZILKAYA, Rıdvan, ÖZKAN, Asaf, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Esrar Tekkeleri*”, **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, XIII/1, (Haziran-2024), s. 1-11.
- KOCACIK, Eyüp Talha, MAT, Afife, “*İstanbul’da Zehirler ve Zehirlenme Vakaları (1846-1917)*”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, XV/2, (Temmuz-2014), s. 21-38.
- KOÇ, Ziya, “*Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçlarında Kişisel Kullanım Amacının Belirlenmesi*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXIII/2, (Temmuz-2021), s. 1143-1191.
- KONUR, Tahsin, “*Ortaoyunu*”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, XII/12, (Şubat-1995), s. 47-51.
- KOZMA, Liat, “*Cannabis Prohibition in Egypt, 1880-1939: From Local Ban to League of Nations Diplomacy*”, **Middle East Studies**, XLII/3, (May-2011), p. 443-460.
- KOZMA, Liat, “*White Drugs in Interwar Egypt: Decadent Pleasure, Emaciated Fellahın, and the Campaign Against Drugs*”, **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, XXXII/1, (May-2013), p. 89-101.
- KÖÇTÜRK, Murat, vd., “*Türkiye’de Bitkisel İlaçlara Bakış*”, **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, XLVI/3, (Eylül-2009), s. 209-214.
- KRİSHNAMURTI, Chandrasekhar, RAO, Charka, “*The Isolation of Morphine By Serturmer*”, **Indian Journal of Anaesthesia**, LX/11, (November-2016), p. 861-682.
- KUTLU, Önder, vd., “*Türkiye’de Gençlerin Uyuşturucu İle Mücadele Politika Hakkındaki Düşünceleri*”, **Gençlik Araştırmaları Dergisi**, V/1, (Nisan-2017), s. 125-149.

- KÜÇÜKALİ, Rıdvan, TAŞĞIN, Zeynep, “*Bilim Tarihine Katkısı Yönüyle “Parşömen Kağıdı”*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, LVIII, (Haziran-2017), s. 131-140.
- KÜÇÜKDEĞİRMENCİ, Oktay, “*China’s Encounter With West In The 19th Century: Power Relations*”, **The Journal Of Social Science**, V/10, (Semptember-2021), p. 333-348.
- LAW, Marc, LIBECAP, Gary, “*The Determinants of Progressive Era Reform: The Pure Food And Drugs Act of 1906*”, **National Bureau of Economic Research**, XI/5, (March-2004), p. 1-38.
- LENİN, Viladimir İvan, “*The War In China*”, **Lenin Collected Works**, V/4, Progress Publishers, Moscow, (1964), p. 372-377.
- LOCKHART, Laurence, “*Hasan-ı Sabbah ve Haşîşiler*”, (Çev. Süleyman Tülücü), **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 26, (Aralık-2006), s. 213-240.
- LONG, Tengwen, etc., “*Cannabis In Eurasia: Origin Of Human Use and Bronze Age Trans-Continental Conneciton*”, **Vegetation History and Archaeobot**, XXVI/2, (March-2017), p. 245-258.
- MADSEN, Frank, “*İnternational Narcotics Law Enforcement: A Study In İrratinaolity*”, **Journal Of İnternational Affairs**, LXVI/1, (March-2012), p. 123-141.
- MARTİN, Richard, “*The Role Of Coca In The History, Religion And Medicine Of South Amerikan İndians*”, **Journal Of Economic Botany**, XXIV/4, (December-1970), p. 422-438.
- MAT, Afife, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Afyonun Tarihi*”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, XI/1-2, (Haziran-2010), s. 286-290.
- MAYS, Devi, “*Becoming İllegal: Sephardi Jews In The Opiates Trade*”, **Jewis Social Studies**, XXV/3, (Spring-2020), p. 1-34.
- MERAKLI, Erdem, “*1929 Dünya Ekonomik Krizi Dönemi’nde İzmir Limanı’nda Dış Ticaret*”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 29, (Şubat-2022), s. 186-206.
- MİSAWA, Nobou, “*Japanese Commercial Museum In İstanbul (1928-1937)*”, **Annals of Japan Association for Middle East Studies**, II/23, (January-2008), p. 237-244.
- MUMYAKMAZ, Hatice Güzel, “*Yeşilay Cemiyeti ve Faaliyetleri: Bağımlılıkla Mücadele, Sağlıklı ve Ahlaklı Nesiller Yetiştirme*”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, LV/1, (Mart-2020), s. 368-387.
- NADİ, Yunus, “*Kanun-ı Medeni*”, **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1926.

- NAHAS, Gabriyel Georges, “*Hashish in İslam 9th to 18th Century*”, **Bulletin of New York Academy of Medicine**, LVIII/9, (December-1982), p. 814-831.
- NAİL, Doğan, “*Eroin*”, **Büyük Doğu**, 18 Kasım 1948.
- NUTKU, Özdemir, “*Dârülbedayi*”, **TDVİA**, VIII, İstanbul, 1993.
- NURETTİN, Nurettin, “*Halatın İçinde Kokain Kaçakçılığı*”, **Akşam**, 22 Mart 1938.
- Office On Drugs and Crime (UNODC), “*Un Siecle De Lutte Contre La Drogu*”, **Bulletin Des Stupefiants**, LIX/1-2, (2007), p.1-179.
- ORAKÇI, Meryem, “*Türk-Yunan İlişkilerinin Sinemadaki İz Düşümü: İlk Türk-Yunan Ortak Yapımı Filmler*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIX/37, (Bahar-2023), s. 591-630.
- ÖGEL, Kültegin, “*Sinemada Uyuşturucu Var*”, **Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi**, 4, (2010), s. 191-195.
- ÖMERCİ, Ozan, “*Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz*”, **International Journal of Economics Administrative and Social Sciences**, III/2, (Aralık-2020), s. 63-84.
- ÖZ, Mehmet Fatih, “*Yeşilay Ülküsüne Emek Veren Büyük Bir Âlim: Haydarizade İbrahim Efendi*”, **Yeşilay**, 1074, (Temmuz-2023), s. 78-79.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “*Aşıkpaşazâde*”, **TDVİA**, IV, İstanbul, 1991, s. 6-7.
- ÖZCAN, Ahmet, “*Osmanlı Devleti’nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)*”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXXII/53, (Mayıs-2013), s. 173-194.
- ÖZCAN, Azmi, “*İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*”, **TDVİA**, XXII, İstanbul, 2000, s. 294-295.
- ÖZDEMİR, Fatih, “*İstanbul’dan İnsan Manzaraları: Türk Romanında Beyaz Ruslar*”, **Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, VIII/29, (Nisan-2011), s. 215-262.
- ÖZGEN, Yasin, vd., “*Türkiye Açısından Önemli Bitki Haşhaşın Önemi ve Tarımı*”, **Ziraat Mühendisliği Dergisi**, 364, (Aralık-2017), s. 4-8.
- ÖZGİRAY, Ahmet, “*Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XIV/1, (Haziran-1999), s. 11-24.
- ÖZKAN, Asaf, “*Milli Mücadele’den Sonra ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Yabancı Sermayeli Şirketlerde Türkçe Meselesi*”, **Belleten**, LXXVIII/283, (Aralık-2014), s. 1136-1156.
- ÖZKAN, Yalçın, “*Türk Farmakopesi’nin Tarihsel Gelişimi*”, **Türk Farmakope Dergisi**, I/1, (Aralık-2016), s. 21-33.

- ÖZKAYA, Vecihi, “*Dicle Kıyısında Uygarlığın İlk İzleri: Körtik Tepe*”, **Diyarbakır Dergisi**, 1, (2021), s. 49-57.
- ÖZKARDEŞ, Levent, “*Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi*”, **Gümrük & Ticaret Dergisi**, 6, (Haziran-2015), s. 25-34.
- ÖZPEKCAN, Meliha, “*Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Politikası (1923-1933)*”, **Yeni Tarih Araştırmaları Dergisi**, 8, (2002), s. 163-217.
- ÖZTÜRK, Fatma Ceren, “*Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ve Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımının İncelenmesi*”, **Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi**, XLII/3, (Haziran-2023), s. 1071-1083.
- ÖZTÜRK, Yücel, “*Özdemiroğlu Osman Paşa*”, **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, IV/1, (Haziran-2022), s. 177-221.
- ÖZYÜREK, Mustafa, “*Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Japonya İlişkileri Çerçevesinde Japon Prensi Takamatsu’nun Türkiye Ziyareti*”, **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, V/2, (Aralık-2016), s. 15-28.
- PADWA, Howard, “*National Security and Narcotics Control in France 1907-1920*”, **Journal of the Western Society for French History**, 33, (2005), p. 340-351.
- PEREIRA, Reis, GABRIELA, Maria, VIEIRA, Oliveira, “*Afghanistan In International Opium Control Policy*”, **Carta International**, XVII/1, (May-2022), p. 1-25.
- PINAR, İlhan, “*Keyif ve Ötesi*”, **Toplumsal Tarih**, 10, (Ekim-1994), s. 38-40.
- POLAT, Doğan Şafak, “*Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi*”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, XIX/76, (Ekim-2020), s. 1950-1967.
- POROY, İbrahim İhsan, “*Expansion of Opium Production in Turkey and The State Monopoly of 1828-1939*”, **International Journal of Middle East Studies**, XIII/2, (May-1981), p. 191-211.
- QUINN, Thomas, “*Drug Control In Iran: A Legal and Historical Analysis*”, **Lowa Law Review**, LIX/3, (February-1974), p.469-524.
- REN, Meng, etc., “*The Origins Of Cannabis Smoking: Chemical Residue Evidence From The First Millennium BCE In The Pamirs*”, **Science Advances**, V/6, (June-2019), p. 1-8.
- SAĞDIÇ, Esmâ, “*Türkiye-ABD Arasında Yaşanan Haşhaş Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme*”, **Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi**, II/1, (Şubat-2023), s. 43-63.

- SARI, Buğra, “Uluslararası Kriminall Polis Teşkilatı’nın Uluslararası Örgüt Statüsü”, **Journal of Political Sciences**, XXIX/1, (Mart-2020), s. 89-112.
- SARI, Nil, “Attar”, **TDVİA**, IV, İstanbul, 1991, s. 94-95.
- SARIGÜZEL, Murat, “Küresel Uyuşturucu Kontrol Sistemi ve Türkiye”, **International Smart Journal**, VII/40, (Ocak-2021), s. 120-137.
- SARMAN, Meryem Arslan, “Nâbî’ye Göre Tabip ve Tabâbet”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, III/6, (Ocak-2015), s. 81-95.
- SCHMİTZ, Rudolf, “Friedrich Wilhelm Sertürner and The Discovery of Morphine”, **Pharmacy in History Journal**, XXVII/2, (1985), p. 61-74.
- SCHWİDETZKY, Oscar, “History Of Needles and Syringes”, **Current Researches in Anesthesia & Analgesia**, XXIII/1, (January-1944), p. 34-38.
- SERÇE, Erkan, **İzmir 1905**, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2000.
- SERTEL, Sabiha, “Afyon Meselesi ve Beynelmilel Mukaveleler”, **Tan**, 18 Haziran 1938.
- SERTELLİ, İskender, “Kokainman Bir Aile Kadını ile Konuştum”, **Son Telgraf**, 15 Kasım 1939.
- SEVİMLİ, Erdem, “16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Kalenderî Algısı”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, XVIII/35, (Haziran-2020), s. 31-66.
- SÖZEN, Mustafa, “Bakhtin’in Romanda “Karnavelesk” Kavramı ve Sinema”, **Akeniz Sanat Dergisi**, II/4, (Ekim-2009), s. 65-86.
- SÖZÜER, Adem, “Türk Ceza Hukuku Reformu: Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXI, (Özel Sayı-2019), s. 3031-3050.
- SUWANWELA, Charas, POSHYACHİND A Vichai, “Drug Abuse In Asia”, **Bulletin On Narcotics**, XXXVIII/1-2, (January-1986), s. 42-53.
- ŞAHİN, Esmâ, “Bâkî Dîvânı’nda Tasavvufî ve Batınî Kültür”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/33, (2014), s. 261-273.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedii Nuri, “Osmanlı Padişahlarının Âkibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”, V. Türk Tarih Kongresi, (12-17 Nisan 1956), **Kongreye Sunulan Bildiri**, Ankara, 1960, s. 392-410.
- ŞEN, Coşkun, “Tarihte Eyüp Eroin Fabrikası”, **Haber Eyüp**, 1 Nisan 2021.
- TAN, Taha Yasin, “Osmanlı’da Afyon, Kahve ve Tütün Hakkında Bir Usul Tartışması: Câbîzâde Halil Fâiz Efendi ve El-Kelimâtü’l-Usûliyye’si”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, XLVIII, (Temmuz-2022), s. 111-146.

- TAŞLIGİL, Nuran, ŞAHİN, Güven, “Tarihsel Süreçte Haşhaş (*Papaver Somniferum L.*) ve Afyon”, **Tarih Okulu Dergisi**, XI/XXXIV, (Temmuz-2018), s. 163-196.
- TAŞTAN, Nihangül, “Bahçe” Adlı Karagöz Oyununda Son Dönem Osmanlı Sosyal Hayatından Yansımalar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, XLVI, (Şubat-2012), s. 145-156.
- TAYLOR, David Bewley, JELSMA, Martin, “Regime Change: Re-Visiting The 1961 Single Convention On Narcotic Drugs”, **International Journal of Drug Policy**, 23, (April-2012), p. 72-81.
- TEKİN, Ahmet Coşkun, DOKUYAN, Sabit, “Haşhaş Sorunu ve Türk Diplomasisindeki Yeri (Osmanlı’dan 1980’e Kadar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, CXXXII/260, (Aralık-2022), s. 41-78.
- TEKİNER, Halil, KARAMANOU, Marianna, “Demetrius Zambaco Pasha (1832-1913): The First Leprologist of the Orient”, **Journal of Medical Bioraphy**, XXIX/4, (2020), s. 262-269.
- TEKİR, Süleyman, “Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)”, **Belgi Dergisi**, II/18, (Temmuz-2019), s. 1301-1326.
- TEKKELİ, Hazal Sema, AKTO, Akif, “Sigmund Freud’un Görüşlerinin Eğitime Yansımaları”, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, XIV/3, (Aralık-2022), s. 965-982.
- TEMİZ, Süleyman, “Kâğıt Kaplan-Zayıf Bir Pakt Olarak Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO) ve Bölgesel Siyasi Etkileri”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Özel Sayı, (Aralık-2019), s. 285-302.
- TEZER, Abdülkadir, “Politika Transferi Literatürü Çerçevesinde Türkiye’nin Uyuşturucu ile Mücadele Politikası”, **Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi**, IV/3, (Kasım-2023), s. 397-430.
- TEZCAN, Durmuş, “Türk Ceza Kanunu’ndaki Değişiklikler Açısından Uyuşturucu Madde Tedarik Suçları”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, XLIX/3, (Mart-1994), s. 430-437.
- TIRMIKÇIOĞLU, Zeynep, “Baba, Oğul ve Zehir: Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayazıt’ın Ölümünün Onbeşinci Yüzyıl Zehirleri Işığında Yeniden Değerlendirilmesi”, **Zeitschrift Für Die Welt Der Türken**, XII/2, (Ağustos-2020), s. 97-116.
- TOKAÇ, Mahmut, “Osmanlıdan Günümüze Eczane Sayısının Sınırlandırılması Meselesi”, **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, 24, (Sonbahar-2012), s. 98-103.

- TOPRAK, Zafer, “*Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul*”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993-1995.
- TOPRAK, Zafer, “*Mütareke İstanbul’unda Rus Avretler (1920-1923)*”, **İstanbul Dergisi**, I, (1992), s. 72-79.
- TOZANOĞLU, Remzi, “*Zabitanın Sıkı Tatbikatı Zehir Satıcılarını Yıldırıldı*”, **Son Posta**, 29 Nisan 1948.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, “*Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)*”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, XXXII/4, (Temmuz-2022), s. 351-359.
- TUNÇ, Volkan, “*Yerel ve Özgün Bir Roman: Tıflî Efendi*”, **Milli Folklor Dergisi**, IX/67, (Güz-2005), s. 137-144.
- TURAN, Lokman, “*İstanbul Dergâhları Hakkında Bilinmeyen Bir Eser: Lutfî’nin Hâhkâh-Nâmesi*”, **Türkbilgi Dergisi**, XII/21, (Haziran-2011), s. 22-48.
- TÜRKOĞLU, İlknur, “*Bakırköy Akıl Hastanesi’nde Kültür Katmanları*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, 272, (Ağustos-2016), s. 12-17.
- UĞURLUEL, Talha, KAYATEKİN, Berkant Muammer, “*Fatih Sultan Mehmed’in Ölüm Nedeni Nedir?*” **Tarih Okulu Dergisi**, X/30, (Temmuz-2017), s. 51-59.
- ULUATAM, Özhan, “*Gümrük Vergilerimizin Koruyuculuğu Üstüne Bir Deneme*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXV/1, (Ocak-1970), s. 185-206.
- ULUSAN, Şayan, “*Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, (Bahar-Güz 2008), s. 237-258.
- ULUSKAN, Murat, “*İstanbul’da Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahîkî Macunhanesi (1783-1831)*”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, XIV/29, (Güz-2013), s. 77-106.
- United Nations, “*The United Nations and Drug Abuse Control*”, New York, 1976.
- USLU, Kamil, “*Kenevir Bitkisinin Tarihçesi, Ülke Ekonomilerindeki Yeri ve Stratejik Önemi*”, International Conference On Eurasian Economies, (20-22 September 2022), **Bildiriler Kitabı**, Bakü, 2022.
- USMAN, Mazhar Osman, “*Heroin Salgını ile Nasıl Mücadele Ettik?*”, **İstanbul Seririyatı**, IX/10, (1937), ss. 182.
-, “*Heroin Tiryakileri*”, **İstanbul Seririyatı**, XII/8, (1930), ss. 158.

-, “*Morfin İptilasını Tedavi*”, **İstanbul Seririyatı**, XII/9, (1930), s. 3747.
- UZBAY, Ümit, “*Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı ve Politikaları Üzerine Cengiz Erdinç’le Söyleştik*”, **Kerebiç Dergisi**, 31, (2011), s. 1-11.
- UZEL, İlkel, “*Türkçe Bâhnâmeler Hakkında Bir İnceleme*”, **Kebikeç**, XIII, (2002), s. 191-206.
- UZUN, Hakan, “*Dünyada Bir Noel Armağanı: Türkiye’nin 1933’te Uluslararası Afyon Kontrolü Anlaşmasını Kabulü*”, **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, XI/2-9, (Güz-2009), s. 10-31.
- UZUN, Mehmet Barlas, vd., “*Bitkisel Ürünlerin Yanlış Kullanımı ve Zararları*”, **Lokman Hekim Dergisi**, IV/3, (Şubat-2014), s. 1-5.
- ÜNER, Salih Ragıp, “*Kokain ve Eroin*”, **Akşam**, 11 Ekim 1933.
- ÜNSAL, Süha, GÖÇMEZ, Murat, “*Anadolu’nun Yerlisi: Haşhaş, Sakini: Kenevir*”, **KEBİKEÇ**, XVIII, (2004), s. 207-219.
- VASSAF, Etem, “*Uyuşturucu Zehirlere Nasıl Alışılır*”, **Son Posta**, 8 Haziran 1936.
- WINDLE, James, “*A Very Gradual Suppression: A History Of Turkish Opium Control, 1933-1974*”, **European Journal of Criminology**, XI/2, (July-2013), p. 1-28.
- YAKUT, Kemal, YETKİN, Aydın, “*II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi*”, **Kebikeç**, XXXI, (2011), s. 275-307.
- YALÇIN, Sibel Öner, KADIOĞLU, Funda Gülay, “*Şiringa: Tıp Tarihi Açısından Bir Değerlendirme*”, **Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, XXVIII/3, (Mart-2020), s. 474-482.
- YATES, Rowdy, “*A Brief History of British Drug Policy: 1850-1950*”, **Therapeutic Communities The International Journal**, XLI/2, (June-2020), p. 57-66.
- YAZMAN, Nazif, “*Polis Mekteplerinin Tarihçesi*”, **Polis Mecmuası**, XXIV/311, (Ekim-1937), s. 4202-4207.
- YILDIRIM, Nuran, “*Mazhar Osman*”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 7, (1994), s. 328.
- YILDIRIM, Seyfi, “*Toprak Mahsulleri Ofisi Tarihçesi 1938-2018*”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Ankara, (2018), s. 1-6.
- YILDIZ, Müslüm, “*3298 Sayılı Uyuşturucu Maddelerle İlgili Kanun 4. Madde İncelemesi*”, **İstanbul Barosu Dergisi**, XCIII/6, (Kasım-Aralık 2019), s. 154-173.
- YILMAZ, Ali, “*Samsun Limanı*”, **Türk Coğrafya Dergisi**, 45, (Ekim-2014), s. 85-100.

- YILMAZ, Yasir, “Sömürgecilik Bağlamında İngilizlerin Çin’i İnşa Süreci: 1. Afyon Savaşı”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, V/13, (Mayıs-2018), s. 322-329.
- YOLDAŞ, Ceren, DEMİRCİOĞLU, Haktan, “Madde Kullanımı ve Bağımlılığını Önlemeye Yönelik Psikoeğitim Programlarının İncelenmesi”, **Bağımlılık Dergisi**, XXI/1, (2020), s. 72-91.
- YÖRÜR, Ali, *Câbîzâde Halil Fâiz Efendi’nin Râmî Mehmed Paşa’ya Sunduğu Bahâriyyesi*, **HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi**, V/10, (Nisan-2019), s. 201-210.
- YURTOĞLU, Nadir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Liman ve İskele Politikaları (1923-1960)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXV/100, (Kasım-2011), s. 505-554.
- YÜKSEL, Erkan, “Ne Demek Lazım; Uyuşturucu mu Madde Bağımlılığı mı? Uyuşturucuyla Mücadelenin Temel Kavramlarına Yönelik Uygulama ve Tartışmalar”, **Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, XXV/2, (Nisan-2017), s. 39-64.
- YÜZENDAĞ, Ahmet, “Yeşilay Haftası Dolayısıyla”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, III/2, (Mart-1964), s. 77-85.
- ZİYA, Mümtaz, “Afyon Meselesi”, **Kadro**, 4, (Nisan-1932), s. 18-25.
- ZÜLFE, Ömer, “Rahîkî (Ö. 953/1546) ve Şiirleri”, **Türk İncelemeleri Dergisi**, X/21, (Güz-2009), s. 171-198.

G- ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- <https://www.egm.gov.tr/narkotiksuclar>, (E. T.: 13.08.2023).
- <https://turkiye.un.org/tr/174566-birleşmiş-milletler-uluslararası-uyuşturucu-kontrol-kurulu-incb-2021-raporları-açıklandı>, (E. T.: 09.09.2023).
- <https://www.yukselencag.com/Ayurvedik-Yasam/Ayurveda-Nedir>, (E. T.: 10.09.2023).
- https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1953-01_01_1_page005.html, (E. T.: 16.09.2023).
- <https://www.narkotik.pol.tr/tarihce>, (E. T.: 18 Mayıs 2024).
- <https://www.jandarma.gov.tr/tarihce>, (E. T.: 21 Mayıs 2024).
- <https://www.yesilay.org.tr>, (E. T.: 22 Mayıs 2024).
- <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/tarihce>, (E. T.: 23 Mayıs 2024).
- <http://adalar.bel.tr>, (E. T.: 28 Mayıs 2024).

FEUSTEL, Robert, “*Eine Unendliche Geschichte: Von Menschen Und Drogen – Essay*”, **Aus Politik Und Zeitgeschi**, (27 Kasım 2020), <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/rausch-und-drogen-2020/321814/eine-unendliche-geschichte/>, (E. T.: 23.10.2023).

Türk Dil Kurumu, Türk Dil Kurumu, , <http://tdk.gov.tr/>, (E. T.: 13.08.2023).

UZBAY, Tayfun, “*Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler*”, <https://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/mised/aralik09/5.pdf>, (E. T.: 09.09.2023).

CARTWRIGHT, Mark, “*Haşhaşiler*”, (Çev. Batuhan Aksu), **World History Encyclopedia**, <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-18523/hashasiler/>, (E. T.: 24.09.2023).

BURSALI, Ayşe, “*Marihuana 10,000 Yıl Önce Asya ve Avrupa’da Kullanılmaya Başlandı*”, <https://arkeofili.com/kenevir-10000-yil-once-asya-ve-avrupada-kullanilmaya-baslandi/>, (E. T.: 28.09.2023).

ERTUĞRUL, Erman, “*Çin’de 2.500 Yıllık Esrar İçme Kanıtları Bulundu*”, <https://arkeofili.com/cinde-2-500-yillik-esrar-icme-kanitlari-bulundu/>, (E. T.: 30.09.2023).

WOLOF, Nora, “*Heroin*”, National Institute on Drug Abuse, **Research Report Series**, <https://nida.nih.gov.tr>, (E. T.: 01.10.2023).

“*Bayer German Company*”, <https://www.britannica.com/topic/Bayer>, (E. T.: 01.11.2023).

Encyclopaedia Britannica, “*Bayer*” **Encyclopaedia Britannica, Inc**, <https://www.britannica.com/topic/Bayer>, (E. T.: 01.10.2023).

“*A Life Of Service: Harry Jacob Anslinger*”, <https://museum.dea.gov/exhibits/online-exhibits/anslinger>, (E. T.: 19.10.2023).

MOYNIHAN, Colin, “*An Exhibition Tells the Story of A Drug War Leader But Not All Of It*”, **The New York Times**, (10 August 2020), <https://www.nytimes.com/2020/08/10/arts/design/Anslinger-drug-czar-exhibition.html>, (E. T.: 19.10.2023).

TİKKANEN, Amy, “*Why Is Marijuana Illegal In The U.S*”, **History & Society**, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/story/why-is-marijuana-illegal-in-the-us>, (E. T.: 19.10.2023).

UNODC, “A Century of International Drug Control”, World Drug Report 2008, s. 59, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/100_Years_of_Drug_Control.pdf, (E. T.: 19.10.2023).

“The Early Years”, Drug Enforcement Administration, <https://www.dea.gov/sites/default/files/2018-05/Early%20Years%20p%2012-29.pdf>, (E. T.: 19.10.2023).

KAMIENSKI, Lukasz, “Drugs”, **International Encyclopedia**, Version 1, (7 March 2019), p. 1-20, <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-drugs-2019-03-07.pdf>, (E. T.: 21.10.2023).

“Uyusturucu Maddelerin Tarihsel Gelişimi”, **UMUDDER**, <https://umudder.org/uyusturucu-maddelerin-tarihsel-gelisimi/>, (E. T.: 25.10.2023).

ARDA, Zeki Cemil, “Rıza Şah Pehlevi (1878-1944)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/riza-sah-pehlevi-1878-1944/?pdf=3403>, (E. T.: 01.11.2023).

FELBAB, Vanda, ect., “*Out With The Old, In With The Old: Iran’s Revolution, Drug Policies, and Global Drug Markets*”, <https://www.brookings.edu/articles/out-with-the-old-in-with-the-old-irans-revolution-drug-policies-and-global-drug-markets/>, (E. T.: 01.11.2023).

“Sir Thomas Wentworth Russell”, <https://www.britishempire.co.uk/maproom/thomasrussell.htm>, (E. T.: 04.11.2023).

European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, “Opioid Trafficking Routes From Asia to Europe”, https://www.emcdda.europa.eu/publications/pods/opioid-trafficking-routes_en, (E. T.: 28.10.2023).

REDRÍGUEZ, Emily, “*Economic and Social Council*”, **Encyclopaedia of Britannica**, 21 Eylül 2023, <https://www.britannica.com/topic/Economic-and-Social-Council>, (E. T.: 29.10.2023).

UNODC, <https://www.unodc.org/unodc/en/commissions/CND/index.html>, (E.T.: 21.01.2024).

NEPOTE, Jean, “*International Criminal Police Organization-Interpol- 1923-1973*”, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/40713NCJRS.pdf>, (E. T.: 29.10.2023).

ERKAL, Abdulkadir, “*Osmanlı’da Afyon ve Esrar Kullanımı*”, **Gazete Duvar**, 25 Mayıs 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/>.

ÇELİK, Mehmed Mazlum, “*Kendi İntiharını Satır Satır Kaleme Alan Türk Aydını: Beşir Fuat*”, **Independent**, (14 Temmuz 2021), www.indyturk.com.

ARLI, Âlim, “*İstanbul’un Uzun Asrı: Dünya ve Türkiye Ölçeğinde*”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt.1, <https://istanbultarihi.ist/>, (E. T.: 10.11.2023).
<https://www.jardines.com/en/about-us/our-history>, (E. T.: 25. 11. 2023).
UNDC, “*The 1912 Hague International Opium Convention*”, (23 January 2009), <https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/the-1912-hague-international-opium-convention.html>, (E. T.: 15 Kasım 2023).
<https://www.mustgo.com/worldlanguages/aymara/>, (E.T: 25.09.2023).
BAKAR, Bülent, “*Besim Ömer Akalın (1862-1940)*”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/besim-omer-akalin-1862-1940/>, (E.T.: 09.03.2024).
CANDEĞER, Ümmügülsüm, “*Keriman Halis Ece (1913-2012)*” **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/keriman-halis-ece-1913-2012/>, (E. T.: 17.03.2024).
ŞİMŞEK, Elmas, “*12 Mart Muhtırası’na Giden Süreçte: Haşhaş Krizi*”, **Devlet Dergisi**, 511, 2024, <http://devlet.com.tr>, (E.T.: 30.03.2024).
YILDIRIM, Seyfi, “*Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)*”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, (E.T.: 16 Mayıs 2024).
ÖZYÜREK, Mustafa, “*Necmettin Sadak (1890-1953)*”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <http://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, (E.T.: 19 Mayıs 2024).
MUMYAKMAZ, Hatice Güzel, “*Yeşilay (Hilal-i Ahdar)*”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <http://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, (E.T.: 23 Mayıs 2024).
<https://adalar.bel.tr/sivriada/>, (E.T.: 10.07.2024).
“*Illicit Traffic in Opium*”, **United Nations**, <https://www.unodc.org/>, (E.T.: 07.08.2024).
<https://www.youtube.com/>, (E.T.: 10.08.2024).
[https://lostmediawiki.com/Human_Wreckage_\(lost_American_propaganda_film;_1923\)](https://lostmediawiki.com/Human_Wreckage_(lost_American_propaganda_film;_1923)), (E.T.:12.08.2024).
<https://inhak.adalet.gov.tr/>, (E. T.: 13.08.2024).
<https://www.tmo.gov.tr/>, (E.T.:15.08.2024).

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

I- Amaç-Problematic ve Araştırma Soruları

Uyuşturucu maddelerin varlığını ve kullanımını insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar götürmek mümkündür. Her ne kadar ilkel dönemlerde tıbbi maksatlarla kullanılmış olsa da sonraki süreçte keyif verici bir madde halini almıştır. Özellikle 20. yüzyıla birlikte dünyada giderek yaygın bir kullanım alanı bulur. Söz konusu maddelerin, toplumun hemen hemen bütün katmanlarında başvurulana bir keyif aracına dönüştüğü söylenebilir. Giderek asıl maksadı olan tıp alanının dışında kullanılmaya başlanan uyuşturucu maddeler, toplumsal bir soruna dönüşmekte gecikmemiştir. Bu durumun sonucu olarak uyuşturucu maddeler sorunu ile karşı karşıya kalan devletler ortak güvenlik stratejileri geliştirmek ve bu maddelerin üretimi, ticareti ve kullanımı bağlamında uluslararası önlemler almak zorunda kalmışlardır. Alınan önlemlere rağmen uyuşturucu problemi karşısında arzulanan boyutta bir ilerleme kaydedilememiştir. Diğer bir ifade ile uyuşturucu, dünyanın hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerinde toplumları her yönü ile etkilemeye devam eden temel sorunlardan biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma teknikleri kullanılarak yanıtı bulunmak istenen araştırma soruları ve alt başlıkları şu şekilde sıralanabilir:

- Afyon ve türevi ile esrarın tarihsel süreç içinde ortaya çıkışı nasıl olmuştur ve söz konusu bitkilerin hangi özelliği onu, sosyal hayatın günümüzde bile güncelliğini koruyan bir parçası haline getirmiştir.

- Afyon ve haşhaş ile esrar bitkisinin kullanımının yaygınlaşmasını sağlayan özellikleri nelerdir?

- Söz konusu bitkiler, sosyal hayatın bir parçası olmayı sürdürecektir ne tür aşamalardan geçmiştir?

- Afyon ve türevlerinin ile esrarın dönüşümüne kaynaklık eden toplumsal talepler ve bu dönüşümün sosyal hayata etkileri nelerdir?

- Uyuşturucu maddeler, Türkiye tarihinde sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda nasıl bir role sahip olmuştur?

- Uyuşturucu maddelerin Anadolu yolculuğu ve buradaki kullanım biçimleri nasıl olmuştur?

- Osmanlı tarih, kültür, siyaset ve sosyal hayatında uyuşturucu bitkilerin yeri nedir?

- Cumhuriyet dönemi sosyal, siyasal ve ekonomik hayatında uyuşturucu maddelerin yeri nedir?

- Sosyal hayatın bir unsuru haline gelen afyonun; sağlık sektöründeki yeri, sosyal, siyasal ve kültürel alandaki etkileri nelerdir?

Çalışmanın şekillenmesinde afyon bitkisinin ve diğer uyuşturucu maddelerin genel bilgisinden hareketle yola çıkılmıştır. Araştırma konusu olarak seçilen uyuşturucu maddelerin, başta ilaç olarak tüketilen bitkilerin zamanla toplum tarafından keyif verici ve bağımlılık yapıcı bir madde olarak kullanımına giden sürecin nasıl geliştiğine dair merak etkili olmuştur.

II- Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi-İlgili Araştırmalar ve Özgün Değeri

Araştırma konusu ile ilgili Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde yapılan elektronik aramada “uyuşturucu”, “afyon”, “eroin”, morfin”, “haşhaş”, “esrar” gibi anahtar kelimelerden hareketle alanla ilgili birçok tezin yazıldığı tespit edilmiştir. Fakat “*Türkiye’de Uyuşturucu ve Uyuşturucu Maddelerle Mücadele (1923-1950)*” konusunu doğrudan ilgilendiren çalışmaların çok az olduğu görülmüştür. Uyuşturucu maddelerle ilgili tarih alanı dışında Sosyoloji, Tıp, Hukuk, Psikoloji, Ziraat, Eczacılık, Kimya, Gıda Mühendisliği ve Sosyal Hizmetler gibi alanlarda oldukça yoğun bir şekilde çalışmaların yapıldığı söylenebilir. Araştırmamıza yakın yüksek lisans ve doktora tezlerinin bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Murat Tekin, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımı ile Mücadele (1923-1940); Veysel Babahanoğlu, Kamu Politikası Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’nin Uyuşturucu ile Mücadele Politikalarında Toplumsal Algı; Suna Altan, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950); Murat Kahraman, Türkiye’de Haşhaşta Uygulanan Politikalar ve Haşhaşın Türkiye için Önemi; Erman Yanık, Eskiçağ Anadolu’su Tıp Tarihinde Haşhaş Bitkisi; Murat Karakoyunlu, Para Olgusunun Benzeşen Aktörü: Afyonun Sosyal Tarihi.

Araştırma konumuza yakın olan bu tezler içerisinde sadece yüksek lisans çalışması olan “*Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımı ile Mücadele (1923-1940)*” adlı çalışma araştırmamızla örtüşse de içerik olarak geliştirilebilir olduğu söylenebilir. Söz konusu tezin dönemin basınından faydalanmadığı ve diğer tezlerin de ya sosyal, ekonomik ya da konunun farklı boyutları

üzerinde durdukları anlaşılmaktadır. Yine Ulusal Tez Merkezi'nde elektronik ortamda yapılan arama neticesinde “*Türkiye’de Uyuşturucu ve Uyuşturucu Maddelerle Mücadele*” adı altında tarih alanında herhangi bir doktora çalışmasının yapılmamış olması da konu seçiminde etkili olmuştur.

Araştırmanın özgün değeri; uyuşturucu maddelerin tarihsel gelişimine ve Cumhuriyet döneminin ilk yirmi yedi yıllık periyodunda (1923-1950) konunun siyasi, sosyal, ekonomik ve sağlık boyutuna bütünlüklü bir biçimde eğilmesinden ileri gelmektedir. Konuyu doğrudan ilgilendiren dönemin basını ve resmi arşiv belgelerinin incelenerek değerlendirmeye tabi tutulması ile çalışmanın literatüre katkı sunması ve özgün değer açısından da önemli bir boşluğu doldurması ümit edilmektedir.

Araştırmanın, ortaya koyduğu problematik, özgün değeri ve kuramsal çerçevesi ile bu alanda yapılacak sonraki çalışmalar için ufuk açıcı olması beklenmektedir. Çalışmanın resmi arşiv belgeleri, süreli yayınlar, araştırma eserler vb.’den oluşan geniş kaynakçası ile bu alanda yapılacak yeni çalışmalara ve çalışma yapacaklara yardımcı olması hedeflendi.

III- Araştırmanın Yaygın Etkisi ve Anabilim Dalı’nın Öncelikli Araştırma Alanlarıyla İlişkisi

Çalışmamız, dünyayı günümüzde bile etkilemeye devam eden uyuşturucu maddelerin tarihçesi ile birlikte Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte geçirmiş olduğu aşamaları içermesi bakımından dikkate değerdir. Cumhuriyet tarihinin önemli bir dönemini işgal eden uyuşturucu madde sorunu ve alınan tedbirlerin ortaya çıkarılması araştırmanın temel hareket noktalarından birini oluşturmaktadır. Araştırmamızın yaygın etkisi özellikle akademik camiada yapılacak eleştiriler ve tavsiye niteliğindeki değerlendirmeler sonucunda meydana çıkacaktır. Sonraki çalışmalar için literatüre katkısı ile bilimsel alandaki önemli bir boşluğu doldurması, araştırma neticesinde elde edilecek donelerden bilim camiasının da yararlanması sağlanacaktır.

IV- Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada “Nitel Araştırma Yöntemi” kullanılarak hazırlandı. Dolayısıyla bilimsel bir metin oluşturulması için “doküman incelemesi” tekniği uygulandı. Kaynaklar tarih biliminin gerektirdiği metoda uygun ve bilimsel ilkelerin ışığı altında değerlendirilerek incelenmeye çalışıldı.

1- Veri Kaynakları ve Veri Toplama Tekniği

Araştırmamızda konu ile ilgili yazılı kaynak kapsamında; arşiv belgeleri, resmi yayın ve tutanaklar, süreli yayınlar, ansiklopedi ve sözlükler, araştırma eserler, yüksek lisans ve doktora tezleri, makale ve sempozyum bildirileri ve elektronik kaynaklar kullanıldı. Araştırma eserleri içerisinde: Ömer Ulu, *Türkiye’de ve Dünyada Uyuşturucu İle Mücadele*”, Cengiz Erdinç, *Overdose Türkiye: Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar*”, Esra Çetinöz, *Türkiye’de & Dünyada Uyuşturucu İle Mücadele*”, Özcan Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Maddeler Sorunu*”, Martin Booth, *Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*”, Şükrü Yusuf Sarıbaş, *“Afyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri”*, Reşat Saka, *“Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)”*, Ali Nahit Babaoğlu, *“Uyuşturucu ve Tarihi”*, Wolfgang Schivelbusch, *“Keyif Verici Maddelerin Tarihi: Cennet, Tat ve Mantık”*, Suna Altan, *“Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950)”*, Galip Bahtiyar, *“Türkiye İstihsalatı: Afyon”*, Onur Gezer, *“Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler”*, Gül Çakır, *“Türkiye’de Uyuşturucu Maddelere Yönelik Geliştirilen Politikalar (1920-1950)”* adlı çalışmalar konumuz açısından rehber çalışmalardır.

Bu eserler öncesi ile birlikte incelediğimiz 1923-1950 yılları arasında yaşanmış kayda değer gelişmeler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çalışmada yabancı bilimsel eserlerden de yararlanıldı. Bu eserlerin bazılarının çevirisi olmadığı için Türkçeye tarafımızca çevrildi.

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ile bu kurum kapsamında olan Cumhuriyet Arşivi (BCA), Birleşmiş Milletler Arşivi’nden yararlanıldı. Bu arşivler elektronik ortamda hizmet vermektedir. Araştırmada kullanılan BOA ve BCA, BMA belgeleri kronolojiye uygun olarak değerlendirildi. BOA belgeleri dipnotta kaynak olarak gösterilirken “Fon” bilgisinden sonra, önce “Kutu” sonra “Gömlek” numarası şeklinde; BCA belgeleri ise yazım kılavuzu kapsamındaki kurallara uyularak verildi. Araştırmada kullanılan Resmi Gazete ve TBMM Zabıt Ceridelerine internet üzerinden ulaşıldı.

Süreli yayımların kullanımı diğer verilerle birlikte desteklendi. Toplamda yirmi dört adet gazete kullanıldı. (“Akşam, Anadolu, Anadolu Ajansı, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, Halk Dostu, Haberk, Haber Eyüp, İkdâm, Köylü Gazetesi, Kurun, Milliyet, New York Times, Servet-i Fünun, Son Posta, Son Telgraf, Tan,

Tevhid-i Efkâr, Tıp Gazetesi, Ulus, Vakit, Vatan, Yeni Asır, Yarın”). Araştırmada bu gazetelerin kullanılmasının temel nedeni dönemin siyasal ve toplumsal olaylarını yönlendirmede önemli bir etkiye sahip olmalarıdır. Söz konusu gazetelerin dipnotta gösterilmesi esnasında, “*Kanunuevvel*”, “*Kanunusani*”, “*Teşrinievvel*, *Teşrinisani*” vb. aylar çalışmada Türkçe karşılıklarıyla belirtildi. Araştırmada ele alınan konular, belirlenen tarih aralığı dikkate alınarak neden-sonuç ilişkisi içerisinde ve kronolojik olarak incelendi. Bu hususta bilhassa süreli yayınlar içerisinde yer alan gazetelerden oldukça yararlanıldı.

2- Araştırma Süreci-Uygulama ve Veri Analizi

Araştırma sürecinde öncelikle konu ile ilgili geniş bir literatür ve basın taraması yapıldı. Fişlemeler yapıldı, ulusal ve uluslararası arşivler konuyu doğrudan ilgilendiren anahtar kelimelerle tarandı ve belirlenen konudaki akademik boşluk ile ilgili problematik oluşturuldu. Sonrasında ana başlıklar ve alt başlıklar belirli bir düzen kapsamında verilerek araştırmanın temel taslağı hazırlandı. Süreç ilerlerken yeni çıkan eserlerde incelendi ve konunun anlaşılmasında yardımcı olabilecek alt başlıklar ile araştırmanın ana soruları böylece cevaplandırılmaya çalışıldı. Devamında yazım süresince konunun genişlemesiyle paralel yeni alt başlıklar belirlendi ve çalışmaya eklendi.

Çalışmanın problematiğini çözebilmek için ulaşılan kaynaklar konunun sınırını belirledi. Araştırma sonuçları metne dönüştürülürken, doküman analizi yöntemi uygulandı. Bu yöntem uygun olarak önce dokümana ulaşma ve dokümanı anlama işlemi gerçekleştirildi. Sonra doküman ayrıntılı bir şekilde incelenerek veri analizi yapıldı. Elde edilen bilgiler içerik analizinden geçirilerek derinlemesine incelenip düzenlendi. Araştırma sürecinin sonunda çalışma, tarih biliminin gerektirdiği metoda uyularak metne dönüştürüldü.

B- UYUŞTURUCU ÖZELLİĞİNE SAHİP BİTKİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Dünya tarihi boyunca insanlar üzerinde yaşadıkları gezegenin onlara sunduğu bitkilerden elde edilen ilaçları kullanmışlardır ve muhtemelen bundan sonra da kullanmaya devam edeceklerdir. İnsanlık tarihi buna pek çok yerde tanıklık etmektedir; afyon ve haşhaş, kenevir, esrar, koka-kokain yaprakları bunlardan sadece birkaçıdır. Söz konusu bitkiler kendilerini bir tür zevk kavramına bağladıkları için insanları

büyülemektedir. Bazen uyuşturucular dini uyanışın kutsal bir aracıdır, bazen de tüm değerlerin karnavalesk¹ bir şekilde yeniden değerlendirilmesinin bir sonucudur. Yeri gelmiş kolektif, coşkulu bir anlam duygusu sağlamış; yeri gelmiş günlük yaşamdaki mücadeleleri daha katlanılabilir hale getirmeye hizmet etmiştir. Açlığı tatmin etmekten ve susuzluğu gidermekten daha fazlasını yapan uyuşturucu maddeler, insanlığın kültürel mirasına sıkı bir şekilde yerleşmiştir.²

Uyuşturucu maddeler, tıp alanı dışında keyif verici bir madde olarak kullanılmaya ve bundan ötürü üretilmeye başlandığı andan itibaren bir arz talep dengesi ortaya çıkmıştır. Uyuşturucu maddelerin keyif verici özelliği ile yaygınlaşması toplumlarda sosyal ve psikolojik çöküntüye neden olmuştur. Bu durumun önüne geçmek isteyen siyasal otoritelerin engel olma çabaları uyuşturucu maddelerin illegal yollardan üretim ve teminine yol açmıştır. Nitekim bu maddelerin üretim ve temini zaman içerisinde menfaat çevrelerinin ve illegal örgütlerin finans kaynağına dönüşmüş ve uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Bu sebeplerden ötürü de uluslararası alanda politik araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.³

Bu çalışmanın temel konusunu da en genel anlamda “uyuşturucu maddeler” sorunu oluşturmaktadır. Esasen tıp biliminin ilgi alanında değerlendirilen uyuşturucu maddeler konusu yukarıda bahsedilen siyasi, sosyal ve ekonomik boyutları nedeniyle farklı disiplinlerin ilgi alanına girmiştir. Konunun farklı boyutları ile ele alınması doğal olarak uyuşturucu konusunda bir kavram kargaşası yaratmıştır.⁴

Uyuşturucu veya uyarıcı maddeler, farklı bilim alanlarını ilgilendirdiği için birçok bilim dalı tarafından değişik tarzlarda inceleme konusu olmuştur. Bundan ötürü söz konusu maddelerin tek bir bilim dalının kavramları ile incelenmesi de oldukça güçtür. Bu maddeler, tıp, psikiyatri, farmakoloji, adli tıp, nöroloji bilimlerini ilgilendirirken toplumsal ve bireysel açıdan ise; psikoloji, kriminoloji ve sosyoloji gibi birçok sosyal bilim dalının ilgi alanına girmiştir. Ayrıca yasadışı üretimi, kullanımı ve

¹ Karnavelesk, toplumsal yaşama ait kuralların yok sayıldığı, kutsallara dokunulduğu, resmi veya gayriresmi hiyerarşik yapıların alaya alındığı mizaha ve ironiye dayalı bir düşünce biçimidir. (Mustafa Sözen, “Bakhtin’in Romanda “Karnavelesk” Kavramı ve Sinema”, **Akeniz Sanat Dergisi**, II/4, (Ekim-2009), s. 65.

²Robert Feustel, “Eine Unendliche Geschichte: Von Menschen Und Drogen – Essay”, **Aus Politik Und Zeitgeschi.**, (27 Kasım 2020), <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/rausch-und-drogen-2020/321814/eine-unendliche-geschichte/>, (E.T.: 23.10.2023).

³Fazlı Gökçeğöz, **Uyuşturucu – Uyarıcı Madde (Narkotik) Suçlarına Yönelik Mücadele Stratejileri**, (Ed. Fatih Mehmet Harmancı, Murat Gözübenli), Nobel Yayınevi, Ankara 2014, s. 122.

⁴Erkan Yüksel, “Ne Demek Lazım; Uyuşturucu Mu Madde Bağımlılığı Mı? Uyuşturucuyla Mücadelenin Temel Kavramlarına Yönelik Uygulama ve Tartışmalar”, **Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, XXV/2, (Nisan-2017), s. 40.

ticareti gibi daha çok yasal süreçleri gerektiren durumlarda da hukuk bilimini ilgilendiren bir konu olmuştur. Buradan hareketle uyuşturucu veya uyarıcı maddeler, kapsamı ve ilgilendiği alanlardan kaynaklı kavramlar multidisipliner bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki bu yaklaşım bir kavram karmaşasına değil aynı zamanda bu maddelerin her yönü ile değerlendirilmesine ve açıklanmasına yardımcı olmaktadır.⁵

20. yüzyıl ilaç politikalarının şekillenmesi çok boyutlu bir süreci ihtiva etmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ışığında yeni ilaç türleri ortaya çıkmıştır. Modern dünyada bilimin bulguları devam eden ilaç tartışmalarına ve formülasyonuna daha fazla uygulanmıştır. 19. yüzyıldan itibaren takip edilen politikalar uyuşturucu ticaretinin yarattığı sorunlar tıbbi ilaçlar adı altında yaşanmıştır. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler ilaç politikasının uyuşturucu maddeler bağlamında değerlendirilmesine neden olmuştur. Tıbbi bitkilerden başlarda insan sağlığı için faydalı gelişmeler yaşanmasına rağmen sonraları uyuşturucu maddelere dönüşmüştür. Bu durum ticari kaygılara neden olmuş ve ciddi bir problem yaratmıştır.⁶

⁵Ergin Ergül, **Hukuki, Adli, Tıbbi, Kriminolojik, Aktüel Boyutları ve İlgili Mevzuatıyla Uyuşturucu Maddeler ve Suçları**, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 1997, s. 24.

⁶Peter Webster, **Learning From History “The United States and International Drug Control 1909-1997”**, Pinter, London, 1999, p. 2.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYUŞTURUCU VEYA UYARICI MADDE KAVRAMI, BAĞIMLILIĞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

A- UYUŞTURUCU VEYA UYARICI MADDE KAVRAMI

Yasak bitki ve onun sıradışı etkileri insanlık öncesi döneme dayanmaktadır. Rivayetlere göre bu etkinin cennetin cazibesinden daha eski olduğu söylenmektedir. Yeryüzünde farklı bitkiler her zaman dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bunlar sadece yiyecek sunmaz aynı zamanda ölümcül zehirler de içerir. Bu bitkilerden bazıları barındırdıkları özellikleri itibarı ile şifa kaynağı sunar, sakinleştirir, ağrıyı dindirir ve uysallaştırır. Kimi bitkiler de tam tersi gerçekliğin bilinç dediğimiz öznel deneyimini değiştirecek güce sahip moleküller üreten bitkilerdir. İşte bu bitkilerden/moleküllerden bazıları adeta öldürmek için dizayn edilmiş zehirlerdir. Michael Pollan *Arzunun Botaniği* adlı çalışmasında insanoğlunun zararlı bitkiler ile ona yalnızca besin sağlayanları nasıl fark ettiğini merak etmiş ve bunun ilk basamağının tat duyusunda olduğunu belirtmiştir. Hatta ona göre tat, ilk ipucudur. Ayrıca doğada yer alan yabani ve yenilmek istenmeyen bitkiler, çoğu zaman tadı acı olan alkaloidler yani “zehirli madde” üretir. Özetle Pollan, besin ile zehir arasındaki ince çizginin insanoğlunu durdurmaya yetebileceğini fakat arzu ile zehir arasındaki çizginin durdurulamaz olduğunu vurgulamaktadır.⁷

20. yüzyıldan itibaren giderek yayılan uyuşturucu veya uyarıcı maddelerin kullanımı çağımızın da en tehlikeli sosyal olgularından birisidir. Tıp literatüründe psikoaktif⁸ madde olarak adlandırılan uyuşturucu maddeler yabancı literatürde “Substances” veya Fransa’da 14. yüzyıla kadar ilaçların birçoğu kuru otlardan hazırlandığı için ot anlamına gelen “Drugs” olarak geçmektedir.⁹ Uyuşturucu madde tanımına dair oldukça farklı görüşler ve teoriler vardır. Türk Dil Kurumu’nda uyuşturucu “*afyon, haşhaş, esrar, morfin, eroin, kokain gibi duyulara uyuşukluk veren*”

⁷M. Pollan, *Arzunun Botaniği*, 6. Baskı, (Çev. Sevin Okyay), Domingo Yayınları, İstanbul, 2001, s. 95-96.

⁸Psikotrop madde ya da psikoaktif madde, merkezi sinir sistemi üzerinde etkili olan ve beynin işlevlerini değiştirerek; ruhta, bilinçte, algıda, davranışta geçici değişikliklere neden olan kimyasal maddelerdir. (Ali Sadi Başak, “*Psikoaktif Maddelerin Analiz ve Bilirkişilik Boyut*”, **Yeni Nesil Psiko-Aktif Maddeler Sempozyumu**, (26 Kasım 2013), İstanbul, s. 5).

⁹Önder Kutlu, vd., “*Türkiye’de Gençlerin Uyuşturucu İle Mücadele Politika Hakkındaki Düşünceleri*”, **Gençlik Araştırmaları Dergisi**, V/1, (Nisan-2017), s. 127; Ceren Yoldaş, Haktan Demircioğlu, “*Madde Kullanımı ve Bağımlılığını Önlemeye Yönelik Psikoeğitim Programlarının İncelenmesi*”, **Bağımlılık Dergisi**, XXI/1, (2020), s. 73.

madde olarak tanımlanmıştır.¹⁰ Ancak uyuşturucu madde kavramına yönelik kabul gören tanım daha çok Batı dillerinde ve dünyada kullanılan İngilizce “Narkotik” (günlük pratikte opiat (opiat/opiad afyondan üretilen bir ilaç) ve türevleri için kullanılmaktadır) sözcüğü Yunanca uyku anlamındaki “*Narke*” kelimesinden hareketle türetilmiştir. Dolayısıyla uyuşturucu veya uyarıcı madde, uyuşturma özelliğine sahip maddeler için kullanılmaktadır. Ayrıca bunlara narkotik maddeler de denilmektedir. Söz konusu kavram; keyif veren, uyuşturan, yatıştıran, sakinleştiren, uysal kılan ve uyanıklık sağlayan maddeler olarak da ifade edilmektedir.¹¹ Bu bağlamda tıp, eczacılık, hukuk, kimya, psikoloji ve sosyoloji gibi değişik disiplinleri ilgilendiren uyuşturucu maddelerin farklı tanımları vardır.¹² Uyuşturucu madde; geniş manada uyuşukluk, duygusuzluk, ilgisizlik, sarhoşluk veya uyku hissi veren bütün ilaçlar için kullanılmaktadır. Dar anlamda ise; haşhaş, afyon, esrar, eroin, morfin ve kokain gibi psikoaktif maddeleri kapsamaktadır.¹³ Bunların dışında kafein, tütün ve alkol gibi kontrolsüz maddeleri de kapsayacak şekilde bir tanım yapılmaktadır. Bir diğer tanım ise eğlence amacıyla kullanılabilen psikoaktif ve keyif veren maddedir.¹⁴

Alkol ve Madde Tedavi Merkezine (AMATEM) göre yasal olan ya da olmayan uyarıcı veya uyuşturucu niteliği olan, bağımlılık yapan maddelerin tümüne “uyuşturucu madde” denilmektedir.¹⁵ Uyuşturucu, Türkçede yeni bir kelime olup önceleri bunun yerine Arapça ve Farsça dilinde “*muhammadir*” yani örten, kapayan ifadesi kullanılmaktaydı. Yine bu maddelerin tarihin ilk çağlarından itibaren tıbbi ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmasından dolayı birçok dilde ilaç anlamını taşıyan kavramlar aynı zamanda uyuşturucu maddeleri de ifade eder. Öte yandan yeni türlerinin ortaya çıkması, farklı etkiler bırakması ayrıca farklı amaçlarla kullanılmasından kaynaklı genel bir tanımı bulunmamaktadır.¹⁶ Türk Ceza Kanunu 403. ve 404. Maddesine göre alışkanlık veya bağımlılık yapan ilaçlar için uyuşturucu maddeler tanımı kullanılmıştır. Ayrıca 404. Maddede morfin, kokain, eroin, haşhaş ve esrar gibi uyuşturucu maddeler

¹⁰**Türk Dil Kurumu**, Türk Dil Kurumu, , <http://tdk.gov.tr/>, (E.T.: 13.08.2023).

¹¹İlhan Pınar, “*Keyif ve Ötesi*”, **Toplumsal Tarih**, 10, (Ekim-1994), s. 38.

¹²Ömer Ulu, **Türkiye’de ve Dünyada Uyuşturucu İle Mücadele**, Pozitif Matbaa, Ankara, 2018, s. 3.

¹³Mehmet Zülfü Öner, **Türk Ceza Hukukunda Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde İmal ve Ticareti Suçları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Muharrem Özen), Ankara, 2010, s. 4.

¹⁴Jay Sinha, **The History And Development Of The Leading International Drug Control Convention**, Library Of Parliament, Canada, 2001, p. 2.

¹⁵<https://www.egm.gov.tr/narkotiksuclar>, (E.T.: 13.08.2023).

¹⁶Tuncay Başoğlu, “*Uyuşturucu*”, **TDVİA**, XLI, İstanbul, 2012, s. 248-253.

cezaayı artırıcı nedenler olarak zikredilmiştir.¹⁷ Öte taraftan bağımlılık yapan ilaçların farklı çeşitlerinin bulunmasından kaynaklı suç ve ceza uygulaması için bu çeşit maddelerin resmi olarak açıklanması ve hatta isimlerinin ayrı ayrı belirtilmesi düşünülmüş ise de bunun oldukça zor olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla amaca göre bir maddenin etkisini bilerek üretimi, satılması, bulundurulması ve kullanılması durumunda o maddenin uyuşturucu olduğu belirtilmiştir. Başka bir ifade ile maddenin sarhoşluk, alışkanlık yapması ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte uyuşturucu maddelerin etkisi bakımından aynı şiddette olması gerekmez, sarhoşluk yapması ve sonunda bir bağımlılık meydana getirmesi uyuşturucu madde sayılması için yeterli görülmüştür.¹⁸

Yine Türk Ceza Kanunu'nda bir maddenin uyuşturucu madde olarak kabul edilmesinde şu ölçüt esas alınmıştır: *“Ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde, kanunlarımızda veya kanunların verdiği yetkiye dayanan Bakanlar Kurulu kararlarında uyuşturucu madde olduğu kabul edilerek; tıbbi ve bilimsel amaçlar dışında imali, ithali, ihracı, satılması, satın alınması, bedelsiz devredilmesi ve devralınması, bulundurulması, sevk edilmesi, nakledilmesi, kullanılması yasaklanan ya da ruhsata bağlanan; ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak belirtilen eylemelere konu edilmesi suç oluşturan doğal veya yapay maddelerdir.”*¹⁹ İslam fikhına göre insanı sarhoş eden ve davranışlarında anormallik meydana getiren maddeler *“hamr”* sözcüğü ile tanımlanmıştır. Hamr: örtmek, gizlemek ve mayalamak anlamına gelmektedir. Genelde sarhoşluk veren maddeleri tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Kuran-ı Kerim bu ifade ile hem sarhoşluk veren içecekleri hem de bireyi sarhoş etmesiyle birlikte vücutta istenmeyen farklı durumların yaşanmasına sebebiyet veren uyuşturucu maddeleri haram kılmıştır.²⁰

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO/DSÖ) ise; bitkisel kökenli ya da sentetik olan ayrıca ruhsal veya fiziksel bağımlılığa yol açan; bağımlılık, alışkanlık ve tutku yaratan bütün maddeleri uyuşturucu madde olarak kabul etmektedir.²¹ Dolayısıyla DSÖ; gereksinim ve arzuyu giderek arttıran ve bağımlılık yaratan her türlü maddeyi

¹⁷ **Resmi Gazete**, S. 320, (13 Mart 1926), s. 1118.

¹⁸ Cahit Özen, **Uyuşturucu Maddelere Karşı Mücadele**, Hastürk Yayınları, İstanbul, 1972, s. 123-124.

¹⁹ Şener Güngör, **Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerle İlgili Suçlar**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2001, s. 36-37.

²⁰ Hilal Tüfekçi, **Kur'an'a ve Fıkıh Geleneğine Göre Alkol ve Uyuşturucu Maddeler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Abdülaziz Bayındır), İstanbul, 2022, s. 171.

²¹ Ziya Koç, *“Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçlarında Kişisel Kullanım Amacının Belirlenmesi”*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXIII/2, (Temmuz-2021), s. 1147.

uyuşturucu olarak tanımlamaktadır.²² John F. Kramer, tanımı daha da geniş kapsamlı yapmaktadır. Ona göre tedavi için kullanılan ama zaman içerisinde bağımlılık yapan, sürekli periyodik alınma zorunluluğu doğuran tıbbi ilaçlarda uyuşturucu olarak kabul edilebilir.²³ Uluslararası Ceza Hukuku'nda bağımlılık meydana getiren, uyuşturucu ya da narkotik özellikleri bakımından doğrudan veya dolaylı yollardan toplum sağlığına zarar veren ayrıca uyuşturucu madde üretiminde kullanılan maddeler “uyuşturucu madde” şeklinde tanımlanmıştır.²⁴

Uyuşturucu maddeler, merkezi sinir sistemini dolaylı ya da doğrudan etkileyerek, bireyin ruhsal ve fiziksel yapısında değişiklikler meydana getirerek dengesini bozan ve vücut yapısında önemli bir derecede yıkıma sebep olan sentetik veya doğal maddelerdir. Söz konusu maddeler kullanılmaya başlandığından bir süre sonra bireyin sinir sistemine keyif verecek yönde komut vermekte ve bireyi bu maddeyi sürekli olarak kullanmak zorunda bırakmaktadır. Kaldı ki maddeyi almadığında birey oldukça agresif, sinirli ve halsiz bir duruma düşmekten kendini alamaz.²⁵ Benzer bir tanımlamada bulunan Ahmet Arif Kızılyalın ise uyuşturucu maddeyi; “*Uyuşturucu maddeler canlı varlıkların bedeni ve ruhi faaliyetlerini geçici olarak, bütüne yakın bir oranda değiştiren normal çalışmalarının dışına çıkaran bitkisel, sentetik bileşimlerdir*”²⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Keyif verici özelliğinden dolayı daha çok rahatlamak, hayal kurmak, sıkıntılarını unutmak gibi kişinin dünya ile iletişimini bir süre kesen ve bu özelliğinden dolayı hem bireye hem de topluma zarar veren maddeler, uyuşturucu madde kapsamında değerlendirilmektedir.²⁷

Uyuşturucu ve madde bağımlılığı üzerine çalışmalarda bulunan Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Uzmanı Ali Nahit Babaoğlu konuyu oldukça farklı bir boyutta ele almıştır. Babaoğlu, genellikle bağımlılık yapan maddelerin narkotik kavramı ile ifade edilmesine rağmen bu kavramın ancak hukuki ve idari bir kavram olarak görülebileceğini ifade etmiştir. Emniyet güçlerinin önlemler almasında ve ceza işlemlerinde kullanılabilecek bir jargon olarak işe yaradığını belirtmektedir. Babaoğlu'na göre, “*Şimdilerde aynı*

²²Tülin İçli, **Kriminoloji**, Ofset Matbaası, Ankara, 1999, s. 13.

²³John F. Kramer, **A Manual On Drug Dependence**, World Health Organization, Cenevre, 1975. p. 13.

²⁴Z. Koç, “*Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçlarında Kişisel Kullanım Amacının Belirlenmesi*”, s. 1148.

²⁵Atalay Bahar, “*Uyuşturucu Madde Kullanımının Nedenleri ve Bağımlılık Oluşum Sürecinde İletişimsel Yaklaşımların Rolü ve Önemi: Polis Kayıtları Üzerinden Olgusal Bir İnceleme*”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Bilimler Dergisi**, LV, (Kasım-2018), s. 5.

²⁶Ahmet Arif Kızılyalın, **Uyuşturucu Zehirler ve Cinsel Çılgınlıklar**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 9.

²⁷İbrahim Karagöz, **Sigara, Alkol, Uyuşturucu Zararları ve Dini Hükmü**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 149.

sözün Türkçeleştirilmiş olarak “Uyuşturucu” deyiminin seçilmesi de belki talihsizlik sayılmalıdır.”²⁸ Çünkü çoğu kez bu maddelerin tesirlerinin “Narkoz”, “Anestezi” ve “Uyuşma” ile dolaylı ya da doğrudan bir bağlantısının olmadığına işaret etmiştir. Aslında bu maddelerin tedavi amaçlı olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan bu maddelerin bağımlılık yapmadığı iddiasını savunanların olduğunu da belirtmiştir. Bu nedenle Babaoğlu, “Gerçekten de bu maddelerin çoğunun, opiatlar gibi, tolerans geliştirici ve yoksunluk belirtilerine yol açıcı, yani fizik bir bağımlılık yapıcı özelliği yoktur. Hiç değilse biyokimyasal ve farmakolojik açıdan, böyle bir özellik bulunamamıştır”²⁹ diyerek kendisinin de yukarıdaki iddiayı savunanlarla aynı görüşte olduğunu göstermektedir.

Bütün bu farklı tanımlamalarla birlikte insanın duygulanım, algılama, uyanıklık, bilinçlilik, kaygı ve düşünce gibi farklı ruhsal veya zihinsel durumlarının, vücuda alınan farklı maddelerle değişiklik meydana getirmesi sürekli olarak dikkati ve ilgiyi çekmiştir. Burada farklı uygulamalar devreye girmiş ve bu etkilere doğüstü ya da büyüsel anlamlar yüklenmiş netice itibarı ile bütün bu tarz maddeler oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Hâlbuki insanoğlunun yaşamı için hiçbir gereksinimi olmadığı halde bu maddeler insanların temel gereksinimleri arasında yer almış ve bununla da kalmamış vazgeçilmezi olmuştur. Aslında tütün, şarap ya da diğer bütün alkollü içeceklerin, çay, kakao, kahve ve benzeri maddelerin dünyada kullanım alanlarının genişliğine bakıldığında insanların bu maddelerin yardımı olmadan yaşayamadığı gibi bir sonuca varmak mümkündür. Bunun yanı sıra doğal bir gereksinim olmadığı halde sadece ruhsal dengede ya da farklı yönde değişikliğe yol açmıştır. Bu amaçla başvuru bütün maddelere “Psikoaktif” yani ruhsal yapı –düşünce ve davranış- üzerinde etkili maddeler adı verilebilir.³⁰

Ayrıca uluslararası sözleşmelerde/anlaşmalarda artan miktarda kullanılması için eğilim duyulan ve tüketilmesi halinde psikolojik, fiziki ya da her iki biçimde bağımlılık yapan buna karşın kesilmesi durumunda da yoksunluk belirtileri ortaya çıkaran maddeler uyuşturucu olarak tanımlanabilir.³¹

Uyuşturucu maddelerin az ya da çok kullanılması sonucunda bireyde meydana getirdiği bilinç ve davranış bozukluğunun yanı sıra ortaya çıkardığı davranış değişikliği

²⁸Ali Nahit Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 66.

²⁹A. N. Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi*, s. 66.

³⁰A. N. Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi*, s. 66-67.

³¹Rıza Gökler, Recep Koçak, “Uyuşturucu ve Madde Bağımlılığı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, III/1, (Ocak-2008), s. 91.

hiçbir toplum tarafından kabul görmemektedir. Uyuşturucu madde ile ilgili yapılan tüm tanım ve yaklaşımların bulunduğu ortak nokta insan ve toplum sağlığına yönelik ağır zarar nedeniyle suç olgusu kapsamında değerlendirilmesi ve ölümle sonuçlanan bağımlılık gibi oldukça zorlu bir sürecin başlangıcında yer almasıdır. Uyuşturucu maddelerin aşırı oranda alınması ya da bünyenin kaldıramayacağı dozun vücuda enjekte edilmesi sonucunda bireyin ölümü ile son bulan olaylar yaşanabilmektedir.³²

B- MADDE BAĞIMLILIĞI

Bağımlılık, alışkanlık (İptila, müptela) ya da bağımlı olmak anlamı bakımından oldukça geniş ve kapsamlı bir kavramdır. Bağımlılık; fizyolojik, psikolojik, biyolojik ve davranışsal boyutları kapsayan oldukça karmaşık bir durum olarak ifade edilebilir.³³ Genel olarak bir tanım yapılacak olursa bağımlılık; bir nesneye, kişiye ya da bir varlığa karşı duyulan arzu veya bir başka iradenin güdümü altına girme durumu şeklinde tanımlanabilir.³⁴ Bağımlılık, insanların bedensel ve ruhsal sağlıklarında ya da sosyal yaşantılarında zararlı olabilecek sonuçlar meydana getirmesine rağmen belirli bir takıntılı durumu sürekli yinelemeye yönelik bir istek duymaları ve bunu devamlı hale getirmeleridir.³⁵ Bağımlılık; bitkisel kökenli maddeler ya da kimyasal yollarla meydana getirilmiş sentetik moleküllerden elde edilen veya ilaç özelliğine sahip maddelerin merkezi sinir sistemini etkileyerek kişiye haz veren ve alınmadığında yoksunluk hissine neden olan bir beyin hastalığı olarak da tanımlanır.³⁶ Bağımlı kişilerde gelecek sadece anlık bir duygudan ibarettir. Uzun bir süreci ihtiva etmez. Uyuşturucu madde kullanan bağımlılar tamamen sonuç odaklı hareket eder. Bu durum bağımlılarda; coşku, zindelik, gevşeme, dünyadan kopma ve bir ihtimal uyku şeklindedir. Bu sonuçlar, bağımlı maddeyi kullandıktan kısa bir süre sonra ortaya çıkar ve bu süre bağımlı için

³²Celalettin Vatandaş, **Türkiye’de Gençlik ve Uyuşturucu Madde Sorunu**, Sekam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 12.

³³Harun Kırılmaz, Zülkif Dağlı, **Bağımlılık ve Bağımlılıkla Mücadele Konusunda Akademik Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 8.

³⁴İradenin insan üzerindeki etkisi birçok faktörle açıklanabilir. Jules Payot, “L’Éducation de la Volonté” adlı eserinde iç dünyamızın tüm unsurlarını üç ana başlığa indirgemıştır: Fikirlerimiz, duygulanım/hallerimiz ve eylemlerimiz. Ona göre iyi ve kötü hep bu cephaneliğin içindedir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. (Jules Payot, **İrade Terbiyesi**, (Çev. Ludmila Denisenko), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 287).

³⁵Tayfun Uzbay, “*Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler*”, <https://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf>, (E.T.: 09.09.2023).

³⁶Perver Yetiz, **Madde Bağımlısı Bireylerin Madde Kullanımını Sonlandırmaya Yönelik Çalışmalar: Batman Örneği**, Dicle Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ali Ceylan), Diyarbakır, 2019, s. 9-10.

zaman denilen o anlık durumdur. Uyuşturucu maddeleri kullanmanın yıkıcı etkileri kendini oldukça erken gösterir.³⁷

Dünya Sağlık Örgütü madde bağımlılığını herhangi bir doğal ya da sentetik madde veya ilacın sürekli bir şekilde kullanılması sonucu hem kullananın kendisi hem de toplum için zararlı olan kronik bir zehirlenme durumu şeklinde ifade etmektedir. Madde bağımlılarında şu özellikler görülmektedir: İlaça karşı sürekli bir istek hali ve maddeyi yavaş yavaş arttırma eğilimi sonucunda ilaca karşı fiziksel ve ruhsal bağımlılık.³⁸ Madde bağımlılığı bedensel olmaktan ziyade ruhsal bir hastalık olarak ifade edilir. Bununla birlikte uyuşturucu maddelerin bedensel alışkanlık yapan bir özelliği de vardır. Fakat insanlar söz konusu ilaçlara rastgele değil ruhi hastalıklarından dolayı alışırlar. Başka bir ifade ile alışkanlık aslında var olan ruhsal bozukluk ve dengesizliğin bir işaretidir.³⁹

Alışkanlık yapan maddeler denilince aslında akla ilk gelen alkollü içeceklerdir. Alkol bağımlılık yapan maddelerin başını çekmekle birlikte buna başka maddeler de eklenebilir. Bunlar; afyon, haşhaş, esrar, eroin, morfin, kokain, crak ve LSD (Lizerjikasid Dietil Amid) gibi uyuşturucu özelliği bulunan maddelerdir. Ayrıca tıpta ilaç olarak kullanılan benzodiazepinler (yatıştırıcı veya sakinleştirici), hipnosedatif yani uyutucu ve sakinleştirici, barbitüratlar (uyku ilacı), amfetaminler (uyarıcı) son olarak narkotikler sürekli bir şekilde alındığında bağımlılık yapabilmektedir. Bağımlılık yapan maddeler merkezi sinir sisteminde yani beyin, beyincik ve omurilikte önemli kademede stimülasyon (tembih, uyanıklık) ya da depresyonun ortaya çıkmasına neden olur. Özetle kavramada, mizaç ve huyda ayrıca zihinsel yapıda büyük değişiklere yol açar. Hatta davranışlarda büyük oranda bozulmalar yaşanır ve motor fonksiyonlarında tahribat oluşur.⁴⁰

Buradan hareketle bağımlılık yapıcı tüm maddeler için uyuşturucu ifadesi kullanılabilir. Aşağıdaki maddelerin tamamı sürekli bir şekilde kullanıldığında bağımlılığa neden olan maddelerdir:⁴¹

- Sigara

³⁷ Abraham Joshua Twerski, **Bağımlılık Psikolojisi**, (Çev. Berna Asuman Uzun), Say Yayınları, İstanbul, 2021, s. 37.

³⁸ Aydın Uluyazman, **Neden Uyuşturucu Madde Müptelası Olunur**, Hastürk Yayınları, İstanbul, 1972, s. 117.

³⁹ A. Uluyazman, **Neden Uyuşturucu Madde Müptelası Olunur**, s.117.

⁴⁰ Alparslan Özyazıcı, **Alkollü İçkiler Sigara ve Madde Bağımlılığı**, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 159.

⁴¹ Hümeysra Kutluoğlu Karayel, **Madde Bağımlılığı ve Mücadele**, İNSAMER, İstanbul, 2018, s. 3.

- Akol
- Morfin
- Eroin
- Kokain ve koka yaprakları
- Kodein
- Metadon
- Afyon
- Esrar (Cannabis, Marihuana)
- Haşhaş (Hashish, Bhang)
- Amfetamin

I- Uyuşturucu Maddelerin Kullanımının Önlenmesine Yönelik Faaliyetler

1-Koruma

Uyuşturucu maddelerin sosyal ve ekonomik anlamda maliyeti oldukça fazladır. Özellikle madde kullanımı sonrasında bağımlılığın ilerlemesinden kaynaklı tedavisi hayli güç bir hastalıktır. Kaldı ki bağımlı olan bireylerin bağımlılıktan kurtulması için uygulanan ve uzun bir süreci ihtiva eden tedavilere başvurulmaktadır. Ayrıca rehabilitasyon çalışmalarının sosyolojik ve ekonomik olarak topluma maliyeti oldukça yüksektir. Aynı zamanda bağımlılıkla eş değer gelişen hastalıklara yönelik sağlık harcamaları da artmaktadır.⁴² Öbür taraftan tedavi süreci tamamlanan bireylerin tam anlamıyla kurtulamadığı, tekrarlanma oranı yüksek bir hastalıktır. Bu açıdan bakıldığında bağımlılık ile mücadele kapsamında önleme faaliyetleri çok önemlidir. Bağımlılık ile mücadele konusunda koruyucu ve önleyici çalışmalar evvela çocuklar ile gençler olmak üzere bütün bireylere yönelik olmalıdır. Uyuşturucu maddelerin zararları hakkında bilgilendirme çalışmaları yapılmalı ve okulların bu noktada aktif bir şekilde çalışmalara dâhil edilmesi gerekmektedir.⁴³

Uluslararası uyuşturucu kontrol sözleşmelerinin temel amacı da insan sağlığını tehlikeye koyan ve refahını olumsuz etkileyen söz konusu maddelere karşı mücadele etmektir. Burada bir diğer önemli mesele ise uyuşturucu kaçakçılığının dünya genelinde giderek yayılması ve artan uyuşturucu kullanımının organize suç grupları için önemli

⁴²Esra Çetinöz, **Türkiye’de & Dünyada Uyuşturucu İle Mücadele**, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2019, s. 77.

⁴³Ö. Ulu, **Türkiye’de ve Dünyada Uyuşturucu İle Mücadele**, s. 41-43.

kazançlar sağlamasıdır.⁴⁴ Dolayısıyla uyuşturucu kullanımı ve uluslararası uyuşturucu madde kaçakçılığı toplumlara büyük bir maliyet çıkarmaktadır. Öyle ki uyuşturucu kaçakçılığının en çok yapıldığı yerlerde şiddet, istikrarsızlık, güvensizlik, cinayet ve diğer suç oranlarının fazla olduğu söylenebilir. Uyuşturucu madde kaçakçılığının yaratmış olduğu olumsuz etkilerden dolayı ve topluma ödettiği maliyeti önlemek için söz konusu maddelerin yetiştirilmesi, üretiminden nakliyesine, dağıtımına ve satışına kadar kaçakçılığın tüm aşamalarının kontrol edilmesi gerekmektedir.⁴⁵

2- Önleme

Madde kullanımının ve bağımlılığın neden olduğu sorunlar toplumu ilgilendiren önemli meselelerden birisidir. Özellikle madde kullanım yaşının giderek düşmesi sağlıklı bireylerin yetişmesine neden olmaktadır. Bağımlılığın önlenmesi bu noktada oldukça önemlidir. Gençlerin ve çocukların sağlıklı bir şekilde yetişmesi için okul, aile, komşu, iş yeri, sosyal yaşam, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetim, medya gibi toplumun tüm katmanlarını kapsayan bir süreçtir. Dolayısıyla önleme noktasında gelişmiş iyi bir ilişki ağının önemli sonuçlar doğuracağı muhakkaktır. Uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanımı ile mücadelede önleme modelinde bireylerin sorunsal davranışları tespit edildikten sonra bu davranışlara yönelmesi önlenabilir. Madde kullanımı önleme tedbirleri hem risk faktörlerini zayıflatır hem de korucuyu etmenleri yükselterek önlemeyi sağlar.⁴⁶

Önleme şu hususlar göz önünde bulundurularak yapılabilir:

Arzı azaltma: Bu yaklaşım yasadışı uyuşturucu maddelerin üretimini, ticaretini ve satışına müdahaleyi hedef alır. İlegal maddelerin elde edilebilirliğini zorlaştırarak maddenin kullanılmasını engellemeye çalışır. Bireyin yasak olan maddeye ulaşmasını önlemektir. Daha da önemlisi maddenin üretilmesini durdurmaktır. Dolayısıyla arzı azaltma meselesi daha çok devletin kolluk kuvvetlerine düşen bir iştir.

Talebi azaltmak: Uyuşturucu kullanımını önlemeyi ve bağımlı olan bireylerin tedavisini sağlayarak uyuşturucu madde talebini önlemeyi amaçlamaktadır. Talebin

⁴⁴Brahim Mahamat Saleh Chekhadine, **Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde İmal ve Ticareti Suçları**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Timuçin Köprülü), Bursa, 2016, s. 27-28.

⁴⁵<https://turkiye.un.org/tr/174566-birle%C5%9Fmi%C5%9F-milletler-uluslararası%C4%B1-uyu%C5%9Fturucu-kontrol-kurulu-incb-2021-raporlar%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1kland%C4%B1>, (E.T.: 09.09.2023).

⁴⁶Uğur Evcin, **Önleme Stratejileri Perspektifinden Madde Kullanımı ve Okul Temelli Örnek Bir Uygulama: Yaşam Becerileri Eğitim Programları**, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. M. Fatih Yavuz), İstanbul, 2015, s. 47.

azalması demek maddelere olan arzın azalmasıdır. Talebin azalması bir yönü ile arza olan ilginin giderek yok olmasını sağlamaktadır. Bu durum daha çok eğitim programları ve öğretici seminerlerle başarılabilir.⁴⁷

Dünyada ve Türkiye’de uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında koruyucu ve önleyici faaliyetlerde bulunan önemli kuruluşlar vardır. Türkiye’de genel uyuşturucu politikaları, ulusal ve uluslararası kurumlar arasında işbirliği yapan Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM) tarafından yerine getirilmektedir. Koruma ve önleme ise Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türkiye Halk Sağlığı Kurumu gibi kurum ve kuruluşlarca sağlanmaktadır. Uluslararası düzeyde ise Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (EMCDDA) önemli oranda çalışmalar yürüterek uyuşturucu ile mücadele etmektedir.⁴⁸

C- UYUŞTURUCU MADDELERİN TARİHÇESİ

Tarihin ilk çağlarından itibaren uyuşturucu maddeler ve bitkilerden üretilen ilaçların kullanılması oldukça sürükleyici, öğretici ve ilginç hikâyeleri bünyesinde barındırır. Uyuşturucu maddelerin tarihi irdelendiğinde çok yakın zamanlarda hatta günümüzde keyif verici olarak kötü amaçlarla kullanılan maddelerin hemen hemen hepsine başlarda tıbbi ihtiyaçlar ve tedavi amacıyla başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Söz konusu maddelerin tarihini aydınlatan yazılı kaynaklar incelendiğinde insanoğlunun önce tedavi amacıyla kullanmaya başladıkları ve dört elle sarıldıkları uyuşturucu maddelerin (afyon, haşhaş, esrar, kenevir) ve bunlardan yapılan ilaçların zamanla bu sınırların dışına nasıl çıktığı görülecektir. Ayrıca diğer bütün uyuşturucu özelliği olan uyarıcılar, uyku ilaçları, ağrı gidericiler, barbitüratlar ve stimülasyonlar için de aynı durum geçerlidir.⁵⁰

Geçmişten bu yana bitkilerin insan hayatı için vazgeçilmez canlılar olduğu muhakkaktır. İnsanlık tarihinin en eski çağlarından itibaren sağlık, besin, giyecek ve yakacak gibi temel unsurların elde edilmesinde bitkilerden faydalanılmıştır. Keza

⁴⁷Hamza Ateş, Ahmet Koçak, **Bir Kamu Politikası Olarak Bağımlılıkla Mücadele**, Nobel Akademik Yayınları, Ankara, 2018, s. 117-118.

⁴⁸Deniz Tugay Arslan, Yasemin Akbulut, “*Sağlık Bakanlığının Uyuşturucuya Yönelik Politikalarının Analizi*”, **Türkiye Bağımlılık Dergisi**, IV/2, (Mayıs-2017), s. 157.

⁴⁹Özcan Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1976, s. 15.

⁵⁰Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 15.

bitkilerin tıbbi ve tedavi amacıyla kullanıldığına dair bilgi veya bulgular olmasına rağmen bu konuda tam bir görüş birliği yoktur. Bununla birlikte; bitkilerin sağlıkta kullanıldığına dair süregelen bir bilgi birikimi de mevcuttur.⁵¹

Aşağı Mezopotamya bölgesinde M.Ö. 5000 yıllarında Sümerlerin uyuşturucu maddelerden haşhaş ve keneviri yetiştirdikleri ve tedavi amacıyla kullandıkları bilinmektedir. Hatta Sümerlerin bu maddelere “*gil*” adını verdikleri de tabletlerde yer almaktadır. Ayrıca Sümer site/şehir devletlerinden Ur, Urug, Kiş, Lugaş ve Mari’de yapılan çalışmalar sonucunda bulunan mezarlarda haşhaş ve kenevir ile ilgili motifler de bulunmuştur.⁵² Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde ele geçen fosillerden insanların tıbbi bitkileri ilaç olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Güney Asya, geleneksel tıp ve tedavi uygulamalarının merkezi olarak gösterilebilir. Ayurveda⁵³ uygulaması olarak geçen bu sistemde geleneksel tıp yöntemleri bundan 5000 yıl öncesine dayanmaktadır.⁵⁴ Bitkilerin tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanılması ise Eski Çin yazıları ve Mısır papirüslerinde⁵⁵ elde edilen veriler ışığında M.Ö. 3000 yılına kadar götürülmektedir. Mısır, Sümer ve Asurlardan sonra bu bitkilerin Yunanistan ile Roma’ya kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. Roma ve Yunan tıbbında uyuşturucu maddelerin yeri oldukça önemlidir. Afyonun tedavilerde kullanılmasına ise İlk Çağ medeniyetleri içerisinde önemli bir gelişme kaydeden İyonya uygarlığında rastlanır.⁵⁶

Efes’te söz konusu maddelerin izleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Hipokrat, eserlerinde nepanthes adlı bir ilaçtan bahsetmekte ve afyon, haşhaş ile kenevire atfedilen büyüsel gücün yanı sıra söz konusu maddelerin uyku verici, uyuşturucu, balgam söktürücü ve kanamayı durdurmada etkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca

⁵¹Seda Karagöz Arıhan, **Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Cengiz Özgünel), Ankara, 2003, s. 9.

⁵²John Wiley, **Drugs: From Discovery to Approval**, Wiley Blackwell, 2015, p. 392.

⁵³Kökeni Hindistan’ın Vedik kültürüne dayanan 5000 yıllık bir doğal şifa uygulamasıdır. Ayrıca yaşam bilimi anlamına da gelmektedir. Bu uygulama ile insanın zinde ve dengede kalması sağlanmıştır. Koruyucu ve önleyici tıp terimi olarak da bilinmektedir. Çin ve Tibet geleneksel tıp kökeninin Ayurveda’ya dayandığı öne sürülmektedir. Öte yandan Antik Yunan tıbbından binlerce yıl önce yazılmış olan Klasik Ayurvedik tıp metinlerinde kullanılmış bir kavrama yer verilmiştir. (<https://www.yukselencag.com/Ayurvedik-Yasam/Ayurveda-Nedir>, (E.T.: 10.09.2023).

⁵⁴Murat Koçtürk, vd., “*Türkiye’de Bitkisel İlaçlara Bakış*”, **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, XLVI/3, (Eylül-2009), s. 209-210.

⁵⁵Mısır’da Nil Deltası’nda yetişen cyperus, papyrus adlı su bitkisinin gövdesinden yapılan bir çeşit kağıttır. İngilizce kağıt anlamına gelen paper kelimesinin buradan türediği bilinmektedir. Papirüsün sadece kağıt amacıyla kullanılmadığı aynı zamanda Mısırlıların papirüsün kökünü pişirip yediği de kayıtlarda geçmektedir. Papirüslara dini, resmi ve günlük işlerle ilgili olaylar yazılırdı. (Rıdvan Küçükali, Zeynep Taşgın, “*Bilim Tarihine Katkısı Yönüyle “Parşömen Kâğıdı”*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, LVIII, (Haziran-2017), s. 136.)

⁵⁶Murat Tekin, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımı ile Mücadele (1920-1940)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Esra Danacıoğlu), İstanbul, 2005, s. 14.

Yunanlı hekim Dioskoridis⁵⁷, bu bitkilerin özellikle ağrılara ve öksürüğe çok iyi geldiğini de eklemiştir. Dolayısıyla tıpta oldukça önemli bir yer tutan bu bitkiler birçok hastalığın iyileşmesinde ve sorunların giderilmesinde başvurulmuş bir yöntem olmuştur.⁵⁸ Bazı kültürler, bitkileri geleneksel törenlerde şifa niyeti ile kullanırken bazıları da bitkisel tedaviler aracılığıyla geleneksel tıp sistemini geliştirmek amacıyla uygulamıştır. Araştırmalar sonucunda dünyanın çeşitli yerlerinde aynı amaç için ya da benzer birçok bitkinin kullanıldığı ortaya çıkmıştır.⁵⁹ Tıbbi tedaviler, bu bitkilerin toplumların hayatına girişi ve önemli bir yer edinmesi ilkel dinlerdeki uygulamalar veya törenlerle birlikte başlar.

İlkel dönemlerde insanlar, hastalanma ve diğer dertlerine çare bulmak, toplumda etkin kişiler aracılığıyla sağlık sorunlarına çözüm üretmek amacıyla girişimlerde bulunmuşlardır. Bu dönemlerde insanlar, zamanla yaşadıkları yerlerde bulunan çoğu bitkinin ruhsal yapıları üzerinde etkili olup olmadığını çözmeye çalışmışlardır. Söz gelimi Orta Asya’da yer alan Himalaya Dağları’nda ve Hindistan’da çok eskiden beri bilinen Rauwolfia Serpentina (Hint yılan kökü) bu tür bitkilerden biridir. Yine And Dağları’nda yetişen koka ağaçları, kaktüslerden beslenen insanların ve Yurupari denilen dini seremonilerde kullandıkları Banisteria Caapi gibi farklı bitkilerin ruhsal hayatı değiştiren ilk bitkiler olduğu bilinmektedir.⁶⁰ Daha çok doğadaki bitkilerden faydalanılarak ortaya çıkarılan ilaçlar çok geçmeden kabile reisleri ve büyücülerin uygulama alanı olmuş, büyük ölçüde büyü benzeri inançların tesirinde kalmıştır. Nihayetinde bitkisel ilaçların/drogların kullanılması tıbbi anlamda önemli gelişmelerin yaşanmasında katkıda bulunmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri başta olmak üzere diğer medeniyetlerde de bitkisel kaynaklı ilaçların tıpta faal bir şekilde rol üstlendiği söylenebilir. Bu bitkilere örnek verilecek olursa afyon, nane, haşhaş, kenevir/cannabis, anason, kişniş gibi doğada

⁵⁷Dioscorides Pedanius (M.S. 1. yüzyıl), Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış ünlü hekim ve farmakologdur. Aslen Kilikya Bölgesi’nde bulunan ve Adana’ya yakın Anazarboslu olduğu bilinmektedir. Türk kaynaklarında adı Skoridos olarak geçmektedir. Roma ordusunda tıp bilimi üzerine çalışmalar yapmış ve bundan ötürü orduya hizmetlerde bulunmuştur. Anadolu, Mısır, Arabistan, Kafkasya ve Afrika’dan tedavi amaçlı bitkiler toplamış ayrıca bu bitkilerin özellikleri hakkında araştırmalarda bulunmuştur. Araştırmaları sonucunda 2000 yıl önce kaleme aldığı “*De Materia Medica*” (İlaçlar Bilgisi Üzerine) adlı eseri beş ciltten oluşmaktadır. Bu eserin dördüncü cildinde uyuşturucu maddelerle ilgili bitkilere verilmiştir. (Serpil Demirci Kayıran, “*Dioscorides’in De Materia Medica Adlı Eserindeki Tıbbi Bitkilerin Doğu Akdeniz Bölgesi’ndeki Güncel Kullanımlarının Araştırılması*”, **Lokman Hekim Dergisi**, IX/2, (Mart-2019), s. 190.)

⁵⁸Kültegin Ögel, **Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme**, Yeniden Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33.

⁵⁹Mehmet Barlas Uzun, vd., “*Bitkisel Ürünlerin Yanlış Kullanımı ve Zararları*”, **Lokman Hekim Dergisi**, IV/3, (Aralık-2014), s. 2.

⁶⁰Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 16.

yetişebilen ve çeşitli hastalıkların tedavisinde fayda sağladığı düşünölen ilaçlar bu medeniyetlerde de ortak olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu bitkilerin hangi durumlarda kullanılması gerektiğı, ne işe yaradığı, zararları ve faydaları toplumlar tarafından tamamen deneme yanılma yoluyla ayrıca kuşaktan kuşağı aktararak gelişme göstermiştir.⁶¹

Bu bitkisel ilaçlar tarih boyunca ağızdan, solunum yolundan ya da promat (şırınga) halinde dışardan alınmıştır. M.Ö. 200 yıllarında dönemin ünlü Çin hekimi Hua-Tu (115-205) Hint kenevirini anestezik tedavilerde kullanmıştır.⁶² Bu yöntem kısa zaman içerisinde diğer ölkelere de yayılarak Hua-Tu’nun anestezinin babası olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Buna karşın Roma’da nam salmış ünlü hekim Gale (M.S. 130-201) uyuşturucu maddelerin tedavi esnasında fazla alınması neticesinde sersemlik yaratacağını ifade etmiştir. İşlam dünyasında da Hint kenevirine kunnap, kinnap denilmiş ve esrar da haşış olarak adlandırılmıştır. İşlam dünyasında bu maddelerin uyku verici ve anestezi amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Arap hekimler bu maddeleri inhalasyonla (solunum yolu) birlikte anestezide uygulamışlardır. Bunun dışında bu maddelerin keyif verici özelliğinden de yararlanmışlardır. Dolayısıyla gerek İşlam hekimleri gerekse Batılı hekimleri 13. ve 14. yüzyıllarda afyon, haşhaş, esrar, esrarotu, adamotu ve banotunun karışımından elde ettikleri spongia somnifera (Hindistan, Afrika ve Ortadoğı’nun bir bölümünde yetişen yeşil ve çalı formunda bir bitkidir) adlı preparatı ameliyatlarda ve cerrahi durumlarda anestezi niyetiyle uygulamışlardır.⁶³

Uyuşturucu maddeler (esrar, afyon, haşhaş, kenevir) dünyanın hemen hemen her yerinde tıbbi amaçların dışında keyif verici maddeler olarak da tüketilmiştir. Dünyada olduğı gibi İşlam beldelerinde de söz konusu maddelerin çok yaygın olduğı anlaşılmaktadır. İşlam coğrafiyasında uyuşturucu maddelerle ilgili bilgilere 8-9. yüzyıllarda rastlanmaktadır. 9. yüzyılın ünlü hekimi Taberi, tedavilerde afyonu kullanmış, afyonun ağrı kesici ve vücudu rahatlatan özelliğini belirtmiştir. Bir diğer ünlü hekim İbn-i Sina (980-1037), afyon ile ilgili araştırmalarda bulunmuş ve bu çalışmaları ile Avrupalı hekimleri yüzyıllarca etkilemeyi başarmıştır. El Kanun Fit’tıp kitabında İbn-i Sina, afyondan çok bahsetmektedir. Hatta afyonun tedavilerde büyük bir

⁶¹Mehmet Nejat Gacar, “Doğı ve İlaç”, *Avrasya Tıp Dergisi*, XXVII/1, (1995), s. 97-98.

⁶²M. J. Gacar, “Doğı ve İlaç”, s. 98.

⁶³Ayşegöl Demirhan, “Geçmişten Günümüze Esrar ve Halk Arasında Kullanımı”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Faköltesi Mecmuası*, XLII, (1979), s. 36-37.

etkiye sahip olduğunu da ifade etmiştir.⁶⁴ Öyle ki Orta Çağ Müslüman toplumunda uyuşturucu maddelerin özellikle haşhaşın bilindiği ve 13. yüzyıl ünlü Müslüman hekim İbnü'l-Baytar'ın bu maddeyi ilaç olarak kullandığı bilinmektedir. Nitekim daha sonra keyif verici bir madde olarak kullanılmaya başlandığı ileri sürülmektedir. Uyuşturucu maddelerin hem ilaç hem de keyif verici madde olarak kullanılması aslında söz konusu maddelerin ucuz, bol ve ulaşılabilir olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca daha çok düşük gelirli sınıflar tarafından kullanıldığı ve bundan ötürü afyon, esrar ve haşhaşın yoksulların otu olarak da adlandırıldığı söylenmektedir. Marco Polo ünlü eseri Seyahatname'de uyuşturucu maddeler için kişiyi kendinden geçiren maddeler ifadesini kullanmıştır.⁶⁵

Uyuşturucu maddeler türlerine göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bunlar;

- 1-Afyon ve türevleri
- 2-Kokain ve diğer merkezi sinir sistemi uyarıcılar
- 3-Hallüsinojenler
- 4-Uyku, sakinlik veren ilaçlar ile alkol
- 5-Diğer maddeler.

Bundan başka bir diğer tasnif de şu şekilde yapılmıştır:

- 1-Afyondan oluşan doğal alkaloidler (morfin, tebain, kodein)
- 2-Yarı sentez maddeler (eroïn, dionin, dicodid, metapon, dilaudid)
- 3-Tam sentez ile elde edilen maddeler ve opiatların özelliklerini gösteren alkaloidler (setobemidon, metadon hidroklorit, petidin hidroklorit)⁶⁶

D- UYUŞTURUCU MADDELERİN TÜREVLERİ

I-Afyon/Haşhaş

Afyon, Latince Opium, Poppy, İngilizce, “*Hash, Hashish*”, Fransızca “*Hachisch*”, Arapça “*Haşhiş, Haşiş*”, Çince “*Yapien*”, Yunanca “*Mekone*” Türkçe de “*Haşhaş*” olarak geçmektedir. Afyon maddesi haşhaş kapsüllerinden elde edilen bir maddedir. Çiçekli bitkiler grubunda Dicotyledoneae familyasından Papaver sınıfının 25

⁶⁴Feride Metal, **Alkol, Uyuşturucu, Uyarıcı Maddeler ve Mücadelesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Enis Öksüz), İstanbul, 1988, s. 30.

⁶⁵Ufuk Adak, “*Âdî Kenevirin Bir Dürüsü*”: *Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Esrar*”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, XLIX, (2020), s. 124.

⁶⁶Rasim İsa Bilgen, **Uyuşturucu Maddelerin Arzı İle Mücadele**, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erol Cihan, Prof. Dr. Sevil Atasoy), İstanbul, 1998, s. 3.

cinsi ve 200'den fazla çeşidinden olan *Papaver Somniferum*'dur. Yapı özellikleri bakımından gelinciğe benzer ve türüne göre beyaz, pembe ya da mor çiçekli bir bitkidir.⁶⁷ Haşhaş kapsülünün çizilmesi neticesinde tohum yuvasından ham afyon elde edilmekte ve elde edilen ürün uyuşturucu madde olarak kullanılmaktadır. Haşhaştan temin edilen iki ürün vardır: Bunlar afyon ve türevleri ile zararsız olan tohumlardır.⁶⁸ Bu bitkiler amacı dışında kullanıldığında kişi ve toplum hayatını olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan adı geçen nebatların ekonomik açıdan oldukça değerli ürünler oldukları ve özellikle endüstriyel alanda işlendiği takdirde ekonomik kazanç sağlamaktadır.⁶⁹ Haşhaş tarımının temel nedeni bu üründen alkaloid maddeleri elde etmektir. Zira haşhaş kapsüllerinin içerdiği yirmiye yakın alkaloid, tıpta birçok ilacın hazırlanmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla haşhaşta bulunan etken maddeler; narkotin, morfin, eroïn, tebain, kodein, narsein ve papaverin gibi alkaloidlerdir.⁷⁰

Haşhaşın tam olarak ne olduğuna ve neyi ifade ettiğini 19. yüzyılda yaşamış Batılı bir düşünür şu şekilde açıklamıştır: *“Hachisch, etkin özü Mısır’da, Suriye’de ve umumiyetle Şark ülkelerinin hemen hemen tümünde kullanılmakta olan çeşitli enivrant prepatlardaki bazı oluşturan bir nebatın adıdır. Hindistan’da ve Güney Asya’da yakinen tanınan söz konusu nebat, özel tarım gerekmeden kendi kendine yetişebilmektedir. Kenevir türündendir ve Avrupa’da bizim kenevirden pek az farklıdır. Botanistler Cannabis İndica diye adlandırmışlardır.”*⁷¹

Romalı hekim Dioskorides M.S. 77’de haşhaşın özellikleri hakkında şu bilgileri yazmıştır: *“Haşhaşın insana rahatlama veren bir gücü vardır, bu yüzdendir ki suda kaynatılmış yaprakları ve başı uyku getirir. Bunları kaynatarak elde edilen öz, uykusuzluğun çaresidir. Haşhaşın baş kısmı ise ince bir toz haline getirilip tahıllara katılınca, şişliklere ve yılanıcığa karşı çok etkili bir yakı olur. Bunu henüz yeşilken ezip hap haline getirerek kurutmak gerekir. Haşhaş başını sıvının tamamı yarı yarıya azalınca kadar suda kaynatıp sonra da balla kaynatarak şerbet haline getirirseniz, yatıştırıcı etkisi olan bir tatlı elde edersiniz.”* Romalılar için haşhaş, güçlü bir uyku ve

⁶⁷Yusuf Arslan, vd., “Afyon (Opium) Alkaloidleri ve Önemi”, **Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü**, XVII/1-2, (Haziran-2008), s. 2.

⁶⁸David Burnie, **Bitkiler**, (Çev. Nejat Ebcioglu), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 58.

⁶⁹Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, “Tarihsel Süreçte Haşhaş (*Papaver Somniferum* L.) ve Afyon”, **Tarih Okulu Dergisi**, XI/34, (Temmuz-2018), s. 164.

⁷⁰Şule İnan, Mustafa Ali Kaynar, “Haşhaşta (*Papaver somniferum* L.) Bazı Tarımsal Özellikler İle Yağ ve Morfin Miktarının Belirlenmesi”, **Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, XIII/1, (Haziran-2016), s. 121.

⁷¹Aytunç Altındal, **Haşhaş ve Emperyalizm**, 4. Baskı, Destek Yayınları, İstanbul, 2022, s. 29.

ölümün simgesiydi. Hatta Uyku Tanrısı Somnus, elinde bir demet haşhaş ile afyon boynuzu bulunan genç bir oğlan ya da peri şeklinde resmedilmiştir.⁷²

Prehistorik (tarih öncesi) dönemden itibaren insanlar tarafından kullanılan afyon, ilk keşfedilen narkotik madde olarak öne çıkmaktadır. Tabiatla kendiliğinden bulunan söz konusu maddenin, mayalandırma bilgisini gerekli kılan alkolün yapılmasından daha önce kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca haşhaş bitkisinin çok eskiden beri farklı bölgelerde tarımı yapılmış ve bu bitkiden hem tedavi hem de gıda amacıyla faydalanılmıştır. Tarihi geçmişi M.Ö. 5000’li yıllara dayandırılan söz konusu bitkiye dair bilgiler mevcuttur.⁷³ Asuri kabartmalarında da haşhaşı andıran resimlerin izine rastlanmıştır. Bu kanıtlar haşhaş bitkisinin çok eski dönemlerden itibaren bilindiğini göstermektedir. Öte yandan Sümerler ve Asuriler tarafından haşhaş maddesinin Babillere ve oradan da Mısır, Antik Yunan ile Roma’ya yayıldığı düşünülmektedir. Mısır papirüslerinden M.Ö. 2000’lerde haşhaşın bu bölgede cerrahi tedavinin yanı sıra gıda maddesi olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁴ İsviçre’nin göller bölgesinde M.Ö. 2000’li yıllarda Neolitik dönemlerden kalma köylerde afyon ekiminin yapıldığına dair kapsül kalıntıları bulunmuştur. Bitki bilimcileri bunun *Papaver setigerum*⁷⁵ değil *Papaver somniferum* ya da onun melez bir çeşidi olduğu ileri sürmektedirler. Bu dönemde çiftçiler keten tohumu da yetiştirdiği için her iki bitkinin yağından faydalandığı söylenebilir. Ancak bu asırda yağı çıkarmak için teknik olarak herhangi bir alet olmadığından haşhaşın uyuşturucu etkilerinden ötürü yetiştirildiği kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla bu bitkinin ağrı kesici, uykuya dalmak -daha çok ağlayan çocukların uyumasını sağlamak- veya dinsel seremonilerde ya da her iki amaca birden hizmet ettiği görüşü hâkimdir. Afyon bitkisinin Mısır’dan Anadolu’ya, buradan da dünyanın geri kalan ülkelerine yayıldığına dair iddialar mevcuttur. Fakat İsviçre’de yapılan araştırmalar neticesinde ele geçen bulguların bu görüşe gölge düşürdüğünü ileri süren Martin Booth, afyonun ilk kez Avrupa’nın doğusunda yani Balkanlardan ya da Karadeniz çevresinden batıya ve güneye doğru rota çizerek yayıldığını ifade etmiştir.⁷⁶

⁷²M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 17-18.

⁷³Ahmet Gümüşçü, Osman Gümüşçü, “*Türkiye’de Haşhaş ve Haşhaş Tarımının Özellikleri*”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, II/3, (1996), s. 133.

⁷⁴James Barter, *Opium*, Drug Education Library, Lucent Books, England, 2004, p. 10.

⁷⁵*Papaver Segiterum*: Akdeniz Bölgesi’nde özellikle Güneybatı Avrupa’da yaban bir şekilde yetişen haşhaş çeşididir. Daha çok yıllık çiçek açan bir bitki olarak yetiştirilmektedir. (Farmilo, vd., “Detection of Morphine In *Papaver Setigerum* DC”, (<https://www.unodc.org/> , (E.T.: 16.09.2023).

⁷⁶Martin Booth, *Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, (Çev. Özden Arıkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 14.

Hipokrat (M.Ö. 460-370) tıbbi eserlerinde afyonun özelliklerinden ve kullanılmasından söz etmiştir. Beyaz afyonun rahim hastalıklarına iyi geldiğini ve ishali kestiğini hatta kabızlığa neden olduğunu yazmıştır. Hipokrat, hastalarına afyon sütünün ısırgan tohumları ile birlikte alınmasını önermiştir. Ayrıca afyon sütünün uyku ilacı olarak da kullanılacağını ve uyku verdiğini de belirtmiştir. Bu dönemde afyon ve haşhaşın daha çok gıda olarak kullanıldığı ve hububat amacıyla yetiştirildiği ortak görüştür.⁷⁷ Şifa amaçlı kullanılması sonraki aşamalarda daha fazla ön plana çıkmıştır. Afyonun yetiştirilmesi ve çiftçiliğinin yapılmasını detaylı bir şekilde anlatan Theophraste'dır (M.Ö. 370-287). Hem Dioskorides hem de Theophraste afyonun uyku ile birlikte ağrıları dindirdiğini bilmelerine rağmen beyin üzerindeki etkisini dikkatle incelememişlerdi. Buna karşın filozof Diagorus, söz konusu maddelerin tehlike yaratacağının farkındaydı ve afyon bağımlılığı yerine ağrıyı çekmeyi yeğlemişti. O, afyon sütünün toplu olarak bulunduğu haşhaş başının bıçak ile çizilmesi sonucunda elde edildiğini yazmıştır. Ayrıca afyonun baldıran ve diğer otun birleşmesinden sonra ortaya çıkan bir zehir olduğunu da ilave etmiştir. Bu zehrin oldukça etkili olduğunu ve bir damla ile kolay bir şekilde ölünebileceğini söylemiştir. Hatta ünlü filozof Sokrates'in içtiği zehirde afyon ve baldıranın birlikte verildiği ileri sürülmüştür.⁷⁸

Afyon tarihini aydınlatan en eski çalışmaların Asurilerin Tiglathpilsner dönemine ait bir heykel kabartmasında yer aldığı görülmektedir. Bu heykelde, dönemin kralının elinde bir tutam haşhaş resmedildiği anlaşılmaktadır. Yine farklı kabartmalarda afyon şekillerinin yer alması aslında uyuşturucu maddelerin ot olarak kullanıldığını ispatlamaktadır. Campbell Thompson, "*Assurian Helval*" adlı eserinde haşhaş ve afyon kelimelerinin Asuri dilinde farklı karşılıklarının olduğunu ayrıca Asurilerin M.Ö.7. yüzyıldan önce haşhaş ve afyonu tıpta kullandığını ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra Richard Millaut, haşhaş ve afyonun tıpçılar tarafından insanlığın sağlığı için otuz asır önce kullanıldığını belirtmiştir. Bu bağlamda çoğu araştırmacı haşhaşın Mısır, Asya ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde çok eski zamanlardan itibaren bilindiğine ve tıbbi ihtiyaçlar için başvurulduğuna dair ortak kanaate sahiptir.⁷⁹ Bu durumda afyonun Asuriler tarafından bilinmesi ve kullanılması M.Ö. 9. yüzyıl öncesine dayanmaktadır.⁸⁰

⁷⁷M. Booth, *Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 15.

⁷⁸Şükrü Yusuf Sarıbaş, *Afyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri*, 6. Milli Türk Tıp Kongresi, Kader Matbaası, Ankara, 1935, s. 19.

⁷⁹Siraccetin Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1946, s. 25.

⁸⁰Ş. Y. Sarıbaş, *Afyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri*, s. 19.

Afyonun doğal bir bitki gibi bahçelerde yetiştirildiğini, uyuşturucu ve uyutucu bir ilaç olarak kullanıldığını belirten ilk kişi Homeros'tur. Yunanlı yazar Homeros, M.Ö. 9. yüzyılda Odyseia adlı eserinde afyonun etkisini şöyle tarif ediyor:

*“O sıra Zeus’un kızı Helene bir şeyler tasarladı, bir ilaç attı içtikleri şaraba, yası, öfkeyi dindiren bir ilahtı bu. Tekmil acıları unutturan bir ilahtı. Katıldığı sağırdan şarap içen, gözyaşı dökmezdi bütün bir gün. Anası, babası ölmüş olsa bile. Ya kardaşını ya sevgili oğlunu gözünün önünde tunçla kesseler, gözleri ile görse nasıl can verdiklerini, bir damla gözyaşı dökmezdi genede. Böyle erdemli, iyi ilaçları vardı Zeus kızının, Mısırlı Polydamma vermişti onları. Thon’un eşi. Bu ilaçlar Mısır’ın bereketli toprağından fışkırırdı, birçoğu şifalıydı, birçoğu da zehirli, hekimleri de çok bilgili, üstün hekimlerdi. Hepsi de Pain Tanrı’nın soyundandırlar.”*⁸¹ Bu çağda afyonun keyif verici bir madde olarak değil de uyuşturucu ve psikofarmakon yani ilaç niyetiyle alındığı anlaşılmaktadır. Dizelerde doğrudan afyonun adı geçmiyor ancak maddenin etkisinden hareketle uykuya dalması ve acının dindirilmesi söz konusu bitkinin alındığını göstermektedir. Homeros, Mısır’dan afyonun tüccarlar tarafından getirildiğini belirtmesine rağmen M.Ö. 3000’den çok daha önceleri afyon bitkisi Mezopotamya ve Anadolu’da biliniyordu. Nitekim afyonun Mısır’a nasıl ve nereden geldiği bilinmiyorsa da afyonun Anadolu’dan Mısır’a gitmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Homeros’tan sekiz yüzyıl önce yazılmış ve en eski farmakoloji kitabı olan Ebers papirüsünde afyondan bahsedilmektedir. Adı geçen papirüste afyon uykusuzluk ve ağlamayı kesen bir ilaç olarak tarif edilmiştir. Yine Kahire müzesinde bulunan ve M.Ö. 14. yüzyıla ait küçük bir kız çocuğu mumyasının ağzında afyon toprakları bulunmuştur. Muhtemelen ya verilen yüksek doz afyon çocuğun sonu olmuştur ya da öte dünyada çok ağlamasın diye ağzına bir topak konulmuştur.⁸²

M.Ö. 3400’lerde Aşağı Mezopotamya’nın Dicle ve Fırat nehirlerinin çevresinde afyon haşhaşı ekimi ve tarımı yapıldığı bilinmektedir. Afyon ve haşhaş tarımı ile uğraşan Sümerler, haşhaş için “hul” ya da “gil” (keyif verici madde) kavramını kullanmıştır.⁸³ Bu isimler günümüzde bazı bölgelerde halen varlığını sürdürmektedir. Söz konusu kavramların anlamı ise keyif bitkisi olarak geçmektedir.⁸⁴ Sümerler ile Mısırlılar arasında yaşanan etkileşimden dolayı Mısırlıların afyonu Sümerlerden

⁸¹Homeros, **Odyseia**, (Çev. Azra Erhat), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s. 10.

⁸²A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 11-12.

⁸³Ayhan Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s. 17.

⁸⁴Tayfun Uzbay, **Madde Bağımlılığı: Tüm Boyutlarıyla Bağımlılık ve Bağımlılık Yapan Maddeler**, Tıp Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 129.

aldıkları düşünülmektedir. Bu bağlamda M.Ö. 2. bin yılın sonlarına doğru afyonun Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Avrupa’da artık biliniyor olduğu düşünülebilir. Afyon ile ilgili olarak Babil Kralı Asurbanipal’ın kütüphanesinde bulunan tabletlerde haşhaşın öz suyuna değinilmiştir. Dönemin hekimlerince afyon, hastalık, cerrahi durumlar gibi hemen hemen her hastalığın şifa kaynağı olarak görülmüş ve pelesenk ya da meyankökü ile karıştırılarak kullanılması dahi tavsiye edilmişti.⁸⁵

Haşhaşın Ortadoğu’nun yanı sıra Batı dünyasında da M.Ö. 4000’lerde bilindiği arkeolojik bulgularla ortaya çıkarılmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde haşhaşın tarımsal yönü üzerinde önemli bulgular elde edilmiştir. Bu bağlamda Katalonya’da Neolitik dönemden kalma köylerde haşhaş tarımının yapıldığına dair kanıtlara ulaşılmıştır.⁸⁶ Söz konusu bulguların haşhaş bitkisinin tarihini yeniden biçimlendirecek önemde olduğu vurgulanmıştır. Çünkü bu varsayıma göre haşhaşın anavatanında kültüre alınmasından sonra hızlı bir biçimde İber Yarımadası’na kadar ulaşmış olması gerekir ki bu durum söz konusu dönem için oldukça düşük bir ihtimaldir. Kaldı ki yavaş bir ilerlemenin neticesinde İber Yarımadası’na yayılımı söz konusu olacaksa buna karşın Anadolu’daki haşhaş tarımının ve bu bitkiden faydalanmanın daha eskilere gideceği anlamını çıkarmak mümkündür. Keza Katalonya’daki La Draga şehrindeki haşhaş kalıntıları ile ilgili çalışmaların devam etmekte olduğu ve söz konusu bitkinin o dönem için hangi amaçlarla -tıbbi ya da gıda maddesi- kullanıldığı bilinmemektedir.⁸⁷ İspanya’nın Katalonya ve İsviçre’deki bulgular dışında Almanya, Macaristan ve Fransa’da mağaralarda haşhaş kalıntılarının bulunduğu ve bunların M.Ö. 5000 ile 4000 yıllarına ait olduğu ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar, Neolitik ve Erken Bronz Çağı’na ait fosil kalıntılarından hareketle haşhaşın ilk olarak Alplerde ve Alplerin batısındaki platolardan kültürel bir bitki olarak alındığını iddia etmektedirler.⁸⁸

Buna karşın en eski afyon kalıntıları Mısır’da bulunmuş ve M.Ö. 15. yüzyılda Cha’nın mezarında bu kalıntılardan örnekler ele geçmiştir. Antik Mısır uzmanı olarak bilinen George Maurice Ebers’in 1870 yılında Mısır’ın Teb kentinde bulduğu bir mumyanın kucağında afyonun izlerine rastlanmıştır. Kendi adı ile anılan Ebers papirüsünde afyonun diğer şifalı bitkilerle birlikte verildiği ve özellikle ağlayan çocukların susturulması amacıyla kullanıldığı yazılmıştır. Aynı zamanda Mısır’ın Teb

⁸⁵M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 15.

⁸⁶Hülya Eken, “*Haşhaş*”, *Akademik Bakış Dergisi*, VII, (2004), s. 1.

⁸⁷Müslüm Yıldız, “*3298 Sayılı Uyuşturucu Maddelerle İlgili Kanun 4. Madde İncelemesi*”, *İstanbul Barosu Dergisi*, XCIII/6, (Kasım-Aralık 2019), s. 156.

⁸⁸Süha Ünsal, Murat Göçmez, “*Anadolu’nun Yerlisi: Haşhaş, Sakini: Kenevir*”, *KEBİKEÇ*, XVIII, (2004), s. 212.

bölgesi afyon tarlaları bakımından oldukça ünlü bir şehirdi ve bu durum Teb afyonu ile anılmasına yol açmıştır. Tebain adlı alkaloidin ismi de yine bu şehirden gelmektedir.⁸⁹

Asya’da yabancı olarak yetişen bitki veya meyvelerden elde edilen doğal ilaçlar amacı dışında kullanılarak suistimal edilmiştir. Tıbbi özellikleri ile tanınan afyon, haşhaş ve esrar gibi uyuşturucu maddelerin Asya’da ekimi yapılmış ve söz konusu maddeler Asya’dan Hindistan’a oradan da Çin’e yayılmıştır. Afyon M.S. 7. veya 8. yüzyıldan beri Çin tıbbi metinlerinde geçmektedir.⁹⁰ Çin’de afyonun ilk defa dizanteri hastalığında bir tedavi yöntemi olarak kullanıldığı öne sürülmektedir. Daha sonra afyonu ilaç olarak kullanan hamile kadınların daha az yemek yediği görülmüş ve bunun üzerine Çin’in en önemli sorunu olan açlık ve kıtlığa çarenin afyonda olduğu düşünülmüş böylece afyonun kullanımı da giderek yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla uyuşturucu maddeler insanların yaşamına girmiş, sosyal eğlencede olduğu gibi tıbbi ihtiyaçlar için de başvurulmuştur. Söz konusu maddeler halk tarafından hem üretilmiş hem de kullanılmıştır. Ticaret sayesinde bu maddeler Asya dışına çıkmış ve farklı bölgelere yayılmıştır.⁹¹

İslam coğrafyasında Hz. Peygamber’in ölümünden yaklaşık 200 yıl sonra uyuşturucu maddelerin yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Peygamber döneminde kenevir bitkisinin Ortadoğu’da ot anlamına gelen haşhaş olarak bilindiği ve kullanıldığı düşünülmüştür. Kaldı ki İslam dininde sarhoş edici maddelerin -alkol, şarap, bira- yasaklanması aslında haşhaş ve esrar gibi bitkilerin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Nitekim bu coğrafyada 9. yüzyıldan önce haşhaşın özellikleri keşfedilmiştir. İslam devletinin sınırları Irak, Suriye, İran, Orta Asya, Küçük Asya, Kuzey Afrika ve İspanya’ya kadar genişlemiş böylece Arap bilginler Batı kaynaklarını tercüme ederek uyuşturucu maddelerle ilgili bilgileri edinmişlerdi. Hatta M.S. 750 yılında Bağdat’ta Dioskorides ve Galen’in eserleri tercüme edilmiş ve haşhaş ile esrara dair çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki 10. yüzyıla gelindiğinde ünlü Arap hekim İbn Vahşiye, haşhaş kullanımından kaynaklı meydana gelecek olumsuz durumlar için uyarılarda bulunmuştur. İbn Vahşiye “*On Poisons (Zehirler Üzerine)*” adlı kitabında bitki özünün diğer uyuşturucu maddelerle karıştırılması sonucunda ölüme sebebiyet vereceğini

⁸⁹M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 15.

⁹⁰Charas Suwanwela, Vichai Poshyachinda, “*Drug Abuse In Asia*”, *Bulletin On Narcotics*, XXXVIII/1-2, (January-1986), p. 42.

⁹¹C. Suwanwela, V. Poshyachinda, “*Drug Abuse In Asia*”, p. 42-43.

belirtmiştir.⁹² Uyuşturucu maddelerin ve söz konusu maddelerle ilgili bilgilerin bu bölgelerde ticaretle uğraşan tüccarlar aracılığıyla yayıldığı muhakkaktır.

Haşhaşın sarhoş edici bir madde olarak ortaya çıkışını İslam coğrafyasına bağlayan Rosenthal, bu durumun M.S. 9. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiğini ileri sürmüştür. Ardından Hinduların *bhang* dediği bu maddeyi Müslümanların da haşhaş diye ifade ettiklerini yazmıştır. Söz konusu bitkinin ilk kez İslam İmparatorluğu'nun bünyesinde yer alan Irak ve Fas gibi dindar şehirlerde tarikatlar tarafından tüketildiğini söylemiştir. Madde kullanımına karşı kültür muhalefetine oldukça az olduğunu bu durumu kutsal kitapta alkol, şarap ve bira gibi içeceklerin yasak olmasına rağmen haşhaş, afyon ve esrar gibi bitkilerle ilgili herhangi bir ibarenin olmayışına bağlanmıştır. Mesela 11. yüzyılda Fatımi Halifesi El-Hâkim, Mısır ve Suriye'de fermente içeceklerin (alkol, bira, şarap) yasaklandığına dair bir ferman yayınlamış ancak bu fermana uyuşturucu maddelerle ilgili bir yasaklama söz konusu olmamıştır.⁹³

Uyuşturucu maddeler denilince akla hep Çin gelmektedir. Bu düşüncenin yanlış olduğunu belirten Reşat Saka, Çinlilerin afyonu ve diğer maddeleri bildiğini ancak söz konusu maddeleri keyif aracı olarak kullanmadıklarını yazmıştır. Daha çok farmakolojide (eczacılıkta) ilaç olarak tercih edildiğini ifade etmiştir. Bazı batılı düşünürler, uyuşturucu maddelerin Araplar tarafından Çin'e sokulduğu görüşünde birleşir. Arapların bölgeye gelişinden önce afyonun Çin'de bilindiği kaynaklarda geçmektedir.⁹⁴ Kaldı ki bu maddenin Çin'e ne zaman, nasıl ve kimler tarafından getirildiği merak konusu olmuştur. Bu hususta farklı rivayetler söz konusudur. İslam kaynaklarında afyonun daha çok İran'dan Çin'e taşındığı ileri sürülmektedir. Afyon ve diğer uyuşturucu maddelerin yabancılar tarafından ticari amaçla Çin'e getirildiği söylenmektedir. Araplar dışında Formozalılar'ında (Tayvan) afyonu Çin'e getiren diğer bir devlet olduğu bilinmektedir.⁹⁵ Çin'de "*afyon*" tabirinin kullanımı 15. yüzyıla dayandırılmaktadır. Ayrıca ülkede afyon kullanma geleneğinin 18. yüzyılda Hollandalılarla ilişkilendirilmektedir.⁹⁶

Romalılar ve Yunanlılar yönettikleri yerlerde afyon kullanımının giderek yaygınlaşmasında etkili oldular. Dahası afyonu, bir dış ticaret aracı olarak

⁹²Gabriel Georges Nahas, "*Hashish in İslam 9th to 18th Century*", **Bulletin of New York Academy of Medicine**, LVIII/9, (December-1982), p. 814.

⁹³G. G. Nahas, "*Hashish in İslam 9th to 18th Century*", s. 814-815.

⁹⁴Reşat Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1948, s. 11.

⁹⁵R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 11-12.

⁹⁶Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, **Afyon: Türkiye'de ve Dünyada**, Devlet Matbaası, 1939, s. 28.

görmemişlerdi. Oysaki Araplar tam tersine olaya ticaret metası amacıyla yaklaşmışlardı. Mısırlılar döneminden itibaren ağır kesici olarak kullanılan afyonun üretim ve ticareti Araplar aracılığıyla gelişmişti. Nitekim 9. yüzyılda *afyum*, *ufian* veya *asiun* olarak geçen maddenin kullanımı ile ilgili Arap bilgin ve hekimleri tarafından çalışmalar yapılmıştı. O dönemde Bağdat'ta yaşayan ancak Ortadoğu, İspanya ve Afrika'yı dolaşan el-Razi (850-925) gibi Arap hekimler ve tüccarlar aracılığıyla afyon bilgisi yaygınlaştırıldı.⁹⁷ İslam dünyasında da afyondan tedavi amacıyla faydalanılmıştır. Bu dönemde afyonla ilgili önemli çalışmalar ve incelemelerde bulunan bir diğer ünlü hekim de Batıların Avicenna dedikleri İbn-i Sina (980-1037) idi. Kaleme almış olduğu çalışmalarında afyonun zararları ve yararları hakkında bilgi vermiştir. El-Kanun Fi't Tıp kitabı yüzyıllarca Batı'da ders kitabı olarak okutulmuştur. İbn-i Sina, afyonun göz hastalığına, kulak, dış, yaraya, dizanteri ve ishale iyi geldiğini yazmıştır. Bunun yanı sıra zararlarına da değinen İbn-i Sina: Afyon içen kişiden afyon kokusunun geldiğini ve ona göz karanlığı, dil tutulması ayrıca gözlerde bozulmalara yol açtığını söylemiştir. Son aşama olarak soğuk ter ve ölümün olacağını belirtmiştir.⁹⁸ Hatta İbn-i Sina'nın içtiği şaraba afyon karıştırdığı ve bunun sonucunda öldüğü iddia edilmektedir.⁹⁹

Ünlü hekim İbnü'l Baytar (1197-1248), afyonun özellikleri hakkında şunları yazmıştır: *“Kara haşhaş südüdür. Eğer mercimek denli yeseler her ağrıları sakın ide uyuda. Ve eski öksürüğe faide ide. Eğer çok yiseler öldürür. Eğer gül yağıyla karıştırsalar başa dürtsele baş ağrısını sâkin ide gidere. Eğer badem yağıyla ve zaferân ve mürrele karıştırsalar kulağa tamzursalar ağrısını gidere. Ve eğer bişmiş yumurda sarusıyla ve za'ferânla karıştırsalar cerâhate ursalar fâide ide. Ve dahi avret südüyle ki emzürür ola ve za'ferânla karıştırsalar nikrîse ursalar fâide ide. Ve şâf eyleseler götürseler uyumayankişi uyuya. Eğer yumuşak döğseler çibana ursalar yani ekseler fâide ide. Evet içmeyeler. Mercimek kadarından artuk ki zihni fesâda virir. Ve hazmı bozmaya. Ve eğer sirkeyle ezsele eşek burnuna dürtsele gözlerin yaşardub çok ağrıda. İki dirhem yiseler helâk ider. İlâcı budur ki, çok kusduralar, yağıyla hukne ideler ve tuzla sirkengübînle içüreler ve şarâb içüreler. Bedeli üç bunun mikdârı ban tohumudur.”*¹⁰⁰ Görüldüğü üzere İbnü'l Baytar da afyonun her türlü hastalığa fayda

⁹⁷Haluk Gümüş, *“Haşhaş, Afyon, Opioidler, Opiatlar Tarihi”*, **Kebikeç**, XLIX, (2020), s. 97.

⁹⁸Ayşegül Demirhan, *“İbni Sina ve Afyon Hakkındaki Fikirleri”*, Uluslararası İbni Sina Sempozyumu, (17-20 Ağustos), **Bildiriler Kitabı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s. 368-369.

⁹⁹Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 53.

¹⁰⁰İbnü'l Baytar, **Tercüme-i Müfredatı**, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 57-58.

sağladığını ifade etmekle beraber çok kullanılması halinde zarar verebileceğini de belirtmiştir.

Uyuşturucu maddelerin suistimal edilmesi insanoğlunun doğaya egemen olmaya başlaması ile paralel bir ivme kazanmıştır. Doğada kendiliğinden bulunan bitkilerin, birçok ihtiyaca birden hizmet ettiği söylenebilir. Kaldı ki söz konusu bitkilerin hem şifa kaynağı olduğu hem de gıda maddesi olarak tüketildiği muhakkaktır. Zamanla bilimsel ve teknik becerilerin gelişmesi ile doğa üzerindeki egemen güç de değişmiştir. Dolayısıyla bitkilerin farklı özellikleri keşfedilmiş ve tıbbi, gıda maddesi dışında keyif aracı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Geçmişte bu maddeler suikast girişimlerin de kullanılmıştır.¹⁰¹ Haşhaş kullanarak siyasi suikastler düzenleyen Hasan Sabbah'ın kurduğu gizli örgüt olan haşhaşiler, bu konuda tarihte bilinen ilk örnek olarak kabul edilmektedir.¹⁰² 1091-1267 yılları arasında İran'da hüküm süren Haşhaşiler, eylemlerini uyuşturucu maddelerle gerçekleştirmişlerdir. Ölümünden korkmayan ve kendisine bağlı bir fedai örgütü kurdu. Uyuşturucu bir maddeye nispetle “Haşhaşi” ve “Haşhaşin-Esrarkeşler” adıyla anılır oldular.¹⁰³ Hasan Sabbah, *fida* denilen fedailerinin kendisine olan bağlılığını arttırmak ve onlarda aidiyet duygusu yaratmak için uyuşturucu maddeleri aracı bir yöntem olarak kullanmıştır.¹⁰⁴ Laurence Lockhart bu durumu şöyle yazmıştır: “...çünkü onun Ashishin'i (Suikatçı) olmaya karar verenlerden başka hiç kimsenin bahçeye (Hasan Sabbah'ın fedailerini inandırmak için Alamut kalesinin altına yaptırdığı bahçe) girilmesine izin verilmiyordu. O, askerlikten zevk alan, memleketin 12 ila 20 yaşlarındaki gençlerin bazılarını Sarayında tuttu ve onlara Cennet hakkında hikâyeler anlatıyordu. Böylece onların kendisine inanmalarını sağlıyordu. Bunun için o, onları derin bir uykuya sevk eden muayyen bir ilaç dozunu (haşiş) evvela onlara içirtirerek onları Cennet dediği yere götürüyordu.”¹⁰⁵ Bu sayede fedailerini istediği gibi yönlendiren Hasan Sabbah, fedailerden birini göreve göndermek isteği zaman ilk önce haşhaş tozu verdirtiyordu.¹⁰⁶ Dahası Sabbah, birini öldürmek istediğinde ise “git ve

¹⁰¹Tahsin Kuruçay, **Gizli Örgütler ve Tarikatlar**, Nef Kitap, İstanbul, 2022, s. 47-48.

¹⁰² Joseph Von Hammer, **Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi**, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, 2017, ss. 387.

¹⁰³ Corci Zeydan, **Selahaddin Eyyübi ve Haşhaşiler**, (Çev. Zeki Megamiz), Kapı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 52.

¹⁰⁴Wirya Maarooof Hamadsaaed, **Uyuşturucu Bağımlılığı Üzerine Etkili Olan Sosyal Faktörler ve Madde Kullanıcılarının Profili: Erbil/Irak Şehri Örneği**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Zahir Kızmaz), Elazığ, 2021, s. 44.

¹⁰⁵Laurence Lockhart, “*Hasan-ı Sabbah ve Haşhaşiler*”, (Çev. Süleyman Tülücü), **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXVI, (Aralık-2006), s. 222.

¹⁰⁶Pol Amir, **Alamut'un Efendisi Hasan Sabbah**, (Çev. Fahri Parin), Truva Yayınları, İstanbul, 2014, s. 128.

falan kimseyi öldür ve geri döndüğün zaman meleklerim seni cennete götürecekler” diyordu. Bu şekilde onları inandırıyor ve cennete girmek için çekinmeden görevi yerine getirmekten kaçınmıyorlardı.¹⁰⁷

Bir diğer söylentiye göre fedailer suikast görevine gitmeden önce doğal bir psikoaktif madde tozu kullanırdı. İngilizce’deki “*Assassin*”ın adı esrarkeş anlamına gelen Arapça hasisi, el-Haşihiyyun ve haşhaşhun kelimelerinin Latince karşılığı olan suikastçı sözcüğünden türemiştir. Haşhaşiler, suikast girişimlerinde çok sık bulunduklarından, Orta Çağ Araplarının uyuşturucu alışkanlığını tanımlamak için isim, siyasi, rakip olarak gördükleri ya da dini bir muhalifi öldürme fiiliyle eşanlamlı hale gelmiştir.¹⁰⁸ Suikastçılar, şeyhleri için her şeyi göze alarak hareket ederlerdi. Haşhaşiler adlarını duyurmak için Nizamülmülk (1092), Musul atabeyi Mevdud (1113), Trablus Kontu II. Raymond (1152), Kudüs Kralı Montferratlı Conrad (1192) gibi dönemin önemli şahsiyetlerini öldürmüşlerdir. Suikastçı fedailer o kadar ileri gitmişlerdi ki Mısır ve Suriye Sultanı Selahattin Eyyubi’yi dahi öldürme girişiminde bulunmuşlardı. Ta ki Moğollar, Haşhaşilere son verene kadar İslam coğrafyasında istedikleri gibi terör estirmişlerdir.¹⁰⁹ Marko Polo, Hasan Sabbah’ın savaş ya da suikast girişimi için fedailerine uyuşturucu madde hazırladığını yazmıştır. Hatta zorluklarla mücadele eden fedailere bu durumun üstesinden gelmeleri için önce madde verildiği ve daha sonra ölmeleri halinde gidecekleri cennetin gösterildiğini de ilave etmiştir.¹¹⁰

Ortadoğu’da özellikle Suriye’nin Halep şehrinde, çarşı ve pazarlarda afyon maddesi çok rahat bir şekilde satılmıştır. Aktarlarda, dükkânlarda, kökçülerde, eczanelerde ve işportacılar da afyon alım satımı serbest bir şekilde yapılmıştır. İranlılar, Araplar, Türkler ve diğer milletlerden olanlar buralarda kolayca afyon ve türevlerini elde edebiliyorlardı. Bu bölgede afyon genellikle çubukla içilirdi. Afyonu tütün gibi çubukla çekmek âdeti ise Çin’den gelmişti.¹¹¹ Afyona bağımlı olanlarla ve yoksunluk belirtisi gösterenlerle ilgili ilk raporlar 1563 yılında Portekizli Garcia Da Orta tarafından tutulmuştur. Çalışmalarını Hindistan’da yürüten Garcia Da Orta, burada afyon kullananları uzun süre gözlemledikten sonra yoksunluk belirtisi ile ilgili tespitini yazmıştır. Bir diğer bilim insanı Alman hekim Rauwolf, yoksunluk belirtisini en iyi

¹⁰⁷Bernard Lewis, **Haşhaşiler**, (Çev. Ali Aktan), Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 7.

¹⁰⁸T. Kuruçay, **Gizli Örgütler ve Tarikatlar**, s. 49.

¹⁰⁹Mark Cartwright, “*Haşhaşiler*”, (Çev. Batuhan Aksu), **World History Encyclopedia**, <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-18523/hashasiler/>, (E.T.: 24.09.2023).

¹¹⁰Alâeddin Akçasu, **Uyuşturucu Maddeler Sorunu “Esrar”**, Hastürk Yayınları, İstanbul, 1972, s. 105.

¹¹¹Akil Muhtar Özden, “**Afyon, Morfin ve Heroin Manileri**”, **Üniversite Konferansları 1936-1937**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937, s. 4.

tanımlayan kişi olarak gösterilmektedir. Hatta bu alanda bir ilk olduğu da ileri sürülmektedir. Çalışmaları neticesinde afyonun din adamları tarafından da çok kullanıldığını özellikle dervişlerin söz konusu maddeyi daha fazla aldıklarını tespit etmiştir.¹¹²

Afyon, 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tıbbi amaçla kullanılmıştır. 1527 yılında laudanum denilen kırmızımsı kahve rengli renkte ve son derece acı olan madde, morfin ve kodein dâhil olmak üzere çeşitli afyon alkolitleri içerir. Afyondan hazırlanan ağrı ve öksürük kesici bir ilaçtı. Bazı rahatsızlıkların tedavisinde kullanıldığında henüz bağımlılık yapıcı özelliği bilinmiyordu.¹¹³ İsviçreli simyacı Paracelsus ilk kez 1537 yılında afyon için *laudanum* olma ihtimalini dillendirmiştir. İngiliz hekim Thomas Sydenham 1660 yılında afyonla hazırlanan ve uzun bir süre boyunca kullanılan *laudanum*u keşfetmiştir. İngilterede *laudanum*un oldukça fazla tüketildiği ve bu durumun başlıca iki nedenden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Birincisi *laudanum*u bulanın bir İngiliz olması diğeri ise İngiliz-Hint ilişkilerinden ötürü afyonun kolayca elde edilmesiydi.¹¹⁴ Bundan başka 18. yüzyılda Lemort ilk defa paregoric (afyon tentürü) preparatını hazırlamış ve 1805 yılında Alman eczacı Serturner, morfini afyondan ayırmıştır. Buna modern alkaloit ilaç üretiminin başlangıcı gözüyle bakıldığı söylenebilir. Yine bu yıllarda bir diğer önemli gelişme ise 1832 yılında Robiquet kodeini afyondan ayırmayı başarmış ve on altı yıl sonra da Merck papaverini keşfetmiştir. Alkaloitler, afyonun faal unsurlarını belirleyen ve ağırlıkça 1/25'e denk gelen asli maddelerdir. Bunların en önemlileri kodein, papaver ve morfindir. Öte yandan afyon tıbbi amaçlar dışında keyif aracı olarak ise genellikle pipo ve benzeri araçlarla içilmiştir. Ayrıca küçük topaklar halinde ağız içine alınması ya da yutulması, yiyeceklerin içine karıştırılarak tüketilmesi ve son olarak şırınga ile deri altına alınması da tercih edilen farklı kullanım şekilleridir.¹¹⁵

Afyonun uluslararası ticarete alınıp satılması ve keyif verici bir madde olarak kullanılması coğrafi keşiflerle gerçekleşmiştir. Bundan sonra afyonun ilk defa keyif verici bir madde olarak üretilmesi 1613 yılında Fransa'nın Hindistan'ın Surat şehrinde kurmuş olduğu fabrika ile başlar. Bununla birlikte aynı tarihlerde Portekiz ve

¹¹²Ö. Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları*, s. 35.

¹¹³Kuaybe Yücebılgılı Kurtoğlu, *Transcriptome Analysis of Morphine Biosynthesis in Opium Poppy (Papaver somniferum L.)*, Marmara University Institute For Graduate Studies, (Unpublished Doctoral Thesis, Thesis Supervisor: Prof. Dr. İbrahim İlker Özyiğit), İstanbul, 2016, p. 2.

¹¹⁴Ö. Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları*, s. 35-36.

¹¹⁵Turhan Şenel, *Uyuşturucu Maddeler ve Mücadele*, Türk İdareciler Derneği Yayınları, Ankara, 1983, s. 14.

Hollandalılar da Surat şehrinden afyon alımına başlamışlardı. Dahası 17. yüzyılın sonlarına doğru afyon içimi ile ilgili yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişme afyonun tütünle karıştırılarak içilmesi idi ve böylece afyona olan bağımlılık da giderek yükselmişti. Ortadoğu ve Uzak Doğu'ya 1684-1693 tarihleri arasında seyahatlerde bulunan Alman hekim Angalbert, afyondan yapılmış tütünlerin oldukça rağbet gördüğünü yazmıştır.¹¹⁶ 18. yüzyıla kadar ilaç endüstrisinde kullanılan afyon bu yüzyıldan sonra keyif verici bir madde olarak tüketilmeye başlanmış ve bağımlılık yapan bir madde olarak yayılmıştır.¹¹⁷

Afyonun Batı'da hızlı bir şekilde yayılması Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleşmiştir. Afyon bu dönemde eczanelerin önemli bir gelir kapısı olmuş ve söz konusu madde eczaneler aracılığıyla satılmıştır. İngiltere'de afyon, Godfrey's Cordial, Dalby's, Mc Munn's Elixir, Mother Bailey's ve Tranquillity Sirup gibi elli yedi çeşit marka adı altında satılmıştır. Fransa'da ise bu maddenin satışı Dormant adı altında yapılmıştır. Ayrıca endüstriyle en geç tanışan devlet Almanyada ise Aachener Schlafhönig'den Dr. Zohrer's Kinderglück'e kadar iki yüz çeşit marka bulunmaktaydı.¹¹⁸ Toplumda daha fazla kullanılan afyon, kitleler tarafından en çok satın alınan madde olmuştu. Özellikle işçiler, fabrikada çalışırken çocukları sakın dursun diye topaklar halinde çocuklara afyon veriyorlardı. Sadece işçi sınıfı değil aynı zamanda burjuvalarda bu maddeyi kullanıyordu. Hayat kadınları da afyon kullanmış ve müşterilerini afyonla uyutarak soymuşlardır. Hatta bu dönemde içkinin çok pahalı olması buna karşın afyonun ucuz olmasından kaynaklı afyon tüketimi artmıştı. Bir diğer sebep ise afyonun tok tutmasıydı.¹¹⁹ O dönemde yaşamış ve aynı zamanda sıkı bir afyon tiryakisi olduğu bilinen ünlü İngiliz yazar Thomas De Quincey (1785-1859) afyon kullanımına dair gözlemlerini kitaplaştırmıştır. *Confessions of An English Opium-Eater*¹²⁰ adlı çalışmasında Quincey, kendisinin nasıl afyona başladığını anlatmış ayrıca toplumda afyon tüketiminin yaygınlığına dikkat çekmek istemiştir. Aslında bu eser Quincey'in bir yönü ile itiraflarından oluşmaktadır. Quincey, anılarında işçiler arasında afyon kullanımı ile ilgili şu notu düşmüştür: “Birkaç yıl önce Manchester'den geçerken,

¹¹⁶Burak Çıtır, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Safiye Kıranlar), Sakarya, 2015, s. 6.

¹¹⁷Mehmet Şakir Arıtan, **Uyuşturucu Maddeler ve Alkol**, Mistaş Matbaası, Konya, 1975, s. 28.

¹¹⁸Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 35-36.

¹¹⁹A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 48.

¹²⁰Thomas De Quincey, “Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafları”, (Çev. Batu Boran), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 148.

birkaç pamuk imalatçısı bana, çalışanlarının hızla afyon kullanma alışkanlığına girdiğini bildirdi; öyle ki, bir cumartesi öğleden sonra akşamın bilinen talebine hazırlık olarak eczacıların tezgâhları bir, iki veya üç tanelik haplarla doluydu. Bu uygulamanın ilk nedeni, o zamanlar bira ya da alkollü içki içmelerine izin vermeyen ücretlerin düşüklüğüydü."¹²¹ Buradan hareketle madde kullanımının ekonomik durumla paralellik arz ettiği söylenebilir.

Bu dönemde afyon kullanımı insanlar tarafından kendini avutmak ve dünya dertlerinden kurtulmak için yegâne çare olarak görülmüştür. Avrupa'daki sefalet ve düşük yaşam koşulları insanları başka taraflara itmiştir. Dolayısıyla afyon; sanatçılar, edebiyatçılar, zanaatçılar ve işçiler arasında en çok başvurulmuş madde olmuştur. O dönem afyonun neden bu kadar tercih edildiğini Karl Marx (1818-1883) şu şekilde özetlemiştir: *"İnsanlar hayatlarını idame etmek mecburiyetinde oldukları için, afyonun dünyevi sıkıntı ve kederleri unutturucu sarhoş edici etkisine sahip olan dine sarılma ihtiyacı duymuştur."* Yine Karl Marx'ın "Din, toplumun afyonudur" meşhur sözü de o dönemde afyon kullanımının yoğunluğuna ve afyonun kullanım amacına dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır.¹²² İngiltere'deki erkek ve kadın işçilerin afyon kullanımı gerek tarım bölgelerinde gerekse fabrikalarda giderek artmıştır. Öyle ki afyonun toptan ticareti ve kullanımı neredeyse içkininkiyle kıyaslanabilecek boyutlara ulaşmıştır. Dahası bu dönemde her köyde uyuşturucu madde satan bir dükkânın bulunduğu ve bu dükkânlarda cumartesi günü fabrikadan gelen işçilere satılmaya hazır şişelerin tezgâhlarda yerini aldığı söylenebilir.¹²³

Bu sıralarda İngiltere'de bulunan bir Alman akademisyen afyondan kaynaklı genel gidişatı şu şekilde tarif etmiştir: *"Burada, yetişkin işçiler arasında afyon kullanımı her gün genişliyor. Bazı girişimci büyük tüccarlar için afyon satımı başlıca ticaret kaynağıdır. Eczanelerde en çok satılan ürün olarak görülüyor. Afyon alan bebekler, küçük yaşlı insancıklara ya da daha doğrusu küçük maymunlara dönüştürülüyor."*¹²⁴ Bu sözler afyonun toplumda açmış olduğu derin yaranın vahşetini göstermektedir. Afyonun bu şekilde yayılması ve toplumun giderek afyonkeş olmaya başlamasını Karl Marx, İngiltere'nin sömürgeci politikasına ve Afyon Savaşları'na

¹²¹Thomas De Quincey, **Confessions of An English Opium-Eater**, Printed for Taylor and Hessey, London, 1823, p. 7.

¹²²Süleyman Dinçer, Berk Can Dağdelen, "Karl Marx'ın Din Toplum Bağlamındaki Eleştirel Sosyal Teorilerine İslami Eleştiri", **Emek ve Toplum Dergisi**, IX/24, (Ağustos-2020), s. 336-337.

¹²³Wolfgang Schivelbusch, **Keyif Verici Maddelerin Tarihi: Cennet, Tat ve Mantık**, (Çev. Zehra Aksu Yilmazer), Dost Kitapevi, Ankara, 2010, s. 211.

¹²⁴A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 48.

atıfla: “*Hint ve Çin’in İngiltere’den intikam aldıkları besbelli*” şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca birçok fabrika, işçilerine mesai saatinden sonra afyon hapları dağıtımını dahi yapmıştır. Öyle ki uyuşturucu maddeler daha çok proleter ve burjuva sınıfı arasında yayılmaktaydı. Almanyada ise daha erken tarihlerde Frankfurt şehrinde işçilere dağıtılmak üzere 1753 yılında “Frankfurt Hauptpille” haplarının üretimi için bir fabrika kurulmuştu.¹²⁵ Bu maddelerin olumsuz etkileri bilinmesine rağmen ticari kazanç kapısı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Bu hapların içinde eşit oranda afyon ve şeker bulunuyordu. Nitekim küçük çocuklar için ilacın yarısı önerilmekteydi. Ancak az doz bile çocukların ölmesi için yeterliydi. Bunun üzerine 1825 yılında Doktor Heinrich Hoffmann, Frankfurt’ta Tabipler Birliğini kurdu ve çocuk ölümlerini durdurmak amacıyla Hoffmann Damlaları adlı bir ilacı piyasaya sürdü. Söz konusu ilaç 1924 yılına kadar piyasada üretildi ve satıldı. Öte taraftan afyon kullanımının toplumsal bir soruna dönüşmesi ve özellikle çocuk ölümlerinin meydana gelmesi üzerine uyuşturucu madde bağımlılığı konusu ciddi bir şekilde ele alındı. 1843 yılında çocuklarda afyon zehirlenmesi olayları ilk defa İngiltere’de görüldü.¹²⁶

Orta Çağ’ın gizemli tarihi içerisinde haşhaş afyonun kullanım alanı çok yaygın değilken Müslümanlarla yapılan savaşlardan sonra Araplar aracılığı ile Avrupa’ya bu maddenin tekrar geri döndüğü ileri sürülmüştür. Hristiyan şövalyeler çoğunlukla başka maddelerle birlikte haşhaş ve afyonu kullanıyorlardı. Arap üstünlüğü eski gücünü kaybettiğinde haşhaş ve afyon ticareti Venediklilere kalmıştı. Venedik, Avrupa ticaretinin merkeziydi ve Avrupa’ya Ortadoğu, Uzak Doğu ve Afrika’dan mallar getirilmekteydi. Getirilen baharatlar içerisinde haşhaş ve afyon da vardı. Kristof Kolomb, dünyayı keşfetmek için giderken kendisinden haşhaş afyonu istenmişti. Bununla birlikte bu dönemde adı geçen madde henüz önemli bir ticaret ürünü değildi. 16. yüzyılla birlikte Avrupa’da artık haşhaş afyonu giderek yayılmaya başladı. Kaldı ki keyif aracı olan söz konusu maddeler bu esnada Avrupa’da ilaç olarak sayılmaktaydı. 17. yüzyılda bilim dünyası haşhaş afyonu hakkında önemli çalışmalar gerçekleştirmiş ve genellikle bu maddelerin tıbbi ihtiyaçlar için kullanılması önerilmiştir.¹²⁷

Afyonun önlenemez bir madde olarak yayılması ve sınıf farkı gözetilmeksizin herkes tarafından kullanılması Batı dünyasında büyük sorunların meydana gelmesine

¹²⁵A. N. Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi*, s. 49.

¹²⁶A. N. Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi*, s. 49.

¹²⁷M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 20.

yol açmıştır. O dönemin tanınmış yazar, şair ve ressamı arasında da afyon neredeyse bulunmaz Hint kumaşı olmuştur. Keza 18. ve 19. yüzyıllarda Thomas De Quincey, Samuel Taylor, Fransa’da Alfred De Mussat, Pierre De Ronsara, Eugene Delacroix, Guy De Muapassant, Arthur Rimbart, Claude Farrere, Roger Vailland, Pier Lotti gibi dönemin tanınmış isimleri dahi afyon kullanmışlardır.¹²⁸ Çok geçmeden haşhaş ve afyon gibi uyuşturucu maddelere lanet okunmaya başlanmış ve yararlarından ziyade zararları dillendirilmeye başlanmıştı. Batı dünyasında haşhaş afyonundan ölümlerin sayısı giderek çoğalmıştı. 20. yüzyılda toplumların temelini sarsan olgular arasında uyuşturucu kullanımına bağlı suç olaylarının çoğalması uyuşturucu maddelerin korkunç yüzünü göstermeye başlamıştı. Dolayısıyla bu sorunla mücadele etmenin önemi anlaşılmış ve en etkili yol olarak ise uyuşturucu maddelerin satışını, üretimini ve ticaretini kısıtlamak fikri ön plana çıkmıştı.¹²⁹

II-Esrar (Kenevir)

Esrar, Kenevir bitkisinden elde edilen ve uyuşturucu özelliği olan bir maddedir.¹³⁰ Esrara coğrafi bölgelere göre farklı isimler verilmiştir. Bu bağlamda beng/benc, banca, ganja, haşış, kif, batıda daha çok marijuana (marihuana) adları ile bilinen maddeye Türkçe’de ise esrar denilmektedir. Esrarın etimolojisi ile ilgili derin bir çalışma gerçekleştiren Reşat Saka, resmi adının Hint keneviri¹³¹ olduğunu ve esrar ile haşhaşın birbirine karıştırıldığını ileri sürmüştür. Türkçe’de gonca, ban otu, ban ya da sarıkız gibi isimlerle anıldığını yazmıştır. Ayrıca edebiyatta veya halk dilinde benk olarak ifade edildiğini de eklemiştir. Bundan başka İranlılar benc, benç, berş, gubar, Almanlar hanf, İngilizler hemp, Hollandalılar kennip, Latin ve Yunanlılarda Cannabis, İtalyalar canapa, Araplar kunnap, Ruslar konopbia, Çinliler de Susto, Meksika ve Amerikalılar marijuana, marihuan, Kuzey Afrikalılar ise kif olarak adlandırmaktadırlar.¹³² Kenevir bitkisi (Cannabis sativa) 0,5-3,5 m. yükseklikte, kısa ve sert tüylü, çift eşeyli, bir yıllık otsu bitkidir. Yapraklar uzun saplı ve 3-7 parçalı,

¹²⁸Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 40-46.

¹²⁹M. Booth, **Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, s. 57.

¹³⁰Esrar içinde, yapraklarında, tohum ve çiçeklerinde psikoaktif kimyasal tetrahidrokanibal (THC) bulunan bir bitkidir. THC’nin yoğunluğu bitkiden bitkiye değişir, fakat çoğu bitki %2-5 THC içerir. Esrarın elde edildiği bitki olan Hint Keneviri bitkisi kâğıt, giysi, inşaat malzemesi ve pek çok diğer malzeme yapımında kullanılır. (Ahmet & Elmas Maranki, **Beyaz Ölüm**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 378.)

¹³¹Hint kenevirinin bilimsel tanımını 1925 Cenevre Sözleşmesi’ne göre herhangi isimle ticarete çıkarılırsa çıkarılsın reçinesi çıkarılmamış olan Cannabis sativa L nebatının kurumuş uzvu tenisleri ile çiçeklenmiş veya meyvalanmış mezherlerine Hint keneviri denir.

¹³²R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 73.

parçalar ise sivri uçlu ve dişli kenarlara sahiptir. Genel olarak çiçek örtüsü yeşilimsi renktedir. Bitki 3-5 mm. çapında yumurtaya benzer ve sert taneler biçimindedir. Söz konusu bitkinin anavatanının daha çok Orta ve Batı Asya olduğu bilinmektedir. Bu maddeden tohum, lif veya uyuşturucu madde elde etmek amacıyla ılıman bölgelerde çok eski çağlardan beri yetiştirilmekte oluşu gerçek vatanının tam olarak neresi olduğunun belirlenmesini güçleştirmektedir.¹³³

Esrar bitkisinin Neolitik dönemden itibaren insanlar tarafından yetiştirildiğine dair kanıtlar ve bulgulara rastlanılmıştır. Dünya genelinde söz konusu bitkinin menşinin Çin kaynaklı olduğu ve oradan Hindistan'a Hindistan üzerinden Orta Doğu'ya ardından Batı'ya yayıldığı bilinmektedir. Halkın temel geçim kaynağı olarak gösterilen esrar, Afrika ve Akdeniz kültürünün önemli bir bölümünü oluşturmuştur. O dönemden kalma tarihi kayıtlar, Mısır, Roma ve Yunan için bu bitkinin büyük medeniyetlerin yaşam tarzı ve ticareti açısından ne kadar değerli olduğunu göstermektedir.¹³⁴

Esrarın geçmişi irdelendiğinde insanın doğadaki bilgilere erişmeye çalıştığı ilk çağlara kadar uzanır. Dolayısıyla o dönemlerde daha çok ilkel ihtiyaçların karşılanması için bu bitkiden faydalanılmıştır. Ardından artan bilgi ve deneyimlerden sonra maddenin liflerinden ilk dokumalar yapılmıştır. M.Ö. 5000 yıllarında bu maddenin bilindiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹³⁵ Kendir, kenevir ya da esrar otu gibi isimlerle anılan bitkinin özü itibarı ile Cannabis sativa bitkisinden elde edildiği bilinmektedir. İran ve Arap kaynaklarında bu bitkinin nasıl bulunduğu dair çeşitli rivayetler söz konusudur. Bunlardan ilki Sheikh Jafar Shirazi adıyla bilinen bir rahip tarafından ortaya atılmıştır. Şöyle ki: *“Dağ başında tek başına yaşarken bir gün kıvançla geri dönmüş ve açlık ile susuzluğu gidermek için çevresinde bulunan bir bitkiyi toplayarak yapraklarını yediğini söylemiştir. Bunun üzerine kendisi ile yaşadığı yere giden arkadaşları bu bitkiyi çiğnediklerinde aynı hoş hisse kapılmışlardır.”* Bir diğer rivayate göre doğa koşulları ve ihtiyaçlar bu bitkinin liflerinden ip, kaba dokuma ve halat yapımında kullanıldığından dolayı daha çok yetiştirilmesini gerekli kılmıştır. Bundan ötürü bitkinin dokuma amacıyla toplanılıp işlendiği ve kurutulması esnasında partiküllerinden (parça)

¹³³Turhan Baytop, “Esrar”, **TDVİA**, XI, İstanbul, 1995, s. 431-432.

¹³⁴William Stanwix, Alex Sparrow, **The Hempcrete Book: Designing and Building With Hemp-Lime**, Green Books, England, 2014, p. 16.

¹³⁵Zeynep Mine Coşkun, **Delta-9-Tetrahidrokannabinol Uygulanan Diyabetik Sıçanların İdrar Metabolitlerinin, Pankreas Kannabionid Reseptör Ekspresyonlarının ve Antioksidan Sistemlerinin İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sema Bolkent), İstanbul, 2012, s. 8.

çıkan maddenin uyuşturucu özelliğinin keşfedildiği ileri sürülmüştür. Devam eden süreçte söz konusu bitkinin sosyo-ekonomik nedenlerinden kaynaklı giderek “Keyif halini” aldığı ve insanların bu hazzı tatmak için isteyerek kullanmayı tercih ettikleri düşünülmektedir.¹³⁶ Ahmed Er-Rûmî El-Akhisârî, *Er-Risâletü’-d-Duhâniyye* adlı eserinde benc ile ilgili uzun açıklamalarda bulunmuştur. Akhisârî Peygamber ve ilk Müslümanların tütün gibi benci de bilmediklerini iddia etmiştir. Benc maddesinin keyif verici bir madde olarak kullanılmasının üzerine Şafî mezhebi tarafından yasaklandığını belirtmiştir.¹³⁷

Esrar tedavi için önemli bir madde olarak kabul edilmeye başlanmış ve bundan sonra hem ilaç hem de seremonilerin esrime ayrıca gündelik hayatın keyif aracı olarak birçok toplum tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla bu maddeden ilaç dışında uyuşturucu, uçucu, keyif hali gibi özellikler için faydalanılmıştır.¹³⁸ Mısır Medeniyeti, Sümerler, Akadlar ve Asurlar gibi Mezopotamya uygarlıkları arasında bu maddenin bilindiği o dönemin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Hatta tarihçiler ve arkeologlar, M.Ö. birinci bin yılından itibaren Orta Asya halklarının kenevirle olan bağlantısı üzerine çalışmalar yürütmüş ve Orta Asya halklarını söz konusu madde ile ilişkilendirmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu maddeyi doğrudan uyuşturucu, uçucu özelliğini bilerek ya da bilmeyerek kullanan İskitler’dir. M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında İskit bölgesini (günümüzde Ukrayna’dan Hindistan’a kadar olan bölgeyi kapsıyordu) dolaşan Herodot, buradaki gözlemlerini kaleme almıştır. Herodot’un İskitler ile ilgili şu ifadesi dikkate değerdir: “İskitler... onu (esrar) kırmızı sıcak taşların üstüne koyarlar; hemen buharı tütüyor ve hiçbir Yunan buhar banyosunun geçemeyeceği kadar buhar veriyor; İskitler, memnun, neşe ile bağırarak kendinden geçiyorlar.”¹³⁹ Herodot’un bu ifadesi esrar bitkisinin kültüre alındığını gösterse dahi o dönemlerde bozkırda yüksek oranda THC (uyuşturucu) seviyelerine sahip yabancı popülasyonlara ait kanıtların bulunmaması çelişkiye yol açmıştır.¹⁴⁰

¹³⁶Güler Kandemir, “Esrarın Tarihsel Gelişimi”, *Avrasya Tıp Dergisi*, IV, (1972), s. 397.

¹³⁷Ahmed Er-Rûmî El-Akhisârî, *Tütün İçmek Haram Mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, (Çev. Mehmet Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 37.

¹³⁸Ebru Aldemir vd., “Kannabis, Tıbbi Kullanımı ve İlişkili Politikaların Topluma Yansımaları”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, XXIII/2, (Temmuz-2020), s. 205.

¹³⁹Ayşe Bursalı, “Marihuana 10,000 Yıl Önce Asya ve Avrupa’da Kullanılmaya Başlandı”, <https://arkeofili.com/kenevir-10000-yil-once-asya-ve-avrupada-kullanilmaya-baslandi/>, (E.T.: 28.09.2023).

¹⁴⁰Meng Ren, etc., “The Origins Of Cannabis Smoking: Chemical Residue Evidence From The First Millennium BCE In The Pamirs”, *Science Advances*, V/6, (June-2019), p. 7.

Araştırmalar bu bitkinin Çin’de tedavi amacıyla M.Ö. 2735 yılında Shen-Nung tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır. Romatizma, sıtma ve jinekolojik hastalıkların tedavisinde söz konusu bitkiden faydalanılmıştır. Yine çok kullanılması halinde zehirlenmelere yol açacağı da ifade edilmiştir. Bundan başka Batı Çin’de esrarın çeşitli ritüellerde de etkin olduğu ele geçen bulgulardan anlaşılmaktadır. Zira Turpan’daki Jiayi Mezarlığı’nda yaklaşık M.Ö. 800-400 yıllarında on üç kurumuş bitkiden oluşan kenevir kefeninin bulunması Batı Çin’de esrarın dini törenlerde kullanıldığını doğrulamaktadır.¹⁴¹ Ayrıca Hint kaynaklarından elde edilen bilgilere göre M.Ö. 1600 yılında yazılan “*Hinov-Meteria Medica*”, “*Bhavaparaka*” ve “*Rejavallbah*” adlı çalışmalarda Canabis’in keyif verici ve psikoaktif etkilere sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu maddenin faydalı olduğu M.S. 60 yılında Romalı hekim Diaskorides tarafından ileri sürülmüştür. Diaskorides özellikle kulak ağrısına iyi geldiğini belirtmiştir. Esrardan elde edilen yağın damla şeklinde ağrı yapan bölgeye uygulanmasını tavsiye etmiştir. Diaskorides’ten yaklaşık bir asır sonra Bergamalı hekim Galen’de bu bitkinin kulak ağrısına iyi geldiğini ancak fazla kullanılması halinde sersemlik, sarhoşluk ve cinsel isteğin artmasına neden olacağını da eklemiştir.¹⁴² Batı dünyasının bu tehlikenin farkına varması için daha uzun bir sürece ihtiyaç vardı.

Yakın zamanlarda Çin’de iki bin beş yıl öncesine dayanan ve arkeolojik kazılar sonucunda bulunan mezarlardaki kalıntılar esrarın uyuşturucu madde olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bu mezarlarda ahşap kaplar içinde kimyasal özelliğe sahip esrarın izine rastlanmıştır. Adı geçen maddeye ait kalıntılar, Tacikistan ve Çin sınırına yakın Jirzankal Mezarlığı’nda bulunmuştur. O dönemde esrar içme tekniği gelişmediği için kapalı alanda -çadırlarda- bir kaba yerleştirilerek ısıtılmış çakıl taşları üstüne esrar koyarak buharını çektikleri anlaşılmaktadır. Mezarlardan çıkan bulgulara göre bu bölgede insanların iki bin beş yüz yıl önce ölümleri için dini tören esnasında esrar yaktıkları ve dumanını çektikleri düşünülmektedir. Doğu Asya’da üç bin beş yüz yıl önce, esrarın bilindiği ve genellikle gıda ya da dokuma ürünleri elde etmek için yetiştirildiği ileri sürülmektedir.¹⁴³

Eski Yunan’da esrara benzeyen bir maddenin kullanıldığına dair bilgiler Homeros tarafından kaleme alınmıştır. Odysseeia adlı eserinde Sparta da Menelos’un

¹⁴¹Tengwen Long, etc., “*Cannabis In Eurasia: Origin Of Human Use and Bronze Age Trans-Continental Conneciton*”, **Vegetation History and Archaeobot**, XXVI/2 (March-2017), p. 245-258.

¹⁴²Onur Gezer, **Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 4-5.

¹⁴³Erman Ertuğrul, “*Çin’de 2.500 Yıllık Esrar İçme Kanıtları Bulundu*”, <https://arkeofili.com/cinde-2-500-yillik-esrar-icme-kanitlari-bulundu/>, (E.T.: 30.09.20023).

sarayında verilen bir ziyafette Truva savaşıdan söz açılmış ve herkes bu durumdan çok kederlenince Zeus'un kızı Helena ortamı şenlendirmek amacıyla Mısırlı Thoön'ün karısı Polydamna'nın gönderdiği ilaçtan misafirlerine ikram etmiştir. Böylece misafirlerin neşelendiği ve kederden, üzüntüden kurtuldukları belirtilmiştir. Bu maddenin esrar olduğu ileri sürülmüştür.¹⁴⁴

İslam coğrafyasında da söz konusu madde ile ilgili Müslüman hekimler tarafından çalışmalar yapılmış, bitkinin faydaları ve zararları yazılmıştır. Mesela İbni Sina Cannabis için tedavi edici bir ilaç olduğunu belirtmiştir. Yine 13. yüzyılın sonlarına doğru ilk bilimsel incelemeyi gerçekleştiren hekim Muhammed Bin Ahmed, esrarın Mısır'da "*Hahsis*" ya da "*Haşış*" bitkisi ile aynı olduğunu söylemiştir. Adı geçen bitkinin aşırı miktarda tüketilmesi neticesinde sarhoşluktan ziyade felce ve ölüme neden olabileceğini de ifade etmiştir. Ayrıca esrar bitkisinin kullanım özellikleri hakkında şu notu düşmüştür: Esrar yaprakları kaynatıldıktan sonra yumuşayan kısımları hamur haline getirilerek ince pastiller yapılır ve daha sonra yutulur. Gerek Müslümanlarda ve gerekse Batı dünyasında 13. ve 14. yüzyılda esrar, esrarotu, banotu, afyon, adamotu karışımından hazırlanmış Spongia Somnifera isimli preparat uzun bir süre cerrahi tedavilerde kullanıldı.¹⁴⁵ 1581-1584 yılları arasında Kahire'de bulunan Venedikli hekim Prospero Alpino esrar ve onun macunlarını yazmış ayrıca esrardan kaynaklı ortaya çıkan sarhoşluğu ayrıntılı bir şekilde tarif etmiştir. Bir diğer hekim Hindistanlı Garcia da Orca ise 1563 yılında *bhang* denilen bitkinin özelliklerini belirtmiş ve resmini dahi çizmiştir. 1685 yılında Alman hekim Engelbert Kaempfer, söz konusu bitki ile ilgili detaylı çalışmalar gerçekleştirmiştir.¹⁴⁶ Doktor Besim Ömer esrarı haşış ve kenevir bitkisi olarak isimlendirmiştir. 1888 yılında kaleme aldığı çalışmasında bitkinin faydaları, kullanımı ve zararlarını yazmıştır. Söz konusu bitkinin esrime ve vecd haline nasıl dönüştüğünü uzun uzun anlatmıştır.¹⁴⁷ 19. yüzyılın ortalarında Doğu'ya bir seyahat gerçekleştiren Fransız gezgin Gerarda de Nerval "*Doğu'da Seyahat*" adlı yapıtında Mısır, Lübnan ve İstanbul'a uzanan yolculuğunu kaleme almıştır. Nerval, gezdiği yerlerin tarihi, toplumsal, gelenek ve görenekleri hakkında

¹⁴⁴Homer, *Odyseia*, s. 350.

¹⁴⁵A. Demirhan, "*Geçmişten Günümüze Esrar ve Halk Arasında Kullanımı*", s. 37.

¹⁴⁶A. N. Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi*, s. 83.

¹⁴⁷Doktor Besim Ömer, *Mükeyyifat ve Müskiratdan Afyon, Kahve, Çay, Esrar*, (Hzl. Cevdet Erdöl), Mavi Ofset, İstanbul, 2022, s. 56.

öğrendiklerini yazmıştır. Mısır’da kahvehanade tanık olduğu esrar kullanımına dair ilginç gözleminden bahsetmiştir.¹⁴⁸

Avrupa’da esrar ekimi, modern tarih boyunca süre gelmiştir. Romalılar tarafından tedavi edici ilaç olarak kullanıldığına dair kanıtlar vardır. Batı dünyasında farmakoloji dışında keten ya da ip gibi dokuma ürünlerinin karşılanması amacıyla ekimi teşvik edilmiştir. Hatta İngiltere Kralı VIII. Henry, kenevir ekimini zorunlu kılan bir yasa dahi çıkarmıştır. Çünkü kenevirden elde edilen bez bir ada devleti olan İngiltere ordusu için önemli bir malzemeydi. Kaldı ki Napolyon Bonnaparte’nin Rusya’ya saldırmasının altında yatan sebebin de Rus kenevir tarlaları olduğu iddia edilmektedir. Rusya, İngiltere’ye kenevir sağlıyor ve bu durum Napolyon’un düşmanının donanmasını güçlü kılıyordu.¹⁴⁹ 17. yüzyılda İngiltere’de kenevir bitkisi donanmada genelde halat ve ip amacıyla kullanılmıştır. Farklı kullanım alanları ve üretim teşviklerine rağmen İngiliz çiftçiler kenevirin toprağı besin değerinden yoksun bıraktığı gerekçesiyle söz konusu bitkiyi yetiştirmek istememişlerdir. Buna ek olarak kenevir oldukça zaman alıcı ve ilgi isteyen bir bitkidir. Ayrıca bitki, hasat zamanında kötü bir kokuya neden olmaktaydı. Bütün bu olumsuzluklar İngiliz yetkilileri esrar bitkisini yetiştirmekten alı koymadı aksine çiftçileri esrar yetiştirmek için ikna etmeyi başardılar.¹⁵⁰

19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa’nın önemli bir diğer gücü olan Fransa’da da esrar bitkisi akıl hastalarının tedavisinde kullanılmıştır. Esrar, 19. yüzyılın başlarında Napolyon askerleri tarafından Fransa’ya geri getirilmiştir. Fransa ordusunda Napolyon’a hizmet eden doktorların doğu seferleri esnasında bu madde ile tanıştıkları kuvvetle muhtemeldir. Hatta bu dönemde bazı hekimler, esrarın veba için etkili bir yöntem olduğunu ifade etmişlerdir. Esrarın faydalarını anlatan kitap ve makaleler bu dönemde daha çok yazılmıştır. Dahası dönemin ünlü Fransız şairi Charles Baudelaire’nin esrar kullandığı, *Les Fleurs du Mal* (Kötülük Çiçekleri) adlı şiir kitabından anlaşılmaktadır.¹⁵¹ 20. yüzyılda esrarın en çok kullanıldığı ülke ABD olmuştur. Genellikle sigara şeklinde içildiği bilinmektedir. ABD’de 1937’de esrar

¹⁴⁸Gerard De Nerval, **Doğu’da Seyahat**, (Çev. Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 462-464.

¹⁴⁹Kamil Uslu, “*Kenevir Bitkisinin Tarihçesi, Ülke Ekonomilerindeki Yeri ve Stratejik Önemi*”, International Conference On Eurasian Economies, (20-22 September 2022), **Bildiriler Kitabı**, Bakü, 2022, s. 277.

¹⁵⁰K. Uslu, “*Kenevir Bitkisinin Tarihçesi, Ülke Ekonomilerindeki Yeri ve Stratejik Önemi*”, s. 281.

¹⁵¹Charles Baudelaire, **Kötülük Çiçekleri**, (Fransızcadan çeviren: Sait Maden), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022, s. 208.

imalatçıların, bayilerin, ithalatçıların ve kullanıcıların hükümete kaydolması ayrıca bir meslek vergisi ödemesi kararlaştırılmıştı.¹⁵² Söz konusu madde psikoaktif özelliğinden dolayı eğlence amaçlı bir ilaç olarak da kullanılmıştır. Esrarın narkotik bir madde olarak yayılması 20. yüzyılda çoğu Batı devletinde bu maddenin yetiştirilmesine ve bulundurulmasına neden olmuştur. Tehlikeli bir duruma dönüşmesi karşısında Batı devletleri esrarı yasaklamak zorunda kalmışlardır. Esrar yasağı günümüzde bazı istisnalar hariç yürürlüktedir.¹⁵³

E- SENTETİK UYUŞTURUCULAR

I-Morfin

Morfin, afyondan üretilen bir tür zehirdir. Ham afyonun birtakım kimyasal karışımlardan sonra son halini aldığı morfin, oldukça tehlikeli bir maddedir. Öyle ki morfinin etkisi çok çabuk bir şekilde kendini gösterir. Söz konusu maddeyi kullanan kişi kısa süre içerisinde bağımlı olur. İştahsızlık, fiziksel çöküntü, tansiyon düşmesi, zayıflama, uykusuzluk ve sinirli olma halleri alışkanlık döneminde en çok görülen durumlardır.¹⁵⁴ Morfin isminin Yunan rüya ve uyku Tanrısı Morpheus'tan geldiği ileri sürülmektedir. Morfine dair ilk çalışma 1768 yılında kimyager kimliği ile ön plana çıkan Robert Boyle tarafından yapılmıştır. Boyle'nin ham afyondan morfin ya da daha etkili bir madde bulduğu öne sürülmektedir. 1804'te Fransız Armand Seguin'in afyon ile ilgili çalışmalar gerçekleştirdiği ve morfini bulduğu ancak Napolyon tarafından engellendiği hatta hapsedildiği söylenmektedir. Sebebi ise ordunun parasının boş işlere harcandığına dair kanaattir. Bundan ötürü Seguin'in çalışması yarıda kalmıştı.¹⁵⁵ Bu madde ile ilgili önemli bir diğer çalışma ise 1805 ya da 1806 yılında Sertürner (1783-1841)¹⁵⁶ tarafından yapılmış ve morfini intravenöz (damar içi)¹⁵⁷ tedavilerde kullanmıştır. Sertürner 1812'de morfine ait araştırmalarını ve çalışmalarını "*Afyonun*

¹⁵²Simon Wils, **Cannabis Use and Abuse By Man: An Historical Perspective**, 1. Edition, Crc Press, England, 1998, p. 22.

¹⁵³K. Uslu, "*Kenevir Bitkisinin Tarihçesi, Ülke Ekonomilerindeki Yeri ve Stratejik Önemi*", s. 282.

¹⁵⁴İsa Altun, **Bir Kereden Çok Şey Olur**, Temiz Toplum Derneği Yayınları, İstanbul, 2011, s. 29.

¹⁵⁵Kasım Dikencik, **Afyon Alkaloidlerinin Yüksek Performanslı Likit Kromatografi ve Gaz Kromatografi /Kütle Spektrometresi ile Ayrımı**, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Fen Bilimleri Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Salih Cengiz), İstanbul, 1999, s. 13.

¹⁵⁶Rudolf Schmitz, "*Friedrich Wilhelm Sertürner and The Discovery of Morphine*", **Pharmacy in History Journal**, XXVII/2, (1985), p. 61-74.

¹⁵⁷Intravenöz, sıvı maddenin doğrudan damar yoluyla verildiği tedavidir.

Analizi” adı altında yayımlamıştır.¹⁵⁸ Sertürner’in bu buluşu ülkesi Almanya’da ilgi görmemiş düşman olarak gördükleri Fransa’da 1831 yılında Institut de France tarafından onaylanmıştır. Bununla kalmayan Fransa Sertürner’e 2000 altın frank ödül vermiştir. Bunun üzerine Almanya’da da hak ettiği ilgiyi görmeye başlamış ve halk kahramanı ilan edilmişti. Ancak 1841 yılına gelindiğinde Sertürner, hayaller görmeye başlamış, 20 Şubat 1841’de ölmüştür. Ölüm sebebi araştırıldığında kendisinin ürettiği maddenin bağımlısı olduğu ve bundan dolayı öldüğü tespit edilmiştir.¹⁵⁹ Nitekim yüksek dozlarda verildiğinde ölüme sebep olabilmektedir. Söz konusu maddenin kullanım alanı daha çok tıbbi ihtiyaçların karşılanması içindir. Morfin özellikle aydın kesim arasında yayılmıştır. Tıp dünyası bu maddenin yayılma sorumluluğunu kendi mensuplarında görmektedir. Çünkü bir hastalık veya ağır sancı ve uykusuzluk gibi durumlarda doktorlar tarafından maddenin ilaç olarak tavsiye edilmesi neticesinde tekrar tekrar alınması bağımlılıkla sonuçlanmıştır. Keza Fransız cerrah Charles Pravaz, 1853’te ilk defa boş iğne ile hipodermik şırıngayı kullanması morfinin keyif maddesi olarak alınmasını kolaylaştırmıştır. Böylece uyuşturucu artık giderek yayılmaya başlamıştır.¹⁶⁰

Aynı tarihlerde bir diğer önemli buluş ise İsveçli Doktor Alexander Wood tarafından gerçekleştirilmiştir. Wood, yeni bir alet geliştirmiş ve 1855’de ağrıyı kesmek için morfini ilk kez bir hastaya deri altı iğne ile uygulamıştır. İntravenöz anestezi hipodermik iğnenin bulunması sonucunda gelişmiştir. Wood, muhtemelen ilk denemeyi eşi üzerinde gerçekleştirmiş olacak ki aşırı doz morfinden dolayı eşi hayatını kaybetmiştir. Batı dünyasında iğneyle morfin alımı giderek moda halini almış ve özellikle zengin sınıf arasında hızla yayılmaya başlanmıştır. Hatta o kadar ileri gidilmiştir ki sofistike hanımefendilerin bu şırıngaları taşımaları için mücevherlerle kaplı şırınga kutuları dahi icat edilmiştir.¹⁶¹ Sonraki süreçlerde morfin savaşlarda yaralıların tedavi edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Amerika’da 1861-1865 (İç Savaş) yılları arasında dört yüz bin askerin morfin bağımlısı olduğu ileri sürülmektedir. 1869’da Paul Victor Von Bruns, Almanya’da metal ve cam karışımı yeni bir şırıngayı

¹⁵⁸Bahdişen Gezer, **Haşhaş Kapsülünden Morfinin Ekstraksiyonu için Çevre Dostu Pratik Bir Yöntem Geliştirilmesi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Deniz), Isparta, 2015, s. 37.

¹⁵⁹A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 51.

¹⁶⁰R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 51.

¹⁶¹Tuğsan Egemen Bilgin, “*Anestezi Öncüler ve Keşifler Tarihi*”, **Lokman Hekim Dergisi**, III/2, (Ağustos-2013), s. 46.

tanıtmıştır.¹⁶² Nitekim Levinstein 1879’da hekimliği esnasında morfinin verildiği yaralıların daha sonra alıştıkları ve alınmadığında yoksunluk belirtileri gösterdiğini gözlemlemiştir.¹⁶³

Bu yıllarda morfinin aşırı bir şekilde kullanılması ve giderek yayılması sonucunda “*Morfinizm*” kavramı literatüre girmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Avrupa’nın önemli kentleri Paris, Londra, Viyana ve Berlin’de madde bağımlısı artmaya devam ediyordu. 1894 yılında morfin kullananlar için iğne şirketleri oldukça lüks iğneler üretmişlerdir. Morfinmanlar için üretilen elmas kaplamalı som altından iğneler elit kesim arasında hayranlık uyandırmaktaydı.¹⁶⁴

Morfin üzerine ilk deneysel ve ciddi çalışmalar 20. yüzyılın başlarından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Almanya’da incelenen ve morfin bağımlısı olduğu saptanan 142 kişiden 66’sının doktorların reçeteleri sonucu bağımlı oldukları tespit edilmiştir. Bu araştırmalar morfin alımının altında yatan temel sebebin meraktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bunun üzerine Almanya, 1901 yılında morfinin yalnızca eczanelerde alımının yapılmasına karar vermiştir.¹⁶⁵ Avrupa’da önemli bir gelir kaynağını teşkil eden söz konusu madde sadece küçük tedbirlerle denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Büyük çaplı önlemlerin alınmadığı görülmektedir. Rus doktor Mihail Bulgakov’un 1917 yılında kaleme aldığı morfin adlı çalışmasında bir doktorun morfini kullanması ve bağımlılık sürecini olduğu uzun uzun anlatılmıştır.¹⁶⁶ Yine Alman yazar Walter Benjamin’in (1892-1940) kaleme almış olduğu “*On Hashish*” (Esrar Üzerine) adlı eserinde esrar ile ilgili oldukça derin bilgilere yer verilmiştir. Bir nevi anı türünde yazılmış olan eserde, esrar alışkanlığı ve bağımlılığının kullanıcılar üzerindeki etkisi okuyucuyla paylaşılmıştır.¹⁶⁷ Nitekim 20. yüzyılın başlarından itibaren uyuşturucu madde bağımlılığının giderek arttığı ve hatta kullanma yaşının on iki yaş gurbuna düştüğü görülmektedir. 1920 yılında B&D Company tarafından yüz bin adet cam ve metal karışımı iğne üretilmiştir.¹⁶⁸ Bu sayı uyuşturucu madde kullanımının arz-talep ilişkisini açıkça göstermektedir.

¹⁶²Oscar Schwidetzky, “*History Of Needles and Syringes*”, **Current Researches in Anesthesia & Analgesia**, XXIII/1, (January-1944), p. 34-38.

¹⁶³K. Dikencik, **Afyon Alkaloidlerinin...**, s. 13.

¹⁶⁴Sibel Öner Yalçın, Funda Gülay Kadioğlu, “*Şiringa: Tıp Tarihi Açısından Bir Değerlendirme*”, **Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, XXVIII/3, (Mart-2020), s. 480.

¹⁶⁵A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 53.

¹⁶⁶Mihail Bulgakov, **Morfin**, (Çev. Kadir Yücel), Kızıl Panda Yayınları, İstanbul, 2019, s. 25.

¹⁶⁷Walter Benjamin, **Esrar Üzerine**, (Çev. Suat Kemal Angı), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 204.

¹⁶⁸S. Ö. Yalçın, F. G. Kadioğlu, “*Şiringa: Tıp Tarihi Açısından Bir Değerlendirme*”, s. 481.

II-Eroin

Eroin, haşhaş bitkisinin belirli türlerinin tohum kabuğundan elde edilen bir maddedir. Morfinden elde edilen yasadışı, yüksek derecede bağımlılık yapıcı bir uyuşturucu türüdür. Genellikle şeker, nişasta, süt tozu veya kinin ile kesilmiş beyaz veya kahverengimsi bir toz olarak satılır. Tıpta kullanılan etkin maddelerden afyon, eski çağlardan beri tıbbi açıdan büyük bir öneme haizdi.¹⁶⁹ Saf eroin acı bir tada sahip beyaz bir tozdur ve ağırlıklı olarak Güney Amerika ve daha az oranda Güneydoğu Asya kökenlidir. Genellikle Mississippi Nehri'nin doğusundaki ABD pazarlarına hâkimdir. Son derece saf eroin burundan çekilebilir veya içilebilir. Enjeksiyonla uyuşturucu kullanımıyla ilişkili damgalamayı ortadan kaldırdığı için yeni kullanıcılar tarafından daha cazip olabilir. "Siyah katran" eroin çatı katranı gibi yapışkan veya kömür gibi serttir ve ağırlıklı olarak Meksika'da üretilmektedir. Siyah katran eroine ilişkili koyu renk, geride kirlilik bırakan ham işleme yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Saf olmayan eroin genellikle çözülür, seyreltilir ve damarlara, kaslara ya da deri altına enjekte edilir.¹⁷⁰

Eroin, 17. yüzyıldan itibaren bilimin merak konusu olmuş ve afyonun içinde var olduğu bilinen o gizemli özü ayırtmak, bağımlılık yapmayan bir ilaç meydana getirmek çoğu hekimin hayali haline gelmişti. Kimi eczacıların, kimyagerlerin ve hekimlerin yeni bir ilaç üretmek için giriştikleri çoğu deney farklı nedenlerden ötürü akim kalmıştır. Sürekli olarak afyon, haşhaş gibi uyuşturucu özelliği bilinen maddeleri farklı kimyasallarla karıştırarak yeni ilaç türleri denenmiştir. İlk başarılı girişimi Sartürner (1783-1841) morfini bularak gerçekleştirmiştir.¹⁷¹ Çünkü ham veya pişmiş afyon, toplam ham afyon ağırlığının yaklaşık yüzde onunu oluşturan morfin de dâhil olmak üzere otuz beşten fazla farklı alkaloit içerir. Dolayısıyla eroin üreticileri, morfini eroine dönüştürmeden önce afyondan morfini çıkarmak zorundadır.¹⁷²

Morfinin eroin bazına dönüştürülmesi nispeten basit ve ucuz bir işlemdir. Eroine dönüştürmek için gerekli kimyasallar yaygın olarak bulunan endüstriyel kimyasallardır.

¹⁶⁹Chandrasekhar Krishnamurti, Charka Rao, "The Isolation of Morphine By Serturmer", **Indian Journal of Anaesthesia**, LX/11, (November-2016), p. 861.

¹⁷⁰Nora Wolkof, "Heroin", National Institute on Drug Abuse, **Research Report Series**, //efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://nida.nih.gov/sites/default/files/heroinrrs_11_14.pdf, (E.T.: 01.10.2023).

¹⁷¹Cengiz Erдің, **Overdose Türkiye: Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 22.

¹⁷²Robert Bonner, **Opium Poppy Cultivation and Heroin Processing in Southeast Asia**, U.S. Department of Justice Drug Enforcement Administration Office of Intelligence, Washington, 1992, s. 13.

Kötü kokuları nedeniyle eroin laboratuvarları genellikle izole ve kırsal yerlerde bulunmalıdır. Öte yandan morfini afyondan izole etmek için amonyum klorür, kalsiyum karbonat (kireç taşı) ve kalsiyum (sönmüş kireç) gibi kimyasal maddeler kullanılmaktadır. Morfinin eroine dönüştürülmesinde kullanılan öncül kimyasal asetik anhidrittir. Dönüşüm sürecinde kullanılan kimyasal reaktifler arasında sodyum karbonat ve aktif kömür bulunmaktadır.¹⁷³

19. yüzyılın sonlarına doğru eroine olan ilgi arttı ve bu maddeyi bulmak için kimyagerler daha sıkı çalışmaya başladılar. Bu bağlamda İngiliz kimyager Wright (1844-1894) 1874 yılında morfini asetil anhidritle kaynatıp ortaya çıkardığı beyaz tozu ilk önce köpekler üzerinde denemiştir.¹⁷⁴ Ancak bulduğu maddenin morfinle aynı belirtileri göstermesi sonucunda çalışmasını sonlandırmıştır. Kaldı ki bu denemeler ne ilkti ne de son olacaktı. Eroinin icat edilmesi belki de afyon ve morfin gibi tehlikeli maddelere bir alternatif olacaktı. Fakat eroinin bu iki maddeyi de geride bırakarak toplumların başına bela olacağı tahmin dahi edilememiştir. Eroinin bulunması Almanya Bayer¹⁷⁵ firmasının çalışmaları sonucunda gerçekleşmiştir. İlk başlarda boya fabrikası olarak faaliyetlerini sürdüren firma daha sonra ilaç üretimine soyunmuştur. Dr. Felix Hoffman (1868-1946), asetil salisilik asit üzerine çalışmalar yürütmüş ve bunun sonucunda Aspirin adıyla bilinen bir ilacı tanıtmıştır. Böylece Hoffman'ın önerisi ile Bayer şirketinde 1897 yılında Farmakoloji Enstitüsü kurulmuş oldu.¹⁷⁶ Ama bu enstitünün başına Hoffman'ın yerine Profesör Heinrich Dreser (1860-1924) getirildi. Eroin ile ilgili çalışmalarda bulunan Dreser, eroini ilk defa sentezlemiştir. Dreser, morfinden daha güçlü bir ilaç üretmek istiyordu. Dreser'i bu düşünceye iten sebep ise 19. yüzyılda tüm dünyayı etkileyen salgın (frengi, trahom, sıtma, veba, çiçek) hastalıklardan kaynaklanmaktaydı. Üreteceği yeni ilaçla hastalıkları tedavi etmek istiyordu. Söz konusu maddenin alışkanlık ve bağımlılık yapmadığına inanarak morfine tutkunluğu olanlarda tedavi amacıyla kullanılmaya başlamıştır. Ancak çok geçmeden eroinin morfinden daha tehlikeli ve bir o kadar zararlı olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁷ Başlarda tıp alanında faydalı olacak şekilde üretilen madde sonraları içerisine farklı kimyasallar karıştırılarak uyuşturucu madde haline getirilmiştir.

¹⁷³R. Bonner, **Opium Poppy Cultivation and Heroin Processing in Southeast Asia**, s. 15.

¹⁷⁴A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 54.

¹⁷⁵Bayer, tam adıyla Bayer AG, 1863 yılında kimya satıcısı Friedrich Bayer (1825–1880) ve bir boya şirketinin sahibi Johann Friedrich Wesskott (1821–1876) tarafından kurulan Alman kimya ve ilaç şirketidir. ("*Bayer German Company*", <https://www.britannica.com/topic/Bayer>, (E.T.: 01.11.2023)).

¹⁷⁶A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 55.

¹⁷⁷Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 85.

Dresler bulmuş olduğu yeni ilacı kendisi, köpeği ve Bayer fabrikasının gönüllü işçileri üzerinde denemiştir. İşçilerin bu maddeyi aldıktan sonra neşeli, sevinçli ve enerjik tavırları oldukça ilginç karşılanmıştı. Ayrıca işçiler madde sonrasında kendilerini kahraman (Heroich) gibi hissettiklerini belirtince yeni ilacın ismi “Heroin” olarak belirlenmişti. Öyle ki “Heroin” artık bir marka ismi olarak 1898 yılında Bayer firması tarafından bazı ülkelerde aynı anda tescil edilmişti. Sıra söz konusu maddeyi dünya piyasasına sürmeye gelmişti. Üzerinde aslan resmi ile dünya haritası bulunan kırmızı küçük paketler artık satışa çıkmıştı.¹⁷⁸ 1900 yılında firmanın başına Duisberg geçince bir yıl sonra aspirin ve eroin buluşlarını gerçekleştirenler ödüllendirildi. Eroinin reklamı yapılmaya başlanmıştı. Özellikle Uzak Doğu’da bağımlılığa karşı en etkili ilaç olarak tanıtılıyordu. 1912 yılına gelindiğinde artık eroinin reklamı yapılmamaya başlanmıştı. Bunun sebebi herhangi bir yasaklama ya da insani kaygı değil reklam giderlerinin kısıtlanması kararı idi. Kaldı ki dünyanın hemen hemen her yerinde müthiş bir şekilde satılıyordu. Dolayısıyla söz konusu maddenin reklama ihtiyacı yoktu.¹⁷⁹

1914 yılında I. Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Almanya eroini bu sefer bir savaş stratejisi olarak kullanmak için girişimlerde bulunmuştur. İtilaf Grubu’nda yer alan Fransa’ya bol miktarda gizli yollarla eroin gönderen Almanlar, Fransa’yı cephe gerisinde etkisiz kılmak için yolunu aramıştır. Kolay ve ucuz bir madde olan eroinin halk tarafından kullanımı sayesinde bu plan uygulanmak istenmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı’nda da aynı uygulamanın Almanlar tarafından sürdürüldüğü bilinmektedir. Eroinin giderek yayılması ve halk sağlığına ciddi bir şekilde zarar vermesi üzerine kısıtlanması kararı alınmıştır. 1925 Birinci Cenevre ve 1931 İkinci Cenevre Sözleşmelerinde söz konusu madde üzerinde önemle durulmuş ve daha sert önlemlerin alınması söz konusu olmuştur.¹⁸⁰ 1946 yılında kanuni olarak üretilen eroinin üretimi yarı yarıya düşürülmüştür. Son olarak 1953 yılında elliye yakın ülke eroin üretimini durdurmuştur.¹⁸¹ Bütün bu önlemler tam olarak eroinin ne üretimini ne de yayılmasını engellemek için yeterli olmuştur. Eroin, geçmişte ve günümüzde olduğu gibi gelecekte de tehlike saçmaya devam edecektir.

¹⁷⁸Encyclopaedia Britannica, “Bayer” Encyclopaedia Britannica, Inc, <https://www.britannica.com/topic/Bayer>, (E.T.: 01.10.2023).

¹⁷⁹Nora Christiane Graham, **A Broad Spectrum of opportunities –The History of The Bayer Company and The evolution of Antibiotics 1945-1990**, University of Oslo, Faculty of Medicine, Project of Medicine 5095, Supervisor: Christoph Gradman, Norway, 2023, p. 5.

¹⁸⁰Bu konu sonraki bölümde detayları ile ele alınacağı için burada bahsedilmemiştir.

¹⁸¹Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 86.

Eroinden kaynaklı sorunlar dönemin romanlarında da oldukça detaylı bir şekilde incelenmiş ve eroinin toplumsal boyutunu konu alan eserler yazılmıştır. Örneğin Christiane Vera Felscherinow tarafından kaleme alınan “*Eroin*” adlı kitapta eroinin gençler üzerinde yarattığı korkunç etki tüm çıplaklığı ile anlatılmıştır.¹⁸²

III-Kokain

Koka, Yeni Dünya’nın yerli halkları tarafından binlerce yıldır kullanılmaktadır. Koka bitkisi Aymara dilinde¹⁸³ ağaç anlamına gelen *Khoka*’dan gelir. Güney Amerika’nın batısında yabani olarak yetişir ama aynı zamanda batı yarım kürede ilk evcilleştirilen bitkilerden biridir. And Dağları halkı arasında kutsal ve yaşamın merkezi olarak kabul edilirdi. Vitamin bakımından zengin yaprakların, doğanın besleyici ve koruyucu gücü olan Mama Coca’nın ruhunu somutlaştırdığına inanırlar ve hayatın stresıyla başa çıkmak için yaprakları çiğnerlerdi. Kokainin anavatanın Güney Amerika’nın And Dağları civarı olduğu kabul edilmektedir. Ilık iklim koşullarında yetişen ve *Erythroxylon Coca* olarak adlandırılan bitkinin yapraklarından elde edilen bir uyuşturucu türüdür.¹⁸⁴ Koka yaprakları eskiden beri Bolivya ve Peru bölgelerinde yerliler tarafından coşku kaynağı olmuştur. Açlık, yorgunluk ve susuzluğu giderdiğinden daha çok çiğneme yoluyla kullanılmıştır. Aynı zamanda tıbbi ilaç olarak da tercih edilmiştir. Mesela koka yapraklarının mideye iyi geldiği söylenmektedir. Dahası Peru’da M.S. 5. yüzyıla ait olduğu ileri sürülen mezarlarda arkeolojik kazılar sonucunda koka yapraklarından demetlere rastlanılmıştır. Bölgenin inanç ve geleneklerine göre insanlar öldükten sonra da koka yapraklarını çiğnemeye devam edecekleri için söz konusu bitki ile birlikte gömülmüşlerdir.¹⁸⁵

Koka üretimi özellikle 10. yüzyıldan sonra Peru’da giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Günümüze kadar ekimi yapılan koka bitkisi yılda yaklaşık 20 milyon pound kazandırmaktadır. Peru ve Bolivya dolaylarında koka yaprağı genellikle tuzlu su, kına kökü, kireç ve tütün gibi maddelere karıştırılıp çiğnenmektedir. Nitekim Peru ve Bolivya’nın coğrafi yapısından kaynaklı ekim alanları oldukça sınırlıdır. Ancak koka

¹⁸²Christiane Vera Felscherinow, **Eroin: Küçük Christiane’in Korkunç Anıları**, (Çev. Ümit Kıvanç, Erol Özbek), Kelebek Yayınları, İstanbul, 1981, s. 335.

¹⁸³Güney Amerika’da Bolivya, Peru, Şili, Arjantin’in bazı bölgelerinde 2 milyon insan tarafından kullanılan bir dildir. Kızılderili’lerin de Aymara dilini konuştukları bilinmektedir. (<https://www.mustgo.com/worldlanguages/aymara/>, (E.T: 25.09.2023)).

¹⁸⁴T.C. İşleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, **Türkiye Uyuşturucu Raporu: Eğilimler ve Gelişmeler**, Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s. 43.

¹⁸⁵T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık İstihbarat Harekat Daire Başkanlığı, **Uyuşturucu Olayları Genel Genel Değerlendirmesi**, Narkotik Şube Müdürlüğü, Ankara, 1995, s. 9.

bitkisi bu elverişsiz ortama rağmen kolay bir şekilde ekilip ve yetiştirilen bir özelliğe sahiptir.¹⁸⁶ Bölgenin en güçlü uygarlığı olan İnka medeniyetinde kokanın önemli bir yeri vardır. Ayrıca bu medeniyetin yaratılmasında etkisi olduğu düşünülmektedir. Diğer uyuşturucu bitkilerde olduğu gibi koka yapraklarının da ilk önce dini seremonilerde kullanıldığı öne sürülmektedir.¹⁸⁷ Bundan başka İnka medeniyetinin o dönemde geliştirmiş oldukları tıp teknikleri oldukça dikkat çekicidir. Hastalıkların tedavisinde genellikle bitkilerden faydalanılmış ve ağrı kesici özelliği olan bitkiler keşfedilmiştir. İnkalar'da anestezi için özellikle koka yaprağının kullanıldığına dair bulgulara rastlanılmıştır.¹⁸⁸ İnka döneminden (M.S. 1438-1533) önce bile koka önemli bir ticari üründü. Alçak bölgelerde yetiştirilir ve dağlık bölgelerdeki köylerle et ve mineral karşılığında ticareti yapılırdı. İnkalar koka tarımını teşvik ederek koka ticaretinin kontrolünü ele geçirdiler ve hızla büyüyen imparatorluklarını finanse etmek için onu ve diğer ürünleri kullandılar. Peru'nun kuzey kıyısındaki klasik döneme ait Mochican çanak çömlekleri, koka çiğneyenlerin boyalı sahnelerini ve kokanın yüksek rütbeli kişiler, muhtemelen rahipler tarafından kullanıldığını gösteren koka çiğneyenlerin karakteristik şişmiş yanaklarını gösteren kalıplanmış kapları içeren çok sayıda bulgulara denk gelinmiştir.¹⁸⁹

Sonraki süreçte 16. yüzyılın başlarında buralarda işgal faaliyetlerinde bulunan İspanya bile bölgenin geleneklerine göre hareket etmiştir. Özellikle yerlileri çalıştıran İspanyollar, altın ve gümüş madeni şçilerinin daha çok çalışmasını sağlamak amacıyla kokainin üretim ve dağıtımını teşvik etmiştir. Öbür taraftan Avrupa'nın söz konusu bitki ile tanışması 19. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Fransız kimyager Angelo Mariani, ABD'den aldığı koka yapraklarını birçok maddenin içine karıştırarak koka pastilleri ve koka yapraklı çayı keşfetmiştir. Hızla yayılan yeni karışımlar Avrupa'da çok kolay bir şekilde alıcı bulmuştur. Hatta bunlar içerisinde en çok tutulana ise koka yapraklı şaraplar olmuştur.¹⁹⁰ Kokain, 1860 yılında Niemann De Goettingen ve Wohler tarafından koka yapraklarından izole edilmiştir. 1884 yılında Dr. Carl Koller tarafından lokal anesteziye kullanımı keşfedilmiştir. Bu gelişmeler farmakoloji biliminde büyük ilerlemeler

¹⁸⁶William Golden Mortimer, **Peru: History of Coca "The Divine Plant of the Incas: With an Introductory Account of the Inca, and of the Andean Indians of To-day**, J. H. Vail & Company, New York, 1901, p. 355.

¹⁸⁷Ö. Köknal, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 165.

¹⁸⁸Kerem Altıntop, **Aztek & İnka Uygarlığı**, Ezr Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 93.

¹⁸⁹Richard Martin, "The Role Of Coca In The History, Religion And Medicine Of South Amerikan Indians", **Journal Of Economic Botany**, XXIV/4, (December-1970), p. 424.

¹⁹⁰R. Martin, "The Role Of Coca In The History, Religion And Medicine Of South Amerikan Indians", p. 423-424.

meydana getirmiş ve koka bitkisi ile türevlerine modern tıbbın gelişiminde önemli bir yer kazandırmıştır.¹⁹¹ 1886 yılında Pemberton adlı bir doktor, merkezi sinir sistemi üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Pemberton, şeker, meyve suyu, kafein, fosforik asitten bir karışım hazırlamış ve bunu sır gibi saklamıştır. Sır gibi sakladığı karışımın içinde koka yaprağı da yer almış ve serinletici özelliğe sahip yeni buluş Coca-Cola'nın başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹⁹² 1892 yılından sonra Coca-Cola'nın ABD'de ve dünyada satışı giderek artınca bu yeni karışımın içinde koka bitkisi ile kola cevizi bulunduğu açıklanmıştır. 1902 yılında ise Coca-Cola firması bu serinletici içeceğin içerisinde kokainin yer aldığını itiraf etmiştir. 1903 yılına kadar Coca-Cola'da kokainden üretilen koka bitkisi kullanılmıştır.¹⁹³

1905 yılında kokainin psikik ve fizik etkileri üzerinde ilk duran isim Psikanalist Sigmund Freud (1856-1939)¹⁹⁴ olmuştur. Çalışmalarında söz konusu maddeyle ilgili müzice yaratan bir ilaç, mide yanmalarını, bulantı ve kusmayı hemen düzeltiyor. Eğer kullanılmaya devam edilirse morfinden daha etkili bir ilaç olacaktır demiştir. Freud, kokaini tıbbi amaçla kullanmış ve bağımlılık yapmadığını söylemiştir. Kaldı ki kokain ile ilgili herhangi bir yasaklama olmadığı için Freud yeri gelmiş tedavilerinde kokaini hastalarına tavsiye dahi etmiştir.¹⁹⁵ Keza kendisinin de kokain kullandığı iddia edilmektedir.

Özellikle Batı'da kokain giderek her kesimden insanlar tarafından kullanılan bir madde halini almıştı. Örneğin polisiye ve hafiyelik romanlarıyla tanınan ünlü yazar Sherlock Holmes'un, 19. yüzyılın en büyük kokain kullanıcı ve kokainmanı olduğu söylenebilir. O, çalışmalarını yazmak için düşünürken kokain ile morfini ilham kaynağı olarak görmüştür.¹⁹⁶ 1912 yılında Fransa'da kokain kullanımı ile ilgili yazılan eserler

¹⁹¹Kasım Cemal Güven, “*Kokain Hakkında*”, *Eczacılık Bülteni*, XXV/1, (Ağustos-1984), s. 3.

¹⁹²W. G. Mortimer, **Peru: History of Coca**, p. 450.

¹⁹³Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Maddeler Sorunu**, s. 166.

¹⁹⁴Sigmund Freud (Sigismund Schlomo Freud) Avusturyalı bir psikiyatristtir ve 20. yüzyılın en etkili psikoloji kuramcısıdır. Sigmund Freud, 1856 yılında Avusturya-Macaristan imparatorluğuna ait küçük bir şehir olan Freiberg'in Mahren kasabasında (Moravya' da) doğar. 1860 yılından sonra ailesiyle Viyana'ya taşınarak ömrünün geri kalanını burada geçirir. Freud orta halli bir Yahudi ailesinden gelir. Psikanalizm'in kurucusu olarak bilinir. Londra'da 23 Eylül 1939'da hayata veda eder. (Hazal Sema Tekkeli, Akif Akto, “*Sigmund Freud'un Görüşlerinin Eğitime Yansımaları*”, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, XIV/3, (Aralık-2022), s. 965-982.)

¹⁹⁵Tahir Özakkaş, Ahmet Çorak, **Bilimsel Bir Ruhbilim Projesi'nden “Dürtü-Çatışma”ya Freud'un Kuramı**, Psikoterapi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014, s. 5.

¹⁹⁶Samet Kalecik, **Sir Arthur Conan Doyle'un Eserlerinin Darwin Teorileri Doğrultusunda İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sema Ege), Ankara, 2011, s. 31; Özge Altıntaş, **Polisiye Edebiyatımızda Çeviri Eylemine İlişkin Kavramların Yeniden Okunması**, Yıldız Teknik

söz konusu maddenin daha çok genelev kadınları arasında yayıldığını göstermektedir. Bu kadınların kahvehane veya içkili mekânlarda, lokantalarda kokaini rahatlıkla elde ettikleri kaydedilmiştir. Bu dönemde Alman Kimya Endüstrisi, Avrupa'ya kokain sağlayan en etkili kuruluş olmuştur. Almanya dışında I. Dünya Savaşı sırasında kokainin yapımı Hollanda ve İsviçre gibi ülkelerde de yapılmaya başlanmıştır. Belçika, Çekoslovakya ve İtalya gibi yerlerde de kokainli şampanya, şarap ile sigaralar salgın gibi yayılmaktaydı. Kokainin gittikçe tehlikeli bir hal alması üzerine 1916 yılında kokain ile birlikte çoğu narkotik ilaçların reçetesiz satılması yasaklanmıştı.¹⁹⁷

Bununla birlikte kokainin keşfinin koka bitkisinin itibarı üzerinde daha az yararlı bir etkisi olmuştur. Çünkü bu alkaloidin, özellikle de afyon bağımlısı olan kişiler arasında, 19. yüzyılın sonunda hem Avrupa'da hem de ABD'de basın tarafından sansasyonel bir şekilde kötüye kullanılmasına neden olmuştur. Kokainin zararlı olma ve fiziksel veya zihinsel sağlık üzerindeki olumsuz etkisinden dolayı afyona eşit olduğu düşüncesi doğmuştur. Öte taraftan yirmi ya da otuz yıl içinde kokain; krallar, papalar, sanatçılar ve doktorlar tarafından bilinen en faydalı uyarıcı tonik olarak övülmüştür. Ancak çok geçmeden tehlikeli ve bağımlılık yapıcı narkotik madde olarak hedef gösterilmiş ayrıca şiddetle kınanmaya başlanmıştır.¹⁹⁸ Kokain II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha çok Uzak Doğu'da özellikle Japonya'da yayılmıştır. Söz konusu maddenin herhangi bir zararının olmadığına ilişkin görüş ve savlar günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁹⁹

F- DÜNYA'DA UYUŞTURUCU MADDELER SORUNU

I-Uyuşturucunun Uluslararası Soruna Dönüşmesi: İngiliz-Çin Çatışması

Tarihsel açıdan bakıldığında büyük savaşları tetikleyen unsurlardan birinin de ekonomik rant olduğu söylenebilir. Öncelikler sıralaması değişse bile hemen her savaşta ekonomik kazanç ön planda olmuştur. Fahir Armaoğlu, konuyu sömürgecilik bağlamında ele almış ve sömürgeciliğin tamamen ekonomik faaliyetlere dayandığını

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ayşe Banu Karadağ), İstanbul, 2020, s. 86.

¹⁹⁷Ö. Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Maddeler Sorunu*, s. 168-170.

¹⁹⁸Melissa İslam, *Tracing the Evolutionary History of Coca (Erythroxylum)*, A thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Colorado in Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree of Doctor of Philosophy Department of Ecology & Evolutionary Biology, Colorado, 2011, p. 84.

¹⁹⁹Mustafa Akan, Hatice Birgül Cumurcu, "Kokain ile İlişkili Patolojiler", *Güncel Bağımlılık Araştırmaları Dergisi*, V/1, (Mart-2021), s. 17.

savunmuştur.²⁰⁰ Devletlerin çoğu ekonomik kazanç konusunda bir dış politika belirler ve bu politikayı korumak veya geliştirmek için zaman zaman savaşa girerler. Dolayısıyla tarih bu bakımından sayısız örneklerle doludur. Bu bağlamda 19. yüzyılda Çin ile İngiltere arasında yaşanan Afyon Savaşları bu duruma oldukça güzel bir örnektir.²⁰¹

Afyon, 1839 savaşından önce yüzyıllar boyunca Çin’de normal bir kullanım ve ticaret ürünüydü. 1790’lı yılların sonuna kadar Çin’de afyonun artan ve yoğun kullanımı konusunda herhangi sorun yoktu. Çin’de afyon 1620’lerde Formosanlar tarafından tütünle karıştırılarak içildikten sonra Uzak Doğu Asya’da bağımlılık yapıcı bir madde olmuştu. Bu durum karşısında endişelenen Çin hükümeti afyon ithalatını yasaklamış buna rağmen Hollanda ve Portekizliler Hint adalarından getirdikleri afyon ticaretini yapmaya devam etmişlerdi (1729). İngilizler East India Company²⁰² (Doğu Hindistan Şirketi) aracılığıyla Uzak Doğu’daki ticari faaliyetlerini yürütmüştür. Avrupa’nın Çin’den aldığı çay giderek dış ticarete dengeleri bozmuş ve İngiltere’nin Çin’den ithal ettiği çayın yerine İngiliz-Çin ticari açığını kapatacak ürün artık afyon olmuştur.²⁰³

1760 yılına gelindiğinde Çin’in afyon ithalatı yaklaşık iki yüz sandığı bulmuş ve alınan bu afyonlar genellikle tıbbi ihtiyaçlar için kullanılmıştır. Aynı tarihlerde söz konusu maddenin Çin’de keyif verici uyuşturucu olarak kullanımı çok yaygın değildi. Bununla birlikte Çin’de uyuşturucu madde bağımlılığının yayılmasındaki en önemli etken afyon ticaretiydi. Batılılar afyon ticaretine başlamadan önce söz konusu bitki Doğu Asya’da bir tehlike unsuru olarak görülmüyordu. Sömürgeci devletler, ekonomik kazanç uğruna Çin halkını uyuşturucuya alıştırmışlardı. Lenin, Çinlilerin “*Avrupa kültürü ve medeniyetine karşı nefretini*” bu bağlamda değerlendirmiştir.²⁰⁴ 1767 yılında Hindistan’dan Çin’e kotayı geçmeyecek şekilde afyon ticareti İngilizler tarafından

²⁰⁰Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 16. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 80.

²⁰¹Müge Kalıpçı, “*Afyon Savaşlarının Çin İmparatorluğu Üzerindeki Ekonomik Etkileri: Bir İmparatorluğun Çöküşü*”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVIII/3, (Ekim-2018), s. 292.

²⁰²Orijinal adı British East India Company olan şirket 31 Aralık 1600 tarihinde Portekiz ve İspanya’nın tekelinde bulunan Uzakdoğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından krallık beratıyla kurulmuş, zamanla dünyanın en büyük ticaret organizasyonlarından biri ve İngiliz sömürgeciliğinin Asya’daki temsilcisi haline gelmiştir. (Azmi Özcan, “*İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*”, **TDVİA**, XXII, İstanbul, 2000, s. 294-295.)

²⁰³Yasir Yılmaz, **Sömürgecilik Bağlamında 1. Afyon Savaşı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Konuralp Ercilasun), Ankara, 2018, s. 47.

²⁰⁴Viladimir İvan Lenin, “*The War In China*”, **Lenin Collected Works**, Progress Publishers, Moscow, IV, (1964), p. 372-377.

başlatılmıştır. Çin hükümeti, tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla bu ticaretin yapılmasına göz yummuştur. Fakat önu alınamaz bir şekilde afyonun Çin’de yayılması tehlikenin habercisi olmuştur. Bunun üzerine 1799 yılında Mançu Hanedanı, yayınladığı fermanla afyon ticaretini yasaklamıştır. Bu yasaklamaya rağmen 1800 yılında afyon ticareti iki bin sandığa ulaşmış ve Hindistan, Çin’i afyona bağımlı hale getirmişti. İngiltere afyon ticaretinden büyük bir kar elde edince durumdan memnun kalmış artık afyon kaçak yollarla Çin’e satılmaya başlanmıştı.²⁰⁵ Çin hükümeti, 1820’lerde afyon ithalatını ciddi bir şekilde yasaklamaya çalıştı ancak yasaklar Çinlilerin afyon yetiştirmesini veya artan miktarlarda satın almasını tamamen engelleyemedi. İngiltere yetmezmiş gibi bu sefer ABD sahneye çıkmış, Türkiye ve İran’dan aldığı afyonu Çin’e satmaya başlamıştı. Ardından Çin’de Perkins ve Russell şiketlerini kuran ABD, bölgedeki varlığını göstermek istemiştir.²⁰⁶ ABD, 1821 yılında beş bin sandık afyon ihraç etmiş bu sayı 1830’da da on bini bulmuştu. Afyon için adeta kıyasıya bir yarışın yaşandığı bu dönemde İngiltere, bölge ticaretini elinde tutmak için afyonu Çin halkına satmaya başlamıştı. Ayrıca İngiltere bölgede hâkim güç olmak istiyordu ve afyon ekonomik açıdan büyük kazanç kapısıydı. Dolayısıyla İngiltere önemli bir kazanç sağlayan afyondan vazgeçmek istemiyordu. Nitekim bugün olduğu gibi o tarihlerde de kalabalık bir nüfusa sahip olan Çin, tüccarların iştahını kabartan bir pazar alanıydı.²⁰⁷

II- Afyon Savaşları

Çin hükümeti, afyon ticaretinin yaratmış olduğu derin krize doğru yuvarlanıyordu. Hem afyon kullanımı giderek yayılıyordu hem de artık kaçak yollarla ülkeye sokulmaya devam ediyordu. Alınan tedbirler etkili olmamış aksine limanlarda rüşvet, yolsuzluk ve kaçakçılık yaşanmaya başlanmıştı. 1830-1840 yılları arasında afyon ticareti hacmi kontrol edilemeyecek seviyeye ulaşmıştı. Çinli yetkililer, uzun süredir uğraştıkları afyonu kontrol altına almak için; afyon ithalatının legalize edilmesi, kaçakçılığın önlenmesi ve son olarak devlet kontrolüne alınmasını uygun gördüler.²⁰⁸ 1839 yılında ülkedeki depolardan yirmi bin sandık toplatılmış ve şehrin göbeğinde yakılmıştı. Bu aslında ilk tepkiydi ve oldukça ses getirmişti. East India Company’nin

²⁰⁵Y. Yılmaz, *Sömürgecilik Bağlamında 1. Afyon Savaşı*, s. 47.

²⁰⁶Harry Gregor Gelber, “China as “Victim”? The Opium War That Wasn’t”, *Center For European Studies*, Working Paper Series, 136, (2007), p. 3.

²⁰⁷Gürhan Kırilen, *Çin’de Afyon Savaşları*, Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 59.

²⁰⁸Yasir Yılmaz, “Sömürgecilik Bağlamında İngilizlerin Çin’i İnşa Süreci: 1. Afyon Savaşı”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V/13, (Mayıs-2018), s. 326.

kaybı oldukça fazlaydı ve bu durumun diğer yerlere de yayılarak ticaretin büyük ölçüde etkilenmesi tehlikesi demektir. İngiltere, bu durumun önünü almak ve ticari dengelerini kaybetmemek için 1840 yılında Çin'e bir sefer düzenleme kararı aldı. İngiltere on altı savaş gemisi ile Hong Kong'a çıkarma yapmış ve Çin'i tehdit etmişti. Ancak Çin bu tehdide karşın anlaşmaya yanaşmayınca İngiliz güçleri 1841 yılında Çin'e saldırı düzenleyerek Birinci Afyon Savaşı'nı başlatmıştı.²⁰⁹ Oral Sander'e göre ilk Afyon Savaşı'nın çıkış sebebi Çin hükümetinin ülkeye gizli yollarla sokulan afyon ticaretini yasaklamasıydı. Dolayısıyla İngilizlerin, ticareti yasaklayıcı bu karara tepki olarak 1839'da savaşı başlattıklarını kaydetmiştir. Bu durum yüzyıl sürececek yenilgilerin başlangıcıydı ve 1842 yılında Çin limanlarını Batı ticaretine açmak zorunda bırakmıştır.²¹⁰ Sürecin başından beri afyon ile ilgili yaşanan gelişmeler özellikle Batılı emperyalistlerin bu bölgeye yerleşme çabaları göstermiştir ki Afyon Savaşlarının temel sebebi ekonomidir.

Afyon Savaşı küresel bir soruna dönüşmüş ve Çin'in mücadele edecek yeteri kadar güce sahip olmaması boyun eğmesiyle son bulmuştur. İngiltere'nin baskıları sonuç vermiş ve iki devlet arasında 1842 yılında Nanking Antlaşması imzalanmıştır.²¹¹ Antlaşmaya göre; bir İngiliz subayı Kanton'da kalabilecek, Amoy, Şangay, Foochow ve Nigpo'daki limanlarda dış ticarete açık olacaktır. Gümrük vergisi ve tarifeleri yüzde beşi geçmeyecek. Çin, savaş tazminatı olarak İngiltere'ye 21 milyon dolar vermeyi kabul edecekti. Nitekim burada dikkat çeken husus afyon ile alakalı herhangi maddenin yer almamasıdır. Antlaşmada afyon kaçakçılığının yasaklanmasını öngören herhangi bir hükmün olmamasından kaynaklı İngiltere uzun süre afyon kaçakçılığını yapmaya devam etmiştir. 1843 yılında Çin İmparatoru antlaşmayı kabul ettiğini ilan etmiştir. Antlaşma Çin için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve bundan sonra Çin giderek yarı-sömürge haline gelmiştir.²¹²

Çin ile İngiltere arasında imzalanan antlaşmadan sonra diğer Batılı devletler de benzer antlaşmalarla Çin'e girmiştir. Örneğin Çin ile Fransa arasında Whampoa, ABD ile Wanghia Antlaşması imzalanmıştır (1844). Artık Batılı devletler istediği gibi Çin'de hareket etme olanağına sahip olmuşlardır. Nitekim İngiltere ile imzalanan Nanking

²⁰⁹Hüseyin Sabri Sözer, **Uyuşturucu Maddeler ve Problemleri**, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2020, s. 9.

²¹⁰Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 22. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2011, s. 272.

²¹¹Mediha Akarslan, "19. Yüzyılda Çin'de Avrupa Tesirinin Başlaması ve 1839-1842 Savaşları", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XV/2, (1994), s. 256.

²¹²Oktay Küçükdeğirmenci, "China's Encounter With West In The 19th Century: Power Relations", **The Journal Of Social Science**, V/10, (Semtember-2021), p. 341-342.

Antlaşması'nın şartlarından dolayı bir tatsızlık yaşanmıştı. Bu esnada Çin Taiping Devrimi ile mücadele ediyordu. Fransa ve İngiltere antlaşmaları revize etmek için bunu bir fırsat olarak görmüş ve antlaşmaların yeniden düzenlenmesi için Çinli yetkililere başvurmuşlardı. İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD'nin de aralarında bulunduğu dört batılı ülke, Çin ile daha tatmin edici ilişkiler kurmaya ve Çin'den daha fazla ticari ayrıcalık elde etmek için yoğun çaba sarf etmeye başlamışlardı. Bu durum Çin'in Batılı devletlere karşı bir daha sessizliğini bozmasına neden olmuş ve İkinci Afyon Savaşı patlak vermişti.²¹³ Aslında savaşı başlatan ilk taraf İngiltere olmuştur. Çünkü İngiltere uzun bir süredir Çin'den daha fazla ticari imtiyaz elde etmek için çabalıyordu. Karşılıklı tartışmalar zaten savaşa hazır bir kıtada bekleyen İngiltere için fırsat doğurmuş ve böylece 1856 yılında İngilizler tarafından İkinci Afyon Savaşı başlatılmıştır. İngiltere'nin yanı sıra Fransa'nın da savaşa dâhil olması üzerine Tients Antlaşması (1856) imzalanmıştır. Ardından Pekin Antlaşması (1860) da imzalanarak savaş haline son verilmiştir.²¹⁴ Ali Nahit Babaoğlu, Çin'in de artık tamamen bitme noktasına gelmiş olduğunu ayrıca bundan sonra Çin'in Batılı devletler tarafından sürekli olarak denetleneceğini belirtmiştir. Zira Çin'in iç ve dış ekonomisinin Batılı devletlerin ortak oluşturdukları bir yapının eline geçtiğini de eklemiştir. Bu durumu Çin için 1949 yılına kadar sürecek sıkıntılı bir sürecin başlangıcı olarak ifade etmektedir.²¹⁵

G-UYUŞTURUCU İLE MÜCADELEDE ÖNE ÇIKAN DEVLETLER

I-Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Amerikan İç Savaşı'na (1861-1865) kadar ülkede uyuşturucu madde bağımlılığı çoğunlukla Çinli göçmenlerle sınırlıydı. Savaş sırasında, afyon daha çok askerler tarafından acıyı dindirmek amacıyla alınmaktaydı. O tarihlerde askeri cerrahlar ve sıhhiye erleri tarafından tıbbi ya da tıbbi olmayan kullanım için afyon hızlı bir şekilde yayılmaya başlanmıştı. Uyuşturucu madde ticareti ile uğraşanlarda askerlere tütün ve afyon gibi çeşitli maddeleri satmaktaydılar. Giderek yayılan afyona karşı ilk yasaklama 1875 yılında San Francisco Belediyesi tarafından getirildi. ABD'ye çalışmaya gelen Çinli işçiler kendileri ile birlikte afyon getirmiş ve bu durum afyonun kullanımını

²¹³Terry Cheung, Theodore Palivos, "Dynamic Trade, Endogenous Institutions and The Colonization of Hong Kong: A Staged Development Framework", **National Bureau of Economic Research**, Cambridge, 2017, p. 6.

²¹⁴O. Küçükdeğirmenci, "China's Encounter With West In The 19th Century: Power Relations", p. 342.

²¹⁵A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 40.

arttırmıştı.²¹⁶ Her ne kadar yerel olsa da 1875 yılındaki yasaklama girişimi bir ilki oluşturduğu için oldukça önemli bir adım olmuştur. ABD, 1898’de Filipinlerin kontrolünü ele geçirdikten sonra ülkedeki Filipinli olmayan Çinli afyon işçileri problemini çözmek için yeni kararlar almak zorunda kalmıştı. Uyuşturucu ile mücadelede daha sıkı kararların alınması fikri dönemin Filipinler Piskoposu Charles Brent (1862-1929) tarafından ortaya atılmıştır. 1902’de Afyon Araştırma Komisyonu kuruldu ve Brent bu komisyonun başkanlığına getirildi.²¹⁷ Brent, afyon kullanıcılarını vazgeçirmek için üç yıllık ek süre tavsiyesinde bulunmuştu. ABD, bu uygulamayı Japonya’dan almıştı ancak Japonlar insanların uyuşturucu madde kullanımını azaltmak için otuz yıllık bir süreyi uygun görmüşlerdi.²¹⁸

ABD’de uyuşturucu madde kullanımının artmasında afyonun doktorlar ve patentli ilaç firmaları tarafından tavsiye edilmesi de etkili oluyordu. Nitekim 1906 yılında çıkarılan “*Saf Gıda ve İlaç Yasası*”na kadar afyon içeren patentli ilaçlar etiketsiz olarak satılmaktaydı.²¹⁹ 1898 yılından itibaren uyuşturucu maddeler (eroin, morfin, kokain) herhangi bir dükkândan ya da posta yoluyla rahat bir şekilde elde edilmekteydi. ABD’de afyon kullanımı 1909’da yasaklanmıştı. Bu tarihten sonra uyuşturucu maddelerin Çinli göçmenler aracılığıyla ABD’ye sokulmasını tamamen durdurmak ve engellemek amacıyla göçmenlerin ülkeye alımına son verilmişti.²²⁰ Aynı tarihlerde ABD öncülüğünde uyuşturucu ile mücadele kapsamında Çin’in Şangay kentinde 26 Şubat 1909 tarihinde Şangay Afyon Konferansı düzenlenmiş ve Şangay Sözleşmesi imzalanmıştı. Yine ABD tarafından Şangay Sözleşmesi’nin maddelerinin genişletilmesi ve daha katı kararların alınması amacıyla uluslararası bir uyuşturucu konferansının düzenlenmesi teklif edilmiştir. Bu teklif neticesinde 1912’de Lahey Afyon Konvansiyonu toplanmış burada afyonun üretim ve dağıtımının kontrol altına alınmasını içeren sözleşme akdedilmişti.²²¹

²¹⁶Frank Madsen, “*International Narcotics Law Enforcement: A Study In Irratinality*”, **Journal Of International Affairs**, LXVI/1, (Winter-2012), p. 126.

²¹⁷A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 90.

²¹⁸F. Madsen, “*International Narcotics Law Enforcement: A Study In Irratinality*”, p. 126.

²¹⁹Marc Law, Gary Libecap, “*The Determinants of Progressive Era Reform: The Pure Food And Drugs Act of 1906*”, **National Bureau of Economic Research**, XI/5, (March-2004), p. 2.

²²⁰Sezgin Seymen Çebi, “*Modern Devlet ve Uyuşturucu: ABD Örneği Üzerinden Bir İnceleme*”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 141, (Mart-Nisan-2019), s. 104-154.

²²¹Hacı Uğur Eydemir, **Uluslararası ve Bölgesel Yasa Dışı Uyuşturucu Ticareti ile Mücadele Anlaşmalarının Türkiye’deki Mücadeleye Etkileri**, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Pınar Bal), İstanbul, 2014, s. 65-66.

1912 yılında ABD Dışışleri Bakanlığı federal anti narkotik yasasının çıkması için alt yapıyı oluşturmuş ve bu federal yasa 1914'te Harrison Yasası adıyla çıkarılmıştı. Çıkan bu yasa ile ABD'de madde kullanımının azaldığı iddia edilmektedir. Uyuşturucu madde yoksunluğu çekenlerin maddeyi illegal yollarla temin etmeye çalıştıkları söylenebilir.²²² Söz konusu yasa 1919'da federal polis gücü tarafından uygulanmaya başlanmıştı. Bu yasayla afyon ve kokain gibi uyuşturucu maddelerin denetimi ile kontrolü sağlanmıştı. Ancak bu yasa yeni bir sorunun ortaya çıkmasına da yol açmıştır. ABD'de kaçakçılık giderek gangsterlerin eline geçmiş ve 1920'den itibaren kullanılan bu ibare metropol şehirlerde örgütlü suç çetelerinin üyelerine verilen isim olmuştur.²²³ Hükümet, giderek büyüyen bu soruna müdahale etmek ve bağımlılıkla mücadele amacıyla 1921'de Madde Bağımlılığı Komitesi'ni kurdu. 26 Mayıs 1922'de "*Narkotik İlaçların İthalı ve İhracı Yasası*" ile narkotik maddelerin yasadışı ticareti, alım-satımı, üretimi gibi durumlarda hapis cezasının üst sınırı on yıla çıkarıldı. Bu tarihlerde Avrupa'da özellikle de ABD'de eroin çok hızlı bir şekilde yayılmıştı. Öyleki piyasada söz konusu madde serbest satılmaktaydı.²²⁴

ABD Hükümeti uyuşturucu ile mücadele konusunda daha etkili adımlar atmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Dışışleri, Hazine ve Ticaret Bakanlıklarından oluşan Federal Narkotik Kontrol Kurulu oluşturuldu (1922). 1 Mart 1928'de ülke genelinde radyolarda uyuşturucu maddelerin zararları halka anlatılmıştır. Uyuşturucu ile mücadele kapsamında 19 Ocak 1929'da *Narkotik Çiftliği Yasası* çıkarıldı. Narkotik Şube'nin başına Harry Jacob Anslinger²²⁵ getirildi. Anslinger, Dışışleri Bakanlığı ile alkol ve narkotikle ilgili istihbaratın koordine edilmesinde sorumlu olan Hazine Bakanlığı'nın Yabancı Kontrol Dairesi Başkanı olarak atandı. 1 Temmuz 1930'da Federal Narkotik

²²²Cahit Babuna, Nevzat Bayhan, **Uyuşturucu Bağımlılık Afeti ve Sorunları**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 208.

²²³M. Booth, **Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, s. 209.

²²⁴Catherine Lamour, Michel R. Lamberti, **Eroin Dosyası (Amerika'nın Afyon Oyunları)**, (Çev. Semih Tuğrul), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 20-21.

²²⁵Harry Jacob Anslinger 20 Mayıs 1892 tarihinde Amerika'nın Pensilvanya Eyaleti'nde dünyaya gelmiştir. Herbert Hoover, Franklin D. Roosevelt, Harry S. Truman, Dwight D. Eisenhower ve John F. Kennedy'nin başkanlık dönemlerinde ABD Hazine Bakanlığı Federal Narkotik Bürosu'nun ilk komiseri olarak görev yapmış Amerikalı bir devlet adamıdır. Uyuşturucu maddelerin yasaklanması ve tüm uyuşturucuların suç sayılmasını sıkı bir şekilde savunun biriydi. Ayrıca ABD'de de uyuşturucu karşıtı politika kampanyalarının en etkili yüzüydü. Uzun bir süre uyuşturucu maddeler konusunda mücadele etmiştir. Otuz iki yıl boyunca Uyuşturucu Maddeler Komisyon üyesi olarak görev yaptı. BM Narkotik Komisyonu'nda ABD temsilcisi olarak çalışmıştı. 14 Kasım 1975'te Harry Jacob Anslinger seksen üç yaşında kalp yetmezliğinden vefat etti. ("*A Life Of Service: Harry Jacob Anslinger*", <https://museum.dea.gov/exhibits/online-exhibits/anslinger>, (E.T.: 19.10.2023).

Bürosu (FBN) kuruldu.²²⁶ 25 Eylül’de Anslinger, Narkotik Komiseri olarak terfi etti ve uzun bir süre boyunca uyuşturucu ile mücadelede daha etkili çalışma fırsatı yakaladı.²²⁷

1937 tarihli Esrar Vergi Yasası ile esrar vergiye bağlandı. Bu tarihe kadar esrar maddesi Narkotik Büro tarafından tehlike olarak görülmüyordu. ABD’nin 48 eyaletinde esrar ekimini kontrol eden yasakların olmasına rağmen esrarın üretim ve kullanımı federal yasalarla yasaklanmamıştı. Anslinger, yeni tehlike olarak gördüğü esrarla ilgili: *“Narkotikle mücadelede her zafer yeni bir savaş alanına yol açar. En son düşmanımız, on yıl önce ABD’de narkotik olarak kullanımı neredeyse bilinmeyen esrardır. Savaş cephesinde herkesin gerçek yardımını istemeliyiz. Bu yeni tehlike, bazı açılardan karşılaştığımız en kötü tehlike ve hepimizi ilgilendiriyor”*²²⁸ diyerek mücadeleyi genele yaymak istemiştir.

1942 yılında Afyon Haşhaş Kontrol Yasası ile lisanslı maddeler dışında afyon haşhaşının üretimi yasaklanmıştı. Ayrıca ulusal savunma adına yasal uyuşturucu akışını kontrol etmek için acil durum yetkileri uyuşturucu komisyonuna devredilmişti. Afyon gibi uyuşturucu madde özelliği olan ürünlerin bilimsel ihtiyaçlar dışında üretimi 1944 yılında sınırlandırıldı. Anslinger, 1948 yılında sentetik uyuşturucuların morfin ve diğer narkotiklerle aynı uluslararası kontrollere bağlı tutulmasını öngören bir BM protokolünün sponsorluğunu üstlendi. Protokol, SSCB de dâhil olmak üzere hemen hemen bütün ülkeler tarafından imzalandı.²²⁹ 1949’da Hoover Komisyonu, ülke içi çabaları entegre etmek için Narkotik Bürosu’nun Adalet Bakanlığı’na devredilmesini önermiştir. Böylece uyuşturucuyla mücadelenin eyalet ve yerel kurumlarla diğer federal kolluk kuvvetlerinin ortak çalışmalarıyla çok boyutlu yürütülmesi arzulanmıştır.²³⁰

II-İngiltere

İngiltere ve Avrupa’nın büyük bir bölümünde uyuşturucu maddelere olan ilgi giderek artmış ve uyuşturucu toplumun hemen her kesimi tarafından kullanılan bir madde haline gelmiştir. Dolayısıyla buna karşın önlem alınması fikri ortaya çıkmış ve konu kamu sağlığı zaviyesinden ele alınmıştır. İngiltere’de uyuşturucu ve diğer

²²⁶Jonathan Marshall, *“Cooking the Books: The Federal Bureau of Narcotics, the China Lobby and Cold War Propaganda 1950-1962”*, **The Asia-Pacific Journal**, XI/37, (September-2013), p. 2.

²²⁷Colin Moynihan, *“An Exhibition Tells the Story of A Drug War Leader But Not All Of It”*, **The New York Times**, (10 August 2020), <https://www.nytimes.com/2020/08/10/arts/design/Anslinger-drug-czar-exhibition.html>, (E.T.: 19.10.2023).

²²⁸Amy Tikkanen, *“Why Is Marijuana Illegal In The U.S”*, **History & Society**, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/story/why-is-marijuana-illegal-in-the-us>, (E.T.: 19.10.2023).

²²⁹UNODC, *“A Century of International Drug Control”*, World Drug Report 2008, s. 59, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/100_Years_of_Drug_Control.pdf, (E.T.: 19.10.2023).

²³⁰*“The Early Years”*, Drug Enforcement Administration, <https://www.dea.gov/>, (E.T.: 19.10.2023).

maddeler denetimsizdi ve ulaşmak oldukça kolaydı. 19. yüzyılda alkol gibi afyon satışı da büyük ölçüde denetlenmiyordu ve herhangi bir yasal düzenleme dahi yoktu. Kaldı ki tıbbi ve tıbbi olmayan amaçlarla tüm sınıflar tarafından çeşitli preparatlarda yaygın olarak kullanılmaktaydı.²³¹ İngiltere'nin bu asırdaki hızlı sanayileşmesi ve buna bağlı olarak kentsel nüfusun dramatik artışı beraberinde patentli ilaçlarla diğer uyuşturucu maddelerin popülaritesinde paralel bir ivme kazandırdı. 1841 yılında uyuşturucu maddeleri denetim altına almak için Eczacılık Derneği kuruldu. Ancak hükümetin madde kullanımı karşısında endişesi giderek artmış ve 1857'de *Select Committee on the Sale of Poisons* (Zehirlerin Satışına İlişkin Seçilmiş Komite) kurulmuştu. Aynı zamanda ilaçlara reçete uygulaması zorunlu kılınmış ve afyon ile diğer uyuşturucu maddelerde dâhil olmak üzere ilaç ve zehirlerin satışı belirli dükkân ve attarlarla sınırlandırılmıştı.²³² 1861'de Birleşik Kimyagerler ve Eczacılar Derneği kurularak tüm reçetelerin onları yazan doktorlar tarafından dağıtılması sağlandı. Bundan başka İngiliz Tabipler Birliği sıkı bir kontrol sisteminin oluşması için baskılarını arttırdı. 1868 Eczacılık Yasası ile uyuşturucu maddelerin denetlenmesi sağlanmak istenmişti. İngiltere'de uyuşturucu maddelerin giderek yayılması üzerine düzenlemelere devam edilmişti. Ancak bu düzenlemelerden tam anlamı ile bir sonuç elde edilememiş ve söz konusu maddeler önlenemez bir boyutta yayılmıştı. Bunun üzerine 1874 yılında Londra'da afyon ticaretinin yasaklanması için İngiliz-Doğu Derneği kuruldu ve Avam Kamarası'na afyonun denetim altına alınması yönünde baskılar arttı. Aslında İngiltere'de uyuşturucu maddelere karşı ilk örgütlenme İngiliz işçi hareketinden doğmuştur.²³³ 1879 yılında uyuşturucu maddelere karşı tepkiler basında da büyük bir yer almıştı. 1888 tarihli Sarhoşlar Yasası'nda tedarikçilerin yanı sıra kullanıcılarında takip edilmesi arzu edilmiştir. Ancak bu uygulama I. Dünya Dünya Savaşı'nın sonuna kadar gerçekleşememişti.²³⁴

1891'den itibaren artık uyuşturucu maddelerin toplumda açmış olduğu derin kriz çok konuşulmaya başlanmış ve yasaların çıkması yönünde baskılar artmıştı. Hükümet reform yanlılarını susturamayacağını anlamış afyondan “...bu meşum ve iğrenç ticaret” diye söz etmek zorunda kalmıştır. 1893'de Liberaller tarafından “Çin-Hint afyon ticaretinin ahlaki açılardan savunulacak tarafı yoktur ve hükümetin derhal bunu

²³¹Rowdy Yates, “A Brief History of British Drug Policy: 1850-1950”, *Therapeutic Communities The International Journal*, XLI/2, (June-2020), p. 58.

²³²Hans Derks, *History of the Opium The Assault on the East, ca. 1600-1950*, Brill, Boston, 2012, p. 120-121.

²³³A. N. Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi*, s. 90.

²³⁴R. Yates, “A Brief History of British Drug Policy: 1850-1950”, p. 58-60.

sonlandırması” çağrısı yapılmıştı. 1906 yılına gelindiğinde Afyon Ticaretinin Yasaklanması Derneği afyonun sonunu getirmek için daha sıkı çalışmalarda bulunmuştu.²³⁵

1908’de çıkarılan yasa ile uyuşturucu maddelere (eroin, morfin, kokain) kademeli zorlama sistemi için yeni hükümler getirildi. Bir diğer yasal düzenleme ise İçişleri Bakanlığı tarafından Temmuz 1916’da yürürlüğe giren 40B Yönetmeliği²³⁶ taslağıydı. Bunun İngiltere’nin ilk yasakçı yasası olduğu ileri sürülmüştür. İngiltere’ye gelen Kanadalı birlikler arasında patlak veren kokain kullanımından dolayı bu yasanın çıktığı ileri sürülmektedir. 1916’da Ordu Konseyi, tıbbi nedenler dışında, psikoaktif maddelerin çoğunlukla kokain başta olmak üzere; kodein, kenevir, eroir, morfin ve afyonun silahlı kuvvetlere izinsiz satışını veya tedarikini yasaklayan bir emir yayınladı. Yasakları takip eden süreçte 1920 tarihli “*Tehlikeli İlaçlar Yasası*” çıkarıldı.²³⁷ İngiltere’de uyuşturucu ile mücadele kapsamında en geniş çalışma ise Rolleston²³⁸ Komitesi tarafından 1926 yılında gerçekleşmiştir. Rolleston raporu olarak da bilinen bu rapor toplamda altı bölümden oluşmaktadır. Günümüzde de geçerliliği olan bir rapordur. Burada uyuşturucu maddelerin her türlü ile ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır. Söz konusu maddelerin üretimi, kullanımı ve ticaretini ilgilendiren yasal düzenlemeler yer almaktadır. İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Savcılık tarafından sunulan sözlü delillere dayandırılarak oluşturulmuştur. Raporda uyuşturucu madde kullanımından kaynaklı mücadelede bağımlıların suçlu değil hasta olarak kabul edileceği belirtilmiştir.²³⁹ Bağımlılara son çare olarak tıbbi reçete verilmesine izin verilmiş bu da “*İngiliz Sistemi*” olarak tanımlanmıştı.

III-Almanya

Almanya’nın uyuşturucu ile geçmişi incelendiğinde 1897 yılında üretilen ve dünyayı en çok etkileyen eroir ile başlar. 20. yüzyılın başlarından itibaren giderek yayılan uyuşturucu maddeler artık toplum üstü bir konu olmuş ve siyasetin merkezine

²³⁵M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 132-134.

²³⁶Bu isim Defense of the Realm Act’in (Yurdun Savunulması Yasası) baş harflerinden ve aynı yasa kapsamındaki bir düzenlemenin numarası olan 40B’den oluşmuştu. (M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 185).

²³⁷Lukazs Kamienski, “*Drugs*”, *International Encyclopedia*, Version I/7, (March-2019), p. 1-20, <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-drugs-2019-03-07.pdf>, (E.T.:21.20.2023).

²³⁸Sir Henry Rolleston, Kraliyet Hekimler Birliği’nin başkanı.

²³⁹“*Departmental Committee on Morphine and Herion Addiction*”, *Rolleston Report*, 4, (April-1926), p. 1-22.

yerleşmiştir. Dünya devletleri zararlı maddelere karşı mücadele etmek için uluslararası çabalara girişmişlerdi. İlki 1909 Şangay Afyon Konferansı ile kendini göstermiştir. ABD öncülüğünde toplanılan konferansa Almanya dâhil on üç ülke katılmıştır. Afyona yönelik alınacak tedbirlerin konuşulduğu bu konferansa Almanya çekimser tavır sergilemiştir. Çünkü eroin üretimi büyük bir kazanç sağlıyordu ve Almanya bu kardan geri durmak istemiyordu.²⁴⁰

Ardından yine ABD'nin girişimi ile 23 Ocak 1912'de Lahey Afyon Konferansı gerçekleşmiş ve toplantı sonucunda sözleşme on iki devlet tarafından imzalanmıştır. Bu toplantıda ABD afyon üretimine ilişkin sıkı tedbirlerin alınmasında ısrarcı olmuştur. Almanya bu sözleşmeyi onaylamış ve 30 Aralık 1920'de ilk defa "*Afyon Kanunu*" çıkarılarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre, ham afyon, tıbbi afyon, morfin, eroin ve kokain gibi uyuşturucu maddelerin üretimi, ihracı ile ithali Devlet Sağlık Dairesi iznine ve kontrolüne bağlanmıştı. Bu maddelerden üretilen ilaçlar ise hastalara eczaneler tarafından ve tedavi amaçlı verilmişti. Ayrıca afyonun içilmesine dair her türlü eylem ise yasaklanmıştı. Yasaklara rağmen bu suçları işleyenlerin altı ay hapis ve 10 bin mark kadar para cezasına çarptırılacağı yasalarla belirtilmişti.²⁴¹ Afyon ve türevlerinden üretilen uyuşturucu maddelerin denetim altına alınması amacıyla 1925'de İkinci Cenevre Afyon Konferansı düzenlenmiştir. Almanya bu konferansın kararlarını imzalamış ve ardından 1929 tarihli Afyon Kanunu'nu çıkarmıştır. Buna göre uyuşturucu maddelerle ilgili her türlü fiil tekrardan düzenlenmiş ve aykırı hareket edenlerin suçlu olarak görüleceği kabul edilmiştir. Ayrıca bu suçu işleyenlerin üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı kanunlaştırılmıştı. 1929 tarihli Afyon Kanunu, 1972 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.²⁴² Eroin yapımının durdurulması için girişimler gerçekleşmiştir. Sadece tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla sınırlı oranda eroin üretimine izin verilmiştir. 1953 yılında elliye yakın ülke eroin yapımını durdurma kararı almıştı. Buna karşılık Almanya yılda 8 kg eroin üretmeye devam etmişti.²⁴³

²⁴⁰Murat Sarıgüzel, "*Küresel Uyuşturucu Kontrol Sistemi ve Türkiye*", *International Smart Journal*, VII/40, (Ocak-2021), s. 122.

²⁴¹Başak Berkün, *Uyuşturucu Madde Kullanımını Yasallaştırma Eğilimi: Türkiye-Almanya-Hollanda Hukuk Sistemlerinin Karşılaştırılması*, Türk Alman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ali Kemal Yıldız), İstanbul, 2021, s. 44-45.

²⁴²B. Berkün, *Uyuşturucu Madde Kullanımını Yasallaştırma Eğilimi: Türkiye-Almanya-Hollanda Hukuk Sistemlerinin Karşılaştırılması*, s. 45.

²⁴³Ö. Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Maddeler Sorunları*, s. 86.

IV-Fransa

Fransa’da uyuşturucu maddelere karşı ilk tepki 1880’lerde oluşmaya başlamıştır. Hekimler söz konusu maddeleri, yayılmasına izin verildiği takdirde hem bireysel hem de toplumsal bedenlerde kaosa yol açabilecek dejenerasyon ajanları olarak kınamaya başlamışlardı. 1880’lerin sonlarına doğru morfin ve eroin gibi uyuşturucular Paris’in seçkin mekânlarında, eğlence merkezlerinde keyif maddesi olarak yerini almıştı. Bu maddelerin alt sınıflara yayılmasında ve “Fransız ırkının” yok olmasına neden olacağı endişesi giderek artmıştı. Dönemin ünlü hekimleri ve psikiyatristleri ile yasa koyucuları tarafından uyuşturucuyla daha sıkı mücadele konusunda yetkililer harekete geçmeye çağrılmıştı.²⁴⁴ 1900 yılına gelindiğinde askeri doktorlar, Çinhindi’nde (Vietnam, Laos, Kamboçya)²⁴⁵ görev yapan Fransızların yarısının afyon kullandığını ve bu durumun olumsuz sonuçlara yol açacağını söylemişlerdi. Afyonun kendi safında kaydettiği ilerlemenin farkında olan Donanma Bakanı, Fransız ana karasında afyon ticaretini engellemek için liman şehirlerindeki yerel polislerle işbirliği yapmaya başladı. 1907’de Donanma Bakanı, afyon akışını durdurmak amacıyla bir yasa taslağı hazırladı ve bunu İçişleri Bakanlığı’na sunarak mücadelede izlenecek yol haritasını yetkilerle paylaştı. Uyuşturucu ile mücadele kapsamında 1909 Şangay Afyon Sözleşmesi ile 1912 tarihli Lahey Afyon Konferansı Fransa tarafından imzalanmıştır.²⁴⁶ I. Dünya Savaşı esnasında Fransa’da morfin, eroin ve kokain peynir ekmek gibi satılmaktaydı. İddialara göre söz konusu maddelerin Almanya tarafından Fransızları cephe gerisinde yok etmek için ülkeye sokulmaktaydı. Fransız bir yetkili “*Ren Nehri’nin diğer yakasında fabrikaların*

²⁴⁴Howard Padwa, “National Security and Narcotics Control in France 1907-1920, **Journal of the Western Society for French History**, 33, (2005), p. 341.

²⁴⁵ Tarihte “*Altın Üçgen*” olarak bilinen Çinhindi; günümüzde Vietnam, Laos ve Kamboçya bölgesini kapsayan bir yerdi. Burası afyon pazarı açısından oldukça önemli bir konumda olduğu için İngilizler ve Fransızlar tarafından uzun bir süre sömürge olarak kullanıldı. Çin’deki karışıklıklardan dolayı çoğu Çinli bu bölgeye göç etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Çin’den gelen göçmenler kendileri ile beraber afyonu da getirmişlerdi. Bu durum İngilizlerin işine geliyordu ve afyondan elde edilen gelirin büyük bir bölümü buradan sağlanıyordu. İngiliz-Fransız rekabeti bölge halkını bezdirmiş ve ardından isyan girişimleri başlamıştı. II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi neticesinde Almanya’nın Fransa’yı işgal etmesi ayrıca ABD-Japon çatışması bölgede kartların yeniden dağıtılmasına neden olmuştur. Tam bu esnada Vietnam Demokratik Cumhuriyeti ilan edildi. Viet Minh önderliğinde kurulan Vietnam Cumhuriyeti, Fransa ile 9 yıl savaştı. Böylece Fransa-Hindiçin Savaşı 1946’da meydana gelmiş ve 1954 yılında toplanan Cenevre Konferansı ile Hindiçin, Kuzey ve Güney Vietnam, Laos ve Kamboçya olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Böylece Fransa’nın bölgedeki egemenliğine son verilmiştir. Bu durum Fransa’yı sarsmış ve ülkede iç savaş tehlikesi baş göstermişti. Zira Cezayir, Fas gibi Fransa sömürgesi ülkeler bağımsızlıklarını kazanmak için mücadele etmiştir. (Ahmet Yücedağ, **Tarihten Günümüze Fransa**, SDAM Yayınları, İstanbul, 2021, s. 21-22.)

²⁴⁶Office On Drugs and Crime (UNODC), “*Un Siecle De Lutte Contre La Drogu*”, **Bulletin Des Stupefiants**, LIX/1-2, (2007), p. 79.

bize morfin ve kokain gönderdiğini unutmayalım”²⁴⁷ şeklindeki uyarısı yukarıdaki iddiayı destekler niteliktedir.

Uyuşturucu maddelerin Fransa’da giderek yayılması karşısında yetkililer daha radikal kararlar almak zorunda kalmışlardır. Eroin, kokain, morfin gibi maddeleri kullananlar ile satışını yapanlar tutuklanarak sınır dışı edilmişti. 1915 yılından başlayarak hükümet, Paris’teki tüm uyuşturucu tutuklamalarını takip etmiş ve çoğu durumda bunların başkentten sınır dışı edilmesi çağrısını yinelemişti. Savaşın bitiminden sonra 1920 yılında yine önemli adımlar atılmış ve uyuşturucu ile mücadele kapsamında yeni yasalar çıkarılmıştı. 1922 yılında Adli Tıp Kurumu’nun raporlarında uyuşturucu madde tüketiminin artmasında Almanların oluşturduğu korku propagandasının etkisinden bahsedilmişti.²⁴⁸ Uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında 13 Temmuz 1922 ve 20 Aralık 1933 tarihli kanunlar çıkarılmıştı. Buna göre Fransa’da uyuşturucu maddeleri kullanmak, satmak, bulundurmak, ithal, ihraç ve üretmek suçları aynı cezayı gerektirmişti.²⁴⁹ Fransa’nın ev sahipliğinde 29 Kasım 1948’de yirmi beş devletin katılımı ile Paris Protokolü imzalanmıştı. Buna göre uyuşturucu maddelerden sentetik olanların daha önce keşfedilmediğinden hareketle bu maddelerin kontrol altına alınması ve sınırlandırılması yönünde kararlar alınmıştı.²⁵⁰

V- Çin

Çin uyuşturucu maddelerin anavatanı olarak bilindiği için tarih boyunca günah keçisi olarak gösterilmiştir. 7. yüzyıldan itibaren Çin’de afyon biliniyor ve daha çok tıbbi ilaç olarak kullanılıyordu. 17. yüzyılla birlikte uyuşturucu maddelerin keyif halini alması üzerine Çin’de halk arasında giderek yayılmaya başlamıştı. Özellikle tütün ile birlikte kullanımı yeni bir boyut kazanmıştı. Afyonun tütünle karıştırılarak içilmesi ve keyif verici bir madde olarak yayılması endişeye neden olmuştu.²⁵¹ Çin imparatorları da ülkelerinde giderek hızlı bir şekilde söz konusu maddelerin yayılması üzerine daha 1729’da afyon içmeyi yasaklamışlardı. Devamında İmparator Çia-Çing afyonun ithali ve tarımını kesin olarak yasakladı. Bu yasaklara rağmen Çin’de afyon kullanımı azalmayıp aksine daha fazla tüketilince İmparator Kia-King 1796 yılında afyon içimini

²⁴⁷H. Padwa, “*National Security and Narcotics Control in France 1907-1920*”, s. 342.

²⁴⁸H. Padwa, “*National Security and Narcotics Control in France 1907-1920*”, s. 343.

²⁴⁹R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon, Morfin, Eroin, Esrar, Kokain)**, s. 146.

²⁵⁰R. İ. Bilgen, **Uyuşturucu Maddelerin Arzı İle Mücadele**, s. 36.

²⁵¹“*Uyuşturucu Maddelerin Tarihsel Gelişimi*”, **UMUDDER**, <https://umudder.org/uyusturucu-maddelerin-tarihsel-gelisimi/>, (E.T.: 25.10.2023).

yeniden yasaklamış ve 1800 tarihinde ülkeye afyon sokulmasını da men etmişti. 1906 yılına gelindiğinde bir ferman yayınlayan İmparator, on sene içinde afyon üretimi, satışı ve haşhaş ekimini bir daha yasaklamıştı. Kaldı ki içerde ruhsatlı bölgelerde haşhaş üretimi yapılmaktaydı. Yalnız İngiltere ile yapılan anlaşmaya göre Çin'e afyon ihracı her yıl yüzde on azalmak şartıyla 1917'de tamamen ithalatı son bulacak şekilde paraf edilmişti.²⁵²

Bei Yang Hükümeti (1912-1928) döneminde “Çin Halk Cumhuriyeti Geçici Kanunu” yürürlüğe girmişti. Buna göre afyon suçu ayrı maddede suç olarak yeniden düzenlendi. Afyon imali, satışı, kullanımı, saklamak, afyon üretim yeri açmak, afyon suçu işleyenleri korumak ve yardım etmek afyon suçu olarak belirlenmişti. Bundan başka bu dönemde yine “Afyon Yasağı Kanunu” kabul edilmişti. 1949 yılına kadar uyuşturucu maddelerle aktif bir şekilde mücadele edilmiş ancak kullanımı bir türlü azaltılamamıştı. 1949'da Mao Zedong Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra önceki iktidarlarda olduğu gibi uyuşturucu ile mücadeleye devam etmiştir. Mao Zedong'un icraatları arasında; afyon bağımlıların idam edilmesi, uyuşturucu üretimi, satışı ve kullanımını azaltmak için cezaların arttırılması gösterilebilir. Alınan bu sert tedbirler Çin'de 1979 yılına kadar etkisini göstermiştir.²⁵³

VI- İran

İran bölgesinde insanlık tarihinin başlangıcından itibaren afyon maddesinin bulunduğu iddia edilmektedir. İran kaynakları afyonun M.Ö. 6000'lerde üretiminden ve tüketiminden bahsetmektedir. Kimi araştırmacılar afyon ve türevlerinin İran'da tıbbi ihtiyaçların karşılanması dışında zevk ve eğlence amacıyla tüketilmeye başladığını iddia etmektedir. İran'da haşhaş ekim alanlarının geniş yer kapladığı söylenebilir. Hatta 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İran'da haşhaş ekim alanlarının genişlediği bilinmektedir. 19. yüzyıl İran tarihinde afyon için önemli bir başlangıçtı. Çünkü İran afyonu kalite bakımından Türk afyonundan sonra önemli bir sıradaydı. Bu yüzyılla birlikte İran, uluslararası afyon ticaretinde yaşanan rekabete ortak oldu. Afyondan elde edilen kazanç oldukça cazipti ve köylüler afyon üretime ağırlık verdi.²⁵⁴

²⁵²R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon, Morfin, Eroin, Esrar, Kokain)**, s. 16-21.

²⁵³Sufeyya Dılıxıatı, **Çin ve Türk Ceza Hukukunda Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçları**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Timuçin Köprülü), Bursa, 2016, s. 17-18.

²⁵⁴Ram Baruch Regavim, **The Most Sovering of Masters: The History of Opium in Modern İran, 1850-1935**, Pennsylvania of University, (Degree of Doctor of Philosophy Thesis, Advisor: Firoozeh Kashani-Sabet), Pennsylvania, 2012, s. 20-21.

20. yüzyılın başlarında İran'da afyon kullanımının güçlü bir şekilde hissedilen ekonomik ve yarı tıbbi ihtiyaçların etkisiyle iyice yerleştiği söylenebilir. Ancak bu yüzyılla birlikte yaygın afyon kullanımına karşı muhalefet büyümeye başladı. İran, 19. yüzyılın sonlarından itibaren giderek toplumsal bir soruna dönüşen uyuşturucu madde problemine kayıtsız kalmadı. Uyuşturucu ile mücadelede uluslararası girişimleri destekledi. İran'da ilk radikal adım 1909 yılında düzenlenen Şangay Afyon Sözleşmesi ile atılmıştır. Zira bu sözleşmeyi imzalayan on üç devletten biri de İran'dı. Şangay Konferansı, İran hükümeti açısından -en azından afyon ticareti konusundaki uluslararası duruşu bakımından- ılımlı bir görünümü temsil ediyordu. İran, Afyon Komisyonu'nun kararlarını prensipte kabul ederek, ülke içinde afyon içilmesini yasaklamaya ve afyonun girişini yasaklayan ülkelere nakliyesini önlemek için makul ihracat önlemleri almaya kararlı olduğunu göstermişti.²⁵⁵

1910 yılına gelindiğinde İran, afyonun tıbbi olmayan her türlü kullanımının yasaklanmasını öngören bir yasa çıkardı. Aynı tarihlerde hükümet, çubuk afyonun işlenmesini tekeline aldı ve üzerindeki vergileri artırdı ayrıca şire yapımında kullanılan tüm yanmış afyon kalıntılarının hükümete geri satılmasını zorunlu kıldı. İran, 1912 Lahey Afyon Konferansı'na da katılmış ve ardından Mirza Han tarafından sözleşme imzalanmıştı. Ancak iş bu sözleşme imzalanmasına rağmen parlamentoda bir türlü onaylanmıyordu. Sözleşmeye göre uyuşturucu maddelerin imali, ekimi ve ticareti sınırlandıracağından dolayı İran kamuoyunun özellikle çiftçilerin seslerinin yükselmesine neden olmuştu. 1914 yılına gelindiğinde sözleşmenin içerdiği ağır şartlardan dolayı parlamento bir türlü güvenoyu alamıyordu. Bu durumun en önemli sebebi afyon ticaretinin kısıtlanmasıydı. Bu da İran için önemli oranda bir gelir kaybıydı.²⁵⁶ 1920 yılından sonra iktidara gelen Rıza Şah²⁵⁷ döneminde de afyon ile mücadele edilmiştir. 1925 İkinci Cenevre Afyon Konferansı'nda İran'a Lahey Afyon Sözleşmesi'ni

²⁵⁵Thomas Quinn, "Drug Control In Iran: A Legal and Historical Analysis", **Lowa Law Review**, LIX/3, (February-1974), p. 483.

²⁵⁶T. Quinn, "Drug Control In Iran: A Legal and Historical Analysis", p. 485.

²⁵⁷Rıza Şah Pehlevi 16 Mart 1878 tarihinde Mazenderan Eyaleti'ne bağlı Alaşt'ta dünyaya gelmiştir. Babası asker kökenli olduğu için Rıza Şah küçüklüğünden itibaren asker olmak istemişti. Babasını daha 40 günlük iken kaybeden Rıza Şah, ailesinin geçim sıkıntısından dolayı Tahran'a göç etmek zorunda kalır. Ne okul ne de askeri eğitim almadan yetişmiştir. İran'ın içerisinde bulunduğu siyasi durum ve çalkantılı yıllar Rıza Şah'ı derinden etkilemiştir. Özellikle 1907 Meşrutiyet süreci, İngiliz, Rus, Alman ve hatta Osmanlı etkisinin çok kuvvetli hissedildiği İran'da Rıza Şah, ülkesi adına endişeliydi. 1921 yılında Rıza Şah, Tahran'ı ele geçirdi ve ardından bölgedeki ayaklanmaları bastırdı. Devam eden süreçte kendini önce silahlı kuvvetler komutanı sonra da savaş bakanı olarak ilan etti. Kendi rejimine muhalif olanları bastırdı ve şahıslığını resmen ilan etti. 1934 yılında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştiren Şah, İran'ın modernleşmesinde Türkiye'yi örnek almıştır. 26 Temmuz 1944 tarihinde vefat etti. (Zeki Cemil Arda, "Rıza Şah Pehlevi (1878-1944)", **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, (E.T.: 01.11.2023).

onaylaması yönünde baskı yapılmıştı. 1929'da Afyon Tekeli'nin kurulmasıyla İran, uyuşturucu kontrolünde yeni bir aşamaya girdi. Teorik olarak tekeli, hem üretimi sınırlandırarak hem de yurt içi afyon tüketimini azaltmak için kurulmuştu. 1929-1950 yılları arasında afyon ve haşhaş ekimine ayrılan toplam arazi miktarı 1938'de 25 bin hektardan 10 bin hektara düşürüldü.²⁵⁸ II. Dünya Savaşı esnasında İran hükümeti savaş sırasında yeni uyuşturucu kontrol tedbirleri uygulamaya çalıştı. Örneğin 1942'de Afyon Tekeli, onlarla belirli miktarlarda afyon satın alma izni vermek amacıyla tüm bağımlıları kayıt altına almaya çalıştı. Haşhaş ekim alanları daraltıldı ve afyon üretimi tıbbi ihtiyaçların karşılanması dışında sınırlandırıldı. Ayrıca uyuşturucu madde kullanımı ile sıkı bir mücadele yürütüldü. Yine uyuşturucu madde kaçakçılığının önlenmesi amacıyla sınırlarda güvenlik tedbirleri artırıldı.²⁵⁹

VII- Mısır

19. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'da da uyuşturucu maddelerin yaratmış olduğu sorun fark edilmiş ve buna yönelik önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda 1870'in son çeyreğinde esrar ekimi yasaklanmıştı. Nitekim bu durum uyuşturucu maddelerin bu sefer kaçak yollarla ülkeye girişine zemin hazırlamış ve Mısır, adeta kaçakçıların uyuşturucu rotası halini almıştı. 1879'de Hidivlik kararnamesiyle esrar ithalatı ve ekimi yasaklanmıştı. Bu yasaktan bir yıl sonra 1880'de esrar tarlalarının tamamen yok edilmesine yönelik yeni bir kararname daha çıkarılmıştı. Takip eden süreçte daha radikal kararlar alınmış ve 1870 ile 1884 yılları arasında esrarın men edilmesine dair bir dizi yasalar çıkarılmıştı. 1900'lerde Mısırlı doktorlar uyuşturucunun zararlarını anlatan çalışmalarla söz konusu maddelerle mücadeleyi teşvik etmişlerdi.²⁶⁰ 1909'dan 1913 yılına kadar Mısır Akıl ve Sinir Hastanesi doktorları tarafından tutulan raporlarda esrar deliliğinin hastanedeki tüm mahkûmların yüzde on bir ile on beşini etkilediğinden bahsedilmişti. I. Dünya Savaşı'nın ardından Mısır'ın uyuşturucu madde tüketimine verilen resmi tepkiler artmıştır. 1920'lerde İngiltere uyuşturucuyla mücadele adına Thomas Wentworth Russell'i²⁶¹ Mısır Kahire polis müdürü olarak

²⁵⁸Vanda Felbab, ect., "Out With The Old, In With The Old: İran's Revolution, Drug Policies, and Global Drug Markets", <https://www.brookings.edu/articles/out-with-the-old-in-with-the-old-irans-revolution-drug-policies-and-global-drug-markets/>, (E.T.: 01.11.2023).

²⁵⁹T. Quinn, "Drug Control In İran: A Legal and Historical Analysis", p. 487-488.

²⁶⁰Liat Kozma, "Cannabis Prohibition in Egypt, 1880-1939: From Local Ban to League of Nations Diplomacy", **Middle East Studies**, XLII/3, (May-2011), p. 445.

²⁶¹Thomas Wentworth Russell, İngiltere'de 1879 yılında dünyaya geldi. 1902 yılında İngiltere'de eğitimini tamamladıktan sonra Mısır'da görevlendirilmiş ve 1911'de İskenderiye polis komutan

görevlendirmişti. Thomas Russell isminden ziyade bölgede daha çok Russell Paşa olarak tanınmıştır. Russell Paşa'nın uyuşturucu ile alakalı Türkiye'ye yönelik ağır ithamları olmuş ve Türkiye'yi uyuşturucu maddelerin merkezi olarak göstermişti. Russell Paşa, uyuşturucuyla mücadele kapsamında Merkezi Narkotik İstihbarat Bürosunu kurmuştu (1929).²⁶² Bu kuruluşun amacı eroin ve kokain trafiğine karşı “yoğun bir kampanya” başlatmaktır. Büronun en önemli taktiği, ilgili çeteleri ve uyuşturucu şebekelerini kendi ülkelerinde yakalayabilmeleri için Avrupa'daki kolluk kuvvetleriyle işbirliği yapmaktır. Bir diğer amaç da uyuşturucunun Mısır ve diğer ülkelere ulaşmasına engel olmaktır. 1930 ile 1950 arasında Mısır'da baş belası olarak telakki edilen uyuşturucuyla topyekûn bir mücadele sergilenmiştir. Basın aracılığıyla uyuşturucu trafiğine karşı etkili yöntemler geliştirilmiştir. Uyuşturucu maddelerin fiyatları artırılarak her kesimden insanların rahat bir şekilde ulaşması zorlaştırılmıştır. Yine hapis cezaları artırılmış, uyuşturucunun zararlarını konu alan dergiler yayınlanmıştır. Söz konusu maddelerin imali, tüketimi, ticareti, kaçakçılığı polis ve gümrük çalışanları tarafından sıkı bir denetime tabi tutulmuştur.²⁶³ Bütün bu tedbirlere rağmen Mısır'da uyuşturucu madde kullanımı, bağımlılığı ve kaçakçılığı bir türlü engellenememiştir. Aslında Mısır, Batı için kazanç kapısıydı ve dolayısıyla bu kârdan kolay kolay vazgeçmeleri mümkün değildi.

VIII- Afganistan

Afganistan'ın uyuşturucuyla geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Afyon ve haşhaş bakımından dünyanın önemli ekim bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Bu özellik Afganistan'ın uyuşturucu maddelerin önemli bir pazar yeri olmasına neden olmuştur. Ayrıca uyuşturucu kaçakçıların da güzergâhı olmaktan kendini kurtaramamıştır. Uyuşturucu maddelerin Uzak Doğu Asya'dan Batı'ya geçişi

yardımcılığına atandı. 1913 yılında yine komutan yardımcısı görevi ile Kahire'ye gönderildi. 1918'de Kahire şehri polis komutanlığına getirildi. 1922'den sonra Mısır İçişleri Bakanlığı'nda farklı görevlerde bulundu. 1929'da Mısır Merkezi Narkotik İstihbarat Bürosu'nda yönetici olarak kuruluşunda bulunmuş ve 1946 yılına kadar bu görevde kaldı. Emekli olduktan sonra İngiltere'ye dönüş yapan Russell, 1954 yılında Londra'da öldü. (“Sir Thomas Wentworth Russell”, <https://www.britishempire.co.uk/maproom/thomasrussell.htm>, (E.T.: 04.11.2023).

²⁶²Liat Kozma, “White Drugs In Interwar Egypt: Decadent Pleasure, Emaciated Fellahin, and the Campaign Against Drugs”, **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, XXXIII/1, (May-2013), p. 90.

²⁶³L. Kozma, “White Drugs In Interwar Egypt: Decadent Pleasure, Emaciated Fellahin, and the Campaign Against Drugs”, s. 93-94.

Afganistan üzerinden yapılmaktadır.²⁶⁴ 20. yüzyılla birlikte giderek yayılan bu zararlı maddelere karşı küresel bir savaş açılmıştı. Afganistan, söz konusu maddelerin hem ekim yeri hem de geçiş noktası olduğu için Batılı devletler tarafından sürekli olarak sıkıştırılmıştır. Bu uğurda ilk uluslararası sözleşmeler olan 1909 Şangay ve 1912 Lahey Afyon Sözleşmelerinin Afganistan tarafından da onaylanması istenmişti. Böylece Afganistan kendisini giderek daha sorunlu bir konumda bulmuştu. Uyuşturucunun yaygınlığı ve ülke içindeki durumu diğer ülkelerde güvensizliğe neden olmuştu. Afyon ve haşhaş üretiminin kontrolü bağlamında Afganistan 1930'dan sonra uluslararası kurallara göre hareket etmeyi tercih etmişti. Uyuşturucu kontrolünde uluslararası, çağdaş ve modern ilaçlara olan talep arttıkça ve uyuşturucuya erişim de uluslararası sözleşmelerin kontrolüne girmişti. Afganistan, 1934 yılında MC'ye üye oldu ve “*Tehlikeli İlaçlar Yasasını*” onayladı. Yine 1937 yılında 1931 İkinci Cenevre Afyon Sözleşmesini de kabul etti. Afganistan bu tarihten 1950 yılına kadar uyuşturucu ile mücadele konusunda uluslararası uyuşturucu kontrol sistemini benimsemiştir.²⁶⁵

H- UYUŞTURUCU MADDELERİN EKONOMİK BOYUTU

19. yüzyılın başlarından itibaren afyon ticareti büyük bir önem kazanmış ve afyondan elde edilen gelirler giderek katlanmıştı. Çin'de 1811'de yıllık üretim 4.494 sandık iken bu sayı 1835 yılına gelindiğinde 18.835 sandığa çıkmıştı. Dolayısıyla afyondan elde edilen kâr oldukça göz kamaştırıyordu ve Batılı devletler bu kârı kapmak için adeta kıyasıya yarış içindeydi. Bölgede İngiltere, Amerika, Yunanistan, Hollanda, İsveç, Fransa, İspanya, Danimarka ve Latin Amerikalıların işlettiği fabrikalar vardı. Afyon ticaretinden yılda üç milyon sterline kadar para kazanılmaktaydı ve en karlı devlet İngiltere'ydі. 1837 yılında Kanton'da iş yapan yüz elliden fazla İngiliz tüccar bulunmaktaydı.²⁶⁶ Kaldı ki tam da bu tarihlerde Çin İmparatorluğu tarafından 20 bin sandık afyonun toplatılarak şehrin merkezinde yakılması afyon ticaretine büyük bir darbeydi. Bu durum karşısında zarara uğrayan İngiltere bunu dolaylı yönde gerekçe olarak gösterip Çin'in üzerine sefer düzenlemiş ve Afyon Savaşları böylece başlamıştı. Savaştan dolayı afyon ticareti her ne kadar sekteye uğramış olsa dahi Çin'in boyun eğmesi ve limanlarını afyon ticaretine açması ile afyon ticareti kaldığı yerden devam

²⁶⁴Mike Choi, etc., “Combating The Opium Trade In Afghanistan”, *New Voice In Public Policy*, IV, (2009), p. 7.

²⁶⁵Reis Pereira, Maria Gabriela, Oliveira Vieira, “Afghanistan In International Opium Control Policy”, *Carta International*, XVII/1, (May-2022), p. 8.

²⁶⁶M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 103.

etmişti.²⁶⁷ Çin, afyon ticareti açısından oldukça önemliydi. Mesela 1849'da Hong-Kong'da bulunan depolarda 40 bin sandık afyon vardı ve Hindistan'da üretilen afyonun %75'i bu koloniden satılmaktaydı. Bu da yılda 6 milyon sterlin ediyordu ve bundan başka İngiliz yapımı mallardan toplam 11,5 milyon sterlin kazanç sağlıyordu. 1858'den 1882 yılına kadar afyon satışları koloni gelirlerinin 1/6'ini oluşturuyordu. Afyonun giderek yayılması karşısında yasakların başlaması üzerine ticari anlamda da düşüşler meydana gelmişti. Örneğin 1905'ten 1910'a kadar haşhaş ekim alanları 248 binden 140 bine düşürüldü. 1910 yılından sonra Hindistan afyon ihracatını durdurma kararı aldı. 1917'de Pekin'deki İngiltere Elçisi John Jordan raporlarında afyon ticaretinin ve kullanımının önemli bir oranda düştüğünü belirtiyordu.²⁶⁸ 1909-1930 yılları arasında uyuşturucu maddelerle mücadele etrafında uluslararası konferansların yapılması sonucunda afyon ve türevlerine birtakım kısıtlamalar getirilmişti. Ancak bu durum uyuşturucu maddelerin kaçak yollarla satışını engelleyememişti. Bu sefer çok büyük kaçakçı şebekeleri türemiş ve uyuşturucu maddeler gizli yollarla dünyaya satılmaya başlanmıştı. Kaçakçılık şebekeleri özellikle Çin ve Hindistan'dan aldıkları malları Batı'ya taşımışlardı. Büyük bir gelir kapısı olarak görülen uyuşturucu maddeler yeni toplumsal sorunları da beraberinde getirmişti. Zira uyuşturucu madde kaçakçılığı yapan bir sürü çete ortaya çıkmış ve bu durum mafyalaşma olgusunun doğmasına zemin hazırlamıştı.²⁶⁹

Çin'in yavaş yavaş saf dışı edilmesi bölge uyuşturucu ticaretini denetlemek isteyen Japonya'ya fırsat yaratmıştı. 1931'de Japonya, Mançurya'yı denetim altına aldıktan sonra Çin kıyısında en büyük eroin satıcısı konumuna yükseldi. Japonya bölgede afyon ve eroin dağıtımı ile satışından yılda 300 milyon dolar civarında para kazanmaktaydı. Bununla yetinmeyen Japonya Çin'e uyuşturucu madde kaçakçılığı yapmaya başlamış ve bu durum iki devlet arasında tansiyonun yükselmesine yol açmıştı. Bu düşmanlık 1937 yılında Japon-Çin Savaşı şeklinde patlak vermişti.²⁷⁰ Konu ile alakalı "Son Posta" gazetesinin 6 Kasım 1937 tarihli nüshasında uyuşturucudan kaynaklı bu savaşın dünya geneline yayılacağı endişesi dile getirilmişti. Haberde "Çin-Japon ihtilaflı kolaylıkla bir cihan harbine inkılâb edebilir" başlığı ile iki ülke arasında

²⁶⁷A. N. Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi*, s. 41.

²⁶⁸M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 120-127-135.

²⁶⁹Gönül Erdal Dağıstanlı, *Normalizasyon Kavramı Bağlamında Esrar Kullanımında Ülke Politikaları: Karşılaştırılmalı Bir Analiz*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Gündüz), Ankara, 2019, s. 48.

²⁷⁰Çağatay Benhür, Metehan Eraslan, "Nanking'in İşgali ve Türk Basını (1937-1938)", *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, LIII, (Aralık-2021), s. 382.

yaşanan ayrışmanın dünya savaşına dönüşeceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca Japonya'nın Çin'in yanı sıra Rusya ile de gerekirse savaşılacağını bildirmesi üzerine Uzak Doğu'nun bir çıkmaza sürüklendiği belirtilmişti.²⁷¹ Japonya'da ekonomi ve nüfusla ilgili olarak ortaya çıkan gelişmeler, Japonya'nın Asya'ya yönelik tutumunda yayılmacı bir politika benimsemesine yol açmıştı. Mançurya, Japonya'nın güçlenmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren dikkatini çeken bir yerdi. Çünkü buranın oldukça önemli bir afyon pazarı olması ve büyük gelir kaynağı olması Japonya'nın iştihayı kabartması için yeterli sebepti. Mançurya, 1945 yılına kadar yani Japonya'nın II. Dünya Savaşı'nda yenilmesine kadar Japonya'da kalmıştı.²⁷² Bu tarihlerde bir diğer önemli gelişme ise Fransa'nın Çinhindi'deki afyon ticaretini elinde tutmak için uyuşturucu gangsterleri ile işbirliği yapması ve Çinhindi'deki uluslararası uyuşturucu ticaretini yönetmesiydi. Zira Çinhindi, Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü büyük afyon pazarıydı. Bu durum 1946-1954 yılları arasında Fransız-Vietnam Savaşı'na yol açmıştı.²⁷³ II. Dünya Savaşı genel olarak küresel kaçakçılığın işini zorlaştırmıştı. Çünkü savaştan dolayı mal aldıkları bölgelerde ulaşım yolları kesilmiş ve bu tarihlerde afyon ticaretinde sert bir düşüş yaşanmaya başlanmıştı. Savaşın devam ettiği bu yıllarda afyon ticareti oldukça yavaş bir şekilde yapılmaktaydı. Uyuşturucu madde kaçakçılığı küçük ölçekli de olsa devam ediyordu ve kaçakçılık genellikle ticaret gemileri aracılığıyla gerçekleşmekteydi.²⁷⁴

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana uluslararası uyuşturucu ticareti devam etmektedir. Uyuşturucu ticaretine karşı yürütülen küresel mücadele, ulusal çıkarlar ve kaygıların da söz konusu olduğu karmaşık bir ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal iklim oluşturmaktadır.

İ- UYUŞTURUCU MADDE KAÇAKÇILIĞI VE ROTALARI

20. yüzyılın başlarından sonra uyuşturucu madde üretimi artmış bu yüzden afyon kaçakçılığı oldukça yaygınlaşmıştı. Bu durum çok dikkat çekmekteydi. Ancak bununla ilgili uluslararası bir organizasyon yoktu. Dolayısıyla sorunun çok yönlü ve sistematik bir şekilde incelenmesi güçtü. Uluslararası bazda sistematik bilgi toplama ve düzenleme görevi, MC Afyon Danışma Komitesi aracılığıyla sağlanmıştı. Afyon kaçakçılığının

²⁷¹Son Posta, 6 Kasım 1937, s. 16.

²⁷²Melih Duman, "Çin-Japonya Çatışması ve Türkiye'nin Uzakdoğu Gelişmelerine Bakışı (1929-1939), FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, XVI, (Aralık-2020), s. 41.

²⁷³Süleyman Temiz, "Kâğıt Kaplan-Zayıf Bir Pakt Olarak Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO) ve Bölgesel Siyasî Etkileri", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, (Aralık-2019), s. 287.

²⁷⁴M. Booth, Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü, s. 198.

önlenmesi amacıyla hükümetler ele geçirilen afyon miktarlarını, rotalarını ve kaynaklarını gösteren bir rapor vereceklerdi. 1921-1931 yılları arasında düzenlenen uluslararası konferanslara (Birinci ve İkinci Cenvre Afyon) rağmen yasadışı uyuşturucu madde ticareti ve afyon kaçakçılığı önlenememişti. Afyon Danışma Komitesi, afyon kaçakçılığının genel eğilimlerini şu raporla sunmuştur:

1- Çin’de yasadışı afyon üretiminin yeniden canlanması.

2- Basra Körfezi’nden Uzak Doğu’ya ham afyon ihracatının yapılması.

3-Tıbbi ve bilimsel ihtiyaçlar dışındaki amaçlarla Hint afyonunun ihraç edilmesi.

MC, uyuşturucu madde kaçakçılığını yakından takip etmekteydi. Afyon Danışma Komitesi’ne yansıyan raporda, “*Fars Körfezi’nden Uzak Doğu’ya afyon ihracatı, Çin’deki afyon üretiminin yanı sıra, Uzak Doğu’da yürütülen yasadışı afyon ticaretinde en önemli etkidir*” notunu düşmüştür. Ayrıca 460 tondan fazla kaçak afyonun Basra Körfezi’nden sevk edildiği yazılmıştı. 1931’de 17.161 kilogram kaçak afyon ele geçirilmişti. 1935’te 195.600 kilogram gibi oldukça büyük bir rakam söz konusuydu. 1941 yılına gelindiğinde bu rakam 9.646’ya düşmüştü. 1941’deki düşüklüğün sebebi ise MC Sekreterliği’ne gelen yıllık raporların az sayıda olmasından kaynaklandığı iddia edilmişti.²⁷⁵

Cemiyetin raporuna göre, kaçakçılıkta ele geçirilen ham afyonun başlıca menşei İran, Çin ve Türkiye olarak gösteriliyordu. Ayrıca Türk afyonu Akdeniz’deki Fransız, İtalyan, Portekiz ve İspanyol limanlarından Atlas Okyanusu’na oradan da ABD’nin doğu kıyılarındaki limanlara ulaştığı iddia edilmekteydi. 1941-1945 arası dönemde II. Dünya Savaşı’ndan ötürü afyon kaçakçılığının tekrar canlandığı vurgulanmıştı. Türkiye’den Suriye ve Filistin yoluyla Mısır’a afyon kaçakçılığının yapıldığı belirtilmektedir.²⁷⁶

Ayrıca II. Dünya Savaşı’ndan sonra deniz yollarının açılmasıyla birlikte savaş öncesi afyon kaçakçılığı rotası tekrar aktif olmuştu. ABD, “*Avrupa ve bazı Yakın Doğu limanları arasındaki nakliyenin yeniden başlamasıyla, bu limanlarda ABD’ye kaçakçılığın yapıldığını*” vurguluyordu. Ayrıca uyuşturucu kaçakçılığının savaş öncesi eğilimlerine döndüğünü ve Hindistan ile Türkiye’nin afyon kaçakçılığı için giderek daha aktif üs haline geldiği söylenmekteydi. BM’nin 1950 tarihli raporuna göre

²⁷⁵ “*Illicit Traffic in Opium*”, **United Nations**, <https://www.unodc.org/>, (E.T.: 12.08.2024).

²⁷⁶ “*Illicit Traffic in Opium*”, **United Nations**, <https://www.unodc.org/>, (E. T.: 13.08.2024).

ABD’de ele geçirilen kaçak afyonun Hindistan, İran, Meksika, Türkiye, Çin ve Tayland kaynaklı olduğu ileri sürülmektedir.²⁷⁷

Uyuşturucu madde trafiği türlerine göre sınıflandırıldığında, kaçakçılık faaliyetlerinin genel hatları ile arz-talep dengesi kapsamında üretimden tüketime doğru en güvenli yolu izleyecek şekilde yapıldığı görülmektedir. Ayrıca burada önemli olan bir diğer husus özellikle madde kaçakçılığının farklı rotalar ile hedefine ulaşması söz konusudur. Uyuşturucu maddelerin özünü oluşturan ham afyon ve türevlerinde Doğu’dan Batı’ya doğru bir akış yaşanırken eroin, morfin gibi uyuşturucu maddelerin üretiminde kullanılan kimyasallar ve sentetik uyuşturucularda ise Batı’dan Doğu’ya doğru takip edilen rotalar vardır.²⁷⁸ Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında uyuşturucu madde kaçakçılığı hususunda Türkiye, kaçakçılar için önemli bir konum arz etmektedir. Coğrafi olarak üretim ve tüketim noktaları arasında yer alan Türkiye, uyuşturucu madde ticareti yönü ile mühim bir rota olarak gösterilmektedir.²⁷⁹

Uyuşturucu maddelerin keyif aracı halini almasından bu yana kaçakçılığı yapılmaktadır. Dünyanın her yerinde uyuşturucu kaçakçılarının birçok farklı yol ve yöntem denedikleri bilinmektedir. Taşınmak istenen uyuşturucu maddelerin çeşidi, miktarı, üretimin yapıldığı yer ve pazar alanı belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Kaldı ki uyuşturucu taşımak için başvuru yöntemler coğrafi durumlardan da etkilenmektedir. Uyuşturucu madde kaçakçılığı genellikle kara yolu ya da deniz yolu üzerinden yapılmıştır. Fakat günümüzde farklı yollardan da faydalanılmaktadır.²⁸⁰

Avrasya üzerinden meydana gelen yasadışı uyuşturucu madde kaçakçılığının tarihsel olarak farklı güzergâhlarla gerçekleştiği bilinmektedir. Bu bağlamda genel olarak uyuşturucu kaçakçılığı Balkan Rotası, Kuzey Karadeniz Rotası ve Güney Rotası olmak üzere üç ana koldan yapılmaktadır.

²⁷⁷ “*Illicit Traffic in Opium*”, **United Nations**, <https://www.unodc.org/>, (E. T.: 14.08.2024).

²⁷⁸ T. C. İçişler Bakanlığı, **Kaçakçılıkla ve Organize Suçlarla Mücadele’99**, EGM-KOMDB Yayınları, Ankara, 2000, s. 1.

²⁷⁹ Ömer Ceylan, **Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşları**, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bilal Sambur), Ankara, 2019, s. 59.

²⁸⁰ Murat Erdem Ayhan, Umut Sönmez, “*Deniz Yoluyla Uyuşturucu Kaçakçılığında Kullanılan Narko-Denizaltılar Üzerine Bir İnceleme*”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, X/2, (Kasım-2021), s. 376.

I-Balkan Rotası

Balkan Rotası, Güneybatı Asya’da üretilen afyon ve türevi maddeler için özellikle de eroin kaçakçılığının yapıldığı rotadır.²⁸¹ Bu rota, Güneybatı Asya haşhaş ekim bölgelerinden başlayarak, Türkiye ve İran topraklarından geçip Balkan Yarımadası’nda iki kola ayrılmaktadır. Birincisi Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Avusturya üzerinden Almanya’ya (Kuzey Rota) diğeri de Türkiye ve Yunanistan’dan geçerek deniz yolu ile Batı Avrupa’ya (Güney Rota) varmaktadır. Balkan Rotası, Afganistan ve çevresinde afyondan üretilen eroinin Avrupa uyuşturucu pazarına taşımak üzere uzun yıllar boyunca kaçakçılıkla uğraşan organizatörler tarafından kullanılmıştır. Balkan Rotası, 1980’li yıllardan sonra dünyada meydana gelen değişimlerden olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve güvenilirliğini kaybetmiştir.²⁸²

II-Kuzey Karadeniz Rotası

Güneybatı Asya’dan iki farklı yol halinde gelerek Karadeniz’in kuzeyinde birleşmektedir. Birincisi Afganistan’dan başlayıp Orta Asya devletlerini geçerek Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Çek Cumhuriyeti ve Polonya üzerinden Avrupa’ya girmektedir. Diğeri ise yine çıkış noktası Afganistan olup oradan İran, Azerbaycan, Kafkasya yolu ile Rusya ve Ukrayna’dan Batı Avrupa’ya ulaşmaktadır.²⁸³

III-Güney Akdeniz Rotası

Avrupa’daki tüketim bölgeleri arasında önemli uyuşturucu trafiğinin yaşandığı rotalardan biri de Pakistan limanlarından hareketle Hint Okyanusu, Aden Körfezi, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalına buradan da Güney Kıbrıs’tan geçerek Akdeniz üzerinden İtalya’dan Avrupa’ya ulaşan Güney Akdeniz rotasıdır.²⁸⁴

J- UYUŞTURUCUYLA MÜCADELEDE ULUSLARARASI KURULUŞLAR

20. yüzyılla birlikte dünyada giderek keyif halini alan uyuşturucu maddeler sorunu ile mücadele kapsamında ulusal güçlerin yetersiz kalması neticesinde

²⁸¹Mary Layne, Mykola S. Khruppa, Anatoly A. Musyka, “*The Growing Importance of Ukraine As A Transit Country For Heroin Trafficking*”, **U.S.-Ukraine Research Partnership**, Washington, 2022, s. 11.

²⁸²Bülent Erdoğan, “*Orta Asya’da Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı*”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, I/1, (2006), s. 89.

²⁸³European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, “*Opioid Trafficking Routes From Asia to Europe*”, https://www.emcdda.europa.eu/publications/pods/opioid-trafficking-routes_en, (E.T.: 28.10.2023).

²⁸⁴T. C. İçişler Bakanlığı, **Kaçakçılıkla ve Organize Suçlarla Mücadele’99**, s. 2.

uluslararası örgütlerin kurulması zorunlu hale gelmiştir. Bu kapsamda uyuşturucuyla mücadele eden kuruluşlar olmakla beraber sadece uyuşturucu ile mücadele için faaliyete geçen oluşumlarda kurulmuştur.

I- Milletler Cemiyeti Bünyesinde Uyuşturucu Kontrolü (1920-1945)

1- Afyon Danışma Komitesi (OAC)

I. Dünya Savaşı sonrasında dünyada bozulan düzeni yeniden kurmak ve kalıcı barışın sağlanması amacıyla uluslararası bir yapının kurulması söz konusu olmuştur.²⁸⁵ Bu fikir Paris Barış Konferansı İkinci Genel Kurul toplantısının yapıldığı 25 Ocak 1919'da dile getirilmiştir.²⁸⁶ Uzun çalışmalar neticesinde günümüzdeki Birleşmiş Milletler'in (BM) temelini oluşturan Cemiyet, resmiyet kazandığı 10 Ocak 1920'de itibaren uyuşturucu konusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Cemiyet'in kuruluş amacı üye ülkeler arasında meydana gelebilecek sorunları barışçıl yollarla çözmektir. 1946 yılında Birleşmiş Milletler'e dönüştürüldü.²⁸⁷ Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne (MC) 18 Temmuz 1932'de üye olmuştur.²⁸⁸

Cemiyet'in 15 Aralık 1920 tarihinde almış olduğu karar gereği Lahey Afyon Sözleşmesi'ni denetlemek amacıyla Afyon Danışma Komitesi (Opium Advisory Committee) kuruldu. OAC, 1912 tarihli Narkotik İlaçlar Komisyonu'nun (CND) öncüsüydü. Ayrıca Birlik, OAC'ye idari destek sağlamak amacıyla kendi sekreteryası bünyesinde bir Afyon ve Sosyal Sorunlar Bölümü'nü de oluşturdu. Sağlık alanında da tıbbi konular Sağlık Komitesi (Dünya Sağlık Örgütü) sorumluluğuna verildi. Birliğin uluslararası uyuşturucu kontrol organlarının uluslararası uyuşturucu sorununun yaratmış olduğu tehlikenin boyutunu öğrenmek için yoğun bir çaba sarf ettiği söylenebilir. OAC ithalat, ihracat, tüketim, rezerv stokları gibi konular hakkında araştırma yapmış, dünya afyon ve kokain üretiminin bilimsel ihtiyaçların dışında oldukça fazla kullanıldığını saptamıştır.²⁸⁹ MC himayesinde uyuşturucuyla mücadele uğruna uluslararası düzeyde 11 Şubat 1925 Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi, 13 Temmuz 1931 İkinci Cenevre Afyon Konferansı ve 26 Haziran 1936 tarihli Üçüncü Cenevre Afyon Konferansı düzenlenmiştir. Bu toplantıların ortak amacı uyuşturucu maddelerin üretimi, tüketimi ve

²⁸⁵Mehmet Aydoğan Özman, **Milletlerarası Anlaşmalarda Çekinceler (İhtirazî Kayıtlar)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 8.

²⁸⁶Mehmet Hasgüler, Mehmet B. Uludağ, **Uluslararası Örgütler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012, s. 72.

²⁸⁷Doğan Şafak Polat, *"Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi"*, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, XIX/76, (Ekim-2020), s. 1954.

²⁸⁸Muhittin Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 7. Baskı, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2010, s. 348.

²⁸⁹UNDOC, *"A Century Of International Drug Control"*, p. 51.

ticaretinin sınırlandırılarak denetim altına alınmasıdır.²⁹⁰ 1946 yılına kadar faaliyetlerini yürüten MC, II. Dünya Savaşı'nın toplumsal, ekonomik ve siyasal atmosferinden olumsuz etkilenmiş ve BM örgütü kurulunca buraya devredilmiştir.

2- Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC)

Ekonomik ve Sosyal Konsey, BM'nin altı ana organından biri olup, BM tarafından yürütülen ekonomik, sosyal, insani ve kültürel faaliyetlerin yönlendirilmesinden ve koordinasyonundan sorumlu kuruldur. ECOCOS, BM Şartı ile 1945 yılında kurulmuştur. Çalışmalarının çoğu, insan hakları, narkotik, nüfus, sosyal kalkınma, kadın, bilim ve teknolojiye olmaktadır.²⁹¹

3- Narkotik İlaçlar Komisyonu (CND)

Narkotik İlaçlar Komisyonu (CND), BM Sosyal ve Ekonomik Konseyi'nin uluslararası uyuşturucu kontrol antlaşmalarının uygulanmasını denetlemede yardımcı olmak amacıyla 1946 yılında kuruldu.²⁹² Merkezi Viyana olan CND, elli üç devletten oluşan Uyuşturucu Maddeler Komisyonu, Ekonomik ve Sosyal Konsey'e yardımcı olmakla birlikte tavsiyelerde de bulunmaktadır. Bundan başka Komisyon, BM sistemi içinde uyuşturucu veya uyarıcı maddelerle alakalı temel politikaların belirlenmesinde etkindir. Yine uyuşturucu maddeleri ilgilendiren sözleşme tasarıları hazırlamakta ve dünyadaki uyuşturucu durumu ile ilgili raporları kurula sunmaktadır. Uyuşturucu problemiyle mücadele etmek ve uyuşturucu durumunu değerlendirerek uluslararası kontrol sistemi için etkili öneriler geliştirmektedir.²⁹³

4- Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC)

UNODC, uluslararası suçlar ve yasadışı uyuşturucu kaçakçılığıyla etkin bir şekilde mücadele yürüten bir kuruluştur. Ayrıca uluslararası işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi ve ilgili BM Sözleşmelerinin üye devletler tarafından uygulanmasında aktif rol oynamaktadır. Viyana merkezli kurulan UNODC, elliye yakın saha ofisleriyle çalışmalarını yürütmektedir. Yine BM bünyesinde çalışmalarını sürdürmekte olan Uyuşturucu Kontrol Programı (UNDCP) ile Uluslararası Suç Önleme Merkezi (CICP-

²⁹⁰Şahin Kurt, Ela Kurt, **Uygulamada Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçları ve İlgili Mevzuat**, Adalet Yayınları, Ankara, 2007, s. 12-13.

²⁹¹Emily Rodriguez, "Economic and Social Council", **Encyclopaedia of Britannica**, (21 September 2023), <https://www.britannica.com/topic/Economic-and-Social-Council>, (E.T.: 29.10.2023).

²⁹²UNODC, <https://www.unodc.org/unodc/en/commissions/CND/index.html>, (E.T.: 21.01.2024).

²⁹³Handan Sevik Yokus, **Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Kullanılmasına İlişkin Suçlar**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 56.

Centre for International Crime Prevention) 1997 yılında birleştirilerek, BM Uyuşturucu Kontrolü ve Suçu Önleme Ofisi (ODCCP) ismini almıştır. ODCCP, uyuşturucuyla mücadelede daha etkin bir şekilde çalışmalarını yürütmek amacıyla BM tarafından kurulmuştur.²⁹⁴

II- Uluslararası Polis Teşkilatı (İnterpol)

İnterpol'un temeli 1914 yılında Monako'da düzenlenen ve yirmi dört devletten oluşan polis ve yargı mensuplarının katıldığı Birinci Uluslararası Kriminal Polis Kongresi'nde atılmıştır. Bu kongrede İnterpol'ün görevleri arasında suçluların takip edilmesi, suç/suçların önlenmesi gibi konuların yanı sıra ortak kullanıma açık merkezi bir Kriminal kayıt sisteminin oluşturulması gibi konular ele alınmıştır. Ne var ki bu girişim İnterpol'ün kuruluşu için yeterli bir adım olmamıştır. Bu esnada I. Dünya Savaşı'nın yaşanmasından dolayı gereken önem verilmediği için sadece taslak olarak kalmıştır. 1923 yılında Avusturya'nın başkenti Viyana'da İkinci Uluslararası Kriminal Polis Kongresi düzenlenmiştir.²⁹⁵ Kongreye dünyanın dört bir tarafından katılımcılar gelmişti. Kongrede dünyanın her yerinde artmakta olan uluslararası suçlarla mücadele kapsamında bir polis teşkilatının kurulması fikri üzerinde durulmuştur. Nihayetinde alınan karar kapsamında ilk ismi Uluslararası Kriminal Polis Komisyonu (ICPC) olan İnterpol böylece kurulmuştur.²⁹⁶ Türkiye, 8 Ocak 1930'da bu teşkilata üye olmuştur. Yılda bir defa toplanan teşkilat, uyuşturucu maddeler sorununu sürekli olarak gündeminde tutmaktadır. Gelen raporlar doğrultusunda yıllık çalışma planını genel kurula sunmaktadır. Bu teşkilat aynı zamanda Uluslararası Uyuşturucu Maddeler Kurulu, BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi, Narkotik İlaçlar, Dünya Sağlık Örgütü ile işbirliği halindedir. Uyuşturucu ile mücadele konusunda daha etkili önlemlerin alınmasında yardımcı olmaktadır.²⁹⁷

²⁹⁴Ö. Ulu, **Türkiye'de ve Dünyada Uyuşturucu Maddeler ile Mücadele**, s. 296.

²⁹⁵Jean Nepote, *"International Criminal Police Organization-İnterpol- 1923-1973"*, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/40713NCJRS.pdf>, (E.T.: 29.10.2023).

²⁹⁶Buğra Sarı, *"Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı'nın Uluslararası Örgüt Statüsü"*, **Journal of Political Sciences**, XXIX/1, (Mart-2020), s. 96-97.

²⁹⁷Ş. Kurt, E. Kurt, **Uygulamada Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Suçları ve İlgili Mevzuat**, s. 7.

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE UYUŞTURUCU VE UYUŞTURUCU MADDELER SORUNU

A- UYUŞTURUCU MADDELERİN ANADOLU GEÇMİŞİ

Anadolu'da tarihin ilkçağlarından itibaren çeşitli tıbbi bitkiler yetişmiştir. Bu bitkilerden birisi hem tıbbi hem de gıda özelliğine sahip haşhaş ve türevi olan afyondur. Ticaretle de önemli bir konum arz eden afyon maddesinin Hititler döneminden itibaren M.Ö. 2000'lerde ekimi yapıldığı bilinmektedir.²⁹⁸ Bu madde Hitit döneminden kalma metinlerde “*Hassikka ya da Haşşışka*” olarak geçmektedir. Anadolu'da afyon tarımı dünya ticaretiyle paralel bir şekilde gelişmiştir. Afyon, uyuşturucu madde olarak kullanılmaya başlayınca dünya pazarında aranılan bir ürün olmuştur. Bu durum da söz konusu maddenin daha çok ekilmesine yol açmıştır. Anadolu'da afyon ekim merkezleri arasında Afyon, Balıkesir, Kütahya, Bolu, Tokat, Amasya, Denizli, Burdur, Konya, Edirne, Çanakkale, Tekirdağ, Antep, Niğde, Maraş, Aydın, Malatya, Bursa, Eskişehir, Uşak, Manisa, Sivas ve İzmir gösterilebilir.²⁹⁹

Haşhaş bitkisi, eskiçağlardan itibaren Türkiye'de ve dünyanın farklı bölgelerinde yetişmiştir. Ne var ki Türkiye, diğer ekili bitkiler arasında haşhaş için bir gen merkezi konumunda kabul görmüştür. Dolayısıyla Anadolu, haşhaş ürününün anavatanı ve kültürel kaynağı olması açısından oldukça büyük önem arz etmektedir. Körtik Tepe'de³⁰⁰ bulunan haşhaş tohumları bu iddiayı destekler niteliktedir.³⁰¹ Anadolu'da haşhaş ve haşhaştan üretilen afyonun tıbbi tedavilerde kullanıldığı yine Hitit metinlerinden anlaşılmaktadır. Haşhaş ile birlikte adamotu, banotu, meyankökü, mersin ve safran gibi bitkiler merhem ya da krem yapımında kullanılmıştır. Sakinleştirici özelliğinden dolayı kullanımı tercih edilmiştir.³⁰² Anadolu'nun en eski uygarlıklarından Yunan ve Roma dönemine ait sikkelerde haşhaş kabartmalarının olması haşhaşın Anadolu'da bilindiğini ortaya koymaktadır.³⁰³ Yine M.Ö. 333'te Roma döneminde

²⁹⁸ “*Haşhaş Bitkisinin Önemi ve Geçiş Kuşağı*”, **Bülten**, 5, (2024), s. 2.

²⁹⁹ Binbaşı Hüseyin, **Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat Coğrafyası**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1886, s. 175.

³⁰⁰ Körtik Tepe, Diyarbakır Bismil ilçesine bağlı Ağıl köyünün yakınında bulunan bir höyüktür. Bölgenin tarihi geçmişi 12 bin 500 yıl öncesine dayanmaktadır. (Vecihi Özkaya, “*Dicle Kıyısında Uygarlığın İlk İzleri: Körtik Tepe*”, **Diyarbakır Dergisi**, 1, (2021), s. 49).

³⁰¹ Erman Yanık, **Eskiçağ Anadolu'su Tıp Tarihinde Haşhaş Bitkisi**, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışma: Prof. Dr. Ayşe Fatma Erol), Ankara, 2022, s. 32.

³⁰² Ahmet Gümüşçü, Osman Gümüşçü, “*Türkiye'de Haşhaş ve Haşhaş Tarımının Coğrafi Dağılışı*”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, VI, (1997), s. 134.

³⁰³ Ayşe Fatma Erol, Erman Yanık, “*Haşhaş Bitkisinin Anadolu Kültüründeki Yeri ve İzleri*”, **Milli Folklor**, XXXI/124, (Aralık-2019), s. 206.

basılan gümüş paralarda afyon bitkisi resmedilmiştir. Anadolu’da yetiştirilen afyonun morfin oranının yüksek olması dünya pazarında aranılan ve rağbet gören bir ürün olmasını sağlamıştır.³⁰⁴ Bununla birlikte haşhaştan esinlenerek üretilen iğneler de kanıt olarak gösterilebilir. Hitit dönemine tarihlendirilen iğneler Urartu sanatında da önemli bir yer tutmuştur. Bu iğneler günümüzde Ahlat Müzesi’nde bulunmakta ve M.Ö. 7. veya 8. yüzyıla ilişkilendirilmektedir.³⁰⁵

Mısır, Asur, Sümer ve daha sonra Yunanistan ile Roma’ya yayılan haşhaş bitkisinin ilk çıkış yeri Anadolu olarak iddia edilmektedir. Anadolu’da ekimi yapılan haşhaşın buradan komşu bölgelere yayıldığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte aynı dönemde Uzak Doğu Asya’da özellikle de Çin’de haşhaşın bilindiği ve haşhaştan faydalandığı söylenebilir. Anadolu, Yakın Doğu’da haşhaş tarımının yapıldığı bölge olarak kabul görmektedir.³⁰⁶

Türkler, 11. yüzyıla birlikte Anadolu’ya yerleşmeye başladıktan sonra İç Anadolu ve kıyı Ege bölgelerinde yerel halkın temel uğraşı alanı olan haşhaşı yetiştirmeyi öğrenmişlerdi. O tarihlerde Paflagonya (Batı ve Orta Karadeniz Bölgesi), Kilikya, Kapadokya ve Karahisar (Afyon) başlıca üretim alanlarıydı. Nitekim haşhaş ekimine en uygun bölge Batı Anadolu’ydu. Bu bölgede üretilen haşhaşa *Turcicum* adı verilmişti.³⁰⁷ Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Karaman hükümdarı Mehmet Bey’in Konya’da savaş esnasında ölmesi üzerine halk arasında büyük üzüntü yaşanmıştı (1277). Halk tarafından çok sevilen Mehmet Bey’in macun-u müferriha³⁰⁸ kullandığı

³⁰⁴Filiz Çolak, “Anadolu’da Afyon Ziraati ve Ticaretine Dair İzlenimler”, *The Journal of Academic Socila Science Studies*, VI/1, (Ocak-2013), s. 515.

³⁰⁵Nasır Göğtaş, İlder İğit, “Ahlat Müzesinde Bulunan Urartu Dönemi Madeni Takılar”, *Bingöl Üniversitesi SBE Dergisi*, IX/17, (Nisan-2019), s. 537.

³⁰⁶Ö. Köknal, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Maddeler Sorunu*, s. 20.

³⁰⁷Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Haşhaş Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 28.

³⁰⁸Bu macun ferahlatıcı bir macun olarak bilinmektedir. Hazmı kolaylaştırır, cildi güzelleştirir, kan dolaşımını düzenler, migren ve depresyon tedavilerinde kullanılmasının yanı sıra kişiyi rahatlatma özelliğine sahiptir. Öyle ki müferrih macunu, Fuzûlî’nin Beng u Bâde eserinde bir metafor olarak kullanılmıştır. 1508 ile 1524 yılları arasında yazıldığı bilinen Fuzûlî’nin bu eseri, Beng ile Bâde’nin savaşını anlatır. Bâde, bir gün Arak (rakı), Boza ve Nebiz (hurma şarabı) ile içki meclisinde eğlenirken sarhoşluğun etkisi ile herkesten üstün olduğunu, diğer insanların kendisine hizmet etmeleri gerektiğini ifade eder. Beng’in de başka bir sohbet esnasında aynı iddia da olunduğu Bâde’nin kulağına gider ve Bâde bu duruma çok öfkelenir. Bu durum ikili arasında büyük bir rekabete neden olur hatta karşı karşıya gelmeleri ile sonuçlanır. İkili arasında yaşanan mücadele savaşa dönüşür. Boza, Beng’in konuşmalarından etkilenir ve tarafını ondan yana kullanır. Berş başka bir yere gitmeye karar verir. Müferrih Macunu ise orta yolu bularak işi tatlıya bağlamayı önermekle iktifa eder. Beng, kararsız kalır ve Müferrih Macunu’nu Bâde’ye elçi olarak gönderir. Bâde, elçiyi dinledikten sonra tek çıkar yolun savaş olacağına karar verir ve Müferrih Macunu da saf değiştirerek Bâde’nin tarafına geçer. Savaşı Bâde kazanır, esir alınan Beng ve arkadaşları daha sonra serbest bırakılır. Özetlemek gerekirse: Beng u Bâde eserinde aslında esrar ve içkinin zararlarına dikkat çekilmek istenmiştir. Fuzûlî, kişileştirme sanatını kullanarak insanlara öğüt

bilinmekteydi. Bu macunun içinde afyon, esrar gibi psikoaktif özelliği bulunan maddeler vardı.³⁰⁹ Yine bu dönemden kalma Kubadabat Sarayı'nın duvar süslemelerinde haşhaş şekillerinin olması bu bitkiye verilen ehemmiyeti göstermektedir. Ayrıca Orta Anadolu şehirlerine ait mezar taşlarında haşhaş ve kapsüllerinin örneklerine rastlamak mümkündür.³¹⁰ Anadolu'da, özellikle Osmanlı döneminde Türklerin yanı sıra Ermeniler ve Rumlar da haşhaş tarımı ile uğraşmışlardır. Yapılan üretim sadece haşhaş elde etmeye yönelik değildi. Bu işi yapan köylüler, söz konusu bitkiden sağladıkları yağı yemek yaparken kullanmışlardır. Öte yandan haşhaş tohumu hayvan yemi olarak kullanılmış ve sapından da kerpiç yapımı için faydalanılmıştır. En önemlisi ise Anadolu'da üretilen bu maddelerin yoğun bir şekilde içilmemesiydi.³¹¹

Önceki bölümde de ifade edildiği üzere esrar (kenevir) bitkisi tarih boyunca yaygın olarak kullanılmıştır. Hatta esrara ait tekstil kalıntılarının izleri Anadolu'da M.Ö. 7.-8. yüzyıla ilişkilendirilmektedir. Bu kalıntılara Ankara'da yer alan Gordion mezar höyüklerinde denk gelinmiştir.³¹² Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde kenevirin Anadolu'da daha çok tekstil ürünü olarak kullanıldığını ispatlamaktadır. Kenevir bitkisinin Eski Çağ'da inşaat ve denizcilikte sağlam iplerin yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Hititler'de "ishamina" gibi urgan anlamına gelen kelimelere rastlanması Hititlerin bu urganları kenevirden elde ettikleri iddiasını güçlendirmektedir. Esrarın (kenevir) Anadolu'ya M.Ö. 5. yüzyılda İskitler tarafından getirildiği ileri sürülmektedir. Anacak söz konusu bitkinin Anadolu'da millatan sonra ekildiği anlaşılmaktadır.³¹³ Kimi araştırmacılara göre de, kenevirin Anadolu geçmişi M.Ö. 1500'lü yıllara kadar uzanmaktadır.³¹⁴

Anadolu'da esrar ekimi özellikle Amasya, Çorum, Gümüşhacıköy, Merzifon, Ordu, Samsun, Taşköprü, Burdur, Kütahya, Ödemiş, Tire, Malatya, Şanlıurfa, Birecik ve Suroç bölgelerinde yapılmaktadır.³¹⁵

Esrar bitkisinin Anadolu'da keyif amacıyla tüketilmesi 13. ya da 14. yüzyıla denk gelmektedir. Osmanlı'da esrar farklı isimlerle anılmıştır. Genellikle kannabis

vermeyi amaçlamıştır. Eser, bedensel isteklerin ve insan ruhunun çatışmasını bu metaforlar aracılığıyla aktarmıştır. (Fuzûlî, **Beng u Bâde**, (Çev. Murat Kaymaz), Ötüken Neşriyat, Ankara, 2016, ss. 128.)

³⁰⁹R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 29.

³¹⁰A. F. Erol, E. Yanık, "Haşhaş Bitkisinin Anadolu Kültüründeki Yeri ve İzleri", s. 207-208.

³¹¹Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 27-28.

³¹²K. Uslu, "Kenevir Bitkisinin Tarihçesi, Ülke Ekonomilerindeki Yeri ve Stratejik Önemi", s. 281.

³¹³Muhammed Fazıl Himmetoğlu, "Eski Çağda Kenevir Bitkisinin Kullanım ve Yayılımı Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", **History Studies**, XII/3, (Ocak-2020), s. 1134-1135.

³¹⁴Uğur Başer, Mehmet Bozoğlu, "Türkiye'nin Kenevir Politikası ve Piyasasına Bir Bakış", **Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi**, VI/2, (Aralık-2020), s. 128.

³¹⁵B. Turhan, **Esrar**, s. 431.

olarak bilinen Kenevir, kinnab veya kendirden elde edilen uyuşturucu ise esrar, haşış³¹⁶, beng ve benc gibi isimlerle bilinmektedir. Osmanlı'da esrar bağımlılarına ise esrarkeş tabiri kullanılmıştır. Günlük dilde esrar adı verilen bu maddeye yazı dilinde haşış, beng ve benc tabirleri kullanılmıştır. Arapça kuru ot anlamına gelen “*haşış*” daha çok esrar için kullanılmaktadır. Osmanlı'da genellikle esrar anlamına karşılık gelen “*beng*” sözcüğü tercih edilmiştir.³¹⁷ Osmanlı'da esrar; romatizma, sıtma ve gut gibi hastalıkların yanı sıra farklı hastalıklarda ağrı giderici görevi görmüştür. Özellikle mide rahatsızlığı, sindirim, boşaltım ve baş ağrısına çözüm olması için esrardan sıklıkla faydalanılmıştır.³¹⁸

B- OSMANLI DEVLETİ'NDE UYUŞTURUCU MADDELER

Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren afyon ve esrarın tıbbi özelliğinin dışında keyif aracı olarak da kullanıldığı söylenebilir. Özel olarak hazırlanmış afyon, çubuk ya da kabak denilen aletlerde yakılır ve ortaya çıkan duman çekilerek kullanılırdı. İstanbul'da esrar ve afyon çekenlerin toplandığı kahvehaneler dahi bulunmaktaydı. Esrarkeşler ile afyonkeşler bu tarz kapalı alanlarda söz konusu maddeleri kullanmaktaydılar. Yine aktarlarda çocukları uyutmak için satılan “*çocuk macunu*” afyon ile hazırlanmaktaydı ve söz konusu maddeleri satanlara da “*esnaf-ı afyonciyan*” denilirdi. Bunların dükkânları İstanbul'da tiryakiler çarşısındaydı.³¹⁹ Osmanlı Klasik Dönemi'nden itibaren geleneksel yollarla üretilen afyon, haşhaş, afyon macunu, afyon şurubu, esrar (kenevir) ve türleri tıbbi ihtiyaç için kullanılmıştır. Bunun dışında keyif verici madde olarak da tüketilmiştir. Özellikle 14. yüzyıldan sonra dönemin hekimleri tarafından yazılmış tıp eserlerinde afyonun tedavi edici özelliklerinden dolayı söz konusu maddeye geniş bir şekilde yer verilmiştir. Dahası bir tür afyonlu macun özelliğine sahip olan “*berş*” şurubunun boşaltım, sindirim ve bel ağrılarına iyi geldiği belirtilmiştir.³²⁰

³¹⁶Esrar anlamına gelen “haşış” yine uyuşturucu özelliğe sahip “haşhaş” ile karıştırılmamalıdır. Haşış maddesi Cannabis Sativa L. (Kenevir) ailesine mensup bir tür uyuşturucu iken, haşhaş ise Papaver Somniferum yani afyonu ifade eder.

³¹⁷Onur Gezer, **Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler**, s. 32-33.

³¹⁸Kaya Göktepe, “Osmanlı Sosyoekonomik Hayatında Uyuşturucu Madde Kaynaklarının Arz Boyutu: Haşhaş ve Kenevir Bitkisi”, **History Studies**, XII/6, (Eylül-2020), s. 3036.

³¹⁹Afife Mat, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Afyonun Tarihi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, XI/1-2, (Haziran-2010), s. 286.

³²⁰Kaya Göktepe, “Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları”, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, XII/19, (Eylül-2020), s. 629.

Osmanlı’da tıbbi amaçlı kullanılan uyuşturucu maddeler hem toplum hem de saray hekimleri tarafından kabul görmüştü. Dolayısıyla söz konusu maddelerin tıbbi alanda kullanımının yaygınlık kazanması halkın bu talebi karşılamak için ekonomik faaliyetlerde bulunmasına yol açmıştı. Bundan dolayı haşhaş ve kenevir gibi bitkilerin tarımda ekonomik bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Bu uğurda Karahisar (Afyon) Sancağı³²¹ afyon ve türevlerinin ekimi noktasında önemli bir konum arz etmekteydi. Bir rivayete göre buraya afyonu ilk olarak Bektaşî dedeleri getirmişti. Bu şöhretten dolayı Karahisar’ın başına “*Afyon*” kelimesini koydukları ileri sürülmektedir.³²² Afyon’dan başka Kütahya, Balıkesir, Manisa, Uşak, Amasya ve Tokat (Niksar) afyon üretimi gerçekleştirilen yerler arasındaydı.³²³ Ayrıca afyondan yapılan uyuşturucu maddeler devlet için önemli gelir kaynağı demekti. Zira 1500’lü yıllarda afyondan *öşr-i afyon* adı ile vergi alınmış ve bu vergi oranı her sene artarak devletin hazinesini rahatlatmıştı. 16. yüzyılın ilk yarısında afyon üretimi yeni başladığından öşür miktarı 5.976 akçe ile sınırlı kalmıştı. Ancak aynı yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde bu miktar altı kat artmıştı. Bu durum afyon üretiminin büyük ölçüde yaygınlaştığını göstermektedir. 17. yüzyılla birlikte Karahisar’daki afyon üretimi Anadolu’nun bütün ihtiyacını karşılayacak şekilde artmıştı.³²⁴ Evliya Çelebi’ye göre bazı Anadolu şehirlerinde afyon ya da buna benzer maddelere katılan berş satışı önemli bir gelir kaynağıydı. Çelebi; Karahisar’da sadece afyon tarımıyla uğraşan esnafın değil aynı zamanda kadınların da söz konusu maddeyi kullandıklarını hayretle karşılamıştı.³²⁵

Hans Derks’e göre Türk afyonu büyük toprak sahipleri tarafından değil özellikle Karahisar’da ve Magnesia (Aydın) çevresinde tek tek köylüler tarafından yetiştiriliyordu. Afyon İzmir’e katırlarla, genellikle üç ya da dört farklı tüccarın elinden geçerek ulaşıyordu ki bu da fiyatı artırıyordu. İzmir’de kalitesi kontrol ediliyor ve afyon hava geçirmez şekilde kapatılmış çinko kaplı tahta kutularda paketleniyordu. Bu bölgeye 1850 yılında gelen bir Batılı gezgin, “İzmir Afyonu” olarak adlandırılan afyonun yetiştirildiği yerleri ziyaret etmiş ve o günleri şu şekilde tasvir etmiştir:

³²¹Karahisar Sancağı, Osmanlı idari teşkilatında Anadolu Eyaleti’ne bağlı bir sancak merkeziydi. Karahisar-ı Sarib adıyla da anılan bu sancağın 16. yüzyıl tahrir defterlerine göre sekiz kazaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar: Kırhisar veya Kayırhisar, Ulu Sincanlı, Kiçi, Sincanlı, Sandıklı, Çöl, Şuhut, Bolvadin ve Barçanlı kazalarıydı. (Feridun Emecen, “*Afyonkarahisar*”, TDVİA, I, İstanbul, 1988, ss. 443-446.)

³²²“*On İkinci Adım*”, *Taşpınar Dergisi*, I/12, (29 Ekim 1933), s. 269.

³²³K. Göktepe, “*Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları*”, s. 629-630.

³²⁴Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı*, TTK, Ankara, 2013, s. 272-273.

³²⁵Suraia Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 263.

“Birkaç küçük konutun yakınında haşhaş tarlaları vardı. Binalarda kazanlar duvarla çevrilmiş ve afyon topaklarını kurutmak için kaplar duruyordu. Bu tarlalara zehirli dumanları nedeniyle sabahları ve gün batımından sonra kimse uğramazdı. Çok tehlikeli olarak algılandıkları için halk akşamları evlerinde saklanırlar... Ben kendim, sabah ve akşam haşhaş tarlalarına çok yaklaştığımda insanın nasıl başının döndüğünü, depresif ve huzursuz olduğunu deneyimledim. Gündüz böyle bir durum söz konusu değildir. Gün batımından sonra havanın nemi artarsa deneyimsiz insanlara çeyrek saat içinde baş ağrısı ve hoş olmayan duygular veren oldukça narkotik bir duman yayılır.”³²⁶ Buna göre Türk köylüsünün haşhaş tarımı ile yakından ilgilendiğini göstermektedir.

19. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz seyyah Edwin John Davis, Türkiye’ye bir gezi gerçekleştirmiştir. İzmir, Denizli ve Antalya’ya uzanan seyahati boyunca Davis, birçok antik kenti dolaşmış ve bu gezi sırasında tanık olduğu gözlemlerini “Anatolica” adlı çalışmasına aktarmıştır. Burada haşhaşın kazınarak afyonun toplanmasının büyük bir dikkat ve özen gerektiğini ifade etmiştir. Bu işlemin köyün kadınları ve çocukları tarafından yapıldığını belirtmiştir.³²⁷

I- Osmanlı’da Uyuşturucu Madde Kullanımı

Osmanlı’dan önceki Türk-İslam devletlerinde uyuşturucu maddeler gerek tıbbi ihtiyaçlar gerek keyif aracı olarak kullanılmıştır. Osmanlı’da da aynı durum geçerli olmuş, söz konusu maddeler Osmanlı Klasik Dönemi’nden itibaren kullanılmaya başlanmış ve devletin son yıllarına kadar devam etmiştir.

Osmanlı hükümdarları, Birinci Bayezid’e (Yıldırım) (1360-1403) kadar her türlü zevk ve eğlenceden uzak durarak millete örnek olmuşlardı. Yıldırım Bayezid, bu kuralı bozan ilk kişidir. Bayezid, başarılarının sarhoşluğuyla zevcesi Sırp Prensesi Alibera ile veziri Ali Paşa’nın teşvikiyle zevk ve sefaya dalmıştır.³²⁸ Zevk ve sefa anlayışı İkinci Bayezid (1447-1512) döneminde çok farklı bir anlayışa bürünmüştü. İçkinin bu dönemde afyon ve esrar ile birlikte kullanımının ayyuka çıktığı söylenebilir. İkinci Bayezid’in Amasya’da vali olarak bulunduğu sıralarda yakın çevresinden hatta adamlarından olduğu ileri sürülen Abdurrahman Çelebi ile Fenerizade Ahmet Çelebi’nin esrar ve afyon kullandıkları bilinmektedir. Bu iki şahsın sadece kullanmakla yetinmedikleri aynı zamanda şehzade Bayezid’i de alıştırdıkları yönündeki

³²⁶H. Derks, *History of the Opium The Assault on the East, ca. 1600-1950*, p. 114.

³²⁷Edwin John Davis, *Anadolu*, (Çev. Funda Yılmaz), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 104-105.

³²⁸R. Saka, *Uyuşturucu Maddeler, (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)*, s. 29.

söylentilerden babası Fatih Sultan Mehmet (1432-1481)³²⁹ haberdar olunca, derhal bunları idam ettirmek istemiştir. Ancak sultandan önce davranan şehzade bu iki arkadaşını imparatorluk dışına çıkartmış ve daha sonra padişah olunca tekrar maiyetine almıştı. Fatih, şehzadenin yerini derhal değiştirmiş ve onu Konya'ya vali olarak atamıştır. Fakat Bayezid, Konya'da da esrar kullanmaya devam etmiş hatta bir ara aşırı doz alınca hastalanmış ve üç gün yataktan çıkamaz olmuştu. Bunun sebebini soran Fatih, Beyazid'in nezle olduğu ve nezlenin yumuşaması için fazla esrar aldığı cevabını almıştı. Her ne kadar babasından gizlemeye çalışsa da halk arasında Bayezid'in esrar kullandığı bilinmekteydi.³³⁰ İkinci Bayezid ile ilgili söylentilerin doğruluğuna kani olan Bedii Nuri Şehsuvaroğlu aynen şu ifadeleri yazmıştır: *“Bayezid II gençliğinde alkole ve afyona ve bilhassa afyon şurubuna, Berş'e, müptela olduğundan uzun senelerdir deveran ve cümleyi asabiye zaafına müptela idi; bu sebeple hareketsiz kalmış, halka görünmez olmuş ve devlet idaresini vezirine bırakmıştı.”*³³¹ İkinci Bayezid döneminin sönük geçmesinde eğlence, zevk ve madde kullanımının etkili olduğu çoğu araştırmacının hemfikir olduğu bir konudur.

Hem ağrıyı dindirmesi hem de kolşisine³³² bağlı ishali azaltması nedeniyle afyon, dinmeyen gut hastalığında sultan hekimleri tarafından kullanılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in de gut hastalığına yakalandığı ve bu hastalığın ataklarının azaltılması amacıyla afyon ile tedavi edildiği bilinmektedir. Fatih'in ölüm sebebi her ne kadar afyon maddesiyle ilişkilendirilse de bu konuda farklı rivayetler söz konusudur.³³³ Sultana faydalı olacağı düşünülen fakat aksine onun ölümüne neden olan zehirli bir ilaç

³²⁹Fatih Sultan Mehmet döneminde içki ve afyonun kullanıldığına dair nakledilen şu hikâye oldukça ilginçtir: Divan kâtiplerinden şair Tokatlı Melihi'nin *“ayyaşların piri”* olduğu iddia edilmektedir. Melihi'nin bu durumu Padişaha iletilmiş ve huzura çağrılan Melihi, burada ağır baskı ve tehdit altında bir daha içki içmeyeceği konusunda yemin ettirilmiştir. Yemin eden Melihi, memeden kesilmiş çocuğa dönmüştür. Birkaç gün kendini zorlayarak içki içmeyince halden düşmüş ve divan toplantılarına dahi katılamaz olmuştur. Melihi'nin bu durumu herkesi endişelendirmiş ve ona kendine gelmesi için Arnavut bozası, afyon (Beng), afyon hapları kullanılması tavsiye edilmiştir. Lakin bunların hiçbirisi işe yaramamıştır. Nihayetinde daha fazla dayanamayan Melihi, meyhanede sızıp kalmıştır. Buldukları zaman kavuk ve pabuçlar bir tarafta halk başına toplanmış o da sonsuz bir neşe ve şetaret içinde şu iki dizeyi okumuştur: *“Aferinler şarab-ı gül renge, lanet olsun bozaya ve benge...”* (Reşat Ekrem Koçu, **Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri**, Doğan Kitap, İstanbul, 2002, s. 24-25.)

³³⁰R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler, (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 30.

³³¹Bedii Nuri Şehsuvaroğlu, *“Osmanlı Padişahlarının Âkibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”*, V. Türk Tarih Kongresi, (12-17 Nisan 1956), **Kongreye Sunulan Bildiri**, Ankara, 1960, s. 397.

³³²Kolşisin (colchicine) özellikle gut, Akdeniz anemisi, Behçet hastalığı ve FMF tedavisinde kullanılan bir tür ilaçtır. Güz Çiğdemi çiçeğinden elde edildiğinden bu isimle anılır. (Gülşel Kavalalı, *“Bitkisel Aktif Madde Olan Kolşisin'in Etnofarmakolojik Yönden Değerlendirilmesi”*, **Lokman Hekim Dergisi**, IV/1, (2014), s. 17.

³³³Talha Uğurluel, Berkant Muammer Kayatekin, *“Fatih Sultan Mehmed'in Ölüm Nedeni Nedir?”*, **Tarih Okulu Dergisi**, X/30, (Temmuz-2017), s. 52.

verildiği düşünülmektedir. Bu ilacın sultanın bağırsaklarını tıkadığı öne sürülmüştür. Aşırı dozda verilen opiatların akciğerde kanamaya neden olduğu bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet'e aşırı oranda verilen afyondan zehirlendiği ve öldüğü kuvvetle muhtemeldir.³³⁴ Aşıkpaşazâde³³⁵, Sultanın ölümü ile ilgili "*Vefatına sebep ayağındaki zahmettir. Tabipler ilacında aciz kaldılar. Sonunda bütün tabipler bir araya gelerek tedavi için ayağından kan alınması noktasında görüş birliğine vardılar. Ayağından kan aldılar, zahmet daha da arttı. İyileştirmek için şarabı fariğ*³³⁶ verdiler, fayda etmedi. Allah'ın rahmetine kavuştu"³³⁷ ifadesi sultanın zehirlenerek öldürüldüğüne işaretir.

Yine Aşıkpaşazâde'nin şu mısraları Fatih'in ölümüne binaen yazılmıştır:

*"O tabipler şerbeti kim verdi hâna
O hân içti şarabı kana kana
Çiğerin doğradı şerbet o hânın
Hemindem zâr etti yana yana
Did niçün bana kıydı tabipler
Boyadılar ciğeri cânı kana
İsabet etmedi tabip şarabı
Timarları kamu vardı ziyana
Tabipler hâna çok taksirlik etti
Budur doğru kavl düşme gümâna
Duâ et Âşıkî hân hakkında
Ki nûr-ı rahmete cânı boyana
İlahi cümle oğlun pir görsün
Oğul oğlanları gelsin divâna"*³³⁸

³³⁴Zeynep Tirmikçioğlu, "*Baba, Oğul ve Zehir: Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayazıt'ın Ölümlerinin Onbeşinci Yüzyıl Zehirleri Işığında Yeniden Değerlendirilmesi*", **Zeitschrift Für Die Welt Der Türken**, XII/2, (Ağustos-2020), s. 106.

³³⁵Asıl adı Derviş Ahmed, mahlası Aşıkî'dir. Fakat daha çok Aşıkpaşazâde adıyla bilinmektedir. 1400 yılında Amasya Sancağı'nda dünya geldi. II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerine şahitlik etmiştir. Hatta Fatih'ten bazı ihsanlar görmüştür. 1487 yılından sonra öldüğü söylenmektedir. Daha çok Tevârih-i Ali Osman eseriyle tanınmaktadır. (Abdülkadir Özcan, "*Aşıkpaşazâde*", **TDVİA**, IV, İstanbul, 1991, s. 6-7.)

³³⁶Aşıkpaşazâde, "*şarabı tiryakı faruk*" yerine "*şarabı fariğ*" kelimesini kullanmıştır. Tiryak-ı fârûk, bir çeşit macun olup zehir ve bazı hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Şarabı fariğ, kusturan şurup anlamına gelmektedir. Hekimler tiryak-ı fârûkun beden ve ruh sağlığını koruduğunu ifade etmişlerdir. Tarihte devlet yöneticileri ve zengin kesim zehirlenmelere karşı korunmak amacıyla arayışlara girmişlerdi. Bu bağlamda hekimler pek çok panzehir karışımları hazırlamışlardı. Bunlardan biri de tiryak-ı fârûktur. (Gülşah Gaye Fidan, "*Klasik Türk Edebiyatında "Tiryâk-ı Fârâk*", **Asia Minor Studies**, X/2, (Nisan-2022), s. 173-178.)

³³⁷Derviş Ahmed Âşıkî, **Aşıkpaşazâde Tarihi**, (Hzl. Ayşenur Kala), Kamer Yayınları, İstanbul, 2013, s. 335.

³³⁸Derviş Ahmed Âşıkî, **Aşıkpaşazâde Tarihi**, s. 335-336.

Osmanlı sultanları arasında afyonu sağlık sorunlarından dolayı kullanan bir diğer kişi Yavuz Sultan Selim'dir. Yavuz, uzun zaman boyunca acısını çektiği şirpençe ya da çıban olduğu iddia edilen hastalığa karşı iyi geleceği düşünülen afyondan yapılmış kremi kullanmıştı.³³⁹ Birinci Süleyman'ın da (Kanuni Sultan Süleyman 1494-1566) afyon kullandığı iddia edilmiştir. İddianın sahibi 1534'te İstanbul'da bulunan Venedik Senatosu sekreteri Beneddetto Ramberti'dir. Ramberti, Sultan Süleyman'ın öfkesini ve melankolik duygularını afyon yutarak kontrol altına aldığını yazmıştır. Bundan dolayı son derece şakrak ve neredeyse sarhoş bir duruma geldiğini de eklemiştir.³⁴⁰

Osmanlı'da afyon daha çok *"tiryak"* tabiri ile anılmakta ve afyonu kullananlara ise *"tiryaki"* denilmekteydi. Payitaht'ta *esnaf-ı bengciyan* adı ile bilinen bir zümre vardı. Bunlar genellikle Süleymaniye'de Tiryakiler Çarşısı denilen yerde bulunan dükkânlarda şurup, levha ve macun gibi esrar içeren zararlı maddeleri hazırlayıp madde bağımlılarına -tiryakilere- satarlardı.³⁴¹ İstanbul halkının yüzde sekseninin afyon kullandığı, cami ve tekkelerde bulundukları esnada bile ceplerinde taşıdıkları hap şeklinde olan afyonu aldıkları iddia edilmektedir. Kutuların içinde saklanan ve hap tarzında yapılmış gıda diye tabir ettikleri afyon hayli kullanılmaktaydı. Afyon kullanımı konusunda herhangi bir kısıtlama olmadığı için İstanbul'da serbestçe tüketilmekteydi.³⁴² O günlerden kalma ve afyon kullanımını çağrıştıran *"Afyonu Patlamak"* deyimini İskender Pala şöyle açıklamaktadır: *"Eski tiryakiler, ramazanda afyonu macun haline getirir ve mercimek büyüklüğünde toplar yapıp her sahurda iki üç tane yutarlarmış. Ancak her bir macunu sırasıyla bir, iki, üç kat kâğıtlara sarmayı da ihmal etmezlermiş. Böylece kâğıt, mide öz suyunda eriyince macun midede dağılır ve birkaç saatliğine keyif devam edermiş. Tabii iki kat kâğıda sarılan macun, birkaç saat sonra, üç kat kâğıda sarılı macun da onu takiben kana karışınca tiryaki iftara kadar rahat etmiş oluverir. Ancak bu planın yolunda gitmediği, afyonun kâğıdının zor parelendiği yahut kana karışması geciktiği durumlarda tiryaki krizlere girer ve dış dünyadan adeta kopar. Afyonu patlayıp kana karışmasıya kadar farklı tepkiler verir. Konuşulan veya yapılan şeye uygun karşılık verilmeyen, anlama ve algılamada geciken durumlarda "Daha afyonu patlamadı galiba!" gibi cümleler söylenmesi bundandır."*³⁴³ Yine Kaygusuz

³³⁹Mutlu Çelik, *Uyuşturucu*, Alter Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 23.

³⁴⁰Burak Onaran, *Mutfakta Yemeğin Politik Serüveni*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 143.

³⁴¹Abdülkadir Erkal, *"Divan Şiirinde Afyon ve Esrar"*, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XIV/33, (Şubat-2010), s. 27.

³⁴²Abdülaziz Bey, *Osmanlı, Âdet, Merasim ve Tabirleri-İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil*, (Hzl. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günya), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 325-326.

³⁴³İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 6.

Abdal'ın manzumelerinde 15. yüzyılın başlarında “âşıklar otu” olarak adlandırılan esrarın Kalenderi³⁴⁴ dervişlerin haricinde toplumun en alt katmanını oluşturan işçi sınıfında oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Esrar ve esrar ekiminin Osmanlı'da belirli zamanlarında kahve ya da tütün ürünleri gibi yasaklanması şarkiyatçı anlatılar ve seyahatname edebiyatında söz konusu maddeyi marjinalleştirmekteydi. Ancak esrar 19. yüzyılda bu marjinal denilen alanın dışına çıkarılarak hem Osmanlı hem de Batılı doktorlar ve uzmanlar tarafından farklı disiplinlerin –farmakoloji, psikoloji, hukuk- konusunu teşkil edecekti.³⁴⁵

Osmanlı'da padişahlarından tutun da devlet kademesinde çalışan hemen herkesin afyon ya da esrar kullandığı iddia edilmektedir. Mesela 1584 yılında III. Murat döneminde (1566-1574) Sadrazam olarak atanan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın³⁴⁶ dahi afyon tiryakisi olduğu en yaygın söylentiler arasındadır. III. Murat, Osman Paşa'nın afyon kullanıp kullanmadığını öğrenmek için sarayda bir görüşme gerçekleştirir. Afyon kullandığı bilinmesine rağmen bu görüşmeden sonra Paşa'ya Sadrazamlık makamının tevdi edilmesi oldukça ilginçtir. Padişah, Osman Paşa'dan uzun soluklu bilgiler vermesini istemiş lakin Paşa'nın yaşı hayli ilerlediği için oturmasını buyurmuştu. Osman Paşa, bunu kabul etmeyerek dört saat boyunca ayakta Padişahın huzurunda konuşmasını yapmıştı. Bunun üzerine Padişah “*elhamdülillah, bir şüphemiz varidi, zail oldu*”³⁴⁷ demiştir. Reşat Saka, III. Murat'ın da uzun bir süre afyon kullandığını ancak

³⁴⁴Menşelerini Horasan mektebi veya sadece Melametiye denen zümreden alarak Cemalü'd-din Savi (1070-1071)'den sonra Suriye, Mısır, İran, Irak, Hindistan, Orta Asya ve Anadolu bölgelerinde yükselen bir tarikat olmuştur. Tarikat üyelerinin giyim kuşamı, yaşam tarzları ve hatta ahlaki davranışları itibarı ile biraz Hint Sadhu'larını anımsatan bu tarikat, farklı zaman ve farklı mekânlarda kendilerine has özelliklerle hareket etmişlerdir. Kalenderiler, saçlarını, sakal ve bıyıklarını tıraş ederek bayraklarla dümbeleklerle kalabalık gruplar halinde şehirden şehre gezen tiplerdir. Bazı merkezlerde tekkeleri olmakla birlikte genellikle gezgincilerdir. (Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 118.)

³⁴⁵Ufuk Adak, “*Âdî Kenevirin Bir Dürüsü*”: *Son Osmanlı İmparatorluğu'nda Esrar*”, s. 125.

³⁴⁶16. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli devlet adamı sıfatına haiz Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1527 yılında Mısır'da doğduğu bilinmektedir. Babasının adı Özdemir'dir ve Çerkez kökenli olan ailenin ne zaman Mısır'a geldiği belli değildir. Afrika'da önemli girişimlerde bulunmuş ve asıl tanınması Yemen'deki başarılarından sonra olmuştur. Burada kısa süre içinde Sancakbeyi görevine getirilir. Daha sonra Habeş Beylerbeyi olarak atanır. Böylece giderek tanınan Osman Paşa, artık önemli kademelerde aranılan isim olmuştur. 1584 yılında Sadrazam olana kadar Osmanlı ordusunda birçok faaliyette bulunan Osman Paşa, Osmanlı tarihinde derin izler bırakmıştır. Ömrünün önemli bir bölümünü at sırtında ve savaş alanlarında geçiren Osman Paşa, 1585 yılında vefat etmiştir. Kabri Diyarbakır'dadır. (Çetin Sungur, **Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara, 2012, ss. 169.)

³⁴⁷Sultan Murat o görüşmeden sonra tam tafsilatıyla şu açıklamayı yapmıştır: “*Osman Paşa için bana, eğer ki, sahib-i seyfidir, feemma mağlub-ı keyfidir. Bâhusus ki birine değil ikisine bile mübteladır. Afyon ü berşe ibtilasından gayri âlüde-i meyhamrâdır demişler idi. Ya'ni ki, Vezîr-i a 'zâm olup divan sürmeğe kadir değildir, mazmununu eda eylemişler idi. Pes kendini nâ-çar, tâ çâr-ı sâat huzurunda ihzar ü takrir-i muhârebat ile ma-fizzamirini istihbar eyledim ki, fi-nefsi'l-emr mübtela-yı berş ü afyon ise âkıbetinde*

zararlarının farkına vardıktan sonra terk ettiğini ileri sürmüştür. Bu yüzden birinin afyon kullanıp kullanmadığını anlayacak bilgiye sahip olduğunu da eklemiştir.³⁴⁸ Bu görüşme esnasında Osman Paşa'nın dört saat boyunca ayakta kalması Padişahı, Paşa'nın afyon tiryakisi olmadığına ikna etmiştir. Ya da en azından öyle görünmek istemiştir.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanı sıra afyon tiryakisi olduğu öne sürülen bir diğer paşa da lakabından da anlaşılacağı üzere “*Tiryaki*” ya da “*Tirü*” Hasan Paşa'dır. Hasan Paşa'nın her ne kadar tiryakiliği kahve gibi gösterilerek gizlenilmeye çalışılsa da aslında tam bir afyon tiryakisi olduğu söylenebilir. Milli Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan “*Kanije Savunması ve Tiryaki Hasan Paşa*” adlı çalışmada neden “*Tiryaki*” lakabının kullanıldığı şu iki mısra ile özetlenmiştir: “*Sen sen ol ehl-i keyf olan yerde / Eksik etme kahveyi bir ferde.*”³⁴⁹ Bir diğer görüşe göre Hasan Paşa'ya afyon tiryakiliği yakıştırılmadığından Paşa'yı aklamak için kahve bağımlısı söylemi ön plana çıkarılmıştır.³⁵⁰

Türkiye tarihinde hem dini-tasavvuf hem de sosyokültürel ve folklorik açılardan derin izler bırakan Kalenderî tarikatı³⁵¹ 13. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da birçok toplumsal olay merkezinde yer almıştır. Kalenderî dervişlerinin toplumsal normlara uyma veya dini kurallara karşı lakayt davranışları toplumda afyon ya da esrar bağımlıları olarak anılmalarına neden olmuştur. Söz konusu tarikat, 16. ve 18. yüzyıllar arasında Anadolu'da adından sıkça bahsedilecek bir konuma gelmişti. Bu dönem yazar

‘alâmat-ı kesel ü kelal zahir ola. Ve eger giriftar-ı şarâb-ı gül-guna meftun ve alûde-i gül-efsûn ise yine mukaddemat-ı humar-ı mucibil infisal, kema yenbagi bahir ola. Hala ki ol uyubdan biri idügi sabit oldu. Bizim dahi teslim-i vekaletlereayamız taayyün buldu.” (Yücel Öztürk, “Özdemiroğlu Osman Paşa”, *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, IV/1, (Haziran-2022), s. 215.)

³⁴⁸R. Saka, *Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)*, s. 32.

³⁴⁹Genel Kurmay Başkanlığı, “*Kanije Savunması ve Tiryaki Hasan Paşa*”, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Askeri Büyükleri ve Zaferleri, Seri No: 12, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1986, s. 2.

³⁵⁰Ahmet Şefik Şenlik, *Tiryâkî Hasan Paşa Gazavât-nâmesi ve Bazı Filolojik Notlar*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2017, s. 104.

³⁵¹Kalenderî Tarikatı, Kalenderîlik ya da Kalender'îyye, 10. yüzyılda İran Horasan'ı ile Meveraünnehir dolaylarında geniş bir alana yayılmış ve sonraki yüzyıllar boyunca etkisini sürdüren, Melamilik tarikatının bir kolu olduğu düşünülmektedir. 12. yüzyılda Cemaleddin Savi adlı Safevi Devleti'nden bir sofinin girişimleri sonucunda teşkilatlanarak Orta Doğu'da ve Ön Asya'da geniş bir ağ kuran tasavvuf akımıdır. Kelenderîler, mala, mülke önem vermeyen, dini normlara aykırı davranışlarda bulunan, dilenerek yaşayan kimselerdir. Toplumdan önemli ölçüde kendilerini tecrit etmiş, kanaat anlayışına sahip bir topluluktur. Kalenderîlerin Anadolu yolculuğu ise 13. yüzyılda Moğolların istilasını sonucunda gerçekleşmiştir. Anadolu'da oldukça önemli sosyokültürel, ekonomik değişimlerin yaşanmasında etkili olmuşlardır. Anadolu'da meydana getirdikleri etkili ve büyük sonuç: Bektaşilik gibi heterodoks bir tarikata zemin hazırlamalarıdır. Anadolu'da giderek büyüyen Kalenderîler, üç büyük isyan hareketine girişmişlerdir. Bunlar Şahkulu, Celali ve Şah Kalender isyanlarıdır. 17. yüzyılın sonlarına doğru Bektaşilik tarikatının içinde eriyerek yok olmuşlardır. (Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 384.)

ve şairlerinin eserlerinde Kalenderîlere dair izlere rastlamak mümkündür.³⁵² Bernard Lewis, tarikatları ve dervişleri dinsel-toplumsal başkaldırıların ateşleyicisi olarak görmüştür.³⁵³ 16. yüzyıl yazarlarından Vahîdî, Kalenderî tarikatını diğer Sünni zümrelerden ayıran gizemli özelliğinin esrardan kaynaklandığını düşünür. Kalenderîler bu maddeyi ve bunu saklayıp çekmek için kullandıkları cüradanı³⁵⁴ yanlarından hiç ayırmazlar. Bunu ise Hz. Âdem'den kalma kutsal bir olgu olarak görmekteydiler. Onlara göre Hz. Âdem cennetten kovulduğunda duyduğu üzüntüyü hafifletmek amacıyla esrarı kullanmıştı. Dolayısıyla esrarı ilk kullanan kişinin Hz. Âdem olduğunu öne sürüyorlardı.³⁵⁵ Dönemin pek çok şairinin dizelerinde Kalenderîlerin cüradanlarda esrar hokkası taşıdıkları ve yoğun bir şekilde esrar çektikleri belirtilmiştir. Örneğin, Kalenderî şair Hayalî'nin şu dizelerinde esrarın kutsiyetine bir gönderme yapılmıştır: *"Her gubâr içinde bir hurşîde eylerdun nazar/cür'adânımdan eger nûş eylesen esrârımı."*³⁵⁶ 16. yüzyıl divan şairlerinden Bakî (1526-1600) *"Cür'a-dan abdala gerçi mahzenü'l-esrardûr/Rind-i dürd-âşâma sâgar matla'u'l-envârdur"* dizesinde cüradanın dervişler için esrar mahzeni, kadehin ise şarap içen rinde nurların doğuş yeri olduğunu söylemiştir.³⁵⁷ Yine bu dönem seyyahlarının da Kalenderî dervişleri ile ilgili gözlemleri oldukça dikkat çekidir. Anadolu'yu gezmeye gelen Schweigger, dervişlerin vücutlarını hem kızgın demirle hem de bıçakla yaraladıklarını ama bu işlemleri yapmadan önce afyon alarak acıya karşı duyarsız hale geldiklerini kaydetmiştir. Bir başka seyyah da Dervişlerin esrarı afyonla birlikte kullandıklarını ve iyice sarhoş olduktan sonra şeyhlerinin isimlerini zikrederek vücutlarının her yerini bıçakla kestiklerini ve bu yaraları pamukla tedavi ettiklerini ifade etmiştir.³⁵⁸ Görüldüğü üzere Kalenderîlerle birlikte esrarın Anadolu yolculuğu başlamıştır.

Metin And *"16. Yüzyılda İstanbul"* adlı çalışmasında, İstanbul'da uyuşturucu maddelerin kullanımı ile ilgili daha çok yabancı seyyahların/yazarların gözlemlerini aktarmaktadır. Mesela Fynes Moryson'dan alıntılacağı şu ifadeler o tarihlerde

³⁵²Büşra Bağcı, *"Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Kalenderî Gruplar"*, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, III/2, (Ekim-2020), s. 241.

³⁵³Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 8. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2015, s. 547.

³⁵⁴Farsça yudumluk anlamına gelen cüradan, genellikle kabaktan yapılarak ve kap şekli verilerek içinde esrar çekmeye yarayan bir tür alettir.

³⁵⁵O. Gezer, **Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler**, s. 90.

³⁵⁶Erdem Sevimli, *"16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Kalenderî Algısı"*, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, XVIII/35, (Haziran-2020), s. 54.

³⁵⁷Sibel Üstünyer, **Divan Edebiyatında Kalenderîlik ve Kalenderîler (15.-16. Yüzyıllar)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mücahit Kaçar), İstanbul, 2022, s. 53.

³⁵⁸Esma Şahin, *"Bakî Dîvânı'nda Tasavvufî ve Batınî Kültür"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/33, (2014), s. 264-265.

uyuşturucunun Türkiye’deki durumunu gözler önüne sermektedir. Moryson, Osmanlı askerinin savaşa giderken afyon kullanarak galeyana geldiğini yazmıştır. Batı’da uyuşturucunun zararlı sayılmasına karşın Türkiye’de hem fakir hem de zengin kesimin çok rahat bir şekilde kullandığını kaydetmiştir.³⁵⁹ Yine bir diğer gezgin Hans Dernschwam³⁶⁰ Türkler arasında uyuşturucu maddelerin yaygın olmasını şarabın yasak edilmesine bağlamıştır. Türklerin neşelenmek ve keyiflenmek amacıyla maslak (esrar) denilen maddeyi içtiklerini söylemiştir. Söz konusu maddenin İstanbul’da çok rahat bir şekilde satıldığını da eklemiştir. Uyuşturucu maddelerin İstanbul’a Anadolu’dan ve Arabistan’dan geldiğini ayrıca şehrin her yerinde çok rahat bir şekilde bulunabildiğini belirtmiştir.³⁶¹ 1546 yılında Anadolu ve Mısır’a bir seyahat gerçekleştiren Fransız doğa bilimcisi Pierre Belon, Türklerin afyon kullanımı ile ilgili şu gözlemlerini not düşmüştür: “*Cebindeki son kuruşla afyon satın almayacak tek bir Türk yok. Savaşta da barışta da yanlarında taşıyorlar bu maddeyi. Daha cesaretli olacakları, savaşın tehlikelerinden daha az korkacakları inancıyla afyon yiyorlar. Savaş zamanları öyle büyük miktarlarda satın alıyorlar ki kimse afyon bulamaz oluyor.*”³⁶² Anadolu’ya bir şekilde yolu düşen çoğu gezginin Osmanlı’da keyif verici maddelerin tüketilmesi konusunda hemfikir oldukları görülmektedir.

Osmanlı’da afyon, esrar, kahve ve tütün ile alakalı meseleler hakkında önemli tartışmalar yaşanmıştır. Söz konusu maddelerin kullanımını konu alan risaleler kaleme alınmıştır. Risalelere 17. yüzyılda yaşamış Câbîzâde Halil Fâiz Efendi (1674-1722) tarafından yazılan *El-Kelimâtü’l-Usûliyye*’sini örnek göstermek mümkündür.³⁶³ Afyon, tütün ve kahve gibi konulara yönelik fıkhi açılardan tartışmaları yine fıkıh yöntemi çerçevesinde açıklamaya çalıştığı bir diğer risalesi ise *el-Kelimâtü’l-usûliyye fî massi’d-duhân ve şîrbi’l kahve ve bel’il-afyûn* adlı çalışmasıdır.³⁶⁴ Câbîzâde bu meseleyle ilgili görüş beyan edenleri özellikle de kerahetine hükmedenleri şu şekilde eleştirmektedir:

³⁵⁹Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam**, Akbank Yayınları, İstanbul, 1993, s. 189.

³⁶⁰Hans Dernschwam (1494-1568), 16. yüzyılın ortalarında Türkiye’ye bir seyahat gerçekleştiren Almanyalı yazar, Kanuni Sultan Süleyman devrinde İstanbul ve Amasya illerini gezerek buradaki gözlemlerini kaleme almıştır. Türkiye’deki gözlemlerini yazdığı “*İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*” Yaşar Önen tarafından çevrilmiştir. (Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat**, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 427).

³⁶¹M. And, **16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam**, s. 192.

³⁶²M. Booth, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, s. 22.

³⁶³Ali Yörür, “*Câbîzâde Halil Fâiz Efendi’nin Râmî Mehmed Paşa’ya Sunduğu Bahâriyyesi*”, **HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi**, V/10, (Nisan-2019), s. 203.

³⁶⁴Taha Yasin Tan, “*Osmanlı’da Afyon, Kahve ve Tütün Hakkında Bir Usul Tartışması: Câbîzâde Halil Fâiz Efendi ve El-Kelimâtü’l-Usûliyye’si*”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, XLVIII, (Temmuz-2022), s. 114.

Afyon yutmak, kahve içmek, tütün çekmek gibi maddelerin mubah olduğunu söyleyenlerin dışında din âlimlerinin görüşüne başvurmadan bunların kerahetine hükmedenlerin bulunduğunu belirtmiştir. Her iki tarafında müçtehitmiş gibi delil ve işaretlerle görüşlerini bildirdiklerini de eklemiştir. Sözünü onlara ve onları taklit edenlere yazıklar olsun diyerek bitirmiştir.³⁶⁵

IV. Murat (1623-1640) döneminde yaşanan bir hadise afyonun saray çevresindeki yaygınlığı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Şöyle ki IV. Murat'ın Hekimbaşı Emir Çelebi, afyon bağımlısıydı ve bu durumundan padişahın haberi yoktu. Bir şekilde padişahın haberi olunca Emir Çelebi'yi yanına çağırılmış ve afyon hokkasını istemişti.³⁶⁶ Çelebi, ilk başlarda direktse de padişahın emrine boyun eğmek zorunda kalmış ve cebinden çıkardığı afyon hokkasını padişaha göstermişti. Bu olaydan önce IV. Murat, Emir Çelebi'ye afyon kullanıp kullanmadığını sormuş lakin öldürülme korkusundan hayır cevabını almıştı. Emir Çelebi, durumu kurtarmak için “*Padişahım, ıslah olunmuş, zararı gitmiş afyondur*” dese de padişah ikna olmamış ve hepsini yemesini emretmişti. Emir Çelebi, korkudan bütün afyonu yutunca bir süre sonra zehirlenerek ölmüştü.³⁶⁷ Sultan Murat'ın keyif verici zehirli maddelerle mücadelesinde bu olay öncü bir etki oynamıştır.

Sultan Murat döneminin bir diğer önemli olayı ise Tıflî Ahmed Çelebi'nin³⁶⁸ afyon ve keyifli madde düşkünlüğüdür. Tıflî, keskin zekâsı sayesinde Sultan Murat'ın hizmetine girerek meddahı ve nedimi olmuştur. Meddah geleneğinin de önemli temsilcisi olduğu kabul edilmektedir. Ahmed Çelebi tarafından kaleme alınan Tıflî Efendi Hikâyeleri, afyon, esrar, tütün, kahve ve şarap gibi öğelerin ve bunların beraberinde getirdiği eğlence ile zevk kültürünün oldukça yaygın olduğu toplumsal hareketliliği yansıtmaktadır. Bu hikâyelerin başkahramanı Tıflî, ehl-i keyf kültürüyle ve

³⁶⁵T. Y. Tan, “Osmanlı'da Afyon, Kahve ve Tütün Hakkında Bir Usul Tartışması: Câbizâde Halil Fâiz Efendi ve El-Kelimâtü'l-Usûliyye'si”, s. 129.

³⁶⁶Abdulkadir Erkal, “Osmanlı'da Afyon ve Esrar Kullanımı”, **Gazete Duvar**, 25 Mayıs 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/> (E.T.: 25.01.2024).

³⁶⁷Reşat Ekrem Koçu, **Osmanlı Tarihinde Yasaklar**, Doğan Kitap, İstanbul, 1963, s. 131-132; Reşat Ekrem Koçu, **Tarihimizde Garip Vakalar**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 39.

³⁶⁸Tıflî Ahmed Çelebi, divan şairi ve meddah kimliğiyle bilinmektedir. İstanbul'da doğduğu öne sürenlerle birlikte Trabzon'da dünyaya geldiği de söylenmektedir. Doğum tarihine dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak 1660-64 yılları arasında öldüğü iddia edilmektedir. Şiir yazmaya çocuk yaşlarda başladığından dolayı “Tıflî” mahlasını almıştır. Şiirleri ve meddahlığı ile döneminde sevilen siması olmuştur. IV. Murat döneminde yaşayan Tıflî, kısa sürede padişahın hizmetine girerek onun meddahı ve nedimi olur. Oldukça yetenekli bir kişiliğe sahip olduğu için sarayda da sevilen biri olmuştur. (Bekir Çınar, “Tıflî Ahmed Çelebi”, **TDVİA**, XLI, İstanbul, 2012, s. 89-90.)

bu kültürün tüm tüketim maddeleriyle iç içe bir karakterdir.³⁶⁹ Tıflı'nın kendisinin afyon içtiği ve ehl-ı keyf olduğuna dair anlatılar Sultan Murat döneminde uyuşturucu yaygınlığını gözler önüne sermektedir. Şiir okuması, meddahlığı ve hikâyeleri ile padişahın övgüsüne laik görülen Tıflı, afyon kullanmasına rağmen padişahın iltifatına mazhar olmuştur.³⁷⁰

Kalenderîlerden ötürü diğer tarikatların da aynı şekilde zevk ve sefaya düşkün olduğu özellikle Mevlevilerin de esrar, afyon ile şarap kullandıkları söylene dahi Asaf Halet Çelebi buna katıyetle karşı çıkmaktadır. Mevlevileri tanımlarken şu cümleleri sarf eder: *“Eski Osmanlı cemiyeti içinde bu şekilde pek hususi ve zarif kıyafetleriyle nazar-ı dikkat çeken Mevlevilerin bir de kendilerine has olan ve terbiye ve imanlarından gelen zarif konuşmaları ve ıstılahları vardır. Ancak bazı kimselerin iddia ettikleri gibi Mevlevilerde, hele Mevlevi dergâhlarında müskiratın ve diğer şeylerin her türlü şiddetle memnu ve menfurdur.”*³⁷¹ Buna karşın Onur Gezer, Mevlevi dervişlerin de esrar kullandığını esrarın Mevleviler arasına Esrar Dede aracılığıyla sızdırıldığını iddia etmektedir. 18. yüzyılın ortalarında yaşayan ve asıl adı Mehmet olan Esrar Dede'nin Galata Mevlevihanesi'nde Şeyh Galip'e katılmasından sonra *“Esrar”* mahlasını aldığı ileri sürülmektedir.³⁷² Kalenderîlerin bu taşkınlıkları kendilerine karşı sürekli teyakkuza olan devleti geç de olsa harekete geçirmiş ve nihayetinde 1723 yılında padişah fermanı ile esrar yasaklanmıştı. Dervişlerin esrar aldıktan sonra şuurlarını kaybederek geleceğe dair öngörülerde bulunmaları halk tarafından keramet olarak görülmüş ve bu alışkanlığa heveslenmelerine yol açmıştır. Hal böyle olunca şeyhülislamdan esrar kullanmanın ve satmanın haram olduğuna dair bir fetva çıkarması istenmişti.³⁷³

Payitaht'ta esrar kullanıcıları sadece Tiryakiler Çarşısı ve dolaylarında değil aynı zamanda Tavukpazarı, İskilif Hanı, Vezir Hanı, Binbirdirek semti, Tahtakale, Silivrikapı, Mevlevihane Kapı, Tophaneyi mesken tutmuşlardı.³⁷⁴ Esrarkeşler ya da afyonkeşler daha çok kapalı alanları tercih eden ve birbirlerini tanıyan kişilerden

³⁶⁹David Selim Sayers, **Tıflı Hikâyeleri**, (Hzl. Fahri Aral), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 35-97-99.

³⁷⁰Volkan Tunç, *“Yerel ve Özgün Bir Roman: Tıflı Efendi”*, **Milli Folklor Dergisi**, IX/67, (Güz-2005), s. 140.

³⁷¹Asaf Halet Çelebi, **Mevlana ve Mevlevilik**, Hece Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2006, s. 115.

³⁷²O. Gezer, **Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler**, s. 110.

³⁷³O. Gezer, **Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler**, s. 99.

³⁷⁴Neslihan Fulin, **Osmanlı Devleti'nde Yasaklanmış İçecekler (1603-1807)**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Murat Çelikdemir), Gaziantep, 2019, s. 123.

meydana gelmekteydi. Dolayısıyla bunlar herkesin içinde söz konusu maddeleri çekmiyor ve buna özen gösteriyorlardı.³⁷⁵ O dönemle ilgili izlenimlerini aktaran Evliya Çelebi (1611-1682) payitahtta esrarın üretimini ve satışını gerçekleştiren esnâf-ı bengciyân ya da esnâf-ı afyonciyan üyelerinin üretici ve satıcı kimliğinin dışında aynı zamanda iyi bir kullanıcı olduklarını ifade etmiştir.³⁷⁶ Tiryakiler Çarşısı'nda sayıları yaklaşık olarak on altıyı bulan esnaf dükkânının olduğu ve bunların da genellikle eski devlet memurlarından oluştuğu belirtilmektedir. Hatta bunların içerisinde içki bağımlısı olup da sonradan bırakan kimselerin bulunduğu, içkiden dolayı oluşan boşluğu afyonla gidermeye çalıştıkları söylenebilir.³⁷⁷ Yine 17. yüzyılın önemli bir diğer ismi Kâtip Çelebi'de (1609-1657) kullanımı giderek yaygınlaşan afyon, esrar ve diğer maddelere karşı uyarılarda bulunmuştur. Kâtip Çelebi, *“Nerde kaldı ki gerektirir bir hâl yok iken salt keyfi vardır diye bu türlü nesnelere alışıp birkaç almakla vücudun ihtiyacı haline gelsin, sonradan vazgeçmek mümkün olmaz. Keyf gelir, bir anda geçer; insanın gücü ve takati kesilip ve şuur gider, ne ölü ne diri ne uyumuş ne uyanık. Ve bir kez tutulup tiryakisi olduktan sonra keyf erbabına karışmak ve sataşmak ahmaklıktır ve hatadır. Nihayet sözümüz henüz tiryakilik tuzağına düşmeyenleri gafletten uyarmak için”*³⁷⁸ diyerek uyuşturucu maddelerin birey üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamıştır.

Osmanlı tarihi üzerine önemli çalışmalarda bulunan ünlü tarihçi, diplomat Von Hammer, Osmanlı'da keyif verici maddelerin halk arasında yayılması ile şiddetli yasakların uygulanmasını gerekli kıldığını söylemiştir. Ona göre Afyon, esrar, tütün, kahve ve şarap: Doğu şairleri tarafından *“Sefa âleminin dört elamanı”*, *“Zevk ve neşenin dört yastığı”* olarak görülmüştür. Ancak İslam hukukçularının ise bunları *“Nefis şehvet çadırının dört direği”*, *“Şeytanın dört yardımcısı”* olarak ifade ettiklerini kaydetmiştir.³⁷⁹

Keyif verici zehirli maddeler, ortaoyunu ya da gölge oyununda karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel arka planı oldukça eskiye dayanan gölge oyunları; Orta Asya, Orta Doğu, Anadolu ve Avrupa'da halkın eğlenmesi için düzenlenen bir tür iki kişilik

³⁷⁵K. Göktepe, *“Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları”*, s. 634.

³⁷⁶Evliya Çelebi, **Seyahatnamesi**, (1. Kitap), (Hzl. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 287.

³⁷⁷Murat Karakoyunlu, **Para Olgusunun Benzeşen Aktörü: Afyonun Sosyal Tarihi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Faruk Karaaslan), Konya, 2023, s. 91.

³⁷⁸Kâtip Çelebi, **Mizan'ül-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk**, (Hzl. Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 50.

³⁷⁹Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt. 3, Nokta Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 70.

oyunlardır. Bir yandan eğlendirirken bir yanda da toplumsal sorunları gündeme taşımışlardır. Türkiye'ye gölge oyunlarının ne zaman geldiğiyle ilgili birbirinden farklı rivayetler söz konusudur. Ancak çoğu araştırmacıların hem fikir olduğu konulardan biri 17. yüzyılda son şeklini aldığı yönündedir.³⁸⁰ Hacivat ve Karagöz gibi iki önemli hayali karakterle oynanan gölge oyununda 16.-19. yüzyıllar arasında Osmanlı'daki toplumsal içerikli temalar sergilenmiştir. Bununla birlikte toplumun farklı sosyokültürel ve ekonomik sınıfında yer alan tipler sıklıkla kullanılmıştır. Afyon ve esrar bağımlıları, kabadayılar, engelliler, dilenciler, sarhoş takımının yanı sıra çeşitli ırktan insanlar da gölge oyununda yer almıştır.³⁸¹ Bu oyunlardan yuştırucu maddelerin toplumsal bir sorun olarak görüldüğü ve perde arkasına konu olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da afyon ve esrar gibi keyif verici maddelerin tüketildiği yerlerden bir diğeri de şüphesiz kahvehanelerdir.³⁸² Niyazi Berkes, 17.-18. yüzyılda büyük değişimlerin yaşandığını ve bu değişimlerin halk arasında da olumlu bir etki uyandırdığını ifade etmektedir. Avrupa ticaretinin getirdiği ve önemsizmiş gibi görünen maddelerin yayılışı dikkatle incelendiğinde fark edilebilecek etkiler yaratmıştır. Kaldı ki bir önceki yüzyılda caiz olup olmadığı tartışılan, yasaklanan ve uğruna canların kılıldığı keyif verici maddelerin kullanılması serbestleşmişti.³⁸³ Ancak Berkes, keyif verici maddelerin devletin hazinesine büyük gelir kaynağı oluşturduğu için serbest bırakıldığı görüşündedir. Dahası 19. yüzyılda girilen askeri reformların finansmanın söz konusu maddelerle sağlanmaya çalışıldığını da ileri sürmektedir.³⁸⁴ 18. yüzyılda Osmanlı'da Lale Devri olarak adlandırılan dönem başta padişah ve sadrazam olmak üzere ahalinin de zevk ve eğlenceye daldığı bir dönem olmuştur. Üçüncü Ahmet döneminde Topkapı Sarayı'ndaki eğlenceler bin bir gece masallarını aratmayacak nitelikte olmuştur. Klasik Türk müziği eşliğinde türlü türlü eğlenceler tertip edilmiştir. Eğlenceye katılan misafirlere cevahir macunu denilen bir kuvvet macunu ikram olarak sunulmuştur.³⁸⁵ Bu dönemde sarayın halktan kopuk yaşamı İstanbul'da ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi ahalinin afyon, esrar ve tütün gibi

³⁸⁰Tahsin Konur, "Ortaoyunu", **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, XII/12, (Şubat-1995), s. 48.

³⁸¹Nihangül Taştan, "Bahçe" Adlı Karagöz Oyununda Son Dönem Osmanlı Sosyal Hayatından Yansımalar", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, XLVI, (Şubat-2012), s. 146.

³⁸²İsmail Ediz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kahvehaneler ve Sosyal Değişim", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, X/1, (2008), s. 182.

³⁸³Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 27. Baskı, (Hız. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 44.

³⁸⁴N. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 44.

³⁸⁵Muammer Yılmaz, **Lale Devrinde İstanbul**, Hükümdar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 65; Haydar Ali Dirioz, **Lale Devri**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1973, ss. 157.

bağımlılık yapan maddelere eğilim göstermesiydi. Dolayısıyla Lale Devri'nde madde kullanımı zevk ve eğlence aracı olarak görülmüş ve tüketim ciddi oranda artmıştır.³⁸⁶ Lale Devri'nin zevk ve eğlence kültürünü dönemin ressamı Levni'nin minyatürlerinde görmek mümkündür. Örneğin, avcılarla esrarkeşlerin gösterisini konu alan çalışmasında tiryakilerin şarap ve afyon kullandıktan sonra yaptıkları gösteriler anlatılmaktadır. Bu minyatürler Üçüncü Ahmet döneminde İstanbul'da afyon ve esrarın yoğun bir şekilde tüketildiğini göstermektedir.³⁸⁷

Osmanlı toplumunda uyuşturucu maddelerin keyif amacıyla kullanımı 19. ile 20. yüzyıl boyunca da devam etmiş ve söz konusu maddelerden kaynaklı sorunlar giderek artmıştı. Abdülaziz Bey'in İstanbul'da esrar ve afyon bağımlılarını konu alan çalışmasında, bağımlıların içerisine düştükleri durum tafsilatıyla anlatılmıştır.³⁸⁸ Uyuşturucu madde kullanımından kaynaklı toplumsal çöküşün yaşandığı bu dönemde, afyon ve esrar tüketimine dikkat çekmek isteyen bir diğer yazar da Hasan Bahri'dir. Hasan Bahri, "*Esrarkeşler*" adlı çalışmasında esrar kullanan bireylerin durumlarını aşamalı bir şekilde ele almıştır. Eserde esrarkeşlerin içinde bulunduğu sosyal, sağlık ve ekonomik sorunlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır.³⁸⁹ Nisan 1882'de Atina'da düzenlenen tıp kongresine Osmanlıyı temsilen katılan tıpcı Zambako Paşa³⁹⁰ "*Morfin Bağımlılığı ve Kronik Morfin Zehirlenmesi*" adlı tebliğinde Osmanlı'da afyon kullanımına dikkat çekmiştir. Afyon tüketiminin oldukça yüksek olduğu, genellikle hap şeklinde ve günde 1 ile 3 gram alındığını söylemiştir. Hatta seksen beş yaşındaki bir bağımlının haftada otuz gram afyon kullandığını ifade etmiştir.³⁹¹ 19. yüzyılın sonlarında piyasaya çıkan yeni uyuşturucu madde türevleri konuya farklı bir boyut kazandırmıştır. Özellikle eroin, morfin, kokain ve kodein gibi sentetik uyuşturucular toplumda yeni sorunların ortaya

³⁸⁶Ahmet Akgündüz, Sait Öztürk, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 216.

³⁸⁷Esin Atıl, **Levni ve Surname**, Koç Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 252.

³⁸⁸Abdülaziz Bey, **Osmanlı, Âdet, Merasim ve Tabirleri-İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil**, s. 325.

³⁸⁹Muallim Şövalye Hasan Basri, **Esrarkeşler**, (Hzl. Süha Ünsal), Kebikeç Yayınları, Ankara, 1997, ss. 58.

³⁹⁰Dimitri Zambako (1832-1913), İstanbul Yeniköy doğumlu Rum kökenli bir aileden gelmektedir. 19. yüzyıl Avrupa tıbbının önemli isimlerinden biridir. Paris Tıp Fakültesi'nde eğitim almıştır. Uzun yıllar Fransa'da yaşamış ve sonrasında Fransız vatandaşlığına geçmiştir. 1872 yılında İstanbul'a dönmüş ve burada II. Abdülhamit ile sonrasında Abbas Hilmi Paşa'nın (1874-1944) özel doktoru olarak görev yapmıştır. 1913 yılında Kahire'de hayatını yitirmiştir. Osmanlı Devleti tarafından üstün başarılarından dolayı "Paşa" lakabı taltif edilmiştir. Zambako Paşa, cüzam, frengi, eroin, morfin, hadımlar ve tıp tarihi olmak üzere birçok alanda önemli çalışmalarda bulunmuştur. (Halil Tekiner, Marianna Karamanou, "*Demetrius Zambaco Pasha (1832-1913): The First Leprologist of the Orient*", **Journal of Medical Bioraphy**, XXIX/4, (2020), s. 262-269.)

³⁹¹Turhan Baytop, **Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)**, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 245-246.

çıkmasına yol açmıştır. Batı’da giderek yaygınlaşan bu maddeler aynı şekilde Osmanlı’yı da olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Söz konusu maddelere bağımlılık oranının giderek artması modern tıbbın ilgi alanına girmiş ve madde bağımlılığının tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğu anlaşılmıştır. Bütün bu gelişmeler uyuşturucu ile mücadele konusunda yeni politikaların belirlenmesinde öncü bir rol oynamıştır.³⁹² 19. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı tarihinde ilk defa bir şairin kokain alarak intiharına tanıklık etmiştir. Bu şair dönemin şartlarına rağmen kendini iyi yetiştirmiş Beşir Fuat’tır.³⁹³ 1887 yılında henüz otuz beş yaşındayken intihar ederek hayatına son veren Beşir Fuat’ın ölümü o dönemde beklenmedik bir etki yaratmıştır. Beşir Fuat’ın intihar sebebi annesinin bir şizofren hastası olmasıydı. Beşir Fuat, hastalıkların kalıtsal olduğuna inanıyor ve bir gün kendisinin de cinnet geçireceğini düşünüyordu. Kaldı ki babası da delilikten ölmüş ve kendisi de deli olarak yaşamak istemiyordu. Ölmeden önce kaleme aldığı şu kısa notta neden ölümü tercih ettiğini açıkça belirtmiştir: “...Öyle de intihar edeceğim, böyle de intihar edeceğim. Bari damarlarıma kokain şırınga ederek hissimi iptal edeyim, sonra da bir elime kalemi alarak kanım akarken -takatim yettiği derecede- tahassüsâtımı (duygu) kayıt ve tahrir ederek âlemi tıbbı bir yadigârı fennî bırakayım.”³⁹⁴

Sultan II. Abdülhamit’in zevcesi Dilpesend Kadınefendi’nin de morfinden dolayı öldüğü ileri sürülmektedir. Konu ile alakalı Ziya Şakir’in Sultan Abdülhamit’ten naklettiğine göre, eşi Dilpesend Kadınefendi’nin böbrek rahatsızlığı yaşadığı ve bu acının hafifletilmesi amacıyla doktorlar tarafından morfin verilmiştir. Fakat bu durumun hastalığına çare olmadığı ve Dilpesend Kadınefendi’nin bir süre sonra böbreklerindeki rahatsızlığından dolayı acı çekerek öldüğü ifade edilmektedir. Doktorlar “böbrek

³⁹²K. Göktepe, “Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları”, s. 637.

³⁹³Beşir Fuat, 1853 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Aslen Gürcü asıllı bir aileye mensuptur. Babası Maraş ve Adana mutasarrıflıklarında bulunmuş olan Hurşit Paşadır. Annesi ise Giresunlu Memiş Paşa’nın kızı Habibe Hanım’dır. Asker, çevirmen, yazar, şair ve önemli bir fikir adamı kimliği ile tanınan Beşir Fuat, batılı tarzda yetişmiş bir Osmanlı aydınıdır. İstanbul Fatih Rüşdiyesi’nden mezun olduktan sonra babasının görevi gereği bulunduğu Halep’te Cizvit Mektebi’ne yazılarak etmiştir. Burada iyi derecede Fransızca öğrenmiştir. Daha sonra İstanbul’a dönen Beşir Fuat, 1871’de İstanbul Askeri İdadisini ve 1873 yılında da Mekteb-i Harbiye’yi bitirmiştir. Üç yıl Sultan Abdülaziz’in yaverliğini yapmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na ve Girit isyanının bastırılmasına gönüllü olarak katılır, burada İngilizce ve Almanca dillerini öğrenir. Yabancı eserleri tercüme etmiş ve Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Hakikat ile Saadet gazetelerinde yazılar yazmıştır. 5 Şubat 1887 tarihinde intihar ederek hayatına son vermiştir. (Ahmet Mithat Efendi, **Beşir Fuat**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014; Mehmed Mazlum Çelik, “Kendi İntiharını Satır Satır Kaleme Alan Türk Aydını: Beşir Fuat”, **İndependent**, 14 Temmuz 2021, www.indyturk.com, (E.T.: 27.01.2024); Berna Fildiş, “Bir Osmanlı Aydını Olarak Beşir Fuat”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XV/1, (Mart-2017), s. 556-584.)

³⁹⁴Abdurrahman Adil Eren, “Bizde İlk Heykel Bahsi”, **Yarım Ay**, 15 Şubat 1939, s. 3.

*hastalığından öldü” demesine rağmen Abdülhamit, “Bana kalırsa herhalde morfini fazla verdiler. Ondan öldü” demiştir. Devamında “Onun için morfinden çok korkarım. Vakıa ıstırapı teskin ediyor amma, tehlikesi daha büyük” diyerek morfin ile ilgili düşüncelerini paylaşmıştır.*³⁹⁵

1900-1918 yılları arasında Osmanlı’da meydana gelen gelişmeler özellikle Trablusgarp (1911), Balkan Savaşları (1912-1913) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) neticesinde devlet büyük felaketlerle karşı karşıya kaldı. Savaşlardaki yenilgiler, göçlerin yaşanması, kıtlık ve sefaletten kaynaklı sıkıntılı süreç zaten ekonomisi iyi olmayan Osmanlı’yı derinden yaraladı. Bu durum gün geçtikçe işsizliği, fakirliği ve kötü yaşam koşullarını tetiklemeye başladı.³⁹⁶ Abdülaziz Bey de esrarkeş ya da afyonkeşlerin çoğunluğunun işsiz, başıboş ve kimsesiz takımından oluştuğunu yazmaktadır.³⁹⁷ Savaşların getirmiş olduğu ağır yükün altında İstanbul’un büyük bir kesimi yoksulluk ve sefalet çekerken bir kesiminde ise uyuşturucu madde kullanımı- kokain, eroin, morfin- alkol, zevk ve eğlence düşkünlüğü giderek yaygınlaşmıştı. Hatta İstanbul sokakları dilenen insanlarla dolup taşmaktaydı.³⁹⁸ Barlar aracılığıyla uyuşturucu madde tüketiminin alışkanlık haline geldiğini belirten Mazhar Osman³⁹⁹, Üsküdar’daki esrar tekkesinin kasvetli havasından sonra İstanbul’un yeni bir illetin

³⁹⁵Ziya Şakir, **Sultan Hamidin Son Günleri**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2018, s. 209.

³⁹⁶Kemal Yakut, Aydın Yetkin, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, **Kebikeç**, XXXI, (2011), s. 278.

³⁹⁷Abdülaziz Bey, **Osmanlı, Âdet, Merasim ve Tabirleri-İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil**, s. 328.

³⁹⁸Zafer Toprak, “Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993-1995, s. 243; Zafer Toprak, “Mütareke İstanbul’unda Rus Avretler (1920-1923)”, **İstanbul Dergisi**, 1, 1992, s. 79.

³⁹⁹Mazhar Osman Usman, 5 Mayıs 1884 tarihinde Yunanistan Sofulu’da dünyaya gelmiştir. İlkokulu Kırklareli’nde, orta öğrenimini İstanbul Üsküdar lisesinde tamamlamıştır. Daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’den 1904 yılında mezun olmuştur. 1905 yılında Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi’nde staj yaptığı dönemde akıl ve sinir hastalıkları asistanlığına getirilmiştir. Stajını tamamladıktan sonra ilk görev yeri olan Manastır’a atanmıştır. 1906-1908 yılları arasında akıl ve sinir hastalıkları uzmanı olmuştur. Bu esnada ilk kitabı olan Tabâbeti Rûhiyye’yi yazmıştır. II. Meşrutiyet’ten sonra Almanya’ya gitmiştir. Birinci Balkan Savaşı’nda Lüleburgaz Birinci Seyyar Hastanesi’nde görevlendirilmiştir. Savaşın sona tekrar İstanbul’a dönmüştür. I. Dünya Savaşı’na tekrar askerliğe çağırılmış ve binbaşı rütbesiyle Haydar Paşa Askeri Hastanesi’ne başhekim olmuştur. 1918’de Osmanlı Tababet-i Akliyye ve Asabiyye Cemiyeti’nin başkanı seçilmiştir. 1919’da İstanbul Seririyatı adıyla bir dergi çıkarmıştır. İçki ve uyuşturucu maddelerle mücadele amacıyla 5 Mart 1920 tarihinde Hilal-i Ahdar (Yeşilay) Cemiyeti’ni kurmuştur. 1922’de Topbaşı Hastanesi başhekimliğine getirilmiştir. Türkiye’nin ilk bağımsız cüzam hastahanesinin Elazığ’da faaliyete geçmesinde etkili olmuştur. Sağlıkla ilgili birçok kitap yazmıştır. Bunun yanı sıra konferanslar, makaleler, dergilerde uzmanı olduğu alanlarda halkı bilgilendirmiştir. Toplumsal bir bela olarak gördüğü madde bağımlılığı ile örünün sonuna kadar mücadele etmiştir. Türkiye’de ruh ve sinir hastalıkları bağlamında ilk modern Ruh Sağlığı Hastanesi’ni kuran kişidir. 31 Ağustos 1951 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Zincirlikuyu Mezarlığı’ndadır. (Sefa Saygılı, **Mazhar Osman**, Pedam Yayınları, İstanbul, 2010.)

pençesine düştüğünü ifade etmiştir. Vragne⁴⁰⁰ ordusu 1920’de İstanbul’a gelmiş ve Beyaz Rusların İstanbul serüveni başlamıştı. Beyaz Ruslarla birlikte İstanbul’a giren beyaz toz ya da kokain şehir için yeni bir tehlikenin habercisi olmuştu.⁴⁰¹ Bu tarihte Vragne ile birlikte Kırım’dan yüz otuz beş bin mülteci İstanbul’a gelmiş ve daha önce gelenlerle birlikte Rusların şehirdeki toplam nüfusu yüz altmış yedi bine çıkmıştı. Beyaz Ruslar için iyi ve güzel anlamında kullanılan *haraşo* kelimesi İstanbullu erkekler arasında kullanılmaya başlandı.⁴⁰² Dönemin başında da gelenlere artık haraşolar denilmişti. Haraşo aynı zamanda zevk, eğlence ve gece hayatında boy gösteren Rus kadınları için tercih edilen bir isimdi.⁴⁰³ Yine bu tarihlerde Galata’da kokain ticareti yaptığı tespit edilen Rus vatandaşı Manastroski adlı şahıs ile ilgili Sıhhiye Nezareti’nin görüşü alınmıştır. Burada yasal olmayan yollarla kokain ticaretinin yapıldığı ve bunun incelenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁰⁴ Konu ile ilgili “*İkdam*” gazetesinin 4 Şubat 1920 tarihli nüshasında “*Rus mültecileri*” başlıklı yazıda Rusların İstanbul’daki faaliyetleri ve eğlence kültürüne dair haber yapılmıştır. Habere göre şehre şelen mültecilerden dolayı olumsuz durumların yaşandığı aktarılmıştır. Özellikle Beyoğlu’nda kumar, uyuşturucu madde tüketimi ve israfın ciddi boyutlara ulaştığı paylaşılmıştır.⁴⁰⁵

İstanbul’a gelen Beyaz Rusların şehrin toplumsal ve ahlaki değerlerini olumsuz bir şekilde etkilediğini Fikret Adil şu şekilde özetlemiştir: “*Rus İhtilalinin İstanbul’a*

⁴⁰⁰Pyotr Nikolayeviç Vragne (1878-1928), Güney Rusya’daki karşıdevrimci Beyaz Ordu’nun liderlerinden biridir. Rusya’da 1918-1922 yılları arasında gerçekleşen ve birçok Bolşevik görüşlü ile sivilin öldürülmesinde etkisi olan Beyaz Terörün önemli komutanlarından. 20 Kasım 1920 tarihinde İstanbul’a gelmiş ve beraberinde yüz binlerce insan getirmişti. İstanbul’a gelen bu göçmenler şehirde ciddi problemlerin yaşanmasına neden olmuştu. Her şeyden önce barınma ve iye sorunu en önemlisiydi. Ayrıca Vragne, İngiltere ve Rusya arasında siyasi bir krize dönüşmüştü. Hatta İngilizlerin girişimi ile Vragne ordusu Milli Mücadele’de kullanılmak istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu duruma kesinlikle izin vermemiştir. (Oya Dağlar Macar, Elçin Macar, **Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de**, Libra Kitap, İstanbul, 2010, ss. 312.)

⁴⁰¹Tülay Âlim Baran, “*Mütareke Döneminde İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXII/64-65-66, (Kasım-2006), s. 134; Âlim Arlı, “*İstanbul’un Uzun Asrı: Dünya ve Türkiye Ölçeğinde*”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt. 1, <https://istanbultarihi.ist/11-istanbulun-uzun-asri-dunya-ve-turkiye-olceginde?q=uyu%C5%9Fturucu>, (E.T.: 10.11.2023).

⁴⁰²Fatih Özdemir, “*İstanbul’dan İnsan Manzaraları: Türk Romanında Beyaz Ruslar*”, **Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, VIII/29, (Nisan-2011), s. 217.

⁴⁰³Muammer Göçmen, “*Mütareke Yıllarında Beyaz Rusların İstanbul’daki Sürgün Hayatları*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, I/20, (2008), s. 200.

⁴⁰⁴“Bağca kapusunda eski posta hane arkasında icra taciri Sisya Banyasa Efendi müşterilerinden bulunan Galata’da Rus Manastır hanındaki Rus icrahanesinin bir mikâd gönderdiği ve on beş gün mukaddem mezkur icrahaneden ihrac edildiği bi’l-ahire anlaşılan Manastroski nam-ı şahsa iki yüz elli gram kokain virmesini müteakip itilaf zabıtası merhum Manastroski ile dükkanına gelerek virmiş olduğu ol mikdâr kokain ile bedeli olan seksen yedi buçuk liraya ve mağazasında bulunan dört yüz elli beş yüz gram miktarındaki kokain teşriki ile kendilerinden üç yüz lira ceza-i nakd-i veya bir ay habsedilmeleri.” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR. HŞ. İŞO. 00001.00003.001).

⁴⁰⁵**İkdam**, 4 Şubat 1920, s. 1-8; **Alemdar**, 23 Mart 1920, s. 1-4.

getirdiği Beyaz Ruslar, Çarlık Rusyası'nın en medenileri(!) idi. Türk İstanbul'a medeniyetin ilk zehrini onlar aşıladılar. Geleneksel İstanbul'un ailelerinden büyük savaşın sarsıntılarından kurtulabilmiş olanlar, bu Beyaz Rus "Haremi"nin kollarına düştü, orada eridi, bitti."⁴⁰⁶ 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'dan İstanbul'a gelenlerin hayatını konu alan ve Fransız yazar Paul Herigaut tarafından kaleme alınan "Rus Ateşi" adlı eserde Rusların İstanbul'daki taşkınları aktarılmıştır. Rus göçmenlerin özellikle kadınların İstanbul'daki yaşam biçimleri, eğlenceye düşkünlükleri, uyuşturucu maddeler, alkol gibi konulardan hareketle şekillenmiştir. Sadece Ruslar değil aynı zamanda İngiliz ve Rumların da İstanbul'daki melanetleri aktarılmıştır.⁴⁰⁷ İstanbul'un işgali sırasında Türkiye'de bulunan ve o zamanlar gazeteci olarak olup biteni yakından takip etmek isteyen Ernest Hemingway'ın kaleme aldığı "İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı'ndan Mektuplar" adlı eserinde Rusların İstanbul'a göçü ve beraberinde bohem hayatın İstanbul sokaklarına nasıl yayıldığına dair ipuçları verilmektedir. Alkol ve uyuşturucu madde kullanımının Hemingway; Rusların şehre gelmesi ile tavan yaptığı bu yıllar çoğu yazarı ortak noktada buluşturmuştur. Rusların İstanbul'daki yoğunluğuna "Parçalanmış Çar ordusunun her türlü üniformasını giymiş" on binlerce Rus mültecisinin İstanbul'a göçüne dikkatleri çekmek istemiştir. Ayrıca işgal İstanbul'unda yaşanan olumsuz tabloyu da "İstanbul bir çeşit ölüm dansına dalmış" diyerek gözler önüne sermiştir.⁴⁰⁸

II- İstanbul'un Esrar Tekkeleri

Osmanlı'da keyif âleminin simgesi haline gelen esrar maddesi toplumun önemli bir kesimi arasında oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Kahvehanelerle birlikte esrar tiryakilerinin esrar tükettikleri mekanalar arasında "esrar tekkeleri" de

⁴⁰⁶Fikret Adil, **Avâre Gençlik & Gardenbar Geceleri**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 10.

⁴⁰⁷Kitabın giriş kısmında kitapla ilgili şöyle bir açıklama yapılmıştır: Son zamanlarda okuduğum romanlar arasında bize taalluk hasebiyle "Rus Ateşi" çok dikkatimi celb eyledi, Türkiye tarihinin ilk acıklı bir devrini, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali facialarını zemin yaparak bu romanı yazan muharrir "Pul Huvarigu" isminde bir Fransız'dır. Muharririn Fransız olması zamanın Fransız kahramanına tabi'i parlak rol veriyor, kadın kahraman, Rus İhtilali'nde Odesa ve Sivastopol'dan buraya akıp dökülen moskof kadınlarından biridir. Bu ikisinin arasında cereyan eden vak'a İtilaf Devletleri'nin ve onların gizli polislerinin İstanbul'da yaptıkları melametleri, kullandıkları vasıtaları yakından görmüş bir nazarla tasvir ediliyor. Muharrir, İstanbul'da geçirdiği işgal senelerinde Türkleri iyi anlamış olacak ki romanında açık bir Türk muhipliği devam eder. Sonra hiç şüphe yoktur ki Pul Huvarigu içine karıştığı vak'alar arasında çıplak hakikatlerden romanını yazmış, sade Türkleri sevmemiş değil, Beyoğlu muhitinin, lavantan güruhunun, ikiyüzlü Rumların ruhunu da iyi anlamıştır. Onun için romanda tasvir edilen faciadaki eşhas bile isimleri değişmiş olarak işgal zamanının maruf ecnebi simalarıdır. (Paul Herigaut, **Rus Ateşi**, (Çev. Ahmed İhsan), Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1926, ss. 61.)

⁴⁰⁸Ernest Hemingway, **İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı'ndan Mektuplar**, (Çev. Mehmet Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 351.

gelmektedir. Esrar tekkelerine aynı zamanda “*miskinler tekkesi*” de denilmektedir. Miskin sıfatı; uyuşuk, zavallı, hareketsiz ve tembel anlamlarına geldiğinden bu ibare esrarkeşleri tanımlamak için tercih edilmiştir.⁴⁰⁹ İstanbul, her yönü ile olduğu gibi tasavvuf düşüncesinin yeşerip filizlenmesinde etkili olan tasavvuf müesseseleri bakımından da oldukça önemli bir şehir olmuştur. Osmanlı’nın kuruluşundan 1925 yılına yani kapatılana kadar geçen sürede İstanbul’da tekke⁴¹⁰ ve zaviyelerin sayısının 350 ile 400 arasında olduğu bilinmektedir.⁴¹¹ Bazı tekkelerde keyif unsuru olabilecek maddeler tüketilmiş olmasına rağmen bütün tekkeler için aynı durum geçerli değildir. Dolayısıyla esrar tekkeleri ile dini grupların toplandığı ve ibadet ettikleri tekkeleri birbirinden ayırmak gerekir. 13. yüzyılda İran tarafından gelen Kalenderi tarikatının, esrarı Anadolu’ya taşıdıkları söylenmektedir. 14. yüzyılda ise Bektaşilerin Anadolu’da yayılmaları neticesinde tekkelerde dervişler arasında esrar tüketiminin arttığı öne sürülmektedir. Özellikle İstanbul’da IV. Murat devrinde esrar kullanımının yoğunlaşması üzerine esrar içilen kahvehaneler kapatılmıştır. Ancak Sultan Murat öldükten sonra yine esrar kullanımı devam etmiştir. 15. yüzyılda “*Macunu Müfferiha*” ve 18. yüzyılda “*Cevahir Macunu*” adı verilen ve afyon içeren macunlara, daha sonra sadece esrar karıştırılarak kullanılmıştır.⁴¹² Osmanlı’da Süleymaniye’de bulunan Tiryakiler Çarşısı’nda esrarın oldukça yoğun bir şekilde tüketildiği bilinmektedir. Hatta esrar tekkelerinin çoğunluğu bu bölge civarında yer almıştır. Esnaf-ı Bengciyan adlı bir esnaf grubunun afyon ve esrardan türlü türlü ilaçlar ile macunlar yaparak satışını gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.⁴¹³ Esrar, bal ve baharat karıştırılarak güzel kokulu deva anlamına gelen “*Deva-i misk*” adı altında satılmıştır. Zamanla Avrupa’ya da yayılan bu macunlar “*Devamesk*” ya da “*Devamsk*” olarak tanınmıştır. Söz konusu macunları kullanan ünlü Fransız şair Baudelaire, yeşil renkli özel ve garip kokulu bir reçel olarak ifade etmiş ve bu macunların oldukça zevk verdiğini kaydetmiştir. Van Millingen, Osmanlı’da halkın her kesiminden insanların oldukça çeşitli bitkisel ilaçları

⁴⁰⁹Rıdvan Kızılkaya, Asaf Özkan, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Esrar Tekkeleri*”, **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, XIII/1, (Haziran-2024), s. 2.

⁴¹⁰Arapça kökenli bir kelime olup, “*dayanmak, güvenmek ya da sırtını bir yere yaslamak*” anlamında kullanılan “*vika*” sözcüğünden türemiştir. Kelimenin çoğulu ise “*tekâyâ*”dır. Diğer bir anlamı ise tarikat mensuplarının bir araya geldiği ve o tarikatın kurallarına göre yaşadıkları yer/mekândır. (Doğan Koçak, **Atatürk İnkılâplarının Türk Ulusal Basımındaki Yansımaları (1922-1938)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsmail Eyyupoğlu), Erzurum, 2023, s. 309.

⁴¹¹Lokman Turan, “*İstanbul Dergâhları Hakkında Bilinmeyen Bir Eser: Lutfi’nin Hâhkâh-Nâmesi*”, **Türkbilig Dergisi**, XII/21, (Haziran-2011), s. 23.

⁴¹²İlkel Uzel, “*Türkçe Bâhnâmeler Hakkında Bir İnceleme*”, **Kebikeç**, XIII, (2002), s. 204.

⁴¹³Muhittin Eliaçık, “*Esrar Hakkında Verilmiş Arapça Manzum Bir Fetva*”, **Kesit Akademi Dergisi**, VI/25, (Aralık-2020), s. 742.

tükettiğini yazmıştır.⁴¹⁴ Türkiye’de uyuşturucu maddeler ve esrarla ilgili araştırmalarda bulunan ve bunları *Hashisch* adlı eserinde bir araya getiren Brotteau, 19. yüzyıl sonlarında İstanbul’da esrar kullananların çoğunluğunun yoksul sınıftan insanlar olduğunu yazmıştır. Az da olsa zengin sınıf arasında da esrarın keyif amacıyla tüketildiğini kaydetmiştir. Ancak zenginlerin genellikle şehrin dışında ve kapalı alanlarda söz konusu maddeyi tükettiğini eklemiştir. Hatta kimse görmesin diye kapılara gözcüler dikildiğini de belirtmiştir. Esrarkeşler çoğu zaman gizli ve kuytu kahvehanelere toplanarak burada “*Keyif Âlemi*”ne dalarak gününü geçirirlermiş. Bu şekilde keyif amacıyla toplanarak esrar içilen yerler için “*Esrar Tekkeleri*” terimi kullanılmıştır.⁴¹⁵ Fakat yukarda da ifade edildiği üzere esrar tekkelerini, bazı tarikatlara ait tekkelerden ayırmak gerekir. Gerçi Kalenderî, Bektaşî, Nakşibendî ve Mevlevî tekkelerinde esrar maddesinin tüketildiği olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti’nin son döneminde birçok kurumda olduğu gibi tekkelerde de birtakım bozulmalar meydana gelmiştir.⁴¹⁶ II. Abdülhamit döneminde hapishanelerin adeta birer esrar tekkesi haline dönüştüğünden Gürcü Nusret “*Zindan Şiirleri*” adlı eserinde bahsetmektedir.⁴¹⁷ İstanbul’un hemen her yerinde esrar tüketenler olmakla birlikte esrar tekkeleri genellikle Tahtakale, Eyüp, Galata, Aksaray ve Karaköy gibi bölgelerde daha yoğun bir şekilde görülmüştür.⁴¹⁸ Halil İnalçık, keyif için tüketilen beng, esrar, berş, meres ve afyonun bir süre sonra tiryakilik yaptığını ifade etmiştir. Tiryakiliğin de bağımlılıkla sonuçlandığını vurgulamıştır. Dolayısıyla kendinden geçecek kadar fazla madde almak “renc-i humar”i⁴¹⁹ ye neden olmaktadır. Aklı başında olanların bu tür maddelerden uzak durmasını tavsiye etmektedir. Bununla birlikte esrar ve afyon karışımlarından meydana gelen macunları da kullanmamayı söylemiştir. Zira halk arasında macun ve toz kullanan sayısız esrarkeşin toplum nezdinde zararlı kimseler olduğunu ifade

⁴¹⁴Julius R. Van Millingen, *Osmanlıdan İnsan Manzaraları*, (Çev. Osman Yıldız), Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 96.

⁴¹⁵Özcan Köknel, *Bağımlılık “Alkol ve madde Bağımlılığı”*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41.

⁴¹⁶Nuran Çetin, “*Osmanlı’da Bir Halveti Tekkesi: Ümmî Sinan Dergâhı*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LVI/1, (Nisan-2015), s. 159.

⁴¹⁷Ö. Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları*, s. 119.

⁴¹⁸R. Şaka, *Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)*, s. 80.

⁴¹⁹Madde alındıktan sonra meydana gelen sıkıntı, baş ağrısı, sersemlik kısaca sarhoş olma durumu. (Meryem Arslan Sarman, “*Nâbî’ye Göre Tabip ve Tabâbet*”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, III/6, (Ocak-2015), s. 94).

etmiştir. Bunları evhamlı ve hayalperest duygulara sahip kimseler olarak tanımlamıştır.⁴²⁰

Esrarkeşlerin temizlik noktasında da oldukça özensiz davrandıkları hatta kir ve pas içinde yaşadıkları çoğu araştırmacının ortak fikir birliği yaptığı bir konu olmuştur. Ömer Fevzi, “*Polis*” mecmuasının Ağustos 1934 tarihli sayısında esrarkeşleri betimlerken şu ifadeleri sarf etmiştir: “*Esrarkeşlerin temizlikle alakası yoktur. Saçı sakalı uzamış, tırnaklarının araları kir içindedir. Parmaklarının arası sigaradan kirli sarı olmuştur. Yağlı ve yırtık elbiseleri, sarı yüzlerinde büzülmüş sönük gözleri ile bütün manası ile kirli ve bitkin bir yangın yeri serserisidir. Onun hayattan istediği tek bir şey vardır. O da yalnız sigara ve mümkün ise bir çımdık esrardır.*”⁴²¹ Zeki Barker, “*Ülkü*” dergisinin Ağustos 1935 tarihli nüshasında esrarkeşlerin genellikle şarkta meskûnlaştığını ve kahve, bodrum ya da mahzenlerde esrar tükettiklerini ifade etmiştir. Barker, “*Her gün birer parça esrar çeken ve bunu gittikçe çoğaltanlar yavaş yavaş zehirlenir ve sonunda bir tiryaki olurlar. Keyf veren zehirlerden en fenası denebilir ki esrardır. Esrara alışanların, bir daha kurtulamadığı ve sonunda sefil ve deli olarak tımarhaneye girdikleri muhakkaktır. Esrarkeşin aile ocağı yıkık ve soyu bitiktir.*”⁴²² diyerek esrarın sürekli kullanılması halinde bağımlılığa neden olduğunu vurgulamıştır.

Osmanlı Devleti’nde esrar kullanımı toplumun önemli bir kesimi arasında yayılmıştı. Esrar kullanımının yaygınlaşmasını önlemek amacıyla sert tedbirlere başvurulmuştu. Özellikle kahvehaneler, esrar tekkeleri, metruk yerler esrarkeşlerin barındıkları mekânlardı. Hükümet, bu tarz yerleri kapatarak artan esrar kullanımını engellemeye çalışmıştı. VI. Murat döneminde esrar ve esrar tüketimi ile sıkı bir şekilde mücadele edilmiştir. Fakat Sultan Murat’ın ölümünden sonra esrar kullanımı tekrar artmıştı. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden esrar yoğun bir şekilde tüketilmeye devam etmişti. İstanbul’un belli semtleri Osmanlı’dan itibaren esrarkeşlerin yuvalandıkları yerlerdi. Ayrıca mahsenler, boş binalar, köprü altları, su kanalları, ağaç kovukları, evler adeta birer esrar tekkesi halini almıştı. Cumhuriyet döneminde uyuşturucu madde kullanımına yönelik sert politikalar benimsenmişti. Esrar tekkeleriyle de büyük bir mücadele yürütüldü. Esrar üretimi, satışı ve kullanımı denetim altına

⁴²⁰Halil İnalçık, **Has-Bağçede ‘Ays u Tarab: Nedîmler, Şâirler, Mutribler**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 260.

⁴²¹Ömer Fevzi, “*Uyuşturucu Maddeler ve Keyf Veren Zehirlerden: Esrarın Sıhhat ve Ahlak Üzerine Tesiri*”, **Polis Mecmuası**, XX/296, (Ağustos-1934), s. 295.

⁴²²Zeki Barker, “*Keyif Veren Zehirler, Tiryakilik ve Tiryakiler*”, **Ülkü Dergisi**, V/30, (Ağustos-1935), s. 445.

alınmaya çalışıldı. Bu doğrultuda tespit edilen esrar tekkeleri kapatılmıştır. Yakalanan esrarkeşler de adalete teslim edilmişti.⁴²³

III- Uyuşturucu Maddelerin Osmanlı Ekonomisindeki Yeri ve Önemi

Osmanlı ekonomisi, İmparatorluğun daha zengin bölgelerindeki toprak etkinliğinin küçük tarım alanlarına bağlı olduğu, bir tarım ekonomisiydi. Osmanlı ekonomik açıdan kapitalizm öncesi bir devlettir. Devletin ekonomi politikaları, halka hayatta kalmasına yetecek kadar gıda teminini, önemli nüfus merkezlerinin iâşesini ve vergileri para olarak ya da aynı şekilde tahsilini amaçlamaktaydı. Haşhaş ve afyon tarımı Osmanlı için oldukça önemli bir gelir kaynağı olarak devletin son yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür. Söz konusu maddeler ekonomik ve sosyal hayatta geniş bir yer tutmuş ve “öşr-i afyon” adıyla vergiye tabi tutulmuştur. 16. yüzyıldan itibaren hazineye önemli oranda gelir sağlamıştır.⁴²⁴ Konu bağlamında Kadızade Mehmed Tahir Efendi’nin yayınladığı fetvaya göre; Sipahi, dirliği sınırları içerisinde ekilen haşhaştan elde edilen afyondan öşür aldığı gibi haşhaşın kendisinden de öşür alabilecekti.⁴²⁵ 18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin derin ve içinden çıkılmaz güç bir ekonomik bunalım yaşamamasından dolayı bu yüzyıl İmparatorluğun ağır ekonomik bunalım dönemi olarak ifade edilmekteydi. Batı Avrupa’nın gelişmekte olan sanayi ve büyüyen nüfusu da, özellikle ihracat için ekimine başlanan tarımsal ürünlere talebi arttırmıştı. Osmanlı ürünlerinin esas pazarları Fransa ve Avusturya’dan oluşmaktaydı. 18. yüzyıl sonundaki uluslararası siyasal karışıklık, Osmanlı tüccar ve deniz nakliyatçılarına yeni imkânlar doğurmuştu.⁴²⁶

19. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki devletler, İngiltere’den örnekle dış ticaret politikalarını serbestleştirdiler. Devamında bazı Avrupa devletleri aralarında gümrük vergisi indirme antlaşmaları imzaladılar. Avrupalı ve Amerikalı devletlerin serbest ticareti benimsemekteki amaçları, İngiltere’nin etkisi altındaki dünya ticaretinde daha fazla aktif rol alarak bundan ekonomik kazanç elde etmektir. Nitekim dünya sistemine yeni katılan çevre bölgeler ise siyasal, ekonomik hatta

⁴²³Ayrıntılı bilgiz için bkz. R. Kızılkaya, A. Özkan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Esrar Tekkeleri”, s. 1-11.

⁴²⁴K. Göktepe, “Osmanlı Sosyoekonomik Hayatında Uyuşturucu Madde Kaynaklarının Arz Boyutu: Haşhaş ve Kenevir Bitkisi”, s. 3038.

⁴²⁵“...Zeyd tarlasına haşhaş eküp bitüp afyonundan sahib-i arz öşrünü aldıktan sonra haşhaşından dahi öşr almaya kadir olur mu: olur Allahu âlem...” (BOA, MŞH. FTV. 00001.)

⁴²⁶Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 36-39.

askeri baskı altında serbest ticaret kervanına katılmak zorunda bırakıldılar. İngiltere, bu tarz müdahaleler neticesinde 1800'lerin başında İran ve Osmanlı Devleti ile "Serbest Ticaret ve Dostluk Antlaşmaları" imzalarken, Çin pazarlarını da afyon ithalatına zorlamıştır.⁴²⁷ Çin'de afyon tüketiminin artmaya başlamasıyla İngiltere, Hindistan'dan Çin'e afyon taşıyarak bu ihtiyacı gidermeye çalışmıştır. Lakin beklenenin aksine bir durum yaşanmış ve taşınan afyonlar ihtiyacı karşılamayınca 1810 yılından itibaren Anadolu afyonunun İngiltere ve ABD gemileriyle Çin sahillerine taşınmasına başlanmıştır. Bu yıllarda Anadolu afyonunun Çin'e ihracı çok güç şartlar altında gerçekleşmiştir. Afyonun evvela katır ve develerle Şüveyş'e oradan da gemilere yüklenilerek Çin'e sevki sağlanmıştır. Ancak daha sonra İzmir'den İskenderiye'ye kadar denizyoluyla taşınması yöntemi denenmiştir.⁴²⁸

Aslında İzmir limanından Avrupa'ya mallar 1700'lerin başından itibaren taşınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Avrupalılar İzmir limanından afyon, İran iplikleri, tiftik kılı iplikleri, pamuk ipliği, ham pamuk gibi ürünleri almışlardır.⁴²⁹ 1788-1820 yılları arasında afyon, ham pamuk, yün, tütün, iplik, keten tohumu, gül yağı, meşe palamudu, tiftik, üzüm, ipek ipliklerinden oluşan ürünler, İzmir limanından ihraç edilen önemli Osmanlı mallarıdır.⁴³⁰ 19. yüzyıl boyunca Anadolu'dan Avrupa ve ABD pazarlarına yapılan ihracatın on kat artış gösterdiği, bu ihracatın yüzde doksandan fazlasının afyon, tütün, kenevir, kendir, üzüm, incir, pamuk, zeytin ve tiftik gibi zirai mallardan oluştuğu anlaşılmaktadır.⁴³¹

Osmanlı afyonu içerdiği yüksek morfin oranı ile ticarete aranan üründü. Osmanlı afyonu, %13 ile 15 oranındaki morfin özelliğinden dolayı ilaç sektörünün gözde ürünleri arasındaydı. Bu bağlamda en iyi afyonlar; Afyonkarahisar, Kütahya, Konya, Eskişehir ve Balıkesir'de üretiliyordu. Dolayısıyla yüksek morfin özelliğine sahip Osmanlı afyonları, ülke içinde onu üretecek sanayi kuruluşlarının olmamasından kaynaklı ihraç ediliyordu. Osmanlı'da 1905 yılından itibaren Anadolu haşhaş ekimi ve

⁴²⁷Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, (Çev. Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s. 40.

⁴²⁸Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 30.

⁴²⁹Limanın bölge için önemine dair Bruyn şu sözleri sarf etmiştir: "İzmir limanı Levant için birinci derecede bir ticaret şehridir. Ticaret gemileri buraya limana yanaşınca mallarını sandallar ve kayıklarla sahile boşaltırlar ve aynı tarzda gemilere mallar yüklenir. Limanın çok uygun bir girişi vardır... Körfez daima gemilerle doludur. Bu gelen gemilerle Avrupa'da ne olup bittiği hakkında daima yeni haberler gelir." (Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 574.)

⁴³⁰Necmettin Aygün, "Avrupa Emperyalizminin Aşamaları: Osmanlı Akdenizi'nde Avrupa Ticareti (1700-1830)", **Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I/2 (Aralık-2017), s. 10.

⁴³¹Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 240.

afyon üretimi bakımından önemli olan şehirler şu şekilde sıralabilir; Ankara, Konya, Adana, Sivas, Bursa, Elazığ ve Selanik.⁴³²

Hindistan'da büyük oranda İngiltere'nin denetiminde afyon üretilmesine rağmen ithalatın önemli bir bölümü Anadolu'dan karşılanmış ve dahası en iyi kalite ürünün burada üretildiği kabul edilmektedir. Hint afyonunun morfin içeriği düşük olduğundan İngiltere'de ilaç yapımı için uygun kriterlere sahip değildi. Buna karşın Türk afyonu ise yüzde on ya da on üç oranında morfin içeriyor ve İzmir'den kolaylıkla ihraç olabilmekteydi. 1827-1869 yılları arasında ithal edilen bütün afyonun yüzde seksen ile doksanı Türk malıydı. Öyle ki İran afyon pazarının gelişmesinden sonra bile bu ticaret hiçbir zaman yüzde yetmişin altına düşmemişti.⁴³³ Kaldı ki İngiliz yabancı sermayesinin sınaî mal üretimi için ihtiyaç duyduğu hammaddeleri elde etmesinde Amerikan İç Savaşı önemli bir aşamaya zemin hazırlamıştı. İngilizler bu durumdan istifade ederek Osmanlı topraklarında yatırım alanı bulmuştu. Yine önceki dönemlerde olduğu gibi İngiltere'nin Osmanlı'dan yaptığı ithalatın başını afyon maddesi çekmekteydi.⁴³⁴ İngiliz ve ABD şirketlerinin Osmanlı'dan aldıkları afyon miktarı Çin'deki talebe göre değişkenlik göstermekteydi. İngiltere ve ABD'nin dışında Almanya, Fransa, İspanya, İtalya, Hollanda, Portekiz, Rusya, Avusturya-Macaristan, Romanya, Belçika, İsviçre ve Mısır gibi ülkelere de ihraç yapılmaktaydı.⁴³⁵ 1824-1838 yılları arasında İngiliz Jardine-Matheson Şirketi'nin⁴³⁶ afyon alımı ve ödediği miktar şu şekildedir:

⁴³² B. Çıtır, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1909-1939)**, s. 32-34.

⁴³³ M. Booth, **Haşhaşdan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, s. 45.

⁴³⁴ Mehmet Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Bir İngiliz Sermaye Girişimi: Şirket-i Maliye-i Mahdûde-i Osmani", **Belleten**, LXXXVI/305, (Nisan-2022), s. 225.

⁴³⁵ Erkan Serçe, **İzmir 1905**, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2000, s. 214.

⁴³⁶ Hong-Kong merkezli uluslararası holding 1832'de William Jardine ve James Matheson tarafından Çin'in Kanton kenti yakınında merkezi bulunan bir ticaret şirketi olarak kurulmuştur. (<https://www.jardines.com/en/about-us/our-history>, (E.T: 25. 11. 2023)).

Tablo-1: Jardine-Matheso Şirketi'nin İthal Ettiği Türk Afyonu

Yıllar	Miktar (Pikul* olarak)	Fiyat (İspanyol Doları)	Toplam (İspanyol Doları)
1824-1825	7	711	4.977
1825-1826	135.25	583	78.850
1826-1827	1023.27	550	562.798
1827-1828	915.75	740	677.655
1828-1829	179	718	128.522
1829-1830	198	670	132.600
1830-1831	131	748	97.988
1831-1832	195	505	98.475
1832-1833	1602	617	988.434
1833-1834	151	500	75.500
1834-1835	13	500	6.500
1835-1836	395.18	575	227.228
1836-1837	60.32	590	35.588
1837-1838	403.11	437	176.159

Kaynak: Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 32.

1824-1838 yılları arasında İngiliz şirketinin afyon alımı ve ödediği miktar gösterilmektedir. İnhisar öncesi ve sonrası dalgalanmalar meydana geldiği görülmektedir.

Tablo-2: 1840-1876 Yılları Arasında İzmir'de Afyon Cari Fiyatları ve İhracatı

Yıllar	Fiyat(s.d/1b)	İhraç Miktarı (1bs)
1840	3.4	101.494
1841	6.3	301.812
1842	-	110.356
1843	13.10	420.922
1844	14.0	484.144
1845	15.2	489.288
1846	10.04	178.586
1847	10.08	221.320

*1 Pikul 133.33 pound, 1 pound 0,453 kilogramdır. (Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 32).

1848	14.5	385.988
1849	9.9	189.688
1850	10.09	231.788
1851	11.0	200.722
1852	10.05	370.890
1853	10.09	290.126
1854	13.3	-
1855	11.08	204.746
1856	-	149.822
1857	-	250.044
1858	-	180.794
1859	18.03	273.390
1860	-	390.732
1861	-	487.556
1862	-	371.548
1863	19.03	332.250
1864	13.06	372.300
1865	14.09	660.000
1866	17.0	583.350
1867	15.5	318.450
1868	19.0	564.494
1869	42.0	321.809
1870	41.0	278.556
1871	17.0	922.941
1872	28.0	598.214
1873	24.0	472.000
1874	28.0	366.714
1875	16.0	690.625
1876	21.0	294.714

Kaynak: R. Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, s. 112-113.

Afyon fiyatlarının çok değişken olduğu tablodan anlaşılmaktadır. 1818’de vergisi 9 şilin* olan Türk afyonunun toptan satış fiyatı, vergi dışında 1 sterlindi ve pound başına 30 şilin vergi ödenmiştir. 1851 yılına gelindiğinde toptan fiyat, vergi dâhil pound başına 21 şilini bulmuştur. 1900 yılına kadar genel olarak afyonun yüzde yirmi beşten fazla artış göstermediği söylenebilir.⁴³⁷ 19. yüzyılda Türk afyonunun en büyük alıcılarından bir diğeri ise Fransa olmuştur. Aşağıdaki tabloda yıllara göre Fransa’ya yapılan afyon ihracatı gösterilmiştir:

Tablo-3: 1840-1880 Yılları Arasında Fransa’ya İhraç Edilen Türk Afyonu

Yıllar	Fiyat/Frank
1840	48.000
1857	212.445
1873	705.000
1880	194.000

Kaynak: Filiz Çolak, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2013, s. 16.

Dünya ticaretinde Türk afyonunun önemli bir yer edindiği yukarıdaki açıklama ve tablolardan da anlaşılmaktadır. Türk afyonundan üretilen yüksek kaliteli morfine de talebi giderek arttırmıştır. Çin’in 1880’de ABD ile 1908’de de İngiltere’yle imzalamış olduğu antlaşmalar bu ülkeye getirilen afyon miktarında birtakım sınırlamalara neden olmuştur. Hal böyle olunca Osmanlı Devleti’nden yapılan afyon ihracatı da ister istemez olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Aşağıdaki tabloda 1874-1923 yılları arasında üretilen Türk afyonu şu şekildedir:

* İngiliz lirasının yirmide biri olan para.

⁴³⁷M. Booth, **Haşhaşdan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, s. 47.

Tablo-4: 1874-1923Yılları Arasında üretilen Türk Afyonu⁴³⁸

Yıllar	Sandık ⁴³⁹	Yıllar	Sandık
1874	2400	1899	8600
1875	3600	1900	8500
1876	3250	1901	6500
1877	9500	1902	6000
1878	6000	1903	3500
1879	3400	1904	7500
1880	2800	1905	2900
1881	11000	1906	5000
1882	5000	1907	5600
1883	4000	1908	10500
1884	5000	1909	7000
1885	7000	1910	10350
1886	7500	1911	6500
1887	2000	1912	6500
1888	7500	1913	5000
1889	5500	1914	4300
1890	6000	1915	4000
1891	5500	1916	4000
1892	2500	1917	4000
1893	4800	1918	4000
1894	9300	1919	4000
1895	5000	1920	3700
1896	6500	1921	3200
1897	3000	1922	3500
1898	8600	1923	2100

Afyon maddesi ülke gelirleri arasında önemli bir tarım ürünüydü. Tablo 5’te (1911-1912) afyon miktarı ve fiyatını gösteren istatistikî bilgi şu şekildedir:

⁴³⁸R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 41.

⁴³⁹Osmanlı Devleti’nde sandık, afyonda bir ölçü birimi olarak kullanılmıştır. 1 sandık afyon 60 okkaya 1 okkada 1, 282 kilografa denk geldiğinden 1 sandık afyonun ağırlığı 76,92 kilografa karşılık gelmektedir. (K. Göktepe, “**Osmanlı Sosyoekonomik Hayatında Uyuşturucu Madde Kaynaklarının Arz Boyutu: Haşhaş ve Kenevir Bitkisi**”, s. 3039).

Tablo-5: Afyon Maddesinin Miktarı ve Fiyatı (1911-1912)

Ürün	Miktar	Fiyat/Kuruş
Afyon	1 çeki*	80
Afyon	1 “	301
Afyon	1 “	250

Kaynak: Halil İbrahim Sefil, **643 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer’iyye Sicili’nin (1-120 Numaralı Sayfaları) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sadık Sarısan), Afyonkarahisar, 2015,s. 251.

1920’li yıllara kadar Anadolu afyonunun çoğu ham ilaç olarak ihraç edilmişti. Avrupa ya da ABD’ye gönderilmiş ve orada daha sonra rafine edilerek ihracı sağlanmıştı. Osmanlı Devleti içinde İzmir ve İstanbul şehirleri ve daha az ölçüde Selanik, afyon ticareti açısından kritik öneme sahipti. Osmanlı afyon ve haşhaşında yüksek oranda morfin bulunuyordu. Türk afyonu özellikle morfin veya eroin gibi maddelere dönüştürmek için tercih edilirdi. Ege’nin antrepoğu İzmir, afyon üreten yerlere çok yakındı. Batı Anadolu’dan ve limanından büyük miktarda ham afyon sevkiyatı doğrudan Hollanda’dan geçmekteydi. Hollanda Doğu Hint Adaları’na veya İngiliz firmaları aracılığıyla Asya’daki İmparatorluk topraklarına afyon taşımaktaydı.⁴⁴⁰ Her ne kadar İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Osmanlı afyonunun pazarlanmasını engellemeye çalışsa da Çin’e ulaşıyordu. Çin’in Malwa ile Bengal kentine yönelik yasa dışı afyon trafiği Osmanlı afyonu için kazançlı bir pazar olmaya devam etti.⁴⁴¹ Devi Mays, Osmanlı’da afyon ticaretinde Sefarad Yahudilerinin oldukça önemli bir rol oynadığını ileri sürmüştür. Ona göre, 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Yahudileri, Çin’deki afyon talebinde ve çeşitli tedarik yollarında etkili oldular. Bu durum onların servetini büyük oranda arttırdı. Daha sonra afyon morfine dönüştürüldü ve afyondan elde edilen bir tür ilaç olan laudanum kaçak yollarla ABD’ye taşınmıştı. Bu durum ABD’nin afyon arıtma bölgesi haline gelmesine neden oldu. İzmir’de yapılan afyon ihracatında tüccarlar daha büyük bir rol üstlendi. Avrupa ve ABD’nin Türk afyonuna

*Tartmak anlamındaki çekmek fiilinden türetilen isim kelimesi olan çeki, taş, kireç ve odun gibi maddelerin tartılmasında kullanılmıştır.

⁴⁴⁰Jan Schmidt, **From Anatolia to Indonesia: Opium Trade and The Dutch Community of İzmir (1820-1940)**, İstanbul, 1998, p. 2-3.

⁴⁴¹İbrahim İhsan Poroy, “*Expansion of Opium Production in Turkey and The State Monopoly of 1828-1939*”, **International Journal of Middle East Studies**, XIII/2, (May-1981), p. 192.

olan talebi arttı, Osmanlı İzmir’indeki tüccarlar kârlı ticarete giderek daha fazla ilgi duymaya başladı.⁴⁴²

1- Osmanlı Devleti’nde Afyon İnhisarı’nın Kurulması

İnhisar/tekel⁴⁴³, ekonomik açıdan önem kazanması 19. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelmektedir. Sanayileşmeyle birlikte oldukça hızlı bir evrimleşme dönemine giren dünya ekonomisi, bu yüzyıl süresince çeşitli ekonomik birleşmelere şahit olmuştur. Nitekim bu asırda özellikle fabrikalaşma ile birlikte özel inhisarların çoğalması üzerine kamu giderlerinin karşılanması noktasında mali sıkıntı çeken ülkelerde, devlet tekelleri ve mali tekeller önem kazanmaya başlamıştır.⁴⁴⁴

Osmanlı’da inhisar sistemi 17. yüzyılın sonlarından itibaren yed-i vâhid denilen uygulama ile başlamıştı. Bu sisteme Osmanlı ekonomisinde hisseler bölünerek malikâne şeklinde ihale edilen mukataaların vergilendirilmesiyle uygulanmıştır. Belirli bir mukataanın bütün hisse veya unsurlarının hatta bir bölgede yer alan tüm vergi kalemlerinin tek bir kişi tarafından vergilendirilmesidir. Dolayısıyla yed-i vâhid, üreticiden satın alınan bazı malların ihraç edilmek üzere yabancı tüccarlara ya da perakende satıcılarına toptan satılmasının devlet kontrolü ve sermayesiyle denetim altına alınması demektir.⁴⁴⁵

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, savaşların ve ekonomik bunalımların etkisini önleyebilmek amacıyla birtakım reform hareketlerinde bulunmuştur. Bu süreçte idari ve toplumsal ıslahatların dışında bütçe açığını da kapatmak için klasik yöntemlere başvurarak vergi zammı, iç ve dış borçlanma ile ekonomideki makas kapatılmaya çalışılmıştır. Giderek borç batağına saplanan devlet, borçlarını ödeyemez hale gelmişti. Bundan ötürü gelirlerini Düyûn-ı Umumiye ve kapitülasyonlarla yabancı sermayeye bırakmak zorunda kalmıştır. Osmanlı’da da tekeller aynı gerekçelerle yani hazineye yeni gelir kaynaklarının sağlanması amacıyla uygulanmıştır. 19. yüzyıl ekonomisinde yaşanan gelişmeler yeni kaynaklara olan ihtiyacın artmasına yol açmıştır. Bu

⁴⁴²Devi Mays, “*Becoming Illegal: Sephardi Jews In The Opiates Trade*”, *Jewis Social Studies*, XXV/3, (Spring-2020), p. 9-10.

⁴⁴³ İnhisar kavramı Fransızca monopole kelimesini karşılamak üzere bir malı veya işi, başkası yapmamak üzere, yalnızca belirli bir kişiye ya da kurumun himayesine almak anlamına gelmektedir. Modern anlamda ise tekel veya monopol kavramları kullanılmaktadır. (Şeyda Güdek Gölçek, Ali Gökhan Gölçek, “*Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto ve İspirtolu İçkiler*”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/30, (Kasım-2019), s. 254-288.)

⁴⁴⁴Ayşe Eryaman, “*Cumhuriyet’in İlk Yıllarındaki İnhisar Uygulamalarına Bir Örnek: Kıbrıt İnhisarı (1924-1943)*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXVI/103, (Mayıs-2021), s. 181.

⁴⁴⁵Mehmet Genç, “*Yed-i Vâhid*”, *TDVİA*, XLIII, İstanbul, 2013, s. 378-383.

bağlamda Osmanlı'da ilk tekel uygulaması 1829'da afyonun inhisar altına alınması ile başlamıştır.⁴⁴⁶ Osmanlı'da inhisar uygulaması öncesi afyon ihracatında gözle görülür bir şekilde dalgalanma yaşanmıştır. Uygulamadan önce yıllık afyon üretimi 250.000 çeki iken, bu oran uygulamadan sonra 70 ile 80 bine kadar düşmüştür.⁴⁴⁷ İnhisar sistemi 1829-1838 yılları arasında Osmanlı'da uygulanan bir ticaret tekeli rejimini ifade eder. Tezkere usulünün yed-i vâhid olarak uygulanabilmesi devletin afyon ticaretine dâhil olmasıyla mümkün olmuştur. Zira afyon yetiştirilen sahaların ülke içinde dar olması, kaçakçılığın önlenilmesi ve daha da önemlisi ihraç pazarlarında söz konusu malın bulunmayışı tekel sisteminde diğer ürünlere oranla daha elverişli olmasını sağlamıştır. Bundan ötürü tezkereli tüccarlar ve üreticiler, ellerindeki ürünleri belli bir fiyattan vergisini ödeyerek İhtisap Nazırı'na⁴⁴⁸ satmaya mecbur edilmişlerdi. Hal böyle olunca başka bir yere ürününü satanlar ceza olarak tezkeresinden olmuştur. Böylece İhtisap Nazırı afyonun tek alıcı ve satıcısı olarak sivrilmişti.⁴⁴⁹ İnhisar uygulamasının afyona yönelik tekelci yaklaşımı emperyalist devletleri bilhassa İngiltere'yi oldukça endişelendirmiştir. Bu dönemde afyon fiyatları sürekli artış göstermiş ve fiyat artışından dolayı en çok zarar gören yabancı tüccarlar olmuştur. Bu durum yabancı tüccarların ses yükseltmesine neden olmuş ve İngiltere'nin girişimi neticesinde 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. İngiltere'nin yanı sıra diğer ülkeler de aynı şekilde antlaşmalar imzalayarak tekel uygulamasına böylece son vermişlerdi.⁴⁵⁰ Osmanlı ticareti bu antlaşma ile Avrupalı devletlerin eline geçmiştir.⁴⁵¹ Yani Osmanlı pazarına ve ham madde kaynaklarına yabancı devletlerin daha kolay bir şekilde ulaşabildiği söylenebilir.

⁴⁴⁶Sinan Demirbilek, "*Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/24, (Haziran-2012), s. 205.

⁴⁴⁷Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)** Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 25.

⁴⁴⁸II. Mahmut döneminde belediye işlerinin yeniden düzenlenmesi için çalışmalar yapılmıştı. Belediye işleri önceleri İhtisap Ağası tarafından denetlenmekteydi. İhtisap Ağası, çarşı ve pazarı teftiş etmekle görevliydi. Bir nizamname yayınlanmış bu nizamname ile İhtisap Ağası "*İhtisab Nazırı*" olarak değiştirilmişti. İstanbul Belediye işleri, yeni konulan vergiler İhtisap Nazırı'nın uhdesine bırakılmıştı. Belediye işlerinin dışında güvenliği sağlamakla da yükümlüydü. (Dilaver Cebeci, **Osmanlı Devleti'nde İhtisab Ağalığı**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Lütfi Güçer), İstanbul, 1986, s. 37.

⁴⁴⁹Hamza Çeştepe, Tamer Güven, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları*", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVI/2, (Haziran-2016), s. 6-7.

⁴⁵⁰Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın özellikle 2. Maddesinde: "Yed-i vahid sistemi bütünüyle kaldırılacaktır. Mal alım ve nakli için tezkere istenmeyecektir" şeklinde paraf edilmiştir. (Cihan Dura, Aytekin Altıparmak, "*1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması: Nedenleri ve Sonuçları*", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XVI, (Aralık-2000), s. 17-30.)

⁴⁵¹Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 245.

Tablo-6: İngiltere'nin bazı mallardaki ithalatında Türkiye'nin yüzdelik payı (1825-1835)

Ürünler	1825	1830	1835
Afyon	55	83	87
Palamut	48	76	47
Kök Boya	94	92	91
Tiftik ve İpliği	92	96	99

Kaynak: Mehmet Genç, “Yed-i Vâhid”, İslam Ansiklopedisi, TDV, Cilt. 43, İstanbul, 2013, s. 378-383.

Enver Ziya Karal, inhisar sisteminin zararlarını şu şekilde ifade etmiştir: *“Ziraatin gelişmesini köstekleyen sebeplerden biri de Tanzimat’tan önce mahsulün alım ve satımında mevcut tekel “Yed-i vahit” usulü idi. Mahsul devlet eli ile ve devletçe tayin edilen fiyat üzerinden satın alınmakta idi. Bu usul, çiftçiden malını zorla almak gibi idi. Çiftçi bu sebeple daima bir endişe içinde bulunuyordu ve adeta boğaz tokluğuna çalışıyordu.”*⁴⁵² Osmanlı’nın son dönemine kadar afyon maddesinin yeniden tekel altına alınmasına dair tartışmalar yaşanmıştır. Mesela 1892 tarihli raporda afyon tacirlerinin, afyonun inhisar himayesine alınması için yapılan teklife itibar edilmemesi talebi vesikalara da yansımıştır.⁴⁵³ Yine bu yıllarda Mazhar ve Agop Şerbetçiyan tarafından afyon ürünün inhisar altına alınması için bir anonim şirketin kurulması teklifi ilgili makamlara iletilmiştir. Bunun üzerine afyon maddesinin zirai ve ticari açılardan imzalanan ticaret antlaşmaları maddelerine göre uygun olup olmayacağı konusunda gerekli incelemelerin yapıldıktan sonra bir cevap verileceği bildirilmiştir.⁴⁵⁴

Osmanlı’da 1829 yılında afyonun inhisar altına alınması 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması’na kadar sürebilmiştir. Dış devletlerin gölgesinde kalan bu sistem uygulama alanı bulamamıştı. Osmanlı’dan miras kalan inhisar sistemi, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra tekrar uygulanmak istenmiştir. İnhisarlar, bütçe gelirlerine katkı sunması ve ekonomik kalkınma açısından önemli görülmüştür. Türkiye

⁴⁵²Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 219.

⁴⁵³“Afyonun taht-i inhisara alınması hakkında hükümet-i seniyye bazı teklifatda bulunduğunu istihbar ettiklerinden ve bu suret esbab-ı maharrereye mebni memalik-i şahanede afyon mahsulünün mahviyet-i mucib olacağından bahisle teklifat ve ekinin tervic edilmemesi istidasına dair afyon tacir ve komisyoncularından mukaddime zevatın imzalarıyla İzmir’den keşide edilib lede’l-arz manzur-ı ali olan telgrafname ber mantuk irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet penahi leffen sūr-i sami’-i sadaret penahilerine irsal kılındı olbabda emr u ferman hazret-i veliyyül emrindir.” (BOA, İ. HUS. 00006. 00033. 001.)

⁴⁵⁴“...Memalik-i Şahane afyon mahsulünün taht-ı inhisara alınması için bir anonim şirket teşkili zımında Mazhar ve Agop Şerbetçiyan imzalarıyla ticaret ve nafi’a nezaret-i behiyyesine virilen arz-ı hal...” (BOA, BEO, 000139.010394.001.)

Cumhuriyeti'nde afyon inhisar altına alınmadan önce Afyon Kooperatifleri kurulmuştur. 1933'te Afyon İnhisarı kurularak afyon devlet tekeline alınmıştır.

2- İstanbul'da Berş-i Rahîkî (Afyon) Macunhanesi (1783-1831)

Rahîkî macununa ismini veren kişi, 16. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Gerçek adı Yusuf olan şahıs şiirlerinde mahlas olarak kullandığı Rahîkî'den dolayı bu isimle tanınmıştır.⁴⁵⁵ *Filonya-yı Selîmî* adlı macun üzerinde çalışmalarını sürdürürken Rahîkî ya da Macun-ı Rahîkî ismi ile anılacak keyif verici maddeyi icat etmiştir. Bulmuş olduğu bu macun sayesinde oldukça para kazanmış ve dükkânı dönemin seçkinlerinin uğrak yeri olmuştu. İddialara göre Rahîkî bu macunu Kanuni Sultan Süleyman'a deva olması amacıyla üretmişti. Zamanla Rahîkî macununun ünü giderek yayıldı ve Osmanlı'da kullanılan diğer macunlar gibi ilaç amacıyla tüketildi. Yusuf Rahîkî 1546 yılında öldükten sonra da varisleri tarafından macunhane işletilmeye ve afyonlu macun üretilmeye devam edildi. Ancak birçok kişinin mesleki bilgiden uzak bir şekilde afyonlu macun üretmeye başlaması üzerine zehirlenme olayları meydana gelince 1726'da söz konusu dükkânlar teftiş edilmeye başlandı. Rahîkî afyon macunhanesi hariç diğer bütün dükkânların kapatılmasına karar verildi. 1783 yılına gelindiğinde ise devlet tarafından denetim altına alınması amacıyla söz konusu işletme devletleştirilmiştir. Bu macunun üretim ve satış imtiyazı İstanbul Mahmutpaşa Çarşısı yakınlarındaki bir dükkâna ait hale getirildi. 17. yüzyılın sonlarından itibaren rağbet gören macun ülke içerisinde olduğu gibi yurtdışına da satışı yapılır hale gelmişti. Öyle ki 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde afyon maddesinin kullanımının artmasıyla paralel bir şekilde İstanbul'un her yerinde söz konusu macunu üreten ve satan yeni dükkânlar açıldı.⁴⁵⁶ 1784 yılında macunhane denetlenmiş ve yapılan imalatın zamanında yetiştirilmesi için Ser Etlbba-yı Hassa ile Hâcegan-ı Divan-ı Hümayun'a hüküm gönderilmiştir. Ayrıca macunhanenin işletmecisi Mehmet Emin Efendi ile İbrahim Ağa'ya taksitlerin altı ay zarfında

⁴⁵⁵Asıl adı kimi kaynaklarda Yusuf, Sinan ve kimi kaynaklarda da Sinanü'd-din olup şiirlerinde Rahîkî mahlasını kullandığından Rahîkî olarak anılmıştır. Rahîk: Kızıl, katkısız, halis ve güzel kokulu şarap, cennet şarabı, güzel koku anlamına gelmektedir. İstanbul'da doğduğu bilinen Yusuf, Kuloğullarından ve Yeniçeri Ocağı'ndan olmakla beraber daha çok şiir ve ilim tarafıyla dikkatleri çekmiştir. Bir süre sonra Mustafa Ağa olayında asiler arasında bulunduğu iddiasıyla ulufesi kesilmiş ve görevden uzaklaştırılmıştır. Parasız kalınca Mahmutpaşa Çarşısı'nda bir attar dükkânı açarak geçimini sağlamaya çalışmıştır. 1546 yılında hastalığından dolayı ölmüştür. (Ömer Zülfe, "Rahîkî (Ö. 953/1546) ve Şiirleri", *Türk İncelemeleri Dergisi*, X/21, (Güz-2009), s. 171-198.)

⁴⁵⁶Murat Uluskan, "İstanbul'da Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahîkî Macunhanesi (1783-1831)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, XIV/29, (Güz-2013), s. 81-82.

ödenmesi amacıyla bir ihtarname çekilmiştir.⁴⁵⁷ Aynı tarihlerde afyon macununun yalnız miri macunhanede yapılması gerektiği belirtilmiş ve başka yerlerde hazırlanmasının men edildiği ifade edilmiştir.⁴⁵⁸ İstanbul Mahmutpaşa Çarşısı'nda iki yüz elli yıl boyunca faaliyet gösteren ve ekonomik anlamda devlete büyük katkısı olan macunhane dönemin şartlarından kaynaklı çalkantılı süreçlerden geçmiştir. Özellikle işletmenin mukataa gelirlerinin ve esham faizlerinin ödenmesi noktasında sıkıntı yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu açığın kapatılması için önceki yıllarda olduğu gibi esham faizlerinin enfiye⁴⁵⁹ mukataası hâsılatından karşılanarak ödenmesi hakkında emirname çıkarılmıştır.⁴⁶⁰ Bu gibi sorunlardan kaynaklı 1800'lerin başından itibaren çöküş dönemine giren söz konusu işletme 1831'den sonra giderek etkisini yitirmiştir.⁴⁶¹

IV- Osmanlı Devleti'nde Uyuşturucu Maddelerle Mücadele

Uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamındaki ilk girişim Fatih Sultan Mehmet'in çıkardığı Fatih Kanunnamesi'nde geçmektedir. Mücadeleden kasıt söz konusu maddelerin kullanılmasının yasaklanması şeklinde tezahür etmiştir. Buna göre uyuşturucu kullananların kentli ya da reaya olmasına bakılmaksızın bin akçe ile cezalandırılması ön görülmüştür.⁴⁶² Ayrıca mala el koyma, hapis, idam ve sürgün gibi cezai yaptırımlarla uyuşturucu madde kullanımının yaygınlaşması engellenmek istenmiştir. Buna benzer yasaklar Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi'nde de yer almış ve afyon ile esrar gibi tiryakilik yapan maddelere karşı tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. Kanuni döneminin ünlü şeyhülislamı Ebu Suud Efendi'nin söz konusu maddelerin haram olduğuna dair fetvası şu şekildedir: "*Berş ve afyon ve macun ki esrar içinde ola, mertebe-i sekre varmayacak haram olur mu? El-Cevab: Fasıklar ve heva ehli yeyişi üzerine hiçbir şekilde helal değildir.*"⁴⁶³ Buradan hareketle bu maddelerin keyif amacıyla alınmasının haram olduğu vurgulanmıştır.

Tüm bu yasaklara rağmen Anadolu'da ve özellikle İstanbul'da afyon ile esrar gibi uyuşturucu maddelerin kullanımının arttığı gözlenmiştir. Bu nedenle Genç Osman, madde bağımlılığının önünü almak için esrar, afyon ve tütün gibi zararlı ürünlerin

⁴⁵⁷BAO, AE. SABH. I. 00236.15737.001.

⁴⁵⁸BAO, C. ML. 00447.180461.001.

⁴⁵⁹Burna çekilmek üzere hazırlanmış toz ilaç.

⁴⁶⁰BAO, C. ML. 00253.10464.001.

⁴⁶¹M. Uluskan, "*İstanbul'da Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahikî Macunhanesi (1783-1831)*", s. 105.

⁴⁶²K. Ögel, *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*, s. 34.

⁴⁶³Uğur Ersoy, Merve Altınbaş, "*İslam, Osmanlı ve Cumhuriyet Sonrası Türk Hukukunda Sarhoşluk Suçu*", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, XII/46, (Şubat-2021), s. 184.

tüketimi ile üretimini yasaklamıştır. Genç Osman dönemine (1618-1622) kadar bu şekilde sert bir tepki gösterilmediği söylenebilir. Zira afyon ve esrar gibi maddeler Anadolu halkının temel uğraşı alanlarından biriydi. Dolayısıyla halkın geçim kaynağını teşkil ettiği için sert tedbirlere başvurulmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁴ Genç Osman'dan sonra en radikal adımlar IV. Murat (1622-1640) tarafından atılmıştır. Madde bağımlılığının ayyuka çıktığı bu dönemde en etkili yöntem söz konusu maddelerin tamamen men edilmesi olarak görülmüştür.⁴⁶⁵ İddialara göre IV. Murat'ın kendisi de bir ara afyon kullanmış ve daha sonra zararını idrak edince bırakmıştı. Kimi araştırmacılara göre ise gut hastalığının vermiş olduğu acıyı hafifletmek amacıyla afyon kullanmıştır.⁴⁶⁶ Dolayısıyla afyon ve türevi olan maddelerin aşırı dozda alındığında sarhoş edici etkisini bildiğinden dolayı sert tedbirler almıştır. Bu dönemde söz konusu maddelerin en çok tüketildiği yerler kahvehanelerdi. Padişah, afyon, esrar ve tütün gibi bağımlılık yapıcı maddelerin tüketildiği bu kahvehaneleri süresiz bir şekilde kapatmıştır. Yasaklara uymayanların tespiti halinde şiddetle cezalandırılacağı bütün halka bildirilmiştir.⁴⁶⁷

Sultan Murat'tan sonra keyif verici maddelerin giderek yaygınlaştığını İgnatius Mouradge D'ohsson şu şekilde kaydetmiştir: *“IV. Murat'ın ölümünden sonra afyon iptilası bütün memlekette, padişahlar da dâhil olduğu halde her sınıf halk arasında yayıldı. “Macun” denen ve içinde afyon bulunan çok çeşitli maddeler satılmaya başlandı. İmparatorlukta kullanılan muhtelif macunların miktarını insanın akli almaz. Bunları kullananların başında, gerek sağlık endişesiyle gerekse dinen yasak olması*

⁴⁶⁴Veysel Babahanoğlu, Erhan Örseli, **Kamu Politikası: Türkiye’de Uyuşturucu ile Mücadelede Uygulanan Politikalar ve Toplumsal Algı**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s. 97.

⁴⁶⁵IV. Murat döneminde yaşanan şu hikâye o dönemde madde kullanımının ne aşamada olduğunu göstermektedir. Sultan Murat, bir gün tebdili kıyafet akşam İstanbul sokaklarını teftişe çıkmıştır. Kaldı ki o dönem İstanbul’unda hava karardı mı sokaklarda insanlara rastlamak pek de mümkün değildi. Hatta padişahlarının evlerinin önünden geçebileceği ve dikkatini çekebileceği endişesiyle ocaklarında yemek ısıtmaya dahi korkar oldukları söylenebilir. Aynı zamanda bacalardan çıkan odun dumanının tütünden sebep sanılabileceği çekincesi, İstanbul ahalisinin son dönemlerdeki büyük korkularından biriydi. Miskinler Tekkesi dolaylarında dar bir sokağın olduğu yerde gizli bir kahvehanenin faaliyette olduğu ihbarı üzerine burası Sultan Murat tarafından basılır. Sultan ile yanında gezen Duçe Mehmet, boş bulunan masalardan birine oturur. Çok geçmeden yanlarına gelen kahveci, *“buyurun hele canlar”* diye seslenir. Murat Han, kahveciye dönerek *“kahvehaneleri yasak bilirdik”* der. Kahveci Sultan Murat ile Duçe Mehmet’e tütün içer misiniz diye sorar. Murat Han, hayır der. Kahveci Murat Han’ın ses tonundan bir sertlik hisseder. Kendini tutamayan kahveci ismini bağışlamasını ister. Bu suale karşılık *“Murat”* cevabını alınca *“Hanlığınız da var mıdır Efendim?”* demiştir. Vardır! Sözüne işiten kahveci usulca birkaç adım geri attı ve gizli bir kapıyı iterek saklı bölmenin içine Sultanın geçmesini sağlar. İçeriden yalnızca tütün değil, afyon kokusunun da yükseldiğini Murat Han derhal anlar. Adam, içerideki dumanlar arasındaki kalabalığa hitaben *“Ağalar”* dedi, buyurun cenaze namazına!” Bunları söyledikten sonra da düşüp bayılır. Murat Han, Duçe Mehmet’in dahi güldüğü olayda kahvedeki herkesi bir defalığa mahsus olarak bağışladığını bildirmiş ve ardından Hassa Muhafızlarına kahveyi derhal yıkmalarını emretmiştir. (Okay Tiryakioğlu, **IV. Murat: Gür ve Zafer**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 271-275.)

⁴⁶⁶Ayşe Hür, **Osmanlı’nın Öteki Tarihi**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 158.

⁴⁶⁷K. Göktepe, *“Osmanlı toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları”*, s. 639.

bakımından şarabı bırakmış olanlar gelirdi. Bu gibiler kendilerini afyona verir. Aşağı tabakanın kullandığı alelade afyon hap şeklinde hazırlanır. Bunlar için halk arasında tiryaki tabiri kullanılır."⁴⁶⁸ Görüldüğü gibi yasaklar tam anlamıyla keyif verici maddeleri engelleme noktasında yetersizdi.

Afyon ve esrar tüketiminin halk arasında ciddi bir şekilde yayılması karşısında İmparatorluk idaresi, 1723 yılında şeyhülislamlık makamına başvurmuştur. Söz konusu maddelerin yasaklanması amacıyla fetva çıkarılmış ve ilan edilmiştir. Bunun neticesinde afyon ve esrar bağımlısı olarak bilinen kişiler toplatılarak farklı yerlere sürgün edilmiştir. Bunlara sürgün dışında kürek cezası gibi daha sert önlemlerle yaklaşmış ve yöneticilerin bu konuda kararlı duruş sergilemeleri emredilmiştir.⁴⁶⁹ 1767 tarihli yazıdan afyon ve esrar gibi keyif verici maddeleri satan Bektaşî Seyyid Ahmed Efendi, Şehri Hasan, dervişlerden Ramazan babalı Bektaşî İbrahim adlı şahısların Sakız Adası'na sürgün edilmelerinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Adı geçen şahısların hiçbir şekilde başka yerlere gitmelerine izin verilmemesi yönünde ilgililer uyarılmıştı. Sakız Adası yönetici ve gümrük çalışanlarının bu konuda teyakkuzda olmaları istenmiştir.⁴⁷⁰

Keyif verici zehirli madde kullanımının en yaygın görüldüğü yerlerden biri de Yeniçeri Ocağı'ydı. İstanbul'un en gözde yeri olan Boğaziçi kıyılarında Yeniçerilere has afyon ve esrar çekmek için kahvehaneler vardı. Sultan III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmut devrinin ilk yıllarında İstanbul'da Yeniçeri Ocağı, her türlü azgınlığın ve fenalığın hüküm sürdüğü bir durumdaydı.⁴⁷¹ Kaldı ki İstanbul'un bütün başıboş ve ayaktakımı ocağa kayıtlıydı. Eğlendikleri ve zevk sefa için günlerini geçirdikleri kahvehanelerde toplanırlardı. Buralar Yeniçeri kahvehaneleri diye anılır ve söz konu mekânlar "*baldırı çıplak külhanilerin*" sabahtan akşama kadar saz ve sözle, afyon ve esrarla keyif çatıp eğlendikleri yerler olarak bilinirdi.⁴⁷² Sultan II. Mahmut 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırınca zevk ve eğlence yeri olan kahvehanelere de el atmış özellikle Boğaziçi kıyısında yer alan bütün kahvehaneleri yıkmıştı.⁴⁷³ Mesela

⁴⁶⁸İgnatius Mouradge D'ohsson, **18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler**, (Çev. Zehra Yüksel), 1001 Temel Eser Tercüman, İstanbul, 1980, s. 54.

⁴⁶⁹O. Gezer, **Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler**, s. 99.

⁴⁷⁰BAO, AE. SMST. III. 00197.15529.001. 23 Zilkade 1180 (28 Nisan 1867).

⁴⁷¹ Mehmet Demirtaş, "*XVIII. Yüzyılda Osmanlıda Bir Zümrenin Alt-Kültür Grubuna Dönüşmesi: Külhanbeyleri*", **Atatürk Üniversiteleri Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VII/1, (Şubat-2010), s. 122.

⁴⁷²İlyas Bingöl, **Osmanlı'da Kahvehane ve Toplumsal Hayat Mekânları**, Gram Yayınları, İstanbul, 2013, s. 180.

⁴⁷³Erbil Göktaş, "*Osmanlı Döneminde Kahvehaneler, Kırathaneler ve Bunların İşlevleri*", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 11, (Şubat-2010), s. 78. Kahvehanelerin

kahvehanelerinde esrar üreten ve satan, berber oldukları öne sürülen Mehmet ile Mustafa adındaki şahıslar ihbar edilmişlerdi. Bunun üzerine gerekli incelemelerin yapılması istenmiş ve adı geçen şahısların uzun süredir bu işle meşgul oldukları anlaşılmıştır. Kahvehanelerinin kapatılması ve bunlar hakkında gerekli yasal işlemlerin başlatılması istenmiştir.⁴⁷⁴ Osmanlı'ya Avrupa menşeli yeni kimyasal ilaçların rahat bir şekilde sokulmasının 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile önü açılmıştır. İngiltere ve daha sonrasında Fransa ve diğer Avrupalı devletlerle ticari antlaşmalar yapılmış böylece serbest ticaret hakkı elde edilmiştir. Bu gelişme ile birlikte zararlı ilaçlar kontrolsüz bir şekilde ithal edilir olmuştur. Piyasada yaygınlaşan bu tarz zararlı ilaçlar halk sağlığını tehdit etmeye başlamıştır. Örneğin 1845 yılında çocuklarını uyutmak için piyasadaki afyonlu tabletleri kullanan bazı aileler çocuklarını kaybetmiştir.⁴⁷⁵ Dâhiliye Nezareti tarafından 1851 yılında taşradaki güvenlik birimlerine gönderilen yazıda afyon ve esrar gibi maddelerin tüketiminin ve satışının yasaklandığı bildirilmiş, idarecilerin bu konuda müsamaha göstermemeleri istenmiştir. Özellikle esrar satışı yapanlara karşı ağır cezalar uygulanmıştır.⁴⁷⁶

1852'de sağlık alanında özellikle bitkisel ilaç hazırlama ve satma konusunda yaşanan sorunları çözmek ve belirli kurallar getirmek için “*Nizamnâme-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye*” adlı bir yönetmelik yayımlanmıştır.⁴⁷⁷ 1861 tarihli eczacılık nizamnamesiyle ellerinde çalışma izni olan eczacılardan başka hiç kimsenin ilaç satmayacağı ayrıca doktorların bile cerrah reçetesi düzenlemesi yasaklanmıştır. Bu yasak aynı zamanda toptan ecza satan tıbbi ecza tüccarları ile attar⁴⁷⁸ ve kökçüleri de kapsamıştır.⁴⁷⁹

kapatılmasının bir diğer önemli nedeni ise her sosyal sınıftan insanın bu tarz yerlerde toplanarak fikir teatisinde bulunmasıydı. Padişahın otoritesini sarsacak mahiyette görüşlerin ortaya çıktığı söylenebilir. Çoğu araştırmacıya göre kahvehanelerin yasaklanmasının siyasal baskı unsuru oluşturabilecek kamusal alan içinde, insanların bir araya gelmesini önlemektir. Zira bir araya gelen halkın bilinçlenmesini sağladığı için kahvehaneler tehlikeli mekânlar olarak görülmüştür. İktidar bu etkileşimin düzenin bozulmasına yol açacağı endişesi ile baskı uygulamıştır. (Halil Emre Deniz, “*Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi*”, **Akademik Bakış Dergisi**, 27, (Kasım-Aralık 2011), s. 6.)

⁴⁷⁴BOA, A. MKT. NZD. 00077.00017.001.

⁴⁷⁵Elif Gültekin, Raşit Gündoğdu, “*Ticari Kaygılar ve Halk Sağlığı Kısırcığında Sakkarinin Memalik-i Osmaniye'ye İdhali*”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, LIX/59, (Temmuz-2022), s. 158-159.

⁴⁷⁶K. Göktepe, “*Osmanlı toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları*”, s. 640.

⁴⁷⁷Eyüp Talha Kocacık, Afife Mat, “*İstanbul'da Zehirler ve Zehirlenme Vakaları (1846-1917)*”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, XV/2, (Temmuz-2014), s. 22.

⁴⁷⁸Güzel kokular, tıbbi ecza ve misk satan esnaftır. Kelime halk ağzında bozularak aktar olmuştur. Eskiden attar dükkânları, eczahanelerin ve ecza depolarının yerini tutarmış. Eski attarlar ilaç düzenlemekte oldukça yetenekli kişilerdi. Attarlar: Macunlar, şuruplar, tiryaklar, koku ve devalı sular, merhemler, özellikle bahî ilaçlar ve çeşitli haplar yaparlarmış. Attarların kendilerine has uzmanlık alanları

Osmanlı'da esrar üzerine ilk bilimsel ve ciddi çalışma Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma neticesinde esrarın tıbbi özelliğinden ziyade keyif verici bir madde olarak kullanıldığı ve bu durumun önlenmesi gerektiği hususunda Sadaret makamı bilgilendirilmiştir. Uyuşturucu madde türlerinin zararlı olduğuna dair Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin raporu üzerine 1872 yılında Sadaret Tezkeresi ile Hint kenevirinin ekimi yasaklanmıştır.⁴⁸⁰ 1876 yılına gelindiğinde bu yasak genişletilerek tüm vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilmiştir.⁴⁸¹ Yine bu tarihte esrar çıkarılan Hintkenevirinin ekilmesinin yasaklanması için bir yasa çıkarılmış ancak uygulamada yetersiz kalmıştır. 1881 yılında Şura-yı Devlet tarafından valilere gönderilen yazıda esrar ekim yasağının devam ettiği bildirilmiş ve kullanımı ile satışı hususunda gerekli uyarılar yapılmıştır. Ancak alınan bu önlemlere karşılık esrarın ekimi ve tüketimi noktasında istenilen başarı elde edilememiştir. Bununla birlikte Konya Vilayeti Ereğli Kazası'nda halkın kendir adıyla ekmiş oldukları esrar maddesinin yasaktan dolayı söküldüğü ve bu durumun incelenmesi gerektiği yazılmıştır.⁴⁸²

1885 yılında Şura-yı Devlet ile Ticaret ve Ziraat Nezareti arasındaki yazışmalar İmparatorluğun bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.⁴⁸³ Bu tarihlerde İstanbul'da azınlık ve yabancıların açtıkları eczanelerin çoğalması, tedavi alanına hazır ilaçların girmesi ile bazı aktarlar hazır ilaç satışına başlamıştır. Bu durum eczaneler ile attarlar arasında yoğun bir rekabetin yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönemde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye başkâtibi Mehmet Muhtar Efendi'nin çalışmaları neticesinde aktarlığın kaldırılması önlenmiştir. 1883 tarihli "*Ezca Tüccaranı ve Mısır Çarşısı Hakkındaki Talimatname*"nin dördüncü bendinde, aktarların ecza açmaları yasaklanmış ve satacakları maddelere de kota uygulanmıştır. İlaç yapımı ve satımının yalnızca eczacılara bırakılması amacıyla 7 Mayıs 1885 tarihinde "*Aktarlar ve Kökçüler Nizamnâmesi*" çıkarılmıştır. Bu nizamname ile aktarların zehirli ilaç/drog ve bileşikleri

da varmış. (Ömer Özkan, **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 116.)

⁴⁷⁹Nil Sarı, "*Attar*", **TDVİA**, 4, İstanbul, 1991, s. 94.

⁴⁸⁰V. Babahanoğlu, E. Örseli, **Kamu Politikası: Türkiye'de Uyuşturucu ile Mücadelede Uygulanan Politikalar ve Toplumsal Algı**, s. 98.

⁴⁸¹"*Esrarın Men-i Zer'i Hakkında Makam-ı Sadaret-i Azimden Ticaret Nezaret-i Celilesine Mevrud Tezkere-i Samiyye, 17 Safer 1293 (15 Mart 1876)*", (O. Gezer, **Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler**, s. 140; Düstur, 1. Tertip, Cilt. 3, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1293.)

⁴⁸²**BOA**, ŞD. 00290.00044.001.

⁴⁸³Ufuk Adak, "*Âdi Kenevirin Bir Dürüsü*": *Son Osmanlı İmparatorluğu'nda Esrar*", s. 127-128.

satmaları, doktor reçetelerine göre ilaç hazırlamaları men edilmiştir.⁴⁸⁴ Bu nizamnâme ile aktarlar kayıt altına alınmış, halka doğrudan bitkisel/drog ilaçları satmaları yasaklanmıştır. Öte taraftan dükkânlarında satamayacakları zehirli ilaçların veya maddelerin listesi belirlenmiştir.⁴⁸⁵ Yine bu tarihlerde Batı'dan Anadolu'ya botanikçilerin tıbbi ilaç toplamak için geldiği bilinmektedir. Asuman Baytop'un aktardığına göre çok sayıda örnek elde etmek üzere ünlü botanikçi Paul Sintenis, Anadolu'ya ilk ziyaretini 1883 yılında gerçekleştirmiştir. Sintenis, Çanakkale, Assos, Zeytinli, Kaz Dağı, Gabtepe, Çaydere ve Eceabat bölgelerini gezmiştir. İkinci ziyaretini de 1888 yılında yapmış, bu gezisinde Hatay, Mersin, Urfa, Adıyaman, Birecik, Mardin, Diyarbakır ve Siirt illerinde toplamış olduğu bitkilerle tamamlamıştır. 1889'dan 1894 yılına kadar Trabzon, Elazığ, Malatya, Gümüşhane ve Kastamonu illerinde bitki toplamak amacıyla ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretlerini *Flora of Turkey* başlığı ile on bir ciltten oluşan kitabında anlatmıştır. Ayrıca bitki bilimci Sintesi'in Anadolu gezisi ve bitkilerle ilgili yapmış olduğu çalışmalar hakkında da bilgiler vermektedir.⁴⁸⁶

Afyon ve esrar gibi zehirli maddelerin yasağı ile ilgili tartışmalar 1886 yılında Meclis-i Vükela'ya taşınmıştır. Bunun üzerine meclis tarafından alınan kararda esrardan alınan verginin çok az bir miktarda olduğu ve tıbben sağlığa zararlı olan söz konusu maddenin ekim yasağının kaldırılmasının devlet gözünde bir faydasının olmadığı görüşü hâkim olmuştur. Devlet, esrar ekimine ilişkin olarak İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Rusya'daki yasakları yakından takip etmiştir. Bu devletlerde esrar ekiminin yasal bir dayanağının olup olmadığı incelenmiştir. Yine Osmanlı'nın yabancı ülkelerde bulunan konsolosluklarından esrar ekimine ne ölçüde ve hangi şartlarda izin verildiğine dair raporlar istenmiştir.⁴⁸⁷ Zararlı maddelerin ülkeye kaçak yollarla girişini engellemek için de bir takım tedbirler alınmıştır. 1884 yılına kadar ithal ve ihraç edilen içki ve ilaçların denetimi Fransız kimyagerleri tarafından yapılmıştır. II. Abdülhamit döneminde 28 Mayıs 1884'te ilaç denetimleri için "*Eczayı tıbbiye*" teftiş memurluğu kurulmuştur. 24 Kasım 1885'te yürürlüğe giren bir talimatname ile "*Hıfzıssıhha-i Umumiye-i Teftiş Komisyonu*" kurulmuş ve komisyon ülkeye giren çıkan malların denetiminden sorumlu tutulmuştur. Yine bu tarihlerde attarların satmasına izin verilen

⁴⁸⁴Faruk Adıgüzel, Nuray Kızılaslan, "İstanbul İlinde Tıbbi, Aromatik ve Baharat Bitkileri Satışı Yapan Aktarların Yapısal Özellikleri ve Mevzuat Hakkındaki Görüşleri", *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, XXXI/1, (Nisan-2016), s. 41.

⁴⁸⁵E. T. Kocacık, A. Mat, "İstanbul'da Zehirler ve Zehirlenme Vakaları (1846-1917)", s. 22.

⁴⁸⁶Asuman Baytop, "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Anadolu'da Bir Bitki Toplayıcısı: Paul Sintenis (1847-1907)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/1, (Aralık-2004), s. 1-2.

⁴⁸⁷Ufuk Adak, "Âdi Kenevirin Bir Dürlüsü": Son Osmanlı İmparatorluğu'nda Esrar", s. 130.

maddeleri içeren ve zehirli ilaçları men eden bir talimatname yayımlanmıştır.⁴⁸⁸ 1 Haziran 1885'te çıkarılan “Gümrüklerce icra edilecek muayene-i Sıhhiye Nizamnamesi” ile İstanbul'da Rüşmât Emaneti emrinde ve Galata Emtia-i Ecnebiye Gümrüğünde çalışacak bir inceleme komisyonunun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yer “Dersaadet Gümrük Tahlilhanesi” olarak faaliyet göstermiştir. Nizamname ile sağlığa zararlı ve içerisinde esrar olan ilaçların ithali men edilmiştir.⁴⁸⁹ Yine 1885'de esrar ekme yasağının devam ettirilip ettirilmemesi konusunda ilgili dairelerin inceleme ve görüşleri üzerine Şura-yı Devlet tarafından bir hüküm yayınlanmıştır. Buna göre Ticaret Nezareti ile Ziraat Odası'nın incelemeleri neticesinde esrar tarımının tıbbi ihtiyaçlar dışında yapılmasının men edildiği bildirilmiştir. Öte yandan keyfiyete neden olduğu bilinen söz konusu maddelerin dâhilde önüne geçmek için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği yazılmıştır.⁴⁹⁰ Güneyden uyuşturucu madde kaçakçılığının yapıldığı özellikle İskenderiye Gümrüğü'nde büyük miktarda esrarın yapılan aramalar neticesinde ele geçirildiği bildirilmiştir. Söz konusu maddeleri ülkeye kaçak yollarla sokmaya çalışanların derhal sorgulanması için mahkemeye sevk edildiği kaydedilmiştir.⁴⁹¹

Sultan II. Abdülhamit döneminde hapishanelerde özellikle ağır suçlar yüzünden mahkûm olanların esrar çekmelerine göz yumulduğu ahatta bu dönemde esrarın bilinçli bir şekilde hapishanelere sokulduğuna dair iddialar mevcuttur. Böylece azıllı katillerin bilerek uyuşturulduğu iler sürülmektedir.⁴⁹²

⁴⁸⁸E. Gültekin, R. Gündoğdu, “Ticari Kaygılar ve Halk Sağlığı Kıskaçında Sakkarinin Memalik-i Osmaniye'ye İdhali”, s. 159; Düstur, 1/5, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937, s. 35.

⁴⁸⁹Birten Çelik, “Osmanlı Gümrüklerinde 19. Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar”, XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018), Cilt. III, **Bildiriler Kitabı**, TTK Yayınları, Ankara, 2022, s. 192.

⁴⁹⁰“İşbu mazbatada esrarın men'zira'i zira'in ve hazine-i devletin münafa'atı ihlal ideceğine ve bunun afyon gibi dâhilden ziyade memalik-i ecnebiye de sürümü olmağla beraber 'adi kenevir nev'inden bulunmasına nazaran memnu'iyet vak'anın feshiyle memalik-i mahruse zira'atin bu yolda ki istifadelerinden mahrum idilmemesi zira'at olmamasının salefü'z-zıkr mezkuresi cümle-i mündericatından olduğundan ve bu babda da'irece icra kılınan tedkikatda dahi bunun teksir zira'i servet ve ticaret nokta-i nazarınca münafi'i müstelzim olacağı anlaşıldığından bahisle esrarın zira'i hakkında müttehiz olan memnu'iyetin iflası ve fakat esrar-ı tıbbın muzırr olmasıyla bunun istimalinden katıyen memnu tutulmasıyla beraber dâhilde istimali olunmamak için topdan ticaret virdirilmesi ve merakızda satılması hakkında simyan fîrûhat idenler gibi mücazat idilmesi lazım geleceği dermiyan olunmuş ise de memalik-i şahane de esrar zira'ının esasen men-i halkı muattıl ve tenbel itmesine mübteni bunun zira'i ve istimalelerine memalik-i mahrusede olduğu üzere akser memalik-i ecnebiyenin ekseriyetinde dahi memnu'iyet-i kuvviye tahtında bulunduğu bedihi olmasına ve bunun zira'i memnu' olmadiği zamanlarda istihyal olunan zira'at odası müzekkiresinde gösterildiği vecihle hazinece istifade olunacak derecede olmayub pek cüz'i idüğü ifadat-ı vak'adan anlaşılmasına nazaran memnu'iyet vak'anın feshinde bir menfa'at olmayub bilakis mezarat-i adiyede müstelzim idüğünden memnu'iyeti mezkurenin muhafazası ve takayyüdat-ı lazimenin iflası bil-ittihad tensib olunmağla ana göre vilayata tebliğat ekide icrasının dâhiliye nezaretine havalesi ve ticareti nezaretine malumat itası kararlaştırıldı.” (BOA, M.V. 00008.0061. 18 Recep 1302 (3 Mayıs 1885).

⁴⁹¹BAO, HR. HMŞ. İŞO. 00186.00071.001.

⁴⁹²Ö. Köknel, **İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları**, s. 119.

Afyon ya da esrar gibi maddelerin yasaklanması gündemi oldukça meşgul eden bir konu olmuştur. Söz konusu maddelerin haram ve zararlı olduğu konusunda hemfikir olunmuş lakin yasağın ülke ve çiftçiler için büyük bir kayıp oluşturduğu gerçeği de göz ardı edilmemiştir. Zira İzmir ve çevresindeki çiftçilerin ürünlerini Mısır, Çin ve Hindistan'a götüren tüccarlardan elde ettikleri kazancın Yunanistan'a geçeceği ve bundan da vergi gelirleri azalacak olan devletin zarar göreceği üzerinde en çok durulan konu olmuştur. Ziraat Odası ve Tıbbiye Nazırı'nın katılımıyla düzenlenen toplantıda yasağın kaldırılması gerektiği ancak olumsuz bir durumla karşılaşmamak için de ürünlerin toptan tüccara verilmesi dile getirilmiştir. Nitekim perakende satan olursa da cezalandırılması gerektiği söylenmiştir.⁴⁹³ Bu görüşler Şura-yı Devlet tarafından yasağın kaldırılmasıyla ortaya çıkacak zararın telafisi mümkün olmayan bir hale gelmesine neden olacağı görüşüyle reddedilir.⁴⁹⁴

Esrar yasağının hem devlet hem de çiftçiler üzerindeki olumsuz etkisi 1887 yılında yine gündem olur. Ancak bu sefer esrar tarımının Avrupa'daki durumu elçilikler yoluyla öğrenilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Sırbistan Elçiliği'nin gönderdiği cevaba göre Sırbistan'da esrar tohumu ekimi yasak değildi. Ancak bazı yerlerde haşhaş yetiştirme girişimleri olsa da istenilen sonuç elde edilememiştir.⁴⁹⁵ Almanya elçisinden gelen bilgilerden Almanya'da esrar yasak olmamasına rağmen tarımının yapılmadığı buraya söz konusu maddenin kuzey bölgelerinden geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁶ İngiltere, Karadağ ve Avusturya-Macaristan'da ekimin serbestçe yapıldığı ancak ürün miktarı ile fiyatının belirsiz olduğu yazılmıştır.⁴⁹⁷ Fransa ve Rusya'da yasak değilse bile esrar tarımının yapılmadığı belirtilmiştir.⁴⁹⁸ Bu durum devletin, yasak konusunda daha sistemli bir şekilde hareket etmek istediğini göstermektedir.

Seraskerlik makamı tarafından Maiyyet-i Seniyye Komisyonu'na Hicri 1308/1891 tarihinde gönderilen raporda evvela esrarın olumsuz özellikleri sıralandıktan sonra askerler ve askeri öğrenciler arasında esrar kullanımının yaygınlaştığı ifade edilmiştir. Bu durumun önüne geçilmesi istenmiş ve gerekli tedbirlerin alınması önemle

⁴⁹³BAO, A. MKT. MHM. 00489.00010.1.001, 22 Cemaziyelahir 1303 (28 Mart 1886).

⁴⁹⁴BAO, A. MKT. MHM. 00489.00010.1.001.

⁴⁹⁵BAO, HR. TO. 00617.0066, 20 Ocak 1887.

⁴⁹⁶BAO, HR. TO. 00617.0067, 20 Ocak 1887.

⁴⁹⁷BAO, HR. TO. 00111.00132; BAO, HR. TO. 0062.0047; BAO, HR. TO. 0097.0019; BAO, HR. TO. 0047.0016.

⁴⁹⁸BAO, HR. TO. 0082.0092; BAO, HR. TO. 0091.005.

belirtilmiştir.⁴⁹⁹ Bu dönemde askeri okul öğrencilerinin esrar maddesini oldukça yoğun bir şekilde kullandıkları arşiv vesikalarından da anlaşılmaktadır. Bakın Hicri 1310/1893 tarihli bir rapora yansıyan belgede Asakir-i Şahane ve askeri okul öğrencilerinin esrar kullandıkları tespit edilmiş ve esrarın yasaklanması için çıkarılan kanunların ordu ile resmi dairelere gönderilmesi istenmiştir.⁵⁰⁰ Adliye Nezareti'ne gönderilen bir diğer yazıda askerler arasında esrar satışının yasaklanması için nakdi cezanın yanı sıra fiziksel cezalandırmanın uygulanması önerilmiştir.⁵⁰¹ Esrarın askeri okul öğrencileri arasında yoğun bir şekilde tüketildiği ve bu durumun önünü almak için Kuleli Mektebi'nden esrar çektiği gerekçesiyle bir öğrencinin okuldan atıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁵⁰²

Hapishanelere gizli yollarla uyuşturucu maddelerin sokulduğuna dair ihbarların alınması üzerine gerekli önlemlerin alınması emredilmiştir. Özellikle hapishaneye girenlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi istenmiştir. Kaldı ki gardiyanların da bu işin içinde oldukları ve esrar gibi uyuşturucu maddelerin hapishanelere sokulmasında aracı oldukları anlaşılmaktadır. Mesela arşiv vesikalarına yansıyan şu hadise oldukça dikkat çekicidir bir kadın, mahkûm kocasına on dirhem kadar esrarı vermek için hapishaneye getirmiş, ziyareti esnasında şüpheli davranışları neticesinde aranmış ve üzerinde esrar yakalanmıştır. Polis Müdüriyetinden karakola alınan şahıs hakkında gerekli muamelenin

⁴⁹⁹ "Esrar istimâlinin kuvvay-ı 'akliye ve bedeniyeye olan muzırâtından ve üç dört seneden berü esrâr isti'mâli 'adet-i mekrûhesi 'asakir-i şâhâneleriyle mekâtib-i 'askeriye şâkirdânına dahî sirâyet ider gibi görüldüğünden bahisle men' ittisa'ı tedâbirinin ittihâzına da'ir bîmârhâne ser tabîbi kolları tarafından bi'l-i'tâ manzûr-ı 'ali-i padişâhileri buyurulan müzekkirenin komisyon 'abidânemize tevdi'yle icâbının bi'l-müzâkere 'arz-ı 'atebe'-i 'ulyâ kılınması Nuri Paşa kolları vesâtatıyla şerefyâb telakki olduğumuz hükm emr ü fermân hazret-i mülûkânelerinden olmağla mantûk-ı 'alisine tevfiiken iktizâsı meyâne'-i çâkerânemizde müzâkere olundu. Komisyonun işbû mazbatası manzûr-ı 'ali olarak esrârın dergâr olan mazeretine mebni isti'mâlinin şimdiden önü alınmaz ise ilerüde bu 'adet kesb-i vas'at ideceğinden ve elbistânların men'i ise gayr-i kâbil olduğundan 'asâkir-i şâhâne ile mekâtib-i 'askeriye şâkirdânının bunu isti'mâlden men'leri için makâm-ı vâlây-ı ser'askerice muhtasır bir nizâmnâme kaleme alınarak 'arz-ı 'atebe'-i 'ulyâ kılınması husûsuna irâde'-i seniyye'-i hazret-i padişâhi şeref-muta'allık buyurularak melfûf-ı mezkûrenin irsâliyle taraf-ı sami'-i sipehdârice ifây-ı tebligât idilmiş olmağla olbâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir." (BOA, Y.MTV.00052.00039.001).

⁵⁰⁰ BOA, Y.MTV.00074.00028.001.

⁵⁰¹ "Bu madde'-i mazaret-i semîdinin(?) men'-i fîrûzatı lüzumu dördüncü kol orduy-ı Osmani kumandanlığından bildirilmiş olduğundan ve 'inde'l-icâb alınmakda olan cezây-ı nakdi husûlü matlûb olan te'sîr tahzîri hâsıl idememekde bulunduğu bahisle (hayat-ı müşîre te'sîr) ve mazarratı dergâr olan esrârkeşliğe efrâd-ı 'askeriyeden ba'zıları tarafından inbâsı gösterildiği ve şu (eylediği bu) hâlin 'umûm efrâd-ı 'askeriyeye sirayetiyle ordunun kuvvay-ı mâddiye ve ma'neviyesi (pürmeyân) haleldâr (ideceğini)olacağı cihetle (11) (sihhat-i 'umûmiye şiddet te'alluku bu fi'ât esrâr baygınlığının önünü almak üzere 'arz(?) için) bu bâbda (22) (bir madde'-i cezâ'ye'-i habishâneye ahdâsı) lüzumuna da'ir Edirne vilayetinden alınan tahrîrât leffen salib-i 'aliyyelerine taraf-ı devletlerine tisyâr kılınmış olmağla iktizâsının ifâsına (himmet buyurulması bâbında). Himem.

22/ birde cezây-ı habishâneyi muntazamen bir madde'-i kanûniyenin vaz' ve tatbîki tebyîz." (BOA, DH. İD. 00087-1. 00030. 001).

⁵⁰² BOA, Y. PRK. AZJ. 00053.00003.001.

kanunlar doğrultusunda yapılması istenmişti.⁵⁰³ Görüldüğü gibi esrar hemen hemen her yerde yoğun bir şekilde tüketiliyordu. Hal böyle olunca sıkı bir mücadele yürütülmüştür.

Osmanlı'da zehirli maddelere karşı 20. yüzyılın başlarında da sıkı bir şekilde mücadele edilmiştir. İster ülke içindeki ister ülke dışından memlekete sokulmaya çalışılan uyuşturucu maddeler konusunda sürekli bir teyakkuz hali söz konusu olmuştur. 1902 yılında zehirli maddelerin serbestçe satılmasının yasaklanması ile ilgili yasaların uygulanması amacıyla attar ve kökçüler hakkındaki nizamnamenin bütün vilayet ve livalara gönderildiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁴ Yine bu tarihlerde Osmanlı karasularında Midilli'de balıkçıların avlanmak için zehirli maddeler içeren bitkiler kullandıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'nce⁵⁰⁵ yasak olduğundan zehirli madde tüketenler hakkında yasal işlem başlatılmıştır. Ayrıca ilgili mercilerden bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir.⁵⁰⁶

Tahtakale ve Sultan Ahmet civarında kahvehane, dükkân ve evlerde afyon ile esrar gibi zararlı maddelerin üretim, tüketim ve dağıtım yapıldığına dair bir ihbar gelmişti. Bunun üzerine polis güçlerinin bu bölgede geniş çaplı bir arama yaptıkları ve söz konusu mahalde adı geçen maddelere denk geldiği 1905 tarihli polis raporlarından anlaşılmaktadır. Soruşturmayı derinleştiren polisler burada İran'dan gelen ve İmam olduğu ileri sürülen şahsı yakalamıştı. Yine Hacı Mehmet adındaki şahsın kahvehanesinde bir miktar esrarın ele geçirildiği kaydedilmişti. Burada esrar içmek için Hindistan'dan getirilen nargile ve esrar veznine mahsus terazi ele geçirilmişti.⁵⁰⁷

⁵⁰³ “*Mahkûmîn ile görüşmeğe gelenler zivâr meyânında Selime Behiyye nâmında bir kâdının üzerinde zevci mahkûmünden Ahmed'e vermek üzere getirdiği on dirhem kadar esrâr bulunmuş (derdest bulunduğu vecihle bâbda) ve bu bâbda habishâne'-i 'umûmiyece (müdîriyetden bildirilmiş ve bu bâbda) tanzîm ve (?) olunan idilüb (müdîriyet-i mezkûreden gönderilen) zabt varakası leffen liste kılındığı gibi sâlefü 'z-zikr esrâr dahi taraf-ı 'alilerine gönderilmiştir olduğundan mezbûre hakkında mu'amele'-i lazime'-i kanûniye ifâsıyla neticesinin inbâsı siyâkında polis müdîriyet-i 'umûmiyesi cânib-i vâlâsına müzekkere takdim kılındı (bâbında).*” (BOA, DH. MB. HPS. 00083. 00042. 001).

⁵⁰⁴ BOA, DH. MKT. 02594.00137.001, 23 Zilkade 1319 (23 Kasım 1902).

⁵⁰⁵ 29 Aralık 1881 tarihinde çıkarılan bu yasa ile kara ve deniz avına dair bir takım düzenlemeler getirilmiştir. Av ve acılık ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Yine bu yasa ile balıkçıların avcılık yapabilmeleri için izin almaları gerektiği karara bağlanmıştır. (Faruk Doğan, “*Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık (18. Yüzyıl-20. Yüzyıl)*”, *Tarih Okulu Dergisi*, MMXI/10, (Aralık-2010), s. 39-57).

⁵⁰⁶ BOA, DH. MKT. 02267. 00003. 001.

⁵⁰⁷ “*Dükkânlarda esrâr bulunduğu bahisle icrây-ı taharriyât için virilen emre imtinâlen bilâ sa'at üç karârlarında Tahtaka'le mevki'ine bi'l-karîha komisyona Hacı Sa'adeddin efendi tarafından celb idilen İranlı İmam nâm-ı şahsa lüzûmuna mebni taharriyât icrâ idileceği savbet münâsebede tefhîm idilüb ve merkûmun Hasan Rıza ve muvâffakiyetle gerek ikâmetgâhı ve gerek karbında bulunan kahvehânesi taharri idilmiş isede esrar ve isti'mâline mahsûs olan bulunamamış bi'l-ahire Tavukpazarında İrunûd(?) Osmanlı terk idilüb elyevm fehîminin taht-ı isticârında bulunan kahvehâne ve fevkinde bulunan oda ve bodrum taharri olunub bir şey' zuhûr itmemiş ve bâb-ı 'ali civarında ki sokak derûnunda Hacı Mehmed'in kahvehânesi mevki'i mezkûr komisyonlarını Visil Efendi ve refâkati me'mûrini hazır oldukları*

1906'da kokainin ithali yasaklanmış ve bu hususta gümrüklere kaçak yollarla ülkeye sokulmaması için gerekli talimatlar verilmişti. Yine 1910 yılında uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında söz konusu maddelerin denetimi sağlanmak istenmiştir. Zararlı ilaçların çok rahat bir şekilde satılması, herkesin kolay elde etmesi devleti harekete geçirmiştir. Meclis-i Umûr-u Tıbbiye-i Mülkiye Riyaseti'ne⁵⁰⁸ gönderilen emir ile eczanelerde fazla miktarda bulunan esrarın satışına ve kullanımına izin verilmemesi gerektiği bildirilmişti.⁵⁰⁹

Gümrüklerce İcra Edilecek Muayene-i Sıhhiye Nizamnâmesi'nin dokuzunca maddesi gereğince afyon, kokain bileşikleri, esrar, sülfat, balık otu gibi zararlı maddelerin geçişi yasaklanmıştır. Gümrüklerde denetimin artırılması ve kaçakçılığın önlenmesi amacıyla 24 Mayıs 1900 tarihinde rüsumat muhafaza memurları adı altında hususi bir zabıta birimi kurulmuştur.⁵¹⁰

Gümrüklerden zararlı olarak addedilen ilaçların geçişine dair getirilen kurallar I. Dünya Savaşı ile yeniden revize edilmiştir. Öte taraftan Osmanlı Devleti, bu dönemde kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığından yine gümrüklerle ilgili birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Kapitülasyonlar bağımsız bir gümrük tarifesinin uygulanmasına zemin hazırlamadığından Osmanlı'da gümrük vergileri kısmen geleneksel kısmen de idari emirle yürütülmeye çalışılıyordu. Bunun üzerine 10 Mart 1916'da yeni bir gümrük tarifi ilan edilmiştir. Bu tarife ile hem gümrük vergilerinin yükseltilmesi hem de ülkeye zararlı madde ticaretinin önlenmesi amaçlanmıştır. 1918'de gümrüklerle ilgili yasal düzenlemeler tekrar ele alınmış ve bu tarihte yeni bir

halde lede'l-taharri hazır taharre(?) derûnunda bir mikdâr esrâr ve isti'âline mahsûs Hindistan'dan cevîrininden ma'mûl nargüle ve esrâr veznine mahsûs terâzi muktezi olduğu mahalden çağırılarak bi'l-ahire getirilmiş ve Sultan Ahmed ve yetmiş cevâzında ki erar kahveleri bulunamadığından 'avdet idilmiş olduğunu mübeyyin işbu bir kıt'a raporumuz bi'l-tanzîm takdîm kılını olbâbda." (BOA, ZB. 00308.00050.001. R-18 Cemaziyelevvel 1323 (21 Temmuz 1905).

⁵⁰⁸ Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin kuruluşu sonrasında bu okulun bünyesinde Meclis-i Umûr-u Tıbbiye-i Mülkiye adıyla bir meclis kuruldu. Bu meclisin kuruluş amacı gerek Dersaadet ve gerek taşrada bulunan bütün sağlık çalışanlarının diplomalarını kontrol etmektir. Başlangıçta sadece bu amaçla kurulan meclis, daha sonra ülke genelinde sağlık personellerinin atamaları ve görevleri yetkisi de verilmişti. (Sedat Bingöl, "Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı'da Adli Tababete Dair Notlar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXVI/42, (Ekim-2007), s. 39).

⁵⁰⁹ "Bağçe kapusunda ve Yatalıbahar'ın eczâ deposunda otuz üç kıyye esrâr bulunarak ahz olduğu Eminönü merkez me'mûrluğundan iş'âr olunmuş ve müstagnî-i 'arz ü beyân olduğu üzere dâhil memâlik-i Osmaniye'de esrâr zira'a ve isti'mâli Safer sene 93 tarihli emr-i sâmi ile memnû'u bulunmuş olmakla eczâhânelerin hîn teftişinde me'mûrin a'idesince bu husûsda da iltizâm dikkat olunması için meclis-i umûr-ı tıbbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i 'umûmiye riyâsetine tebliğ-i keyfiyet buyurulması 'arz olunur." (BOA, DH. EUM. THR.00053.00065.001).

⁵¹⁰Emniyet Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Türk Polis Tarihi**, VII, Başak Matbaacılık, Ankara, 2017, s. 992.

Gümrük Kanunu çıkarılmıştır.⁵¹¹ Tüm bu çabalar Osmanlı'nın son döneminde zararlı maddelerin gümrüklerden geçişine yönelik takip edilen politikayı da göstermektedir.

Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'da tam anlamıyla toplumsal bir yozlaşmanın yaşandığı söylenebilir. Başta uyuşturucu madde kullanımı, fuhuş, kumar oynama, alkol ve diğer eğlence türlerinin adeta merkezi halini almıştı. Bu dönemde çok sayıda genelev açılmış ve İstanbul'a gelen farklı uluslardan kadınlar çalıştırılmıştır. Sadece İstanbul'da değil aynı zamanda ülkenin farklı bölgelerinde de aynı sorunların olduğu gelen şikâyet mektuplarından anlaşılmaktadır. Fuhuş ile birlikte uyuşturucu madde kullanımı da eğlence sektörünün vazgeçilmezi olmuştu. Özellikle genelevlerde uyuşturucu maddelerin satıldığı yönündeki ihbarların çoğalmasından dolayı devlet bu konuda gerekli adımları atmıştı. Bu bağlamda genelev gibi halkın toplandığı ortak kullanım alanlarında uyuşturucu maddelerin yanı sıra kumarın oynatılması yasaklanmıştı. Bundan genelev sahipleri sorumlu tutulmuş ve uyuşturucu madde ticaretine devam eden kurumların tespiti halinde süresiz bir şekilde kapatılacağı kararlaştırılmıştı.⁵¹² Balat ve Galata civarında uyuşturucu madde kullanımının artması üzerine hükümetin denetim amacıyla faaliyetlerini sıklaştırdığı anlaşılmaktadır. Özellikle bu bölgede yeniden açılan kahvehaneler yapılan araştırmalar neticesinde esrarlı nargileler içildiği tespit edildiği için kapatılmıştır.⁵¹³

Osmanlı'nın son dönemlerine kadar esrar ve diğer uyuşturucu maddeler sorununun devam ettiği görülmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere özellikle hapishanelere ciddi oranda söz konusu zehirli maddelerin sokulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Hükümetin sıkı denetimleri neticesinde uyuşturucu maddelerin hapishanelere sokulması engellenmiştir. Hapishanedekilere esrar maddesi sokmaya çalışan ve jandarma personeli olduğu anlaşılan Ferhat adındaki şahsın esrarla yakalandığı, gereğinin yapılması gerektiği bildirilmiştir.⁵¹⁴ Aynı şekilde gardiyanların da hapishanelere afyon ya da esrar gibi maddeleri sokmaya çalıştıkları ihbarı alınmıştır.

⁵¹¹Özhan Uluatam, "Gümrük Vergilerimizin Koruyuculuğu Üstüne Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXV/1, (Ocak-1970), s. 188.

⁵¹²K. Yakut, A. Yetkin, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi", **Kebikeç**, s. 288.

⁵¹³Bundan yirmi beş gün evvel Balat içerisinde evlad ve iyalinin temin-i iâşesi için bir kahvehaneye isticar edub namus dairesinde icra-i sanat itmekte iken iki gün evvel mahalli memurin zabıtası altı ay evvel mezkûr kahvede esrar içilmesinden dolayı sed edildiğinden bu kerede kendimize sed ettirilmiş hâlbuki şu hal icray-ı sanattan geru kalarak zaruret ve sefaletimizi mucib olduğu gibi mucib ceza meydanda bir (okunmadı) ve delail olduğu halde hakaret vakıa kanunen de muğayırde bina'en aleyh mağduriyetimize meydan vermemek ve namus dairesindeicray-ı sanat itmek üzere müsaide buyurulması zımında lazım gelenlere emr u havalesini istirham olbabda emr u irade efendim hazretlerindir. (BOA, DH. EUM. VRK. 00007. 00060. 001.)

⁵¹⁴BOA, DH. MB. HPS. M. 00046.00011.001. H-22 Şaban 1339 (1 Mayıs 1921).

Bunun üzerine yasak edilmiş her türlü sakıncalı şeylerin -afyon, esrar, tütün-hapishanelere girişinin engellenmesi ve gardiyan sayısının artırılması kararlaştırılmıştır.⁵¹⁵ Yine bir diğer tedbir ise mahkûmlara esrar getiren gardiyanların görevden alınması ve yerlerine başka gardiyanların getirilmesiyle sağlanmıştır.⁵¹⁶

V- Dünya’da Uyuşturucuyla Mücadele Politikaları ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu

Dünya genelinde uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında asıl gelişmeler 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamıştır. Özellikle afyon, esrar ve diğer uyuşturucuların keyif amacıyla kullanımı neticesinde beraberinde getirdiği sorunlar dünya devletlerini endişelendirmiştir. Ayrıca bu durum dünya ekonomik gelirinin ikinci plana itilmesine de sebep olmuştur. Söz konusu maddelerin keyif amacıyla kullanılması yasaklamaları gündeme getirmiştir. Bu uğurda ABD’nin girişimi ile uluslararası düzeyde birtakım politikalar belirlenmiştir. Uyuşturucu maddelerin tıbbi ihtiyaçların dışında keyif aracı olarak tüketilmesinin önüne geçmek için 1909-1914 yılları arasında önemli uluslararası konferanslar tertip edilmiştir. Bu konferanslarda ABD’nin savunduğu temel fikir uyuşturucu maddelerin üretim, tüketim ve ticaretinin yasaklanmasıydı.

I- Şangay Uluslararası Afyon Konferansı (5-26 Şubat 1909)

Uyuşturucu maddelerle mücadelede uluslararası alanda ilk adım Çin’in Şangay kentinde atılmıştır. Çin’in seçilme nedeni ise üretici ülkeler içerisinde önemli bir konumda olmasıydı. Konferansa ABD, Çin, İngiltere, Rusya, Almanya, İran, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan, Portekiz, Japonya, Felemenk (Hollanda) ve Tayland (Siyam) delegeleri katılmıştı.⁵¹⁷ On üç ülke, Çin’de afyon kullanımına ilişkin endişelerin arttığı bir dönemde Şangay’da bir araya geldi. Çoğunlukla erken dönem çok taraflı işbirliğinin totemik bir örneği olarak gösterilen konferans aslında çok devletli bir anlaşmanın en asgari noktasını temsil ediyordu.⁵¹⁸ Osmanlı Devleti’nin afyon hâsılatı 1907’de 2.300 sandık yani 150 ton kadardı ve Hindistan, Çin ile İran’dan sonra dünyanın dördüncü büyük üreticisiydi. Bundan ötürü Afyon ve haşhaş tarımı açısından

⁵¹⁵ BOA, DH. MB. HPS. M. 00046.00017.001. H-10 Ramazan 1339 (18 Mayıs 1921).

⁵¹⁶ BOA, DH. MB. HPS. M. 00132.00027.001. H-27 Cemaziyelahir 1339 (8 Mart 1921).

⁵¹⁷ Burak Çıtır, “Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I/1, (Temmuz-2015), s. 32; Editorial Comment, “The Second International Opium Conference”, *American Journal of International Law*, VII/4, (October-1913), p. 838-874.

⁵¹⁸ David Bewley Taylor, Martin Jelsma, “Regime Change: Re-Visiting The 1961 Single Convention On Narcotic Drugs”, *International Journal of Drug Policy*, 23, (April-2012), p. 73.

önemli bir konumda olan Osmanlı Devleti'nin de konferansa katılması özellikle ABD tarafından önemsenmekteydi. Osmanlı hükümeti: ABD'nin davet mektubuna afyon ve haşhaş üretiminden dolayı ortaya çıkan zararlı maddelerin toplum ve insanlık adına yasaklanması uğruna düzenlenen konferansa çağrılmaktan duyulan memnuniyeti ifade ettikten sonra Çin'de elçisinin bulunmadığını öne sürerek konferansa katılmayacağını iletmişti. Bununla birlikte toplantıya katılım sağlayamamasına rağmen alınacak kararların bildirilmesini talep etmişti.⁵¹⁹ Aslında Osmanlı Devleti'nin konferansa katılmama sebebi afyon ve haşhaş üretiminin ülkenin önemli bir gelir kaynağını oluşturmasıydı. Dolayısıyla söz konusu maddelerin üretimi ve ticaretine yönelik yapılacak herhangi bir yasaklamanın ülke ekonomisi için büyük kayıplara neden olacağı endişesi konferansa katılmama kararı alınmasında etkili olmuştu.⁵²⁰ Osmanlı Devleti'nin bu şekilde çekimser davranması konferansı düzenleyen ABD'nin beklemediği bir durum olmuştur. Zira afyon ve haşhaş bitkisi bakımından önemli bir konumda bulunan Osmanlı'nın uluslararası kontrol anlaşmasında yer alması konferansın amaca ulaşması bakımından önemliydi.

Komisyon, afyon sorununun çeşitli yönlerini ele alan dokuz maddelik bir karar kabul etmiştir. Afyon içiminin aşamalı olarak durdurulması çağrısında bulundu. İlegal uyuşturucu ihracatının yasaklanması ve uyuşturucu kaçakçılığını durdurmaya yönelik tedbirler önermişti. Yine Çin'deki yabancı imtiyazları ve yerleşimleri kontrol eden hükümetlere de Çin Hükümeti ile işbirliği yapmak üzere çeşitli önlemler almaları yönünde çağrıda bulunulmuştu. Ayrıca hükümetlere afyon ve türevlerinin -morfin, eroin- üretim ve dağıtımını kontrol altına almak amacıyla ciddi adımlar atmaları yönünde bir baskı uygulanmıştı.⁵²¹ Konferans karşılıklı çıkarların gözetildiği şartlar altında imzalanmıştır. Konferansta alınan kararlar şu maddelerden oluşuyordu:

1. Çin Hükümeti'nin ülke içindeki afyon üretim ve tüketim yasağını uygulamasının söz konusu maddenin azalmasından dolayı hem Çin kamuoyunda hem de komisyon ülkelerinde memnuniyet uyandırmıştır.

2. Çin Hükümeti ve konferansa katılan devletler afyon üretiminin yasaklanması konusunda yapılacak olan uygulamalarda, her bir temsilci, hükümetlerinin ve ülkelerinin durumunu dikkate alarak onaylamıştı.

⁵¹⁹ BOA, BEO, 003806.00285445.2.02; BOA, BEO, 003717.00278755.2.02.

⁵²⁰ Suna Altan, "Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye'nin Tutumu", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, XVII/26, (Nisan-2019), s. 23.

⁵²¹ "The United Nations and Drug Abuse Control", *United Nations*, New York, 1976, p. 9.

3. Tıp alanında kullanımı istisna olmak üzere üretim ve artırma konusunda komisyon kararları dikkate alınacaktır. Ayrıca her ne şekilde olursa olsun tıbbi ihtiyaçlar için komisyona üye ülkelerin kendi yasalarına göre duruma müdahalesi söz konusu olacaktır.

4. Komisyondaki hükümetler, afyon ile afyondan üretilen ilaçlar konusunda kaçakçılığın doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yasaklanması hususunda ülkelerinde çeşitli yasalar çıkartacak ve tıbbi ilaçların gemilerle ticaretini önleyecek yöntemler geliştireceklerdir.

5. Morfinin kayıtsız şartsız üretimi, satışı ve dağıtımının yapılması söz konusu maddenin kullanımındaki artışta etkili olduğu düşünülmektedir. Komisyondaki hükümetler morfinin üretim, satış ve dağıtımını kontrol altına almayı kabul eder.

6. Tıbbi ihtiyaçlar dışında yapılan afyon ve türevlerinden oluşan zararlı maddelere izin verilmeyeceği, gerekli önlemlerin alınacağı delegeler tarafından taahhüt edilecektir.

7. Komisyon Çin’de, başka devletlerin emrinde olan yerlerde veya imtiyazlı arazilerde; afyon üretim faaliyetlerinde bulunan imalathanelerin kapatılması yönünde önlem alacaklardır.

8. Yasaklamalar konusunda Çin’de imtiyazlı bölgeleri bulunan devletler Çin ile ortak hareket edeceklerdir.

9. Konferansta uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında ülkelerin çıkaracakları yasaların uygulanması talep edilmiştir.⁵²²

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere önceki yıllara kıyasla pek çok ülke afyon üretim ve satışında önemli sınırlamalara gidilmiştir. Anlaşma ile İngiltere, Çin’e afyon satışını yavaş yavaş azaltmaya başlamış ve Çin ise afyon ve türevleri olan maddelerin üretimini 1908-1917 yılları arasında sınırlandırmıştır.⁵²³ Julia Buxton, I. Dünya Savaşı’nın Afyon Sözleşmesi’nin onaylanmasının ve uygulanmasının önündeki engelleri ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Ona göre ilk olarak tedbirin gönülsüz destekçileri olan Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti yenilgiye uğratıldı ve bu durum yeni bir konsensüs oluşturulmasını ayrıca ABD ile Batı Avrupalı güçlerin sözleşmeyi dayatmasını mümkün kılmıştır. Bu sözleşmenin onaylanmasının 1919 Versailles Barış Anlaşması’na eklenmesiyle daha etkili bir sonuç verdiğini iddia

⁵²² BOA, BEO, 003806.285445.02.3.4, H-20 Ramazan 1338, s. 3-4.

⁵²³ Arif Akgül, Kürşat Şahinli, “Türkiye’nin Taraf Olduğu Birleşmiş Milletler Anlaşmalarının Meclis Onay Süreci: 1961, 1971 ve 1988 Uyuşturucu Konvansiyonlarının İncelenmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, X/38, (Ocak-2014), s. 8-9.

etmektedir. Buxton'a göre, I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan MC sözleşmesinin yönetimi için merkezi bir organ görevi üstlenmiştir.⁵²⁴ Cemiyet, ortaya çıkan sistemin ulusötesi yönlerini güçlendirmek ve uyuşturucu üzerinde daha geniş bir kontrol ve ortaklık kurmak amacıyla harekete geçmiştir ki bu süreç uyuşturucu ile mücadelede resmi politikaların benimsenmesinde öncü rol üstlenmiştir.

Şangay Afyon Konferansı, toplanma şekli ve alınan kararlar bakımından sadece bir takım tavsiyelerden ibaret kalmıştı. Daha etkili ve bağlayıcı hükümler içermediğinden özellikle İngiltere ve Almanya'nın çekimser tavrından dolayı istenilen sonuç elde edilememişti. Bu eksikliğin bir sonucu olarak ABD Başkanı William Howard Taft, başka bir konferansın düzenlenmesini ve delegelerin tam yetkilere sahip olmasını önerdi. Bu öneri uluslararası düzeyde yeni bir konferansın düzenlenmesi demekti. ABD, uyuşturucu maddeler konusunda ısrarlı tavrını sürdürmekte kararlıydı. Bütün bu gelişmeler Uluslararası Lahey Afyon Konferansı'na giden sürece hız kazandırdı ve Şangay'dan sonra Lahey Konferansları toplandı.⁵²⁵

II- Lahey Afyon Konferansları (1912-1914)

1- I. Lahey Afyon Konferansı (23 Ocak 1912)

Şangay Afyon Konferansı'nın tasviye edici ve hukuki durumunu daha öteye taşımak amacıyla katılımcı devletleri bu hususta hukuki yaptırım ve afyon meselesinde tedbirler almaya zorlamak gerekiyordu.⁵²⁶ 1912 Sözleşmesi'nin kabul edilmesinden önce küresel uyuşturucu durumu çok kötüydü. Madde kullanımı oldukça yaygındı ve çoğu ülkede uyuşturucu ticareti kontrol edilemiyordu. Örneğin, 1906'da dünya nüfusunun yüzde 1,5'i afyon kullanıyordu ve dünya çapında yaklaşık 41.000 ton afyon üretilmişti. Bu, yaklaşık yüz yıl sonraki küresel yasadışı afyon üretiminin beş katıydı. 20. yüzyılın başında Çin'de afyon tüketiminin morfin eşdeğeri olarak en az 3.000 ton olduğu tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bu durum yüz yıl sonraki yasal ve yasadışı küresel tüketimin toplamından çok daha büyük bir rakamdır.⁵²⁷

Afyon kullanımının giderek artması üzerine Batılı devletler bu durumun önünü almak için 1909 Şangay Konferansı'ndan sonra ikinci bir konferans daha tertip etmek

⁵²⁴ Julia Buxton, "The Historical Foundations Of The Narcotic Drug Control Regime", **World Bank Policy Research Working Paper**, 4553, (March-2008), p. 13.

⁵²⁵ Kathleen Lodwick, **Crusaders Against Opium: Protestant Missionaries In China 1874-1917**, The University Press of Kentucky, America, 1996, p. 142.

⁵²⁶ B. Çıtır, "Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu", s. 33.

⁵²⁷ Hamid Ghodse, "Special Event Commemorating The Centennial of The Signing of The International Opium Convention", **United Nations International Narcotics Control Board**, Vienna, 2012, p. 1, <http://www.incb.org/>, (E. T.: 14 Kasım 2023).

amacıyla bir araya gelmişlerdi.⁵²⁸ Bu bağlamda 1909 Şangay Afyon Konferansı'na katılan ABD, Çin, İngiltere, Rusya, Almanya, İran, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan, Portekiz, Japonya, Felemenk (Hollanda) ve Tayland (Siyam) delegeleri, 1911-1912 toplantısında da hazır bulundu. Ancak Avusturya-Macaristan, konferansa katılmayacağını, izleyeceğini belirterek katılmayı reddetti. Lahey Konferansı'na Osmanlı Devleti de davet edildi fakat Şangay'da olduğu gibi Lahey'e de katılmadı. Bu daveti ABD ve Hollanda devletleri yapmıştı. Osmanlı, ABD ve Hollanda elçilikleri arasında değerlendirmeler yapıldı. ABD'nin yanı sıra Hollanda Hükümeti de konferansa Osmanlı'yı davet eden bir mektup göndermiş ve katılım sağlayıp sağlamama noktasında cevap göndermesini istemişti.⁵²⁹ Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi, konferansa katılmayacağını fakat konferansta alınacak kararların kendilerine bildirilmesini talep etmişti.⁵³⁰ Osmanlı Devleti, afyon maddesinin tüketimine yönelik yasaklama kararıyla toplanılan Lahey Afyon Konferansı'na katılmamayı tamamen ekonomik nedenlere bağlamıştı. Ayrıca hükümet, ekonomiye menfi yönde etkisi olacağını düşündüğü için söz konusu anlaşmanın maddelerini kabul etmeyeceğini ve imzalamayacağını da bildirmişti. Fakat toplum sağlığına zarar veren eroin, morfin ve kokain gibi maddelerin sınırlandırılması noktasında aynı görüşte olduğu söylenebilir.⁵³¹ Toplantıdan önce ABD Hükümeti, tüm katılımcı ülkelere, afyon ve türevlerinin üretimini, imalatını ve dağıtımını düzenleyen tek tip ulusal yasalar da dâhil olmak üzere dikkate alınması gereken konuların bir listesini göndermişti. Liste şöyleydi:

1. Afyon üreten ülkelerin uyuşturucuyu nakletmek için kullanabileceği liman sayısına ilişkin kısıtlamalar.
2. Afyonun ithalatını kısıtlamak veya yasaklamak isteyen ülkelere sevk edilmesini önleyecek tedbirler.
3. Uluslararası transit halindeki uyuşturucu miktarının ilgili ülkelere bildirilmesi.

⁵²⁸ **Servet-i Fünun**, 4 Eylül 1913, s. 496.

⁵²⁹ **BOA**, BEO, 003791.284323.001.

⁵³⁰ **BOA**, HR. HMS. İŞO. 00148.00006.017.

⁵³¹ "Afyon isti'malinden mütevellid mehazirin men'i maksadıyla Lahey'de in'ikad eden beynelmilel konferans müzakeratına iştirak edilmemesi Meclis-i Vükelaca müttehiz karar iktizasından elyevm mevcut olduğu cihetle hükümet-i Osmaniye'nin gıyabında ve menafi'i iktisadiyemize mugayir olarak mezkûr konferansda 'akd ve tanzim olunan mukavelename ahkâmının da kabul edilemeyeceği hakkındaki 8 Teşrinisani 1328 tarihli ve 119 numrolu tezkere-i samiye me'aline tevfiken Felemenk sefaretine tebliğat icra olunmuştu. Bu kere cevaben i'ta olunan sureti melfuf muhtıra da hükümet-i seniyyece hiç olmazsa marü'l-arz mukavelenamenin sıhhat-ı umûmiyeyi tehlike-i azamiyeye ilka eylemekde olan morfin, eroin ve kokain ticaretine dair olan ahkâmına iltihak olunması iltimas ve bunların düvel-i muazzama memalikine suret-i hafiyede men'i idhaline müteallik eden mukavelename." (**BOA**, BEO, 004285.321314.004).

4. Afyonun postalanmasına ilişkin düzenlemeler.
5. Çin ve Hindistan'ın üretimdeki düşüşünün yarattığı boşluğu başka hiçbir ulus doldurmaya kalkışmasını diye haşhaş ekiminin kısıtlanması ve kontrol edilmesi.⁵³²

Ülkelerin çoğu, katı politikalara odaklanan ABD'nin hazırlamış olduğu taslakta değişikliklerin yapılmasını istemişlerdi. Asya'da afyon üretimi, tüketimi ve dağıtımının kontrolünde İngiltere ısrarcı bir tavır takınmıştı. Çünkü morfin, eroin ve kokain gibi üretilen uyuşturucu maddelerin dikkate alınmasını istiyordu. Aslında bu durum afyon gündemini sulandırmaya ve dikkatleri Hint afyon üretiminden başka bir yöne çekmeye çalışmaktı. Öte tarafta İngiltere, adil bir antlaşmanın İngiliz ilaç şirketlerinin Alman sentetik ilaç endüstrisiyle rekabet edebilmesi için eşit şartlar sağlayacağını umuyordu.⁵³³ Çeşitli politik manevralar ve oyalamalardan sonra 1 Aralık 1911'de başlayan toplantı nihayet 23 Ocak 1912 tarihinde konferansa katılan ülkeler arasında Lahey Afyon Sözleşmesi imzalanmıştı. Sözleşme altı bölüm ve yirmi beş maddeden oluşmuştur. Sözleşmenin önemi şu şekilde özetlenebilir. İmzacı ülkeler tıbbi kullanım amaçlı afyon ve türevlerinin –eroin, morfin- dışında başka maddelerin de imal ile dağıtımını denetleyip kullanımını kısıtlamayı kabul ediyorlardı. Afyon maddesinin ihraç ve ithali yasaklanacak, hazır afyonun üretimi özel izne tabi tutulacaktı. Ruhsatsız bir şekilde üretimi engellenecekti. Ham afyon ile ilgili yasal düzenlemeler yapılacak, ham afyonun üretim ve ihracatı yapılan şehirlerle limanlara sınırlamalar getirilecekti. Bu sözleşme afyon ve morfinin yanı sıra 20. yüzyıldan sonra dünyayı etkileyecek iki yeni maddeyi içermektedir. Kokain ve eroin. Ayrıca Lahey Afyon Sözleşmesi, AB uyuşturucu yasasının temeli olan ABD'deki 1914 Harrison Yasası gibi uyuşturucu kontrol mevzuatına da ilham kaynağı teşkil etmiştir.⁵³⁴

Hükümetler, her ne kadar uluslararası bir uyuşturucu sorunu olduğunu kabul etseler de, önceden olduğu gibi vergi gelirlerini tehlikeye sokmaktan kaçınmışlardır. Anlaşmanın gelecekte yapılacak yasalar için bir tür taslak oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca gerek afyon gerekse kokainin kimyasal tanımını yaparak kaçakçıların var olan ulusal yasalardaki boşlukları fırsat bilip birçok uyuşturucuyu sadece türev ya da yerine

⁵³² K. Lodwick, **Crusaders Against Opium: Protestant Missionaries In China 1874-1917**, p. 142-143.

⁵³³ J. Sinha, **The History And Development Of The Leading International Drug Control Convention**, p. 10.

⁵³⁴ UNDC, “*The 1912 Hague International Opium Convention*”, 23 January 2009, <https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/the-1912-hague-international-opium-convention.html>, (E.T: 15 Kasım 2023).

gececek bileşik diye gümrükten geçmesi engellenmiştir.⁵³⁵ Konferansta alınan kararların toplantıya katılmamış devletler tarafından da imzalanması istenmiştir. ABD, sözleşmeyi imzalama noktasında oldukça ısrarlı bir tutum sergilemiştir. Buna karşın Osmanlı Devleti, sözleşmeyi imzalamayacağını söylemişti. Yapılan açıklamada imzalamama noktasında iki husus üzerinde durulmuştur. Birincisi, ekonomik kaygı ikincisi ise afyon ve haşhaş gibi maddelerin keyif amacıyla değil tıbbi ihtiyaçları karşılamak için iddiasındaydı. Toplum sağlığına zarar verebilecek herhangi olumsuz bir girişim olarak görülmediği özellikle vurgulanmıştır.⁵³⁶ Sözleşmeyi imzalama konusunda ısrar eden bir devlet de Felemenk Hükümeti (Hollanda) olmuştur. Felemenk elçiliği tarafından gönderilen mektupta toplantıda alınan kararlara Osmanlı'nın da uyması gerektiği vurgulanmıştır.⁵³⁷

Lahey Afyon Konferansı afyon ve türevlerinin yasaklanması ya da en azından sınırlandırılması amacını taşımıştır. Nitekim bazı devletlerin ekonomik durumu ile bağdaşmayan söz konusu konferanstan arzulanan sonuç elde edilememiştir. Bu olumsuz tablonun yaratmış olduğu hayal kırıklığını restore etmek ve uyuşturucu maddelere karşı dünya devletlerini aynı paralelde buluşturmak niyetiyle yeni konferanslar düzenlenmiştir.

2- II. Lahey Afyon Konferansı (1 Temmuz 1913)

ABD'nin girişimiyle ve Hollanda'nın daveti üzerine I. Lahey Afyon Konferansı'na katılmayan devletleri tekrar bir araya getirmek ve işbirliğini sağlamak amacıyla 1 Temmuz 1913 tarihinde II. Lahey Afyon Konferansı tertip edilmiştir.⁵³⁸ Daha önce düzenlenen konferanslarda olduğu gibi burada da istenilen sonuç elde edilememiştir. Her ne kadar afyon ve türevlerinin yayılması tam olarak engellenmemiş olsa da katılımcı devletler ülkelerinde durumu kontrol altına almak için girişimlerde bulunmuşlardır. Mesela kokain ve afyonun ihraç edildiği limanları kısıtlamak, üretim, kullanım ve dağıtımını kontrol etmeye yönelik yeni yasalar ile düzenlemeler çıkarılmıştır.⁵³⁹

Osmanlı Devleti, bu konferansa da katılım sağlayamadığı gibi yine dış ticaretin zarar göreceği düşüncesi ile sözleşmeyi de imzalamamıştır. ABD, Osmanlı Devleti'nin

⁵³⁵ M. Booth, **Haşhaştan Eroine**, s. 155.

⁵³⁶ BOA, BEO, 003806.285445.001.

⁵³⁷ BOA, BEO, 004112.308331.001.

⁵³⁸ Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 35.

⁵³⁹ S. Altan, "*Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye'nin Tutumu*", s. 51.

sözleşmeyi imzalaması amacıyla yoğun bir çaba sarf etmiştir. Nitekim bu çabadan istenilen sonuç bir türlü alınamamıştır. Konferansta şu konularda karar kılınmıştır:

1. Onaylamalar zaman kaydedilmeden Lahey'e verilecektir.
2. Felemenk (Hollanda) Hükümeti, konferansa katılmayı reddeden devletlere sözleşmeyi imzalamak için davetiye gönderecektir.
3. 31 Aralık 1913 tarihine kadar katılım noktasında eksiklikler olursa Felemenk Hükümeti tarafından sözleşmenin yürürlüğe konulmasının mümkün olmayacağı hakkında bir karar vermek üzere yeni bir konferans yapılması kararlaştırılmıştır.⁵⁴⁰

Bu konferansta afyon yerine kokain üzerinde durulmuş ve İngiliz delegeler kokain üreticisi Peru'nun I. Lahey Afyon Sözleşmesi'ni imzalamadığını ileri sürerek anlaşmanın sağlıklı bir zeminde yürütülemeyeceğine dair endişelerini paylaşmışlardır. İngiliz hükümeti, anlaşmaya taraf olan devletlerde uyuşturucu madde üreten fabrika sahiplerinin anlaşmayı imzalamayan ülkelerin sınırları içerisinde uyuşturucu fabrikaları açtığını beyan etmiştir. Böylece devletlerin imza koydukları Lahey Anlaşması ile sorumluluk altına girdikleri yaptırımlardan sıyrılacaklarını iddia etmiştir. Aslında kendisinin de söz konusu anlaşmayı imzalamadığı halde bu şekilde tavır takınması zararın neresinden dönülürse kârdır hesabını göstermektedir. Çünkü Çin ile imzalanan Çipu Anlaşması 1911'de yürürlükten kaldırılmıştı ve Hindistan'dan Çin'e afyon ticaretine tekrar başlayan İngiltere kısa vadede elde ettiği ticari çıkarlarını korumak istemişti.⁵⁴¹ Görüldüğü gibi İngiltere yukarıdaki bahaneleri öne sürerek gizil amacı olan ticaretini muhafaza etmek amacıyla sözleşmeyi onaylamamıştı.

Osmanlı Devleti, 1911 Trablusgarp ve ardından 1912-1913 Balkan Savaşı'ndan dolayı siyasi ve ekonomik anlamda büyük bir krizin eşiğine gelmişti. Kaldı ki ekonomik olarak zaten kötü bir durumdaydı, afyon ve türevlerine yönelik uygulanmak istenen yasaklamalara karşın önemli bir ticari gelir kaynağını oluşturan afyondan vazgeçmesi ekonomik olarak bitmesi demektir. Dolayısıyla Osmanlı'nın afyon üretim ve ticaretini sonlandıracak bu tarz bir yükümlülük altına girmemesi oldukça doğaldı.

3- III. Lahey Afyon Konferansı (25 Haziran 1914)

Afyonun denetim altına alınması amacıyla gerek I. Lahey ve gerek II. Lahey Afyon Konferansı'nda katılımcı ülke sayısının az olması yeni bir konferansın

⁵⁴⁰S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 47-48.

⁵⁴¹B. Çıtır, *"Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu"*, s. 39.

toplanmasını gerektirmişti. Uyuşturucu maddeler hususunda kapsamlı bir fikir birliğinin sağlanması hedeflenmekteydi. Ayrıca II. Lahey Afyon Sözleşmesi'ni imzalamayan Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın durumunu görüşmek üzere Hollanda, ilgili devletleri, üçüncü defa Lahey'de bir araya getirmek için çağrıda bulundu. 15 Haziran 1914'de Hollanda'nın Lahey şehrinde yeni bir konferans toplandı. Konferans 25 Haziran'a kadar sürmüştür. ABD, Sırbistan ve Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Lahey sözleşmesinin imzalanmasını istemişti. Aynı şekilde Almanya da sözleşmeyi bütün ülkelerin imzalaması yönünde kararını bildirmişti. Nitekim İngiltere'nin önerisiyle sözleşmenin Osmanlı ve Sırbistan dışında tüm ülkelerde uygulanması oy birliği ile kabul edilmişti.⁵⁴² III. Lahey Afyon Konferansı; ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Almanya, Belçika, Arjantin, Şili, Danimarka, Haiti, Hollanda, Japonya, Brezilya, İran, Portekiz, İsveç, Siyam, Rusya, İtalya, Meksika, Romanya, Uruguay, İspanya ve İsveç'in katılımı ile toplanmıştı.⁵⁴³ 25 Haziran 1914'te III. Lahey Afyon Sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşmeye sonradana dâhil olan ve İngiltere'nin kokian üretici olmakla suçladığı Peru'nun yanı sıra Norveç, İsveç, İsveç ve Bolivya sözleşmeyi imzalayan devletlerdi. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı öne sürerek önceki konferanslarda olduğu gibi III. Lahey Afyon Konferansı'na da katılmamış ve sözleşmeyi de imzalamamıştı.⁵⁴⁴

25 Haziran 1914 tarihli III. Lahey Afyon Sözleşmesi'nde alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Uyuşturucu maddelerin kısıtlanmasına dair alınan kararlar bu sözleşmede de yer almıştır. Davet edilen bazı devletlerin sözleşmeyi imzalamamış olmalarına rağmen 23 Ocak 1912 tarihli II. Lahey Afyon Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesinin mümkün olduğuna.
2. Sözleşmeyi imzalayan devletler, sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden sonra ülkelerinde yürürlüğe koyacaklardır.
3. Konferans tarafından belirlenecek bir tarihe kadar imzacı devletlerden onay belgelerini gönderenlerin sözleşmeyi yürürlüğe koymalarına izin verilecektir. Belirlenen tarihten sonra onay belgelerini gönderecek imzacı devletlerin durumu ise komisyon kararından sonra belirlenecektir.
4. Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihi 31 Aralık 1914 olarak kararlaştırılmıştır.

⁵⁴²Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 36.

⁵⁴³Düstur, III. Tertip, 14, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1933, s. 242.

⁵⁴⁴**BOA**, 004287.321508.002; B. Çıtır, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1900-1939)**, s. 69.

5. Sözleşmeyi imzalamak isteyen devletlere açık kapı bırakılmıştır.⁵⁴⁵

III. Lahey Konferansı ile afyon üretimi, ticareti ve kullanımı yalnız Ortadoğu ülkelerini ilgilendiren bir mesele olmaktan çıktı. Öbür taraftan Batı'da da artan bir duyarlılıkla uyuşturucu maddeler konusu ele alınmaya başlandı. Bu esnada I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Lahey Afyon Konferanslarında uyuşturucu maddelerin kullanım, üretim ve ticaretine yönelik alınan kararlara gölge düşmüştür. Akabinde Fransa ve Almanya karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerine bol miktarda eroin soktular, uyuşturucu madde ticaretini hiçbir şarta bağlı olmaksızın serbestçe yapmaya başladılar.⁵⁴⁶

Savaşın dolayısı cephedeki yaralı askerlerin tedavisi için morfine olan ihtiyaç söz konusu ürünün daha fazla talep görmesine neden olmuştur. Bundan ötürü devletler afyon ticaretini arttırmış ve başka sorunların meydana gelmesi ile afyonun kısıtlanması ya da sonlandırılması için alınan kararlara aykırı hareket edilmiştir. Osmanlı Devleti de afyona yönelik toplanılan hiçbir konferansa katılmamış ve katılmadığı gibi imzalamamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen devletler, yapılan barış antlaşmalarında Lahey Afyon Sözleşmesini kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Nihayetinde Osmanlı Devleti de savaştan yenik çıkmış ve ardından imzalanan Sevr Antlaşması'nın 280. Maddesinde⁵⁴⁷ sözleşmeye uyacağını kabul etmiştir.⁵⁴⁸

İsaac Campos, ABD'nin uyuşturucu maddelere karşı takındığı sert tavrın ve yasaklamacı tutumunu daha sonraki yıllarda ABD için tehlike doğurduğunu belirtmiştir. Ayrıca afyondan marihuanaya kadar daha fazla yasak, nihayetinde daha fazla kaçakçılığa neden olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun daha fazla küresel bağlantıya, yenilenen siyasi tepkilere ve tanıdık bir döngüde benzerlerine ilham vereceğini o

⁵⁴⁵ Ministry of Foreign Affairs Report, "The International Opium Convention 1912 and Subsequent Relative Papers", London, 1921, p. 261-262.

⁵⁴⁶ Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 54.

⁵⁴⁷ "Hükümet-i akidinden 23 Kanunisani 1912 tarihinde Lahey'de imza olunan Afyon Mukavelenamesini henüz imza etmeyenler veyahut imza ettikten sonra henüz tasdik etmemiş bulunanlar mezkûr mukavelenameyi mevki-i meriyete vazetmediği ve bu maksatla bu bapta iktiza eden kavanini sûrat-i mümkünine ile ve nihayet işbu muahedenamenin tarih-i meriyetinden itibaren on iki ay zarfında ihzar eylemeği kararlaştırmışlardır. Bundan maada hükümet-i akidin işbu muahedenamenin tasdiki muamelesini kendi aralarından mezkûr mukavelenameyi henüz tasdik etmeyenler hakkında gerek mukaveley-i mezkûrenin gerek bunu mevki-i icraya koymak üzere 1914 senesinde akdedilen Üçüncü Afyon Konferansı mukarreratına tevfikân Lahey'de küşat edilen hususi protokolün her nokta-i nazardan tasdik ve imzası makamında addeceklerini kabul ederler." (Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 626.)

⁵⁴⁸ Ahmet Coşkun Tekin, Sabit Dokuyan, "Haşhaş Sorunu ve Türk Diplomasisindeki Yeri (Osmanlı'dan 1980'e Kadar)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, CXXXII/260, (Aralık-2022), s. 44.

günlerde atılan adımlara bağlamıştır.⁵⁴⁹ Uluslararası bir yasal çerçevenin inşası, Uluslararası Afyon Komisyonu'nun afyon ticareti üzerindeki uluslararası kontrol seçeneklerini tartışmak üzere 1909 Şangay Afyon Konferansı'ndan bu yana birçok aşamadan geçti.⁵⁵⁰ İlk 1912 Lahey Afyon Sözleşmesi ve daha sonra MC döneminde müzakere edilen anlaşmalar, doğası gereği yasaklayıcı olmaktan çok düzenleyici nitelikteydi ve esas olarak afyonla ilgili olarak düzenlenmemiş serbest ticaret rejiminin aşırılıklarını kontrol etmeyi amaçlıyordu. Afyonun tıbbi olmayan kullanımına karşı ulusal yasaların uygulandığı ülkelere ihracatta kısıtlamalar getirildi ancak cezai yaptırımları uygulamak bir yana uyuşturucu kullanımı veya ekimini yasa dışı ilan etmeye yönelik hiçbir anlaşma yükümlülüğü yoktu. İlk sözleşmeler serisi, maddeleri, kullanıcıları veya hammadde yetiştiriciliğini suç saymaksızın, 1925'ten itibaren afyon, kokain ve esrar için idari ithalat ve ihracat düzenlemeleri oluşturdu.⁵⁵¹ Buradan hareketle uyuşturucu maddelere yönelik girişim ve yasal düzenlemelerle istenilen sonuca ulaşılmadığı söylenebilir.

C- CUMHURİYET DÖNEMİ UYUŞTURUCU MADDELER SORUNU

I- Türkiye'de Uyuşturucu Madde Üretimi, Ticareti ve Kullanımı

1- Afyon ve Haşhaş Üretimi

Osmanlı'da olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de afyon ve haşhaş önemli bir tarım ürünü olarak değerini korumuştur. Afyon üretimi için haşhaş tarımı dünyanın belirli yerlerinde yapılmaktaydı ve Türkiye bu noktada oldukça önemli bir konumda bulunuyordu. 1930'larda dünya afyon ihtiyacının yaklaşık %30'unu Türkiye karşılıyordu.⁵⁵² Cumhuriyet'in erken dönemlerinde söz konusu maddelerin elde edildiği bitkiler ekimi; İzmir, Aydın, Manisa, Kütahya, Karahisar, Eskişehir, Konya, Malatya, Trakya, Kırklareli, Tekirdağ ve Edirne mıntıklarında yaygın bir şekilde yapılmıyordu.⁵⁵³ Buradan elde edilen afyon ve haşhaş drogist ya da kaba ile soft ve ince gibi isimlerle iki

⁵⁴⁹ İsaac Campos, "Mexico, Shanghai, and Drug History's Global Turn", **The Social History of Alcohol and Drugs**, XXXIV/1, (March-2020), p. 4.

⁵⁵⁰ Ali Rıza Gökbunar, **Organize Suçlarla Mücadelede Sivil Silah: Vergi**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2010, s. 57.

⁵⁵¹ Martin Jelsma, "The Development Of International Drug Control: Lessons Learned And Strategic Challenges For The Future", **Working Paper Prepared For The First Meeting**, Of The Commission, (24-25 January 2011), Geneva, 2011, p. 2.

⁵⁵² Suphi Doğukan, "Türkiye'de Haşhaş Ekim Sahası", **Dönüm Ziraat Mecmuası**, V/10, (1940), s. 433.

⁵⁵³ Galip Bahtiyar, **Türkiye İstihsalatı: Afyon**, Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, İstanbul, 1933, s. 2.

gruba ayrılmıştır.⁵⁵⁴ Drogist afyonun morfin derecesi %12 ile 15 arasında iken soft afyonun morfin derecesi daha fazladır. Morfin oranının fazla olması dünya pazarında Türk afyonuna ilginin artmasına sebep olmuştur.⁵⁵⁵ Her iki üründe tıbbi ihtiyaçların karşılanması için kullanılmıştır. Öte taraftan afyonun fiyatı morfin derecesine göre şekillenmiştir.⁵⁵⁶ Türkiye’de Merzifon, Gümüşhacıköy, Amasya, Mecitözü, Çorum, Tokat, Niksar, Erbaa, Zile, Ürgüp ve Malatya bölgelerinde elde edilen afyonlar soft özelliğini taşıdığından buralara “*Soft (ince) Bölge*” denilmiştir. Aynı şekilde Afyon, Kütahya, Isparta, Burdur, Konya, Nazilli, Akhisar, Simav, Seydişehir, Salihli bölgelerinde elde edilen afyonlar drogist yapısına sahip olduğundan buralara da “*Drogist (kaba) Bölge*” adı verilmiştir.⁵⁵⁷

Türkiye’de afyon üretimi ve ticareti 1933 yılına kadar serbest bir şekilde yapılmıştır. Nedeni ise, Türkiye bu tarihten itibaren uyuşturucuyla mücadele kapsamında düzenlenen uluslararası sözleşmelere katılmıştır. Dolayısıyla sözleşmeler gereği haşhaş üretim yerleri sınırlandırılmıştır. Ancak belirli yerlerde üretimin yapılmasına izin verilmiştir. Bu tarihten itibaren haşhaş ve afyon ekimi ile üretimi kontrol altına alınmıştır.⁵⁵⁸ 1927 yılı tarım sayımına göre 43.637.727 dönüm olan ve ekilen tarım arazisi Türkiye’nin yüz ölçümünün %4.86’sı kadardır. Bu kapsamda toplam ekilen alanın %6’sında afyon tarımının yapıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁵⁹ 1929-1933 yılları arasında Türkiye’de ortalama haşhaş ekim alanı 42.669 hektar iken 12.807 ton elde edilmiştir. Afyon üretimi ise 382 tonu bulmuştur. Ancak 1934 yılından sonra ekilen alan 20168 hektarı bulmuş ve afyon üretimi ise 148 tona kadar düşmüştür. Yasaklamaların ardından Trakya bölgesinde haşhaş ekimi sonlandırılmış, ekim bölgeleri

⁵⁵⁴Çizimden sonra ortaya çıkan sakızın toplanması sırasında bazı bölgelerde kapsülün dış kısmı da kazıtılarak sakız ile birlikte alınmaktadır. Bu şekilde toplatılan afyonlarakonaklı(drogist) afyon denilmiştir. Ancak kapsülün dış kısmı kazıtılmadan sadece sakızın alınması işlemi sonucunda elde edilen afyonlara ise ince (soft) afyon adı verilmiştir. Kaldı ki bir afyonun drogist ya da soft şeklinde toplanması ile elde edilen afyonun özellikle taşıdığı yüzde morfin miktarına etki etmektedir. Dolayısıyla soft afyonlarda morfin miktarı yüksek olmasına rağmen bitkisel hususiyetler ise azdır. Drogist afyonlarda ise bitkisel özellikler oldukça fazla iken morfin miktarı çok düşük özellikler göstermektedir. (Fethi İncekara, **Türkiye Haşhaş Çeşitleri ve Bunların Tohum ve Afyon Bakımından Değerleri**, Çankaya Matbaası, Ankara, 1949, s. 346.)

⁵⁵⁵“*Afyon*”, **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, (Kasım-1926), s. 680.

⁵⁵⁶Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 37.

⁵⁵⁷Turhan Baytop, **Türkiye’nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1963, s. 159; Fuat Çilingiroğlu, “*Haşhaş ve Afyon*”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, IV/41, (Ağustos-1958), s. 14-15.

⁵⁵⁸Mehmet Evsile, “*Cumhuriyet Döneminde Ziraat ve Hayvancılık Alanında Meydana Gelen Gelişmeler (1923-1950)*”, **Kesit Akademi Dergisi**, IV/14, (Nisan-2018), s. 7.

⁵⁵⁹Mehmet Kayıran, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türk Tarımı (1923-1929)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Akar Öcal), Ankara, 1988, s. 135.

Afyonkarahisar, Malatya, İzmir ve Amasya olmak üzere dörde düşürülmüştür. Zamanla hem politik hem de ekonomik durumdan dolayı değişiklikler meydana gelmiş ve haşhaş ekim sahaları tekrar genişlemiştir. 1940 yılında Afyonkarahisar, Konya, Uşak, Kütahya, Burdur, Isparta, Tokat, Denizli, Çorum, Amasya, Ankara, Eskişehir, Bolu, Malatya illerinde haşhaş ekimi ve üretim artmıştır.⁵⁶⁰

Haşhaş bitkisi genel olarak az da olsa killi ve fazla sulak olmayan arazilerde yetişir. Çorak ve çok rutubetli tarlalar söz konusu maddenin ekimi için uygun değildir. Bitkinin kökleri çok derine girmediğinden hafif ve oldukça kumlu topraklarda tutunamayarak rüzgârların etkisi ile kolayca yatar ve hatta bu özelliğinden ötürü kökünden çabuk çıkar. Bundan dolayı haşhaş, rüzgârın etkisinin az olduğu yerlerde ve sık bir şekilde ekilmelidir. Ayrıca mahsulden iyi bir ürün elde etmek için gübrelemenin yapılması şarttır. Anadolu'da genellikle hayvan gübresi bu işlem için tercih edilmiştir. Zira haşhaş tarlayı yordduğu için zengin topraklarda bile üst üste ancak iki üç yıl ekimi yapılır ve sonra başka tarım ürünleri ekilerek tarla dinlendirilir. Haşhaş bitkisi genellikle sonbaharda yağmurlardan sonra ekilmektedir. Ancak bazı bölgelerde coğrafi koşullara göre hem sonbaharda hem de ilkbaharda ekimi yapılmaktadır. Bu şekilde ürün hava değişimlerine karşı korunmuş ve çapa, seyreltme, toplama gibi daha çok el emeği isteyen işler için zaman kazanılmış oluyordu.⁵⁶¹ Türkiye'de haşhaş tarımı iki özelliğinden dolayı yapılmaktadır. Bunlardan birincisi afyon ikincisi ise haşhaş tohumu üretimini sağlamaktır. Haşhaş tohumundan elde edilen yağı, ziraatı yapılan bölgelerdeki köylerin bir kısmı yemeklerini pişirmek için kullanmaktadırlar. Aynı zamanda haşhaş yağı⁵⁶² sanayi ürünü olarak işe yaramaktadır.⁵⁶³

Haşhaştan afyon meydana getirmek için "*Teknik olgunluk*" denilen durumun oluşması gerekmektedir. Bunun için genel olarak haşhaşın çiçeklerini dökmesinden on beş, yirmi gün sonra işlem yapılmalıdır. Ancak tohum olayı oldukça zor bir süreci ihtiva etmektedir. Tarlaya atılan tohumlar özen gösterilerek ayrılmadıklarından nitelikleri farklılık gösterebilmektedir. Bunun sonucu olarak büyüyüp ve gelişmeleri aynı zaman

⁵⁶⁰A. Gümüşçü, O. Gümüşçü, "*Türkiye'de Haşhaş ve Haşhaş Tarımının Özellikleri*", s. 135.

⁵⁶¹T. Baytop, **Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri**, s. 153; Ali Haydar, **Haşhaş Ziraatı**, Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, Bursa, 1326(1910), s. 11.

⁵⁶²Yağ çıkarmak için ilk önce haşhaş tohumu temizlenir. Daha sonra değirmende kırma işlemi gerçekleşir. Elde edilen ürün ezilerek hamur haline getirilir. Bu işlem ile birlikte buharda ısıtmak yolu ile kıl çuvalara doldurulup cenderede sıkıştırıldıktan sonra yağ elde edilir. Yaklaşık %35 oranında yağ ortaya çıkar ve bu yağ yemeklik olarak kullanılmaktadır. Eskiden haşhaş yağı kandillerde yakılırdı. Küspesinden hayvan yemi olarak faydalanılmaktaydı. Eskimiş küspe, gübre olarak da kullanılmaktadır. (Hasbi Ateş, **Türk İhraç Malları**, Damga Matbaası, İstanbul, 1960, s. 33.)

⁵⁶³Ali Sati Ekinci, "*Afyon İstihsali*", **Son Posta**, 18 Temmuz 1944, s. 4.

dilimine denk gelmemektedir. Yine doğası gereği çiçek açmaları da aynı zamanda gerçekleşmeyecektir. Öte yandan çiçeklerini dökmesini hasat için ele almak aldatıcı olabilir. Dolayısıyla hasat için şu aşamanın gerçekleşmesi önemlidir:

- a) Kapsülün duman renginde olması ve puslanması.
- b) Kapsülün tenis topu sertliğinde olması.
- c) Kellenin bitki sapına bağlandığı kısımda bir gölge meydana gelmesi.

Bu işlemlerden sonra bitkiler arasında dış görünüşleri bakımından benzerlik varsa bir veya birçoğu çizilerek olgunlaşıp olgunlaşmadığı kontrol edilebilir. Çizim yapılır yapılmaz kelle üstüne çıkan süt hemen damlamıyor ve köpük haline gelmiyorsa çizim yapılabilir. Aksi halde bir süre daha beklemek gerekmektedir.⁵⁶⁴ Ayrıca olgunlaşan kapsüllerin çizilmesi için geç kalınmamalıdır çünkü geç kalınması halinde kapsüller kuruyup süt veremez olur. İşlemlerin zamanında yapılması verim için oldukça önemlidir. Mesela çizim daha önce yapılırsa çıkan sütün yoğunluğu az olur ve köpük haline gelmektedir. Yani bu işten randıman alınmaz, morfini düşük olur. Bu cins afyonlara da çiğ afyon denilmektedir.⁵⁶⁵

Türkiye'nin haşhaş ekim alanları içerisinde Batı Anadolu, Doğu Trakya, göller bölgesi, Kuzey Anadolu'nun orta kısmı ve Yukarı Fırat'ın alt bölgesi öne çıkan bölgelerdir. Kaldı ki sadece sekiz ilde haşhaş üretimi yapılırken Kırşehir, Adana, Bitlis, Kayseri, Yozgat, Bolu, Tokat ve Eskişehir'de hem haşhaş hem de afyon üretilmiştir. Bunların %70'i Afyonkarahisar, Kütahya, Burdur ve Manisa'da imal edilmiştir. Öte yandan Afyonkarahisar, Türkiye'nin en büyük haşhaş ekim alanlarına sahip olmasına rağmen bu topraklar Afyonkarahisar'daki toplam ekim alanlarının yalnızca %2'sini oluşturmuştur. Bu bağlamda işgücü ihtiyacı, pazarlama ve diğer ürünlerle kıyasıya bir rekabet afyon tarımının sınırlandırılmasına neden olmuştur.⁵⁶⁶ BM teşkilatı kontrolünde Türkiye, Avustralya, Hindistan, İspanya, Macaristan ve Fransa yasal ana üretici ülkeler kabul edilmektedir. Bunların dışında Almanya, Çek Cumhuriyeti, Hollanda, Makedonya ve Romanya gibi ülkelerde az da olsa ziraatı yapılmaktadır. Ayrıca 2016 yılında BM tarafından Türkiye ve Hindistan geleneksel haşhaş üreticisi olarak kabul edilmiştir.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴Fuat Çilingiroğlu, "Haşhaş ve Afyon", **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, IV/40, (Temmuz-1958), s. 12.

⁵⁶⁵F. Çilingiroğlu, "Haşhaş ve Afyon", s. 12.

⁵⁶⁶Okan Ceylan, "The Opium History Of Eastern Thrace (1927-1933): Internal And External Dynamics", **Belgi Dergisi**, 23, (January-2022), s. 149.

⁵⁶⁷Yasin Özgen, vd., "Türkiye Açısından Önemli Bitki Haşhaşın Önemi ve Tarımı", **Ziraat Mühendisliği Dergisi**, 364, (Aralık-2017), s. 6-7.

Tüm dünyada ekiminden üretimine ve satışına kadar ilgi ile takip edilen haşhaş, Türkiye’de tohumunun %50 dolaylarında yağ içerdiğinden geleneksel gıda maddesi olarak da kullanılmıştır. Ayrıca kapsülünün sahip olduğu morfin ve diğer alkaloidlerin tıbbi, bilimsel amaçlı kullanımı yönünden önemli bir endüstriyel ürün olma özelliğini taşımaktadır. Haşhaş bitkisi daha çok köy ve kasaba gibi yerlerde yetiştirilmektedir.⁵⁶⁸ Türkiye’de söz konusu maddelerin 1920’den 1933 yılına kadar ekim alanlarında sürekli olarak değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durumun yaşanmasında birtakım faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Fiyat istikrarsızlığı, iklim ve değişen uluslararası piyasa koşullarındaki dalgalanmalar bu duruma neden olmuştur. Toplam ekili alanlardaki dalgalanmalar 1928 yılına kadar devam etmiştir. 1928 ile 1933 arasındaki dönemde meydana gelen hızlı değişimlere ise bu tarihlerde Avrupa afyon üreticilerinin kurduğu kartel ile küresel çaplı 1929 Ekonomik Kriz sebep olmuştur. 1933’ten 1934 yılına kadar yine keskin bir düşüş meydana gelmiş, toplam ekili alan 45.082 hektardan 20.168 hektara düşmüştür. Bu düşüş temelde hükümet tarafından yeni alınan afyon kısıtlama önlemlerinden kaynaklanmıştır.⁵⁶⁹

1925-1931 yılları arasında dünya devletleri, uyuşturucu madde tüketimi için afyon -morfin, eroin- satışını önlemek amacıyla ilaç endüstrilerini düzenlemeye zorlayan iki önemli -I. ve II. Cenevre Afyon Sözleşmesi- uluslararası anlaşma imzalamışlardır. Avrupa ülkeleri kontrolleri kademeli olarak güçlendirdikçe bazı ilaç şirketleri getirilen düzenlemeleri atlatmak ve tıbbi ihtiyaçlar dışında afyon üretmeye devam etmek amacıyla Türkiye’ye taşınmıştı. Bu tarihlerde MC, Türk afyon üretiminin hiçbir kısmının iyi niyetli tıbbi ve bilimsel amaçlar için kullanılmadığını açıklamıştı. Dahası Türkiye’nin, İstanbul’daki üç laboratuvarında her ay denetimsiz eroin ve morfin ürettildiğinden bahsedilmekteydi. Ayrıca Türk afyonunun büyük bir kısmının Avrupa’ya kaçırıldığı belirtilmişti. Yine buradan hazır afyon olarak tüketilmek üzere Çin’e gönderildiği ve Fransa ile İtalya’da morfin veya eroine dönüştürüldüğü iddia edilmekteydi. Dolayısıyla yerli ve yabancı afyon üreticilerinin artan talebi, Türkiye’nin afyon üretimini önemli oranda yükseltmişti.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸Toprak Mahsulleri Ofis (TMO), **Haşhaş Raporu 2019**, Ankara, 2020, s. 2-12.

⁵⁶⁹Özgür Burçak Gürsoy, “*Losing Wealth or Restricting The Poison? Changing Opium Policies In Early Republican Turkey, 1923-1945*”, **Historia Agraria**, 61, (December-2013), p. 123.

⁵⁷⁰James Windle, “*A Very Gradual Suppression: A History Of Turkish Opium Control, 1933-1974*”, **European Journal of Criminology**, XI/2, (July-2013), p. 4-5.

Tablo:7- 1923-1933 Afyon Üretim Miktarı

Yıllar	Sandık*	Yıllar	Ton
1923	2100	1929	663
1924	2500	1930	474
1925	4000	1931	490
1926	315	1932	96
1927	231	1933	257
1928	331		

Kaynak: R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 43.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 1923-1933 yılları arasında dalgalanmalar meydana gelmiştir. Özellikle 1925 yılından sonra dalgalanmanın daha çok yaşandığı görülmektedir. Reşat Saka, bu durumu afyon üretimine yönelik izlenen politikalara bağlamıştır. Dolayısıyla uyuşturucu maddelere yönelik izlenen politikalardan kaynaklı afyon ve türevleri olan maddelerin üretimi de etkilenmiştir. 1934'te afyon ekim alanı 20168 hektar iken afyon üretimi 148 ton idi. 1934 yılından 1946 yılına kadar dalgalanmalar yaşanmasına rağmen 1946'da ekim alanı 30000 hektarı bulmuş ve 262 ton afyon elde edilmiştir.⁵⁷¹

Türk kamuoyunda bu kısıtlamaların tartışma konusu olduğu dönemin basınına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Örneğin “*Akşam*” gazetesinin 7 Ocak 1931 tarihli nüshasında “*Afyon Ticaretimize Suikast*” başlıklı makalede konu ele alınmıştı. Makalede Türkiye'nin ekonomisi aleyhine dikkat çekici bir şekilde oyunların oynandığı ileri sürülmüştür. MC'nin Afyon Komisyonu'nun asıl görevinin afyon meselesi olduğu hatırlatılıyordu. Komisyonun görevi ise afyon, kokain, morfin ve haşhaş gibi uyuşturucu maddeleri denetleme olduğu ifade edilmekteydi. Bu noktada olumlu bir tablo ortaya koyamadığı belirtiliyordu. Yazıya göre bunun sebebi ise ilgili devletlerin afyon maddesinden büyük bir pay elde etme arzusu idi. Türkiye'nin başlıca ürünü olan afyonların sürümünün keyfi uygulamalara bağlı kaldığı vurgulanıyordu. Bu durumun dünyanın en çok afyon yetiştiren ülkelerinden biri olan Türkiye'nin afyon bitkisi imal ve ihraç eden ülkelere sayılmamasına yol açtığı kaydedilmiştir. Türkiye'nin

*1 sandık afyonun ağırlığı 76,92 kilograma karşılık gelmektedir. Her sandık 60 okka olarak kabul edilmektedir. 1 okka 1283 kilo eder.

⁵⁷¹R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 43.

uyuşturucu madde üreticisi olduğu gibi asılsız propagandalarla hedef saptıranların temel amaçlarının Türk ekonomisine darbe indirmek olduğu özellikle belirtilmiştir. Propagandanın Türkiye'nin ekonomisi için önemli bir konumda olan afyon ziraatına ve afyon bitki sanayisine karşı adeta bir suikast girişimi olduğu ifade edilmiştir. Kaldı ki afyon ziraatı ve sanayisi insanlık için sınırlandırılacak olursa Türkiye'nin her türlü görüşmeye hazır olduğu da ısrarla vurgulanmıştır. Son söz olarak başka ülkelerin hiç afyon yetiştirmedikleri halde en büyük payı almalarına da Türkiye'nin razı olmayacağını mesajı verilmiştir. Afyon üzerinden Türkiye ekonomisine yönelik politikanın çıkar eksenli olduğu ve bu durumda Türkiye'nin de yüzyıllardır yetişen ürünlere sahip çıkmasının en doğal hakkı olduğu vurgusu yapılmıştır.⁵⁷²

Uyuşturucu maddelerin sınırlandırılmasına yönelik uluslararası politikalar neticesinde 1933-1938 yılları arasında Türkiye'de afyon ve türevlerinin ekim alanlarında yine bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Özellikle bu tarihlerde faaliyet gösteren Uyuşturucu Maddeler İhisarı ile afyon ve türevlerinin ekim, üretim ve dağıtımını kontrol altına alınmıştır. 10 Ağustos 1933 tarihli ve 14829 sayılı kararname ile Türkiye'de afyon ekimine izin verilen bölgeler şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo:8- 1933 Yılında Afyon Ekimine İzin Verilen Bölgeler ve Grubu

İller	Grubu
Ankara Beypazarı Nallıhan	Droigst
Afyon	Droigst
Burdur	Droigst
Bursa Orhaneli, İnegöl, Yenişehir	Droigst ve muhacir
Bilecik	Droigst ve muhacir
Denizli	Droigst ve muhacir
Eskişehir	Droigst
Isparta	Droigst

⁵⁷² Akşam, 7 Ocak 1931, s. 5.

Konya	Droigst
Kütahya	Droigst
Amasya	Soft
Çorum	Soft
Tokat	Soft
Malatya	Soft

Kaynak: Kamran Şerif, **Afyon Türkiye’de ve Dünya’da**, İktisat Vekâleti Yayınları, Ankara, 1933, s. 71.

Yukarıdaki yerlere ek olarak 23 Ekim 1933 tarihli ve 15173 sayılı ikinci bir kararname ile aşağıdaki illere de ekim izni verilmiştir:

- 1- Balıkesir merkeze bağlı Bigadiç, Kepsut, Dursunbey ve Sındırgı
- 2- Manisa ili merkez ve Demirci, Eşme, Kürdüs, Kula ilçeleri.

27 Aralık 1933 tarihli 15485 sayılı üçüncü kararname ile Aydın ilinin merkezi de ekim bölgelerine eklenmiştir. Böylece izin verilen haşhaş ekim bölgeleri 17’ye çıkarılmıştır.⁵⁷³ 1938 yılında Uyuşturucu Maddeler İhbarı kapatılmış ve 13 Temmuz 1938’de kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi’ne devredilmiştir. Bundan sonra uyuşturucu maddelerin ekimi, üretimi ve ticareti TMO aracılığıyla denetlenmiştir. Bu dönemde de söz konusu maddelerin kısıtlanmasına dair uygulamalar devam etmiş ve yeni politikalar benimsenmiştir. Ofis bir taraftan hububat işleri ile görevlendirilirken diğer taraftan afyon ve türevlerinin üretimiyle ilgilenmiştir. Bundan ötürü ham afyon ile morfinin üretim ve satışı Ofis’in yetkisine bırakılmıştır.⁵⁷⁴ 1938 yılı Temmuz ayında Cenevre’de afyon ve haşhaş ekim alanlarının sınırlandırılmasına yönelik MC Afyon İhbarı Komisyonu’na Türkiye’den de temsilci katılmıştır. Türkiye’nin insan sağlığını tehdit eden zararlı maddelere karşı duruşunun net olduğu gösterilmek istenmiştir. Uyuşturucu maddelerin üretimi noktasında konulan kurallara ayak uydurmak için ekim alanlarını daraltan Türkiye’nin bu hususta oldukça samimi olduğu vurgulanmıştır. Herhangi bir sınırlama olmadığı dönemlerde 450-500 ton afyon üreten Türkiye’nin uygulanan yasaklardan sonra 250-300 tona kadar düşmesi büyük bir fedakârlık örneği olarak ifade edilmiştir.⁵⁷⁵

⁵⁷³Kamran Şerif, **Afyon: Türkiye’de ve Dünya’da**, s. 71; F. Çolak, “Anadolu’da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler”, s. 518.

⁵⁷⁴Seyfi Yıldırım, “*Toprak Mahsulleri Ofisi Tarihçesi 1938-2018*”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Ankara, 2018, s. 1-6.

⁵⁷⁵**Ulus**, 8 Temmuz 1938, s. 9.

Türkiye'nin afyon ve haşhaş üretimi Cemiyet tarafından yakından takip edilmiştir. Bu doğrultuda Cemiyet, 1939 yılında afyon ve haşhaş tarlalarının incelenmesi amacıyla bir heyet gönderilmiştir. MC Afyon Komisyonu Şefi B. Ekstrand ile yardımcısı B. Renborg, Türk-Yugoslav Afyon Bürosu tarafından karşılanmıştır. Uzun bir süre Türkiye'de kalacakları ve afyon ekim bölgelerinde tetkiklerde bulunacakları paylaşılmıştır.⁵⁷⁶

II. Dünya Savaşı sırasında afyon ve haşhaş yağı ihtiyacının artmasından dolayı hükümet, 16 Haziran 1945 tarihli ve 3/2674 sayılı karar ile haşhaş tarımına izin verilen alanları genişletmiştir. Bu karardan sonra Türkiye'de otuz beş ilde afyon veya haşhaş tohumu üretimi için haşhaş ziraatı yapılmasına müsaade edilmiştir.⁵⁷⁷

Tablo:9- 1945-1946 Yılında Haşhaş Ekimi İçin İzin İstenilen Yerler

İller	Afyon sakızı ve tohumu üretimi için ekimine izin verilmesi istenilen yerler	Haşhaş tohumundan afyon yasağı üretimi için ekimine izin verilmesi istenilen yerler
Afyon		İlin tamamında
Burdur		İlin tamamında
Bilecik		İlin tamamında
Denizli		Merkez Sarayköy, Buldan, Çal, Çivril, Acıpayam ve Tavas
Eskişehir		
Isparta		
Konya		
Kütahya		Simav merkez ilçesi, Dağardı, Kırvadi, Çinge Köyleri, Gediz, Şaphane
Amasya		
Çorum		Osmancık merkez ilçesine bağlı Seciyen, Ağzsuyu Köyleri, Mecitözü merkez ilçesine bağlı Karacumalı Köyleri

⁵⁷⁶ **Akşam**, 21 Mart 1939, s. 5.

⁵⁷⁷ **Resmi Gazete**, S. 6035, (19 Haziran 1945), s. 8910.

Tokat		
Malatya		
Balıkesir	Bigadiç, Kepsut, Dursunbey	Balya, Edremit, Susurluk, Ömer Köy, Göbel
Manisa	Eşme, Kula, Demirci, Gördes	Alaşehir, Akhisar, Gölarmara, Palamut, Salihli, Adala, Kırkağaç, Gelenbe, Soma
Aydın	Merkez ilçe	
Bursa	Orhaneli, İnegöl, Yenişehir	Soğukpınar, Mudanya, Tirilye, İznik, Orhangazi
Ankara	Beypazar, Nallıhan	Ayaş, Güdül, Garipçe, Adap, Kubzu, Karanlar, Hacılar, Karaviran, Agbeş, Meyvebükü, Özceatlı, Akseke, Keşemöz, Yelli, Sorgun, Karacaviran
Bolu	Göynük	Merkez ilçe, Gerede, Mudurnu
Kayseri	Ürgüp	
Kırklareli		İnce, Polos, Pınarhisar, Vize, Babaeski, Lüleburgaz
Niğde		Aksaray, Yaprakhisar Köyü
Çanakkale		Gelibolu, Biga, Gündoğdu, Karabiga, Dimetoka, Çanpazar Köyleri
Antalya		Merkez, Korkuteli, Elmalı
Yozgat	Akdağ, Sorgun, Boğazlıyan, Musabeyli	Merkeze bağlı Osmanpaşa Bucağı
Elazığ		Baskıl, İzolu, Muşar, İmikuşığı, Ötealan, Hacımehmetli, Canbulat, Bekir Hüseyin, Kadıköy Pınalı, Akuşığı, Zikan Şeyhasan, Bilaluşığı, Emirhan, Altunuşığı, Arapuşığı, Berete, Ataf Köylerinde
Diyarbakır		Merkez, Silvan, Çermik, Merkez

		Mermer, Piriçlik, Merkez Başkan, Hazro, Çüngüş, Ergani
Kocaeli		Geyve Merkez ilçe Bucağına bağlı köyleri ile Taraklı Bucağı Köyleri ve Doğançay Bucağı Köyleri
Kastamonu	Tosya Merkez ilçe	
Sivas		Suşehri, Ezdiber Bucağı, Yıldızeli ilçesinin Bilecik Bucağı
İzmir		Bergama ilçesinin merkez Turanlı, Kınık ve Zeytindağ Bucakları
Samsun		Havza ilçesinin Sivrikise, Dereköy, Beley, Celil ve Kavalık köyleri
Tunceli		Çemişgezek, Vaskovan, Cermili, Pertek, Paşavenk, Dere, Savak, Mazgirt, Çarşancak, Mukimi, Pah
İçel		Mut
Çankırı		Çerkeş Bucağına bağlı Eskipazar Bucağı ile Merkez Bucak ve merkeze bağlı Yapraklı Bucağı
Urfa		Siverek ilçesinin Bucak ve Çaylarbaşı Bucağı

Kaynak: Resmi Gazete, S. 6035, (19 Haziran 1945), s. 8910.

Tablodan da anlaşıldığı üzere haşhaş ekiminin oldukça yaygın bir şekilde yapıldığı gösterilmektedir. Uluslararası sözleşmelerin belirlemiş olduğu kurallara göre ekim yapılacak yerlere izin verilmiştir. İzinsiz ekim yapanların tespiti halinde gerekli cezai işlemlerle karşılaşması kaçınılmazdır.

Tablo:10- Bitkilerin Ekim Alanlarının Yüzdelik Olarak Gösterimi

Yıllar	Afyon	Tütün	Şeker Pancarı	Pamuk
1936	6.8	15.7	5.3	47.2
1937	6.2	16	4.7	52.3
1938	6.6	15.1	4.1	49.8
1939	6.2	12.8	6.2	49.5
1940	5.6	12	6.3	50
1941	5.4	10.8	6.7	49.6
1942	6.5	11.8	5	48.6
1943	6.7	12.2	8.6	44.7
1944	6.8	14.2	9.4	47.7
1945	6.4	18.2	10.3	43.1
1946	6.4	21.6	6.2	43.3
1947	5.2	23.2	7.4	36.2
1948	4.9	15.1	6.9	42.3
1949	3.1	17.9	7.2	42.9
1950	3.3	15.1	6	52.8

Kaynak: Fuat Çilingiroğlu, “Haşhaş Ziraatı Yok Olabilir mi?”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, IV/43, (Ekim-1958), s. 13-14.

Tabalodaki bilgilerden hareketle afyon maddesinin ekim alanında gözle görülür bir şekilde düşüş yaşanmıştır. 1936 yılında %6.8 iken 1950 yılına gelindiğinde bu sayısı %3.3’e kadar gerilemiştir. Bu durum afyon üretimine yönelik uygulanan politikalardan kaynaklanmaktadır.

ABD, söz konusu maddelerin sadece tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla üretilmesi noktasında bütün dünya devletleri ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmek için çalışmalarda bulunmuştur. Bu maksatla Afganistan, Hindistan ve Birmanya da dâhil olmak üzere İngiltere, Çin, İran, Meksika, Rusya, Türkiye ve Yugoslavya gibi önemli afyon üreticileri ile savaştan sonra bir konferans tertip edileceği kaydedilmiştir. Haşhaş ve afyonun uluslararası bir sözleşme ile tekrardan sınırlandırılması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda “*Tanin*” gazetesinin 14 Ocak 1945 tarihli haberine göre ABD’li yetkili Walter Judd’un İran’a gerçekleştirdiği bir seyahat esnasında İran’ın bütün dünyaya yetecek kadar afyon ürettiğini söylemiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁸ **Tanin**, 14 Ocak 1945, s. 3.

Afyon ve haşhaş kadar önemli olan bir diğer tarım ürünü de kenevir bitkisidir. Kenevir, gündelik ihtiyaçların karşılanmasında kullanıldığı gibi tıbbi ve uyuşturucu madde olarak da üretilmiştir. Türkiye’de yetiştirme koşulları bakımından yaygın bir şekilde ekilen ürünlerden biridir.

Türkler arasında kenevir bitkisinin Orta Asya’dan beri bilindiği söylenebilir. Hatta söz konusu bitkinin anavatanı olarak Orta Asya’da yer alan Fergana Vadisi, Horasan ve Çin’in Yunnan kenti gösterilmektedir. Bitkinin dünyaya yayılmasının kuzey yolu olarak geçen Rusya ve güney yolu denilen Anadolu üzerinden gerçekleştiği yönünde iddialar mevcuttur. Türk toplulukları arasında kenevir “*kendir*” olarak isimlendirilmiş ve tohumuna da “*çedene*” adı verilmiştir.⁵⁷⁹

Kenevir (esrar) “*Cannabis Sativa L.*” Türkiye’nin önemli tarım ürünlerinden biridir. Hem lif hem de yağ bitkisi olan kenevirin, sapından lif çıkarılır. Bu liften kınnap, sicim, ip, urgan, halat ve balık ağları yapılmaktadır. Dokumalarından hortumlar, araba, vagon, vapur, top örtüleri, yelken ve çadır bezleri, sağlam çuvallar ve benzeri araç-gereçler yapıldığı gibi ince liflerinden Rize’de olduğu gibi türlü iç çamaşırılığı ve elbiselikler dokunur. Kenevir dekar başına ortalama 100 kg lif vermektedir. İyi yetiştirme şartları altında lif verimi lif tipi çeşitlerinde 300 kg’a kadar yükselebilir. Tohum verimi de ortalama 30-100 kg arasında oynamaktadır. Tohumundan çerez olarak kullanımının yanı sıra tıpta da faydalanılmaktadır. Ayrıca bu tohumlardan yağ da elde edilmektedir. Hindistan, Arabistan ve Kuzey Afrika’da yetiştirilen “*Cannabis Indica*” türünden tıbbi ilaçlar ile uyuşturucu (esrar) maddeler üretilmektedir.⁵⁸⁰ İzmir, Bursa bölgelerinden İskenderiye’ye toplu bir şekilde kaçak ticareti yapılmıştır. İstanbul, Bursa ve İzmir gibi büyükşehirlerde ise tüccarların perakendeci denilen kolları vardır. Perakendeciler tozu ısıtarak pişirirler bu işlemde sonra sert ve siyah madde meydana gelmektedir. İşte bu meydana gelen madde sigara ya da nargileyle birlikte dumanı çekilerek kullanılır.⁵⁸¹

Kenevir bitkisi geniş bir adaptasyon yeteneğine sahiptir. Bundan dolayı ılık iklim kuşağından subtropik iklim kuşağına kadar yayılmış bir bitkidir. Kenevir bitkisi Türkiye’de yazlık olarak yetiştirilen bir tarım ürünüdür. Ekim öncesi yağış ihtiyacı fazladır. Karadeniz bölgesi bu açıdan kenevir bitkisinin yetiştirilmesi için oldukça

⁵⁷⁹Okan Ceylan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Batı Anadolu’da Ziraat ve Toplum: Küçük Menderes Havzası’nda Kenevir Üretimi (1913-1950)”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XXXIX/2, (Aralık-2022), s. 449.

⁵⁸⁰Fethi İncekara, “Kenevirin Önemi ve Son yıllardaki İstihsalimiz”, **Çiftçi Dergisi**, VIII/85, (Ekim-1952), s. 54-55.

⁵⁸¹Fahreddin Kerim, **Esrar İstimallinden Mütevellit Ruhî Tagayyüleri**, Kader Matbaası, İstanbul, 1930, s. 2.

uygundur. Karadeniz kıyı şeridinde nisan, iç ve geçit bölgelerde ise mart ayı sonunda ekimi yapılmaktadır. Yağışın yetersiz olduğu yerlerde de sulama olanakları ile kenevir ekimi gerçekleştirilebilir. Söz konusu bitkinin ekimi ve bakımı da oldukça kolaydır. Tarımında en fazla el emeği isteyen aşaması devşirmeden sonraki havuzlama ve lif soyma işlemidir.⁵⁸²

Tablo:11- 1934-1950 Yılları Arasında Kenevir Ekimi ve Üretimi

Yıllar	Ekilmiş Hektar	Lif Üretimi/Ton	Tohum Üretimi/Ton
1934-38	14.800	8.800	4.400
1939	10.400	7.200	2.400
1940	11.700	6.300	4.000
1941	12.500	10.400	3.900
1942	13.800	8.800	5.300
1943	9.000	6.600	2.800
1944	8.800	8.900	2.000
1945	10.200	8.800	2.800
1946	13.500	13.100	3.200
1947	10.400	9.900	3.700
1948	14.600	10.100	5.300
1949	13.200	10.900	4.100
1950	12.400	7.700	4.300

Kaynak: Fethi İncekara, “Kenevirin Önemi ve Son yıllardaki İstihsalimiz”, s. 54.

Yukarıdaki tablodan Türkiye’de kenevir bitkisinin ekim alanı 8.800 ile 14.800 arasında değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca ortalama 10 bin ton dolaylarında üretimi yapılan kenevir lifinin Türkiye’de ekim alanının 9 ile 14 bin hektar arasında olduğu söylenebilir. Bu üretim miktarı dünya üretiminin ancak yüzde on üçünü oluşturmaktadır. Türkiye’de başlıca üretim bölgeleri şu şekildedir:

- a. Kastamonu (Taşköprü)
- b. İzmir (Tire-Ödemiş)

⁵⁸²Şahin Gizlenci, vd., **Kenevir Tarımı**, Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü, Samsun, 2019, s. 15.

- c. Urfa, Malatya
- d. Merzifon (Gümüşhacıköy), Ordu (Ünye-Fatsa) ve Samsun.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kastamonu adeta kenevir memleketi olarak görülmüştü. Ancak Kastamonu'ya kenevirin ne zaman ve nasıl geldiğine dair birbirinden farklı iddialar söz konusudur. Kimi araştırmacılara göre kenevirin 13. yüzyılda âlim olduğu öne sürülen Abdul Fettah Veli ve yanındaki iki yüz kadar kişi ile Bağdat tarafından getirildiği güçlü ihtimaller arasındadır. Candaroğulları dönemi yani 14 ve 15. yüzyıl bölgede söz konusu bitkinin en çok arttığı asır olmuştur.⁵⁸³ Kenevir tarımı Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar önemini korumuştur. Trabzon, Ordu, Canik, Aydın ve Kastamonu Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar kenevir bitkisinin önemli mekezi olmuştur.⁵⁸⁴

Tablo:12- Kenevir Yetiştiren İllerin Ekim Alanları, Lif ve Tohum Dağılımı (1937-1947)⁵⁸⁵

İller	Ekim Alanı/Hektar	Genel Ekimdeki Payları %	Lif Üretimi/Ton	Tohum İstihsalı/Ton
Kastamonu (Taşköprü)	2477	21,8	8109	3
İzmir (Tire-Ödemiş)	2223	19,5	1772	496
Urfa (Suruç-Birecik)	1142	9,8	524	411
Samsun	914	7,8	187	125
Ordu(Ünye-Fatsa)	858	7,4	714	310
Zonguldak	628	5,4	255	96
Yozgat	590	5,1	165	225
Burdur	555	4,8	808	468

⁵⁸³Okan Ceylan, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)”, **Belgi Dergisi**, 22, (Temmuz-2021), s. 198-199.

⁵⁸⁴Deniz Akpınar, Ahmet Nizamoğlu, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kenevir Üretimi”, **Turkish Studies Social Sciences**, IV/14, (Ağustos-2019), s. 1228.

⁵⁸⁵Fethi İncekara, “Kenevir Bölgelerimize Toplu Bir Bakış”, **Çiftçi Dergisi**, VIII/85, (Ekim-1952), s. 76-78.

Kütahya	371	3,3	84	127
Amasya (Gümüşhacıköy)	360	3,1	175	138
Çorum	312	2,7	219	257
Tokat	194	1,7	166	68
Malatya	189	1,6	107	58
Rize	189	1,6	56	8
Diğerleri	646	5,0	414	375
Toplam	11,648	100,0	8758	3165

Tablodaki istatistikî verilere göre kenevir bitkisinin üretiminde meydana gelen fark bölgeler arasındaki coğrafi özelliklerden kaynaklanmaktadır.

2-Afyon Ticareti

Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik anlamda Osmanlı'dan devraldığı mirasla politikalarını belirlemiştir. Osmanlı için temel geçim kaynağını oluşturan tarımsal ürünler yeni rejimin de önemli gelir kaynağını teşkil etmiştir. Kaldı ki Cumhuriyet kurulduğu esnada ülke nüfusunun yaklaşık yüzde sekseni kırsal alanlarda yaşıyor ve tarımla geçimini sağlıyordu.⁵⁸⁶ Yeni rejimin ekonomi politikalarında benimsemiş olduğu yol daha çok korumacı özelliğe sahip “*Milli İktisat*” ilkesinden izler taşımıştır.⁵⁸⁷ Bağımsızlık Savaşı'nın verildiği yıllarda ekonomik gelişme ve sanayileşme savaşın gölgesinde kalmıştı.⁵⁸⁸ Ancak savaşın hemen ardından her alanda olduğu gibi bilhassa ekonomi alanında da önemli adımlar atılmıştır. 1923 yılında ilk defa bir İktisat Kongresi düzenlenmiş ve ekonomideki gelişmeler ele alınmıştır. Ekonominin önemi kavrayan Atatürk tam bağımsızlığın mali bağımsızlıkla eşdeğer olduğunu en başından beri ifade etmiştir. Afet İnan: “*İzmir İktisat Kongresi o zamanın tarihi ortamı bakımından çok ilgi çekici olmakla birlikte Cumhuriyet'in planlama dönemine geçmesi ve uygulaması bu devre tarihimizin en önemli konularındandır*”⁵⁸⁹ demektedir. Cumhuriyet dönemi ekonomi politikalarının belirlenmesinde Türkiye İktisat Kongresi mihenk taşlarından biridir.

⁵⁸⁶Rıdvan Kızılkaya, “*Köycülüğün İdeoloğu Nusret Kemal Köymen'in Köycülüğü Üzerine*”, **Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, I/2, (Aralık-2020), s. 161.

⁵⁸⁷Nadir Eroğlu, “*Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XXIII/2, (Mart-2014), s. 65.

⁵⁸⁸Hüseyin Yücel, **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2017, s. 62.

⁵⁸⁹Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2018, s. 15.

Türk afyonunun kalite açısından yüksek oranlara sahip olması dünya pazarında tercih sebebi olmuştur. Hal böyle olunca afyon ve haşhaş ihracatta önemli bir konum elde etmiştir. İç pazarda afyon ve haşhaş sürekli inişli çıkışlı bir rota çizmesine rağmen dış ticarete iyi bir yere sahip olmuştur. Bu doğrultuda ihracatta mühim bir paya sahip olan ürünler için Birinci İcra Vekilleri Heyeti tarafından 20 Eylül 1920 tarihinde ilk mecliste bir vergi düzenlemesi yapılmıştır. Bunun sonucunda 23 Sayılı İhracat Vergisi Kanunu kabul edilmiştir.⁵⁹⁰ Söz konusu kanun kapsamında ihraç edilecek ürünlerin kıymeti üzerinden alınan vergi yerine kilo ve adedinden vergi alınması kararlaştırılmıştır. Buna göre vergi uygulanacak ürünler içerisinde afyon ve haşhaşta yer almıştır. Böylelikle afyon ve haşhaş gibi ekonomik kazancı yüksek olan zirai ürünlerin bu sisteme dâhil edilmesiyle ekonomiye katkı sunması düşünülmüştür. Dahası söz konusu maddelerin ticari faaliyetleri için çalışmalar yürütülmüştü. 1924-1925 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret hacminde yer alan afyonun %6,5'i İngiltere ve Fransa'ya yapılmıştır.⁵⁹¹ 1926 yılından sonra Türkiye'nin ihracatında %60.72'lik payı oluşturan ürünler arasında afyon ve haşhaş yer almıştır. Tarımın geliştirilmesi adına izlenen politikalar olumlu sonuç vermiş ve üretim ile verim artmıştır. Bu bağlamda 1924-28 yıllarını kapsayan dönemde afyon ve haşhaşın üretim hızı yüzde on ikiyi bulmuştur.⁵⁹² 1923-1929 yılları arasında afyon, kenevir, tütün, kuru üzüm, incir, pamuk, yün, fındık ve yumurta ihracatı toplam ihracatın %60-72'sini oluşturmuştu.⁵⁹³ Buradan hareketle afyon ve haşhaşın bu artışın içerisinde yer aldığı söylenebilir.

Afyon maddesinin ihracattaki payının devamlı bir şekilde artması dünyadaki tıbbi ihtiyaçların ham madde kaynağının Türk afyonundan karşılanmasından ileri gelmekteydi. 1928-1933 yılları arasındaki uluslararası afyon ticaretinin yaklaşık 2/3'ü Türk afyonundan oluşmaktaydı. Dünyadaki uyuşturucu madde kullanımının artmasından kaynaklı afyona olan talep artınca Türkiye, bu talebin karşılanmasında kilit rol oynamıştır.⁵⁹⁴ Üretim bölgelerindeki pazar yerlerinde ve yerel borsalarda toplanan afyonlar özellikle İstanbul ve İzmir piyasalarına sürülmüştür. Rekoltenin yüzde yetmişi İstanbul'da satılmıştır. İstanbul'a gelen mallar tahta sandıklar içinde sevk olunurdu. Bu

⁵⁹⁰Özkan Aydın, **Milli Mücadele Döneminde Dış Ticaret 1920-1923**, Ziraat Grup Matbaacılık, Ankara, 2018, s. 107.

⁵⁹¹Ahmet Tetik, **Türk Ticaret Yılığ 1924-1925**, I, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 2015, s. 157.

⁵⁹²Suna Altan, **Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950)**, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara, 2021, s. 40.

⁵⁹³Kasım Kaya, vd., *"Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalınma Anlayışı ile Karşılaştırılması"*, **Kamu-İş Dergisi**, XIV/1, (2015), s. 83.

⁵⁹⁴S. Altan, **Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950)**, s. 40-41.

sandıkların ağırlığı ise 60 ya da 70 okkadır. Öte yandan afyon İstanbul borsasına⁵⁹⁵ girmeden önce buradaki alıcı kimseler analizlerini kendileri yapmışlardır. Malın borsaya kabul edilmesinden sonra borsada da gerekli analizler yapılmış ve bunun için de Avrupa’da geçerli olan Harrison Sistemi’ne göre hareket edilmiştir.⁵⁹⁶ Dünya afyon ticaretinde, afyonun içindeki morfin miktarını ölçmek için farklı yöntemlere başvurulmuştur. Bu yöntemlerin en yaygın olanları, Almanya’da Gilbert Yöntemi, ABD’de Stillwell-Glading ile Türkiye ve bazı Avrupa devletlerinde Harrison Sistemi idi. Türkiye’de borsaya düşen afyon önce Harrison Sistemi ile analiz edildikten sonra morfin oranı hesaplanır ve ona göre fiyatlandırılması yapılırdı.⁵⁹⁷ 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin baş göstermesi ekonomide önemli sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Tarıma dayalı bir ekonomik yapının var olduğu Türkiye’de 1929 krizi özellikle tarım sektöründe büyük yaraların açılmasına neden olmuştur. Her ne kadar bu dönemde dış ticaret ürünlerinde fiyat düşüşü meydana gelmişse de üretim devam etmiştir. Ne var ki yaşanan bu düşüş ticaret ve sanayi bitkilerinin üretiminde daralmaya yol açmıştır. Bu bağlamda 1928-1933 yılları arasında ithalat hacmi yüzde elli civarında azalmıştır. Buna karşın afyon %13.35 ihracat oranıyla önemli bir artış yakalamıştır.⁵⁹⁸ İhracatın ithalatı karşılama oranı 1923’te %78,6, 1929’da %90.27 iken bu sayı 1929 yılından sonra krizle birlikte olumsuz etkilenmiş ve düşüşler görülmeye başlanmıştır. 1934 yılına gelindiğinde bu oran en aşağı seviye olan %30,6’ya kadar gerilemiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁵ 19 Ocak 1880’de Ticaret Odası, Padişah tarafından da onaylanınca Türkiye’de ilk modern ticaret odası “Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası” unvanıyla kuruldu. 23 Temmuz 1923 tarihinde çıkarılan bir kanunla, 16 Mart 1923’ten önce kurulmuş olan anonim şirketlerin sözleşme ve nizamnamelerinde Osmanlı dönemine ait ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na aykırı sözcük ve ifadelerin ayıklanıp bunların Türkiye Cumhuriyeti yasalarına uygun hale getirilmesine karar verildi. Osmanlı kelimesi kaldırılarak yerine Türk sözcüğü getirildi. Dersaadet kelimesi de kaldırılarak yerine İstanbul kullanılmaya başlandı. Böylece 1923’te Ticaret ve Sanayi Odası olarak değiştirildi. 1924 yılında Denizli milletvekilleri Necip Ali ve Yusuf Beyler, ortak bir önerge vererek İstanbul’da bir zahire ve hububat borsası açılmasını teklif etmişlerdir. İktisat Vekâleti, İstanbul Borsası’na ilişkin teklifi Ticaret Vekâletine gönderdi. Ticaret Vekâleti, İstanbul’da açılması teklif edilen ticaret ve zahire borsası için bir talimatname taslağı hazırlanmasını istedi. 9 Temmuz 1924 tarihinde Oda bünyesinde bir Ticaret ve Zahire Borsası Komisyonu kuruldu. Böylece İstanbul Ticaret Borsası, 21 Şubat 1925 tarihinde Galata’daki Şark Han’da faaliyete geçmiştir. (Ufuk Gülsoy, **İstanbul Ticaret Borsası 1924-2014**, Aktif Matbaa, İstanbul, 2015, ss. 192.)

⁵⁹⁶ G. Bahtiyar, **Türkiye İstihsalatı: Afyon**, s. 8.

⁵⁹⁷ Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 37.

⁵⁹⁸ Mehmet Bulut, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, **Bilig**, 26, (Bahar-2003), s. 87.

⁵⁹⁹ Levent Özkardeş, “Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi”, **Gümrük & Ticaret Dergisi**, 6, (Haziran-2015), s. 27.

Tablo:13- 1926-1931 Yılları Arasında İstanbul Afyon Borsasında Oluşan Fiyatlar (Okka/Kuruş)

Tür	1926	1927	1928	1929	1930	1931
İnce Mal	3.237	3.224	2.884	3.365	2.600	1.158
Drogist 1	3.074	3.070	2.564	3.339	2.103	1.034
Drogist 2	2.783	2.871	2.299	3.108	1.996	1.034

Kaynak: Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 38.

Afyonun ihraç edilmesinde İstanbul ve İzmir limanları oldukça büyük bir paya sahip olmuştur. Söz konusu limanlar Osmanlı döneminden itibaren ekonominin bel kemiğini oluşturan limanlardır. Türkiye’de kalkınma faaliyetlerinde genel olarak öncelik ihracat ürünlerinde olmuştur. Türk ihracatının önemli kısmını ise tarım ürünleri oluşturduğu için uluslararası piyasada talep edilen afyon ve haşhaşın değeri de buna paralel sürekli artmıştır.⁶⁰⁰ Limanların yükleme-boşaltma olanaklarının elverişli hale getirilmesi sayesinde ihracat ve ithalatta denge sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca mal yetersizliğinden kaynaklı kriz etkilerinin önlenmesi için çaba sarf edilmiştir. Bu bağlamda afyon, üzüm, incir, hububat, deri, kürk, balık, kabuklu meyve, meyan kökü, tütün ve maden ürünlerinin ihracatının yapılması, sektörlerin hayat bulmalarının ve ülkeye döviz kazandırılmasının önünü açmıştır.⁶⁰¹ Sadece İstanbul ve İzmir limanları değil aynı zamanda Karadeniz limanları da bu bakımından oldukça önemli bir konumda olmuştur. Özellikle Trabzon ve Samsun limanları⁶⁰² ile İskenderun limanı tarım

⁶⁰⁰S. Altan, **Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950)**, s. 41.

⁶⁰¹Nadir Yurtoğlu, “*Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Liman ve İskele Politikaları (1923-1960)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXV/100, (Kasım-2011), s. 537-538.

⁶⁰²19. yüzyılda devlet, gümrük gelirlerinin kesintisiz bir şekilde devam edilmesi amacıyla yol üzerindeki sorunları gidermek için sık sık tamir ve inşaa faaliyetlerine girişmiştir. Rusya’nın da güneye inme girişimleri de düşünülecek olursa Osmanlı Devleti, Karadeniz’de güçlü olmak zorunda kalmıştır. Osmanlı’da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de söz konusu liman önemini korumuş ve hatta hızlı ve güvenli bir hale getirmek için faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu uğurda Trabzon-İran arasındaki transit yolun daha işlek olması amacıyla demiryolu projesi ile destek olunmaya çalışılmıştır. Demiryolu projesi ile Erzurum’un da Trabzon ile olan bağlantısı güçlendirilmek istenmiştir. (Serkan Doğanay, **Trabzon Limanı ve Hinterlandı**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 128; Muzaffer Başkaya, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon’da Ekonomik Hayat (1923-1950)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Hikmet Öksüz), Trabzon, 2014, ss. 485. Samsun limanı, Karadeniz kıyısı boyunca denize paralel uzanan ve kıyı kesimi iç kesimlere bağlayan önemli bir kavşakta yer almaktadır. 15. ve 16. yüzyıllarda Karadeniz’in Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine geçmesi ile birlikte bir iç deniz haline gelmiştir. 19. yüzyılda Rus, Avusturya, İngiltere, Fransa ve diğer bazı devletlere Karadeniz’de serbest dolaşım hakkı verilmesiyle bölge Avrupalı bandıralı buharlı gemilere böylece açılmıştır. Bu gelişme üzerine Sivas ile Samsun arasında demiryolu ağının kurulması amacıyla girişimler yapılmıştır. Samsun’da modern bir liman inşası amacıyla ilk girişimler 1910’da atılmış ancak I. Dünya Savaşı sebebi ile sonuç elde edilememiştir. 1932’de Samsun-

ürünlerinin ihraç edilmesi hususunda transit ticaret noktasındaki konumunu günümüze kadar muhafaza etmiştir. İskenderun limanı Akdeniz’den Ortadoğu, Afrika ve Avrupa’ya açılan kapıydı. Samsun limanı, Cumhuriyet döneminde başta İstanbul olmak üzere Avrupa’nın birçok limanına ihraç yapan önemli bir ticaret merkezine dönüşmüştür. Özellikle demiryolu ağı gibi yatırımlarla Samsun’un tanışması önemini daha da arttırmıştır. Bu bağlamda ticarete konu olan Samsun’daki temel ürün ise şüphesiz tütündü ve ayrıca yabancı firmaların tercih ettiği bir ürün olmuştur. Tütün haricinde ihraç edilen ürünler arasında afyon, haşhaş, mısır, arpa, fasulye, buğday gibi çeşitli tarım mahsullerini saymak mümkündür.⁶⁰³

Tablo:14- 1929-1933 Yılları Arasında Bazı Tarım Ürünlerinin Fiyat Endeksi (Türk Lirası)⁶⁰⁴

Ürünler	1929	1930	1931	1932	1933
Afyon	104.6	70	35.3	35.2	31.2
Arpa	108.6	60.5	45.7	43.2	29.6
Buğday	103.5	55.5	29.9	29.2	29.2
İncir	116.9	85.6	84.6	50.2	46.1
Pamuk	109.4	77.9	58.5	47.4	45.8
Tütün	55.9	59.6	41.6	33.3	-
Üzüm	83.3	76	93.3	76.5	36.8

1929-1933 yılları arasındaki genel duruma bakıldığında afyon fiyatında ciddi bir düşüşün yaşandığı göze çarpmaktadır. Bu yönde olumsuz bir eğilimin meydana gelmesinde 1929 Ekonomik Kriz’in yol açtığı muhakkaktır. Kaldı ki talep azlığı nedeniyle dünyada tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi de Türkiye’yi yakından ilgilendiren etkiler arasında gösterilebilir. Dolayısıyla tarım ürünleri fiyatlarının düşmesinin Türkiye’nin ihracat gelirlerini oldukça olumsuz bir şekilde etkilediği söylenebilir.

Sivas demiryolunun açılması ile limanın Türkiye demiryolları ağına oldukça mühim bir bağlantı kurması sağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra liman yapımı zaman zaman gündeme gelmekle birlikte 1950’ye kadar etkili bir gelişme olmamıştır. Ancak 1962 yılında tamamlanarak hizmete girmiştir. (Ali Yılmaz, “Samsun Limanı”, **Türk Coğrafya Dergisi**, 45, (Ekim-2014), s. 85-100.)

⁶⁰³Özgür Yılmaz, “Fransız Konsolosu Ramire-Pie-Maxime Vadala’ya Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun (1925-1934)”, Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu, (26-28 Kasım 2015), **Bildiler Kitabı**, ATAM Yayınları, Ankara, 2017, s. 57.

⁶⁰⁴Endeks değerleri 1927 yılı için 100 kabul edilmiştir. (Erdem Meraklı, “1929 Dünya Ekonomik Krizi Dönemi’nde İzmir Limanı’nda Dış Ticaret”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 29, (Şubat-2022), s. 193.)

1933 yılından önce çiftçinin elde ettiği afyon genellikle çok az miktarda olduğundan şehirlerde yüksek bir meblağa satılması mümkün olmuştur. Üreticinin elinden malını şehir tüccarları almaktaydı. İstanbul ve İzmir gibi ihraç limanında ise tüccarlar adına köy ya da kasabanın ileri gelenleri afyonu topluyordu. Bundan dolayı üretici malını rayiç fiyattan oldukça aşağı satmak zorunda kalıyordu. 1933 yılında Uyuşturucu Maddeler İnhisarı kurulduktan sonra bu durumun ortadan kaldırılması için bir takım düzenlemeler getirilmiştir. Evvela afyon üretim bölgelerine uzmanlar gönderilmiş ve bütün çiftçilerin, Kaza Ticaret Odaları aracılığıyla dilekçe yazarak uzmanlarla birlikte İnhisar idaresine doğrudan doğruya afyon satabilmeleri sağlanmıştır.⁶⁰⁵ Böylece çiftçi malını hiçbir aracı olmadan ve idarenin belirlemiş olduğu fiyata göre satabilmiştir.

Afyon maddesinde yaşanan olumsuzluklara rağmen yine de söz konusu ürün önemini korumuştur. Bu bağlamda İzmir Ticaret Odası'nın 1931 yılında yayınladığı raporda İzmir limanında bir hafta içinde yapılan ihracat malları ve rakamlar şu şekildedir:

Ürün	Kilo
Afyon	72.074
Balmumu	18.028
Ham Deri	29.426
Halı	26.306
Kepek	17.906
Meyankökü	9.320
Pamuk	15.006
Palamut	935.791
Tütün	28.954
Üzüm	32.956
Palamut Hülasesi	26.051
Yumurta	7,570

Kaynak: Vakıf, 4 Temmuz 1931, s. 3.

⁶⁰⁵Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, **Afyon: Türkiye’de ve Dünyada**, s. 78.

Afyon piyasasında dalgalanmalar yaşanmıştır. Bunun nedeni ise bazı bankaların özellikle İzmir’de ani olarak afyon tüccarlarına krediyi kesmeleri idi. Söylentilere göre bankaların bu şekilde hareket etmelerinde 1931 Cenevre Afyon Konferansı’nın sonuçlarının malum olmaması ve afyon satışlarındaki belirsizlik etkili olmuştur.⁶⁰⁶

Afyon satışında yaşanan sıkıntı “Akşam” gazetesinin 6 Eylül 1932 tarihli haberinde ele alınmıştır. Haberde afyonda meydana gelen bu dalgalanmaların hem üreticiyi hem de yetkilileri endişelendirdiği yazılmıştır. Devamında afyon ile ilgili yaşanan sorunların çözümü için çalışmaların yürütüldüğü belirtilmiştir. Çözüm olarak afyonun tek elden satılması için Afyon Kooperatifi’nin kurulması ön görülmüştür.⁶⁰⁷ Türkiye’de yasa dışı afyon ticareti, afyonu köylülerden perakende satın alan aracılar tarafında yapılmıyordu. Bu aracılar afyonu 300-1000 kilogramlık sevkiyatlar halinde Ankara ve İstanbul’daki tüccarlara satıyordu. Tüccarlar da afyonu Suriye üzerinden önce Lübnan’a, morfine dönüştürdükten sonra Marsilya’daki eroin laboratuvarlarına taşımaktaydı.⁶⁰⁸ Afyon kooperatifi ile hem kaçakçılık engellenecekti hem de üretici malını aracı olmadan satabilecekti. Dolayısıyla afyon üreticileri kooperatifi kuruluş şekli itibarı ile Türkiye’de tekelleşmenin öncüsü olacaktı.⁶⁰⁹ Aşağıdaki tabloda afyon ihracatının ülkelere göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo:15- 1923-1931 Türkiye’nin Afyon İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Ton)

Ülkeler	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Almanya	54	32	16	14	9	21	69	44	53
ABD	11	21	20	20	16	8	20	19	34
Fransa	74	101	170	279	165	228	172	151	172
Hollanda	112	6	20	12	6	12	29	25	24
İngiltere	37	19	13	15	8	11	16	16	11
İtalya	15	4	1	1	4	8	4	2	5
Mısır	6	5	20	10	3	1	13	5	26
Yunanistan	18	-	5	6	9	6	5	4	9
Diğer	26	12	4	49	38	18	45	6	12

⁶⁰⁶Milliyet, 7 Ağustos 1931, s. 3.

⁶⁰⁷Afyon Kooperatifi ya da Afyon Yetiştiriciler Birliği sonraki bölümde detaylı bir şekilde anlatılacağı için burada bahsedilmemiştir.

⁶⁰⁸Şakir Eşitti, Mehmet Işık, “Evaluating the Sincerity of Turkish Media Concerning the Struggle Against Substance Use and Addiction: The “Baron” Discourse”, **The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication**, VIII/4, (April-2018), p. 698-699.

⁶⁰⁹Akşam, 6 Eylül 1932, s. 5.

Kaynak: G. Bahtiyar, **Türkiye İstihsalatı: Afyon**, s. 16.

Üretilen afyonlar Almanya, ABD, Fransa ve İngiltere olmak üzere birçok ülkeye satılmıştır. Tablo geneline bakıldığında Fransa'nın afyon alımında önde olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise Türk afyonunun içerdiği yüksek orandaki morfinin tıbbi ihtiyaçların karşılanmasında tercih edilmesidir. Hatta ham afyon 1929 yılına kadar ülke içinde tüketilmemiş, ürün tamamen ihraç edilmiştir. Bu bağlamda 1927 yılında 268.000 kilo ihraç edilmiş ancak bu rakam 1932'de 206.000'e gerilemiştir. Bu düşüşün yaşanmasında uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetlerin etkisi oldukça büyük olmuştur. Mesela I. Dünya Savaşı'ndan önce Türk afyonunun en önemli alıcısı ABD iken bu durum savaştan sonra değişmiştir. ABD afyon üretimini sınırlandırdığı için alımı da doğal olarak düşmüştür. Her ne kadar uyuşturucu maddelerle mücadele yürütülse dahi Türk afyonu sürekli alıcı bulmuştur. ABD'nin afyon alımını düşürmesi üzerine Almanya, Fransa ve İsviçre Türk afyonunun en önemli alıcıları olmuşlardır.⁶¹⁰ Almanya ve Fransa'nın bu dönemde ilaç endüstrisinde afyonu daha çok kullandıkları söylenebilir. Çünkü her iki ülke de morfinden kaynaklı ilaç üretiminde sıkı bir rekabet içindeydiler. Özellikle ABD'de 1924'de uyuşturucu maddelere yönelik düzenlemelerden sonra söz konusu maddelerin üretimi giderek zorlaştırılmıştır. Bunun üzerine uyuşturucu maddelerin üretimi başta Fransa olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde giderek yayılmaya başlamıştır. Fransa'da morfin ve eroin gibi maddelerin üretimi sıkı bir şekilde denetlenmediği için sözde ilaç yapımında kullanılmak üzere alımı yapılan afyonlar eroin üretimine kaydırılmıştır.⁶¹¹ Uluslararası sözleşmeler bağlamında uyuşturucu maddelere yönelik politikalar sürekli farklılık göstermiştir. Fakat hiçbir zaman tam anlamı ile bir kısıtlama söz konusu olmamıştır.

⁶¹⁰G. Bahtiyar, **Türkiye İstihsalatı: Afyon**, s. 16.

⁶¹¹Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 38.

Tablo:16- 1929-1933 Yılları Arasında İstanbul Ticaret Borsasında Satılan Ham Afyonların Fiyatı/Kilo

Aylar	1929(TL)	1930(TL)	1931(TL)	1932(TL)	1933(TL)
Ocak	18,63	31,32	12,13	6,11	7,62
Şubat	19,51	31,39	10,12	6,11	7,98
Mart	19,91	30,42	9,41	7,96	8,66
Nisan	22,42	20,05	8,11	8,98	7,93
Mayıs	23,65	15,71	8,61	9,80	6,21
Haziran	26,71	11,81	8,15	9,72	6,53
Temmuz	26,78	10,11	7,21	9,60	6,12
Ağustos	30,19	8,97	7,12	8,68	5,70
Eylül	29,75	12,14	8,20	8,32	5,16
Ekim	30,15	15,43	6,85	7,88	5,60
Kasım	29,88	13,56	6,56	7,42	4,10
Aralık	29,88	13,28	6,16	6,67	8,13

Kaynak: Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, **Afyon: Türkiye’de ve Dünyada**, s. 80.

İstanbul Ticaret Borsası’nda yer alan verilere göre ham afyon satışında bir dalgalanma yaşanmıştır. Yıllara göre farklı rakamlar söz konusudur. Burada özellikle 1930 yılı ile birlikte ciddi bir düşüşün olduğu görülmektedir. Bu yıllarda dünyada ve Türkiye’de uyuturucu madde kullanımının artması neticesinde kısıtlamalardan kaynaklı ham afyon satışının etkilendiği söylenebilir.

Aynı şekilde İzmir Ticaret ve Sanayi Odasının 1932 yılında yayınladığı raporda afyon maddesine dair gelişmeler aktarılmıştır. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası’nın afyon ve haşhaş ile ilgili raporuna yansıyan rakamlara göre 1924-1932 yılları arasında üretilen afyonun miktarı 45,355 kilo ve haşhaş tohumundan ise 947,901 kg olduğu ileri sürülmüştür. Bölgede afyon rekoltesi 348,793 kilo, haşhaş rekoltesi de 11.462.332 kilo olduğu anlaşılmaktadır. 1931’de afyon rekoltesi 262,500 kilo iken yine haşhaşın da 11.770.256 kilo olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda 1 Temmuz - 25 Ekim 1932’de İzmir borasında 4,779 kilo afyon ve 119,681 kilo haşhaş tohumu satılmıştır. Bir önceki yıl aynı tarihlerde 69,882 kilo afyon 1.001.800 kilo haşhaş tohumu satılmıştır. 1932’nin başında İzmir’de 1931 yılına oranla üründen yaklaşık olarak 6,000 kilo afyon stoku

olduğu paylaşılmıştır. Aynı rapora göre 1932’de İzmir limanından 29,974 kilo afyonun ihraç edildiği öne sürülmüştür.⁶¹²

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) kayıtlarına yansıyan rakamlarda 1935-1950 yılları arasında tarım ürünleri ihracatında afyon ve haşhaş maddesinin satışında dalgalanmalar yaşanmıştı. Örneğin 1935’de 900 ton haşhaş ihraç edilmiş bu sayı 1950’de 226 tona kadar düşmüştür. Yine aynı şekilde 1935’te haşhaşın değeri 133 lira iken 1950’de 210 lirayı bulmuştur.⁶¹³ Afyon mahsulünde, haşhaşa olduğu gibi büyük bir dalgalanma yaşanmamıştır. 1935’te ihraç edilen afyon 153 ton iken bu sayı 1950’de 214 tona çıkmıştır. Afyon maddesi 1935’de 1293, 1950’de ise 9807 lirayı bulmuştu. 1935’te 845 kilo üretilmiş 1950 yılına gelindiğinde 4583 kiloyu görmüştür.⁶¹⁴ Buradan hareketle her iki üründe de farklı tarihlerde dalgalanmaların meydana geldiği saptanmıştır. Ancak sonuç itibarı ile öneminden herhangi bir şey kaybetmedikleri söylenebilir. Uyuşturucu ile mücadele kapsamında yürütülen politikaların bu tarz dalgalanmaların yaşanmasına sebep olduğu gerçeğini de unutmamak gerekiyor.

Ayrıca 1934’ten 1949 yılına kadar afyon ve türevi olan maddelerin ekim alanı ile elde edilen ürüne bakıldığında 1934-1938’te afyon ekilen alan 4.307 hektar iken 1946-47 ve 1947-48’de 6.950 hektara çıkmış, 1949’da tekrar 3.386 hektara düşmüştür. Buna mukabil üründen 2054, 1371, 1814 ve 1483 lilo afyon elde edilmişti.⁶¹⁵ Afyonun yanı sıra 1934-1938 yılları arasında kenevir bitkisine ayrılan alan 484 hektar idi. 1938’den 1949 yılına kadar 1155, 2438 ve 1809 hektarda kenevir ekilmişti. Kenevir lifinden 1934-1949 yılları arasında 160, 747, 1502 ve 1388 ton, tohumundan ise 1934-1949’da 134, 591, 818 ve 642 kilo elde edilmişti.⁶¹⁶

Yukarıda belirtildiği üzere afyon ve türevleri olan maddelerin piyasası sürekli değişiklik arz etmiştir. Dolayısıyla bu durum adı geçen mahsulleri yetiştiren ülkelerin ticari dengesini de etkilemiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti, 1930’larda Avrupa’daki afyon ticareti ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Elçilikler aracılığıyla afyon ticaretine dair bilgi talep edilmiştir. 13 Haziran 1931’de Almanya Büyükelçisi Kemalettin Sami Bey’den (Gökçen) bir rapor hazırlanması istenmiştir. Sami Gökçen raporunda Almanya’da son yıllarda Belgradlı tüccarlar arasında afyon fiyatlarının hayli arttığını belirtmiştir. Türkiye’de sözde olumsuz fiyat dalgalanmalarından dolayı

⁶¹²Vakit, 25 Kasım 1932, s. 10.

⁶¹³Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), **1934-1950 Ziraî Bünye ve İstihsal**, İstatistik Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1951, s. 4.

⁶¹⁴TÜİK, **1934-1950 Ziraî Bünye ve İstihsal**, s. 5.

⁶¹⁵TÜİK, **1934-1950 Ziraî Bünye ve İstihsal**, s. 14.

⁶¹⁶TÜİK, **1934-1950 Ziraî Bünye ve İstihsal**, s. 14.

fiyatların artacağı iddia edilmektedir. Ayrıca spekülasyonların ve stokların da bu fiyat artışını etkilediği raporda yazılmıştır. Her iki durumda da afyon fiyatlarının ciddi oranda maksimum seviyeye çıkacağı ileri sürülmüştür.⁶¹⁷ Almanya ile ticari ilişkiler 9 Ekim 1941 tarihli Türk-Alman Ticaret Anlaşması ile gelişme kaydetmiştir. Bu anlaşma kapsamında Almanya'dan 913.000 Mark değerinde 5 ton prokinin (ilaç) ithal edilmiştir. Buna karşılık Türkiye'den de 345.000 liralık eski mahsulden 10 ton ve yine aynı değerde yeni üründen afyonun ihraç edilmesi sağlanmıştır.⁶¹⁸ Ayrıca 861 bin Türk lirası değerinde 3000 kg atebriinin⁶¹⁹ tonu 34.500 lira hesabıyla aynı değerde afyonla mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu anlaşmanın birinci maddesi gereğince afyon miktarının artırılması hususunda görüşmeler yapılmıştır. İşlemin zaman kaybedilmeden tamamlanması için Hariciye Vekaleti'ne (Dışişleri Bakanlığı) gerekli yetkilerin verildiği görülmektedir.⁶²⁰ Almanya'nın yanı sıra Fransa ile de aynı şekilde afyon ticaretinin yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. 21 Temmuz 1939'da Fransa elçiliğine gönderilen yazıda serbest dövizle afyon ve tütün ticaretine dair bir açıklama yapılmıştır. Gönderilen yazıda durum şu şekilde özetlenmiştir: *"Prim verilmek suretile mübadelata tesiri izale edilecek olan döviz marjlarının 10-15 gibi cüzi de olsa muhafazasına gayret edilmesi ve terk edilen döviz marjına mukabil, teklifiniz veçhile afyon ve tütün gibi mallarımızın miktar ve müddet tayini suretile mübayaası hususunun temin edilmesi. Bu tertip yürütülmediği takdirde döviz marjından sarfınazar edilerek ehemmiyetli miktarda afyon ve tütünün dövizle mubayaasının temini ve anlaşmada miktar ve müddetin zikri ve her iki tarzı halde de dövizlerin serbestçe emrinize verilmesinin temini"* denilerek kesin bir şekilde taahhüt verilmemesi aksi bir gelişmenin yaşanması halinde talimat alınması gerektiği bildirilmiştir.⁶²¹

1943 yılında Türkiye-İngiltere ve Almanya arasında afyon ticaretinin oldukça yoğun bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Türkiye afyona karşılık her iki ülkeden de birtakım tıbbi ilaçlar almıştır. Hatta İngiliz ticaret müsteşarı ile Almanlardan afyon karşılığında satın alınacak atebriin hakkında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede

⁶¹⁷Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 501.32176.128582.6.

⁶¹⁸BCA, 030.18.01.02.101.15.2.

⁶¹⁹Atebrin, daha çok sıtma hastalığında tedavi amaçlı kullanılmıştır. Aslında ilk önce kinin yöntemi ile sıtma hastalığına çare aranmış lakin zamanla kinin yeterli gelememesi üzerine 1924 yılında sentetik olarak üretilen kimyevi özelliğe sahip atebriin, özellikle plasmodilerin cinsi şekli üzerinde çok etkili olmuş ve bundan sonra insanlığın hastalığa karşı mücadelesinde başvurulmuştur. (Fatih Tuğluoğlu, *"Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)"*, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXXII/4, (Temmuz-2022), s. 352.)

⁶²⁰BCA, 030.18.01.02.101.25.1.

⁶²¹BCA, 525.38391.153506.23.

“atebrinin memleketin sıhhî vaziyeti ile pek yakın hayati alakası olduğunu ve bu ihtiyacımızı önlemek için İngilizlere vaki müracaatlarımızın hiç de semere vermediğini ve son iki sene zarfında memleketimize vaki atebrin ithalatının hakiki ihtiyacımıza tekabül etmekten pek uzak bulunduğu”⁶²² belirtilmiştir. Ancak Almanlarla yapılmış olan afyon değişim anlaşması sonucunda memleket için büyük öneme haiz ihtiyacın karşılandığı kaydedilmiştir. Aynı zamanda Almanlarla görüşülmekte olan 10 ton atebrin anlaşmasının olumlu sonuçlanacağı ifade edilmiştir. Buna karşılık Almanya’ya verilecek afyonun da 1944 yılı ürünü üzerinden gerçekleşeceği iletilmiştir. Nitekim nakliye işinin ancak 1945 yılında yapılacağı da söylenmiştir. Dolayısıyla Almanlarla yapılan anlaşma gereğince İngilizlere satılacak afyonun kalmayacağı da eklenmiştir. Buna çözüm olarak ise yıllık üretimin 120 ile 160 ton civarında olduğu ifade edilmiştir. Almanlara atebrin karşılığında verilen 2,5 milyon lira değerindeki afyon miktarının yıllık üretimin yarısına tekabül ettiği ve bundan dolayı İngiltere’nin satın alabileceği miktarın mevcut olduğu da belirtilmiştir.⁶²³ İngiltere’ye verilecek afyon ile alakalı 6 Mart 1944 tarihli raporda Elçilik Ticaret Müsteşarına 30 ton afyonun hazır olduğu iletilmiş, fiyat ve satış şartları için görüşülmesi gerektiği bildirilmiştir. Devamında afyon satışına karşılık atebrinin verilmesi hususunda afyon-atebrin oranının tespit edilmesi noktasında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti ile irtibata geçmeleri gerektiği tebliğ edilmiştir.⁶²⁴

İsviçre ile Türkiye arasında da afyon ticareti konusunda bir dizi görüşmeler gerçekleşmiştir. İsviçre’nin afyon alımı noktasında Türkiye ile anlaşmak arzusunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda “*Hofman La Roohe de Bale*” adındaki İsviçre şirketinin 30 Aralık 1936 tarihinde Türkiye’den satın alacağı afyonun satış işlemlerine dair hazırlanan anlaşma metninin İktisat Vekilliği ve Hariciye Vekilliği’nce onaylandığı bildirilmiştir.⁶²⁵ “*Son Posta*” gazetesinin 1 Haziran 1939 tarihli haberinde Türkiye ile İsviçre arasında ticaret noktasında önemli gelişmelerin yaşandığı yazılmıştır. On yıl öncesine kadar iki ülke arasında 2 milyon 828 bin liralık ithalatın gerçekleştiği ifade edilmişti. İki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişme gösterdiği vurgulanmıştır. Türkiye’nin 664 bin liralık bir kazanç elde ettiği ifade edilmiştir. 1938’de 1 milyon 631 bin liralık ihracata mukabil 1 milyon 12 bin liralık ithalat yapılmıştır. Sadece bir yılda 600 bin liralık gelir sağlanmıştır. Türkiye’den İsviçre’ye başta afyon olmak üzere

⁶²²BCA, 534.37400.150314.13.

⁶²³BCA, 534.37400.150314.13.

⁶²⁴BCA, 534.37110.148955.13.

⁶²⁵BCA, 030.18.01.02.70.98.7.

buğday, arpa, tütün, üzüm, incir, iç fındık gibi ürünler ihraç edilmişti. Bu anlaşmadan sonra Türkiye ile İsviçre arasındaki ticari ilişkilerin uygun şekilde gelişeceği ümit edilmiştir.⁶²⁶

Polonya ile de afyon ticareti noktasında dirsek temasları yaşanmış ve nihayetinde 19 Şubat 1936 tarihinde anlaşmaya varılmıştı. Türkiye ile Polonya arasında imzalanan Ticaret Anlaşması ile Polonya'nın uluslararası kurallara uygun olarak ve Polonya piyasasının ihtiyacı dâhilinde Türkiye'den afyon alabileceği kararlaştırılmıştır.⁶²⁷ Bir yıl sonra yani 16 Temmuz 1937'de her iki ülke arasında imzalanan Ticaret Anlaşması'na binaen Polonya'ya afyon satışının yapılması için herhangi bir engelin olmadığı bildirilmiştir.⁶²⁸

Belçika elçiliğinden de Belçika'daki afyon ve uyuşturucu maddelerle ilgili Elçilik Ticaret Müşaviri Cemal Ziya Ardal tarafından 7 Eylül 1949'da Ekonomik ve Ticaret Bakanlığı'na bir rapor gönderilmiştir. Raporda Belçika'nın önemli afyon ithalatçısı "*Etablissements Coutelier Freres*" adlı şirketin Türkiye'den Belçika'ya yapılan afyon ithalatına karşılık Belçika tıbbi ürünlerinin Türkiye tarafından satın alınmadığına işaretle bu maddelerin Türkiye'ye ithal edilmesi istenmiştir. Diğer taraftan Belçika'da on üç büyük kimyevi ve tıbbi fabrikayı idare eden "*L'Union Chimique Belge*" şirketi ile görüşmeler esnasında Belçika tıbbi ilaçlarının Türkiye'ye satışı konusunda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın gerekli izinleri vermesi talep edilmiştir.⁶²⁹ Ayrıca uyuşturucu maddelerin ticaretine dair uluslararası anlaşma hükümlerine uygun olarak ve bu anlaşmalara dâhil ülkeler arasında yer alan Belçika'da da söz konusu maddelerin ithalat ve ihracatının "*Ministre de la Sante Publique et de la Famille*"nin üretim iznine bağlı olduğu aktarılmıştır. Bu bakanlık mevzuata uygun olarak her yılbaşında o yıl içinde uyuşturucu maddelerin iç ve dış ticaretini yapacak alıcı firmaları tespit etmektedir. Bu firmalardan uyuşturucu maddelerin dış ticaretini yapma iznine sahip olanlar ayrıca her ithalat için önceden "*Ministre de la Sante Publique et de la Famille*"den gerekli iznin alınmasında zorunlu tutulmuşlardır. Yine adı geçen bakanlık, uyuşturucu madde üretim ve fabrikalarını da görevlendirdiği müfettişler aracılığıyla sıkı bir şekilde kontrol etmektedir.⁶³⁰ Bir nevi uyuşturucu maddelerin İhisar altına alındığı söylenebilir.

⁶²⁶ **Son Posta**, 1 Haziran 1939, s. 4.

⁶²⁷ **BCA**, 566.265.2063.39.

⁶²⁸ **BCA**, 566.265.2065.29.

⁶²⁹ **BCA**, 508.44315.211134.42, s. 1-2.

⁶³⁰ **BCA**, 508.44315.211134.42, s. 2.

Tablo:17- 1946-1949 Yılları Arasında Belçika'nın İthalat Yaptığı Ülkeler ve Miktarı/Ton⁶³¹

Ülkeler	1946	1947	1948	1949
Türkiye	15.000	3.000	10.000	6.400
İngiltere	3.185	4.942	-	520
İran	-	2.918	150	-
Yugoslavya	-	-	150	-
Toplam	18.185	10.850	10.150	6.920

Tabloya göre Belçika, afyonun büyük çoğunluğunu Türkiye'den alıyordu. 1946-1949 yıllarında Belçika ile Türkiye arasında imzalanan Ticaret ve Ödeme Anlaşması gereğince ödemelerin dolar üzerinden gerçekleşmesi kararlaştırılmıştır.⁶³²

İran ise ödemelerin dolar veya sterlinle yapılmasını teklif etmiştir. Afyonun kilosu 20-30 dolar ya da 128 şilin olarak belirlenmiştir. Bu teklif İran afyonunun Türk afyonuna göre daha düşük bir kalitede olmasından dolayı ve teklif fiyatının yüksekliği nedeniyle kabul edilmemişti. Diğer teklifin ise bir İngiliz firması tarafından yapılmıştı. İngiliz firmasının teklifi ise 20-25 dolar bandında olmuş ve ödemenin dolarla yapılması şartı koşulmuş ayrıca malların Beyrut'tan yükleneceği söylenmişti.⁶³³ Ne var ki İngiliz parası ile alınan Türk menşeli malların dolar karşılığı satılması ilgililer tarafından olumlu bir şekilde karşılanmamıştır. Ayrıca bu afyonların fiyatı, Türk fiyatına göre kilo bazında 0,02'lik gibi bir fark göstermesine rağmen ödemenin dolarla yapılacağına dair şarttan kaynaklı teklifin kabul edilmediği yazılmıştır. Türkiye tarafından da 19,50 dolarlık bir teklif verilmiştir. Verilen teklifin net fiyatı ise şu şekilde hesaplanmıştır:

Satış Fiyatı	19.50
Nakliye	0.29
Sigorta	0.15
Komisyon	0.29
Toplam	20.23

⁶³¹ BCA, 508.44315.211134.42, s. 4.

⁶³² BCA, 508.44315.211134.42, s. 4.

⁶³³ BCA, 508.44315.211134.42, s. 5.

Aldığı teklifleri yukarıdaki sebeplerden dolayı kabul etmeyen “*Etablissements Coutelier Freres*” şirketi Türkiye’den 3.200 kiloluk afyon satışını gerçekleştirmek için teklif mektubu istemiştir. Satış ve üretim durumuna göre 1949 yılı sonlarına kadar yeteceği tahmin edilen 3.200 kiloluk afyonun Türkiye’den satışı halinde Belçika’nın 1949 yılı için başka bir yerden ürün ithalatında bulunmayacağı öngörülmüştür.⁶³⁴ Bunun haricinde Belçika’da kalitesine göre yapılan sınıflamada Türk ve Yugoslav afyonları birinci sırayı paylaşırken İran afyonu ikinci, Rus afyonu ise üçüncü sınıf kategoride gösterilmiştir. Türk afyonunun bu özelliğinden başka 1949’da yapılan indirimler ve Ticaret ve Ödeme Anlaşması ile afyonun Belçika frangıyla ödenmesi kolaylığının sağlanması Belçika’da Türk afyonun tercih edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dahası Belçika afyon ve mamul uyuşturucu maddeler piyasasını elinde bulunduran “*Etablissements Coutelier Freres*” şirketinin Türkiye’den memnun olduğu belirtilmiştir. Bu arada II. Dünya Savaşı’ndan önce Belçika’dan yapılmakta olan mamul uyuşturucu madde ithalatımızın savaştan sonra durduğuna işaretle Türkiye’nin ihtiyacını Belçika’dan sağlanmasının kendileri tarafından memnuniyet uyandıracığı özellikle vurgulanmıştır.⁶³⁵

Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 Türkiye’de her yönüyle değişim rüzgârlarının estiği bir sürecin başlangıcı olmuştur. Siyasal, sosyal ve demokraside olduğu gibi ticaretle de bu dönem ile birlikte serbestlik politikası ile hareket edileceği ilan edilmiştir. DP döneminde afyon ve haşhaş gibi ticaretle önemli yer tutan tarım ürünlerine yönelik yeni düzenlemeler benimsenmiştir. Evvela afyon ve haşhaş maddesi lisanslı ürün olarak belirlenmiş ve satışı diğer ürünlerden farklı olmuştur. Yurtdışı satışına çıkacak söz konusu ürünlerin fiyatı İdare Meclisi tarafından tespit edildikten sonra mahsulün stok durumu incelenerek Ticaret Bakanlığı’ndan satış için izin talep edilmesi kararlaştırılmıştır. Bakanlık uluslararası anlaşmalara uygunluğuna göre izin talebine cevap vermiştir. İzin çıkması halinde bakanlıktan lisans alınarak satış işlemleri gerçekleştirilmiştir.⁶³⁶

⁶³⁴BCA, 508.44315.211134.42, s. 5.

⁶³⁵BCA, 508.44315.211134.42, s. 6.

⁶³⁶Toprak Mahsulleri Ofisi, *Afyon İşleri Yönetmeliği*, Halk Basımevi, İstanbul, 1945, s. 20-23.

Tablo: 18- 1950 Yılında Afyon ve Morfin İhracının Ülkeler Bazındaki Verileri

Ülkeler	Afyon kg	Morfin kg	Değeri/Dolar
ABD	225.00	29.966	10.021.442.52
Belçika	6000	724	364.965.72
Danimarka	720	89	38.912.08
Macaristan	240	25	12.361.44
İngiltere	7600	978	398.371.15
İsviçre	4800	601	247.345.61
İsveç	180	19	7.872.67
Fransa	480	58	23.169.60
Almanya	9000	1.085	442.019.40
Hollanda	1200	161	65.905.35
İtalya	11.800	1.337	563.060.74
Diğer	85	10	3.129.31

Kaynak: Suna Altan, “*Demokrat Parti Dönemi Afyon ve Ticareti*”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XVII/2, (Aralık-2021), s. 334.

3- Uyuşturucu Madde Kullanımı

Uyuşturucu kullanımına dair yazılı kaynakların varlığı çok yeni olmasa da madde kullanımının patolojik anlamda değerlendirilmesi 19. yüzyılın sonlarından beri yaygın bir hal almıştır. Bu bağlamda Orville Marshall tarafından tıbbi afyon ve morfin oranları ile bunlara bağımlı olanların oranını belirlemeye yönelik ilk araştırma 1877’de ABD’de gerçekleşmiştir. Kokain maddesi 1880’li yıllarda modern bilimin konusu olunca 1885-1895 yılları arasında aşırı bir şekilde kullanımı ve sonrasında meydana gelen bağımlılık tıp dünyasını kokainin tehlikeleri konusunda çalışmalara yönlendirmiştir. Ne var ki 1900 yılına gelindiğinde uyuşturucu maddelerin tıbbi açıdan kontrolsüz kullanımı son bulurken bireylerin keyif amaçlı söz konusu maddeyi tüketimi artmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise uyuşturucu, tıbbi kullanımı yaygın olmasına rağmen keyif tüketimi ise zararlı, tehlikeli ve patolojik olarak ele alınmıştır.⁶³⁷

Ülkeler açısından madde bağımlılığı, ekonomik hatta siyasal istikrarı ortadan kaldıracabilecek önemli bir sağlık tehdidi, sosyolojik bakımdan yıkıcı, kanunsuzlukla iç içe geçmiş bir sorundur. Madde kullanımı ekonomik açılardan önemli bir kazanç sağlamaktadır. Ekonomik kazanç hem madde kullanımı hem de mücadele noktasında

⁶³⁷İrem Özgüren Kınılı, Onur Kınılı, Dilek Özdemir Güngör, “*Uyuşturucu Kullanımı Üzerine Sosyolojik Araştırmaların Bibliometrik Analizi*”, **KEBİKEÇ**, 49, (2020), s. 244.

politikaların belirlenmesinde rol oynamaktadır. Bundan dolayı dünyada eroin ve diğer uyuşturucu maddelere bağımlı olmuş milyonlarca insanın varlığından söz etmek mümkündür. Zira uyuşturucu kullanımına karşı yürütülen mücadelenin ulusal menfaatler ve kaygıların da mevzubahis olduğu karmaşık bir sosyoekonomik, siyasi ve kültürel ikilem oluşturmaktadır.⁶³⁸

Türkiye'nin coğrafi konumundan ötürü uyuşturucu madde rotalarının geçiş noktasında yer alması madde kullanımının yaygın bir şekilde görülmesine neden olmuştur. Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçişi sağlanan eroin, morfin ve esrar gibi uyuşturucu maddelerin hem ticareti yapılmış hem de ülke içerisinde kullanımı artmıştır. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelere de uyuşturucu madde satışı önemli bir sorun olarak değerlendirilebilir.⁶³⁹

Madde kullanımına başlama kişilere göre değişse de benzer yanlarının olduğu muhakkaktır. Bu durum genellikle merak, yakın çevre ya da arkadaşların kullanması, akran baskısı, madde kullanan arkadaş grubunun üyesi olmak, yetişkinlerin taklit edilmesi gibi hallerde görülmektedir.⁶⁴⁰

Uyuşturucu maddelerin tıbbi kullanımının yanında keyif aracı olarak tüketilmesi toplumda hoş karşılanmamıştır. Özellikle uyuşturucunun rahat bir şekilde bulunması ve yasak olmadığından madde kullanımı yaygınlaşmıştır. Dünyada uyuşturucu madde üretimi, ticareti ve kullanımı devletleri uyuşturucu ile mücadeleye yönlendirmiştir. Osmanlı'da olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde uyuşturucu madde kullanımı yaygındı.

Türkiye'de uyuşturucu maddelerin yayılmasında şüphesiz Rusların büyük etkisi vardır. Özellikle Rusya'dan 25 Ekim 1917 Devrimi'nden sonra kaçmak zorunda kalan Rus göçmenler beraberlerinde uyuşturucu maddeleri de Türkiye'ye sokmuşlardır. Rusların İstanbul'a yerleşmeleri sonrasında burada gece merkezleri açarak Türk gençlerini zehirledikleri söylenebilir. 1923 yılında İstanbul Valisi'ne Türk kadınlarının verdikleri dilekçede Rus kadınlarının yaşam tarzları, uyuşturucu madde kullanımı ve taşkınlıkları şu şekilde bildirilmiştir: *“18 ile 30 arasında değişen gençler arasında kokain, morfin, eter ve alkol gibi öldürücü zehir alışkanlığı yüzünden perişan olmamış kimse yoktur. Bunun tek nedeni musibet Rus kadınlarıdır. Tünel ile Taksim arasında*

⁶³⁸Martin Booth, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, s. 290.

⁶³⁹Fatma Ceren Öztürk, *“Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ve Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımının İncelenmesi”*, **Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi**, XLVII/3, (Haziran-2023), s. 1076.

⁶⁴⁰İrfan Başkurt, *“Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Koruma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)”*, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8, (Nisan-2012), s. 88.

*küçük Beyoğlu'nda bile hiçbir düzenleme ve sağlık denetimi olmaksızın o korkunç ticaretin yapıldığı Rus barlarının kafe şantanları ve restoranların sayısı 25'in üzerindedir. Her biri masumiyetin darağacı olan bu yerlerde yüzlerce Türk genci her gece sağlığını, servetini ve onurunu felaketin anaforuna sürüklemektedir. Benzer şekilde bu günahkar kızlar solucan gibi her sosyal çevereye sokulabildiğinden kimi Türk kızları da umuma açık yerlerde bunlarla bir arada bulunmaya zorlanmıştır.”*⁶⁴¹ Rusların etkisiyle İstanbul sokaklarında alıcı bulan uyuşturucu maddeler giderek toplumsal bir soruna dönüşmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan bu gelişmeler aslında ciddi bir denetim mekanizmasının yokluğundan kaynaklanmıştır.⁶⁴² Mütareke döneminde İstanbul'da bulunan Rus göçmenlerin sayısının altmış beş ile doksan bin arasında olduğu ileri sürülmektedir. Bu sayı oldukça büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Kaldı ki göç dalgaları neticesinde İstanbul'da Türk sığınmacıların sayısının ise altmış beş bin olduğu ifade edilmektedir.⁶⁴³ İstanbul'a göç eden Ruslar arasında hemen hemen her gruptan ve meslekten insan bulunmaktaydı.⁶⁴⁴ Mazhar Osman, *“Yenik ve sürgün Rus aristokrasisinin çok sevdiği kokain bu çılgın havada İstanbul'un eğlence dünyasına giriverdi. Önceleri lüks barlarda, seçkin genelevlerde hatırlı müşterilere ikram edilen “kokain” öylesine hızlı yayıldı ki, mesirelerde kahveci çırakları tarafından satılır hale geldi. Çırpıcı Çayırı'nda ya da Göksu Deresi'nde müşterinin parmak işaretiyle kar gibi küçük beyaz bir paket 1 altın karşılığı getiriliyor ve enfiye gibi burna çekiliyordu”*⁶⁴⁵ diyerek İstanbul bohem hayatında Rusların etkisini göstermiştir. Ruslar aracılığıyla artık sadece zenginler değil en alt tabakadaki insanlarda böylece kokaine alışmış ve kısa sürede İstanbul'un her semtinde tüketilmiştir. Dahası Beyoğlu'nun hovarda, serseri şoförleri Rus haraşolarıyla birlikte kokain çekip yollarda hızlı bir şekilde araba kullanarak bu eğlenceye de *“Rus enfiyesi”* demişlerdir.⁶⁴⁶

Muzaffer Esat Güçhan, bireylerin morfinman olarak adlandırılması *“bir insana mükerrer defalar morfin şırıngaları yapılması ve yapılanın buna alışmasına”*

⁶⁴¹Philip Mansel, **Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924**, (Çev. Şerif Erol), Everest Yayınları, İstanbul, 2011, s. 372-373.

⁶⁴²Paul Dumont, **“Beyaz Yıllar”, İstanbul 1914-1923**, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 176.

⁶⁴³Nur Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 52.

⁶⁴⁴Kezban Acar Kaplan, *“Rus Mültecilerin İstanbul'daki Ekonomik Uğraşları ve Meseleleri (1920'li Yılların Başları)”*, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XIV/4, (Aralık-2018), s. 488.

⁶⁴⁵Mazhar Osman, **Heroinciler**, Kader Matbaası, İstanbul, 1951, s. 33.

⁶⁴⁶Hayrullah Diker, *“Heroin ve Esrar”*, **Üniversite Konferansları 1963-1967**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 247.

bağlamıştır. Devamında madde kullanımının bağımlılığa yol açmasının diğer uzmanların da hem fikir oldukları çevresel ya da merak duygusundan kaynaklandığını vurgulamıştır.⁶⁴⁷ Ayrıca morfinmanların, kokainmanların etraflarındakileri de rahat bir şekilde madde bağımlısı yapma eğilimlerinin oldukça yüksek olduğu belirtilmiştir. Bunların daha çok iradesi zayıf, güçsüz ve korumasız kişileri kolaylıkla madde kullanımına alıştırdıklarını söylemiştir. Muzaffer Esat Güçhan'ın madde kullanımıyla ilgili şu örneği hayli ilginçtir: *“Birçok defalar evli adamların rahat etmek ve artık kendisi ile meşgul olmadıkları karılarından emin olabilmek için onları, alıştırdıkları görülür.”* Öte yandan söz konusu maddelerin yayılmasında entelektüel kesimin de etkisinden şu şekilde bahsedilmiştir *“Afyona veya morfine alışmış sanatkârların kitaplarındaki işfalkar tasvirler de zehir alışkanlığının yayılmasından oldukça mesuldür.”* Ruhen hasta ve dengesiz olan bu kişilerin başkalarını da içinde bulundukları duruma çekmek amacıyla eserlerini ve kalemlerini aracı kıldıklarını kaydetmiştir.⁶⁴⁸ Uyuşturucu madde bağımlılığı beraberinde çok kötü neticeleri de doğurmaktadır. Örneğin madde bulmak için her türlü ahlaksızlığa başvurulduğu yetmezmiş gibi yavaş yavaş toplumdan dışlanarak bir başına kimsesiz olarak sokaklarda öldükleri ifade etmiştir.⁶⁴⁹

Akil Muhtar Özden⁶⁵⁰, uyuşturucu madde kullanıcılarını şu şekilde tasvir etmiştir: Zayıf, beli bükülmüş, rengi balmumu sarısı gibi uçmuş bir takım çaresiz insanlardır. Yine madde kullanımından kaynaklı iştahsızlık ve yeteri kadar gıdalı ürünler tüketmedikleri için güçsüz olduklarını söylemiştir. Dahası zehrin vücuda yayılmasından sonra bağırsakların tembel ve işlevsiz bir duruma gelerek; miskin,

⁶⁴⁷Muzaffer Esat Güçhan, *“Morfin, Heroin ve Kokain İptilaları”*, **CHP Konferanslar Serisi**, Kitap, 13, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1940, s. 3.

⁶⁴⁸M. E. Güçhan, *“Morfin, Heroin ve Kokain İptilaları”*, s. 3-4.

⁶⁴⁹H. Hamdi, **Sıhhi Müze Rehberi**, s. 30.

⁶⁵⁰Mehmet Akil Muhtar Özden, 1 Ekim 1877 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Muhtar Efendi'dir. Paşakapısı Rüşdiyesini bitirdikten sonra Çengelköy Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye İdadisi'ne kaydolar. Burada iyi bir başarı ile mezun olur ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye kabul edilir. Okuduğu esnada Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum kendisini etkiler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girer. Artan baskılar neticesinde hürriyet mücadelesini devam ettirmek ve iyi bir tıp eğitimi almak amacıyla 1896'da İsviçre'ye gider. Buradan tıp fakültesine birinci sınıfa kaydolar ve 1902'de mezun olur. Tıp bilgisini arttırmak amacıyla 1900 yılında Paris'e geçer. Aynı yıl Cenevre Tıp Fakültesi'nde İç Hastalıkları Kliniği'nde Prof. Dr. Louis Bard'ın asistanı olur. 28 Eylül 1904 tarihinde Tıp Doktoru unvanını alır. 1907'de doçent olur ve 1908 yılında İstanbul'a döner. Bu tarihte Besim Ömer ve Cemil Topuz'un daveti üzerine İstanbul Tıp Fakültesine farmakodinami ordinaryüs profesörü olur. Bu görevi 1944 yılına kadar sürdürür. Bu görevi bırakır ve milletvekili olur. Milletvekilliği sırasında yani 14 Mart 1949 tarihinde vefat eder. (Süleyman Hayri Bolay, **Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri**, V, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, s. 3521.)

yürüyüşleri bozuk, hayatları anlamsız tufeyliler yarattığı vurgulanmıştır.⁶⁵¹ Dr. Madden adındaki yabancı birinin İstanbul’da uyuşturucu madde kullanımına dair gözlemlerini Akil Muhtar Özden şu şekilde aktarmıştır: *“Afyon yutmaya başladıktan iki saat sonra halleri değişir. Birçoğu yerlerinde rahat durur. Hayallere dalmışlardır. Bazıları zaman zaman naralar atar. Diğerleri saçma sapan konuşur. Gözleri parlar. Kimisi çıldırır. Afyonu yutan tiryaki fikirlerinin yeniden hazırlandığını duyar. Hayaller birbirini takip eder. Elem ve ağrıları kalmaz. Hep gördükleri kendilerine güzel görünür. Böyle tatlı hayallerle birkaç saat geçirirler. Bu hayallerden kendilerini ayıracak her şeyden kaçınırlar.”*⁶⁵² Hüseyin Kenan’ın *“Kokain Sarhoşluğu”* adlı çalışmasında Dr. Madden ile paralel şekilde düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Ona göre keyif verici zehirli maddelerin kendine has bir özelliği olduğu gibi uzun süre kullanmadan kaynaklı saçmalama ve davranışlarda değişiklikler meydana getirmektedir. Hüseyin Kenan, kokainde sarhoşluğun iki tür olduğunu savunmuştur. Buna göre birincisi bidayet yani başlama/ilk kullanım sarhoşluğu diğeri ise uzun süre kullananlarda görülen sarhoşluk ve ruhsal değişimdir. Bidayet sarhoşluğu kokain bağımlılarında daima işlevseldir ve her birinde genel bir hareket söz konusudur. Yani bağımlı bir yerde duramaz sürekli aktif bir şekilde hareket halinde olması gerekmektedir.⁶⁵³

“Cumhuriyet” gazetesinin 22 Mart 1931 tarihli nüshasında *“Cici Anne”* rumuzlu yazar tarafından kadınların neden kokain kullandıklarına dair ilginç bir yazı kaleme alınmıştır. Ona göre kadınlar, zamanlarının çoğunu poker, sinema, tiyatro, dans ve çalgı gibi eğlencelerle geçirmektedirler. Son zamanlarda kadınların erkeklerle birlikte alkol ve uyuşturucu gibi maddeler kullanmalarını kadınların erkeklerle benzemeye çalışmalarına bağlamıştır. Esasen kokain kullanmakla erkeğe benzemek arasında bir bağlantı olmadığını ifade eden Cici Anne kadının erkeğe sarhoşluk ya da kumarla değil yaşam felsefesiyle benzemesi gerektiğini savunmaktadır. Kadınların alkol, uyuşturucu ve kumar gibi keyif verici maddelerle zaman geçirdiğine dair genellemeye de karşı çıkmaktadır. Ona göre uyuşturucu dar bir çevrenin hayatın gerçeklerinden kaçma aracıdır. Devamında *“Çocukların okul giderleri, giyimi, bakkal, kasap hesapları ile kafası meşgul ev kadını için kokain adının anılması doğru bir yaklaşım değildir. Kokain lüks salonlarda ve eğlence merkezlerinde kanları uyuşmuş, bozulmuş kadınların eğlence aracıdır. Bu kadınların uyuyan sinirlerini, donan kanlarını*

⁶⁵¹Akil Muhtar Özden, **Afyon, Morfin ve Heroin Manileri**, Üniversite Konferansları, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937, s. 2-3.

⁶⁵²A. M. Özden, **Afyon, Morfin ve Heroin Manileri**, s. 3-4.

⁶⁵³Hüseyin Kenan, *“Kokain Sarhoşluğu”*, **Tıp Gazetesi**, 8, (1932), s. 149-151.

harekete geçirmek veya uyutmak için kullandıkları bir iksirdir. Tembellik, miskinlik, uyuşukluk, hayatta hiçbir görevi ve iş sahibi olmak istemeyenlerin başvurduğu bir yoldur”⁶⁵⁴ diyerek uyuşturucu madde kullanımı konusunda genelleme yapılmasının yanlışlığına işaret etmektedir.

Uyuşturucu madde kullanımının yaygınlaştığına dair haberler basında sık sık işlenmiştir. Örneğin “*Son Posta*” gazetesi 5 Kasım 1931’de Ruh ve Akıl Sağlığı uzmanı Mazhar Osman’ın “*Kokain ve Eroinden Zehirlenen İnsanların Miktarı Çoğalıyor*” yazısı uyuşturucu madde kullanımının yaygınlığına dikkat çekmektedir. Mazhar Osman, İstanbul’da uyuşturucu madde kaçakçılığının giderek arttığını ve eroinin morfinin her yerde rahatça alıcı bulduğunu ifade etmiştir. O, “*Bir hamalın bu zehirli maddeleri gizlice sattığı görüldü ve yakalandı. Evvelki gün de İzmir’e giden vapurda mühim miktarda kaçak eroin bulunduğu haber alındı*” diyerek meselenin ehemmiyetine işaret etmiştir. Ayrıca uyuşturucudan kaynaklı zehirlenme olaylarının da çoğaldığını vurgulamıştır. Sözlerini uyuşturucu ile mücadele üzerinden tamamlamıştır. Mazhar Osman, “*Kokain ve eroin ile tesemmüm edenler pek çoktur. Ölenler de vardır. Bunu hastanelere ve muayenehanelere gelen hastalardan anlıyoruz. Hükümetin son zamanlarda eroin kaçakçılığı ile mücadele ettiğini biliyorum. Mücadele şiddetlenmelidir.*”⁶⁵⁵

Dönemin basınında hem Türkiye hem de dünyada uyuşturucu madde kullanımına yönelik haberlerin sık sık servis edildiğini görmekteyiz. Uyuşturucu maddelerin toplum bünyesinde açtığı zararların dünyada endişeye neden olduğu basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda “*Akşam*” gazetesinin 11 Ekim 1933 tarihli “*Kokain ve Eroin*” başlıklı yazısında Salih Ragıp Üner, Almanya, Fransa, İngiltere, Amerika ve diğer ülkelerin metropol şehirlerinde, limanlarında afyon, eroin, kokainin giderek yayıldığını ifade etmektedir. Doğu’da Hint, Çin, İran ve Doğu Asya adaları ile Güney Amerika’nın uyuşturucudan oldukça etkilendiğini ileri sürüyordu. İnsanlığın maruz kaldığı bu illete karşı sert önlemlerin alınması gerektiğini ısrarla vurgulamaktaydı. Son kırk yılda kokain ve eroinin giderek yayıldığına dikkat çeken Üner, istatistiklere göre Almanya’da beş bin ile altı bin arasında bağımlı olduğuna ABD’de ise yüz yüzelli bin olduğu kaydedilmiştir. Salih Ragıp Üner, söz konusu zehirli maddelerin yetiştigi ülkelerde daha çok kullanıldığını özellikle vurgulamıştır. Genellikle bağımlıların 20-25 yaşlarında gençlerden oluştuğunu ayrıca 20 ile 45 yaşları arası

⁶⁵⁴Cici Anne, “*Kokain Çeken Hanımlar*”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1931, s. 2.

⁶⁵⁵*Son Posta*, 5 Kasım 1931, s. 1.

dönemin bağımlılık dönemi olduğunu hatırlatmıştır. Üner, “*Duygularını yatıştırmak isteyen fahişelerin, karşılarında şehvetli kadınlar görmek isteyen sefiller tarafından bu illete alıştırıldıklarını*” ileri sürmüştür.⁶⁵⁶ Son yıllarda Türkiye’de madde kullanımının yaygınlaştığına dikkatleri çekmek isteyen Fahrettin Kerim Gökay⁶⁵⁷, ayda on-onbeş bağımlının yakalandığını ifade etmektedir. Gökay; on yedi yaşındaki bir çocuğun evindeki eşyaları satarak eroine verecek kadar ahlaki yoksunluk içine düştüğünü, Üsküdar’da genç bir kızın bir gram eroin almak için yatağını sattığını hatta uyuşturucu madde temin etmek amacıyla yirmi yaşlarında genç bir kızın bedenini sattığını ifade ederek durumun vehametini vurgulamaktadır.⁶⁵⁸

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de esrar, morfin, eroin ve kokain gibi uyuşturucu madde kaçakçılarıyla Emniyet Genel Müdürlüğü ile Gümrükler ve İnhisarlar Bakanlığı’nın ciddi bir şekilde mücadele ediyordu. Ülkeyi ve toplumu zehirleyen bu kimselerin yakalanarak cezalandırılması için gerekli faaliyetler yürütülüyordu. 1930-1936 yılları arasında 646 esrar, eroin ve kokain gibi madde satan kaçakçı yakalanmış ve bunlardan 9200 kiloya yakın uyuşturucu madde ele geçirilmiştir. Bütün bu çalışmalara rağmen özellikle gençler arasında söz konusu maddelerin kullanımında ciddi bir artışın yaşandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her okulda öğretmenler tarafından öğrencilere konferanslar verilerek gençlere uyuşturucu maddelerin zararlarının anlatılması tavsiye edilmektedir.⁶⁵⁹ Bu durumun sadece Türkiye’ye özgü olmadığı anlaşılmaktadır. “*Son Telgraf*” gazetesinin 12 Mayıs 1938 tarihli yazısında Fransa’da zevk ve eğlence hayatına dair haberde, Fransız polisinin beyaz kadın ticareti yapanlarla, genç kızları fuhuşa zorlayanlarla, gizli fuhuş yapanlarla kokain ve morfin gibi uyuşturucu madde kaçakçıları ile sıkı bir şekilde mücadele ettiği ifade edilmektedir. Gazeteye göre I.

⁶⁵⁶Salih Ragıp Üner, “*Kokain ve Eroin*”, **Akşam**, 11 Ekim 1933, s. 6.

⁶⁵⁷Uyuşturucu ve uyuşturucu maddelerle yaşadığı süre boyunca aktif bir şekilde mücadele sürdüren Fahrettin Kerim Gökay, 1900 yılında Eskişehir’de dünyaya gelir. İlköğrenimi burada tamamlamıştır. Ortaöğrenime ise Eskişehir Liva İdadisi ve İstanbul Boğaziçi Rehber-i İttihad ve Menbaul İrfan İdadisi’nde görmüştür. Girdiği İstanbul Darülfununu Tıp Fakültesi’nden 1922 yılında mezun olur. 1922-1924 yılları arasında Viyana, Münih ve Hamburg üniversitelerinde uzmanlı eğitimi almıştır. Öğrencilik yıllarında Milliyetçi ve Ahrar gazetelerini çıkarmıştır. 1926 yılında Tıp Fakültesi Akıl ve Ruh sağlığında doçent, 1933 Üniversite Reformu’nda profesör unvanını almıştır. 1942 yılında da ordinaryüs profesörlüğe terfi edilmiştir. Sağlık ve Eğitim Bakanlığı şuraları üyeliklerinde, Kızılay ve Yeşilay dernekleri başkanlıklarında görev almıştır. Siyasete atılan Gökay, 1949 yılında CHP iktidarında İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı görevini 1957 yılına kadar yani DP iktidarında da yürütmüştür. 1957-1950 Bern Büyükelçiliği, YTP İstanbul Milletvekilliği, 1961-1965 yılları arasında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. 22 Temmuz 1987 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir. (Ebubekir Eraslan, Müesser Özcan, “*Dr. Fahrettin Kerim Gökay’ın Yüz Yıl Öncesine Ait Raporu: Türkiye’de Felc-i Umumî Meselesi*”, **Lokman Hekim Dergisi**, XIII/2, (Mayıs-2023), s. 231.)

⁶⁵⁸Fahrettin Kerim Gökay, “*Beyaz Felaket*” Onu Avlamak İçin Fırsat Bekliyor”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1934, s. 1-11.

⁶⁵⁹**Cumhuriyet**, 28 Kasım 1936, s. 2.

Dünya Savaşı'ndan sonra toplumda zevk ve eğlence düşkünlüğü artmış ve kokain ile morfin gibi maddeler neredeyse moda haline dönüşmüştü.⁶⁶⁰ Görüldüğü üzere zevk, eğlence, uyuşturucu ve toplumsal çürümüşlük dünyanın karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardan birisidir.

Ethem Vassaf, “*Son Posta*” gazetesinin 8 Haziran 1936 tarihli nüshasında “*Uyuşturucu zehirlere nasıl alışılır*” adlı makalesinde bağımlı olma sürecini ele almıştır. “*Eroin, morfin, kokain, eter, esrar ve nikotin gibi uyuşturucu maddelere nasıl alışılır? Bunlardan vazgeçirmek ve kurtarmak için tıp bilimi ne tür çözüm önerileri sunmuştur?*” sorularını soran Ethem Vassaf tedavi sürecini ve bağımlıları kurtarmak için tıp bilimine büyük sorumluluğun düştüğünü ifade etmektedir. Toplumsal hayatta salgın hastalıklar kadar bazen ondan daha fazla insan yapısını zehirleyen söz konusu maddelerin son yıllarda oynadığı rolün üzerinde duran Ethem Vassaf alınan önlemlere rağmen zararların günden güne önüne geçilmeyecek bir şekilde arttığını vurgulamaktadır. Özellikle bu durumdan en çok etkilenen kesim genç nesil ve çalışan işçilerdir. Vassaf, iradesi zayıf çocukların gerek aile çevresinin gerekse çevre koşullarının etkisiyle zehirli maddelere alıştıklarını belirtmiştir. Çocukların okul sıralarında, aşk kahramanı, morfin delisi, esrar kaçakçısı ve eroin bağımlısı olarak kötü yollara düştüklerini vurgulamıştır. Vassaf, uyuşturucu temin etmek amacıyla çocukların önce ailesinden para çalmaya başladıklarını sonrasında hırsızlığa başladıklarını ifade etmektedir.⁶⁶¹

Yukarıda da ifade edildiği üzere esrar, eroin ve kokain gibi uyuşturucu madde kaçakçıları ile ciddi bir şekilde mücadele edilmesine rağmen 1932-1936 yılları arasında 646 esrar, eroin ve kokain gibi madde satan kaçakçı yakalanmış ve bunlardan 9200 kiloya yakın uyuşturucu madde ele geçirilmişti. Ne var ki gençler arasında bu maddeleri kullananların sayısında da ciddi bir artışın yaşandığı eklenmiştir. Dâhliye Vekaleti, oldukça tehlikeli olan söz konusu maddelerin satılmasını engellemek için mücadele etmekteydi. Yine de alınan bütün tedbirlere rağmen bu illetin önüne geçilememesi yalnız satan ve kullananın cezalandırılması ile çözülemeyeceği gerçeğini ortaya çıkarmaktaydı. Türk toplumunu uyuşturucu maddeler konusunda aydınlatmak, uyuşturucu maddelerin bünye üzerinde ve ülkede yapacağı olumsuz etkileri anlatmak için Halkevleri bünyesinde konferansların verilmesi önemli görülmüştür. Ayrıca her okulda öğretmenler tarafından öğrencilere konferanslar verilerek gençlere uyuşturucu

⁶⁶⁰Son Telgraf, 12 Mayıs 1938, s. 5.

⁶⁶¹Ethem Vassaf, “*Uyuşturucu Zehirlere Nasıl Alışılır*”, *Son Posta*, 8 Haziran 1936, s. 7.

maddelerin zararları hakkında gerekli malumatların verilmesi hedeflenmişti.⁶⁶² İstanbul'da eroin bağımlıları, piyasada kokain bulunamayınca uyuşturucu madde ihtiyacını eroinle gidermekteydi. Kokaine oranla hem ucuz hem de çok satıldığından eroin kullanımı giderek artmaktaydı. Uyuşturucu ile mücadele başlamadan önce söz konusu madde; sokaklarda, caddelerde, pastanelerde ve köşe başlarında açık bir şekilde satılmıştır. Priz denilen küçük paketler 5-10 veya 15 kuruşa kadar alıcı buluyordu. Mücadeleden sonra bunların fiyatları 25-40-60 ve 120 kuruşa kadar çıkabiliyordu. Kilosu ise 700 ile 1200 lira arasını bulmaktaydı.⁶⁶³ Eroin bağımlıları maddeyi aldıktan sonra zevki doruğa taşımak için sigara içerek iyice tatmin olurlardı. Bundan ötürü eroin bağımlıları arasında sigara içmek te hayli yaygındı. Hatta bağımlıların sigarayı günde beş ya da altı pakete çıkardıkları söylenebilir. Bağımlılar arasında eroin şu isimlerle anılmıştır; beyaz, curu, maden, preze, mal ve mek. Ayrıca şoför, yazar, kaptan, sandalci, ressam, memur, berber, kahveci, sıvacı, koltukçu, elektrikçi, boyacı, aşçı, ayakkabı satıcısı, kundura boyacısı, garson, serseri çocuklar, hırsız, simitçi, hizmetçiler ve genelev kadınları gibi hemen hemen her kesimden insanlar tarafından eroinin kullanımı oldukça yaygındı. İstanbul'un farklı semtlerinde esrar ve eroin tekkeleri oldukça fazlaydı. Buralarda söz konusu maddeler hem kullanılmış hem de satışı yapılmıştı. Özellikle madde kullanımının gençler arasında geniş bir kitle oluşturmaya da oldukça ilginçti. Süleyman Çapan'a göre bu tekkelere giren çıkanlar arasında kadınların sayısı oldukça fazlaydı. Bu kadınların genelevlerde çalıştıkları ve kazançlarını keyif verici maddelere harcadıklarını söylemektedir. Uyuşturucu madde yüzünden kadınların işinden olduklarını hatta evsiz kaldıklarını ve nihayetinde sokaklara düştüklerini belirtmektedir.⁶⁶⁴

Uyuşturucu maddeye yeni başlayan birinin "Akşam" gazetesinin 14 Şubat 1939 tarihli nüshasına yansıyan röportajı:

"Bir fabrikada çalışıyordum. Eroin, kokain nedir, bilmiyordum. Bir gün kahvede otururken merhabalaştığım birkaç arkadaşın ikide bir de tuvalete gidip geldiklerini gördüm. Nihayet bunlar bana teklif ettiler:

- Enfiye gibi kullanacaksın. Dediler. Reddettim. Fakat fazla ısrarları karşısında bir defa kullanmaktan ne çıkar? Düşüncesi ile beyaz zehirden burnuma onların tarif ettikleri şekilde çektim. Biraz sonra başım döner gibi

⁶⁶²Cumhuriyet, 28 Kasım 1936, s. 2.

⁶⁶³Süleyman Çapan, "Eroinman Kadınlar", Son Telgraf, 16 Ekim 1937, s. 6.

⁶⁶⁴Süleyman Çapan, "Eroinman Kadınlar", s. 6.

oldu. Eve gittim, yattım. Rahat edemiyordum; midemde de bulantı vardı. Ertesi gün arkadaşlarımı tekrar buldum. Artık onlarla arkadaş olmuştum. Fena halde çıktım; beni, verdikleri beyaz tozla hasta ettiklerini yüzlerine haykırdım. Hepsi birden kahkahalarla güldüler ve:

- Aptal!... İlki tabi böyle olur ve onun fena etkisini tatlı bir rüyaya çevirmek için ikinci defa kullanmak lazımdır. Dediler. İnandım. Bir defa daha kokladım. Gerçekten ikincisi daha ehven gelmişti. Vücudumda hafif bir uyuşukluk hissettim. O gün fabrikaya gitmedim. Akşamüzeri tekrar dostlarımı buldum. Bir parça eroin istedim. Kaşlarını çattılar:

- Sen artık fazla geliyorsun. Bu, dünyanın en pahalı tatlı zehiridir.

- Kaç para?

- Gramı bir lira.

Üzerimde para yoktu. Hemen eve koştum. Para aldım ve bir gram zehiri bu şekilde aldım. Artık ben de alışmıştım. Kendimi çekmek istiyor fakat her şeye rağmen yine ona koşuyordum. Fabrikaya her gün gidemiyordum. Nihayet beni kovdular. Ne yapabilirdim? Halimi, beni zehire alıştıranlara açtım. Bana derhal iş buldular: Kaçakçılık. Beyaz zehir kaçakçılığı... Fakat çok sürmedi, yakalandım.”⁶⁶⁵ Uyuşturucu tuzağına düşenlerin genellikle yakın arkadaş kurbanı olduğu bu örnek üzerinden anlaşılmaktadır.

Uyuşturucu madde bağımlısı genç bir kadının kokain kullanımı ile ilgili “*Son Posta*” gazetesinin 15 Kasım 1939 tarihli nüshasında İskender Sertelli’nin yayınlanan röportajı hayli dikkat çekicidir. Yirmi sekiz veya otuz yaşlarında olduğu öne sürülen kadının tedavi gördüğü hastanede acılar içinde kıvrandığını aktaran Sertelli, kadının nasıl ve ne şekilde başladığını okuyucuyla paylaşmıştır. “*İlk başlarda oldukça dağınık ve rengi sararmış, konuşmaya mecali olmayan genç kadının her şeyden önce “Yaşayacağım” sözcüğünü sürekli tekrarladığı zar zor işitilmekteydi. Doktorun aktardığına göre genç kadının evli ve kocası tarafından kokaine alıştırıldığını öğrendim. Kocasının kokainman olduğu ve kadının yaşamak istediğini ayrıca ölümden çok korktuğunu da ekledi.*” Bu illetten kurtarılabilmesi için gerekli tedavilerin yapıldığı ve iyileşmesinin iradesine bağlı olduğu doktorlar tarafından ifade edilmişti. Nihayet esiri olduğu kokainden kurtulmayı başaran genç kadın, o ilk karşılaşmanın verdiği dağınıklığı üzerinden atmıştı. Maddeyi ilk önce kocasından temin ettiğini söyleyen

⁶⁶⁵Necmi Erkmen, “Uyuşturucu Maddelerle Nasıl Mücadele Etmeli?”, *Akşam*, 14 Şubat 1939, s. 8.

kadın, daha sonra kocasının kokain vermemesi üzerine bulunduğu mahallede Sotori adındaki bir yabancidan aldığını ifade etmiştir. Kocasının işi gereği Anadolu’da olması ve kadının kontrolsüz kalması uyuşturucu madde kullanımını giderek tetiklemiştir. Son olarak hem maddi hem de manevi anlamda çok yıprandığını da itiraf etmiştir.⁶⁶⁶

İstanbul Gülhane Sinir-Akıl Kliniği’nde tedavi edilen iki eroınmanın ifadelerine göre İstanbul’da eroın kullanımının daha çok bir doz bir buçuk gramdır. 1927 yılında sekizyüz iki kişinin uyuşturucu madde kullanıcısı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yine verilere göre kullanıcıların yaş grupları açısından en yüksek oran 30 yaş altı ile 30-40 yaşları arasındadır.⁶⁶⁷ 1928’de eroının fiyatı gram olarak otuz beş kuruş iken 1934 yılına gelindiğinde yaklaşık iki liraya çıkmıştır. Kilosu ise 380 veya 400 liraya kadar alıcı buluyordu. Tiryakilerin çoğu eroini toz halinde koklayarak tüketirken yalnız üç kişi o dönemde şırınga ile aldıklarını itiraf etmişlerdir. Kullanıcıların şu ifadeleri de maddenin birey üzerindeki etkisini öğrenmimizi sağlamaktadır *“İlk alanlar kusuyor fakat sonra çabuk alışıyor. 5 dakikada tesir başlar, heroin alan gıdadan kesilir, fazla sigara içer. Heroin erkekliği zayıf düşürüyor. Tiryakiler heroini yalnız kullanırlar, kalabalık, sosiyete istemezler; zehir alınca çok konuşmazlar. Heroin tiryakileri pahalı olan zehiri tedarik için bütün servetlerini satarlar.”*⁶⁶⁸ Uyuşturucu maddeler yüzünden gençlerin canından olduğu haberi *“Cumhuriyet”* gazetesinin 24 Ocak 1940 tarihli haberinde verilmiştir. İstanbul Samatya’da Mehmet Suat adındaki vatandaşın eroın bağımlısı olduğu ve odasında ölü olarak bulunduğu bilgisi paylaşılmıştır. Geç saatlerde eve sarhoş olarak gelen ve sabah odasından çıkmayan Mehmet’in, annesinin merak ederek odasına girmesiyle karşılaştığı facia üzerine doktor çağırılmıştır. Hastaneye kaldırılan Mehmet’in yapılan incelemeler neticesinde eroınman olduğu teşhisi konulmuştur. Ölüm sebebi olarak da rakıdan sonra kullandığı eroından kaynaklandığı rapor edilmiştir. Rapora göre rakıdan sonra eroın alması kalp krizine yol açmıştır.⁶⁶⁹

Uyuşturucu madde kullanımı ile ilgili Bakırköy Akıl ve Sinir Hastalıkları Hastanesi’nin 1930-1934 yılları arasındaki tutanaklarında 106 esrar çeken kişiden 69’unun 30 yaş altı 24’ünün 40 yaşında ve 13’ünün de 40’ından sonra olması uyuşturucunun hemen hemen her yaş grubu tarafından tüketildiğini ispatlamaktadır. Esrarın dışında morfinman oldukları tespit edilen 40 kişinin ise 16’sı 30 yaş altı, 16’sı

⁶⁶⁶İskender Sertelli, *“Kokainman Bir Aile Kadını ile Konuştum”*, **Son Telgraf**, 15 Kasım 1939, s. 5.

⁶⁶⁷İ. Altun, **Bir Kereden Çok Şey Olur!**, s. 19.

⁶⁶⁸Ş. Y. Sarıbaş, **Afiyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri**, s. 31.

⁶⁶⁹**Cumhuriyet**, 24 Ocak 1940, s. 6.

30 ile 40 arası geriye kalanın ise 40 yaş üzeri oldukları görülmüştür. Aynı şekilde 134 eroinmandan 82'sinin 30 yaş altı, 51'inin 30 ile 40 yaş arası yalnız 1 kişinin 40 yaş üstü olduğu tespit edilmiştir. Gülhane Sinir ve Akıl Kliniği'ne tedavi amaçlı getirilen 2 esrarkeş, 9 morfinman, 9 eroinman ve 2 kokainman hastanın madde kullanım yaşlarına bakıldığında 2 esrarkeşin 2'sinin de 30 yaş altı, 9 morfinmanın 4'ü 30 yaş altı 1'i 40 yaş üstü, 9 eroinmanın 9'u da 30 yaş altı ve son olarak 2 kokainmanın 2'sinin de 30 yaş altı olduğu kaydedilmiştir.⁶⁷⁰ İzmir Memleket Hastanesi'nin sinir ve akıl kliniğinde 1930-1935 arası dönemde 59 esrar kullanıcısının tedavi edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan 7'si 15-20 yaş aralığında 27'si 30 yaş altı 23'ü 30-40 arasında iken 2'sinin de 40 yaş üstü olduğu kaydedilmiştir. Ankara Numune Hastanesi'nin sinir ve akıl kliniğinin 1930-1935 yılları arasındaki kayıtlarında 4 morfinman, 1 kokainman ve 4 esrarkeşin tedavi edildiği bilinmektedir. Yaş gruplarındaki dağılıma bakıldığında 3'ü 30 yaş üstü iken yalnız 1 kişinin 40 yaş üstü olduğu saptanmıştır. Kokain çeken kişinin ise 30 yaş altı olduğu paylaşılmıştır. Esrarkeşlerden 3'ü 30 yaş altı diğeri de 30-40 arası olduğu yazılmıştır. Son olarak Manisa Akıl Hastanesi'nin 1929-1934 yıllarını kapsayan dönemde 20 esrarkeş, 2 morfinman ve 1 eroinmanın tedavi edildiği anlaşılmaktadır. Esrarkeşlerden 10'u 30 yaş altı, 7'si 30-40 yaşları arasında geriye kalan 3 kişinin de 40 yaş üstü olduğu bilgisi verilmiştir. Yine 2 morfinmandan birinin 40 yaşından önce diğerinin de 40 yaşından sonra bağımlı olduğu ifade edilmiştir. Eroinman olan şahsın da 30 yaş altı olduğu kayıt altına alınmıştır.⁶⁷¹

Yukarıdaki bilgilerden hareketle uyuşturucu madde kullanan ve bağımlı olanların genellikle otuz yaş altı bireylerden oluştukları söylenebilir. Ayrıca madde türlerinin alıcı bulması Türkiye'de söz konusu maddelerin ne kadar yaygın olduğunu da göstermektedir. Öte yandan gençler arasında uyuşturucu madde alışkanlığının da giderek alan bulması endişe verici bir durum olarak karşılanmıştır. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler ilerde Türkiye'nin uyuşturucu maddelerle mücadele konusunda radikal kararlar almasında etkili argüman oluşturmuştur. Toplumu kemiren ve genç neslin bu belaya bulaşmaması amacıyla topyekûn bir mücadelenin önemi böylece ortaya çıkmıştır.

⁶⁷⁰Ş. Y. Sarıbaş, **Afiyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri**, s. 50-51.

⁶⁷¹Ş. Y. Sarıbaş, **Afiyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri**, s. 51.

Tablo: 19- Türkiye’de Uyuşturucu Kullanımının Gruplara Göre Dağılımı (1930-1934)

Maddeler	Doktor	Memur	Küçük Esnaf	Öğrenci	Çiftçi	İşsiz	İşçi	Tüccar	Gazeteci
Esrar	6	6	54	6	6	45			
Morfinman	12	3	3			19		5	
Eroinman		9	77	7		36		4	2
Kokainman									

Kaynak: Ş. Y. Sarıbaş, **Afiyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri**, s. 54.

Tablodaki verilerden de anlaşıldığı üzere küçük esnaf ile işsizler arasında uyuşturucu madde kullanımının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Yine burada dikkati çeken diğer bir husus ise okumuş kesimin de madde kullanımına eğilim gösterdiğiidir.

Tıp camiasının çalışanları uyuşturucu maddelere daha çok maruz kalmaktadırlar. Tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla doktörlerin kullanımına verilen uyuşturucu maddeler bir süre sonra tüketilmektedir. Dolayısıyla kendileri için gerekli olan morfini kolay bir şekilde elde etmeleri madde kullanımına neden olmaktadır. Özellikler erkek doktorların söz konusu maddeyi daha fazla kullandıkları ileri sürülmektedir. Örneğin morfinmanların 2/3’ü erkek ve bu erkeklerden yarısının doktor oldukları istatistiklerle doğrulanmıştır. Nazım Şakir, bin morfinmandan iki yüz seksen yedisinin doktor, yirmi dört erkekten on birinin doktor ve üçünün eczacı olduğunu ifade etmektedir. Emil Kraepelin⁶⁷² tedavi ettiği bağımlılardan yirmi sekiz erkek ve on dört kadın morfinmandan on iki doktor, üç dişi, bir ilaç üreticisi, iki doktor karısı, bir eczacı, bir

⁶⁷²Emil Kraepelin 15 Şubat 1856 tarihinde Almanya’nın Neustrelitz şehrinde dünyaya gelmiştir. Modern bilimsel psikiyatrinin kurucusudur. 1874’ten 1878 yılına kadar Leipz ve Wuerzburg’da tıp eğitimi almıştır. Wuerzburg’daki psikiyatri hastanesinde Franz von Rinecker’in himayesinde misafir öğrenci olarak çalışmıştır. 1878 yılında Bernhard von Gudden ile birlikte Münih’teki Bölge Akıl Hastanesi’nde çalışarak iş hayatına atılmış ve 1882 yılına kadar burada kalmıştır. 1883 yılında üniversite öğretim üyeliğine terfi etmiştir. Kraepelin, bir yandan ruhsal hastalıkların fiziksel nedenlerini araştırmaya odaklanırken diğer taraftan ruh bozukluğu için çağdaş/modern tasniflendirme sisteminin temelleri atmak için faaliyetlerini yürütmüştür. 7 Ekim 1926 tarihinde Almanya’da ölmüştür. (Şahap Erkoç, Fatih Artvinli, “Osmanlı-Türk Psikiyatrisinde Kraepelin”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, XXIV/2, (Temmuz-2023), s. 627-672.)

eczacı karısı, bir ebe ve bir ebe kızından oluştuğunu belirtmektedir.⁶⁷³ Dolayısıyla tedavi gören kırk iki hastasından yirmi bir kişinin tıp camiasından olması uyuşturucu maddelerin rahat bir şekilde elde edilmesinden kaynaklandığı iddiasını güçlendirmektedir.

Doktorlarda ve tıp camiasında morfin kullanımının yoğun olmasının altında yatan sebep morfinin uykusuzluk ve yorucu uzun çalışmalarda rahatlatıcı etkiye sahip olmasıydı. Morfinmanların yaklaşık yüzde altmışının yirmi beş-otuz yaş arasında madde kullanımına başladıkları söylenebilir. Afyonun Türkiye’de morfinden daha fazla yaygın olduğu ileri sürülmektedir. Amerikada ise afyon kullanıcılarının yaklaşık üç bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Aynı şekilde Fransa’da da afyonun yaygın olduğu ancak Almanya’da afyonun morfin kadar rağbet görmemesi Almanya’daki ilaç şirketlerinin morfini imal etmelerine bağlanmıştır.⁶⁷⁴

Tablo: 20- 1934 Yılı Uyuşturucu Kullanımının Yaş, Cinsiyet ve Çalışan Dağılımı⁶⁷⁵

Yaş	Erkek	Kadın	Meslek	Sayı
20-30	23	10	El işleri	20
31-40	31	18	Çalışan	25
41-50	12	10	Okumuş	15
50 üstü	3	7	Sanatçı	12
			İşsiz	32
	69	45		104

Özcan Köknel’e göre dünyanın her yerinde yaygın olan afyon ve esrar maddeleridir. Bunların dışındaki diğer maddelerin farklı ekonomik, kültürel ve sosyal özelliklerine göre çeşitlilik gösterdiğini öne sürmektedir. Türkiye açısından bakıldığında söz konusu maddeleri üç sınıflamaya tabi tutmuştur. Bunlar:

- 1- Tedavi amaçlı kullanılan fakat tıbbi ihtiyaçlar dışında alışkanlık ve bağımlılık yapan ilaçlar.

⁶⁷³Nazım Şakir, *Alkolden Başka Zehirlerle Toksikomani (Uyuşturucu Maddelerle) Klinik, Tedavi ve Mücadele*, Altıncı Tıp Kongresi, Kader Matbaası, Ankara, 1935, s. 19.

⁶⁷⁴N. Şakir, *Alkolden Başka Zehirlerle Toksikomani (Uyuşturucu Maddelerle) Klinik, Tedavi ve Mücadele*, s. 19.

⁶⁷⁵N. Şakir, *Alkolden Başka Zehirlerle Toksikomani (Uyuşturucu Maddelerle) Klinik, Tedavi ve Mücadele*, s. 20.

- 2- Esrar ve esrara benzeyen maddeler.
- 3- Afyon ve afyondan üretilen uyuşturucu maddeler.

Dolayısıyla alışkanlık ve bağımlılığa neden olan ilaçlar ve uyuşturucu maddelere ait problemlerin ele alınması açısından dört farklı yaklaşım öne sürmüştür:

- 1- Türkiye’de yaygın bir şekilde kullanılan ilaçlar ve uyuşturucu maddeler ile bunlara bağlı alışkanlık şekilleri.
- 2- Alışkanlık ve bağımlılığa neden olan farklı psikolojik, kültürel ve biyolojik nedenler.
- 3- Alışkanlık yapan maddelerin kontrolü, trafiği ve bunlara karşı alınan tedbirler.
- 4- Koruyucu, eğitici, tedavi amaçlı faaliyetler ve kurum ile kuruluşlar.⁶⁷⁶

Uyuşturucu madde kullanımı İstanbul’da Tophane, Üsküdar, Kabataş, Taksim, Samatya, Sultanahmet, Şişli, Eyüp, Etiler ve Nişantaşı gibi yerlerde yaygındı. Bu mevkilerde esrar kolaylıkla elde edilebiliyor ve çoğu genç esrar kullanmak amacıyla gruplar halinde hareket ediyorlardı. Esrar daha çok tütünle karıştırılarak sigara ile birlikte içiliyordu. Öte yandan afyon ve türevleri özellikle kodein ve bunu içeren öksürük ilaçları büyük ve küçük şehirlerde hatta bazı kırsal yerlerde sosyoekonomik durumu yüksek ya da düşük gençler arasında hayli yaygın bir şekilde tüketilmekteydi.⁶⁷⁷ Galata, Tophane, Çeşme Meydanı, Boğazkesen, Taksim, Yenicaşı, Balıkpazarı, Tahtakale, Sirkeci, Kasımpaşa, Eyüp, Kadıköy, Haydarpaşa’daki esrar kahvelerinin esrarın kullanıldığı yerler olarak geçmektedir. Esrar kahvelerinde bir çeşit tarikat disiplini söz konusuydu ve aralarında özel şifreler kullanıyorlardı. En kıdemli esrarkeş bunların başıdır ve gamsız sultan lakabıyla anılır. Hatta esrara yeni başlayanlardan asla para alınmaz.⁶⁷⁸ Yapılan incelemeler neticesinde uyuşturucu madde bağımlılığı tanısı konulan gençlerin ortak ruhi özelliklere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu özelliklerin en başında ise aile ilişkilerinin kopuk olması ve duygusal olgunlaşma ile kaygı, sıkıntı, tedirginlik gibi etmenlerin varlığı saptanmıştır.⁶⁷⁹

Tıp camiasının önemli simalarında, uyuşturucu madde kullanımının yaygınlığı büyük bir endişe kaynağı teşkil etmiştir. Bu bağlamda Hamza Osman, 1931 tarihli

⁶⁷⁶Özcan Köknel, **Uyuşturucu Maddeler Sorununa Toplu Bir Bakış**, Uyuşturucu Maddeler Sorunu, Hastürk Yayınları, İstanbul, 1972, s. 68.

⁶⁷⁷Özcan Köknel, **Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 190-191.

⁶⁷⁸Fahreddin Kerim, **Esrar İstimalinden Mütevellit Ruhî Tagayyürler**, s. 3.

⁶⁷⁹Ö. Köknel, **Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları**, s. 192.

“İstanbul Seririyatı”⁶⁸⁰ dergisinde konu ile alakalı önemli açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de morfin bağımlılığı günden güne artmaktaydı. Mevzubahis madde doğuda esrar ve alkol kadar tanınmış bir zehir değildir. Hatta halkın çoğu morfinin ne olduğunu bilmez ve kuvvet için yapılan arsenik ilaçları; kazeini, istiriknini, kafuri gibi tıbbi ilaçları bile morfin zannederdi. Buna karşın vatandaşların bir kısmı uyuşturucu zehrini bile bile kullanmaktaydı. Bunların birçoğu morfine doktorlar aracılığıyla alışmış ancak çok azı keyif amacıyla kullanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Hamza Osman Türkiye’de morfin tüketiminin bu gidişle daha fazla yayılacağı endişesini paylaşmıştır.⁶⁸¹

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eden Menemen Olayı, hem tarihsel hem de sosyolojik açılarından günümüzde bile tartışmaların odağından düşmemektedir. Şeriat-laiklik savaşının dar kalıplarına sıkıştırılan olay, Türk devrim tarihine ket vurulmak düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Şeriat isteriz sloganları eşliğinde tekke dervişlerinin karşıdevrim hamlesi tekkelerde uyuşturucu tükeldiğini göstermektedir. Derviş Mehmet adındaki şahsın tarikat ile olan bağlantısı ve sonrasında mehdiliğini ilan etmesi rastlantı değildir.⁶⁸² 1930 yılında İzmir Menemen’de meydana gelen olayın Nakşibendî tarikatına mensup kişilerce organize edildiği ileri sürülmektedir. Kısa sürede halkın da katılımıyla olay büyümüş ve bu esnada olaya müdahale etmek isteyen yedek subay Kubilay şehit edilmişti. Güvenlik güçlerinin yardımı ile kalkışma hareketi bastırılmış ve olayla ilgisi olanlar yakalanarak cezalandırılmıştır. Mehdi olduğunu öne süren ve bu girişimin el başı olan Derviş Mehmet idam edilmiştir. Yargılamalar sırasında Derviş Mehmet’in yanında yer alanların ifadeleri oldukça dikkat çekicidir. Örneğin “*Nokta-i nazarıma göre merkurumun bir fikri bizleri kendi emeline ram edip bizim akidelerimizi zehirlemek yani dervişlik yaptırmak ve esrar içirmek sureti ile bizi fikren tesmim etmek, biri de merkurumun dini ve tekke ve şeyhliğini iade etmek hülyası ile Cumhuriyete karşı suikast eylediğine zahip*

⁶⁸⁰Mazhar Osman Uzman editörlüğünde yayınlanmaya başlayan dergi 1919-1951 yılları arasında kesintisiz bir şekilde yayın hayatını sürdürmüştür. İstanbul Seririyatı, tıp dergisi olmakla birlikte psikiyatri alanındaki gelişmeleri ve çalışmaları da aktarmıştır. Dergi teorik ve pratik tıp bilgilerini ve uygulamalarını savunmanın yanında tıp dışı konulara da değinmiştir. Dergi ayda bir çıkmış ve Mazhar Osman başta olmak üzere yakın çevresi dergide makaleler yayınlamışlardır. (Kevser Toprak, **Mazhar Osman: İstanbul Seririyatı Dergisi (1919-1951) Tıp Eğitimi ve Sağlık Politikalarındaki Dönüşümün Yansımaları**, Akademisyen Kitapevi, Ankara, 2024.)

⁶⁸¹Mazhar Osman Uzman, “*Morfin İptilasını Tedavi*”, **İstanbul Seririyatı**, XII/9, (Ocak-1930), s. 3747.

⁶⁸²Barış Ertem, “*Resmi Belgeler ve Basında “Menemen Olayı”*”, **History Studies**, V/1, (Ocak-2013), s. 160.

oluyorduk”⁶⁸³ demişlerdir. Daha da ilginç Derviş Mehmet’in Bozalan Köyü civarında bir kulübe -esrar tekkesi- inşa ettirerek burada müritlerine esrarlı sigara içirerek zikir yapmalarını sağlamıştır. Derviş Mehmet’in “*Süphanellezi esra biabdihi leylen minel mescidil haram*” ayetini okuyarak Hz. Peygamber’de bu esrardan içti ve öylece miraca çıktı. Allah ile görüştü diyerek müritlerinin esrar ve zikre devam etmelerini istemiştir.⁶⁸⁴ Olayın yaşandığı günü bir diğer itirafçı ise şöyle ifade etmiştir: “*Kulübeden Menemen’e gelmek üzere yola çıktık. Bozalan kenarında Abdülkerim ve Hoca Mustafa’ya denk geldik, onlar bizi geçirdiler lahavle çeke çeke Gediz Çayı kenarına geldik, kayıkçıyı uyandırdık kayıkçı bizi diğer tarafa geçirdi, vakit sabaha yakındı, Menemen kenarında bir zeytinliğe oturduk. Orada yine esrarlı sigaralar içtik, ayetülkürsi okuduk.*”⁶⁸⁵ Bu tarikata girdikten sonra hayatlarının önemli ölücünde değiştiğini ifade eden müritler, Derviş Mehmet’in adeta kendilerini cezbedtiğini de eklemiştir. Tarikata girdikten sonra sakal bırakmaya ve esrar içmeye başladıklarını itiraf etmişlerdir.⁶⁸⁶ Bir diğer itirafçı ifadesinde Derviş Mehmet’in müritlerine sürekli olarak esrar içirttiğini ve emeline hizmet ettirmek için kayıtlar tuttuğunu ayrıca adeta budala muamelesi gördüklerini söylemiştir.⁶⁸⁷ İfadelerden de anlaşılacağı üzere kendini Mehdi olarak gören birinin peşinden gidenlerin esrar tekkelerinde esrar çekerek sarhoş bir halde Menemen’de yaratmış oldukları facia gözler önüne serilmiştir.

Uyuşturucu maddeler sorunu toplumsal bir konu olduğundan 20. yüzyılın başlarından itibaren hem ulusal hem de uluslararası edebi eserlerde, dergilerde, basında, sinema ve tiyatrodan işlenmiştir. Bu bağlamda “*Resimli Ay*” dergisi Temmuz 1924 tarihli sayısında “*Kokain ve Esrar Müptelaları*” başlıklı yazıda kokain ve esrarın kimler arasında ve nasıl alındığına dair bilgiler verilmektedir. Bu makalede özellikle dikkati çeken konu kadınlar arasında uyuşturucu madde kullanımının yaygınlığına dairdir. Yine madde kullanımının gençler arasında yaygın bir şekilde tüketilmesinin sebepleri aktarılmıştır. Uyuşturucu kullanan bireylerin ruhsal ve fiziksel özellikleri okuyucuya sunulmuştur. Görsellerle kadınların kokain ve esrar çekerken içerisinde bulundukları vaziyet resmedilmiştir.⁶⁸⁸

⁶⁸³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), III/25, Ankara, 1931, s. 8.

⁶⁸⁴ TBMMZC, III/25, s. 10.

⁶⁸⁵ TBMMZC, III/25, s. 10.

⁶⁸⁶ TBMMZC, III/25, s. 11.

⁶⁸⁷ TBMMZC, III/25, s. 14.

⁶⁸⁸ “*Kokain ve Esrar Müptelaları*”, *Resimli Ay*, VI/1, (Temmuz 1340/1924), s. 5-9.

Uyuşturucu maddeler hem ulusal hem de uluslararası filmlere konu olmuştur. Uyuşturucunun beyaz perdeye taşınması ilk olarak 1894 yılında “*Opium Joint*” (Afyon Ortaklığı) adlı kısa siyah beyaz sessiz filmle gerçekleşmiştir. ABD’de çekilen film, uyuşturucu kullanımını konu edinen ilk sinema filmi olarak bilinmektedir. Bir diğer film ise 1908 Fransız yapımı olan “*The Dream of an Opium Fiend*” (Bir Afyon Zaliminin Rüyası) adlı kısa sessiz filmidir. Daha sonraki süreçte özellikle gençlik üzerine çekilen filmlerde uyuşturucu madde konusu işlenmeye devam etmiştir.⁶⁸⁹ Uyuşturucu madde problemi Hollywood’un ilgisini çekmiştir. Hollywood’un daha kuruluşunun ilk yıllarında uyuşturucuyu konu alan filmlere yer vermesi o dönemde büyük bir sansasyon yaratmıştır. Gelecek vadeden oyuncu Olive Thomas’ın Eylül 1920’de Paris’te aşırı dozda almış olduğu uyuşturucudan ölmesi, uyuşturucunun sinemayı ele geçirdiği söylentilerine yol açmıştı. Dahası 1923 yılında “*Human Wreckage*” (İnsanın sefaleti) adlı film uyuşturucu madde ticaretini açık bir şekilde gösterdiği düşüncesiyle İngiltere tarafından yasaklanmıştır.⁶⁹⁰

Türkiye’de 1931 yılında uyuşturucu madde kullanımı ile ilgili çekilen ilk Türkçe sesli film “*İstanbul Sokakları*” idi. Türkiye’de 1 Aralık 1931’de Melek ve Elhamra sinemalarında gösterime girmiştir. Türkiye-Yunanistan-Mısır ortak yapımı olan film, İstanbul, İskenderiye, Atina ve Paris’te çekilmiştir. Filmin senaristi ve yönetmeni Muhsin Ertuğrul’dur.⁶⁹¹ Bu filmde iki kardeşin başından geçen olaylar anlatılır.

⁶⁸⁹Kültegin Ögel, “*Sinemada Uyuşturucu Var*”, **Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi**, 4, (2010), s. 191-195.

⁶⁹⁰[https://lostmediawiki.com/Human_Wreckage_\(lost_American_propaganda_film;_1923\)](https://lostmediawiki.com/Human_Wreckage_(lost_American_propaganda_film;_1923)), (E.T.:12.08.2024).

⁶⁹¹Muhsin Ertuğrul 28 Şubat 1892 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Tefeyyüz Mektebi’nde tamamladıktan sonra Topbaşı Rüşdiyesi ve Mercan İdadisi’nden mezun olmuştur. Daha ilkokul sıralarında tiyatroya merak salmış ve 1909 yılında Erenköy Burhanettin Tiyatrosu’nda Arthur Conan Doyle’nin Sherlock Holmes oyununda “*Bob*” rolüyle ilk kez sahneye çıkmıştır. Muhsin Ertuğrul’un sahneye çıkması üzerine ailesi ile arası açılır. Tiyatro alanında kendini daha iyi geliştirmek amacıyla 1911 yılında Paris’e gider. 1912 yılında İstanbul’a tekrar döner ve burada hem yönetmen hem de oyuncu olarak çalışmaya başlar. İlk kez Shakespeare’in Hamlet’ini sahneler ve aynı zamanda Hamlet rolünü oynar. 1913 yılında Bursa’da Millet Tiyatrosu adıyla ve arkadaşları ile kurduğu Yeni Turan Temsil Heyeti’nde çok sayıda yabancı oyunu sahneledi ve bu oyunlarda oynamıştır. Aynı yılın sonunda karıştığı bir siyasi olaydan ötürü sınır dışı edilir ve tekrar Fransa’ya gider. 1915 yılında Berlin’e gider burada Alman sinema ve tiyatrosunu inceler. “*Karanlıkta Işık*”, “*Bir Çiçek İki Böcek*”, “*Uçurum*” ve “*Baykuş*” piyesini 1917 yılında sahnelemiştir. 1925 yılına kadar farklı tiyatro oyunları sergilemiş ve bu tarihte Rusya’ya gitmiştir. Burada Nazım Hikmet ile tiyatro çalışmalarında bulunmuştur. 1927 yılında tekrar İstanbul’a döner ve 1928’de tiyatro topluluğu Kahire turnesi yapmıştır. 1928-1941 yılları arasında yönetmen olarak 20 filme imza atmıştır. 1932 yılında tiyatrodaki hizmetlerinden ötürü Goethe Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 1941’de konservatuarda dersler vermiştir. Bu tarihten 1971 yılına kadar başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Aynı yıl Kültür Bakanlığı tarafından “Devlet Kültür Armağanı” ilk kez bir sanatçıya verilmiştir. 29 Nisan 1979 tarihinde kalp krizi geçirmiş ve vefat etmiştir. Kabri İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı’ndadır. (Gökhan Akçura, **Muhsin Ertuğrul**, İBB Yayınları, İstanbul, 2023, s. 704.)

Uyuşturucu ve alkol kullanımından dolayı dağılan bir ailenin hikâyesi izleyiciyle buluşturulmuştur.⁶⁹²

1936 ABD yapımı olan *Reefer Madness* adlı filmde ise esrar kullanımı konu edinmiştir. ABD’de 1936 yılında çekilen “*Reefer Madnes*” (Esrar Sigarası) adlı film doğrudan uyuşturucu maddeleri konu alan bir filmidir. Lise öğrencilerinin tacirler tarafından kandırılmasıyla ortaya çıkan melodramik olaylar etrafında şekillenmiştir. Uyuşturucu madde kullanımı sonrasında yaşanan gelişmeler öğretici bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Madde bağımlısı olan bireylerin içerisine düştüğü ruh hali izleyiciyle paylaşılmıştır. Film, ailelere uyuşturucu madde kullanımının tehlikelerini göstermek ve öğretmek amacını taşımıştır.⁶⁹³

“*Resimli Dünya*” dergisinin Mayıs 1925’teki nüshasında “*Gençliğin Müthiş Düşmanı: Kokain*” adlı makalede de toplumu tehdit eden zehirli madde kullanımının zararları anlatılmıştır. Uyuşturucunun gençler üzerinde bıraktığı etki ve gençliğin nasıl bağımlı olduğu uzun uzun anlatılmaktadır. Ayrıca uyuşturucunun nereden yayıldığı ve kimler tarafından satıldığına dair malumat verilmiştir. Özellikle İstanbul’a kokainin nasıl girdiği, hangi semtlerde satıldığı ve gençlerin nasıl bağımlı hale geldikleri misallerle açıklanmıştır. Uyuşturucu maddelerin ekonomik, sosyokültürel ve sağlık açısından yaratmış olduğu olumsuzluklar okuyucuyla paylaşılmıştır.⁶⁹⁴

Aldous Huxley, 1932 yılında basılan ve öncü roman olarak kabul edilen “*Brave New World*” (Cesur Yeni Dünya) adlı kitapta uyuşturucu madde kullanımına geniş bir şekilde yer vermiştir. Dönemin tanınan entelektüel ve sanat camiasından madde kullanımının hayli yaygın olması iki savaş arası dönemde afyondan kaynaklandığı öne sürülmektedir.⁶⁹⁵

Hikmet Feridun Es’in “*İki Cinayet Gecesi*” adlı romanı, Topkapı civarında ölüm hadisesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler etrafında şekillenmiştir. Romanda cinayet mahallinde yapılan araştırmalar neticesinde katilin eroin kullandığı ve cinayeti işlediği okuyucuyla paylaşılmıştır.⁶⁹⁶ 1933 yılında kaleme alınan eserde, Türkiye’de uyuşturucu madde kullanımının yaygınlığı ve sebep olduğu olumsuz tablo gözler önüne serilmiştir.

Aka Gündüz’ün kaleme aldığı ve uyuşturucu kullanımını anlattığı “*Ben Öldürmedim: Kokain*” adlı çalışması muhteva olarak önemli bilgiler içermektedir.

⁶⁹²Meryem Orakçı, “*Türk-Yunan İlişkilerinin Sinemadaki İz Düşümü: İlk Türk-Yunan Ortak Yapımı Filmler*”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/37, (Bahar-2023), s. 603.

⁶⁹³<https://www.youtube.com/watch?v=zhQlcMHhF3w&t=383s>, (E.T: 10.08.2024).

⁶⁹⁴“*Gençliğin Müthiş Düşmanı: Kokain*”, *Resimli Dünya*, 2, (Mayıs 1925), s. 5.

⁶⁹⁵Martin Booth, *Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, s. 187.

⁶⁹⁶Hikmet Feridun Es, *İki Cinayet Gecesi*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s. 94.

Eğlence, zevk ve sefa hayatının okuyucuyla paylaşıldığı eserde Ankara’da bohem yaşamdan izler taşır. Kokain kullanımı ve sonrasında ortaya çıkan durum anlatılır. Aka Gündüz, “*Bu romanın adını okuyanlar belki küflü bir ahlakçılığa yahut paslı bir hıfzıssıhha öğütçülüğüne yeltendiğini zannedeceklerdir. Fakat hakikat bambaşkadır. Kokainin mahiyeti, zararı veya faydası, şusu veya busu ile romanın hiç münasebeti yoktur*” demesine rağmen konuşturmak için kokain vererek bağımlı hale getirdiği kızın kokain krizine girerek ölmesi yazarın ifadesi ile çelişmektedir.⁶⁹⁷

Yakup Kadri Karaosmanoğlu “*Nur Baba*” adlı romanında tekke şeyhlerini ve dervişlerin kendi iç âleminde yaşadıklarını okuyucuyla paylaşmıştır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte tekkeler üzerinden dervişlerin zevk ve eğlence hayatını anlatmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, eserinde tekkelerin nasıl bozulduğunu ve yaşanan değişimi göstermektedir. Özellikle şarap ve uyuşturucunun tekkede tüketilmesi ve tekkelerin sefahat anlayışını yazmıştır.⁶⁹⁸ Ayrıca Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “*Sahnenin Dışındakiler*”, Selahattin Enis Atabeyoğlu’nun “*Zaniyeler*”, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın “*Ben Deli miyim?*”, Memduh Şevket Esendal’ın “*Ayaşlı ve Kiracılar*”ı dönemin toplumsal ve madde kullanımı hakkında önemli bilgiler içeren eserlere örnek olarak gösterilebilir.

Fikret Adil “*Asmalımescit 74*” romanında İstanbul’da kokain kullanımı ve alışkanlığını anlatır. Fikret Adil, 1930’lu yıllarla birlikte İstanbul’da uyuşturucu madde tüketiminin sanat camiası tarafından tüketimine değinir. Eserde sosyetik âlemlerin ve eğlence dünyasının vazgeçilmezi olarak palazlanan kokainin artık sokak, cadde ve diğer mekânların dışında evlerde de oldukça rahat tüketildiğine şahit olunur. Necip Fazıl (Kısakürek), Nazım Hikmet, Peyami Safa, Eşref Şefik, Mesut Cemil, İbrahim Çallı ve Elif Naci gibi Türk edebiyatının önemli kalemleri ve sanatçıları Asmalımescit’in devamlı misafirleridir. Kitapta, kokainin “*Beyza Hanım*” olarak ifade edilmesi ise oldukça ilginçtir. Fikret Adil, bu ismin kokain kullananlar tarafından verildiğini yazmıştır. “*Beyza Hanımı tanır mısınız? Tanımazsanız tanıyanlara sorun. Pek nefis bir şeydir. Beyza Hanımın ağışuna düşenler ordan ayrılamazlar. Aynı zamanda birçok aşığı vardır. Fakat hiçbirisi ötekisini kıskanmaz, onu herkes aynı derecede sever.*”⁶⁹⁹ Necip Fazıl Kısakürek de “*Bâbîâli*” adlı eserinde kokainden “*Beyza Hanım*” ifadesini kullanır. Hatta Fikret Adil’in de kokain çektiği Kısakürek’in yazıklarından

⁶⁹⁷ Aka Gündüz, **Ben Öldürmedim: Kokain**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1933, s. 176.

⁶⁹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Nur Baba**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 194.

⁶⁹⁹ Fikret Adil, **Asmalımescit 74**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 135.

anlaşılmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek: “*Beyza Hanımefendi, adı ve saniyle (kokain)... Küçük bir şişe içinde (naftalin) gibi pırıl pırıl, ince beyaz bir toz... Bu şişenin içine ruhu hapsedilen bir kadındır ve ismi Beyza Hanımefendi... Beyazlığından kinaye... Beyza Hanımefendinin etrafında beş kara sevdalı... Eşref Şefik, Fikret Adil, Mesut Cemil, Peyami Safa, Elif Naci... Onu ellerinin üst kısmında başparmaklarıyla şehadet parmağı arasındaki çukura gömerler ve burunlarına götürüp sağlı ve sollu çekerler... Hatta ellerinde Beyza’dan en küçük bir zerre kalmasın diye o noktayı yalarlar, Beyza’dan bir zerre kaybolmasına razı olmazlar...*”⁷⁰⁰ Kokaini tanıdıkları eczacılardan ya da Fikret Adil’in aracılığıyla elde ettiklerini yazmıştır.⁷⁰¹ Necip Fazıl Kısakürek’in de kokain aldığı söylene de “*Ben buna cesaret edemem. Kimyevi saadetlerden anlayamam! Bu türüsüne uzak benim yaratılışım*”⁷⁰² diyerek kullanmadığını ifade etmiştir. Peyami Safa’nın 1933 yılında basılan “*Bir Tereddüdün Romanı*”nda İstanbul’un bohem hayatı anlatılır. Uyuşturucu, içki meclisleri, sabahlara kadar süren zevk ve eğlence geceleri eserin konusunu içermektedir.⁷⁰³ Halide Edip Adivar, “*Sonsuz Panayır*” adlı romanda II. Dünya Savaşı’nda İstanbul’un eğlence kültürüne dair izlere rastlamak mümkündür. Eğlence kültürünün alkol ve uyuşturucu madde gibi zararlı alışkanlıklarla beslendiği okuyucuyla paylaşılmıştır. Eserde dönemin İstanbul’undaki farklı sınıflara ait insanların yaşam tarzları, siyasetin etkisi, moda ve eğlence anlayışı doğu-batı ikileminden hareketle aslında şehir ve insan panoraması aktarılmıştır.⁷⁰⁴

İstanbul’da afyon, esrar, eroin ve kokain gibi maddelerin tüketilmesine şahit olan ve kendisinin de sıkı bir madde bağımlısı olduğu anlaşılan Jörg Fauster “*Hammadde*” adlı romanında gözlemlerini anlatır. Jörg Fauster’e göre: “*İstanbul’da çoğunlukla Cağaloğlu’nda, Sultanahmet Camii’nin biraz yukarısında kalıyordum. Elimize geçen her şeyi kullanırdık ama esas olarak pişirdiğimiz afyon sakızı, hayallere dalmak için Nembutal ve hareketlenmek için her tür uyarıcı. Yabancıların girmeye neredeyse hiç cesaret edemediği bir mahalle vardı: Tophane. Orada metrekareye düşen afyon bağımlıların sayısı muhtemelen Harlem ya da Hongkong’dakinden daha az değildi.*”⁷⁰⁵ Cumhuriyet dönemi uyuşturucu madde kullanımı Mahmut Yesari’nin 1937 tarihli “*Yakut Yüzük*” adlı romanında ele alınmıştır. Eserde kokain ve eroin

⁷⁰⁰Necip Fazıl Kısakürek, **Bâbîâli**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2011, s. 77.

⁷⁰¹N. F. Kısakürek, **Bâbîâli**, s. 77.

⁷⁰²N. F. Kısakürek, **Bâbîâli**, s. 77.

⁷⁰³Peyami Safa, **Bir Tereddüdün Romanı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 200.

⁷⁰⁴Halide Edip Adivar, **Sonsuz Panayır**, Can Yayınları, İstanbul, 2016, s. 408.

⁷⁰⁵Jörg Fauster, **Hammadde**, (Çev. Levent Konca), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 7-8.

kullanımının yaygınlığı üzerinde durulmaktadır. Madde kullanımının toplumsal zararları anlatılmaktadır. Uyuşturucunun neden olduğu olumsuz tablo okuyucuyla paylaşılmaktadır. Toplumun neden uyuşturucudan uzak durması gerektiği örneklerle anlatılır.⁷⁰⁶ Kenan Hulusi'nin 1940 yılında kaleme aldığı "*Bir Otelde 7 Kişi*" adlı eserin Türkiye'yi ilgilendiren kısmında Rus ve Polonyalı kadınların İstanbul'a geldikleri ve genellikle Türk pastanelerinde çalıştıkları ifade edilmiştir. Bu kadınların plaj modası ve eroin kullanımını Türkiye'ye getirdikleri aktarılmıştır. Gelen kadınların Türk toplum yapısında ciddi değişikliklere neden oldukları vurgulanmıştır.⁷⁰⁷

Fahrettin Pakkan "*Eroin Kurbanı*" adlı eserinde eroine başlama ve bağımlılık sürecini örneklerle göstermiştir. Eserde madde kullanan bireylerin durumu ve ruh dünyaları okuyucuyla paylaşılmıştır. Fahrettin Pakkan, İstanbul'da uyuşturucu maddelerin kolay bir şekilde elde edildiğinin ve denetimlerin yapılmadığından şikâyet etmiştir. Galata, Laleli ve Asmalımescit civarında yer alan meyhane ve terkedilmiş yerlerde eroin kurbanlarının nasıl bu bataklığa düştükleri gösterilmiştir.⁷⁰⁸

Türk tiyatro tarihinin önemli oyuncularından Afife Jale'nin ismi de uyuşturucu kullanan artistler arasında yerini almıştır. Afife Jale aşırı migren rahatsızlığının vermiş olduğu acıyı hafifletmek amacıyla morfin kullanmıştır.⁷⁰⁹ Ayrıca Afife Jale'nin bir kadın olarak tiyatro oyunlarında yer almasının dönemin toplumsal normlarına karşı olması kısa süre içerisinde dışlanmasına yol açmıştır. Çok geçmeden sahneye bile çıkarılmayan Afife Jale, Dârülbeydi'den⁷¹⁰ istifa etmiş ve böylelikle sahne dışına itilmiştir. Ayrıca yetkililerle yaşadığı sorunlar, çok sevdiği sahnenin dışına itilmesi, işsiz kalması psikolojik ve fiziksel sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Bu durumu atlatmak için eczacıların önerisiyle ilaç almaya başlar ancak bir süre sonra bu ilaçlar da içerisinde bulunduğu buhranı yatıştırmaz. Doktorların tavsiyesi üzerine morfin kullanmaya başlar. Uyuşturucu madde kullanımından dolayı 24 Temmuz 1941'de (39 yaşında) Bakırköy

⁷⁰⁶Mahmut Yesari, *Yakut Yüzük*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1937, s. 337.

⁷⁰⁷Ensar Kesebir, *Türk Hikâyesinde Azınlıklar ve Yabancılar (1923-1950)*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ramazan Gülendem), Çanakkale, 2014, s. 142.

⁷⁰⁸Mehmet Fahrettin Pakkan, *Eroin Kurbanı*, Sinan Matbaası, İstanbul, 1941, s. 17.

⁷⁰⁹Sermet Muhtar Alus, "*Sahneye Çıkan İlk Türk Kızı: AFİFE*", *Akşam*, 6 Eylül 1950, s. 5.

⁷¹⁰Dârü'l-bedâi-i Osmânî olan ve "güzellikler evi" anlamına gelen kurum 28 Haziran 1914 tarihinde kurulmuştur. Avrupai kültüre değer veren İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa (Topuzlu) ünlü Fransız tiyatro oyuncusu André Antoine'ı İstanbul davet ederek bir konservatuar kurulmasına ön ayak olmuştur. Kurulan bu kurum bir yandan tiyatro eğitimi diğer taraftan da müzik eğitimi vermiştir. (Özdemir Nutku, "*Dârülbeydi*", *TDVİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 515-516.)

Akıl ve Ruh Sağlığı hastanesinde hayata veda etmiştir.⁷¹¹ Yaşanan bunca olumsuzluğun meydana getirdiği ruhsal bunalım sonucunda morfine başladığı söylenebilir. İstanbul'da uyuşturucu maddelere ulaşmak oldukça kolaydı.

Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı hastanesinde uyuşturucu madde bağımlısı olarak ölen sanatçılardan bir diğeri de Ferdi Tayfur'dur. 1904 yılında Çanakkale'de dünyaya gelmiştir. Askeri Rüştîye'de eğitime başlar ancak bir süre sonra Berlin'e gider ve 1924 yılına kadar burada kalır. Berlin'de Mühendislik Fakültesi'nde öğrenciyken okulu bırakıp Türkiye'ye dönmüştür. Şark Demiryolları'nda memurluk görevinin yanında sinemaya merak salmış ve İstanbul'da bir filmde rol almıştı. Film çekimi esnasında Melek ile tanışır ve aynı yıl evlenir. Ferdi'nin sürekli dinç, enerjik olması ve uyumaması Melek'in dikkatini çekmiştir. Ferdi'nin kokainman bağımlısı olduğu anlaşılmıştır. Eşini de aynı şekilde kokaine istemeden de olsa alıştırmış böylece karıkoca kokainman bağımlısı olarak ölene kadar bu maddeyi kullanmışlardır. Melek 6 Aralık 1939'da Ferdi ise uyuşturucudan dolayı tedavi gördüğü Bakırköy'de 21 Mart 1958'de vefat etmiştir.⁷¹²

Afife Jale ve Ferdi-Melek çiftinin yanı sıra Dr. Rıza Nur'un⁷¹³ eşi İffet Nur Hanım da morfinmandı. İffet Nur Hanım'ın basit bir karın ağrısı çektiği ve bu ağrıyı gidermek için Rıza Nur'un eşine enjekte ettiği morfinden ötürü bağımlı olduğu bilinmektedir. Morfin yüzünden adeta ikisinin de hayatı alt üst olmuş ve sürekli

⁷¹¹Fahriye Dinçer, "Modernleşme Sürecinde Tiyatroda Kadın Kimliğinin Sorgulanması: Afife Jale Örneği", **Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar**, 33, (Ekim-2017), s. 93.

⁷¹²Soner Yalçın, **Siz Kimi Kandırıyorsunuz**, Doğan Kitap, İstanbul, 2019, s. 254-257.

⁷¹³Dr. Rıza Nur, 1878 yılında Sinop'ta dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Sinop'ta tamamlamış ardından İstanbul Soğukçeşme Askeri Rüştîyesi'nde eğitimine devam etmiş ve buradan mezun olmuştur. Ailesinin isteği üzerine Tıbbiye İdadisi'ne yazılmış ve 1895 yılında tamamladığı idadi eğitimini askeri tıbbiyede devam ettirerek 1901'de tabip yüzbaşı rütbesiyle bitirir. Ardından 1902'de Gülhane Hastanesi'nde tıp asistanı olarak atanır. 1903'te tabip kolağası, 1905'te Gülhane muallim muavinliği olmuş ve 1907'de cerrahi profesörlüğüne terfi edilir. 1908 yılında binbaşılığa yükselmiş ve aynı yıl Meclis-i Mebusan seçimlerine Sinop mebusu olarak meclise girmiştir. 31 Mart Olayı esnasında can güvenliğinin tehlikede olduğunu öne sürerek Atina'ya kaçmıştır. İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetinden dolayı profesörlüğü elinden alınmış ve kolağası rütbesine indirilmiştir. 1912 yılında başlayan Balkan Savaşı'nda İhtiyat Zabiti Doktor olarak görevlendirilmiştir. Aynı yıl Şehremaneti Morg Müessesesi 'nin müdürlüğüne atanır. Bekir Ağa Bölüğü'nde hapsedilmiş daha sonra yurtdışına sürgün edilmiştir. Cenevre, Nice, Köstence, Mısır'da bir süre bulunur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yurda dönen Rıza Nur, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ve 23 Nisan 1920 tarihinde de Ankara'da BMM'nde Sinop mebusu olarak seçilmiştir. Damat Ferit Paşa tarafından Milli Mücadele'yi desteklediği gerekçesiyle idama karar verilenlerden biri de Rıza Nur'dur. İcra Vekilleri Heyeti tarafından 3 Mayıs 1920 tarihinde Maarif Vekili olarak atanır. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in başkanlığında Moskova'ya giden heyetin içinde yer alır. 24 Aralık 1921 tarihinde Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili görevine getirilmiş ve bu görevi 1923 yılına kadar sürdürmüştür. 1923 Lozan Barış Konferansı'na İsmet İnönü ile birlikte delege olarak katılmıştır. 1926 yılına kadar Sinop'ta kalan Rıza Nur, Atatürk ve hükümetleriyle yaşadığı anlaşmazlıklardan ötürü ülkeyi terk eder. Atatürk'ün ölümüne kadar Paris ve Mısır'da yaşar ve Atatürk öldükten sonra yurda döner. 8 Eylül 1942 tarihinde İstanbul'da ölmüştür. Kabri Merkezefendi Mezarlığı'ndadır. (Turgut Özakman, **Dr. Rıza Nur Dosyası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 168.)

aralarında problemler yaşanmıştır. Rıza Nur, “Hayat ve Hatıratım” adlı anılarında karısının morfinle olan imtihanını ayrıntılarıyla yazmıştır: “Bizim Ankara’daki mahalle yerli ahalinin aristokrasi mahallesi. Bunlar, bizimki ile dost. Bunlarda bir adet var: Sabahları çay ziyafeti yapıyorlar. Avrupa’da ikindi üstü olan çay bunlarda sabahleyin. Sabahleyin kalkar kalkmaz, davetli hanımlar geliyor. Çay, pastırma, sucuk, kuru meyve, ilh... ne kadar abur cubur varsa ortaya konuyor. Yiyorlar. Bir defa gitti, ishale tutuldu. Müshil almasını bir düziye söyledim. Dinlemedi. Bilakis beş altı gün sonra yine böyle bir davete gitti. Bir gün sonra sancılandı. Morfin yaptık, ağrı geçti. Ankara’da buz yok. Ve lüzum da kalmadı. Fakat bu sefer ağrı geçtikten sonra da morfin şıngası istedi. Türlü huysuzluklar yaptı. Kavgaya ettik, olmadı. Beni canımdan bıktırdı. Dedi ki: “Tek uğursuzdur, çift olsun.” Evin içinde bir gün bir gecedir devam eden alt üstten kurtulmak için ve bir de maneviyatını tatmin için bir şırınga yaptım. Bizim hanım dindardır. Bundan çok memnunum. Yanında dinsizlikten hiç bahsetmem. Bilakis dindarlığı tavsiye ve teşvik ederim. Ancak pek supessteieuredir. Bu kadar hurafata inanan ve tatbik eden az gördüm. Lakin ertesi günü de çift uğursuzdur, hatırladım tek olsun, bir daha yap dedi. Bu sefer telaş ettim. Dedim “Bu kadın, morfini seviyor. Morfinman olacak” Akralarından Cemal Paşa’nın kızı Hadiye morfinman imiş. Galiba ona imrendi. Dedim. Şiddetle muhalefet ettim. Yine evde kıyamet koptu. Bağırıyor, çağırıyor, evdeki eşyayı alt üst ediyor. Gece de bana uyku uyutmadı. Zaten bu kadınla ben baş edemiyorum. Ne türlü sistem tuttumsa mümkün olmadı. Bir kavgaya, huysuzluğa başlıyor, ev cehennem oluyor. Ağlamalar, bağırımlar, ilh... müthiş. Nihayet bitsin diye dediğini yapıyorum, bitiyor. İşte daima beni bununla yeniyor. Fakat buna yenilmemek mümkünde değildir. Bir hafta dediğini yapmazsam evde bir hafta bela devam ediyor. Uyku da uyutmaz. Hadi bir morfin daha yaptım, sustu. Ağrısı birkaç gün geçti. “Yine ağrıyor” dedi. Baktım yuvarlanıyor. İnanmak istemedim. Temaruz, dedim, fakat ızdırabı öyle ki sahih olduğunda tereddüt edilemez. Sahi mi yalancı mı diye çok düşündüm. Tayini mümkün değil. Ağrı bir maddi muayene ile tayin edilebilir değil ki... Ağrıdan muzdarip olanın ızdırabını teskin etmeme de vicdansızlık. Morfini günde on iki santigrata kadar çıkardılar. Artık yemek de yemiyor. Bir raddeye geldi ki, bir yudum su da içse kusuyor.”⁷¹⁴

Necip Fazıl Kısakürek “Büyük Doğu” dergisinde 1 Ocak 1948 tarihli “Hapishane Notları” yazısında uyuşturucu madde yoksunluğunun yarattığı olumsuz

⁷¹⁴Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, IV, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 1336-1337.

tabloyu kaleme almıştır. Hapishanede uyuşturucu madde bulamayan bir mahkûmun krize girdiği okuyucuyla paylaşmıştır. Mahkûmun daha önce eroin bağımlısı olduğu anlaşılmaktadır. Hapishaneye girdikten sonra eroin bulamadığından yoksunluk belirtileri başlamış ve bu da kısa sürede krize neden olmuştur. Necip Fazıl Kısakürek bu örnek üzerinden uyuşturucu maddenin neden olduğu vehameti göstermiştir. Yazının devamında eroinin ne olduğu ve nasıl kullanıldığını ifade etmiştir. Eroin bulamayan birinin haleti ruhiyesini ve neler yapabileceğini vurgulamıştır. Necip Fazıl, bir mahkûmun şu sözü ile cümlelerini tamamlar: *“Bu eroin beyim, Allah kimseyi ona kaptırmaz, dünyanın en belalı alışkanlığıdır. İnsan ona bir kere alıştı mı, bir daha vazgeçemez. Keyfi meyfi var derlerse sakın inanmayın! Alışkanlığından başka hiçbir şeyi yok.”*⁷¹⁵

Doğan Nail’de *“Eroin”* başlıklı yazısında eroinin zararları ve neden olduğu toplumsal çürümeyi okuyucuyla paylaşma gereği hissetmiştir. Doğan Nail, her şeyden önce eroinin ne ve nasıl bir madde olduğunu açıklayarak başlamıştır. *“Evvela eroinin ne olduğunu anlatalım! Eminim ki, bu kelimeyi duyan herkes onun korkunç bir zehir olduğunu bilse de, ne olduğunu bilemez”* diyerek ardından şu tanımlamayı yapmıştır: *“Eroin insanda mevcut sıhhat muvazenesini bozan, sonra o muvazenenin muvakkaten iadesi için yine aynı zehire ihtiyaç gösteren, böylece alındıkça alınmaya mecbur olunan ve bu mecburiyet ölüme kadar devam eden, dünya zehirlerinin en yamanıdır.”*⁷¹⁶ Nail’in bir eroinmandan aktardığı şu ifade oldukça dikkat çekicidir: *“Beyim, insan bu zehire alıştıktan sonra, ordu kumandanı olsa da mal bulmasa, bir gram mal için ordusunu düşmana teslim edebilir.”* Eroinin hemen hemen her kesimden insan tarafından kullanıldığını dile getiren Nail, söz konusu maddenin giderek yayıldığı ve toplumsal bir sorun olarak yükseldiğini özellikle vurgulamıştır.⁷¹⁷ *“Salon”* dergisinde⁷¹⁸ Enes adlı yazarın *“Alkolik Kadınlar”* başlığı altında kaleme aldığı yazısında kadınlar arasında

⁷¹⁵Necip Fazıl Kısakürek, *“Hapishane Notları”*, **Büyük Doğu**, 1 Ocak 1948, s. 11.

⁷¹⁶Doğan Nail, *“Eroin”*, **Büyük Doğu**, 18 Kasım 1948, s. 14.

⁷¹⁷D. Nail, *“Eroin”*, s. 14.

⁷¹⁸Salon Dergisi, 1 Kasım 1947-1 Mayıs 1949 yılları arasında çıkmıştır. Ayın 1’i ile 15’i arasında çıkan edebi, magazin ve fantezi dergisidir. Dergide ağırlıklı olarak resim, fotoğraf, karikatür, reklam ve genel olarak magazin konularını içermektedir. Derginin hemen hemen bütün sayılarında kadın resimlerinin yer aldığı fotoğraf kareleri yer almaktadır. Derginin sahibi ve yazı işlerini yürüten Ramiz Gökçe’dir. Derginin yazar kadrosu şu şekildedir: Faruk Nafiz Çamlıbel, Refi Cevat Ulunay, Selim Sırrı Tarcan, Ercüment Ekrem Talu, Sabri Esat Siyavuşgil, Ertuğrul Şevket, Safiye Ayla, Bedia Ozan, Kemal Salih Sel, Ertuğrul Şevket, Selami İzzet Sedes, Salih Zeki Atay, Necmi Rıza Ahıskan, Dr. Şükrü Hasan Tiner, Cahit Uçuk, Vahdet Gültekin, Nevzat Tuzdil, Feridun Fazıl Tülbentçi, Münir Nurettin Selçuk, Dr. Feyzullah Doğruer, Vahdet Gültekin, Dr. Süheyl Ünver, Şemsettin Kutlu, Mevlut Baysal, Sermet Sami, Eşref Şefik, Leyla Soykut, Salih Keçeci, Neriman Esin, Arif Hanoğlu, Saliha Gürkan, Nedim Akçar, Zeyyad Selimoğlu.

madde kullanımının yaygınlığına dikkat çekilmek istenmiştir. Yazar karşılaştırma yaparak birtakım çıkarımlarda bulunmuştur. Erkek ve kadının madde kullanımını toplumsal bir bakış açısı ile kaleme almıştır. Yazar, kadınların madde bağımlılığını edep boyutu içerisinde incelemiş ve kadına yakışmaz davranışlar olarak nitelemiştir. Kaldı ki erkekler madde kullandığında normal karşılanırken kadınların hemen “yosma” olarak mimmendiğini de eklemiştir.⁷¹⁹ Yine ayrımcılığın yapıldığı yazarın şu ifadesinden anlaşılmaktadır: *“Doğrusunu söylemek lazım gelirse, eski erkekler yine talihli insanlarmış. Hayat arkadaşlarını, ilk defa gerdekte görürlermiş ama, “Acaba ayyaşına mı esrarkeşine mi, yoksa morfin müptelasına mı düşeceğim” diye korkuları da yokmuş. Kadın, alkol, esrar ve morfin maazallah birleşti mi, atom enerjisindeki nüve reaksiyonu gibi ortaya tehlikeli bir kuvvet çıkıyor. Cemiyetin temelini kökünden kemiren, kontrolü imkânsız, korkunç bir kuvvet.”*⁷²⁰ Görüldüğü üzere toplumsal çürüme dönemin eserlerine de yansımıştır. Dönemin yazarları toplumsal konulara ilgisiz kalmamış ve bunları işlemişlerdir.

II- Türkiye’de Kurulan İlk Yabancı Sermayeli Uyuşturucu Madde Fabrikaları

Yabancı sermaye konusunda yeni rejim her ne kadar çekimser davranırsa da savaşlardan dolayı oldukça yıpranmış ve harap olmuş ülkenin kalkınmasında yabancı sermayeye ihtiyaç duyulacağına bilincindeydi. Dolayısıyla Cumhuriyet’in ilk yıllarında yabancı sermaye karşıtlığı bir yana yabancı sermayeyi ülkeye çekmek ekonomik değişim için oldukça önemli görülmekteydi. Nitekim ülkeye çekilmek istenilen yabancı sermayeye karşı takınılacak tavırda mühim bir meseleydi. Bu durum Birinci Türkiye İktisat Kongresi’nde masaya yatırılmış ve kongrede başta Mustafa Kemal olmak üzere bütün yetkililer Türkiye’nin yabancı sermayeye ihtiyacı konusunda ortak payda da buluşmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi yabancı sermayelerin kendi ülkelerinin siyasi amaçlarına hizmet etmelerine müsaade edilmeyecekti. Burada temel esasa göre yabancı sermayelerin Türkiye’nin koyacağı kurallara uymak zorunda oldukları vurgulanmıştı.⁷²¹ Birinci İktisat Kongresi’nde alınan kararlar üzerine 1927’de uygulamaya konulan Sanayii Teşvik Kanunu ile Türkiye’de yatırım yapacak yabancı sermayedarlara vergi indirimi, arsa verilmesi ve gümrüksüz ithalata kadar birçok alanda

⁷¹⁹Enes, “Alkolik Kadınlar”, **Salon Dergisi**, 27, (Aralık-1948), s. 420.

⁷²⁰Enes, “Alkolik Kadınlar”, s. 420.

⁷²¹Asaf Özkan, “Milli Mücadele’den Sonra ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Yabancı Sermayeli Şirketlerde Türkçe Meselesi”, **Belleten**, LXXVIII/283, (Aralık-2014), s. 1136.

kolaylık sağlanmıştı. Görünürde Lozan Anlaşması'nın yirmi sekizinci maddesi ile kapitülasyonlara son verilmiş ancak anlaşmaya bağlı “*Ticaret Sözleşmesine*” göre Türkiye, Fransa, İngiltere, Japonya, İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan’a 1929 yılına kadar eski gümrük anlaşmasını uygulamak zorundaydı. Türkiye ancak 6 Ağustos 1929 tarihinde yeni gümrük düzenine geçebildi.⁷²²

Uyuşturucu maddelerin üretimi, kullanımı ve ticareti konusunda uluslararası anlamda 1909 yılında Şangay Konferansı ile önemli bir adım atılmıştı. Her ne kadar ABD bu konuda oldukça istekli olsa da diğer devletlerin ekonomik çıkarlarına zarar vereceğini ileri sürerek çekimser kalmaları nedeniyle konferansta istenilen sonuç elde edilememişti. Afyon, haşhaş, eroin ve morfin gibi maddelerin giderek yayılması ayrıca tehlike saçması dünyada endişeyle izlenmiştir. Şangay’dan sonra ABD’nin girişimleri ile Lahey Afyon Konferansları düzenlenmiş ancak bir önceki konferanstan farklı bir durum yaşanmamıştır. Bu konferanslara afyon ve haşhaş üretimi noktasında önemli bir konumda bulunan Osmanlı Devleti’nin davet edilmiş olmasına rağmen katılmaması doğrudan ekonomik durumla ilişkilendirilebilir. Çünkü Osmanlı Devleti afyon ve türevlerinden önemli bir kazanç elde etmekteydi. 1925 yılına gelindiğinde uyuşturucu madde kullanımının önünü almak için 11 Şubat 1925 tarihinde Birinci Cenevre Afyon Konferansı düzenlenmiş ve ardından sözleşme imzalanmıştır.⁷²³ Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti de çekimser bir tutum sergilemiş ve sözleşmeyi imzalamamıştır. Dünyada uyuşturucu madde üretimine büyük bir kısıtlama getirilmiş ve bu durum yabancı uyuşturucu madde üreticilerinin Türkiye’ye yönelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de 1926-1929 yılları arasında yabancı destekli üç tane eroin fabrikası kurulmuştur.

1- Oriental Products Company (OPC)

Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi (1925) gereği tıbbi ihtiyaçların giderilmesi haricinde Batı’daki büyük fabrikaların uyuşturucu madde üretimi önemli ölçüde sınırlandırılmıştı. Türkiye sözleşmeye imza koymadığı için adeta bir serbest bölgeye dönüşmüştü. Ayrıca dünyanın en kaliteli afyonları arasında gösterilen Türk afyonu pazarlarda rahatça satılmıştı. Eroin üretimi için hiçbir yasal kısıtlama yoktu. Bu durum dünyadaki büyük kaçakçılık şebekeleri için oldukça önemli bir fırsattı. İlk girişim 1926 yılının başlarında bir grup Japon girişimci tarafından Türk afyonunu işlemek için

⁷²²Mustafa Duman, Hasret Yağmur Aydın, “*İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesinin Ekonomi Politikası*”, **Fiscaoeconomia**, VII/Özel Sayı, (Ekim-2023), s. 169-170.

⁷²³Cenevre Afyon Konferansı bir sonraki bölümde detaylarıyla ele alınacağı için burada bahsedilmemiştir.

atılmıştır.⁷²⁴ Japonlar, kaliteli afyonu, ham madde olarak satmak yerine işlemeyi talep etmiş ve bundan afyon alkaloitleri ile sentetik ilaçların üretilmesi halinde daha fazla kazanç sağlanacağını belirtmişlerdi.⁷²⁵ Türk-Japon ilişkileri Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra büyük bir ivme kazanmıştı. Resmi ilişkilerin başlamasıyla 23 Mart 1925 tarihinde İstanbul'da Japonya Büyükelçiliği, 7 Temmuz 1925 tarihinde ise Tokyo'da Türkiye Büyükelçiliği açılmıştı. Karşılıklı ticari ilişkilerin gelişmesi için girişimler yapılmış ve aynı yıl Japonya'nın Osaka şehrinde Japon-Türk Ticaret Derneği kurulmuştu. Bu dönemde Türkiye'den Japonya'ya afyon, tütün, pamuk ihraç edilmiş ve karşılığında ise porselen, pamuklu dokuma ve sanayi ürünleri ithal edilmişti. 15 Haziran 1926 tarihinde Tokyo'da Japon-Türk Dostluk Derneği kurulmuştu.⁷²⁶ İkili ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmeler üzerine Japonlar, afyonu işletmek amacıyla bir fabrikanın kurulmasını teklif etmişlerdi. Görüşmelerden sonra Japon girişimcilerin teklifi hükümet tarafından kabul edilmiş ve 1926 yılında Oriental Products Company adı verilen şirket böylece kurulmuştu. Devi Mays'a göre 1925 Cenevre Sözleşmesi'nden sonra Fransa'daki fabrikaların kapanması üzerine afyon rafinerisinin merkezini doğuya kaydırıldı. Hedefte Akdeniz'den Türkiye, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın bereketli haşhaş tarlalarına yayılmaktı. Burada afyon döviz piyasasında satılmaya devam edildi ve yeni fabrikaların açılması sağlandı. Mays, Japonlar tarafından açılan fabrikanın yatırımcılarının Paris'te fabrikaları kapatılan finansörler tarafından sağlandığını vurgulamıştı.⁷²⁷ Uyuşturucu fabrikası, harap bir halde bulunan Taksim Mecidiye Kışlası'nın bir bölümünde faaliyete geçti.⁷²⁸ Söz konusu şirketin kurulması yaklaşık olarak 10 bin sterline mal olmuş ve şirketin: Japon uyruklu Hite Sagan ve Türk vatandaşı Hosep Galenyan adında iki ortağı vardı. Bunlar haricinde kurulan fabrikanın Japon ortaklarının o dönemin tanınmış uyuşturucu mafyası Lucky Luciano⁷²⁹ ile

⁷²⁴ Suat Parlar, **Kirli İşler İmparatorluğu**, Mephisto Yayınları, İstanbul, 2006, s. 94.

⁷²⁵ Cengin Erdiç, **Overdose Türkiye: Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 54.

⁷²⁶ Mustafa Özyürek, *"Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Japonya İlişkileri Çerçevesinde Japon Prensi Takamatsu'nun Türkiye Ziyareti"*, **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, V/2, (Aralık-2016), s. 19.

⁷²⁷ D. Mays, *"Becoming Illegal: Sephardi Jews In The Opiates Trade"*, p. 17.

⁷²⁸ Coşkun Şen, *"Tarihte Eyüp Eroin Fabrikası"*, **Haber Eyüp**, 1 Nisan 2021, https://www.habereyup.com/tarihte-eyup-eroin-fabrikasi_12289m.html, (E.T. : 17.02.2024).

⁷²⁹ Salvatore Luciano, 1897 yılında Sicilya'nın Lercara Fridd kasabasında dünyaya gelmiştir. Daha dokuz yaşında maden ocağında çalışmaya başlamış ancak çok fazla para kazanmak ve zengin olmak için ABD'ye göç etmiştir. İlkokulu birkaç yıl okuduktan sonra bırakarak okul hayatını sonlandırmıştır. Geçimini at yarışları ile sağlamaya çalışmış ve giderek para kazanmaya başlamıştır. 1930 yılında ABD'de yasadışı işlere karışmış ve mafya liderlerine takılmıştır. On yıl içinde Amerika'nın tanınmış mafyası olmuş ve işlerini yürütmek amacıyla bürokrasiden, emniyetten adliye kadar birçok ünlü avuçlarına almıştır. Kazancının büyük bir kısmını, beyaz kadın ticaretinden elde etmiş ve kadınların kendisine daha

bağlantıları olduğu daha sonra anlaşılmıştı.⁷³⁰ İlk kurulduğunda ayda 20-25 kilo morfin ile eroin üreten fabrika daha sonra kapasitesini giderek arttırmıştı. Aynı zamanda daha hızlı ve kaliteli mal üretmek amacıyla modern araç-gereçlerin temini sağlanmış ayrıca Japonlar tarafından iyi yetiştirilmiş yirmi beş kalifiye işçi bu fabrikada çalışmaktaydı. Ayda 20-25 kasa bu da yaklaşık olarak 1560-1950 kg afyonun işletilerek ortalama 200 kilo eroin ve morfinin üretimi demekti.⁷³¹ Fabrikanın ürettiği eroin, kısa süre içinde tüm İstanbul'da satılmaya başladı. Aynı zamanda yerli alıcıların yanı sıra dışarıya da eroin ihraç ediyordu.⁷³² Mazhar Osman, Japonların açmış olduğu eroin fabrikasının ülkeye verdiği zararı ilk günlerinden itibaren fark etmiş ve bu konuda 1928 yılında *“Japon kıyafetindeki bir şeytan karşımıza çıktı”* diyerek tepkisini göstermiştir. Dahası Ruh ve Sinir Hastanesi'nde çalışırken yanına uğrayan çoğu uyuşturucu bağımlısının Japon eroin fabrikasının çalışanları olduğunu kaydetmiştir. Mazhar Osman'ın tedavi ettiği bireyleri ve gözlemlerini aktardığı *“Keyif Veren Zehirler”* adlı kitabında o günlere dair şu notu düşmüştür: *“İlk heroinmanlar bana Japon fabrikasından geliyordu. Fabrikaya sapasağlam giren bu Türk ameleler yaparken koklamaya mecbur kaldıkları heroin tozu yüzünden yemeden içmeden kesiliyor, gündün güne zayıflıyor, ayakta duramayacak hale geliyor, valeryana düşkün kediler gibi mutlaka o kokuyu arıyor ve en sonunda da patron ‘sen hastasın’ diye on para tazminat vermeksizin suyu sıkılmış limon gibi kapı dışarı atıyordu. İlk zamanlar bu gençlerin günahına giriyordum. Mutlak şırıngasına alıştınız, yahut içeriden alıyorsunuz diyordum. Bu habisin tozu havaya karışacak da keyf verecek, insanı zehirleyecek... Hatıra gelmez bir ihtimaldi. Yüzlerce heroinman gördük. 18 ile 25 yaş arasında, üst baş bitmiş, vücutları erimiş, ceplerindeki son metelikte sarf edilmiş bir takım fakir delikanlılar.”*⁷³³ Bu tehlikenin farkına varan sadece Mazhar Osman değildi aynı zamanda o sıralarda Şişli Fransız Hastanesi'nde Akıl ve Ruh Sağlığı uzmanı Dr. Hüseyin Kenan'da benzer sitemde bulunmuştur: *“Birkaç sene evvelisi Taksim'de kurulan bir Japon fabrikası sayesinde bu zehir bugün pek çok genci mahveden, berbat eden bir iptila şeklinde memleketin genç, orta, ihtiyar*

çok bağlanması amacıyla uyuşturucu maddelere alıştırmıştır. Bunu uygulayan Luciano, bir süre sonra kadınların eroinman olmasına neden olmuş ve kadınlar eroin bulmak için ondan ayrılmaz olmuşlardı. Bu şekilde ABD'de eroin kullanımı giderek artmış ve bu da kaçakçılığı tetiklemiştir. Luciano afyon ya da baz morfin sağlamak amacıyla kaçakçılık şebekesini, Yakın Doğu ülkeleri ve Türkiye'ye kadar genişletmiştir. Türkiye'den elde edilen hammaddeyi işlemek için Lübnan'da laboratuvarlar kurdurmuştur. (Ö. Köknal, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Maddeler Sorunu*, s. 413-414.)

⁷³⁰ “Türkiye’de Resmi Eroin Fabrikalarının Tarihçesi”, **Habererk**, 8 Haziran 2023, <https://www.habererk.com/turkiyede-eroinin-tarihcesi>, (E.T. : 18.02.2024).

⁷³¹ C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 54.

⁷³² S. Parlar, **Kirli İşler İmparatorluğu**, s. 94.

⁷³³ Mazhar Osman, **Keyif Veren Zehirler**, Kader Matbaası, İstanbul, 1934, s. 182.

hatta çocuk yaşında birçok insanlarda ve her sınıfı içtimaiye mensup zavallılarda görülmektedir. Bunlar arasında düzgün iradeli, bir işte teferrüt etmiş, hayatını bir işe hasretmiş kimse yoktur; olanlar da bu zıkkımın yüzünden az bir zamanda serseri olmaktadır.”⁷³⁴ Bütün bunlara rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesi adına 1928 yılında Japon Osaka Ticaret Odası, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı’nın desteğiyle “İstanbul’da Japonya Ticaret Müzesi”ni kurdu. Bu müzenin ticareti teşvik etmek amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Karaköy Galata Köprüsü civarında kurulan müzenin dört kat ve on showroomdan oluştuğu ayrıca İstanbul’da yerleşik Japon personelinin de çalıştığı kaydedilmiştir.⁷³⁵

Nitekim Japonların uyuşturucu madde işine girişmeleri Çin’e karşı yapılan bir hamleydi. Japonlarla hemen birlikte afyon fiyatında bir düşüş yaşanmış ve 1929’da eroinin kilosu 60 altına kadar inmiştir. Hâlbuki daha önce bu fiyatın iki katı ile satılmaktaydı. Bu gelişme üzerine Çin’de morfin, eroin kıtlığı yaşanmış ve Fransa’dan her ay 400 ile 600 kilo arasında gönderilen uyuşturucu maddelerin aniden kesilmesi beraberinde Çin’de piyasayı allak bullak etmişti. Türkiye, İstanbul’da açılan eroin fabrikalarından istifade ederek Çin’e her ay 1200 ile 1500 kilo morfin ve eroin göndermeye başlamıştır. Zira bu durum Çin’de fabrikalar açılmasına ve fabrikaların yerli afyon kullanmasına yol açmıştı.⁷³⁶ Tam bu esnada 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nden kaynaklı ihracatta büyük bir gerileme yaşanmış ve bu da dış ticaret açığını iki katına çıkarmıştı. Bu bağlamda Japonlar tarafından açılan uyuşturucu madde fabrikasından sonra yeni kurulacak olan fabrikalar da dış ticaret açığının baskısı altında kurulmuştu.⁷³⁷

Uluslararası baskılar ve Türkiye’nin uyuşturucu maddelerle anılması üzerine 1927 yılında büyük bir sermaye ile kurulan Japon uyuşturucu madde fabrikası OPC’nin kapanmasına neden olmuştur. Kapanan Japon fabrikasının alatleri Eyüp’te kurulacak olan Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye (ETKİM) uyuşturucu madde fabrikasına devredilmiştir.

⁷³⁴Hüseyin Kenan, **Toksikomani (Keyf Veren Zehirlerin Tiryakiliği)**, Sıhhat Almanacağı, Kader Matbaası, İstanbul, 1934, s. 446.

⁷³⁵Nobou Misawa, “*Japanese Commercial Museum In İstanbul (1928-1937)*”, **Annals of Japan Association for Middle East Studies**, II/23, (January-2008), p. 240.

⁷³⁶**Vakit**, 21 Nisan 1933, s. 6.

⁷³⁷C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 55.

2- Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye (ETKİM)

Uyuşturucu fabrikası olan Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye (ETKİM) 1929 yılı Mayıs ayında Eyüp'ün Bahariye semtinde kurulan ikinci girişimdi. Bu fabrikada Yahudilerin, Levantenlerin, Rum iş adamlarının, Belçikalı sermaye gruplarının ortaklıkları bulunmaktaydı. Nitekim bu fabrikalar yüzünden Türkiye, Batı dünyasında uyuşturucu madde üreticisi ve kaçakçılığı konusunda büyük bir ambargo ve karşı kampanya ile karşılaşmıştı.⁷³⁸ 1927 yılında kapatılan Japon firması OPC'nin bütün araç-gereçleri yeni kurulan bu fabrikaya taşınmış ve adı geçen şirketin sahibi ise Nesim Taranto⁷³⁹ ile ortaklarıydı.⁷⁴⁰

ETKİM, uzun bir süre boyunca afyon ticareti ile uğraşan Yahudi bir aile olan Tarantoların girişimiydi. Taranto ailesi çok farklı iş alanlarında faaliyet göstermesine rağmen afyon gibi büyük kazanç sağlayan uyuşturucu maddelerle de uğraşmaktaydı. Bu bağlamda İzmirli Tarantoların bazıları, 1800'lü yıllardan 1931'e kadar geçimlerini afyon ticaretinin teftişinden elde etmişlerdi. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde afyon ticareti müfettişleri Bochor Taranto, İshak Abulafia olup yardımcıları Bochor'un oğlu Nissim ve Haim Gabay'dı. Bunlar, alıcılar adına teftişte bulunmakta afyonun rengini, görünümünü, ağırlığını ve kokusunu değerlendirmekte ayrıca afyonu kalitesine göre tasnif etmekteydi. Uyuşturucu madde işi giderek ailenin mesleği haline gelmiş ve babadan oğula sürmüştür. 1929 yılında açılan bu fabrikanın Nissim Taranto'nun çocukları Leon ve Richard Taranto tarafından işletildiği bilinmektedir. Yüz bin Türk lirasıyla kurulan söz konusu fabrika, uluslararası bağlantılara da sahip olmuştur. Taranto ailesinin yüzyıllar boyunca İzmir'in tanınmış Levanten ailelerinden Edwin Whittoll'ların şirketiyle bağlantılarının olduğu da anlaşılmaktadır. Bu bağlantı Nissim

⁷³⁸Kültegin Ögel, **Bağımlılık Asla Sadece Bağımlılık Değildir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 13.

⁷³⁹Taranto ailesinin geçmişi 12.-13. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Oldukça köklü bir geçmişe sahip olan aile, yüzyıllardır varlığını korumaktadır. Soylarının Orta Çağ'ın en önemli Yahudi düşünürü Maimonides'e (1135-1204) uzandığı bilinmektedir. 17. yüzyılın başlarında dünyanın farklı yerlerine göç eden aile, Osmanlı toprağına da yerleşmeye başlar. İzmir'e yerleşen Taranto ailesinin kayıtlarına ancak 1841 yılında ulaşıldığı belirtilmiş ve Taranto soyadını taşıyan kırk ailenin varlığının tespit edildiği kaydedilmiştir. Her ne kadar 1600 yılının başlarında İzmir'de büyük yangınlar ve farklı durumlardan ötürü aileye ait belgelerin yok olduğu ileri sürülse de 1841-1922 yılları arasındaki arşiv belgelerinin Yahudi tarihine ışık tuttuğu yazılmıştır. İzmir'den İstanbul'a dayanan bir ailenin yaşam serüveni söz konusu olmuştur. Kaldı ki arşiv kayıtlarının hem Türkiye hem de İsrail tarafından muhafaza edildiği ifade edilmiştir. Taranto ailesi tarih boyunca fes üretimi, bankerlik, afyon madde ticareti gibi önemli işlerle uğraşmışlardır. Ailenin günümüzde dünyanın hemen hemen her yerinde üyelerinin bulunduğu ve bunların Sefarad Yahudileri olduğu bilinmektedir. Türkiye'de de halen ailenin üyeleri yaşamaktadır ve çoğu ticaretle geçimini sağlamaktadır. Bir zamanlar Türkiye'de kurulan eroin fabrikalarının hem işletmecisi hem de ortakları Taranto ailesinden olmuştur. ("*Taranto Ailesi ve Yasal Afyon Ticareti*", **Şalom Dergi**, XXV, (Temmuz-Ağustos 2013), s. 64-74.)

⁷⁴⁰A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 105.

Taranto'nun oğlu Leon Taranto'nun I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'dan ayrılarak Selanik'e gitmesi ve burada merkezi İstanbul'da bulunan Whittoll adındaki İngiliz ticarethanesi idarecilerinden Edwin Whittoll ile tanışmasıyla başlamıştır.⁷⁴¹ Bunun yanı sıra Comptoir Central Des Produits Chimiques and Pharmatiques of Paris adlı Fransız şirketinin de ETKİM'de hissesi bulunmaktaydı. Fabrika bünyesinde otuz, otuzbeş işçi çalışmaktaydı ve 60 okkalık kasalardan ayda ortalama 100 kasa bu da 7700 kg afyonun işlenmesi demektir. Ayrıca aylık bazda ise yaklaşık 800-1000 kilo afyon türevi olan maddeler -morfin ve eroin- üretilmekteydi.⁷⁴² Osmanlı Devleti'nde Hariciye Nezareti'nde memur olan İsaac Taranto eroin fabrikasında önemli bir etkiye sahipti. Nissim Taranto'nun oğlu ve İsaac Taranto'nun yeğeni Leon Taranto, Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticileriyle yakın ilişki içerisindeydi. Hatta Leon Taranto ve ETKİM fabrikası, Cumhuriyet gazetesi editörü ve başyazarı Yunus Nadi'nin de tam desteğine sahipti.⁷⁴³ Her ne kadar başta ham afyonun üretilmesi amacıyla laboratuvar ve fabrikaların açılması masum görülse de ilerleyen süreçte eroin ile morfin gibi tehlikeli maddelerin üretilmesi evvela ABD daha sonrasında Avrupa devletleri olmak üzere dünya kamuoyunun tepkisini çekmekte gecikmemiştir.

1931 yılına gelindiğinde Türkiye'nin uluslararası uyuşturucu maddelere yönelik kısıtlama girişimlerini onaylaması üzerine Nissim Taranto, morfin ve eroinle yakalanarak tutuklanmıştı.⁷⁴⁴ Bu gelişmeden sonra 15 Aralık 1931'de ETKİM kapatılmıştır.

3- Türk Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyeviye (TETKAŞ)

TETKAŞ, 12 Aralık 1929 tarihinde hükümet kararnamesi ile kurulmuş olan üçüncü eroin fabrikasıdır. Kuzguncuk'ta kurulan fabrika Fransızca isminden dolayı "SICO" olarak anılmış ve 100 bin lira sermaye ile faaliyetine başlamıştır. Şirketin yönetiminde ise oldukça ilginç isimlerin yer aldığı söylenebilir. İsmail Hakkı, Kırkor ve Kevork Çürükçüyan kardeşler, Hasan Bey (Saka)⁷⁴⁵, Paul Michelaera (İsveç), Maurice

⁷⁴¹Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik**, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, s. 48.

⁷⁴²C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 55.

⁷⁴³Nesrin Ada, **Küresel Dünyada Sosyal Bilimler: Sanat, Toplum Devlet ve Yönetişim**, Emek Kitap, İstanbul, 2021, s. 132.

⁷⁴⁴**Şalom Dergi**, s. 71-72.

⁷⁴⁵Hasan Hüsnü Saka, Trabzon'da 1886 yılında dünyaya gelmiştir. Saka oğulları ailesinden Hafız Yunus Efendi'nin oğluna Saka, ilk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamlamıştır. Liseyi okumak için İstanbul'a gitmiş ve burada Mercan İdadisi'nden mezun olmuştur. 1908'de Mülkiye Mektebini bitirmiş ardından Divan-ı Muhasebat'ta çalışmaya başlamıştır. 1908'de Fransa'ya öğrenim görmek için gönderilmiştir. 1912 yılında Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olduktan sonra yurda döner. Mülkiye

Lapine (Meksika) ve Adiren Biliotti (Fransız) gibi hem Türk hem de yabancı kişilerin ortaklığıyla işe başlamıştır.⁷⁴⁶ Taranto ailesinin tanınmış ismi Nissim Taranto, güçlü ilişkileri sayesinde bu fabrikayı devralıp, resmi afyon inhisarına sahip olmak için girişimlerde bulunmuştur. Nissim Taranto'nun Ankara'daki gücü Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar uzanmaktadır. Milli Mücadele döneminde İstanbul'dan Ankara'ya kaçak yollarla gönderilen silahların taşımacılığını gerçekleştiren isimdir.⁷⁴⁷ Hatta bir ara Cumhuriyet gazetesinin sahibi Yunus Nadi'nin de adı fabrikanın yönetim kurulu başkanlığı için düşünülmüştür. Cengiz Erdinç'e göre fabrikanın yönetim kurulu başkanı TBMM Başkanvekili olan Hasan Bey (Saka) idi. 1931'de Belçikalıların ve Adiren Biliotti'nin Türkiye İş Bankası'nın da ortak olduğu birçok girişimde yer aldığı ileri sürülmektedir. İş Bankası Cumhuriyet'in ilk yıllarında bürokrasi ile sermaye grupları arasındaki ilişkileri düzenleyerek çıkar sağlayan bürokrat ya da siyasetçilerin adeta ortak buluşma noktası olmuştur. İş Bankası aracılığıyla sermaye çevrelerinin istekleri ekonomi politikaları haline gelmiştir. Banka bir baskı politikası uygulamış ve bu baskı grubunda bankayı temsil eden etkili kişileri tanımlamak için “*Aferist*” kavramı kullanılmıştı. Yine İş Bankası grubunun bankayı çıkarları doğrultusunda yönlendirdiği ve maddi kazanç sağlamak amacıyla kullandıkları Falih Rıfkı Atay tarafından eleştirilmiştir.⁷⁴⁸ Yunus Nadi'nin hem Taranto ailesi hem de Belçikalılarla ilişkisi çok öncesine uzanmaktaydı. Türkiye Kibrit İnhisarı Anonim Şirketi'nin⁷⁴⁹ ortağı olan bazı

Mektebi'nde İktisat ve Maliye derslerine girmiştir. 1915 yılında Maliye Nezareti Varidat Umum Müdürlüğü'ne atanmıştır. 1916'da Eskişehir Bölge İktisat Genel Müdürü olarak atanır ve 1918'de de Mülkiye'de İktisat öğretmenliği olur. 1921'de BMM'nin I. Dönemi'nde Trabzon mebusu olarak meclise girer. Böylece siyasi hayata atılmış olur. 19 Mayıs 1921 tarihinde Maliye Bakanlığı görevini 22 Nisan 1922 tarihine kadar sürdürür. 30 Ekim 1923 tarihinde İsmet Paşa Hükümeti kabinesine İktisat Vekili olarak görevlendirilmiştir. Lozan Antlaşması'nda İsmet Paşa ile birlikte delege olarak Türkiye'yi temsil etmiştir. 6 Mart 1924 tarihinde 2. İsmet Paşa Kabinesi'nde Ticaret Vekilliği'ne getirilmiştir. 3 Mart 1925 tarihinde de Maliye Vekilliği'ne tekrar seçilmiştir. 1 Kasım 1926 tarihinde TBMM Başkan Vekili olarak seçilmiştir. Balkan Dostluk Derneği başkanlığında bulunmuş ve 1934 yılında İstanbul'da toplanan Parlamentolar Konferansı'nda başkanlık vazifesini yerine getirmiştir. 1 Mart 1935 tarihinde tekrar Başkan Vekili olarak görevlendirilmiştir. 13 Eylül 1944 tarihinde II. Saraçoğlu Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiş ve Recep Peker Kabinesi'nde de aynı görevi sürdürmüştür. Bu görevi 9 Eylül 1947 tarihinde Kabinenin istifasıyla son bulmuştur. 10 Eylül 1947 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Başbakanı olarak seçilmiş bu görevi 10 Haziran 1948 tarihine kadar yürütmüştür. 29 Temmuz 1960 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Zincirlikuyu Mezarlığı'ndandır. (Atilla Alp Bölükbaşı, Veysel Usta, **Akçaabatlı Bir Başkan Hasan Hüsnü Saka**, Akçaabat Belediyesi Yayınları, Trabzon, 2016, s. 144.)

⁷⁴⁶C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 56.

⁷⁴⁷Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s. 496.

⁷⁴⁸Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 495.

⁷⁴⁹Kibrit fabrikası Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Fransız sermayeli “*Osmanlı Kibritleri Anonim Şirketi*” tarafından 1893 yılında İstanbul Küçükçekmece'de atılmıştır. 1897'de üretime geçen fabrika bir süre sonra kapanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise ilk girişim 1922'de Kırıkkale Keskin'de özel girişim tarafından kurulmuş olan fabrikadır. Burada üretilen ilk kibritler 1923 yılında satışa sunulmuştur.

Belçikalı sermayecilerin hisselerini Yunus Nadi temsil etmekteydi ve aynı zamanda adı geçen şirketin yönetim kurulu başkanıydı. Kuzguncuk'taki eroin fabrikasında büyük etkileri olan Belçikalı uyuşturucu madde kaçakçıları ve sermayecileriyle Yunus Nadi'nin dışında Celal Bayar, Hasan Saka gibi önemli isimlerin derin ilişkileri olduğu öne sürülmekteydi. Dahası 3 Temmuz 1932'te Belçika'da düzenlenen güzellik yarışması ve Türkiye'den katılan Keriman Halis'in⁷⁵⁰ “*Dünya Güzeli*” seçilmesindeki gizem İstanbul eroin fabrikasını kontrol eden Belçikalılara bağlanmıştı. Cengiz Erdinç'e göre güzellik yarışmasında Türkiye'nin kazanması uyuşturucu ağının ardındaki gücün etkisiyle elde edilmiştir.⁷⁵¹ Oriental Products Company (OPC), Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye (ETKİM), Türk Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyeviye (TETKAŞ) fabrikaları içerisinde en büyük kapasiteye sahip olan Kuzguncuk'taki TETKAŞ fabrikasının Fransız teknisyenlerle birlikte altmış işçisi bulunmaktaydı ve ayda yüz elli kasa afyon üretilmekteydi. Bu da 11500 kg uyuşturucu madde üretimi demekti. Öte yandan ayda ortalama 2 ton eroin ve morfin üretim kapasitesine sahip olan fabrikada 800-1000 kilo arasında eroin ve morfin üretilmekteydi. Söz konusu uyuşturucu maddeler dışında papaverin, kodein gibi hammadde ile sentetik ürünlerinde üretimi gerçekleştirilmekteydi.⁷⁵² Hasan Bey (Saka), Cumhuriyet tarihinin önemli bürokratlarından birçoğu gibi şirketin hissedarı hatta yönetim kurulunda yer aldığı iddia

Olumsuz şartlardan dolayı 1924'te kibrit tekel altına alınmış ve Kırıkkale'deki fabrikanın da faaliyetine son verilmiştir. 1924'teki kibrit yapımı, ithalatı ve satışı İnhisar Umum Müdürlüğü'ne verilmiş ve daha sonrasında ihaleye çıkarılmıştır. Aynı yılın sonlarında çıkan ihaleyi Belçikalı Societe Generale Allumettiere et Forestiere Şirketi kazanmış ve 25 yıllığına devredilmiştir. 1925 yılına gelindiğinde Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi böyle kurulmuştur. (A. Eryaman, “*Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki İnhisar Uygulamalarına Bir Örnek: Kibrit İnhisarı (1924-1943)*” s. 179-216.) Şirketin idarecileri ve hissedarları arasında (200 hisse) İsmet İnönü, (80 hisse) Celal Bayar ve (80 hisse) Yunus Nadi gibi dönemin önemli simaları yer almaktaydı. (Mutlu Kaya, Cevdet Yılmaz, “*Sanayiye Yer Seçimini Etkileyen Faktörlere Bir Örnek: Türkiye Kibrit İnhisarı ve Sinop Kibrit Fabrikası*”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, XXI/35, (Şubat-2016), s. 107-130.)

⁷⁵⁰Keriman Halis Ece, Türkiye'nin ilk “Dünya Güzeli” kraliçesidir. 16 Şubat 1913 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Dedesi dönemin padişahı Abdülaziz'in başmabeyncisidir. Kafkas kökenli olduğu bilinmektedir. Ailesinde opera sanatçısı, bestekâr ve futbolcu gibi önemli isimler vardır. Daha küçük yaşlarda Fransızca ve piyano çalmayı öğrenmiştir. Lise eğitimini İstanbul'da Fevziye mektebinde tamamlamıştır. Lise yıllarında babası ile katıldığı Galatasaray Balosu'nda Cumhuriyet gazetesinin düzenlediği yarışmaya katılması konusunda teklif almasına rağmen kabul etmemiştir. Nihayet yine Cumhuriyet gazetesinin 1929 yılından itibaren düzenlediği güzellik yarışmalarında 1929'da Feriha Tevfik Hanım, 1930'da Mübeccel Namık Hanım ve 1931 yılında ise Naşide Saffet Hanım Türkiye güzeli seçilmişlerdir. 1932'de Belçika'da yapılacak güzellik yarışmasına Türkiye de davet edilmiştir. 31 Temmuz 1932 tarihinde Belçika'nın Spa şehrinde yapılan güzellik yarışmasına 28 ülkeden güzeller çağırılmıştır. Yarışmada en çok puan alan Keriman Halis Türkiye güzeli olarak jüri tarafından seçilerek ilan edilmiştir. 28 Ocak 2012 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Feriköy Mezarlığı'ndadır. (Ümmügülsüm Candegir, “*Keriman Halis Ece (1913-2012)*” **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/keriman-halis-ece-1913-2012/>, (E. T.: 17.03.2024).

⁷⁵¹C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 113.

⁷⁵²Ümit Uzbay, “*Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı ve Politikaları Üzerine Cengiz Erdinç'le Söyleştik*”, **Kerebiç Dergisi**, 31, (2011), s. 7.

edilmekteydi. Şirketin bir diğer ortağı olan Fransız vatandaşı Biliotti İstanbul'da avukatlık mesleğini icra ederken aynı zamanda eroin fabrikası gibi daha on altı şirkette kurucu, ortak ya da yönetim kurulunda yer almaktaydı. Bütün bunların yanı sıra Paris'te bulunan “*The Oriental Industrial Monopolies*” şirketinin işlerini de idare etmekteydi. Biliotti, sadece SİCO'nun değil aynı zamanda bu gibi işlerle uğraşan birçok kuruluşun işleyişinden sorumluydu.⁷⁵³

Hasan Bey'in (Saka) söz konusu fabrikaya hem ortak oluşu hem de yönetim kurulunda yer alması oldukça manidardır. 1933 yılına kadar uyuşturucu madde üretimi, ihracatı ve ithalatının yapılması aslında bu dönemde siyaset-sermaye ilişkisinin son derece geniş bir çerçevede meydana geldiğinin benzersiz bir örneğini teşkil etmiştir.⁷⁵⁴ Öte yandan 1931 yılında toplanılan uluslararası İkinci Cenevre Afyon Konferansı'na Türkiye'yi temsilen Hasan Bey (Saka) katılmıştır.⁷⁵⁵

Oldukça kazançlı bir ürün olan afyon ticareti çoğu kişinin ilgisini bu alana çekmiş ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'ne üretim için birçok girişimci başvurmuştur. Örneğin İstanbul Paşabahçe'de uyuşturucu madde üretimi gerçekleştirmek amacıyla bir fabrika kuruluşu için girişimlerde bulunulmuştur. İzmir'de de bir fabrikanın açılması için gerekli hazırlıklar yapılmış ve üretim araç-gereçleri dahi sipariş edilmişti.⁷⁵⁶ Türkiye'nin uyuşturucu madde üretimi ve kaçakçılığı ile suçlanması temkinli hareket etmesine neden olmuştur.

Mazhar Osman'a göre “*hükümetin de üç beş kuruş fayda temin ettiği*”⁷⁵⁷ üç fabrikanın yıllık cirosunun en az 10-15 milyon lira dolaylarında olduğu iddia edilmekteydi. Bu yüksek gelir hem yerli hem de yabancı sermaye girişimcilerinin iştahını kabartmaktaydı. Büyük bir kazanç kapısı olarak görülen uyuşturucu maddeleri üretmek amacıyla ardı ardına şirketler kurulmuş ve bu yönde hükümete fabrika kurmak için dilekçeler verilmişti.⁷⁵⁸ TETKAŞ, 1931 yılından itibaren uyuşturucu madde üretimini bir kenara bırakarak Türk sermayesine geçmiş ve nişasta üretimi ile 1970'li yıllara kadar çalışmalarını yürütmüştür.⁷⁵⁹ Söz konusu fabrikayı dönemin önde gelen

⁷⁵³Ahmet Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 186.

⁷⁵⁴Ebubekir Ayan, “*Tek Parti Döneminde Sınai Kalkınma Politikalarının Gelişimi: Ekonomi-Politik Bir İnceleme*”, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, XVIII/12, (Kasım-2017), s. 288.

⁷⁵⁵Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1931, s. 1, 2.

⁷⁵⁶C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 56.

⁷⁵⁷Mazhar Osman Usman, “*Heroin Tiryakileri*”, İstanbul Seririyatı, XII/8, (1930), s. 158.

⁷⁵⁸Nebil Özgentürk, **Sanayinin Sonsuz Işığında İstanbul Sanayi Tarihi**, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, İstanbul, 2017, s. 66.

⁷⁵⁹A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu ve Tarihi**, s. 105.

politikacıların ve Levantenlerin hissedar olduğu Şark Merkez Ecza Şirketi desteklemekteydi. Drouerie Centrale D'Orient adlı İngiliz firamasının mallarını satın almak için Edwin Pears ile Münir Bey tarafından Şark Merkez Ecza Şirketi teşkil edilmişti. Şark Merkez Ecza Şirketi, tıbbi ilaç üretimi yapıyordu ve bu şirket için uyuşturucu maddeler önemliydi. Sermayesi kuruluşunda 200 bin lira iken 1929'da 300 bin lirayı bulmuştu. Bu tarihlerde şirket idaresinde Aziz Fikret Bey, İzzet Salih Bey, Münir Bey, Billiotti, J. Salingard, Adil Bey, Hamdi Bey, J. Lafontaine, H. E. Lafontaine, A. Dimitrelli, S. Reboul, Ayadensi Efendi ve son olarak dünyanın tanınmış büyük afyon kaçakçısı Eliopulos kardeşler yer almaktaydı. Eliopulos kardeşlerin aynı zamanda uluslararası uyuşturucu mafyası ile bağlantıları da vardı ve söz konusu maddelerin yasadışı pazarının önemli bir ayağını temsil etmekteydi.⁷⁶⁰

Türkiye'de üretilen uyuşturucu maddeler kaçak yollarla ABD ve Avrupa'ya taşınıyordu. "Son Posta" gazetesinin 10 Mayıs 1932 tarihli haberine göre TETKAŞ fabrikasında çalışan Abu İzak isminde birinin eroin sattığı tespit edilmiştir. Bu eroinlerin satışı Amerikalı olduğu öne sürülen Luka adındaki bir kaçakçının aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Amerikan gizli servisinden Türkiye'ye gelen bir telgrafta Luka'nın hem eroin hem de pasaport kaçakçısı olduğu bildirilmiştir. Eroini yurtdışına kaçırmak için özel kutular hazırlayan Luka, uyuşturucuyu Taksim'de oturan Madam Luiza'nın evinde saklamıştır. Araştırmalar neticesinde Luiza'nın evi aranmış ve kutular ele geçirilmiştir. Ayrıca Beyoğlu'nda oturan Nedim Efendi adında Türk vatandaşının da bu kişilerle ilişkisi olduğu ortaya çıkarılmıştır. Luka'nın uluslararası düzeyde bir kaçakçı olduğu anlaşılmıştır.⁷⁶¹ Bu fabrikalardan elde edilen yıllık kâr 2 milyon civarında olmuştur. Türkiye'nin 1 milyar 500 milyon liralık Gayri Safi Milli Hâsılası'nın yüzde biri büyüklüğünde bir rakama tekabül etmiştir. Dolayısıyla cironun tamamı bu kuruluşlardan elde edilen kârdan oluşmuştur. Firmaların Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından denetlenmesi gerekirken vekâletin 4 milyon lirayı geçen bütçesi karşısında söz konusu kuruluşların elde ettiği kârın denetlenmesini de güçleştirmiştir. Zira fabrikaların dışarıdan desteklendiği ve bu gücün fabrikalarla ilişkili kaçakçıların Avrupa ve ABD'ye uzanan ilişkilerinden beslendiği söylenebilir.⁷⁶² Bu durum daha sonra Türkiye'nin uluslararası arenada uyuşturucu madde kaçakçılığı ile suçlanmasının sebeplerinden birisiydi.

⁷⁶⁰A. G. Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, s. 79.

⁷⁶¹**Son Posta**, 10 Mayıs 1932, s. 3.

⁷⁶²C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 61-62.

Uyuşturucu maddelerin sağlamış olduğu parasal boyut oldukça dikkat çekiciydi. Üretim yapan fabrikalar piyasada morfini 240 lira, saf eroini ise 400 liraya kadar satmaktaydı. Fakat tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanımı neredeyse hiç olmayan eroin için yasal talep de yoktu. Ne var ki fabrikalar tam kapasite çalışarak hem üretime hem de ihracatı sürdürmekteydi. Zira yeraltı dünyasında uyuşturucu maddelerin fiyatı daha fazlaydı. Hatta iki üç katına kadar satıldığı söylenebilir. İstanbul’da 1930’larda yaklaşık 30-40 saflıkta eroinin gramı 75 kuruş ile 1 lira arasında satılmaktaydı. Fiyat dalgalanmalarında ABD söz konusu olduğunda uyuşturucu maddeler 4000 bin dolara satılmaktaydı.⁷⁶³ Yasal tıbbi üretim aslında bir yönü ile kamuflelajdı. Çünkü söz konusu fabrikalar gizli bir şekilde eroin üretimini yapmaktaydı. Hatta gizli üretilen uyuşturucu maddeler yurtdışına kaçırılmaktaydı. Yılmaz Özdil’e göre emniyet, yargı ve bürokrasinin sıfırdan inşa sürecinde ister istemez boşluklar oluşmuştu, açık kapılar vardı. İşin içinde rüşvet çarkı söz konusuydu ve bu durum yasadışı faaliyetler için bir fırsat olarak değerlendirilmekteydi.⁷⁶⁴ Dolayısıyla bütün bu gelişmeler ve dış baskılar fabrikaların kapatılmasına zemin hazırlamıştır.

4- Uyuşturucu Madde Üreten Fabrikaların Kapatılması

Uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında yapılan uluslararası konferanslar ve baskılar neticesinde eroin üreten fabrikaların kapatılması söz konusu olmuştur. Ayrıca Türkiye’nin uyuşturucu üretim ve kaçakçılığı gibi konularla anılması Türkiye’nin itibar kaybetmesine neden olmuştur. İlk Japonlar tarafından 1926 yılında açılan OPC, 1927 yılında kapatılmıştır.⁷⁶⁵

Artan dış baskılar nedeniyle iktidar fabrikaları denetlemek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda 24 Aralık 1928 tarihli ve 1369 Sayılı “*Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun*” yayımlanmıştır. Söz konusu kanunun birinci maddesinde uyuşturucu maddelerin üretim, ihracat, ithalatı hakkında düzenlemelere gidilmiştir: “*Ham afyon, tıbbi afyon, morfin, diasetil morfin (Heroin) ham kokain ve kokainle morfin ve diasetil morfin (Heroin) ve kokainin bütün milihleri 0,20’den fazla diasetil morfin (Heroin) ve 0,10’dan fazla kokaini muhtevi müstahzaratın ve esrar ve müstahzaratının ithal, ihraç, imal ve istihzarı ve memleket dâhilindeki satışı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletinin murakabesine tabidir.*” Yine aynı kanunun üçüncü maddesinde birinci maddede yazılı ürünlerin ülke içinde üretimine mahsus fabrika veya

⁷⁶³C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 61.

⁷⁶⁴Yılmaz Özdil, **Anka Kuşu**, Sia Kitap, İstanbul, 2022, s. 244.

⁷⁶⁵Mehmet Işık, **Madde Kullanımı ve Stratejik İletişim**, Sage, Ankara, 2013, s. 60.

imalathanenin açılmasının özel izne bağlı olduğu yazılmıştır. Devamında bu tür fabrika veya imalathanelerin genellikle örnek sanayi kuruluşların yasalarına bağlı olsalar da sermayesi her kime ait olursa olsun kuruluşta üretimi gözetleyecek ve bu konuda sorumluluğu üstlenecek bir kimyagerin veya eczacının istihdam edilmesi zorunlu kılınmıştır.⁷⁶⁶ Ayrıca bu gibi kuruluşlara izin verilmesinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti ile İktisat Vekaletine ait olduğu belirtilmiştir. Dördüncü maddede de satış işlemi ile ilgili şu not düşülmüştür: *“Uyuşturucu maddeleri izhar ve imal eden fabrika veya imalathaneler bu maddeleri ihraca mezun iseler de memleket dâhilinde eczanelerle ecza ticarethaneleri sahiplerinden başkasına satış yapmaları memnudur.”*⁷⁶⁷ Bu maddelerden hareketle uyuşturucu madde fabrikalarının aslında denetim altına alınmak istendiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Aynı tarihlerde yine dışarıdan gelen uyuşturucu maddelerin eczanelerden başka yerler tarafından kabul edilmemesine dair kararname çıkmıştır.⁷⁶⁸ Uyuşturucu madde satışında yetkili olmayan kişilerin söz konusu maddeleri satmalarına engel olmak üzere yalnız eczane ve eczane ticareti ile uğraşanların bu işi yapmaları önemle belirtilmiştir.⁷⁶⁹

Yasal düzenlemelere rağmen Mayıs 1929 tarihinde Eyüp'te kurulan ETKİM fabrikası da kapatılmıştır. Türkiye'nin tam da 1929 Ekonomik Krizinin yaşandığı dönemde bu tedbirlere başvurulması oldukça önemli görülmüştür. Zira afyondan ciddi oranda bir ekonomik kazanç elde edilmekteydi ve bu yeni kurulan devletin kalkınmasında büyük bir paya sahip olabilirdi. Lakin iktidar, Türkiye'nin itibar zedelenmesini ekonomik kazançtan üstün görmekteydi. 15 Aralık 1931 tarihli ve 10642 numaralı kararname ile ETKİM fabrikasının kapatılması kararlaştırılmıştır. Kapatma kararı şu şekilde kaydedilmiştir: *“Stok malları tespit ve badema ihraç edecekleri memleketlerin ithal müsaadesini ibraz etmeden ihraçlarına müsaade edilmeyeceği ve bütün imalatın vaktında haber verilmesi lüzumu bildirdiği halde yapılan teftişinde evvelce tespit edilen stokların eksik bulunduğu ve bir taraftan uyuşturucu maddeler*

⁷⁶⁶Resmi Gazete, S. 1074, (24 Aralık 1928), s. 6320.

⁷⁶⁷Resmi Gazete, s. 6320.

⁷⁶⁸Uyuşturucu mevad hakkında tanzim edilmiş olan kanunun meriyeti vazına salahiyattar olmayan eşhasın su-i istimaline mani olmak üzere yalnız eczahaneler ve ecza ticarethaneleri sahipleri namına paket ve kıymetli kutu ile memleketimize gelen tıbbi afyon, morfin, kokain, heroin ve bunların milhilerinin ve %0.20 den fazla morfin ve %0.10'dan fazla kokain ve heroini havi müstahzaratın kubulleri ve bunlardan başkası namına gelen paket ve kıymetli kutuların her kimin namına gelirse gelsin bu mevaddı mahzurayı muhtevi kıymetli mektub ve kıymetsiz numunelerin kabul idilmemesi Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti Celilesinin 2 Kanun-ı sani 928 tarih ve 1/132 numrolu tezkiresiyle vuku bulan teklifi ve Dâhiliye Vekalat-i Celilesinin 15 Temmuz 928 tarih ve 3317/573 numrolu mütalanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 22 Temmuz 928 tarihli içtimaiinde tasvib ve kabul olunmuştur. (BCA, 030.18.01.01.029.44.19.)

⁷⁶⁹BCA, 030.18.01.01.029.44.19.

imaline devam ettiği görölen ve kodein imaline mahsus edevatları bulunmadığı halde kodein imal etmekte olduklarını bildirmek sureti ile Hükümeti iğfale çalıştığı ve uyuşturucu maddeleri kaçak olarak satmakta bulunduğu tespit olan İstanbul'da Eyüp'te kain Etkim fabrikasının kapatılmasına izin verilmesi"⁷⁷⁰ yapılan toplantı sonucunda 21 Mayıs 1931'te kabul edilmiştir. Kapatılmasına karar verilen ETKİM fabrikasının 1 Temmuz 1931 tarihli 11405 numaralı kararnameye ek olarak tasfiye edilmek üzere 3 ay süreyle tekrar geçici olarak çalıştırılması kararlaştırılmıştır. Sebebi ise şöyle izah edilmiştir: "Mühür altına alınmış olan Eyüp'te kain Etkim Uyuşturucu Maddeler Fabrikası sahiplerinin müracaatına binaen mevcut mallarını Hükümetin tensip edeceği muayyen bir müddet zarfında ve vekaletin memur edeceği müfettişlerin daimi nezaret ve mürakabeleri altında kodeine tahvil etmek, harice sevk edecekleri kodein miktarını sevk edilmeden evvel Vekaletle ihbar etmek, bizim ve sevk edecekleri memleket gümrüklerinin ihraç ve ithal vesikaları Vekaletle verilmek, yeniden fabrikaya hiç afyon ithal etmemek ve işletilmemek şartıyla üç ay zarfında mevcut stoklarının kodeine tahvil edip fabrikayı tasfiye etmeleri hakkında bir karar ittihazı S.İ.M Vekaletinin 20 Eylül 1931 tarih ve 192/11281 numaralı tezkereyle teklif edilmiştir."⁷⁷¹ İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Eylül 1931 tarihli toplantısında konu masaya yatırılmış ve şartlar dâhilinde tasfiye edilmek üzere fabrikanın 3 ay süre ile geçici olarak açılması ve bu şartlara uymadığı halde derhal kapatılacağı kabul edilmiştir.⁷⁷² 1931 yılında kapatılan ETKİM fabrikası ile ilgili bir diğer önemli gelişme ise 1940 yılında gündeme gelmiştir. Fabrikaya ait olduğu ileri sürölen tutkal, boya yağları, gliserin ve silikatdö süt gibi sanayi maddeler hazırlamak amacıyla ve özellikle uyuşturucu maddeler üretimine yarayan aletleri eskisi gibi korumak şartı ile sahiplerine iade edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷³ Son fabrika olan TETKAŞ da 1931 yılına kadar faaliyette bulunmuş ve 1931 yılında İkinci Cenevre Afyon Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra uyuşturucu maddelerin üretimi, kullanımı ve ticaretine yönelik alınan kısıtlamalar nedeniyle Türkiye'deki eroin fabrikaları tamamen kapatılmıştır. Söz konusu fabrikalar çoğunlukla yabancı sermaye ile kurulmuş ve fabrikalarda üretilen uyuşturucu maddeler genellikle İskenderiye ile Marsilya Liman'ına ihraç edilmiştir. Sonrasında ise buradan dünyaya yayılması sağlanmıştır. Afyon işleri bundan sonra 1933 yılında kurulan Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'na devredilmiştir. Üçüncü bölümde İnhisar ile ilgili detaylı bilgi verilecektir.

⁷⁷⁰BCA, 030.18.01.02.20.33.4.

⁷⁷¹BCA, 030.18.01.02.23.65.16.

⁷⁷²BCA, 030.18.01.02.23.65.16.

⁷⁷³BCA, 030.18.01.02.91.53.14.

Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi'nden sonra Türkiye'deki uyuşturucu madde fabrikalarının kapatılması oldukça olumlu karşılanmıştır. Uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticaretine yönelik bu girişim dışarda memnuniyet uyandırmıştı. 1 Mayıs 1931 tarihinde Hollanda Lahey Elçiliği'nden gelen yazıda Hollanda kamuoyunda bu tutumun iyi karşılandığı bildirilmekteydi.⁷⁷⁴

1929 yılından sonra dünyada uyuşturucu madde bağımlılığının düşüşe geçmesinin iki sebebi üzerinde durulmuştur: İlki 1925 Narkotik İlaçlar Sözleşmesi'nin uluslararası önlemleri ve yasallık iddiasında bulunan tüm kaynaklardan gelen arzı hızla kesmesi. İkincisi ise Türkiye'nin mücadele kapsamında yeni yasalar çıkarmış olmasıydı. Ayrıca uyuşturucu madde üretimi yapan fabrikaların kapatılmasıydı. Önceleri Mısır'daki yasadışı uyuşturucu maddelerin çoğu Avrupa'dan gelmekteydi ve bu yolun kapatılmasıyla Türkiye ana tedarik kaynağı olmuştu. Türkiye'deki eroin fabrikalarının kapatılmasından sonra fabrikatörler ekipmanları daha güvende olacaklarını düşündükleri ülkelere taşımışlardı. Türkiye'den ayrılanlar kısa süre sonra Bulgaristan'da üç veya dört büyük fabrika kurarak faaliyetlerine başlamışlardı. Uyuşturucu madde üretimi gerçekleştiren fabrikalar ilk aylarda 1500 kilogram eroini sandıklar içinde Amerika pazarına taşımıştı. Bulgaristan'da üretilen eroin ayrıca Almanya, Fransa, Mısır ve Marsilya üzerinden ABD ve Avrupa'ya yayılmıştı.⁷⁷⁵ MC'nin olaya müdahil olması neticesinde Bulgar hükümeti, uyuşturucu madde üreten fabrikaları kapatmıştır.

Türkiye'nin uyuşturucu madde fabrikalarını kapatması dünyada oldukça olumlu karşılanmıştır. Özellikle Mısır, İngiltere, Almanya ve ABD'nin Türkiye'ye yönelik tutumunda yumuşama olmuştur. Çünkü daha önce bu ülkelerin basınında Türkiye'nin uyuşturucu madde ticareti ve kaçakçısı olduğu işlenmekteydi. Kapatma girişiminden sonra Batı kamuoyunda Türkiye aleyhindeki yazıların azaldığı söylenebilir.

⁷⁷⁴BCA, 030.10.180.243.18.

⁷⁷⁵UNODC, "History of Heroin", <https://www.unodc.org/>, (E. T.: 17.03.2024).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE'DE UYUŞTURUCU VE UYUŞTURUCU MADDELERLE MÜCADELE

A- BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE AFYON TARTIŞMALARI

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin işgal girişimlerine sessiz kalması üzerine Anadolu'da Türk halkı işgallere tepki göstermiş ve Milli Mücadele safhası başlamıştır. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa bölgesel kurtuluş amacıyla kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini ulusal kurtuluş hedefine yöneltmek ve tek merkezde idare etmek üzere çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'nde önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca kongrelerde kurulan Heyet-i Temsiliye bir hükümet gibi idareyi ele almıştı. Bu arada İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli Kararlarını alması üzerine işgal kuvvetleri tarafından Meclis-i Mebusan basılıp mebuslardan birçoğu Malta'ya sürülünce Mustafa Kemal Paşa bu durumu fırsata çevirip Ankara da 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ni toplamıştı. Anadolu'da idareyi ele alan TBMM Hükümeti bir taraftan Milli Mücadeleyi yürütürken bir taraftan da siyasi, sosyal, ekonomik konularda yeni Türk devletinin temellerini atmıştı.⁷⁷⁶ Anadolu'da geniş çaplı faaliyetler yürütülmüş ve yeni hükümet sistemine yönelik yeşil ışık yakılmıştır. Özellikle Temsil Heyeti'nin almış olduğu kararlar ve uygulamaları yeni bir hükümet sistemini çağrıştırmaktaydı.⁷⁷⁷

Birinci meclisin kuruluşundan çok zaman geçmeden sarhoş edici maddelere karşı adım atılmış ve bir önerge verilmiştir. 28 Nisan 1920'de Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından BMM Riyaseti'ne müskiratın men'i hakkında bir kanun teklifi sunulmuştur. Kanun teklifinde içkinin neden olacağı kötülükler anlatılmış ve bu konuda gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. Halkın bu beladan kurtarılması gerektiği ısrarla vurgulanmıştır.⁷⁷⁸ İçkinin yasaklanmasına dair tartışmalar meclis kürsüsünde sürerken bu esnada bir diğer sarhoş edici -uyuşturucu- madde olan afyonda hararetli tartışmaların odağına girmiştir. Oturumlarda afyon bitkisine yönelik yaklaşımlar adeta meclisi ikiye bölmüştür. Kimi vekiller yasaklanmasından yana tavır takınırken kimileri de aksi yönde

⁷⁷⁶Eric Jan Zürcher, **Modern Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 242.

⁷⁷⁷Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri", **Belleten**, XXV/96, (Ekim-1960), s. 647.

⁷⁷⁸Ercan Çelebi, "Men-i Müskirat Kanunu'nun Kabulü ve Uygulanması: Kastamonu Örneği (1920-1923)", **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 62, (Aralık-2023), s. 188.

fikirler iler sürmüşlerdi. Men-i Müskirat Kanunun ikinci maddesi⁷⁷⁹ en çok tartışılan konu olmuştur. Burada müskirat kelimesinin kapsamı konusundaki tartışmalar vekilleri karşı karşıya getirmiştir. Söz alan Saruhan Milletvekili Refik Şevket Bey, müskiratın sınırları üzerine yaşanan tartışmaya katılmış ve şu şekilde bir tanımlamada bulunmuştur: *“Zannederim gerek şarap, gerek bira müskirata dâhildir. Binaenaleyh bu tabir kâfidir. Ayrıca bir madde koymağa lüzum yoktur.”*⁷⁸⁰ Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey, içkinin yasaklanmasını savunmuş ve söz konusu maddenin yasaklanmaması halinde aile ocağının meyhane haline dönüşeceğini, içki ile birlikte esrar ve afyonun da kullanılacağını söylemiştir. Devamında Ali Şükrü Bey’e desteğini şöyle ifade etmiştir: *“Şunu pek ala bilirsiniz ki; dünyada iki madde insanları tamamı ile teshir etmiştir, ta devri âdemden beri tamamı ile meşhur etmiştir. Birisi müskirat, birisi musiki. Bunun önüne hiçbir kuvvet geçememiştir. Eğer insanların beynindeki şekli içtimaiyi, bu günkü bünyeyi tebdil edecek olursanız o vakit ben de taraftarım. O vakit bu kanun belki kabili tatbiktir. Ali Şükrü Bey müskiratın aleyhinde birçok delil serdettiler. Ben de aleyhindeyim.”*⁷⁸¹ İçkinin üretimi ve ticareti ile ilgili yasakların konuşulduğu mecliste Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, *“afyon ne olacak”* çıkışıyla sesini yükseltmiştir. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, *“Efendim, bendeniz pek kısa söyleyeceğim. Bizim teklif ettiğimiz maddede, müskirat kelimesi, müskir olan her şeye, hatta esrara da şamildir. Bunun içinde afyon da dâhildir, tabi şarap ve bira da dâhildir. Sekir(sarhoşluk) veren her şey memnudur.”* Orada bulunan bir milletvekili tarafından *“ya tütün”* sorusuna karşılık Ali Şükrü Bey kısa ve net bir şekilde *“tütün müskirattan değildir. Sekir vermez”* cevabını vermiştir. Bunun üzerine söz hakkı alan İsmail Suphi Bey *“efendim müskirat olan her şey dâhildir diye haşhaş tarlalarını sökecek miyiz? Rica ederim. Her şey buna dâhildir demek manası çıkmasın. Afyon bizim en mühim menabii servetimizdendir. Tasrih buyurun rica ederim”*⁷⁸² diyerek içki ile afyonun aslında birbirinden ayrı tutulması gerektiğini belirtmiştir.

Oturum başkanı, İsmail Suphi Bey’e müskirat deyince afyonun buna dâhil olmadığını mı demek istiyorsunuz? Sorusuna Tunalı Hilmi Bey, nasıl olur da afyon bu kapsamda olmaz, İngilizler Hintlileri afyonla mahvettiler ve öldürdüler şeklinde sert bir

⁷⁷⁹ Müskirat imal, ithal ve nakıl ve fûruht edenlerden müskiratın beher kıyyesi için elli lira cezayı nakdi ahiz ve elde edilen müskirat imha olunur. (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMMZC), I/6, Ankara, 1921, s. 114).

⁷⁸⁰Onur Karahanoğulları, **Birinci Meclisin İçki Yasağı: Men-i Müskirat Kanunu**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 68.

⁷⁸¹ TBMMZC, I/4, s. 126.

⁷⁸² TBMMZC, I/4, s. 138.

karşılık vermiştir. Tartışmaya dâhil olan Bursa Milletvekili Operatör Emin Bey, afyon hakkında bu kadar ısrar edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Devamında ilaç yapımında afyon maddesinden yüzlerce ilacın hazırlandığını vurgulayarak afyon yasağına karşı çıkmıştır. Ona göre bu yasak eczanelerinde kapsamında kapanması anlamına gelmektedir. Ayrıca afyonun sarhoşluk vermesi nedeniyle yasaklanmasını doğru bulmamıştır. Şu örnekle konuya açıklık getirmiştir: “*Silahçılarda birçok esliha satılıyor. İntihar etmek isteyen oradan bir silah alır, intihar edebilir. Binaenaleyh afyonun müskiratla alakası yoktur.*”⁷⁸³ Söz konusu kanunun içki ve içkiden üretilen maddeleri kastettiğini afyonla bir ilgisinin olmadığını savunan Kastamonu Milletvekili Dr. Suat Bey, ülkede afyon üretiminden kaynaklı toplumsal bir zararın olmadığını ifade etmiştir. Afyonun dünyanın bazı yerlerinde kullanıldığını ve ciddi zararlara neden olduğunu da eklemiştir. Konuşmasını “*elhamdülillah memalik-i Osmaniye’de bunun müptelası yoktur*” diyerek tamamlamıştır. Karahisarısahip (Afyon) Milletvekili Mehmet Şükrü Bey’de men-i müskirat kanunu ile afyonun bir ilgisi olmadığını savunan kişilerden biridir. Böyle bir şey söz konusu değilken bir de afyon meselesinin ortaya atılmasını manidar görmüştür. Ona göre ülkenin önemli bir gelir kaynağı olan afyonun bu şekilde mevzu bahis olması yersizdir.⁷⁸⁴ Ardından Ankara, Konya, Afyonkarahisar, Alaşehir, İzmir’de afyonun üretildiğini ve hatta en çok Afyon’da üretimi yapıldığı halde hiçbir ferdin kullanmadığını vurgulamıştır. Dolayısıyla toplumsal ve bireysel bir zararı olmadığı bilinen afyonu men-i müskirat kanunu kapsamına almanın ülkenin önemli bir gelir kaynağını baltalamak şeklinde değerlendirmiştir.⁷⁸⁵ Bunun üzerine Ali Şükrü Bey, söylemiş olduğu sözlerin gerginlik yarattığını ifade etmiş ve devamında “*Açık söyleyelim; afyon ve esrarın nereden çıktığını bilmiyorum. Bendenizin maksadım esrardır. Esrar zaten memnudur, bunu karıştırmayalım, müskir olan her şey diye ispirotodan çıkan şeyleri murat ediyor. Emin Bey biraderimizin söylediği gibi şarap, bira şampanya gibi şeylerin hariç kalmamasıdır*”⁷⁸⁶ diyerek yanlış anlaşılmayı gidermeye çalışmıştır.

Son olarak söz hakkı alan Karahisarısahip Milletvekili Nebil Efendi de hiçbir zaman afyon ve esrarın mevzu bahis olmaması gerektiğini savunanlardan olmuştur. Ona göre müskirattan kasıt sıvı halde bulunan içkidir. Afyonu ve esrarı söz konusu kanun kapsamına almayı anlamsız ve yersiz görmüştür. Afyonun Türkiye için oldukça önemli

⁷⁸³ TBMMZC, I/4, s. 138-139.

⁷⁸⁴ TBMMZC, I/4, s. 139.

⁷⁸⁵ TBMMZC, I/4, s. 139.

⁷⁸⁶ TBMMZC, I/4, s. 139.

bir ürün olduğunu ifade ederek afyon demek Türkiye demektir çıkışıyla cümlelerine son vermiştir. Başkan afyon meselesinde bir ittifak olduğunu öne sürerek konuyu kapatmıştır.⁷⁸⁷ Böylece Men-i Müskirat Kanunun ikinci maddesi uyarınca tartışma konusu olan içki yasağı ile bağlantılı olarak afyona yönelik tartışmalar son bulmuştur. Mecliste afyon tartışmaları sadece şifahi olarak dile getirilmiş ve afyonun yasaklanmasına dair herhangi bir kanun çıkmamıştır.

B- TÜRKİYE’NİN UYUŞTURUCU MADDE MESELESİNE YAKLAŞIMI

Türkiye yüzyıllardır haşhaş (*Papaver sornniferum*) yetiştiren bir ülkedir. Özellikle yüksek morfin içeriğinin bir sonucu olarak, Türkiye’de üretilen ham afyon, afyon türevlerinin üretimi için en çok aranan malzemelerden biri olmuştur. Dolayısıyla afyon ülkenin en önemli ekonomik kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Afyon ekiminin ulusal ekonomide işgal ettiği önemli konuma rağmen, afyonun kötüye kullanımı neredeyse yüzde on dolaylarında kalmıştır. Ham afyon ihracatı yasal yollardan yapıldığından herhangi bir şikâyetle yol açmamıştır. Türkiye’nin haşhaş ekimini veya afyon ticaretini sıkı bir denetime tabi tutmasına da bu yüzden gerek duyulmamıştır. Afyon bağımlıları ya da uyuşturucunun kötüye kullanılmasını kolaylaştıran kişiler hakkında işlem yapılması dışında hiçbir eylemde bulunulmamıştır. Esrar konusunda ise durum farklıdır. Esrar içme alışkanlığı uzun bir süre önce, özellikle bazı komşu ülkelerden Türkiye’ye girmiş ve bu alışkanlığı kontrol etmek için güçlü adımların atılması gerekli görülmüştür. Sonuç olarak, Hint keneviri (*Cannabis İndica*) ekimi 1876 gibi uzun bir süre önce çıkarılan bir kararname ile tamamen yasaklanmıştır. Afyon, morfin ve türevlerinin kullanımını önlemek için alınan ilk cezai tedbirler 1917 yılına aittir. Kokain ithalatı ise 1906 yılında özel bir yönetmelikle tamamen yasaklanmıştır.⁷⁸⁸

MC’nin 5 Ocak 1933 tarihli raporunda Türkiye’nin uyuşturucu maddelere karşı uluslararası mücadelede işbirliğinin 1912 Lahey Afyon Konferansı’na dayandığı vurgulanmıştır. I. Dünya Savaşı’nın meydana gelmesi Türkiye’nin bu konferans sonucunda imzalanan sözleşmeye katılmasını engellemiştir. Ancak Lozan Antlaşması’nın yüzüncü maddesi ile üstlenilen yükümlülük uyarınca, afyon ve türevlerinin ve ayrıca kokainin eczacılık amaçları dışında kullanılmasını yasaklayan yasa 22 Nisan 1925 tarihinde yürürlüğe girmiş ve o sırada yürürlükte olan ceza yasasına ek bir madde, bu yasağı uluslararası anlaşmaların hükümlerine uygun olarak teyit

⁷⁸⁷ TBMMZC, I/4, s. 139.

⁷⁸⁸ United Nations Archives, (UNA) Reference Code, R3154-12-20689-630, p. 2.

etmiştir. Türkiye ayrıca 1925 Afyon Konferansı'na da katılmıştır. Bununla birlikte, konferansın sonucu olan sözleşme onaylanmamıştır. Uyuşturucu ile mücadele kapsamında ilk girişim 15 Aralık 1928 tarihinde ilan edilmiştir. Haşhaş ekimine ya da afyon ticaretine herhangi bir kısıtlama getirmemekle birlikte, bu ürünün ulusal ekonomi için önemi göz önünde bulundurularak, ham afyon, eroin, kokain ve türevlerinin ülkeye ithalatı ile satışı, diğer ülkelerde olduğu gibi denetime tabi tutulmuştur.⁷⁸⁹ Özel izinlerle kurulan fabrikalar, söz konusu yasa uyarınca, her ayın sonunda, ihraç ettikleri morfin ve diğer afyon ve kokain türevlerinin miktarını beyan etmek zorunda bırakılmıştır. Kaldı ki bu kanun ayrıca afyonun işlenmesini veya hazırlanmış afyon şeklinde satılmasını da yasaklamaktadır. Söz konusu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte İstanbul'da ilk uyuşturucu fabrikası kurulmuştur. Bunu iki fabrikanın daha kurulması izlemiş, böylece hükümet izni altında çalışan fabrika sayısı üçe çıkmıştır. Türk Hükümeti, geçen yıl boyunca yeni fabrikaların kurulmasına izin verilmesi için ileri sürülen talepleri reddetmiştir. MC'nin 5 Ocak 1933 tarihli raporunda Türkiye'de uyuşturucuyla mücadele için başlatılan denetim sisteminin üç açıdan değerlendirilmesi önerilmiştir:

1. Ülkenin kendi içinde denetim
2. İthalatın denetlenmesi;
3. İhracatın denetlenmesi.⁷⁹⁰

I- Uyuşturucu Madde Kontrolüne Yönelik Girişimler

Uyuşturucu maddelerin kontrolüne dair ilk adımlar İstanbul Hükümetleri tarafından atılmıştır. Bu bağlamda İstanbul Hükümeti, uyuşturucu maddelerin denetim altına alınması amacıyla evvela ülkede bulunan eczanelere yönelik düzenleme yapmıştır. Bu bağlamda 1922 yılında “*Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname*” ile önemli bir adım atılmıştır. Dönemin Adliye, Dâhiliye ve Sıhhiye Nazırlarının imzasıyla Padişah Mehmet Vahdettin'e sunulan kararname 1 Temmuz 1922 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Toplamında 46 maddeden oluşan kararnamenin üçüncü maddesinde eczane açmaya izin verme yetkisi, İstanbul'da Sıhhiye Müdürüyet-i Umumiyesi'ne taşrada ise sıhhiye müdürlüklerine, sıhhiye müdürlüğünün bulunmadığı yerlerde hükümet tabiplerine bırakılmıştır.⁷⁹¹

⁷⁸⁹UNA, RC, R3154-12-20689-630, p. 2.

⁷⁹⁰UNA, RC, R3154-12-20689-630, p. 2.

⁷⁹¹Mehmet Karayaman, “Türkiye’de Eczane Sayılarının Sınırlandırılmasına İlişkin Düzenlemeler ve Sonuçları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X (1), (Aralık-2008), s. 117-118.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eczanelerin yalnızca büyük şehirlerde toplanmış olduğu ve bazı il ile birçok ilçede olmadığı anlaşılmaktadır. 1924 yılında “*İstanbul ve çevresinde bulunan eczanelerin sayısı üç yüz kadar olup bazı bölgelerde birbirine sıkışık olduğu gibi, alışverişleri kıt ve dükkânları da hemen hemen boş bir vaziyette ve mali bakımdan da acınacak halde idiler*”⁷⁹² denilmektedir. Eczacılar ve eczanelerle ilgili hükümet yeni bir düzenlemeye gitme ihtiyacı duymuştur. Düşünülen değişikliklere dair hükümetin hazırladığı kanun tasarısı 20 Ocak 1927 tarihinde TBMM’de görüşülmeye başlamıştır. Türkiye’de eczanelere ait uygulamaların 1861 tarihli nizamnameye göre yürütüldüğü ancak söz konusu nizamnamenin günün ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu ve düzenleme yapılırken toplum sağlığının ön planda tutulması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁹³ Ecza ticarethanelerini düzenlemek ve ilaçların denetlenmesi amacıyla 2 Mart 1927 tarihli ve 984 sayılı “*Ecza Ticarethaneleriyle Sanat ve Ziraat İşlerinde Kullanılan Zehirli ve Müessir Kimyevi Maddelerin Satıldığı Dükkânlara Mahsus Kanun*” çıkarılarak yürürlüğe sokulmuştur. Kanunun birinci maddesinde eczanelerin tıbbi ilaç ve kimyasal maddelerin satışını yapmak için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti’nden izin alması zorunlu kılınmıştır. Ecza ticarethanelerinin yalnız eczanelere ve ilaç üreticilerine toptan satış yapabileceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca uyuşturucu maddelerin reçetesiz satışı kesinlikle yasaklanmıştır. Uyuşturucu maddelerin satışı, satılan yer ve miktarını gösteren bir defterin tutulması şart koşulmuştur. Bununla uyuşturucu maddelerin daha çok denetim altına alınması hedeflenmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından eczanelerin sürekli teftiş edileceği ve bu teftişin yılda iki defa yapılacağı belirtilmiştir.⁷⁹⁴ Toplam yirmi sekiz maddeden oluşan bu kanun ile eczane ticarethaneleri ve eczacılık mesleğine dair önemli değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca tıbbi ilaç üretimi, kullanımı ve ticareti denetim altına alınmıştır.

Eczanelerle ilgili bir diğer önemli düzenleme ise 6 Temmuz 1927 tarihli ve 964 sayılı “*Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun*” ile yapılmıştır. Kanuna göre bir yerde eczanenin açılıp açılmayacağı bulunduğu bölgedeki nüfus oranına göre belirlenecektir. İlaç yapımında kullanılan uyuşturucu maddelerin eczanelere, hastanelere, sağlık kuruluşlarına ve tıbbi ilaç hazırlanan laboratuvarlara satışı hüküm altına alınmıştır.

⁷⁹²Mahmut Tokaç, “Osmanlıdan Günümüze Eczane Sayısının Sınırlandırılması Meselesi”, **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, 24, (Sonbahar-2012), s. 99.

⁷⁹³Meliha Özpekcan, “Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Politikası (1923-1933)”, **Yeni Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 8, (2002), s. 200.

⁷⁹⁴**Resmi Gazete**, S. 575, (12 Mart 1927), s. 703-75; **Düstur**, III/8, (1927), s. 124.

Satılan ürün miktarının kurum idarecileri tarafından beş yıl saklanması gerektiği vurgulanmıştı. Ecza depoları sıkı bir şekilde teftiş edilecek ve bu teftişi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin seçtiği müfettiş ile üç doktor yapacaktır. Ecza ticarethaneleri başka yerlerden tıbbi ilaç alsa dahi kimden ve ne kadar aldığını liste haline getirip Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'ne bildirmek zorundadır.⁷⁹⁵ Afyon ve türevleri ile kokain, ham kokain veya kokain müstahzarlarının ithalatı 15 Aralık 1928 tarihli kanun uyarınca izne tabi kılınmıştır. Bu izin için başvuru sadece eczacılar ve eczane ya da ecza ticarethanesi sahipleri tarafından yapılabilir. Kamu sağlığı ve sağlık hizmetleriyle ilgilenen kurumların ithal edilecek maddelerin gerçekten farmasötik amaçlı olduğuna ikna olması halinde izinler verilmiştir. Ayrıca izinler sadece altı ay için geçerli olacaktır. İzinlerin ithalat sırasında gösterilmeleri gerekiyordu. Gümrük yetkilileri tarafından alıkonunan malların üstüne ithal edilen miktar not edilirdi. Mallar mühürlendikten sonra sınıflandırılmak üzere departmana iletiliyordu. Uyuşturucu maddelerin ihraç amacıyla ithal edilmesi yasaklanmıştır. Benzer maddelerin transit geçişi gümrük idaresinin gözetimi altında gerçekleşmiştir. Paketlerin açılması ve içindekilerin ülke içinde tüketilmesi de kesinlikle yasaklanmıştır. Bu prosedürün, 1925 Cenevre Afyon Sözleşmesi'ne taraf olan devletler tarafından bu konuda benimsenen prosedürle her noktada uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁶

26 Mayıs 1928'te 1262 sayılı “İспенçiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Kanunun birinci maddesinde İспенçiyari ve Tıbbi Müstahzarlar şu şekilde tanımlanmıştır: “Kodekste muharrer şekil ve formül haricinde ve fenni kaidelere muvafık muayyen ve sabit bir şekilde yapılarak amilinin ismi ile veya hususi bir nam altında ticarete çıkarılan tababette müstamel her nevi basit veya mürekkep devai tertiplere ispençiyari ve tıbbi müstahzarlar ismi verilir.” Tıbbi ilaç sınıfına girmeyenler bu grubun dışında tutulmuştur. Üretilen tıbbi ilaçların ihracı ve dışarda yapılan ilaçların ithali için Sıhhiye Vekaleti'nden izin alınması gerektiği belirtilmiştir. Tıbbi ilaçların üretilmesi için Sıhhiye Vekaleti'ne başvuruda bulunulması zorunlu kılınmış ve üretilcek ilaçların beş örneği, cinsi, miktarı açık bir şekilde yazılmak şartıyla ilaçların toptan satışı yapılabileceği kararlaştırılmıştır.⁷⁹⁷ Yine 30 Eylül 1930 tarih ve 9921 numaralı Kararname yayımlanmıştır. Kararname kapsamında uyuşturucu maddelerle mücadelede, “eczanelerle ecza depolarında tıbbî afyon, morfin, diasetil morfin, ham

⁷⁹⁵M. Karayaman, “Türkiye’de Eczane Sayılarının Sınırlandırılmasına İlişkin Düzenlemeler ve Sonuçları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, s. 119.

⁷⁹⁶UNA, RC, R3154-12-20689-630, p. 2.

⁷⁹⁷*Resmi Gazete*, S. 2435, (24 Haziran 1933), s. 1355.

kokain, kokain, hint keneviri, pantopon, ecgonin ve bunların bütün emlâh ve müstahzaratına ait bilûmum varidat ve sarfiyat defterlerinin muntazaman tutulması lâzım geldiğini muntakanız dâhilinde bulunan eczanelerle ecza depolarına tamim ediniz” hükmü konulmuştur. Bununla söz konusu maddelerin kayıt altına alınarak kontrolü sağlanmak istenmiştir.⁷⁹⁸ 12 Haziran 1933 tarihli ve 2313 sayılı “*Uyuşturucu Maddeler Murakabesi Hakkında Kanun*” ile uyuşturucu maddelerin ülke içerisinde perakende ve reçete karşılığı satışı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun gereğince eczanelerde yapılması kararlaştırılmıştır. Ecza ticarethanelerinin sadece eczanelere, resmi kurumlara ve laboratuvarlara toptan satış yapabilir hükmü konulmuştur. Ecza ticarethaneleri ve eczacılar doğrudan Uyuşturucu Maddeler İhisarı’ndan alacakları uyuşturucu maddeler için Sıhhiye Vekaleti’nden izin belgesi almaları zorunlu tutulmuştur. İzin belgesi almayanlara inhisarın herhangi bir satış yapmayacağı belirtilmiştir.⁷⁹⁹ Doktorların hastalara yazması gereken uyuşturucu madde miktarlarının sınırlandırılması ile ilgili Yüksek Sıhhat Şurası önemli kararlar almıştır. Alınan karar şu şekildedir: “*Tahdit için azamî miktarın yarısı bir günlük miktar addolunarak ancak beş günlük miktar esas ittihaz olunmalıdır ve bir tabip bundan fazla bir miktarı havi reçeteyi yazıp hastasına vermemelidir.*” Durum Hekimler Odası aracılığıyla doktorlara tebliğ edilmiştir. Bu karar eczanelere ve sıhhiye müdürlüklerine de iletilmiştir. Kararlaştırılan miktardan fazla uyuşturucu maddeleri içeren reçetelerin verilmemesi önemle belirtilmiştir.⁸⁰⁰ Ancak doktorlar tarafından yazılan tıbbi ilaçlar arasında alâmeti farikalı⁸⁰¹ bir ilaç varsa bu ilacın ismine sahip olan fabrika anılmamış olsa dahi eczacı tarafından o fabrikanın ürünü olan maddenin verilmesi gerekli görülmüştür.⁸⁰²

⁷⁹⁸**Resmi Gazete**, S. 1609, (30 Eylül 1930), s. 9398. İcra Vekilleri Heyeti’nin 6 Eylül 1931 tarih ve 1169 numaralı kararname gereğince bazı cisimler, yeniden Uyuşturucu Maddeler Kanunu hükümlerine göre düzenlenmiştir. Bu durumda bir yanlışlığın doğmaması için uyuşturucu maddeler defterine ithalat ile masrafların düzenli olarak kaydedilmesi gerekli olan maddeler şu şekilde belirlenmiştir:

- 1- Tıbbi Afyon
- 2- Afyon tozu
- 3- Afyon hulasası
- 4- Panpon ve bütün çeşitleri ile bunların farklı ilaç şekilleri
- 5- %0,20’den fazla morfin, eroïn ve kokaini içeren bütün basit ilaçları ve şekilleri
- 6- Tropokokain ve şekilleri
- 7- Haşîş hulasası
- 8- Dicodid ve sinonimi ile bütün çeşitleri
- 9- Dilaudid, Eukodal, Acedicon, Peronine, Codeine ve Dionine. (**Resmi Gazete**, S. 1965, (2 Aralık 1931), s. 1025.

⁷⁹⁹**Resmi Gazete**, S. 898, (26 Mayıs 1928), s. 202-203.

⁸⁰⁰**Resmi Gazete**, S. 2573, (9 Aralık 1933), s. 3282.

⁸⁰¹Avrupa’da marka tescil sistemi 1858’de belirlenmişti. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de bu uygulamaya 10 Eylül 1871 tarihinde çıkarılan “*Eşyay-ı Ticariyyeye ve Alâmet-i Farikalara Dair Nizamname*” ile geçmiştir. Bu yasa ile birlikte Osmanlı’da faaliyet gösteren yabancı ve yerli kuruluşların, imalathanelerin

Sağlık Bakanlığı tarafından 6 Kasım 1941 tarihli ve 1340 sayılı “*Uyuşturucu Maddeler Reçeteleri Hakkında Kanun*” ile uyuşturucu madde içerikli ilaçların kullanımına dair bir uyarı yazısı yayınlanmıştır. Burada özellikle teftiş sırasında bazı doktorların hastalarına vermiş oldukları morfin ile buna benzer ilaçların protokol defterine kaydedilmediği belirtilmiştir. Bundan dolayı kötü sonuçların doğmasına neden olduğu kaydedilmiştir. Doktorların hastalarına vermesi gereken ilaçları Yüksek Sağlık Şurası’nın 14 Kasım 1932 tarihinde aldığı karar gereğince reçete karşılığı verebilecekleri ifade edilmiştir. Ancak doktorların buna aykırı hareket ettikleri belirtilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki tedbirlerin alınması önemli görülmüştür:

- 1- Uyuşturucu maddelerin reçete ile yazılması ve reçetede doktorun adı, adresi ile diploma numarasının açık bir şekilde görülme şartı. Ayrıca ilaç yazılacak hastanın kimlik bilgileri ile adresinin de yazılması istenmiştir.
- 2- Muayenelerde, acil vakalarda veya anestezi de kullanılan uyuşturucu maddelerin protokol defterine kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu işlem hastanın kimlik bilgileri, adresi ve kullanılan miktarla birlikte yazılmalıdır.⁸⁰³

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de eczacılık, ecza deposu, ticareti, ilaç ve galenik* preparatlar yapımı çoğunlukla azınlıklar ya da yabancı uyruklu kişiler tarafından yapılmıştır. Nitekim Hüsnü Arsan, Kemal Atabay, Hasan Derman, Ferit Eczacıbaşı, Mustafa Nevzat Pusak, Dr. Ethem Ulagay gibi tanınmış eczacıların çabalarıyla bütün olumsuzluklara rağmen çağdaş Türk eczacılığının kuruluşu sağlanmış ve hizmet vermiştir.⁸⁰⁴

II- İthalat ve İhracatın Kontrol Altına Alınması

Cumhuriyet döneminde afyon üretimi, ithali ve ihracı konusunda atılan ilk adım 15 Aralık 1928 tarihli ve 1369 sayılı “*Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun*” ile atılmıştır. Kanun 15 Aralık’ta kabul edilmiş ve 24 Aralık 1928’de Resmi gazetede

ürün, logo, ambalaj, marka, üretim yeri, satışı ve adres bilgilerini içeren tanımlamalar Alâmet-i Farika Defterlerine kaydedilmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra da bu uygulamaya devam edilmiştir. (Serkan Yazıcı, Tufan Turan, “*Alâmet-i Farika Defterlerine Göre Türkiye’deki Doğu Avrupa Markalarının Analizi*”, Üçüncü Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi, (10-12 Ekim), **Bildiriler Kitabı**, Sakarya, 2019, s. 423.)

⁸⁰²Resmi Gazete, S. 2573, (13 Eylül 1931), s. 3282.

⁸⁰³Resmi Gazete, S. 1897, (20 Kasım 1941), s. 806.

*Galenik karışım, adını M.S. 2. yüzyılda yaşamış ve Batı tıbbının gelişmesinde katkısı olan tanınmış Yunan hekim Claudius Galen’den almıştır. Hastalara iyileşmeleri amacıyla çeşitli formlarda hazırlanan bir tür ilaçtır.

⁸⁰⁴“Cumhuriyet Döneminde Eczacılık”, https://ekutuphane.teb.org.tr/pdf/eczaciodasiyayinlari/adeob_ecz_gc/2.pdf, (E. T.: 26.03.2024).

yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre uyuşturucu maddeleri üreten ve hazırlayan imalathanelerin iç ve dış satışları sınırlandırılmıştır.⁸⁰⁵ Kanunun birinci maddesinde ham afyon, tıbbi afyon, morfin, ham kokain, kokain ve esrar gibi maddelerin üretimi, satışı ve hazırlanması tamamen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin iznine bağlı kılınmıştır. Nitekim burada farklı bir durum söz konusudur. Ham afyona bir parantez açmak gerekirse *“Ham afyonun zeri, istihsali ve ihracı bu murakabeye tabi değildir”* şerhi konulmuştur. Bu ifade ile afyon tarımı ile uğraşanların düşünüldüğü muhakkaktır. Dolayısıyla devamında şu açıklama ile durum daha net gösterilmek istenmiştir: *“Ancak ham afyon vasfını tabedilecek mahiyette ve müstahzar afyon namı verilen surette afyonu izhar, ithal, ihraç ve satışı memnudur. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletince bu mevadın mümeyyiz vasıfları hakkında bir tarifname neşr olunur.”*⁸⁰⁶ Ham afyon değil işlenmiş daha doğrusu uyuşturucu madde haline gelen afyonun yasaklandığı görülmektedir.

Yukarıda mevzubahis uyuşturucu maddelerin ilaç yapımında kullanılması ve satışına dair çıkarılan kanunlar gereğince hareket edilmesi kararlaştırılmış ve işin sorumluluğu ise eczane ile eczacılara bırakılmıştır. Ham afyonun alışı ve satışı konusunda herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiştir. Uyuşturucu madde üretimine mahsus fabrika veya üretim yeri açmak için izin alınması zorunlu kılınmıştır. Söz konusu fabrikaların sermayesi her kime ait olursa olsun fabrikayı denetlemek amacıyla bir kimyager ile eczanın çalıştırılması uygun görülmüştür. Uyuşturucu madde üreten fabrikaların açılma izinleri Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'ne bağlıdır hükmü konulmuştur. Kanuna göre uyuşturucu maddeleri üreten fabrika veya imalathaneler söz konusu maddeleri eczanelerle ecza ticarethaneleri dışında kimseye satamayacaktı. Uyuşturucu maddelerin ithal, ihraç ve satışı ile ilgili yasaları ihmal edenlere satış izni verilemeyecekti. Ayrıca eczane ve ecza ticarethanelerinin talep ettiği miktarın tıbbi ihtiyaçtan fazla olduğu anlaşıldığında ithal isteği reddedilecekti. Üretilen uyuşturucu maddelerin ihraç edilmesi için fabrika veya imalathane sahipleri hangi maddeleri, miktarı ve nereye gönderileceğini ayın sonunda Sıhhiye Vekaleti'ne bildirmek zorundaydı. Uyuşturucu maddelerin tekrar ihraç edilmek üzere ithal edilmesi yasaklanmıştır. Transit olarak gelen bu maddeler gümrük tarafından mühürlenerek rafa kaldırılacaktı. Uyuşturucu madde kaçakçılığının önlenmesi adına mektup, kutu veya posta paketlerinin teftiş edilmesi kabul edilmiş ve bu tarz bir durumun yaşanması

⁸⁰⁵ Cumhuriyet, 25 Şubat 1931, s. 3.

⁸⁰⁶ Resmi Gazete, S. 1074, (24 Aralık 1928), s. 6321.

halinde el konulacağı belirtilmişti. Uyuşturucu madde üretimini ruhsatsız ve kaçak olarak gerçekleştiren fabrikaların derhal kapatılması ve sahipleri hakkında gerekli cezai işlemlerin yapılması kararlaştırılmıştır. Teftiş esnasında raporlarını, defterlerini göstermeyen fabrika ve imalathanelerin yüz liradan beş yüz liraya kadar nakdi para cezasına çarptırılacağı belirlenmiştir.⁸⁰⁷ 1928 yılında çıkarılan bu kanun ile afyon ve türevleri olan uyuşturucu maddeleri denetim altına almak istenmiştir. İktidar, 1933 yılında 1912 Lahey Afyon, 1925 Birinci Cenevre ve 1931 İkinci Cenevre Afyon Sözleşmeleri'ni onayladıktan sonra kanunda değişiklikler yaparak yeni eklemelerde bulunmuştur.⁸⁰⁸

Bu kanun ile Türkiye'de 1926'de kurulan eroin fabrikalarının aslında denetim altına alınması kararlaştırılmıştır. Her ne kadar Türkiye uyuşturucu ile mücadele kapsamında düzenlenen uluslararası sözleşmelere imza koymamış olsa dahi dış baskılardan dolayı düzenleme ihtiyacı hissedilmiştir. 1931 yılına kadar Türkiye'de üç tane eroin fabrikası faaliyet göstermiş ve bu fabrikaların denetlenmediği sık sık gündem konusu olmuştur. Uyuşturucu madde kullanımının Türkiye'de 1930'dan sonra artması yetkilileri endişelendirmiş ve onları bu yönde tedbir almaya itmiştir. Türkiye'nin ekonomik kaygılardan dolayı afyon maddesinin sınırlandırılmasına sıcak bakmadığı söylenebilir. Fakat dünyada Türkiye'nin uyuşturucu maddelerin merkezi olarak gösterilmesi Genç Türkiye için bir imaj zedelenmesi olarak yorumlanmıştır. Ekonomik kaygılar, madde kullanımının artması, dış baskılar gibi hem içte hem de dışta yaşanan gelişmeler Türkiye'yi tercih yapmaya zorlamıştır. 1933 yılına gelindiğinde Türkiye, hem ülkedeki uyuşturucu madde fabrikalarını bir daha açılmamak üzere kapatmış hem de uluslararası sözleşmeleri imzalayarak onaylamıştır.

Uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında ihracata yönelik tedbirler de alınmıştır. Bu bağlamda ham afyonun ihraç edilmesi 1933 yılına kadar herhangi bir kontrole bağlı olmaması Türkiye'de uyuşturucu madde fabrikalarının çoğalmasına neden olmuştu. Uyuşturucu maddeler için 15 Aralık 1928 tarihli ve 1369 sayılı "*Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun*"⁸⁰⁹ istinaden söz konusu maddelerin imal edildiği fabrikalar ihraç ettikleri ürünleri Sıhhiye Veklaeti'ne bildirmeye mecbur bırakılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra uyuşturucu madde üreten fabrika ve imalathanelerin sayısı artmıştır. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından bir karar

⁸⁰⁷Resmi Gazete, S. 1074, (24 Aralık 1928), s. 6321-6322.

⁸⁰⁸Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyet'inde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Universium Basımevi, Almanya, 1938, s. 20.

⁸⁰⁹BCA, 030.18.01.01.28.20.13.

alınmıştır. Alınan karar gereği uyuşturucu ihracatının ilgili devletlere iletilmesi istenmişti. Hatta 4 Haziran 1930 tarihinde fabrika sahipleri tarafından ihracata ait bilgilerin malın çıkarılacağı gün hangi vasıta ile kime, ne kadar, hangi ürünün ihraç edileceği ve nereye gönderileceğinin kaydedilmesi zorunlu kılınmıştır.⁸¹⁰ İstanbul'daki uyuşturucu fabrikalarının yaptıkları ihracatın tıbbi ihtiyaçların dışında olduğu anlaşılmıştır. İktidar insani amaca hizmet etmesi amacıyla 15 Şubat 1931 tarihli ve 10642 numaralı kararnameyi kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Kararnameye göre uyuşturucu maddelerin ihraç vesikası İstanbul Sıhhiye Vekaleti müdürlüğünce incelenerek ihraç işlemlerinin ihraç edilecek ülkenin yasalarına uygun olduğu tespit edildikten sonra aynı gün İstanbul Gümrük Müdürlüğü'ne sevk edilmesi sağlanacaktı.⁸¹¹ Gümrüklerce İstanbul Sıhhiye Müdürlüğü tarafından ihracında herhangi bir sakınca olmadığı bildirilen uyuşturucu maddelerin geçişine izin verilmiştir. İstanbul limanına giren ve çıkan gemilerin sıkı bir şekilde incelenmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul limanı dışında uyuşturucu maddelerin ihraç edilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Kaldı ki izin verilmiş olsa dahi geçişine müsaade edilemez hükmü konulmuştur.⁸¹²

Hariciye Vekaleti tarafından 15 Şubat 1931'de Başvekâlete gönderilen teklifte uyuşturucu madde üreten fabrikaların ve imalathanelerin üretim ile satışlarının kontrol altına alınması istenmekteydi. Teklifte fabrikaların ve imalathanelerin 1369 sayılı Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun'un dördüncü maddesinin koymuş olduğu kurala aykırı hareket ettikleri belirtiliyordu. Yazıda bazı imalathanelerin izinsiz bir şekilde uyuşturucu madde ihraç ettikleri tespit edildiği vurgulanmaktaydı. Bu durumun devam etmesi halinde Türk dış ticaretinin olumsuz etkileneceği ve ekonomisine zarar vereceği ifade edilmekteydi. Bunun önüne geçmek amacıyla uyuşturucu maddelerin gerek içerdeki satışının gerekse ihracatının kontrolünün sağlanması için yasağa aykırı harekette bulunan fabrika ve imalathaneler haklarında yasal sürecin başlatılması. Ayrıca söz konusu yerlerde üretilen uyuşturucu maddelerin üretim miktarının tespit edilerek kayıt altına alınması. İhraç edilecek malın ihraç edilecek ülkenin yetkili makamından ithal vesikasını ibraz etmekle mükellef tutulmasına. Fabrika ve imalathanelerin ülke içindeki satışları için de hangi eczanenin veya ecza ticarethanesine sattıkları ürünleri 48 saat içinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'ne bildirmelerinin zorunlu tutulması

⁸¹⁰M. Tekin, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Uyuşturucu Madde Kullanımı ile Mücadele (1920-1940)*, s. 65.

⁸¹¹"İcra Vekilleri Heyeti Kararnameleri", *İdare Mecmuası*, IV/39, (Haziran-1931), s. 470.

⁸¹²"İcra Vekilleri Heyeti Kararnameleri", *İdare Mecmuası*, s. 471.

önerilmişti. Teklif İcra Vekilleri Heyeti toplantısında görüşülmüş ve uygun bulunarak onaylanmıştı.⁸¹³

Bir diğer önemli yasal düzenleme ise 12 Aralık 1933 tarihli ve 2313 sayılı “Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun” ile yapılmıştır. 2313 Sayılı Kanun uyarınca söz konusu maddelerin ihracı denetim altına alınmak istenmiştir. 2313 Sayılı Kanun’un sekizinci maddesine “İnhisar idaresince tesis edilecek fabrika tarafından yapılacak uyuşturucu maddeler ve müstahzaratının memleketten çıkarılması için ihraç edilecek memleketin salahiyyetkar makamından alınmış bir ithal vesikası Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine tevdi olunur. Vekaletçe vesikanın sıhhati ve ihraç edilecek miktarın munhasıran tıbbi ve ilmi ihtiyaca yarayacağı tebeyyün ettikten sonra bir ihraç vesikası verilir.”⁸¹⁴ hükmü konulmuştur. Ayrıca İhraç izin belgesinin gümrüklerde de gösterilmesi mecburiyeti getirilmiş ve bu izinler üç aylık süre ile sınırlı tutulmuştur. Aynı kanunun on ikinci maddesinde şu karar alınmıştır: “Devletçe aktedilmiş itilafnameler hükümleri haricinde ham afyonun Türkiye’ye ithali memnudur. Uyuşturucu maddeler inhisar idaresi ihraç edilecek memleketin alakadar makamından verilmiş ithal vesikası olmadıkça ham afyon ihraç edemez ve yapılan ihracatı en nihayet bir hafta zarfında miktarı, hangi memlekete ve kimin namına gönderildiği, ithal vesikası tarih ve numarasıyla beraber Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine bildirilir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletince ithal vesikası veren memleketin salahiyyetkar makamına haber verilir.”⁸¹⁵ 1933 yılında kurulan Uyuşturucu Maddeler İnhisarı ile uyuşturucu maddelerin üretimi, ithali ve ihracı devlet denetimine alınmıştır. Böylelikle uyuşturucu maddelerle ilgili faaliyetler tek elden idare edilmiştir. Uyuşturucu Maddeler İnhisarı 1938’de Toprak Mahsulleri Ofisi’ne devredilmiş ve aynı uygulama devam edilmiştir.⁸¹⁶

III- Türk Gıda Kodeksinin Kurulması

Kodeks, Latince kökenli bir kelime olup eczacılıkta tedavi edici ilaçların yazıldığı kitaptır. Latince de “codex” ya da “codices” olarak geçmektedir. Tahta blok, ağaç gövdesi veya kitap anlamına gelen caudex kelimesinden türemiştir. Türk Dil Kurumu’nda ise şu şekilde tanımlanmıştır: “Tedavi edici etkisi kesin olarak kabul edilen ilaçların formüllerini, fiziksel ve kimyasal özelliklerini, tanıma, reaksiyonlarını, saflık kontrollerini, miktar tayinlerini ve saklama koşullarını içeren resmi kuruluş

⁸¹³BCA, 030.18.1.2.17.10.7.

⁸¹⁴Düstur, III/14, (12 Haziran 1933), s. 564.

⁸¹⁵Resmi Gazete, S. 2435, (12 Haziran 1933), s. 1354.

⁸¹⁶Bu konuya sonraki bölümde değinileceği için bu kısımda detaylandırılmamıştır.

tarafından onaylı başvuru kaynağıdır.”⁸¹⁷ Formül kitabı anlamında gelen kodeks, tıbbi ilaçların özellikleri, hazırlanması, etkileri, kimyasal bileşenlerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı bir tür eczacılık bültenidir.⁸¹⁸

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra kurulan kodeks, Türkiye’de gıdaların denetlenmesi, zararlı ilaçlara karşı insan sağlığını korumak ve bu konudaki haklarını savunma amacını taşımıştır. Bu doğrultuda 3 Mart 1926 tarihli ve 767 sayılı “*Türk Kodeksi Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir.⁸¹⁹ Kanunun birinci maddesinde Türk kodeksinin denetlenmesi ve düzenlenmesi amacıyla Sıhhiye Vekaleti’ne bağlı en az on beş üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştur.⁸²⁰ Komisyon üyeleri, Sıhhiye Vekaleti tarafından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı’nın onayı ile atanmıştır. Komisyon başkanı kendi aralarında seçilmiş ve Sıhhiye Vekaleti tarafından görevlendirilmiştir. Komisyon toplantılarının zamanı ve tarihi yine Sıhhiye Vekaletince belirlenmiştir. Kodeks komisyonu, tıbbi ilaçlar ve bitkilerden oluşan kimyevi maddelerle ilgili:

- a- Türkçe, Fransızca, Latince isimlerini ve eş anlamlarını,
- b- Kimyevi bileşimlerini,
- c- Üretim yöntemlerini,
- d- İlaçların saf halini belirlemek için uygulanacak yöntemleri,
- e- Karışımların aranma usullerini,
- f- İlaçların maksimum ve minimum oranlarını,
- g- İlaçların eczanelerde doktor reçetesine göre düzenlenen çeşitli formlarını,
- ğ- Birleşimi uygun olmayan maddeleri,
- h- Tıbbi ilaçların üretim bölgelerini,
- i- Eczanelerde hangi bitki, kimyevi maddelerin bulundurulacağını ve bunlardan

her birinin cins, tür, oranlarını ve eczanelerde gerekli olan araçların kaydedileceği cetvelleri “*Türk kodeksi*” adı ile bir kitap haline getirmekle sorumlu tutulmuştur. Komisyon tarafından düzenlenen kodeks, Sıhhiye Vekaleti’nin Başvekalete teklifi ve Cumhurbaşkanı’nın onayı ile belirlenecek tarihten itibaren yürürlüğe girecekti. Ayrıca bütün eczanelerle ecza depolarında kodeksin uygulanması ve bütün reçetelerin kodeks

⁸¹⁷**Türk Dil Kurumu**, <https://sozluk.gov.tr>, (E. T.: 27 Mayıs 2024).

⁸¹⁸**Milliyet**, 12 Şubat 2022, s. 11.

⁸¹⁹ Yalçın Özkan, “*Türk Farmakopesi’nin Tarihsel Gelişimi*”, **Türk Farmakope Dergisi**, 1/1, (Aralık-2016), s. 27.

⁸²⁰30 Mart 1926 tarihli Cumhurbaşkanı kararnamesiyle Türk Kodeksi Komisyonu üyeliklerine: Dr. Neşet Ömer, Dr. Akil Muhtar, Dr. Refik Saydam, Dr. Tevfik Salim, Dr. İbrahim Edhem, Dr. Ziya, Mehmed Halid, Sıtkı, Eczacı Hasan Rauf ve Mustafa Nail gibi önemli isimler atanmıştır. (BCA, 030.11.1.23.13.7. 30 Mart 1926.)

ile uyumlu bir şekilde hazırlanması zorunlu kılınmıştır. Kodekse aykırı bir şekilde ilaç üreten eczane ve sahipleri hakkında yasal mevzuatın uygulanacağı belirtilmiştir.⁸²¹ Aralarında Ahmet Şükrü gibi uyuşturucu maddelere karşı mücadele yürüten tıpçılar, kimyacılar ve eczacıların bulunduğu isimler tarafından hazırlanan kodeks 1930 yılında basılmıştır. 146 numaralı ilaç ilk Türk kodeksinde Diasetil Morphine olarak geçen eroinidir. Kodekste eroinin en az beş en fazla on beş miligram olarak kullanılması tavsiye edilmiştir. Öte yandan uyku veren, ağrıyı gideren, öksürüğü kesen bir ilaç olduğu ifade edilmiştir.⁸²² Her bir ilacı tanımlayan numaralar verilmiştir. Ait olduğu partinin tanımlanmasını sağlayan bir işaret veya numara taşıyan ilaçlar piyasaya sürülmüştür. Bir ilaç işaret veya numara taşııyorsa piyasaya arz edilmezdi.

IV- Uyuşturucu Madde Üretimi ile Mücadele

Türkiye’de uyuşturucu madde üreten fabrikalar birbiri ardına faaliyete geçmişti. Fakat söz konusu fabrikaların ürettiği eroin, morfin, dionin ve kodein gibi maddelerin yasal durumu ile ilgili ciddi bir belirsizlik vardı. Yasal boşluklar ve denetimsizlik, İstanbul’da uyuşturucu madde üretimi yapan gayriresmi fabrika ve küçük imalathanelerin çoğalmasına yol açmıştır. Bu durum kısa süre içinde İstanbul’un uyuşturucu maddelerin merkezi olarak anılmasına neden olmuştur. Kaldı ki afyonun iç pazarlarda ticareti serbest olduğundan uyuşturucu madde fabrikaları borsa dışından da ham afyon satın alarak bunu gayriresmi üretimde eroine ya da morfine dönüştürmüştür.⁸²³ Öte yandan 1933 tarihli ve 2253 Sayılı Kanun ile uyuşturucu madde üretimi konusunda Sıhhiye Vekaleti sorumlu tutulmuş ve denetimler arttırılmıştır. Bu kanuna aykırı harekette bulunanların cezalandırılacağı kararlaştırılmıştır.⁸²⁴ Uyuşturucu madde ile mücadelenin sorunun yaygınlık, şiddet ve yoğunluğuna uygun boyutta yürütülmesi zorunlu tutulmuştur.⁸²⁵

Uyuşturucu fabrikalarının kapatılmasından sonra Türkiye’de kaçak yollarla eroin ve morfin üreten imalathanelerle sıkı bir mücadele yürütülmüştür. Özellikle İstanbul’da neredeyse evlerin dahi birer imalathane gibi işletildiği söylenebilir. “*Son Posta*” gazetesinin 9 Nisan 1933’teki nüshasında İstanbul’da üç tane kaçak eroin üreten imalathanenin faaliyette olduğu belirtilmiştir. Emniyet güçlerinin baskın düzenlediği

⁸²¹Resmi Gazete, S. 324, (17 Mart 1926), s. 476-477.

⁸²²C. Erdinç, *Overdose Türkiye*, s. 58.

⁸²³C. Erdinç, *Overdose Türkiye*, s. 61.

⁸²⁴Resmi Gazete, S. 2422, (8 Haziran 1933), s. 2650.

⁸²⁵T. Şenel, *Uyuşturucu Maddeler ve Mücadele*, s. 38.

yerde oldukça fazla miktarda eroinin ele geçirildiği paylaşılmıştır. Fabrikada yirmi iki kişinin de çalıştığı tespit edilmiştir. Fabrika kapatılmış ve çalışanlar sorguya alınmıştır. Sorgu sonrasında bu fabrikaların uyuşturucu madde ticareti sayesinde hayli zengin oldukları ortaya çıkarılmıştır.⁸²⁶ Basında yer alan bir diğer haberde Bomonti’de gizli üretim yapan bir eroin fabrikasında yirmi bin lira değerinde eroinin ele geçirildiği iddia edilmektedir. İstanbul’daki uyuşturucu maddelerin yurtdışına kaçırılması amacıyla çetelerle işbirliği kurulduğu ve Avrupa’ya eroin gönderildiği belirtilmiştir. Zehirli madde kaçakçılığı ile mücadele başladığından itibaren İstanbul’da yaklaşık iki yüz kilo eroinin yakalandığı vurgulanmıştır.⁸²⁷ Beyoğlu’nda yabancılar tarafından bir eroin fabrikasının kurulduğuna dair söylentiler üzerine emniyet güçleri faaliyete geçmiştir. Leondros adında birinin sermayesi ile Beyoğlu’nda özel bir imalathane kurduğu ve burada üretilen eroinin gizli yollarla dışarıya kaçırıldığı anlaşılmıştır. Leondros’a iki yıl hapis ve 500 lira kadar para cezası verilmiştir.⁸²⁸

İstanbul Yeşilköy dolaylarında gizli eroin üreten fabrikaların olduğu ihbarı üzerine adı geçen yer gözetime alınmıştır. “*Tan*” gazetesinin 18 Haziran 1937 tarihli nüshasındaki haberde dört eroin fabrikasının daha faaliyette olduğu belirtilmiştir. Yeşilköy’de bulunan bir köşkün bodrum katının imalathaneye dönüştürüldüğü keşfedilmiştir. Oldukça gizli bir şekilde eroin üretiminin yapıldığı görülmüştür. İmalathanede madde üretimi için gerekli olan bütün malzemelerin olması da oldukça hayret uyandırmıştır. İmalathane ile içindeki her şeye el konulmuş ve böylece kaçak üretim yapan bir fabrika daha kapatılmıştır.⁸²⁹ Kadıköy Acıbadem’de oturan İsmail, Fethi ve Halil adında üç arkadaşın eroin ürettiğine dair ihbar alan polis ekipleri bir süre burayı takibe almıştır. Evin bir kısmını imalathane gibi kullanan bu şahısların oldukça dikkatli hareket ettikleri belirtilmiştir. Gizli bir şekilde eroin üretenlerin aynı zamanda bağımlı oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca bu işin ticaretini de yaptıkları saptanmıştır. Acıbadem’deki imalathaneye polis baskın düzenlemiş ve suçüstü yapmıştır. Yakalanan eroin ve üretim araçlarına el konulmuştur. İsmail, Fethi ve Halil ise emniyette ifadeleri alındıktan sonra adliyeye sevk edilmişlerdir.⁸³⁰

Emniyet Kaçakçılık Şubesi tarafından yasadışı üretim yapan bir eroin fabrikasının ortaya çıkarıldığı haberi “*Son Posta*” gazetesinin 9 Mart 1939’daki

⁸²⁶**Son Posta**, 9 Nisan 1933, s. 2.

⁸²⁷**Vakit**, 8 Eylül 1933, s. 8.

⁸²⁸**Son Posta**, 22 Nisan 1934, s. 2.

⁸²⁹**Tan**, 18 Haziran 1937, s. 2.

⁸³⁰**Son Posta**, 27 Ağustos 1938, s. 4.

nüşhasında okuyucuyla paylaşılmıştır. Unkapanı Tepebaşı Mahallesi'nde oturan ve esnaf olduğu bilinen Armando ile balıkçı Laz Kazım, Paşabahçeli Hacı Bey'in söz konusu fabrikayı işlettiği saptanmıştır. Aslında bu fabrikanın önceleri Paşabahçe'de Sahip Molla'nın çiftliğinde faaliyetini yürüttüğü tespit edilmiştir. Eroin üretimi için gerekli olan malzemelerin kaçakçılar tarafından piyasadan satın alınarak fabrikaya getirildiği anlaşılmıştır. Uyuşturucu madde üretimi esnasında polisin ani baskın yapması üzerine içerdekiler suçüstü yakalanmıştır. Polis ekipleri tarafından yapılan aramada 1716 kilo afyon, üç fıçı soda, eroin üretimine mahsus lastik eldivenler ve birçok malzeme ele geçirilmiştir.⁸³¹ İstanbul'a gelip yerleşen Leon adındaki şahıs Sarıyer'de bulunduğu bir köşke yerleşmiştir. Edinilen bilgilere göre Leon'un uyuşturucu madde kaçakçılığında sabıkalı olduğu tespit edilmişti. Sarıyer'deki köşkü eroin fabrikası haline getiren Leon, Çolak Miha, Kürt Ali Çavuş, Kel Salih, Mavromali ve Stefo gibi arkadaşlarıyla uyuşturucu üretimine başlamıştır. Nihayet Leon'un izini bulan kaçakçılık şube müdürlüğü gece yarısı, başlarında şube şefi Habip Bey ile Leon'un oturduğu köşke ani bir baskın düzenleyerek kaçakçıları suçüstü yakalamıştır. Üretilen eroinlere ve üretim araç gereçlerine el konulmuştur.⁸³²

Emniyet güçlerinin uyuşturucu madde üretimi ile yürütmüş olduğu mücadeleden olumlu gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda biri Balat'ta diğeri de Beyoğlu Parmakkapı'da bir apartmanda tam donanımlı birer eroin fabrikası Edirnekapı'da ise Neslişah Sultan Mahallesi'nde esrar imalathanesi ortaya çıkarılmıştır. Fabrika sahipleri olduğu ileri sürülen on bir kişi yakalanarak adliyeye sevk edilmiştir. İstanbul'da kaçak yollarla eroin, morfin ve esrar gibi zararlı maddeleri üretenlere karşı verilen mücadelenin memnuniyet uyandırdığı kaydedilmiştir.⁸³³

1940'lı yıllara gelindiğinde uyuşturucu madde üretiminin sınırlandırılmasına dair önemli kararlar alınmıştır. 3 Temmuz 1943 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 20172 numaralı kararname ile afyon sakızı ve tohumunun üretimi için izin verilen yerler 13 il ile sınırlandırılmıştır. Bu iller, Afyon, Burdur, Bilecik, Denizli, Eskişehir, Isparta, Konya, Kütahya, Amasya, Çorum, Tokat, Malatya ve Balıkesir'den oluşmaktaydı.⁸³⁴ 1945-1946 yılları arasında haşhaş ekimi izni Afyon, Burdur, Bilecik, Denizli, Eskişehir, Isparta, Konya, Kütahya, Amasya, Çorum, Tokat, Malatya, Balıkesir, Manisa, Aydın,

⁸³¹Son Posta, 9 Mart 1939, s. 1-11.

⁸³²Cumhuriyet, 30 Mart 1945, s. 2.

⁸³³Remzi Tozanoğlu, "Zabitanın Sıkı Tatbikatı Zehir Satıcılarını Yıldır", Son Posta, 29 Nisan 1948, s. 4.

⁸³⁴Resmî Gazete, S. 5446, (3 Temmuz 1943), s. 5429.

Bursa, Ankara, Bolu, Kayseri, Kırklareli, Niğde, Çanakkale, Antalya, Yozgat, Elazığ, Diyarbakır, Kocaeli, Kastamonu, Sivas, İzmir, Samsun, Tunceli, İçel, Çankırı ve Urfa olmak üzere otuz beş il ile sınırlı kalmıştır.⁸³⁵ Haşhaş tohumundan yağ üretimi gerçekleştirmek amacıyla Samsun, Manisa ve Aydın illeri için gerekli izin talep edilmiştir. Elde edilecek yağın gıda ihtiyacını karşılaması amaçlanmıştır. Üretimin kontrol altında gerçekleşeceği belirtilmiştir. Ticaret ve Tarım Bakanlığı'nın uygun görmesi halinde onaylanacağı kararlaştırılmıştır.⁸³⁶ Üretimin denetlenmesi ve tedbir kapsamında 1947-1948 yılında haşhaş ekimine izin verilen otuz sekiz yer şu şekilde sıralanabilir: Afyon, Burdur, Bilecik, Denizli, Eskişehir, Isparta, Konya, Kütahya, Amasya, Çorum, Tokat, Malatya, Balıkesir, Manisa, Aydın, Bursa, Ankara, Bolu, Kayseri, Kırklardı, Niğde, Çanakkale, Antalya, Yozgat, Elâzığ, Diyarbakır, Kocaeli, Kastamonu, Sivas, İzmir, Samsun, Tunceli, İçel, Çankırı, Urfa, Gaziantep, Kırşehir ve Tekirdağ.⁸³⁷

V- Uyuşturucu Madde Kullananların Tecridi: Hayırsız Ada Fikri

1930 yılından sonra Türkiye'de uyuşturucu madde kullanımı artmış ve bu yönde ciddi bir mücadele verilmişti. Özellikle gençler arasında madde bağımlılığının giderek yayılması endişeye neden olmuştur. Dolayısıyla yetkililer bağımlıların tedavi edilmesi amacıyla farklı yöntemleri gündeme getirmişlerdir. Bunlarda biri de Hayırsızada olarak bilinen Sivriada'da⁸³⁸ bağımlıların tecrit edilmesiydi. Hayırsızada'nın tarihi geçmişi M.S. 8. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Adaya Bizans İmparatorluğu'nda imparatorların ve din adamlarının sürgüne gönderildiği rivayet edilmektedir.⁸³⁹ Osmanlı Devleti'nde Hayırsızada'nın sürgün niyetiyle kullanıldığı bilinmektedir. Hatta İstanbul sokaklarından toplatılan başıboş köpekler Hayırsızada'ya gönderilmişlerdi. Bu konudaki ilk uygulama İkinci Mahmut döneminde gerçekleştirilmiş ardından 1910 yılında ikinci defa sokak hayvanları adaya sürgün edilmişti.⁸⁴⁰

⁸³⁵Resmi Gazete, S. 6035, (19 Haziran 1945), s. 8910.

⁸³⁶Resmi Gazete, S. 6308, (16 Mayıs 1946), s. 10573.

⁸³⁷Resmi Gazete, S. 6617, (28 Mayıs 1947), s. 12358-12359.

⁸³⁸ Hayırsızada olarak da bilinen Sivriada, Marmara Denizi'nde, İstanbul açıklarındaki Adalar diye bilinen takımadalardan en batıda bulunanıdır. Eski adı yine sivri anlamında gelen Yunanca "Oxia"dır. Hatta piramide benzeyen sivri bir kayalıktan oluştuğu için Sivriada diye. En yakınında bulunan Yassıada ile aralarında 1,7 km'lik bir mesafe vardır. (<https://adalar.bel.tr/sivriada/>, (E. T.: 10.07.2024).

⁸³⁹<http://adalar.bel.tr>, (E. T.: 28 Mayıs 2024).

⁸⁴⁰Hürol Çankaya, Cengiz Ekiz, Nur Şahin, "Türkiye'de Hayvanların Korunması Politikası", *Fiscaoeconomia*, VIII/2, (Mayıs-2024), s. 827.

Cumhuriyet döneminde uyuşturucu madde bağımlıları için Hayırsızada'nın tecrit amacıyla kullanılması fikri 1939'da gündeme gelmiştir. Bu fikir Gümrük Muhafaza Müdürlüğü tarafından ortaya atılmıştır. Amaç; uyuşturucu bağımlılığının önlenmesi ve bağımlıların ıssız bir yerde toplumdaki soyutlanarak tedavi edilmesini sağlamaktır. Bu aynı zamanda uyuşturucuyla mücadelede etkili bir yöntem olarak da görülmüştür. Mücadele kapsamında uyuşturucu madde kaçakçıları ile bağımlıların tecrit edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Yapılan incelemeler Hayırsızada'nın bu iş için oldukça elverişli bir yer olduğu fikrini güçlendirmiştir. *“Cumhuriyet”* gazetesinin 21 Ocak 1939 tarihli haberinde *“Uyuşturucu madde mahkûmları tecrit edilince yakalanan kaçakçılar ve bağımlılar dışardan uyuşturucu madde alamayacaklardır. Elde etseler bile bundan nihayet almış olan bir kitle zehirlenecektir. Hapishane ve cezaevlerimizde yeniden uyuşturucu maddeye alışanlar kalmayacak ve buralarda ayrıca teşkilat kurulmayacaktır”* ifade edilmiştir. Gazetede bu uygulamanın faaliyete geçmesi için Adalet Bakanlığı'na iletileceği ve onay çıkması halinde çalışmaların başlayacağı iddia edilmekteydi.⁸⁴¹

Türk kamuoyunda Hayırsızada ile ilgili haberler ve söylentiler farklı yorumlamalara yol açmıştır. Basında gümrük ve emniyetin uyuşturucu ile mücadele kapsamında bağımlıların artmasını önlemek için suçluların Hayırsızada'ya taşınmasına karar verildiği yazılmıştır. Dönemin İstanbul Cumhuriyet Savcısı Hikmet Onat, bu söylentileri basından öğrendiğini fakat konu hakkında hiçbir bilgisinin olmadığını ifade etmiştir. Hikmet Onat, uyuşturucu maddelerle mücadelede yasalar çerçevesinde hareket edilmesinin doğru olacağını ileri sürmektedir. Gümrük Muhafaza Müdürü Hasan Bey de özetle şu açıklamayı yapmıştır: *“Burada tecrit, uyuşturucu madde bağımlılarının çoğalmasına engel olmak için önemli bir etken olacaktır. Fakat resmi şekilde bu yolda herhangi bir girişimden söz etmek mümkün değildir.”*⁸⁴² Hasan Bey de aslında tecrit konusuna ılımlı bakmaktadır ancak henüz işin resmi boyutunun olmadığına dikkat çekmiştir. Sadece Hayırsızada değil aynı zamanda madde bağımlılarının artması halinde çevrede bulunan ıssız adaların da bu amaca hizmet etmek için kullanılacağı öne sürülmüştür.⁸⁴³ Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana Bey de dolaşan söylentilerle ilgili bilgi istemiştir. Yeşilay Cemiyeti, Hayırsızada fikrine sıcak bakmış hatta Cemiyet'in

⁸⁴¹ *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1939, s. 1-9.

⁸⁴² *Son Posta*, 22 Ocak 1939, s. 4.

⁸⁴³ *Vakit*, 22 Ocak 1939, s. 2.

önden gelenlerinden Fahrettin Kerim Gökay Cenevre’de toplanan uluslararası konferansta bu tezi savunduğunu belirtmiştir.⁸⁴⁴

Yeşilay, Hayırsızada’nın uyuşturucu madde bağımlılarına ayrılmasını hükümetten talep etmiştir. Fahrettin Kerim, dünyada uyuşturucu madde bağımlılığının geçen yıllara oranla azalmasına rağmen Türkiye’de bunun aksine bir artışın görüldüğünü söylemiştir. Bu durum uyuşturucuya karşı yürütülen mücadelenin daha da sıkı olmasını gerekli kıldığını belirtmiştir. Hayırsızada fikrini savunma sebebini şöyle izah etmiştir: *“Bu fena itiyada müptela olan biçarelerin hapishaneye konuldukları zaman oradaki insanları da bu zehre alıştırmakta oldukları görüldüğü için bu kabil hastaların Hayırsızada’da kurulacak bir tecrit kampında tedavi edilmeleri fikri ortaya atılmıştı. İşittiğimize göre Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar da şehrimizdeki uyuşturucu madde mücadelesine hız vermek taraftarıdır.”* Devamında 1931 yılından beri uyuşturucu madde bağımlılarıyla mücadele ettiğini ilave ederek zehirli madde bağımlılığının hızlı bir şekilde arttığını ve bunu önlemek için hastaların bir kurumda en az altı ay tecrit edilmesini savunmuştur.⁸⁴⁵ Hayırsızada ile ilgili iddialara Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından da bir açıklama yapılmıştır. Türkiye’de uyuşturucu maddelerle mücadelenin hükümet tarafından alınmış olan yasal önlemlerle sağlandığı vurgulanmıştır. Ayrıca bunun dışında herhangi bir olağanüstü karar alınmasını gerektirecek aşamada madde bağımlılığının yayılmadığı belirtilmiştir. Bu konuda devletin gerekli gördüğü halde mücadelenin yürütüleceği ve denetimlerin arttırılacağı ifade edilmiştir.⁸⁴⁶ Burada uyuşturucu ile mücadelenin devlet tarafından ve yasal sınırlar içerisinde yapılacağı mesajı verilmiştir.

Ne var ki Yeşilay’ın kurucusu ve Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi Başhekimisi Mazhar Osman, arkadaşı Fahrettin Kerim’den ayrı düşünmektedir. Mazhar Osman’a göre ülkede uyuşturucu madde bağımlılığının korkulacak derecede değildi. Ona göre *“İlk yapılacak iş eroin imal ve ithalini, kokain gibi menetmektir.”* Bu yapıldıktan sonra bağımlılığın da azalacağı hatta ıssız adalara gerek kalmayacağına işaret etmiştir. Mazhar Osman, *“Beyaz zehir ticareti yapan ve bu zehiri kullananların ıssız adaların herhangi birinde bu uğursuz illetten kendilerini kurtarınca kadar alıkonulmaları bir kurtarma çaresi olarak ileri sürülüyordu. İhtimal ki insanlık dışı*

⁸⁴⁴ **Akşam**, 11 Şubat 1939, s. 5.

⁸⁴⁵ Fahrettin Kerim Gökay, *“Keyif Verici Zehir Müptelaları Adası”*, **Son Posta**, 12 Şubat 1939, s. 1-5.

⁸⁴⁶ **Haber**, 17 Şubat 1939, s. 2.

kabul edildiği için uygulama alanı bulamayan bu fikir üzerinde hala ısrar edenler görülmektedir”⁸⁴⁷ diyerek Hayırsızada fikrini savunanlardan ayrı düşünmüştür.

Uyuşturucu ile mücadele çerçevesinde madde bağımlılarının tecrit fikri her ne kadar dile getirilmiş olsa da resmi anlamda gerçekleşmemiştir. Kamuoyunda konuşulan ve tartışılan hatta destek bulan bir yöntem olarak kabul görmesine rağmen sözde kalmıştır.

C- UYUŞTURUCU MADDE KONTROLÜNE DAİR ULUSLARARASI MEVZUAT VE TÜRKİYE’NİN YAKLAŞIMI

Uyuşturucu maddelerle mücadele, 20. yüzyılın başlarından itibaren küresel bir sorun haline gelmişti. Bu kapsamda birçok uluslararası konvansiyon ve sözleşme imzalanmıştır. Çünkü uyuşturucu ile mücadelelerin ulusal değil uluslararası ortak bir sorumluluk olduğu gerçeği fark edilmiştir. Uluslararası sözleşmelerin imzalanması bu duruma örnektir. Kabul edilen sözleşmelerin dışında illegal uyuşturucu trafiğini önlemek amacıyla uluslararası birçok kurum ve kuruluş teşkil edilmiştir.⁸⁴⁸

Yukarda bahsedildiği üzere uyuşturucu ile mücadelede ilk uluslararası girişim ABD’nin öncülüğünde 1909 Şangay Afyon Konferansı ile gerçekleştirilmişti. Daha önce ifade edildiği gibi Çin’de düzenlenen konferansa on üç ülke davet edilmişti. Davet edilen ülkeler arasında Osmanlı Devleti de yer almıştı. Fakat Osmanlı Devleti, bu tarihlerde Çin’de elçiliğinin olmadığını öne sürerek konferansa katılmamıştı. Fakat konferansta alınacak kararların kendisine bildirilmesini talep etmişti. Osmanlı Devleti’nin bu konferansa icabet etmemesinin sebebi ise ekonomik kaygılardı. Şangay’dan sonra 1912 yılında Lahey Afyon Konferansı tertip edilmiştir. Osmanlı Devleti, Şangay’da olduğu gibi Lahey’de katılmamıştı. İngiltere, Almanya ve Çin uyuşturucu maddelerin sınırlandırılmasına sıcak bakmadıkları için istenilen sonuç elde edilememişti. Katılan devletlerin kendi ekonomik ve ticari menfaatlerini öne sürmeleri söz konusu sözleşmelerin sadece kâğıt üzerinde kalmasına neden olmuştur.⁸⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra da uluslararası mücadele aynı şekilde devam edilmiştir. Özellikle uyuşturucu maddelerin her yönü ile sınırlandırılmasına dair faaliyetler daha da kurumsal bir hal almıştır. Özellikle 1920

⁸⁴⁷Cumhuriyet, 20 Temmuz 1939, s. 1-9.

⁸⁴⁸Naim Demirel, “Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Uyuşturucu Maddelerle Mücadele”, **Akademik Bakış Dergisi**, 28, (Ocak-Şubat 2012), s. 2-3.

⁸⁴⁹Gül Çakır, “Türkiye’de Uyuşturucu Maddelere Yönelik Geliştirilen Politikalar (1920-1950)”, **Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, IV/5, (Aralık-2021), s. 123-124.

yılında kurulan MC'nin bünyesinde uyuşturucu ile mücadelede önemli adımlar atılmıştır. Bu uğurda 19 Şubat 1925'te Birinci Cenevre Afyon Konferansı, 13 Temmuz 1931'de İkinci Cenevre Afyon Konferansı, 27 Kasım 1931'de Bangkok Sözleşmesi, 26 Haziran 1936'da Üçüncü Cenevre Afyon Konferansı toplanmış, 11 Aralık 1946'da New York Protokolü ve son olarak 19 Kasım 1948'de Paris Protokolü yapılmıştır.

I- Uluslararası Konferanslar, Sözleşmeler ve Protokoller

1- I. Cenevre Afyon Konferansı (19 Şubat 1925)

I. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte ABD, uyuşturucu maddelerle mücadele konusunda ısrarlı tavrını sürdürmüştür. Özellikle haşhaş bitkisinin yetiştirilmesi ve afyon ticaretinin yasaklanması noktasında faaliyetlerde bulunmuştur. MC'nin işe dâhil olması üzerine bu konuda yeni konferansların yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak burada önceki konferanslardan farklı olarak etkili çözümlerin üretilmesi amaçlanmıştır. Önceki konferanslarda olduğu gibi bu konferansta da ABD'nin önemli oranda etkisi olmuş ve Türkiye'nin üzerinde ısrarla durulmuştur. Haşhaş ve afyon tarım alanlarının geniş bir yer kaplamasından dolayı Türkiye'nin sınırlamalara dâhil olması özellikle arzu edilmiştir.⁸⁵⁰ Öte yandan Cemiyet, uyuşturucu ile mücadele hususunda uluslararası denetimi elinde bulundurmak istemiştir. Afyon ve türevleri olan maddelere yönelik arz talep dengesinin değişiklik arz etmesi yeni çalışmaların yapılmasını gerekli kılmıştır. Cemiyet, Lahey Afyon Sözleşmesi'ndeki eksik olan konuları göz önünde tutarak yapılacak yeni konferanslarda görüşülecek hususları belirlemiştir. Özellikle yeni uyuşturucu türlerinin (eroin, morfin, kokain) toplum sağlığı üzerindeki etkisi ele alınmıştır. ABD'nin bu konuda oldukça mustarip olduğu ve söz konusu maddelerin üretimi, kullanımı ile ticareti noktasında hassas olduğu söylenebilir.⁸⁵¹ Konferanstan önce uyuşturucu maddelere yönelik tedbirlerin konuşulduğu esnada ABD tarafından afyon çekenlerin karneye bağlanması ya da kayıt altına alınmasına ilişkin farklı öneri ortaya atılmıştır.⁸⁵² Dahası 23 Şubat 1921 tarihli Dünya Posta Birliği Konferansı'nda uyuşturucu maddelerle mücadele konusu ele alınmıştı. Burada özellikle afyon, morfin, kokain ve diğer uyuşturucu maddelerin önlenmesine yönelik görüşler değerlendirilmişti. Tedbir kapsamında yasaklama ve

⁸⁵⁰Elmas Şimşek, "12 Mart Muhtırası'na Giden Süreçte: Haşhaş Krizi", **Devlet Dergisi**, 511, (2024), <http://devlet.com.tr>, (E.T.: 30.03.2024).

⁸⁵¹Mehmet Ali Kâğıtçı, **Afyon**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1960, s. 46.

⁸⁵²UNA, RC, R776-12A-40480-28626.

cezalandırmaya dair ilkeler belirlenmeye çalışılmıştı.⁸⁵³ Cemiyet, uyuşturucu maddelerin yayılmasını engellemek için 3 Kasım 1924'te Cenevre'de bir toplantı tertip etmiştir. Toplantıda uyuşturucu maddelerin dünya üzerindeki etkisi konuşulmuş ve bunun biran önce engellenmesi gerektiği belirtilmişti.⁸⁵⁴

Çalışmalar tamamlandıktan sonra İsviçre'nin Cenevre şehrinde bir afyon konferansının düzenleneceği tüm devletlere bildirilmiştir. Şangay ve Lahey Afyon Konferansı'na katılım sağlamış bütün devletler Birinci Cenevre Afyon Konferansı'na davet edilmiştir. 12 Şubat 1925 tarihinde konferans başlamıştır. Konferansta daha çok uyuşturucu maddelere yönelik izlenmesi gereken yol ve yöntem üzerinde durulmuştur. Burada ilginç olan husus komisyon üyesi olmasına karşın ABD'nin konferansa katılmamasıdır. Bu durum konferansa katılan devletlerde şaşkınlık yaratmıştır. Çünkü başından itibaren uyuşturucu maddelerle mücadele konusunda en ısrarlı devlet ABD olmuştur.⁸⁵⁵ Konferansa davet edilen Türkiye, bu davete olumlu bir cevap göndererek katılacağını bildirmiştir. Türkiye'yi konferansta dönemin Ziraat Vekâleti Müsteşarı Süreyya Bey ve kimyager Nurettin Bey'in temsil etmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁵⁶ Toplantının başlaması üzerine Ankara'dan Süreyya Bey'e Cenevre'de alınacak kararlara dair hükümetin kararı olmadan herhangi bir taahhüt girişiminde bulunmaması iletilmiştir. Ayrıca konferans süresi boyunca görüşmelerin hükümete iletilmesi istenmiştir.⁸⁵⁷

MC kurulduğu yıllardan itibaren afyon ve türevi olan maddelerle ilgili bir istişare komisyonun kurulmasını kabul etmişti. Komisyonun adı "*Afyon ve diğer zararlı ilaçlar ticareti istişare komisyonu*" olarak belirlenmişti. Adı geçen komisyon Cemiyet bünyesinde toplanılan konferansların hazırlık süreci ve uyuşturucu maddelerle ilgili gelişmeleri takip ediyordu. Bu komisyon uyuşturucu ile mücadelede gerekli çalışmaları yürütmek amacıyla teşkil edilmişti. Komisyon İngiltere, Hindistan, Çin, Fransa,

⁸⁵³UNA, RC, R706-12A-1717-12494, 23 February 1921.

⁸⁵⁴Hakan Göngör, Türk-Amerikan İlişkilerinde İstanbul'daki Afyon Fabrikaları'nın Bir Soruna Dönüşmesi (1926-1933), **Küresel Dünyada Sosyal Bilimler: Sanat, Toplum, Devlet ve Yönetişim**, (Ed. Nesrin Ada), LiteraTük Academia, Konya, 2021, s. 119-120.

⁸⁵⁵S. Altan, "*Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye'nin Tutumu*", s. 53.

⁸⁵⁶Cemiyeti Akvam tarafından iştirakimiz hakkında davet vaki olduğu Hariciyye Vekâlet-i Celilesinden işar buyurulan Teşrinisani ayında Cenevre'de Afyon istihsalatının tahdidi zımmında inikat edecek kongreye, afyona müteallik beynelmilel mukavelata iştirakimiz Lozan Muahedenamesiyle taahhüt edildiğinden Türk menafi-i ve nokta-i nazarını müdafaa etmek üzere bir murahhas izamı ve tahsisatının ciheti tavsiiyesinin tesbiti Ziraat Vekalet-i Celilesinin 15 Teşrinievvel 340 tarih ve Ziraat Müdüriyeti 11611/36/18231 numaralı tezkiresiyle teklif edilmiş ve keyfiyet İcra Vekilleri Heyeti'nin 19-10-340 tarihli içtimasında ledettezekkür kongreye vekaleti müşarunileyha Müsteşarı Süreyya Bey'in izamı tensip kılınmış ve tahsisatının masarifi gayri melhuzadan tesviyesi karargir olmuştur. (BCA, 030.18.01.01.11.49.7; **Tevhid-i Efkâr**, 4 Mart 1925, s. 3).

⁸⁵⁷BCA, 030.18.01.01.12.59.11.

Japonya, Hollanda ve Portekiz (Siyam) gibi ülkelerin temsilcilerinden oluşmaktaydı. Komisyon uyuşturucu maddelerle ilgili topladığı raporları Cemiyetiye sunmaktaydı. Konferans çalışmaları sırasında Uzakdoğu'da sömürgeleri olan devletlerin afyon meselesinin çözümü noktasındaki önerilerin Çin'den temsilcilerin olmadan incelenmesi teklifi tartışma konusu olmuştur. Çin temsilcisi bu duruma tepki göstererek yabancıların afyon ve türevi maddeleri Çin'e götürüp sattıkları iddiası ile çalışmaya itirazda bulunmuştur. Bunun üzerine Çin ile ilgili görüşmeler için ayrı oturumlar yapılmıştır. Alınan kararlar şöyle şekillenmiştir:

- 1- Uzak Doğu'da toprakları bulunan devletlerden 1912 sözleşmesine katılanların durumu ile afyon içilmesine dair bu topraklardaki zorlukların incelenmesi
- 2- Çin'deki gelişmelerin ve durumun incelenmesi
- 3- Çin'de ve doğu ülkelerinde afyon kullanılmasının ve üretiminin yavaş yavaş kaldırılması hakkındaki önlemler ele alınacaktır.⁸⁵⁸

Uyuşturucu maddelerin sınırlandırılmasına dair konferansta oldukça yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Japonya temsilcisi Sugimura, afyona karşı mücadele için kendi hükümeti tarafından izlenen sistemin memnuniyet verici sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Devamında en etkili çarenin yeni neslin uyuşturucu madde kullanmasına engel olmaktır. Tedavisi mümkün olmayan madde bağımlılarını tespit ve tescil ederek bunlara afyon kullanmak için izin belgesi vermek olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca yeni izin belgesi verilmeyeceğinden afyon kullananların sayısının giderek azalacağını ifade ederek Formoza, Kore ve Kwantung'da yapılan çalışmalardan olumlu sonuçlar alındığını örnek olarak göstermiştir. Diğer delegeler bu çalışmanın nüfusu kalabalık ülkelerde uygulanmasının mümkün olmayacağını ve ucuz afyon satmanın kaçakçılığa karşı bir önlem teşkil etmeyeceğini belirtmişlerdir.⁸⁵⁹ Bunun üzerine söz alan Portekiz delegesi kaçakçılığın ilerlediği ve legal ticaret yerine illegal ticaretin daha çok yayıldığından endişelenmek gerektiğini ifade etmiştir. Felemenk (Hollanda) delegesi Van Wettum, hazırlanmış afyon üretiminin kontrolü için mücadele edilmeye başlandığı tarihten beri kaçakçılığın bu ekseninde ilerleme kaydettiğini söylemiştir. Ayrıca bu durumun oldukça tehlikeli bir hal aldığını da ilave etmiştir. Ona göre her şeyden önce illegal ticaretin yasaklanması gerekiyordu. Legal ticaretin sınırlandırılması hususunda ileri gidildiği takdirde kaçakçılığın artacağını ve tüketimin azalmayacağını iler sürüyordu. İngiltere

⁸⁵⁸R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 117.

⁸⁵⁹S. Kayıhan, **Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler**, s. 65.

delegesi Sir Malcon Delevigne, son iki sene içinde Uzak Doğu'da kaçakçılığın arttığına işaret ettikten sonra Hong-Kong'da kaçak afyon giderlerinin yasal afyon tüketimi derecesine çıktığını vurgulamıştır. Malezya'daki kaçak afyon giderlerinin hükümet afyonları kullanımına göre yüzde otuz oranında bir değer kaydettiğini ve bu farkın Malezya'nın Hong-Kong'a nazaran Çin'den daha uzak olmasından ileri geldiğini belirtmiştir.⁸⁶⁰

Konferansta uyuşturucu maddeler konusunda Çin baskı altında tutulmuş ve Çin'e yönelik şu ithamlar yer almıştır: *"1923-1924 seneleri zarfında yapılan tahkikat Çin'in birçok yerlerinde haşhaş ziraatının, afyon içmek ve yutmak itiyadının ilerlediğini göstermiştir. Askeri idare tarafından konulmuş olan rüsum ödenmek şartile afyon ithal, ihraç ve satışı tamamen serbesttir. Afyonlar askeri kuvvetlerin himayesi altında sevk edilmektedir. Kumandanlar afyondan aldıkları vergi ile maiyetlerinde bulunanların maaşlarını vermektedirler. Birçok yerlerde askeri idare tarafından cebren haşhaş ektirilmektedir. 1922-1923 senesinde Çin'in afyon istihsalatı o kadar çoğalmıştır ki serbestçe istihlak edilmesine rağmen afyon fiyatları pek ziyade düşmüştür. 1923-1924 senelerinde daha fazla haşhaş ekilmiştir."* Çin delegesi bu ithamlar karşısında şu şekilde bir karşılık vermiştir: *"Çin'in dâhili vaziyetinin hâlihazırda bozuk olması ve bu yüzden haşhaş ekiminin ziyadeleşmesi diğer hükümetler tarafından afyon ihracat ve istihsalatının men'i için bir mani teşkil etmez. Aynı zamanda diğer hükümetlerin tebaaları tarafından Çin hükümetinin icraatını müşkülleştiren hareketlerin önüne geçilmemesi için de bir sebep yoktur. Çin'e ecnebiler tarafından gayr-ı meşru surette afyon ve uyuşturucu maddeler sokulmaktadır."*⁸⁶¹ Buna göre Çin'in uyuşturucu maddelerle anılması aslında batılıların ekonomik kazanç elde etmek için Çin'e kaçak yollarla uyuşturucu maddeleri soktuğu söylenebilir.

Hollanda'nın önemli basın yayın organı *"Algemeen Handelsblad"* gazetesi 5 Şubat 1925'te Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi imzalanmadan önce önemli açıklamalarda bulunmuştu. Gazetede farklı ülkelerin delegeleri arasında afyon konusunda görüş ayrılıklarının yaşandığı belirtilmişti. Uyuşturucu maddelerin engellenmesi noktasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları çıkar çatışmalarına bağlanmıştı. Ayrıca uyuşturucu madde kaçakçılığı devam ettiği sürece yasaklayıcı önlemlerin hiçbir öneme sahip olmayacağı vurgulanmıştı. Büyük Avrupalı sömürgeci güçlerin ve ABD'nin çıkarları arasında Çin'in tutumu nedeniyle sorunun daha da karmaşık hale

⁸⁶⁰S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 66.

⁸⁶¹S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 66-67.

geldiği ileri sürülmekteydi. Bu nedenle afyon üreten ülkelerde kaçakçılığın artacağı düşüncesinden hareketle Hollanda, Fransa ve İngiltere belirli bir süre içinde afyon kullanımının yasaklanmasını kabul etmeye hazır oldukları iddia edilmişti.⁸⁶²

Görüşmelerden sonra nihayet 19 Şubat 1925 tarihinde Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya, Yunanistan, Avusturya, Arnavutluk, Brezilya, Belçika, Kanada, Güney Afrika, Yeni Zelanda, İrlanda, Hindistan, Japonya, Şili, Küba, Siyam, Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Danimarka, Hollanda, Letonya, İsviçre, Lehistan, Lüksemburg, Çekoslovakya, Portekiz, İran, Nikaragua, Sudan ve Uruguay tarafından imzalanmıştır. Sözleşmeyi imzalayan devletler tarafından 23 Ocak 1912 tarihli Lahey Sözleşmesi'nin uygulanmasının önemli sonuçlar vermiş olduğu bununla birlikte kaçakçılığın ve bu sözleşmenin söz konusu olan maddelerinin suiistimalinin devam etmekte bulunduğu hatırlatması yapılmıştır. Bunu göz önünde bulundurarak; uyuşturucu madde kaçakçılığının ve suiistimalinin fiilen yasaklanabilmesi için uyuşturucu maddelerin üretimini ve tüketimini daha etkili bir şekilde denetlemek gerektiği kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra daha sıkı bir şekilde mücadele etmek amacıyla sözleşmenin yeni maddelerle takviye edileceği kaydedilmiştir. İmzacı devletlerin birlikte hareket ederek insanlık için zararlı olan bu maddelere karşı büyük bir gayretle faaliyetlerini yürüteceği inancı paylaşılmıştır.⁸⁶³

Süreyya Bey, Türkiye'ye döndükten sonra 1925 Sözleşmesi'nin Amerika tarafından teklif edilmiş olduğunu ve bunun üzerine toplantının gerçekleştiğini ifade etmiştir. Demecinde konferansın toplanma sebebini giderek artan afyon ve kokain gibi uyuşturucu maddelerin üretiminin sınırlandırılmasına bağlamıştır. Amerikalıların bu toplantıyı insanlık için tertip ettiğini söylemiştir. Devamında kırk iki ülkenin delegesinin katıldığını ancak Rusya'nın katılmadığını belirtmiştir. Toplum sağlığını tehdit eden uyuşturucu maddelerin yasaklanmasını tıp için üretiminin ise kontrole tabi tutulmasının konferansta teklif edildiğini dile getirmiştir.⁸⁶⁴

Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi, uyuşturucu madde kullanımının önlenmesi amacıyla 1912 Lahey Sözleşmesi'nden daha sert tedbirler almıştır. Alınması kararlaştırılan önlemler şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Afyon satışı ve üretiminin devlet tekeline alınması.

⁸⁶²BCA, 532.44816.216187.82.

⁸⁶³Resmi Gazete, S. 2314, (26 Ocak 1933), s. 2186.

⁸⁶⁴Tevhid-i Efkar, 4 Mart 1925, s. 3.

- 2- Afyon ve türevi olan maddelerin ithalatı ve ihracatının kontrol edilmesi.
- 3- Hint kenevirinin ve bundan elde edilen reçinenin denetlenmesi.
- 4- Uyuşturucu maddelere ait uluslararası ticaretin kontrolünün sağlanması.
- 5- Afyon tüketiminin zamanla azaltılması.
- 6- Daimi Merkez Komitesi'nin tesis ve teşkilatlandırılması.
- 7- Bu anlaşma ve sözleşmelere uygun olarak her devletin kendi yasalarını oluşturması.⁸⁶⁵

Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi yedi fasıl/kısım ve otuz dokuz maddeden oluşmuştur. Sözleşmede uyuşturucu madde üretimi, ihracatı, ithalatı ve uyuşturucunun kontrolü noktasında önemli kararlar alınmıştır. Alınan kararlar şöyle özetlenebilir:

a) Sözleşmeyi imzalayan devletler afyon üretimi, hazırlanması ve ihracı konusunda herhangi bir kanun çıkarmamışlarsa bundan sonra gerekli yasal düzenlemeleri yapacaklardır.

b) İmzacı devletler ticari koşulları dikkate alarak afyon ve koka yaprağı ihracatını gerçekleştirecekleri şehir, liman ve diğer mahallerin sayısını da sınırlandıracaklardır.

c) Sözleşmeye taraf ülkenin gerekli tıbbi ihtiyaçlarının karşılanması sözleşmenin koyduğu kurallara göre yapılacaktır.

ç) Afyon üretimi, ithali, satışı, hazırlanması, ihracı ve kullanımının yalnız tıbbi ve bilimsel ihtiyaçların karşılanması için kanunlarla desteklenecektir. İmzacı devletler afyonun başka bir amaçla tüketilmesinin yasaklanması için ortak çalışmalarda bulunacaklardır.

d) Sözleşmeyi imzalayan devletler dış ticaretlerinde uyuşturucu maddeler izin belgesine sahip olmayanlara devir işlemi yapamayacaktır.

e) Sözleşmeyi imzalayan her devlet eczacılara lazım olan ilaçların kullanılması noktasında eczanelerde hazırlanan ilaçları halka dağıtma yetkisi verilebilir. Eczacı verdiği uyuşturucu madde miktarını yazmak mecburiyetindedir.

f) Bir ülkenin kendi afyon tahmin cetvellerine göre elinde bulundurmak istediği ecza, stok miktarını aşmamalıdır.

g) Sözleşmeyi imzalayan her devlet sözleşmede mutabık olduğu maddelerden herhangi birinin ithalatı için ayrı bir ithalat izin belgesi isteyecektir. İzin belgesine ithal edilecek miktar, ithalat ve ihracat edenin isim ve adresleri yazılacaktır.

⁸⁶⁵R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)**, s. 128.

ğ) Tıbbi veya bilimsel ihtiyaçlar için üretilmemiş olan afyon ve türevlerinin ya da koka yaprağı benzerlerinden birinden istek uyandıran her ürünün ticaret amacıyla üretimine, herhangi bir ülkenin toprakları dâhilinde ancak bu ürünün tıbbi veya bilimsel çalışmalardan ötürü hükümet tarafından uygun görülecek bir şekilde tespit edilirse izin verilebilir.

h) İmzacı devletlerin toprağında mevcut veya oraya sevk edilecek olan herhangi bir tıbbi ilacın ithal ya da ihracı ancak bu sözleşmenin maddelerine göre yapılabilecektir.

i) Sözleşmenin yürürlüğe girmesini takiben üç ay zarfında daimi merkez komisyonu kurulacaktır. Merkez komisyonun üyeleri MC Meclisi tarafından belirlenecektir. Üyelerin süresi ise beş yıl ile sınırlandırılmıştır.

ı) İmzacı devletler her yıl 31 Aralık'tan önce Daimi Merkez Komisyonu'na ülkelerine tıbbi, bilimsel ve diğer amaçlarla ihtal edecekleri uyuşturucu maddelerin miktarını bildeceklerdir.

j) Ülkelerin açıkladığı afyon tahminleri Daimi Merkez Afyon Komitesi tarafından zaman zaman düzenlenip Cemiyet üyesi ve yirmi yedinci maddede⁸⁶⁶ adı geçen üye olmayan devletlere bildirildiği şekliyle yapılacaktır.

k) Sözleşmeyi imzalayan devletler her yıl Merkez Komisyonuna, komisyonun belirlediği şekilde yılsonundan en az üç ay sonra, geçmiş beş yıla ait istatistikleri tam ve doğru olarak göndermeyi kabul etmişlerdir.

l) Bu sözleşmeyi imzalayanlar 23 Ocak 1912 tarihinde imzalanmış olan Lahey Afyon Sözleşmesi'nin bir, üç ve beşinci fasıllarını⁸⁶⁷ da kabul etmiştir.⁸⁶⁸

Konferans sonunda afyon ile koka yaprağı alkaloitlerinin üretimi ve üretim için ham afyon ve koka yaprağı ithalatıyla tüketiminin sınırlandırılması meselesine yoğunlaşmıştı. Uyuşturucu madde üretilen ürünlerin kullanımının doğrudan doğruya sınırlandırılmasına dair çeşitli teklifler sunulmuştu. Maddeler komisyonlar ve tali komisyonlar tarafından detaylı bir şekilde incelendikten sonra bunların doğrudan

⁸⁶⁶ “Fransızca ve İngilizce metinleri aynı zamanda muteber olacak olan işbu mukavelename, bu günün tarihini taşıyacak ve 31 Kanunievvel 1931 tarihine kadar her Milletler Cemiyeti azasının ve aza olmayıpta işbu mukavelenameyi tanzim eden konferansta kendisini temsil ettirmiş olan veya Milletler Cemiyeti meclisinin imza için bu mukavelenamenin suretini göndermiş olduğu her devletin imzasına arz olunacaktır.” (27. Madde).

⁸⁶⁷ Birinci Fasil ham afyonun üretimi ve hazırlanmasını konu almıştır. Üçüncü Fasil tıbbi afyon, kokain ve diğer uyuşturucu maddelerin üretildiği yerlerin kontrolünü sağlayacak denetimler üzerinde durmuştur. 5. Fasil ise morfin, kokain ve türlerinin yasadışı üretimini cezalandıracak yeni kanunlarla uyuşturucu ile mücadelenin yasal mevzuatını göstermiştir. (S. Kayıhan, **Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler**, s. 180-185).

⁸⁶⁸ **Resmi Gazete**, S. 2314, (26 Ocak 1933), s. 2196-2200.

sınırlandırılmasının uygun bulunmayacağına karar verilerek sözleşme 19 Şubat 1925 tarihinde imzalanmıştır.⁸⁶⁹ Fakat uyuşturucu maddelerin üretimi sınırlandırılmadan istenilen hedefe erişmenin oldukça zor olacağı yönünde bir eğilim belirmeye başladı. Bunun üzerine MC, 1929 yılında bir toplantı tertipleyerek uyuşturucu maddelerin doğrudan sınırlandırılması meselesini tekrar ele aldı. Üretici ve tüketici ülkelerin incelenmesine sunulmak üzere bir taslak hazırlanması İstişare Komisyonu'na bırakıldı. İstişare Komisyonu tarafından hazırlanan rapor 7 Şubat 1930 tarihinde yayınlanmıştır. Rapora göre MC uyuşturucu maddelerin tam anlamıyla sınırlandırılması için planlanan konferansın toplanmasından önce üretici ülkeler arasında fikir birliğinin sağlanması için bir toplantı yapılmasını teklif etmiştir. Düzenlenmesi planlanan Londra Konferansı'na İngiltere, Türkiye'nin Londra'daki elçisi aracılığıyla davet mektubu göndermiştir. Davet, hükümet tarafından olumlu karşılanmış ve Türkiye'yi kimin temsil edeceği ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Görüşme sonucunda konferansa temsilen Dr. Mazhar Bey ve Şûrây-ı Devlet (Danıştay) Üyesi Süreyya Bey ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekeli'nden Dr. Asım Bey'in ise müşavir olarak katılması uygun görülmüştür.⁸⁷⁰ ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, İsviçre, Türkiye, Sovyet Rusya, Hollanda, Japonya ve Hindistan delegeleri 27 Ekim 1930 tarihinde Londra'da bir araya geldiler. Londra Konferansı'nda dünyadaki uyuşturucu madde ihtiyacını karşılayacak ülkelerin belirlenmesi ve bunların üretim paylarının tespit edilmesi konuşulmuştur. Fakat bu toplantıda istenilen sonuç elde edilmemiştir.⁸⁷¹ Uzun görüşmelerden sonra 27 Mayıs 1931 tarihinde Cenevre'de ikinci bir uluslararası konferansının toplanması kararlaştırılmıştır.

2- II. Cenevre Afyon Konferansı (13 Temmuz 1931)

Uyuşturucu maddelere karşı sıkı bir mücadelenin yürütülmesi kararı üzerine MC Daimi Merkezi Afyon Komisyonu yeni bir toplantı için davet mektuplarını ilgili ülkelere göndermiştir. “*Milliyet*” gazetesinin 9 Mayıs 1931 tarihli haberine göre hükümetin Cenevre Afyon Konferansı'na delege göndermeyeceği ileri sürülmüştür. Hükümetin konu ile alakalı toplanacağı paylaşılmış ancak bu toplantıda davete icabet edilemeyeceğine dair karar alınacağının kuvvetle muhtemel olduğu kaydedilmiştir.⁸⁷² Ancak Türkiye'nin konferansa katılması özellikle istenmiş ve Türkiye'deki uyuşturucu madde fabrikalarının durumunun konuşulacağı davet mektubunda belirtilmiştir. 6 Ocak

⁸⁶⁹S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 78.

⁸⁷⁰BCA, 030.18.01.02.14.64.15. 08 Ekim 1930.

⁸⁷¹S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 85-86.

⁸⁷²*Milliyet*, 9 Mayıs 1931, s. 1.

1931’de Türkiye’ye davet mektubu gönderilmiştir.⁸⁷³ Bu davete sıcak bakan hükümet, konferansta ülkeyi temsil edecek heyetlerin belirlenmesi için mesai harcamıştır. Heyet Başkanı olarak TBMM İkinci Başkanı ve Trabzon Milletvekili Hasan Hüsnü Bey (Saka) görevlendirilmiştir.⁸⁷⁴ Konferansa Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’nden Dr. Asım ve Hariciye Vekili Siyasi Müşaviri Suphi Ziya Beylerin temsilci Mehmet Ali Tayyar Bey’in de müşavir olarak katılması kararlaştırılmıştır. Delegelerin masraflarının karşılanması için İktisat Vekâleti’ne gerekli talimat verilmiştir.⁸⁷⁵ Hükümet, Cenevre Konsolosu Şevket Fuat Bey⁸⁷⁶ aracılığıyla konferansa konu ile alakalı Türkiye’nin görüşünü bildiren bir rapor göndermiştir.⁸⁷⁷ Raporda Türkiye’nin daha önce yapılmış olan 1912 Lahey ve 1914 protokolünü kabul etmiş olduğu ifade edilmiştir. Ancak 1925 tarihli Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi’ni imzalamadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla bundan sonraki sürece uyma zorunluluğunun olmadığı, tarımsal gelir içerisinde önemli bir konumda olan afyonu korumak zorunda olduğu kaydedilmiştir. Ancak uluslararası

⁸⁷³BCA,030.10.180.243.7. 21.01.1931.

⁸⁷⁴BCA,030.18.01.02.19.30.16.

⁸⁷⁵BCA, 030.18.01.02.19.27.4. 09 Mayıs 1931.

⁸⁷⁶BCA,030.18.01.02.22.55.11. 02 Ağustos 1931.

⁸⁷⁷Raporda iletilmesi gereken konular şu şekilde sıralanmıştır:

“1- Hukukî Vaziyetimiz:

Hükümetimiz Lozan Muahednamesinin 100. Maddesinin 9. Fırkası mucibince Lahey’de mün’akit 1912 tarihli Afyon mukavelesile 1914 tarihli Protokole iltihakı taahhüt etmiştir; iltihak muamelesi derdest ifadır. Afyon hakkındaki 1925 tarihli mukaveleye iltihak etmedi.

2- Hükümetimizin afyon meselesindeki hedefi şudur: Ziraatımızın mühim bir şubesi olan afyon ziraatını korumak, fakat insaniyeti afyonculuk belasından kurtarmak için sebbeden Beynelmilel mesaiye de yabancı kalmamak. Ziraatımızı himaye ve müdafaa etmek şartı ile Beynelmilel tehdit esasatına muhalif değiliz.

3- Afyon müstakkatı (afyondan türeyen maddeler) imaline vaziyeti hazıramız berveçhi atidir: Memleketimizde elyevm üç fabrika uyuşturucu maddeler imalatı ile kullandıkları mevadı iptidaiye memleket mahsulüdür. Binaenaleyh uyuşturucu mevad imali hakkını, mahdud bir miktarda olsa, muhafaza etmek azmindeyiz. Eğer amil memleketler arasında bize de afyon ziraatındaki mevkiimizle mütenasip bir kontenjan tayin edilirse imalatı tahdide müheyyayız. Bu halde hükümet kendisine düşen kontenjanı ya doğrudan doğruya ve yahut da imtiyaz vermek suretiyle imal ettirir ve bu suretle daha sıkı bir murakabe tesisi de mümkün olur.

4- 1928 senesinde neşr olunan sureti merbut kanun ile hükümetimiz uyuşturucu maddeler imal eden fabrikaların tesisini Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin müsaadesine tabi tutmuştur. Bu Kanun hükmüne muvafık olarak tesis edilmiş olan üç fabrikanın istihsal kabiliyetleri merbut cetvelde gösterilmiştir. Bunlar haricinde fabrikalar tesisi için birçok talepler sebkettiği halde hükümetimiz tarafından reddedilmiştir. Bu da hükümetimizin iktisadi ilcaatı göz önünde tutmakla beraber insani düşüncelerle hareket etmekte olduğunu gösterir.

5- İnsani düşüncelerin harekâtımızda amil olduğunun diğer bir delili de şudur: Mevzubahis fabrikalar imal ettikleri mevadı nereye sevk edeceklerini derhal hükümete ihbar ile mükelleftirler. İşbu mecburiyet çok sıkı ve emin takyidat altında tatbik edilmektedir. Mamulatin mahalli sevki öğrenilir öğrenilmez derhal alakadar devletler konsoloshanelerine malumat verilmektedir. Bu itibarla vaziyetimiz meşruiyetin bütün icaplarına muvafık bulunmaktadır. Eğer almakta olduğumuz bütün tedabire rağmen kaçakçılık vaki oluyorsa, bu kabil istihsalatta daima vukua gelebilen bu keyfiyetten dolayı Hükümet-i Cumhuriyetin iyi ve halis niyetlerinin tahili muhik olamaz. Hükümetimiz işbu hüsnü niyetinin tezahüründen olmak üzere ahiren Londra’da afyon amili memleketler arasında inikat etmiş olan ihzari konferansa iştirak etmiş olduğu gibi önümüzdeki Mayıs ayında içtima edecek olan Beynelmilel Konferansa da iştirak edecektir.” (BCA, 030.10.180.243.7. 21.01.1931, s. 1-4).

sınırlamalardan da uzak kalınmayacağı, fabrikaların üretiminde Türk afyonunun kullanıldığı, fabrikaların denetiminin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin kontrolünde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca üretim ve ihracat noktalarında da sıkı bir denetimin yapılacağı ve bundan sonra afyon konusunda yapılacak olan toplantı ile konferanslara iştirak edileceği iletilmiştir.⁸⁷⁸ Türkiye'nin afyon maddesinin kısıtlanması noktasında çekimser davrandığı söylenebilir. Çünkü afyon ülkenin önemli kazanç kapısını oluşturmaktaydı.

Uluslararası sözleşmeleri imzalamaktan kaçınan Türkiye'nin uyuşturucu madde kaçakçısı gibi gösterilmesi Türk kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. Bu bağlamda “Yarın” gazetesinin 10 Ocak 1931’de manşetine taşıdığı “*Şantaj: Afyon Kaçakçılığı Yapıyormuşuz*” haberinde Türkiye’de üç eroin fabrikasının olduğu ve yılda 12 milyon lira afyon ihraç edildiği iddialarına cevap verilmiştir. Fabrikaların üretim ve ticaretinin Sıhhat ve İktisat Vekaleti'nin kontrolünde gerçekleştiği belirtilmiştir. Türkiye'nin gerek içerde gerekse dışarda afyon kaçakçılığı yaptığına dair herhangi bir delil olmamasına rağmen kaçakçılıkla itham edilmesi eleştirilmiştir. Türkiye'nin kaçak afyon ticareti yaptığı yönünde ortaya atılan haberlerin gerçeği yansıtmadığı vurgulanmıştır. Avrupalıların bu şekilde propaganda yapmalarının sebebi ise Türkiye’yi bir afyon birliğine alarak Türk afyonunu kontrol altında tutmak istemelerine bağlanmıştır. Öte yandan bu tarz propaganda yapanların Türkiye’de yaşayan yabancı vatandaşlar olduğu da tespit edilmiştir. Emniyet güçlerinin yapmış olduğu incelemeler sonucunda İstanbul’da, bir Romen, üç İtalyan, üç Yahudi ve dört Rum tarafından MC’ye Türkiye'nin afyon kaçakçılığı yaptığı hakkında yalan yanlış bilgiler verdikleri anlaşılmıştır. İncelemeler sonucunda afyonculardan para istedikleri ve para verilmediği için Cemiyeti işe karıştırdıkları ortaya çıkarılmıştır.⁸⁷⁹

Uyuşturucu madde üretimi ve ticaretine yönelik yasaklamalar Türkiye’deki uyuşturucu üreticilerini endişelendirmiştir. Bu durum afyondan büyük kazanç sağlayan fabrikatörlerin işlerinde bir durgunluğun meydana gelmesine yol açmıştır. Gelişmeleri değerlendirmek üzere fabrikatörler arasında bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıda mevcut üç fabrikanın geleceği meselesi ele alınmıştır. Toplantı sonucunda fabrikaların devlete devredilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca toplantıda dile getirilen bir diğer mesele de uyuşturucu madde üreten fabrikaların Avrupa’daki benzer fabrikaları telaşlandırmıştı. Bu durumun önceleri 40 sterline satılan morfinin 15 sterline düşmesine

⁸⁷⁸S. Altan, “Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye’nin Tutumu” s. 57-58.

⁸⁷⁹Yarın, 10 Ocak 1931, s. 2.

neden olduğu vurgulanmıştı. Fabrika sahipleri gerek bu durumun gerekse Türk afyonu ve işlenmiş maddeler hakkında çıkarılan yaygaranın ticari çıkarların çatışmasından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Türkiye'nin son bir yıldaki afyon stokunun 7000 sandık olduğu ve bunun 4000 kadarının ihraç edildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla bir yıllık afyon ihracının değeri yaklaşık olarak 7 milyon lira civarında olduğu öne sürülmüştür. Bunun yanı sıra morfin, kodein ve diyoninin üretimi ile uğraşan yerli fabrikaların meydana getirdikleri rekabetten kaynaklı ülke afyonlarının bir yıllık ihracat değerinin 12 milyon liraya çıkacağını ve ayrıca fabrikaların düzenli faaliyetleri sonucunda Türkiye'nin afyondan yılda 15 milyon lira kazanacağı ifade edilmiştir. Öte yandan ilgili fabrikaların ilaç üretiminde de önemli katkıları olduğu söylenmiştir. Haşhaştan çıkarılan ve üretilen yağların da ülke ekonomisi için önemine değinilmiştir. Hatta haşhaş yağ üretiminin değerinin yılda 12 milyon lirayı bulduğu vurgulanmıştır. Rekabetin artması üzerine en iyi ürüne sahip olan Türk afyon ve ham maddelerinin dünyanın her tarafında tercih edildiği öne sürülmüştür. Fabrika sahipleri toplantıda inhisarın kurulması halinde fabrikalarını devlete bırakmak için hazır olduklarını belirtmişlerdir.⁸⁸⁰

Konferans görüşmelerinin başladığı tarihlerde Ahmet Şükrü Esmer "*Milliyet*" gazetesinde 13 Şubat 1931'de "*Afyon ve Propaganda*" adlı bir makale kaleme aldı. Türkiye'ye yönelik ağır ithamlara cevap niteliğinde yazılan bu makalede, Türkiye'nin önemli bir afyon üreticisi olduğunu hatırlatıyordu. Afyona yönelik yasaklamaların gündemi meşgul ettiği o günlerde çıkar çatışmaları odağında yapılan toplantıların amacına hizmet etmediğini ifade etmektedir. Hesaplamalara göre dünyanın yasal morfin ihtiyacının yılda on iki bin, eroin ise beş bin sekiz yüz kilodur. Bazı devletlerin yasal olan uyuşturucu madde ihtiyacını aralarında bölüştüklerini Türkiye'yi ise bu paylaşımın dışında bıraktıklarını belirtmektedir. Ahmet Şükrü Bey konu ile ilgili ülkelerin morfin ve kokain üretim oranlarına dair şu istatistikî bilgileri sunmaktadır:

⁸⁸⁰ *Milliyet*, 15 Ocak 1931, s. 3.

Uyuşturucu Madde	Ülke	Oran
Morfin	Almanya	%39.97
	İsviçre	%25.2
	Fransa	%21
	İngiltere	%13.83
Kokain	Almanya	%49.3
	Fransa	%20
	İngiltere	%15
	Hollanda	%10.28
	İsviçre	%5.42

Ahmet Şükrü Esmer makalesinde Türkiye'nin önemli bir afyon, morfin ve eroin üreticisi olduğu halde bu paylaşımına neden ortak edilmediğini garip bulmaktadır. Hâlbuki son Londra ve 1931 Cenevre Afyon Konferansı'nda Türk temsilciler tarafından Türkiye'nin Yunanistan, İtalya ve Fransa'ya önemli miktarda morfin ihraç ettiği belirtilmişti. Türkiye inhisara ortak edilmediğine göre afyonu da üretmediğini öne süren Ahmet Şükrü Bey, Türkiye'ye yönelik uyuşturucu madde kaçakçılığı yapıldığına dair asılsız iddiaların da gereksiz bir şekilde yapıldığını öne sürmektedir. Ona göre ortada uyuşturucu madde kaçakçılığına neden olabilecek maddenin olmadığı anlamı çıkmaktadır. Afyon üreticisi olmadıkları halde dünya uyuşturucu madde ihtiyacının büyük bir kısmını kendilerine ayıran bazı devletler, Türkiye'nin bu noktada hakkını görmezden gelmektedirler. Afyonun Türk ekonomisindeki önemini hatırlatan Esmer, ekonomik sıkıntıların da etkisiyle Türkiye'nin afyonu tamamen yasaklamasının söz konusu olmayacağını kaydetmiştir. Türkiye aleyhine yapılan propagandaların ticari rekabetten kaynaklandığını vurgulamıştır. Esmer yazısını *“Türkiye afyon üreticisi ve afyon amili olarak hukukunu savunmak zorundadır. Türkiye uyuşturucu maddeler üretimini inhisar altına koymaya hazırdır. Fakat afyon üretmeyiniz, morfin yapmayınız gibi anlamsız bir teklife Türkiye'nin muhatap olmayacağı bilinmelidir”*⁸⁸¹ mesajı ile tamamlamıştır.

MC Daimi Merkez Afyon Komisyonu'nun teklifi üzerine konferansın çalışma komitesinin şu şekilde organize edilmesi kabul edilmiştir: Türkiye, Almanya, Çin, Arjantin, Kanada, İspanya, Fransa, İtalya, Japonya, İngiltere, İran, İsviçre, Rusya,

⁸⁸¹Ahmet Şükrü Esmer, “Afyon ve Propaganda”, **Milliyet**, 13 Şubat 1931, s. 1.

Hindistan, Uruguay ve Yugoslavya. Bu ülkelerin temsilcileri komite çalışmalarına katılacaklardır. Hasan Saka, müzakerelerde Türkiye adına, “*Türkiye Cumhuriyeti hükümeti şimdiye kadar Cemiyeti Akvamın beynelmilel sahada sarf ettiği yüksek mesai ve faaliyete elinden geldiği kadar iştirak ve hizmet etmeği şiar edinmiştir. Bu defa da bugün heyeti beşeriyenin menafini alakadar eden afyon ve mevaddı muhadire meselesini yeni icaplara göre tektik etmek maksadı ile Cemiyeti Akvam’ın teşkiline delalet ettiği afyon konferansına da aynı his ve alaka ile iştiraki bir vazife bilmiştir*”⁸⁸² demiştir. Devamında Türkiye’nin sözleşmelere şimdiye kadar katılmamış olmakla birlikte aynı amaç ve gayeye hizmet eden çalışmalarını yürüttüğünü ifade etmiştir. Yasa dışı uyuşturucu madde ticareti ile mücadele kapsamında gerekli olan önlemlerin alınacağını vurgulamıştır.⁸⁸³

MC’nin 1925-1932 tarihleri arasında uyuşturucu madde ihtiyacı ile ilgili raporunda dünyada morfinde afyon miktarının önemli ölçüde arttığı ve bu durumun tıbbi ihtiyacın dışına çıktığı vurgulanmıştır. Afyonun tıbbi olmayan amaçlarla (sigara içme veya katı veya sıvı formda tüketim) tolere edilen kullanımı ve kısmen de “*yarı tıbbi*” tüketimi de artmıştır. 1925 Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi’nin uygulanmaya başladığı 1929’da beş yüz tondan fazla afyon, morfin üretimi için kullanılmıştı. 1931 İkinci Cenevre Afyon Konferansı sırasında bu toplamın keskin bir şekilde düştüğü belirtilmektedir. 1932 yılında 1929’dakinin yarısından daha az bir seviyeye indiği ifade edilmektedir.⁸⁸⁴

MC Daimi Merkez Afyon Komisyonu’nun 22 Ocak 1931 tarihli uyuşturucu maddelerin sınırlandırılmasına dair hazırlanan taslağında şu konular üzerinde durulmuştur:

1- Dünyadaki narkotik ilaç üretiminin her yıl, tıbbi ve bilimsel amaçlarla söz konusu yılda ihtiyaç duyacakları narkotik ilaç miktarlarına ilişkin tüm ülkeler tarafından sağlanacak tahminlere dayalı olarak belirli bir miktarla sınırlandırılması.

2- İmalatçı ülkelerin her biri tarafından bu toplam miktarın üretilecek kısmı, bir kota sistemine göre aralarında yapılacak anlaşmalar yoluyla önceden belirlenmesi.

3- Her ülkeye, tercih ettiği ülkelerden tahminlerinde belirtilen miktarlara kadar narkotik ilaç temini sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması.⁸⁸⁵

⁸⁸² **Milliyet**, 04 Haziran 1931, s. 2; **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Haziran 1931, s. 1-2.

⁸⁸³ **Hâkimiyet-i Milliye**, s. 2.

⁸⁸⁴ “*International Narcotics Control Board, Report to the Economic and Social Council on the Work of the Board*”, **United Nations**, Publication, New York, 1969, p. 11-12.

⁸⁸⁵ **UNA**, RC, C. 115. XI. 22 January 1931, p. 2.

Bunun üzerine Türkiye, Japonya ve Yugoslavya gibi üretici devletler tarafından itiraz sesleri yükselmiştir. Türkiye temsilcisi ülkesinin uyuşturucu sorununa ilişkin tutumunu ve ayrıca hükümetinin, afyon ve diğer uyuşturucu ticaretini düzenleyen sözleşmelere olası katılım konusundaki bakış açısını açıklamıştır. Türkiye'nin Avrupa'nın afyon üreten ülkelerinin başında geldiğini ve fiilen Avrupa pazarlarına tek başına ürün tedarik ettiğini ifade etmiştir. Ülkede afyon tüketiminin oldukça sınırlı olduğunu ve bu nedenle Türkiye üretiminin büyük bir kısmının afyondan elde edildiğini kaydetmiştir. Türkiye'nin yıllık ham afyon ihracatının 400 ton toplam değerinin ise 1,6 milyon lira olduğunu vurgulanmıştır.⁸⁸⁶

Türk afyonu yüksek morfin içeriği (yüzde on dörde yakın) ve hazırlanmasında gösterilen özen nedeniyle ilaç endüstrisinde büyük beğeni toplamaktaydı. Bu nedenle Türkiye, ülke içinde bir endüstri kurmanın gerekli olduğu kararındaydı. Tıbbi ve bilimsel amaçlı ilaç üretmek için fabrikaların kurulması önemli görülmekteydi. Türkiye, hammaddeye sahip olduğundan, kendisini afyondan uyuşturucu üretme konusunda diğer imalatçı ülkeler gibi tam yetkili görmekteydi. İstanbul'da üç ilaç fabrikası faaliyet gösteriyordu. Önceki yılın ilk altı ayındaki üretimleri 8.300 kg morfin ve 4.300 kg eroini. Söz konusu tesisler günde 400 kiloya kadar afyon işleyebilmekteydi. Türk delegesi, kendi topraklarında kurulu bazı fabrikaların yasa dışı işlemlere karışmış olabileceği iddiasıyla Türkiye'yi üretim kotalarının tahsisinin dışında bırakmaya yönelik her türlü girişimi keyfi olarak değerlendiriyordu. Türkiye, üreten bir ülke olarak diğer ülkelerle aynı şartlarda kota tahsisi talep etme hakkına sahip olduğunu iddia ediyordu.⁸⁸⁷

Görüşmeler esnasında kurulun konseye sunduğu raporda yer alan ve konseyin 19 Ocak 1931 tarihli toplantısında Danışma Komitesinin dikkatine sunduğu raporda: *"Kurul, büyük miktarda hammadde üreten ve sadece ihracat değil aynı zamanda imalat da yapan bir ülke açısından 1925 Cenevre Sözleşmesi'nin VI. Bölümünün 24.⁸⁸⁸ ve 26.⁸⁸⁹ maddelerinin yetersizliğinden kaygı duyduğunu ileri sürmüştür. Sözleşme*

⁸⁸⁶UNA, RC, C. 115. XI. 22 January 1931, p. 5.

⁸⁸⁷UNA, RC, C. 115. XI. 22 January 1931, p. 6.

⁸⁸⁸ "Merkezi Komite beynelmilel piyasa faaliyetlerini daimi bir surette takip edecektir. Şayet elde ettiği malumata nazaran bir memleket bu mukavelede istihdaf edilen bir maddeden fazla miktarda iddihar etmiş ve böylece gayri meşru ticaret merkezi olmak tehlikesini göstermişse Komite Milletler Cemiyet Umumî Kâtipliği vasıtası ile mevzu bahis memlekette izahat istemek hakkını haiz olacaktır." (UNA, RC, C. 115. XI. 22 January 1931, p. 6).

⁸⁸⁹ "İşbu maddeye iştirak etmemiş olan memleketlere gelince, Merkezi Komite edindiği malumata nazaran kendisinde bir memleketin gayri meşru bir ticaret merkezi olmak tehlikesini gösterdiği kanaati hâsıl olursa 24. Maddede tasrih edilen tedabire tevessül edebilir, bu takdirde, Komite alakadar memlekete

değiştirilecekse, kurul kendisine ihlalde bulunan bir ülkeye karşı tavsiyede bulunma yetkisinin verilmesini önerecektir: Yalnızca Sözleşme kapsamındaki maddelerin söz konusu ülkeye ihracatına değil, aynı zamanda bu tür maddelerin o ülkeden ithalatına da ambargo uygulanacaktır.”⁸⁹⁰

28 Haziran 1931 tarihinde Afyon Konferansı ile alakalı Maliye Vekaleti tarafından şu değerlendirme yapılmıştır:

1. Cenevre Afyon Konferansı her ülkenin ve dünyanın yasal ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendisine gerekli olan miktarı dışardan alacağı uyuşturucu maddelerin üretiminin ve ihracının serbest olmasını kabul etmiştir. Cenevre Sözleşmesi’ne göre ihraç için alınan siparişlerin gerçekleştirilebilmesi için sipariş veren ülkelerin yetkili makamlarına verilmiş bir ithal izin belgesinin olması gereklidir.
2. Ham afyon üretiminin sınırlanması bağlamında konferansa Rus delegesi tarafından yapılan teklif iki kabul üç çekimser oya karşı reddedilmiştir.
3. Ham afyon üretimi serbest olmasına rağmen dünyanın uyuşturucu maddelere olan yasal ihtiyacı dünyada üretilmekte olan ham afyondan daha azdır. Dolayısıyla dünyadaki ham afyon üretiminin azalmaya başladığı söylenebilir.
4. Osmanlı Hükümeti, 1912 Lahey Anlaşması ile 1913 Lahey Protokolü’ne katılmamıştı. Türkiye, 1925 Cenevre Sözleşmesi’ne katılmış ancak imzalamamıştı. Ayrıca bugün çalışmakta olan konferansın tespit edeceği sözleşmeye katılmayı ülkemizin ve ham afyon üreticilerimizin çıkarlarını korumak için en güvenli ve iyi çare olmak üzere kabul etmiştir.
5. Ham afyonun dış satışında alıcılar arasındaki kartel sebebi ile serbest pazarın kalkmış olmasından dolayı hükümet üreticilerimizin çıkarlarını korumak için ham afyonun dış ticaretini bir organizasyon haline almaya karar vermiştir.⁸⁹¹

Bütün bu gelişmelerden sonra nihayet 27 Mayıs-13 Temmuz 1931’de İkinci Cenevre Afyon Konferansı Türkiye’nin de aralarında bulunduğu kırk dört ülkenin katılımıyla toplanmıştı. Konferansta uyuşturucu maddelerin imal ve ticaretinin sınırlandırılması afyon üretim oranlarının her yıl yüzde on azaltılması, ülkelerin uyuşturucu madde üretimi, ihracat, ithalat ve kullanımlarını önleyecek merkezin

yapılacak tebliğe dair mevzuu bahis maddede gösterilen tedabiri ittihaz edecektir.” (UNA, RC, C. 115. XI. 22 January 1931, p. 16).

⁸⁹⁰UNA, RC, C. 115. XI. 22 January 1931, p. 16.

⁸⁹¹Vakit, 28 Haziran 1931, s. 2.

kurulması gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Bu konuların yanı sıra Türkiye'ye yönelik ağır ithamlar gündeme gelmiş ve Türkiye uyuşturucu madde üreticiliğiyle suçlanmıştır. Türkiye aleyhine yayınlanan raporda afyon üretimi ve Türkiye'deki uyuşturucu fabrikalarının üretimleri olduğundan fazla gösterilerek suçlanmıştır. Bu durum MC'nin Türkiye üzerindeki baskısının artmasına neden olmuştur.⁸⁹²

Uyuşturucu maddelerin üretimi, ticareti ve kullanımına yönelik yasaklamaların tartışıldığı konferansta alınan kararlar 13 Temmuz 1931 tarihinde imzalanmıştır. ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İspanya, İtalya, İran, Hindistan, Meksika, Yunanistan, İsveç, Siyam, Uruguay, Belçika, Brezilya, Bolivya, Portekiz, Panama, Monako, Küba, Şili, Kosta-Rika, İrlanda, Avusturya, Mısır, Romanya, Hollanda (Felemenk), Lehistan, İzlanda, Guatalama, Venezuela, Habeşistan, Danimarka, Japonya, Lehistan, Hicaz ve Necit, Çekoslovakya, Paraguay, Dominiken ve İsviçre sözleşmeyi imzalayan devletlerdir. İkinci Cenevre Afyon Sözleşmesi, Lahey Afyon (1912) ile Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi'ni (1925) bütünleştirmiştir.⁸⁹³ Türkiye Cumhuriyeti konferansa katılmasına rağmen sözleşmeyi imzalamamıştır.

İkinci Cenevre Afyon Sözleşmesi'ne göre devletler, Cemiyetie düzenli bir şekilde uyuşturucu maddeler hakkında raporlar gönderecektir. Özellikle de tıbbi ihtiyaçlarını düzenli olarak bildirecekler ve dünya genelinde yıllık tıbbi ihtiyaç tespit edilecekti. Ayrıca uyuşturucu madde imal eden fabrikaların her üç ayda bir ilgili makamlara gerekli raporları vermeleri de kararlaştırılmıştı. Öte yandan 5 kiloyu aşan siparişlerin MC Daimi Merkez Komitesi'ne bildirilmesi istenmiş ve yeni uyuşturucu maddelerin üretimi için komiteden gerekli izin alınması şartı getirilmiştir.⁸⁹⁴

"*Milliyet*" gazetesinin 20 Temmuz 1931 tarihli nüshasında Afyon Konferansı'nda alınan kararlar şu şekilde paylaşılmıştır:

1. Afyondan üretilen bir madde olan kodein ancak tahmin edilen ihtiyaç oranında üretilecek ve sınırlanacaktır. Kodeinin üretimi sıkı bir kontrole bağlı olacaktır.
2. Fabrikalardaki ham maddeler sıkı bir gözleme bağlı olacaktır. Fabrikalar ambarlarında ancak belli ihtiyaçları kadar ham afyon bulunduracaklardır.

⁸⁹²S. Altan, "*Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye'nin Tutumu*" s. 58.

⁸⁹³S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 236.

⁸⁹⁴C. Erdinç, *Overdose Türkiye*, s. 104-105.

3. Her türlü uyuşturucu maddeler tamamı ile kontrole bağlı olacaktır. Yalnız morfinin yüzde 0,2'si kokainin yüzde 0,1 miktarı kontrolden hariç bulunabilecektir.
4. Sentetik yeni ürünler de uyuşturucu maddelere ithal edilmiştir. Bunların üretimi de dünyanın ortalama ihtiyacına göre sınırlanacaktır.
5. Her ülke tehlikeli maddelerin üretim ve satışını kontrol için özel bir hükümet ofisi kuracaktır. Yeniden keşfedilecek herhangi uyuşturucu ilaçlar dahi sınırlama ve denetime bağlı olacaktır. Son madde yeni ilaç adı altında zararlı maddelerin serbestçe üretilmesine ve satılmasına engel olunacaktır.

İkinci Cenevre Afyon Sözleşmesi özellikle ABD tarafından ilgiyle takip ediliyordu. Amerika'daki uyuşturucu maddeleri üreten büyük fabrikaların Cenevre'de bulunan temsilcileri, konferansın görüşmelerini yakından izlemişlerdi.⁸⁹⁵

Nizamettin Ali 12 Eylül 1931 tarihli "Milliyet" gazetesindeki köşesinde afyona yönelik uluslararası kısıtlamaların "Düne kadar serbest olan afyon artık serbestliğini kaybediyor. Sebebi nedir? Türkiye yeni vaziyetten zarar görecektir midir?" sorusunu sorarak yine kendisi konuya açıklık getirmektedir. Afyonun uluslararası bir soruna dönüşümünü 1909 Şangay Afyon Sözleşmesi'ne kadar götürmektedir. Cenevre Afyon Sözleşmesi'nin amaçlarından birinin gizli afyon ticaretinin temelinden halledilmesi diğerinin de açık bir şekilde yapılan afyon ticaretinin kontrolünün sağlanması şeklinde yorumlamıştır. Gizli afyon ticaretinin korsanlıkla bir tutulduğunu ileri süren Nizamettin Ali, tıpkı korsanlık gibi bu ticaretin de uluslararası mücadele ve savaşla bertaraf edilmesinin kararlaştırıldığını ilave etmektedir. Hatta yakalanan yasadışı afyonlarının imha edilmesini ve ilgililerin şiddetle cezalandırılmasını oldukça önemli görmektedir. Açık bir şekilde yapılan afyon ticareti için de devletlerin kendi sınırları içinde afyon üretim, tüketim, ithal ve ihracatını sıkı yöntemlerle takip etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu takibin sağlanması için bir inhisarın kurulmasının şart olduğunu öne sürmektedir. Devamında "son konferansta sarf edilen sözlerden ve alınan kararlardan anlaşılıyor ki afyon artık şüphesiz bir uluslararası mesele seviyesine çıkmıştır"⁸⁹⁶ diyerek mücadele boyutuna dikkatleri çekmek istemiştir.

Türkiye'nin bir afyon ülkesi olduğunu ve son altmış yıllık kayıtlara göre yılda 2 binden 11 bin sandığa kadar afyon üretildiğini ifade eden Nizamettin Ali, Makedonya Türkiye'den ayrıldıktan sonra bugünkü Türkiye'nin ortalama afyon üretiminin 4500

⁸⁹⁵Milliyet, 20 Temmuz 1931, s. 3.

⁸⁹⁶Nizamettin Ali, "Beynelmilel Afyon Meselesi", Milliyet, 12 Eylül 1931, s. 1.

sandıkta kaldığı bilgisini vermektedir. Bu da takriben 300.000 kilo afyona denk gelmektedir. Her bir çiftçi ailesi bu mahsulden dört ile beş kilo toplayabildiğine göre Türkiye’de afyon ziraatı yetmiş beş bin çiftçi ailesinin ve asgari yarım milyon Türk nüfusun kazanç kapısı idi. Sözleşmeyi imzalayan devletler, sözleşme şartlarını kabul etmeyenlerle ne ham ne de mamûl afyon ticareti yapmamayı bu anlaşmayla taahhüt etmekteydiler. Diğer taraftan alıcı devletler inhisar kurmuş ve toptan afyon alımını yapmaktaydılar. Perakende afyon satıcısı olan Türkiye için bu durumun bir takım zorluklar doğurduğu muhakkaktı. Nizamettin Ali yazısına şu kısa özetle son vermiştir: *“Yeni beynelmilel afyon hareketlerine, Türk afyonculuğunun da kendini intibak ettirmesi zarureti karşısında bulunuyoruz. Zaten bugün Türkiye’de mamûl afyon kayıtlarla bağlıdır. Yalnız ham afyonumuzun istihsal ve ticareti serbest midir? İştirildiğine göre birinci sınıf bazı afyon tüccarımız son fiyat sukutlarında bir garip ve anlaşılmaz teannüdünden ve beynelmilel istihabarati katiyen takip etmemek yüzünden hayli zarar görmüşler ve memlekete ziyan da verdirmişlerdir.”*⁸⁹⁷ Buradan hareketle afyona yönelik uluslararası kısıtlamaların Türkiye’ye zarar verdiği sonucuna ulaşmıştır.

MC Afyon Komisyonu yetkililerinden Eric Einar Ekstrand, 8 Ocak 1932’de Tahran’dan Ankara’ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaretin amacı Türkiye’deki uyuşturucu kontrolüne ilişkin durum hakkında bilgi edinmektir. Burada dönemin Başbakanı İsmet İnönü ile uyuşturucu maddeler hakkında bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. Özellikle uyuşturucu madde kaçakçılığı meselesi üzerinde durulmuştur. Ekstrand’ın aktardığına göre İskenderiye’de 5 kg eroin ele geçirilmiştir. Soruşturmalar, İskenderiye’ye uyuşturucu kaçakçılığı yapan iki uluslararası örgütün olduğunu göstermiştir. Sanıklardan birinin itiraflarından, uyuşturucunun İstanbul’dan Trieste’ye, Renato del Fegro adında birine gönderildiği, Fegro’nun da Lloyd Triestino Line’a ait vapurlardaki çeşitli kamarotlarla işbirliği yaparak uyuşturucuyu bu vapurlarla kaçırdığı anlaşılmıştır. İskenderiye’ye vardıklarında uyuşturucunun liderleri Yunan uyruklu olan çetelerin temsilcilerine teslim edildiğini belirtmiştir.⁸⁹⁸ Ekstrand bir diğer kaçakçılık hadisesinin ise Yafa’dan New York’a yapıldığını aktarmaktadır. Yafa’dan gelen “Byron” gemisi, diğer limanların yanı sıra İstanbul’a da uğramış ve New York’a sipariş vermek üzere, kırk yedi teneke veya çinko kapta gizlenmiş 94 kg diasetilmorfin hidroklorür (hemen hemen saf) göndermiştir. Bu ürün 35 varillik bir sevkiyatın parçası

⁸⁹⁷N. Ali, “Beynelmilel Afyon Meselesi”, s. 1.

⁸⁹⁸UNA, RC, R3188-12-34612-3541.

olan 12 varil zeytinyağının içine gizlenmiştir.⁸⁹⁹ İstanbul'da gümrük yetkilileri tarafından 600 kg afyonun gemiye yerleştirildiğini ifade eden Ekstrand gemi Marsilya'ya vardığında arama yapılmış ve 250 kg afyonun ele geçirildiğini belirtmektedir. Ancak 350 kilonun bulunamadığını da ilave etmektedir. Dolayısıyla Ekstrand, Türkiye'den Amerika'ya uzanan büyük bir uyuşturucu madde kaçakçılığı organizasyonun söz konusu olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁰⁰

İsmet İnönü ile aralarında geçen konuşma oldukça dikkat çekicidir. Konu ile alakalı Ekstrand, *“Başbakan kendisine verilen bu bilgilerden gözle görülür bir şekilde etkilendi. İlk vakanın geçtiğimiz Temmuz ayında meydana geldiğine dikkat çekti ve bana bu konunun neden daha önce dikkatine getirilmediğini sordu. Geçen Mayıs ayında Ankara'yı ziyaret ettiğimde Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından benim ricam üzerine hazırlanan memorandumda açıklanan Türk afyon kontrolünün etkili olmasının beklendiğini ve muhtemelen Milletler Cemiyeti Sekreterliği'nin Temmuz ayında ilk kaçakçılık vakası ortaya çıktığında bunun münferit bir olay olacağını umarak Türk Hükümeti'ne başvurmak istemediğini söyledim. Ancak, ele geçirmeler o kadar sıklaşmıştı ki Genel Sekreter tarafından, konuyu yetkili Türk makamlarıyla görüşmek üzere Tahran'dan Ankara üzerinden Cenevre'ye dönmem istenmişti. Bu ayrıntılı ve uzun görüşmenin sonucu olarak İsmet Paşa, hükümetin kesin niyeti olduğunu belirttiği kaçakçıları takip etmek için mümkün olan tüm adımları atabilmesini sağlamak üzere, Türk menşeli olduğu varsayılan afyon veya tehlikeli uyuşturucu madde ele geçirilmesiyle ilgili tüm bilgileri mümkün olan en kısa sürede telgrafla kendisine iletmemi istedi. Başbakan, tehlikeli uyuşturucu trafiğinin kontrolünde en iyi sonucu elde etmek için Milletler Cemiyeti ile Türk Hükümeti arasında samimi ve etkin bir işbirliği arzuladığını belirtmiştir”*⁹⁰¹ diyerek İsmet İnönü'nün hassasiyetini paylaşmıştır. Diğer ilgili birimlerle yaptığı görüşmelerde, uyuşturucu fabrikaları üzerinde etkin bir kontrolün gerekli olduğunu düşündükleri için Cenevre ile Ankara arasında işbirliğini içtenlikle destekledikleri izlenimini elde ettiğini söylemektedir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili ile gerçekleşen görüşmede de hükümetin, Türkiye'den uyuşturucu kaçakçılığına son vermeye kararlı olduğunu ifade etmiştir. İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ile afyon ve türevlerinin sınırlandırılması konusunda yaptığı görüşmede şu sonuca varıldığını paylaşmıştır: *“İktisat Vekili Mustafa Şerif ile yaptığım görüşmede özellikle*

⁸⁹⁹UNA, RC, R3188-12-34612-3541.

⁹⁰⁰UNA, RC, R3188-12-34612-3541.

⁹⁰¹UNA, RC, R3188-12-34612-3541.

Türkiye’de haşhaş ekiminin ve ham afyon üretiminin sınırlandırılması olasılığı üzerinde durdum. Vekil, haşhaş yetiştiren diğer ülkelerin de bu sınırlamaya uyması şartıyla, böyle bir sınırlamaya taraftar olduğunu belirtti. Aynı yönde adımlar atacak ve böyle bir sınırlamanın Türkiye için ifade edeceği anlamla aynı oranda ve aynı bütçesel önemde fedakârlıklar yapacaktır.”⁹⁰² Buradan hareketle MC Afyon Komisyonu sorumlusunun hükümetle gerçekleştirmiş olduğu görüşmeden olumlu bir düşünce ile ayrıldığı söylenebilir.

Türkiye, İkinci Cenevre Afyon Konferansı sonucunda alınan kararlara imza atmamış ancak ülke içinde afyon ve türevleri olan maddeler konusunda faaliyetlerini yürütmüştür. Bu bağlamda üretim ve ticaret noktasında bir takım kısıtlamalara gidilmiştir.

3- Bangkok Afyon Konferansı ve Anlaşması (27 Kasım 1931)

Bu konferans Siyam Hükümeti’nin daveti üzerine Bangkok’ta 9 Kasım 1931 tarihinde toplanmıştır. Toplanma amacı 1912 Lahey, 1925 Birinci Cenevre ve 1931 İkinci Cenevre Afyon Sözleşmeleri gereğince Uzak Doğu’daki afyon kullanımı konusunda alınacak tedbirleri kapsamaktadır. Söz konusu konferansa ABD (gözlemci), Fransa, İngiltere, Hindistan, Hollanda, Japonya, Portekiz, Siyam (Tayland) ve İrlanda katılmıştır.⁹⁰³ MC’nin Alt Komitesi’nin önerisi ile Bangkok Konferansı’nın tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Bangkok Konferansı tarafından tavsiye edilen araştırmanın çok yararlı ve arzu edilir olacağı konusunda oybirliği ile mutabık kalınmıştır. Alt Komitenin bazı üyeleri, bu araştırma için ilk etapta, daha sonra Afyon Danışma Komitesi ve Sağlık Komitesi tarafından tartışılacak ve onaylanacak bir plan hazırlama işinin ilgili hükümetlere bırakılmasından yana tavır sergilemiştir. Bu amaçla, ilgili hükümetlerin Singapur gibi Uzak Doğu’da merkezi bir noktada konferans için bir araya gelmek üzere temsilciler görevlendirmeleri önerilmiştir. Öte yandan, üyelerin çoğunluğu, Sağlık Komitesi ile işbirliği içinde, bu araştırma çalışması için bir plan hazırlamanın ve hükümetlerin onayına sunmanın Danışma Komitesinin görevi olduğu görüşünde birleşmiştir. Alt Komite, araştırmanın büyük bir bölümünün, gerekli malzemenin tek başına mevcut olduğu Uzak Doğu’da yürütülmesi gerektiği düşüncesindeydi. Ancak sorunun kimyasal yönlerine ilişkin araştırmalar için Uzak

⁹⁰²UNA, RC, R3188-12-34612-3541.

⁹⁰³S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 92.

Doğu dışındaki ülkelerdeki iyi donanımlı laboratuvarlardan da yararlanılabileceği konusunda görüş birliğine varmıştır.⁹⁰⁴

Konferansta ABD Başkonsolosu John K. Caldwell, hükümetinin dikkate alınması gereken temel sorulara ilişkin tutumunu özetleyen bir açıklama yapmıştır. Caldwell, *“Uzun yıllardan beri tekel sistemi şu ya da bu biçimde Uzak Doğu’daki çoğu yargı bölgesinde yürürlükteydi. Uzak Doğu’da mülk sahibi olan güçler arasında imzalanan Cenevre Anlaşması hükümleri uyarınca, hükümet tekel sistemi, bu güçler tarafından, 1912 Lahey Sözleşmesi’nin ‘uluslar için önlemler alma’ yükümlülüğünü yerine getirmek için geçici bir çare olarak resmen kabul edildi. İlgili her ülkenin değişen koşulları dikkate alınarak, hazır afyon üretiminin, iç ticaretinin, kullanımının kademeli ve etkili bir şekilde yasaklanması”* gerektiğini ifade etmiştir. Devamında ABD tarafında 1912 Lahey Sözleşmesi’nin getirdiği yükümlülükler kapsamında benimsenen politika, hazır afyonun üretimi, ithalatı, satışı, bulundurulması, kullanımının tamamen yasal olarak yasaklanması ve kanunun tam olarak uygulanmasının gerekliliğini vurgulamıştır.⁹⁰⁵ Caldwell, *“İster yasaklayıcı ister tekeli sistem benimsensin, kaçakçılıkla mutlaka mücadele edilmesini ısrarla belirtmiştir. Bununla birlikte ABD’nin afyon içiminin bastırılmasının diğer herhangi bir yöntemden çok mutlak yasağın uygulanmasıyla başarılabileceğini savunmuştur.”*⁹⁰⁶ Caldwell, ABD’nin uyuşturucu ile mücadele noktasında kararlı olduğuna işaret etmiştir.

Yapılan uzun görüşmelerin ardından 27 Kasım 1930’da imzalanan Bangkok Anlaşması’nın önemli maddeleri şöyle özetlenebilir:

1. İzin belgesi olan yerler dışında afyon satışının devlet tarafından yapılması, bunun mümkün olmadığı durumlarda da hükümetin kontrolü altında çalışan yerlerde ve memurları tarafından yerine getirilmesi,
2. 21 yaşından küçük olanların afyon kullanmasının yasaklanması,
3. Hazırlanmış afyon satışlarının peşin parayla yapılmasının yasallaştırılması,
4. Hükümet inhisarlarının hazırlanmış afyon ihtiyaçlarını aynı hükümetin diğer bir ülkesinde bulunan fabrikasından elde etme hakkına sahip olması,
5. Bu anlaşmanın imzacı devletlerin yalnız hazırlanmış afyon kullanımına izin verilmiş olan ülkelerde uygulanabilmesi. Ayrıca imzacı devletlerin anlaşmanın

⁹⁰⁴UNA, RC, R4940-12-7835-7835.

⁹⁰⁵Joseph Fuller, *“Conference on the Suppression of Opium Smoking, Held at Bangkok, Siam”*, **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States**, 1, (1931), p. 538-545.

⁹⁰⁶J. Fuller, *“Conference on the Suppression of Opium Smoking, Held at Bangkok, Siam”*, p. 538-545.

onayında bu ülkelerden birini dışında tutabilecekleri ve tuttıkları ülke için sonradan anlaşmaya dâhil etme hakkına sahip oldukları kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁷

Uyuşturucu maddelerle mücadele konusu 26 Aralık 1932 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında hem hükümet toplantısında hem de daha sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 Aralık 1932 tarihli grup toplantısında ele alınmıştır. Grubun ikinci oturumunda mesele tafsilatıyla değerlendirilmiştir. Konu ile alakalı Başvekil İsmet Paşa ile Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Refik Bey de (Saydam) görüşlerini beyan etmişlerdir. Ayrıca Çorum milletvekili İsmet, Emin Aslan ve Mazhar Müfit beylerde uyuşturucu madde sorununa dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Görüşmede özetle söz konusu maddeler hakkında alınacak tedbirler belirlenmiştir. Osmanlı'dan kalan uyuşturucu sorununda Türkiye'nin uluslararası mücadeleden geri kalmamasının ülke sağlığı açısından bir görev olduğu ifade edilmiştir. Yine afyon tarımının sınırlama kararının uluslararası bir konferansa kalacağı da ortak görüş olarak ifade edilmiştir.⁹⁰⁸

4- III. Cenevre Afyon Konferansı (26 Haziran 1936)

MC'nin 25 Eylül 1931'de aldığı karar doğrultusunda Afyon ve Diğer Muzır İlaçlar Ticareti İstisarı Komisyonu, zararlı ilaçların gayrı meşru ticaretinin önüne geçmek için imzalanacak bir uluslararası sözleşmeye zemin oluşturmak üzere hazırlamış olduğu raporu 24 Mayıs 1933 tarihinde MC Konseyi'ne sunmuştur. Uluslararası sözleşmelerin uygulanmasını temin eden yasalara karşı aykırı davranışları cezalandırma konusunda bazı devletlerin çıkardıkları yasalar yeterli değildi. Bazı ülkelerin yasalarında da kaçakçılık yapanların cezalandırılmasına yönelik kanunlar çıkarılmamıştı. Diğer bazı ülkelerin yasalarında ise kaçakçıların iade edilmesine dair herhangi bir düzenleme öngörülmemişti. İstisarı Komisyonun raporunun hazırlanması sırasında bu konularda göz önünde bulundurulmuştur. Afyon ve diğer zararlı ilaçlar hakkındaki uluslararası sözleşmelerin hükümlerini daha da etkili bir hale getirmek ve söz konusu maddelerin kaçakçılığını önlemek konferansın temel amacını teşkil etmiştir.⁹⁰⁹ Toplantıya Türkiye'nin de katılması için bir temsilcinin görevlendirilmesi talebi Bern Elçisi tarafından Hariciye Vekaleti'ne 18 Nisan 1933 tarih ve 399 numaralı tezkere ile iletilmiştir. Hükümet teklifi değerlendirmek için toplanmış ancak tam

⁹⁰⁷S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 93.

⁹⁰⁸*Vakit*, 27 Aralık 1932, s. 2.

⁹⁰⁹S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 95.

görüşülmelerin yapıldığı esnada toplantı gününün geçtiği öğrenilmiştir. 20 Mayıs 1933 tarihinde Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'den (Taray)⁹¹⁰ gelen ikinci yazıda toplantının ertelendiği buna göre bir temsilcinin bulundurulmasının faydalı olacağı bildirilmiştir. Zamanın kısıtlı olmasından dolayı toplantıya Cemal Hüsnü Bey'in ya da kendisinin önereceği birinin katılması kararlaştırılmıştır.⁹¹¹ Cemal Hüsnü Bey, 14 Kasım 1933'te MC Daimi Temsilcisi olarak görevlendirilmişti.⁹¹² Uzun bir süre boyunca bu görevi yürüten Hüsnü Bey, 30 Mart 1936'da daimi temsilci vazifesinden istifa etmiştir. Cemal Hüsnü Bey, MC Afyon Komisyonu Müdürü Ekstrand'a göndermiş olduğu mektupta istifa ettiğini belirttikten sonra Cemiyet bünyesinde birlikte geçirdikleri süre boyunca önemli çalışmalarda bulunmaktan memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir.⁹¹³

Üçüncü Cenevre Afyon Konferansı Polonya delegesi Chedzkenun başkanlığında 24 Mayıs'ta toplanmıştır. Komisyon, bazı meselelerin dışında kaçakçılık ve uyuşturucu maddelerin gizli üretimi ile ilgili alt komitenin raporunu değerlendirmiştir. Bu oturumda Türkiye temsilcisi Numan Tahir Seymen ülkede uyuşturucu maddelerin gizli bir şekilde üretimine engel olmak için hükümet tarafından alınan önlemleri sunmuştur. Seymen'in bu demeci komisyon üyeleri üzerinde oldukça iyi bir izlenim bırakmış ve komisyon üyeleri Türkiye'yi bu mücadeleden dolayı tebrik etmiştir. Örneğin kaçakçılıkla mücadele kapsamında Habeşistan'a 3 ton haşhaş yollayan uyuşturucu kaçakçısı Çiprut'un on sekiz ay hapis ve 6 bin lira kadar bir para cezasına çarptırılması komisyon tarafından takdirle karşılanmıştır.⁹¹⁴

⁹¹⁰Cemal Hüsnü Taray, 1895'te dünyaya gelmiştir. Gümüşhane nüfusuna kayıtlıdır. İlköğrenimi Giresun, Bitlis, Trabzon ve Erzincan'da tamamlamıştır. Ortaöğrenime Üsküp'te başlamış ancak Sırların burayı işgal etmesi üzerine İstanbul Üniversitesi'nde devam etmiştir. Daha sonra Lozan'a geçmiş ve burada Lozan Üniversitesi'nde Bankacılık ve Ticaret Bölümü'nden mezun olmuştur. 21 Şubat 1921'de Londra Konferansı'na Türkiye'yi temsilen katılan Bekir Sami Bey ile birlikte Londra'ya gitmiştir. Bu tarihten sonra Ankara'da Yenigün gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Ardından dışişlerinde görevler üstlenmiştir. 1922 yılında İktisat Vekaleti'nde İstatistik Umum Müdürlüğü görevine getirilmiştir. 1923 Lozan görüşmelerine İsmet İnönü başkanlığındaki heyette yer almıştır. 19 Temmuz 1923-18 Ocak 1925 yılları arasında Ziraat Bankası Umum Müdür Yardımcılığı görevini yürütmüştür. 1924 seçimlerinde Gümüşhane Milletvekili seçilmiştir. 1926 yılında Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi'nin kuruluşunda yer almıştır. 1929 yılında Maarif Vekili olarak atanmıştır. Bu görevi yaklaşık altı ay sürmüştür. 1930'da Bern elçisi olan Taray, Türkiye'nin 1932'de Cemiyete üye olmasında büyük rolü olmuştur. 1936'da Bolu Milletvekili seçilmiştir. 1937'de Nyon Anlaşması'nda Türkiye'yi temsil eden heyette yer almıştır. Ardından 1941'de Tahran ve 1944'te de Roma büyükelçilik görevinde bulunmuştur. 1950 yılında BM tarafından Kore Komisyonu'na Türk baş üye olarak seçilmiştir. 1954'te de Şili Büyükelçiliğine ve Peru orta elçiliğine tayin edilmiştir. 11 Şubat 1975 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (Elif Çakmak, **Cemal Hüsnü Taray'ın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Selami Kılıç), Erzurum, 2022, s. 125).

⁹¹¹BCA, 030.18.01.02.36.37.14. 20 Mayıs 1933.

⁹¹²BCA, 030.18.01.02.41.83.6.

⁹¹³UNA, RC, R4900-12-9230-2649.

⁹¹⁴Son Posta, 24 Mayıs 1936, s. 3.

II. Cenevre Afyon Konferansı'ndan Üçüncü Cenevre Afyon Konferansı'na kadar uluslararası düzeyde uyuşturucu ile mücadele yürütülmüştür. Ancak yukarda da ifade edildiği üzere istenilen sonuç elde edilememiştir. Uyuşturucu madde ticaretinin yayıldığı “*Manchester Guardian*” gazetesinin 10 Ekim 1933'teki nüshasında yer almıştı. Habere göre uyuşturucu madde ticaretinin Çin'de giderek yayıldığı ve bu durumdan Japonya'nın sorumlu tutulduğu okuyucuyla paylaşılmıştır. Ayrıca Çin'de çıkarı olan devletlerin de sorumlu olduğu belirtilmiş ve bölgede uyuşturucu maddelerin yayılmasında Japonya'nın etkisi üzerinde durulmuştur.⁹¹⁵ “*Son Posta*” gazetesinin 24 Mayıs 1936'daki haberinde Afyon Daimi Merkez Komitesi'nin 1933 yılında Cenevre'de gerçekleştirdiği toplantıda kokain üretiminin genel olarak arttığı ileri sürülmekteydi. Morfine gelince İngiltere, Fransa, İsviçre, Sovyet Rusya, Amerika ve Japonya'nın 1933 yılında 1 tondan fazla ürettikleri ve bunun dünya üretiminin yüzde doksanını oluşturduğu ifade edilmiştir. Yine İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre, Japonya ve Kore'nin diasetil morfin üretiminin yüzde doksan altısını yani 1295 kilo, Belçika, İngiltere, Almanya, Fransa, Hollanda, İsviçre, Amerika ve Japonya'nın yüzde doksan dördünü yani 3773 kilo ürettikleri kaydedilmiştir. Dolayısıyla morfin stoklarının da yüzde on yedi oranında arttığı iddia edilmiştir.⁹¹⁶ Uluslararası uyuşturucu ticaretinin alınmış önlemlere rağmen bir türlü engellenemediği ve giderek yayıldığı öne sürülmüştür. Çözüm olarak ise uyuşturucu madde ticaretinin yasal zemine oturtulması ve kontrol altına alınması gerektiği özellikle belirtilmiştir. Buradaki asıl amaç yasadışı madde ticaretinin önüne geçmektir. Tıbbi ihtiyaçları yasal bir zemine oturtmak amacıyla 1934 yılında önemli bir adım atılmıştır. Buna göre yüz yirmi sekiz ülkenin ihtiyaçları tespit edilmiş ve böylece yasal ticarete bir sınırlama getirilmiştir. Dolayısıyla yasal olan ticaretle kaçak ticaret arasında bir sınır çizilmiş ve zamanında ruhsatlı fabrikalardan kaçırılarak piyasaya sürülen uyuşturucu maddelerin azaldığı vurgulanmıştır.⁹¹⁷ Bunun üzerine Afyon komisyonu, 1933 yılı içinde yapılan afyon ve diğer uyuşturucu maddeler ticaretine dair hükümetlerin gönderdiği yıllık raporları incelemiştir. Uyuşturucu madde ticaretinin yasaklanmasına rağmen 1933 yılında Çin'e 119.000 kilo afyon sokulduğuna dair Mr. Couvinar tarafından komisyona verilen rapor dikkatleri çekmiştir. Çin delegesi, ithalat devam ettikçe afyon ticaretine karşı savaşın faydasız olacağını belirtmiş ve Çin'in gereken önlemleri alabilmesi için İran'ın kendisine ithalat şehadetnamesi

⁹¹⁵Vakit, 10 Ekim 1933, s. 9.

⁹¹⁶Son Posta, 26 Ağustos 1934, s. 5.

⁹¹⁷Yeni Asır, 1 Mayıs 1935, s. 5.

örneklerini vermesini istemiştir. Bunun üzerine İran delegesi, afyon üretmesinde hiçbir gizlilik olmadığını ve son yıllarda azalmış olan ürünün talep azaldıkça daha fazla eksileceğini ifade etmiştir. İtalyan delegesi, 1932 ile 1933 yıllarında Çin'in afyona karşı yürüttüğü savaşta kendisine yardım için çok uğraştığını söylemiştir. Ayrıca Çin hükümetinin yasal yolları güçlendirmesi ve aynı zamanda İran ile işbirliği yapması gerektiğini öne sürmüştür. İran'ın da Hint keneviri ekiminin yasaklanması noktasında gerekli hassasiyeti göstermesi beklenmiştir. Buna cevap veren İran delegesi, hükümetinin afyon hakkındaki 1912 ve 1925 antlaşmalarını imzalamadığını ancak ihracatın tamamen yasalara uygun olduğunu vurgulamıştır. Hint kenevirinin özellikle ip imaline yaradığını kaydederek, İran'ın haşhaş ekimini azaltmak eğiliminde bulunduğunu eklemiştir. Komisyon başkanı, bugünkü durumu iyileştirmek amacı ile İran'ın yakında 1925 antlaşmasını onaylayacağını umduğunu söylemiştir.⁹¹⁸

Cenevre Afyon Konferansı'ndan bir yıl önce afyon meselesini görüşmek üzere Türkiye'de de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Hariciye, Maliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet ile Ziraat Vekaleti'nin müsteşarlarından oluşan bir heyet toplanmıştır. 21-24 ve 27 Haziran 1935 tarihlerinde Hariciye Vekaleti'nden Numan Menemencioğlu başkanlığında toplanan Afyon Komisyonu'nda uyuşturucu maddelere dair konular ele alınmıştır. Toplantıya Hariciye Vekaleti'ni Ticaret ve İktisat Dairesi Şefi Bedi Arbel, Maliye Vekaleti'nden Servet Berkin, Türkofisi'ni Necdet Alkan, Uyuşturucu Maddeler İnhisarını Ali Sami Bey, Sağlık ve Sosyal Bakanlığı'ni Dr. Asım Arar ve Ziraat Vekalati'ni Aziz Bey ile Selim Herkmen temsil etmişlerdir.⁹¹⁹ Toplantıda ele alınan konu başlıkları şu maddelerden oluşuyordu:

- 1- Afyon meselesine dair Atatürk'ün başkanlığı altında toplanan Bakanlar Kurulu'nun kararları (25 Aralık 1932)
- 2- Kamutayda (Meclis) afyon ile ilgili konuşmalar
- 3- Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Hakkında Kanun
- 4- Uyuşturucu Maddelerin Mürakabesi Hakkında Kanun
- 5- Uluslararası Afyon Sözleşmeleri
- 6- Türk-Yugoslav Afyon Anlaşması
- 7- Tali Komisyonu'nun Raporu
- 8- Uyuşturucu Maddeler İnhisarının Raporları
- 9- İlgili Bakanlıklar ile Komisyondaki dilekler

⁹¹⁸ **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1935, s. 3.

⁹¹⁹ **BCA**, 030.10.178.320.8. 03 Mart 1935.

10- İktisat Bakanlığı tezkeresi, Başbakanlığın cevabı

11- Afyon durumu ile ilgili Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın Raporu

12- Dünyada afyon hakkında Uyuşturucu Maddeler İnhisarı tarafından düzenlenen broşürler.⁹²⁰

Gerek dünyada gerekse Türkiye'deki bu hazırlıklardan sonra MC, Cenevre'de üçüncü defa bir uyuşturucu konferansı düzenleneceğini açıklamış ve Türkiye'yi de davet etmişti. Türkiye bu davete olumlu bir cevap vermiş ve 7 Mayıs 1936'da Cenevre Başkonsolosu Numan Tahir Seymen'in katılması uygun görülmüştü.⁹²¹ Bu toplantılar 28 Haziran'a kadar devam etmişti. Nihayet 28 Haziran 1936 tarihinde Cenevre Afyon Sözleşmesi imzalanmıştı. Sözleşme yirmi beş maddeden oluşmaktaydı ve sözleşmenin önemi aşağıdaki altı madde ile özetlenebilir:

- 1- Uluslararası sözleşmelerin hükümleri kapsamında değerlendirilen suçları işleyenlere özellikle uyuşturucu madde üretim, ithal ve ihracı gibi işler için şirket kurma veya bunların üretilmesiyle uğraşanlara hapis cezası verilmesi.
- 2- İmzacı ülkelerden birinde başka bir imzacı devletin vatandaşı suç işlediğinde kendi ülkesinde işlenmiş gibi bu suçlunun cezalandırılması.
- 3- Yabancı ülkelerde işlenen bu gibi suçlara ait cezaların sabıka kaydının imzacı ülkeler arasında kabul edilmesi.
- 4- Suçlunun iadesini kabul etmeyen ülkelerde sözleşmenin ikinci maddesinde belirtilen her hangi bir eylemi yabancı ülkede gerçekleştirerek suçu işledikten sonra ülkesine dönen kişinin vatandaşlığı sonradan almış olsa bile suçun ülkesinde işlenmiş gibi kabul edileceği.
- 5- Bu tarz eylemlerde suçlunun iadesi kuralını ve buna dair hususların kabulü.
- 6- Bu suçları önlemek için imzacı devletler, merkezi bir büro kuracaklar ve bu merkezi bürodan birbiri ile doğrudan doğruya temas halinde olacaklardır. Ayrıca her türlü bilgiyi birbirilerine göndereceklerdir.⁹²²

Sözleşmede alınan kararlar dışında konferansa katılan devletlere şu önemli tavsiyelerde bulunulmuştur:

- 1- Tıbbi ve bilimsel amaçlar dışında afyon kullanılmasına açık bir şekilde izin veren devletlerin afyonun bu tarzda kullanılmasını en kısa sürede yasaklaması için önlemler alması.

⁹²⁰BCA, 030.10.178.320.8.

⁹²¹BCA, 030.18.01.02.64.36.9. 07 Mayıs 1936.

⁹²²R. Saka, *Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)*, s. 137.

- 2- Suçlunun iadesi ilkesini kabul eden ülkelerin, kendi ülkelerinde bulunan ve yabancı bir ülkede sözleşmenin belirtmiş olduğu suçları işlemekle itham edilen vatandaşını bu konuda uygulanan suçlunun iadesi anlaşması gereğince vatandaşının iadesi konusunda bir itiraz dilekçesi verilmiş ola bile, suçlunun iade edilmesi.
- 3- Gerektiğinde uzman bir polis servisinin kurulması.
- 4- İstişarî Komisyonun Uluslararası İşbirliğini sağlamak ve bunu geliştirmek amacıyla imzacı devletlerin merkezi ofislerinin temsilcileri arasında toplantıların yapılmasının uygun olup olmadığını inceleyerek bu konudaki görüşünü Cemiyete bildirmesi.⁹²³

Cenevre Sözleşmesi'nden sonra günden güne artan ve dünyada bir salgın halinde yayılan “*uyuşturucu maddeler ticareti*” meselesi üzerine yeni kararlar alınmış ve bu kararlar ilgili devlet temsilcilerine gönderilmiştir. Bu bağlamda Cenevre Uluslararası Sağlık Komisyonu'ndan Sağlık Bakanlığı'na gönderilen bu kararlar, Türk Ceza Kanunu'nun uyuşturucu maddelere ilişkin hükümlerinde değişiklikler yapılmasını ön görmektedir. Sağlık Bakanlığı tarafından Adalet Bakanlığı'na gönderilen kararlar üzerinde incelemeler yapılmış ve konu ile alakalı Ceza Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılması için bir yasa tasarısı hazırlanacağı ifade edilmiştir.⁹²⁴

28 Haziran 1936 tarihli Üçüncü Cenevre Afyon Sözleşmesi'nden sonra Afyon İstişarî Komisyonu 24 Mayıs-12 Haziran 1937 tarihleri arasında yaptığı yirmi ikinci toplantısında haşhaş tarımı ile afyon üretiminin sınırlandırılması ve kontrolü meselesini tekrar ele almıştır. Bu toplantıda afyon üretimi gerçekleştiren ülkeler arasında bir takım görüşmelerin yapılması önerilmiştir. 30 Eylül 1937'de Afyon ve Diğer Tehlikeli Uyuşturucu Trafiği Danışma Kurulu Alt Komitesi tarafından yeni bir görüş ortaya atılmıştır. Buna göre uyuşturucu maddelerin listelenmesi, tek tip hale getirilmesi ve böylece danışmayı kolaylaştırmak amacıyla edinilen deneyimler ışığında ürünlerin sınıflandırılmasında bazı önemli değişiklikler tavsiye edilmiştir. Alt Komite, iki listeye - ürünlerin bileşimine göre ve alfabetik sırayla- afyon, morfin, kokain ve ekstraktların, tentürlerin, şarapların vb. adlarının yanı sıra Hint kenevirinin ve Hint keneviri reçinesi preparatlarının adlarının dâhil edilmesini teklif etmiştir. Böylece örneğin gümrük

⁹²³S. Kayıhan, **Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler**, s. 99.

⁹²⁴**Tan**, 13 Eylül 1936, s. 2.

idarelerinin farklı ülkelerde kullanılan isimleri listede bularak kaçakçılığı önleyebileceği ön görülmüştür.⁹²⁵

İngiltere temsilcisi Major Coles, İstişarî Komisyonu'nun incelemelerde bulunması ve konferansa zemin oluşturacak çalışmalarla ilgili bir rapor hazırlamasını önerdi. Raporun hazırlanmasında şu dört esasın göz önünde bulundurulmasını istemişti:

- 1- Mevcut afyon stoklarının makul bir orana indirilmesi,
- 2- Üretimin gerçek ihtiyaçlara göre yapılması,
- 3- Haşhaş ziraatı yapan ülkelerin ürününe uygun bir fiyat biçilmesi,
- 4- Sözleşmelerin bağımsız bir şekilde uygulanması için Milli ve Uluslararası bir kontrol sisteminin oluşturulması.⁹²⁶

İstişarî Komisyon hazırlanacak raporu incelemek amacıyla ve genel bir konferans düzenlemek üzere 23 Mayıs 1938 tarihinde Cenevre'de toplanmaya karar vermiştir. İstişarî Komisyon, afyon üreticisi ülkelerin bu toplantıya katılmaları gerektiğini bildirmiştir. Afganistan, Macaristan, Yunanistan ve SSCB'yi yeni görüşmelere katılmaya davet etmesini MC'den istemiştir. İstişarî Komite'nin 23 Mayıs 1938 tarihli toplantısına İngiltere, ABD, Çin, Belçika, Türkiye, Kanada, İspanya, Japonya, Fransa, Hollanda, Yunanistan, İran, Hindistan, Japonya, İsviçre, Portekiz, Siyam, Polonya, Macaristan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Çekoslovakya katılmıştır.⁹²⁷ SSCB ile Afganistan bu daveti kabul etmeyerek katılmamışlardır.

Cenevre'de gerçekleşen hazırlık toplantısına Türkiye'yi temsilen Necmettin Sadak'ın⁹²⁸ başkanlığında İktisat Vekaleti'nden Servet Berk ile Uyuşturucu Maddeler

⁹²⁵UNA, RC, R4949-12-30029-8192.

⁹²⁶S. Kayıhan, **Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler**, s. 104-105.

⁹²⁷Akşam, 29 Mayıs 1938, s. 4.

⁹²⁸Necmettin Sadık Sadak 1890 yılında Isparta'da dünya gelmiştir. Sadak, babasının memuriyetinden dolayı ilk ve ortaöğrenimini farklı şehirlerde tamamlamıştır. Afyon ve Edirne'de ilköğrenimini İzmir ve Konya'da da ortaöğrenimini bitiren Sadak, Galatasaray İdadisinden 1910'da mezun olduktan sonra Maarif Nezareti tarafından yükseköğrenim için Fransa'ya gönderilmiştir. Lyon Lisesi'nde felsefe, Lyon Üniversitesi'nde de sosyoloji bölümünden mezun olmuştur. 1913'te Türkiye'ye dönmüştür. Aynı yıl Maarif Nezareti'nde Fransızca tercümanı olarak göreve başlamıştır. 1916'da İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsüne Ziya Gökalp tarafından asistanlığa getirilmiştir. Ziya Gökalp'in 1918'de Malta'ya sürgün edilmesi üzerine onun yerine geçerek 1927 yılının sonlarına kadar Sosyoloji derslerini vermiştir. 1927'de yapılan seçimlerde milletvekili seçilerek bu dönemde TBMM'de Maarif ve Harici İşler Komisyonu'nda çalışmalar yürütmüştür. 1931 seçimlerinde yeniden Sivas Milletvekili seçilmiştir. 1932'de Cenevre'de düzenlenen Ref'i Teslihat Konferansı'nda Türkiye temsilcisi olarak bulunmuştur. Aynı yıl toplanılan Silahsızlanma Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etmiştir. 1935 seçimlerinde tekrar Sivas Milletvekili seçilerek meclise girmiştir. 1936 Üçüncü Cenevre Afyon Sözleşmesi hazırlık toplantılarında Türkiye'yi temsilen görüşmelere katılmıştır. 1936'da Türkiye'nin MC daimi temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki heyette yer almıştır. 1947'de Hasan Saka Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı olarak atanmış ve bu görevi 1950'ye kadar sürdürmüştür. 21 Eylül 1953 tarihinde New York'ta tedavi gördüğü sırada vefat etmiştir.

İnhisarı Müdürü ve Türk Yugoslavya Merkez Bürosu Temsilcisi Hamza Erkan'ın görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Gönderilecek heyetin giderlerinin de Maliye Vekaleti tarafından karşılanması 5 Mayıs 1938 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında kabul edilmiştir.⁹²⁹ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, 2 Mayıs 1938 tarih ve 115/7881 sayılı tezkerede 23 Mayıs 1938'de Cenevre'de toplanılacak konferansla ilgili bir tasarı sunmuştur. Tezkerede Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti hükümete konferansta haşhaş ekimi ve afyon üretiminin sınırlandırılmasının konuşulacağını öngörerek konuyla alakalı Hariciye, İktisat ve Ziraat Vekaletleriyle ortak bir hazırlık toplantısı yapılmasını teklif etmiştir. Ayrıca Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti genel bir konferansın toplanmasından önce üretici devletlerin bir araya gelecekleri bir toplantı yapılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Nitekim 1931 Cenevre Konferansı'ndan önce üretici devletlerin temsilcileri Londra'da bir araya gelerek kendilerini ilgilendiren konularda görüşmeler yapmışlardı.⁹³⁰ Toplantıya katılan devletler çıkarlarını korumak ve Cenevre Konferansı'nda görüşülecek konulara dair tasarıyı gözden geçirmişlerdi. Üretici ülkeler arasında da böyle bir hazırlık konferansının gerçekleşmesi önemli görülmüştür. Hatta konferansın başarılı bir şekilde sonuçlanması için İran'ın da katılması için MC'nin İran'ı davet etmesini sağlamaktır. Cemiyetin hazırladığı sözleşme tasarısının İran'ın da hazır bulunacağı konferansta görüşülmesi ve sonrasında bütün devletlerin davet edileceği uluslararası bir konferanstan olumlu sonuçlar beklemenin mümkün olacağı ifade edilmişti.⁹³¹ Türkiye'nin uluslararası konferansta çıkarlarını korumak zorunda olduğu ifade edilmiştir. Türk delegesine afyonun sınırlandırılmasına yönelik bu girişimin ülke ekonomisini olumsuz bir şekilde etkileyeceği hatırlatılmış ve ona göre savunma yapması istenmiştir. Hükümetin 5 Mayıs 1936 tarihli toplantısında teklifi görüşülmüş ve uygun olduğuna karar verilmiştir.⁹³²

23 Mayıs 1938'de başlayan Afyon İstışarî Komisyon toplantısında Türk heyeti başkanı Necmettin Sadak Türkiye'nin mevzuaya dair görüşünü ileten bir konuşma yapmıştır. Necmettin Sadak, haşhaş ve afyona yönelik bir sınırlama söz konusu olduğunda afyon üretmeyen ülkelerin sözleşme ile belirlenecek bir tarihten sonra afyon üretmeye başlamalarının uygun olmadığını ifade etmiştir. İkinci celsede gelecekteki uluslararası sözleşmeye gerek üretici gerekse tüketici bütün devletlerin katılımının

Kabri Zincirlikuyu Mezarlığı'ndadır. (Mustafa Özyürek, "*Necmettin Sadak (1890-1953)*", **Atatürk Ansiklopedisi**, <http://atatürkansiklopedisi.gov.tr>, (E.T.: 19 Mayıs 2024).

⁹²⁹BCA, 030.18.01.02.83.40.4. 05 Mayıs 1938.

⁹³⁰BCA, 030.18.01.02.83.38.2. 05 Mayıs 1938.

⁹³¹BCA, 030.18.01.02.83.38.2. s. 1.

⁹³²BCA, 030.18.01.02.83.38.2. s. 2.

önemine değinmiştir. Hatta böyle bir sözleşmenin uluslararası düzeyde olmadığı sürece ve ilgili bütün devletler tarafından imza/onaylanmadıkça fiilen hükümsüz olacağını ve dolayısıyla yürürlüğe girmeyeceğini özellikle vurgulamıştır. Bu konuşmaya itiraz sesleri yükselmişse de Sadak, Türkiye için hayati öneme haiz olan bu noktada üretici devletler tarafından kabul olunmayacak ve uygulanmayacak bir sözleşme ile Türkiye'nin ilgilenmeyeceğini söylemiştir. Komite bu konuşmadan sonra Türkiye'nin bakış açısına göre bir formülün bulunarak tasarıya ilave edilmesini kabul etmiştir. Hamza Erkan'ın Türkiye'de doğrudan doğruya afyonun köylüden alınarak devlet inhisarı tarafından satılması ve Türkiye'de afyon ziraatının sınırlanması hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler komisyonu memnun etmiştir.⁹³³ Tekrar söz alan Necmettin Sadak, *"Türkiye'nin bizzat içinde temsil edilmediği hiçbir teşekkülün kontrolünü kabul etmeyeceğini ve kontrolüne bizzat iştirak etmediği hiçbir taahhüde girişmek âdetinde olmadığını"*⁹³⁴ söylemiştir. Konuşmanın devamında Türkiye'ye yönelik uyuşturucu madde kaçakçılığı ithamlarına da cevap vererek Türkiye'den Suudi Arabistan'a 1500 kg afyon kaçırıldığı yönündeki iddiaları yalanlamıştır. Afyon sevkiyatının tamamen ruhsatlı bir şekilde ve hükümet tarafından çıkarılan izinle gerçekleştiğini belirtmiştir. Hatta afyon kaçakçılığı yaptığı iddia edilen Hacı Fettah adındaki şahsın sekiz yıl önce öldüğünün Suudi makamlar tarafından tespit edildiğini ifade etmiştir. Hicaz yetkilileri de kaçak afyon sevkiyatının yapılmadığını duyurmuşlardır. MC Afyon Komisyonu tarafından ortaya atılan bu ithamlara Sadak, konuşmasında gerekli cevapları vermiştir.⁹³⁵

Necmettin Sadaktan sonra söz hakkı alan Hamza Erkan, Türkiye'nin uluslararası sözleşmeleri onayladıktan sonra afyon ihracatında azalma olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin MC'nin belirlediği afyon tahminlerine göre hareket etmek için büyük çaba sarf ettiğini vurgulamıştı. Hatta Türkiye'de haşhaş ekim alanın büyük bir oranda sınırlandırıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla üretimde de düşüşün meydana geldiğini ilave etmiştir. Türkiye'nin hemen her bölgesinde haşhaş yetiştirilebiliyordu. Uluslararası sözleşmeler sonucunda getirilen sınırlamalarla haşhaş tarımı yapılan illerin sayısının altmış ikiden on yediye düşürüldüğünü vurgulamıştı. Bu illerin bazılarında da ancak bölgesel ekim hakları verilmiştir. Türkiye son dört sene (1934-1938) zarfında ancak 471 ton afyon ihraç edebilmiştir. Erkan, 1938 yılı için yıllık toplam ihracatın sadece 117 tondan ibaret olduğunu söylemiştir. Gelineen noktada afyon ihracatının 117

⁹³³ **Akşam**, 29 Mayıs 1938, s. 4.

⁹³⁴ **Ulus**, 9 Haziran 1938, s. 3.

⁹³⁵ **UNA**, RC, R4798-12-25659-387.

tondan daha ařađı seviyelere 50-60 tona dūřtūđūnū belirtmiřtir. Devlet zor durumda kalan üreticiden inhisar aracılıđıyla mahsulūnū satın almak zorunda kalmıřtır. Dolayısıyla uluslararası sınırlamalar, hařhař tarımını daha ziyade polikūltüre (Birden fazla ürün türünün aynı yerde ve aynı anda yetiřtirilmesi) uygun olan bölgelerden kaldırmıř. Daha ziyade bu tarımı yüzde yetmiř ile seksen oranında dođa ve iklim geređi monokūltüre (Belirli bir bitki türünün bir bölgede çok yaygın olarak uzun yıllar boyunca yetiřtirilmesine dayanan bir tarımsal yöntem) mecbur olan bölgelere kaydırmıřtır. Bu bölgeler genellikle Türkiye'nin ekonomik bakımdan dar kesimini oluřturuyordu.⁹³⁶

Hamza Erkan uyuşturucu ile mūcadele kapsamında haşhaş tarım alanlarının daralması neticesinde köylülerimizin haşhaş tarımını bıraktığını ileri sürmüştür. Hařhař yerine üretim bölgelerinin bazılarında pancar üretimine başlandığını da eklemiştir. Bunun yanı sıra üreticilerimizden bir kısmının haşhaşı sadece tohumundan faydalanmak için afyonunu toplamamak üzere ekmeye devam ettiğini bildirmiştir. Konferans sözcüsü, Türkiye'deki afyonun gerçek durumunu daha yakından gösterebilmek için inhisar idaresinin 1936 yılında yaptığı bir ankete ait rapordaki rakamları nakletmiştir. Bundan sonra haşhaş tarımını bıraktığı için mahrumiyete maruz kalan üreticiler meselesine değinmiştir.⁹³⁷

İstişari Komisyon, afyon ve haşhaş üretimi için belirli kotalar getirmiştir. Kota belirlenirken dünya uyururucu madde ihtiyacı göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre tıbbi ihtiyaç için 300, hazırlanmış afyon üretimi 300 ve son olarak tüketmek amacıyla 500 tona kadar izin verilmiştir. Bu bağlamda dünya ihtiyacının 1100 ton olarak tahmin edildiği tespit edilmiştir. Ham afyon üretiminin Afganistan, Çin, Mançurya Adaları ve Johol (Malezya) hariç olmak üzere 2300 tona eriştiği ve yine bu ülkeler dışında farklı ülkelerde 3500 ton stok afyon bulunduğu beyan edilmiştir.⁹³⁸

Sabiha Sertel, afyon ve haşhaş meselesinin tartışıldığı günlerde “*Tan*” gazetesinde konu ile ilgili uzun bir yazı kaleme almıştır. Sertel, afyon meselesinin tarihi geçmişinden hareketle gelinen noktada Türkiye'nin durumunu değerlendirmiştir. Sertel'e göre 1928 yılından sonra afyon üretimi ve ticaretine karşı bir mūcadele başlamıştı. 1912-1925 ve 1931 Afyon Sözlēmeleri ile afyon ticaretine yönelik uluslararası sınırlamaların bu anlamda önemli olduğunu ifade ediyordu. Bu

⁹³⁶Cumhuriyet, 4 Temmuz 1938, s. 7.

⁹³⁷Cumhuriyet, s. 7.

⁹³⁸S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 107.

sözleşmelerle afyon üretimi yasaklanmasına rağmen tıbbi ihtiyaçların karşılanmasında üretimine izin verilmişti. Ona göre insanlık namına üretim bölgelerini, pazarlarını bir tarafa taşıma, emperyalizm tarihindeki olayların tekrarından ve devamından başka bir şey değildir. Uluslararası sözleşmeler afyon üretimini azaltmamış, afyon üretilen bölgeleri ve pazarları değiştirmiştir. Devamında Türkiye'nin uluslararası sözleşmelerden olumsuz bir şekilde etkilendiğini vurgulamıştır. Çünkü afyon Türkiye'nin ekonomik anlamda önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı ve sınırlandırmalardan dolayı 5-6 milyon lira değerinde döviz kaybediyordu. Türkiye'de afyon üretimi ve ticaretinin sınırlandırılmasına rağmen Avrupa'da bu işlerin devam etmesini Türkiye aleyhine yorumlamıştır. Sertel, Avrupa'da uyuşturucu madde üretiminin devam etmesini ve MC'nin bu duruma sessiz kalmasını eleştirmektedir.⁹³⁹

Uyuşturucu madde kaçakçılığının giderek yayılması ve halk sağlığını tehdit etmesi nedeniyle bu konu sürekli olarak gündemdeki yerini korumuştur. Bu bağlamda 1939 yılında Cenevre Afyon Komisyonu tarafından bir toplantı daha tertip edilmiştir. “*Vakit*” gazetesinin 16 Ocak 1939'da “*Afyon Kaçakçıları*” başlığı ile toplantıya dair haberinde, uyuşturucu madde kaçakçılığının ortaya çıkışı ve bu afete karşı alınan tedbirlerden bahsedilmiştir. Haberde, “*Bugün de Cenevre’de yine bir Afyon Konferansı toplandı, ortaya çıkmasına ilk afyon konferansının yardım etmiş olduğu bir afete çare bulmaya çalışıyor. Cenevre Afyon Komisyonu’na 53 devlet dâhildir ve dünyanın her tarafında afyon istihsal (üreten) eden memleketler bu suretle komisyonun mesaisine iştirak ediyorlar. MC Afyon Komisyonu tıbbi ihtiyaçların karşılanması için gerekli tespitleri yaptıktan sonra dünya afyon üretimini belirlemekteydi. Komisyon kaçakçılığı önlemek adına her ülkede afyon üretimini ve sevkiyatını kontrol altında tutmaktaydı. İddialara göre afyon kaçakçılarının yıllık kazancı 1 milyar liradan fazladır. Uyuşturucu madde kullanımı yüzünden her yıl Çin-Japonya⁹⁴⁰ savaşında ölenlerden daha fazla insan öldüğü vurgulanmıştır.⁹⁴¹ Afyon ve Zararlı Maddeler Ticareti İstişarî Konferansı İngiltere temsilcisi Mr. Coles başkanlığında başlamıştır. Uruguay temsilcisi Mr. De Castro ise ikinci başkan olarak seçilmiştir. Konferansa İngiltere, Belçika, Çin, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Hollanda, Meksika, Yunanistan, Polonya, Siyam, İsveç, İspanya, Türkiye, ABD ve Yugoslavya katılmıştır.⁹⁴² Toplantıda MC Afyon İşleri*

⁹³⁹Sabiha Sertel, “*Afyon Meselesi ve Beynelmilel Mukaveleler*”, **Tan**, 18 Haziran 1938, s. 5.

⁹⁴⁰Japonya ile Çin arasında 1937 yılında başlayan Çin-Japon Savaşı 1945’de Japonya’nın II. Dünya Savaşı ile yenilmesi üzerine bitmiştir.

⁹⁴¹**Vakit**, 16 Ocak 1939, s. 11.

⁹⁴²**Son Posta**, 22 Mayıs 1939, s. 3.

Müdürü Ekstran, Mart ayında Türkiye'ye yapmış olduğu ziyareti⁹⁴³ esnasında hükümetin afyon konusunda almış olduğu önlemlerden dolayı oldukça memnun olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin yasadışı uyuşturucu maddeler trafiğinin bastırılması konusunda Afyon Komisyonu'na rapor göndermesi istenmiştir.⁹⁴⁴ Bunun üzerine söz hakkı alan Türk temsilci heyeti üyelerinden Hamza Erkan, Ekstran ile Remberg gibi afyondan anlayan iki önemli ismin Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmalarını oldukça faydalı bulmuştur. Devamında Türkiye'nin uyuşturucu maddeler konusundaki insanı gayretinden ve insani gayeler uğruna katlanmış olduğu fedakârlıktan bahsetmiştir.⁹⁴⁵

BM'nin 20 Mayıs 1946 tarihli raporunda Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadelede yürütmüş olduğu faaliyetlere değinilmiştir. Raporda Türkiye'nin uyuşturucu madde kaçakçılığına göz yummadığı ve bu konuda oldukça hassas davrandığı teyit edilmiştir. 30 Ocak 1946 tarihinde İstanbul'da uyuşturucu madde ticareti ve kaçakçılığı yapan bir çetenin çökertilmiş olması da bu duruma kanıt olarak gösterilmişti. Çetenin elebaşı olduğu tespit edilen Eşref Şendil yakalanmış ve itirafçı olmuştu. Eşref Şendil'in itirafları neticesinde uyuşturucu kaçakçılığı Bursa İznik'e kadar genişlemiş ve Jandarmanın girişimi ile 1500 kg madde ele geçirilmişti. Ayrıca tüm suçlular hakkında dava açılmıştı.⁹⁴⁶

Uyuşturucunun engellenmesine yönelik uluslararası girişimler 1940'larda da devam etmiştir. New York'ta 19 Haziran-22 Temmuz 1946'da Uluslararası Sağlık Konferansı düzenlenmiştir. Konferansa Türkiye ile birlikte elli iki ülke katılmıştır. Konferansta sağlık konularını ilgilendiren konular ele alınmıştır. Özellikle katılımcı ülkelerin sağlık sorunlarının çözünü noktasında fikir teatisinde bulunulmuştur. Uluslararası düzeyde meydana gelen hastalıkların tespiti ve bu hususta toplantıların düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Konferansta uyuşturucu maddelerle ilgili olarak BM Ekonomik ve Sosyal Komisyonu ile Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'nun güçlü bir bağlantıya sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Yine 1925 ile 1931 Cenevre Afyon Sözleşmeleri ile uyuşturucu maddelerin sınırlandırılmasına yönelik alınan kararların önemine değinilmiştir.⁹⁴⁷

⁹⁴³ **Akşam**, 21 Mart 1939, s. 5.

⁹⁴⁴ **UNA**, RC, R4868-12-3337-510.

⁹⁴⁵ **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1939, s. 3.

⁹⁴⁶ **UNA**, RC, R4816-12-43950-387.

⁹⁴⁷ **Resmi Gazete**, S. 6634, (17 Haziran 1947), s. 1250.

Uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında özellikle afyonun sınırlandırılmasına dair toplantılar sürekli olarak devam etmiştir. BM öncülüğünde Ekonomik ve Sosyal Konseyi Uyuşturucu Maddeler Komisyonu tarafından 1947 yılında bir toplantı daha düzenlenmiştir. Söz konusu toplantıya Türkiye de davet edilmiştir. Toplantıyı gündemine alan hükümet, 6 Haziran 1947’de Türkiye’nin toplantıda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı uzmanlarından Dr. Cemal Kiper ve Tarım Bakanlığı Müşaviri Fuat Eren’in temsilci olarak atanmasını kararlaştırmıştır.⁹⁴⁸ Toplantıda haşhaş ekim alanları ile afyon üretiminin sınırlandırılmasına dair gelişmeler üzerinde durulmuştur.

5- Paris Protokolü (19 Kasım 1948)

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra madde kullanımının hızlı bir şekilde artması üzerine daha etkin bir uluslararası kontrol sisteminin kurulmasını zorunlu hale gelmişti. 1925-1931 ve 1936 yıllarında uyuşturucu ile mücadele kapsamında uluslararası çalışmalar yapılmıştı. Uyuşturucu maddelerin üretimi, ticareti ve kullanımı uluslararası sözleşmelerle denetim altına alınmak istenmişti. Bu sözleşmelere ek olarak Sentetik Uyuşturucu Maddeler Hakkında 1948 yılında Paris’te bir dizi görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu görüşmelerden sonra 19 Kasım 1948’de Paris Protokolü imzalanmıştır.⁹⁴⁹ Bunun ile birlikte sentetik uyuşturucu maddelerin üretilmesine kaynak teşkil eden afyonun sınırlandırılması tekrar gündem konusu olmuştur.⁹⁵⁰ Türkiye, Paris Protokolü’nü 1950 yılında onaylamıştır. Onaylama nedeni ise şu şekilde izah edilmiştir: *“Uyuşturucu maddelerin imalinin tahdidi ve tevziinin murakabesi hakkındaki 11 Aralık 1946 tarihli New-York Protokolü ile hükümleri değişen 13 Temmuz 1931 tarihli Cenevre Anlaşması hükümleri içerisinde girmeyen ve toksikomani tevhit ettiği fennen sabit olan uyuşturucu maddelerin Milletlerarası kontrole tabi tutulması hakkındaki 19 Kasım 1948 tarihli Paris Protokolü onanmıştır.”*⁹⁵¹

19 Kasım 1948 Paris Protokolü on bir maddeden oluşmaktadır, maddeler şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Protokole katılan her devlet tıbbi ve bilimsel ihtiyaçlar için kullanılan ya da kullanılmayan zararlı maddelerle ilgili BM Genel Sekreterliği’ne bilgi

⁹⁴⁸BCA, 030.18.01.02.113.38.20. 06 Haziran 1947.

⁹⁴⁹M. Işık, **Madde Kullanımı ve Stratejik İletişim**, s. 20.

⁹⁵⁰Sahir Erman, *“Uyuşturucu Maddelere İlişkin Ceza Hükümleri”*, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV/1-4, (Temmuz-2011), s. 1062.

⁹⁵¹**Resmi Gazete**, S. 7448, (1 Mart 1950), s. 1109.

verecektir. BM ise bu bilgileri Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'na ve Dünya Sağlık Örgütü'ne ulaştıracaktır.

- 2- Uyuşturucu Maddeler Komisyonu, gelen bilgiler ışığında zararlı maddelere karşı uygulanması gereken önlemlerin alınıp alınmaması konusunda gerekli incelemeleri yapacaktır.
- 3- Bu protokolün birinci veya ikinci maddeleri gereğince varılan hüküm ve alınan kararlar, bu konuda edinilmiş tecrübeler dikkate alınmak şartıyla ve bu bölümde belirlenmiş olan usule uygun olarak değiştirilebilir.
- 4- Bu protokol 19 şubat 1925 tarihinde imzalanmış olan Cenevre Afyon Sözleşmesi'nde tarif edilen ham afyon, tıbbi afyon, koka yaprağı ile Hintkeneviri hakkında uygulanmayacağı gibi 23 Ocak 1912 tarihinde imzalanmış Lahey Sözleşmesi'nde belirtilen kullanıma hazır afyon hakkında da uygulanamaz.
- 5- İngilizce, Çince, İşpanyolca ve Fransızca metinleri aynı şekilde kabul gören bu protokol, bütün BM üyesi olan ya da olmayan devletlerin imzasına açık bulundurulacaktır.
- 6- Bu protokol ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Türkiye, Hollanda, Polonya, İşviçre, Çekoslovakya, Rusya, Yugoslavya devletlerinden beşini kapsamak üzere en az yirmi beş devlet tarafından, beşinci madde de belirtildiği şekilde imzalandığı ya da onaylandığı tarihten itibaren 30 günden sonra yürürlüğe girecektir.
- 7- Protokolü imzalayan ya da kabul eden her devlet, otuz gün geçtikten sonra - yürürlüğe girdikten itibaren- protokole katılmış sayılır.
- 8- Her devletin kesin olarak protokole alındığına dair bilgiler BM Genel Sekreterliğine bildirilir ve sekreterlik gerekli işlemleri yaptıktan sonra otuz gün içinde yürürlüğe girecektir.
- 9- Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl geçtikten sonra her üye devlet kendi veya uluslararası alanda temsil ettiği herhangi bir ülke adına protokolü, BM Genel Sekreterliği'ne gödereceği yazı ile bildirmek şartıyla yürürlükten kaldırabilir.
- 10- BM, beşinci ve altıncı maddeler gereğince bütün imza ve kabul işlemlerini, 8. ve 9. Maddelere uygun olarak alacağı kararları beşinci ve altıncı maddelerde adı geçen BM dâhil ve dışındaki bütün devletlere bildirecektir.

11-Bu protokol yürürlüğe girdiği tarihte BM tüzüğünün yüz ikinci maddesi⁹⁵² gereğince Genel Sekreter tarafından tescil edilecektir.⁹⁵³

6- Ankara Afyon Konferansı (21 Kasım 1949)

BM Afyon Komisyonu Türkiye'deki afyon üretimi ile yakında ilgilenmiştir. Türkiye'de haşhaş ekimi ve afyon üretimine dair bilgi edinmek için çalışmalarda bulunmuştur. Bu bağlamda Cenevre Afyon Komisyonu Başkanı Arthur Liliot, 22 Nisan 1949'da İstanbul'a gelmiştir. Arthur Liliot'i Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı İstanbul Sağlık Müdürü Faik Yazıcı karşılamıştır. Afyon üretim yerlerini gezmek için Türkiye'de bulunduğunu belirtmiştir. Gezi neticesinde hazırlayacağı raporu Türkiye hükümetine sunacağını söylemiştir.⁹⁵⁴

BM Afyon Komisyonu, 21 Kasım 1949'da Ankara'da afyon üretimi, ticareti ve diğer hususlarla ilgili bir konferans tertip etmeyi Türkiye'ye iletmıştır. Ankara'da düzenlenmesi planlanan konferanstan önce İstanbul'da afyon üreticisi ülkelerle bir öngörüşme yapmak amacıyla Türkiye, Rusya, İran ve Yugoslavya'ya davet mektubu göndermiştir. Ankara'da düzenlenecek olan konferansın amacı afyon üretimini dünyanın tıbbi ve bilimsel ihtiyaçlarına göre tespit etmektir. Konferans bu konuda olumlu bir sonuç elde ettiği takdirde uyuşturucu maddelerin sınırlandırılmasına zemin hazırlamış olacaktır.⁹⁵⁵ "Ulus" gazetesinin 16 Ekim 1949 tarihli sayısında 21 Kasım'da düzenlenmesi planlanan Afyon Konferansı ile ilgili haberde BM Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkanı Dr. Leon Steinig ve bir müşavir heyetinin Ankara'ya gelecekleri bilgisi paylaşılmıştır.⁹⁵⁶

BM Ekonomik ve Sosyal Komitesi Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'nun girişimi ile Türkiye'nin daveti üzerine 21 Kasım 1949 tarihinde Ankara'da Afyon Konferansı'nın düzenlenmesine karar verilmiştir. Konferansa Hindistan, İran, Yugoslavya ve Türkiye davet katılmıştır. Konferansta bu dört ülkeyi ilgilendiren afyon meselesi ele alınmıştır.⁹⁵⁷ Rusya toplantıya davet edilmesine rağmen katılmamıştır. Ali Rana Tarhan'ın başkanlığında başlayan toplantıya Türkiye adına Dışişleri Bakanı

⁹⁵² "İşbu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra, Birleşmiş Milletler in herhangi bir üyesi tarafından yapılan her uluslararası sözleşme ya da anlaşma, mümkün olan en kısa sürede Sekreteryada kütüğe işlenecek ve Sekreteryaya tarafından yayımlanacaktır." (<https://inhak.adalet.gov.tr/>, (E. T.: 13.08.2024).

⁹⁵³ **Resmi Gazete**, S. 7448, (1 Mart 1950), s. 1109-1111.

⁹⁵⁴ **Son Posta**, 22 Nisan 1949, s. 2.

⁹⁵⁵ **Akşam**, 13 Temmuz 1949, s. 2.

⁹⁵⁶ **Ulus**, 16 Ekim 1949, s. 1.

⁹⁵⁷ **Son Posta**, 21 Kasım 1949, s. 1-2.

Necmettin Sadak, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kemali Beyazıt, Ticaret ve Ekonomi Bakanı Vedat Dicleli, Tarım Bakanı Cavit Oral katılmıştır. Toplantıda söz alan Necmettin Sadak: *“İkinci Dünya Harbi’nden evvel Milletler Cemiyeti’nde daimi Türk delegesi olarak uyuşturucu maddeler mevzuunda müteaddit toplantılara iştirak etmiş olmaklığım dolayısıyla çalışmalarınızda uhdenize terettüp eden çetin görevi ve herkesin yararına almanız gereken müspet kararların faydasını bihakkın takdir etmek benim için güç değildir. Dünya yüzünde bütün memleketlerde her sınıf halk arasında uyuşturucu maddelerin revacına ait olan ve esasen hepimiz tarafından maalesef bilinen elim tafsilata burada girişmek lüzumsuzdur. İlgili devletlere günden güne artan tehlikeyi önlemek için en şiddetli ve ilave edeyim en samimi tedbirleri almak düşüyordu”*⁹⁵⁸ demiş ve ardından meseleye dair görüşlerini şu dört maddede özetlemiştir:

- 1- Üretici devletler, afyon üretimini tıbbi ve bilimsel ihtiyaçları karşılayacak şekilde sınırlamak üzere ortak hareket etmektedirler. Bu amaçla tekelleştirmeyen devletlerin tekelleştirmeleri gereklidir. Afyon alım ve satımı tekelleştirilmiştir.
- 2- Üretici devletler, geçmişteki üretim koşullarını göz önüne alarak tıbbi ve bilimsel ihtiyaçlarını her yıl karşılayacak şekilde kendilerine düşen satış hissesini adil bir şekilde aralarında bölüşmelidirler.
- 3- Afyon miktarını belirlemek ve her üretici ülkeye düşen hisseyi ele alarak bu üretimi imalatçı ülkeler arasında dağıtmak üzere uluslararası bir ofis kurulmalıdır.
- 4- Dünya afyon politikalarını yönetmek, uluslararası ofise gereken direktifleri vermek, fiyat ve afyon niteliklerini belirlemek için uluslararası idari bir teşkilat kurmanın gerekli olduğu anlaşılmıştır.⁹⁵⁹

21 Kasım-7 Aralık 1949 tarihleri arasında gerçekleşen konferans oldukça olumlu bir hava içinde son bulmuştur. Katılımcı devletlerin samimi yaklaşımları ve afyon meselesine dair tutumları memnuniyet uyandırmıştır. Konferansta alınan kararlar şu şekilde değerlendirilebilir:

- a) Uyuşturucu madde üretiminin sınırlandırılması.
- b) Ticaretin denetim altına alınması.
- c) Madde kullanımı ile mücadele edilmesi.⁹⁶⁰

⁹⁵⁸Ulus, 8 Aralık 1949, s. 1-6.

⁹⁵⁹Ulus, s. 6.

Uyuşturucu madde sorununa dair uluslararası toplantılar devam etmiştir. 2 Şubat 1950’de Ankara’da toplanan BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi Uyuşturucu Maddeler Komisyonu’nun afyon üreticisi ülkeler komitesine müşavir olarak Türkiye’yi temsilen Tarım Bakanlığı İstanbul-Yeşilköy Tohum Islahı ve Deneme İstasyonu Müdürü Kirza Gökgöl katılmıştır. Toplantıda haşhaş ekimi ve afyon üretimi ile önceki sözleşmelerin koyduğu kurallar değerlendirilmiştir.⁹⁶¹

Uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında yürütülen uluslararası çalışmalar 1909 Şangay Afyon Konferansı ile başlamış ve sonrasında birbirini izleyen konferanslar, toplantılar ve protokollerle devam etmiştir. Maalesef bu gelişmelerden istenilen sonuçlar elde edilememiş aksine uyuşturucu giderek yayılmıştır. Uyuşturucunun giderek toplumsal bir soruna dönüşmesi ve halk sağlığını tehdit etmesi mücadele noktasında yeni politikaların takip edilmesine neden olmuştur.

II- Türkiye’nin Uluslararası Sözleşmeleri ve Protokolleri Onaylaması

Uyuşturucu maddelerin uluslararası bir soruna dönüşmesi 20. yüzyılın başlarından itibaren söz konusu olmuştur. 1925 Birinci Cenevre Afyon Sözleşmesi ile uyuşturucu madde üretimine ve ekimine yönelik sınırlamaların getirilmesi uyuşturucu üreten fabrikaların kapatılması söz konusu maddelerin üretim merkezlerinde değişikliğe neden olmuştur. Türkiye’nin 1925 Cenevre Afyon Konferansı’na katılmasına rağmen imza koymaması uyuşturucu üreten girişimcilerin hedef alanı olmuştur. Bu bağlamda 1926-1929 yılları arasında Türkiye’de üç tane eroin fabrikası kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Bu durum Türkiye’nin dünyada uyuşturucu madde üretim ve kaçakçılığı ile anılması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Türkiye’ye yönelik hem ağır ithamların hem de baskı politikalarının artmasına yol açmıştır.

Eroin fabrikalarının etkisiyle Türkiye’de artan madde bağımlılığı ve kaçakçılık yoluyla yanı sıra Batı dünyasına yönelen uyuşturucu ciddi bir hoşnutsuzluk kaynağı olmuştur. Türkiye bu durum karşısında eroin fabrikalarının üretimini düzenlemek ve uyuşturucu madde kaçakçılığını önlemek amacıyla bir dizi düzenleme yapma gereği hissetmiştir. Bu uğurda ilk adım 15 Aralık 1928 tarihinde “*Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun*” ile atılmıştır.⁹⁶² Bu kanun ile uyuşturucu madde üreten fabrikaların

⁹⁶⁰Ulus, s. 6.

⁹⁶¹BCA, 030.12.01.02.121.105.11. 02 Şubat 1950.

⁹⁶²“Madde: 1- 15 Aralık 1928 tarih ve 1369 numaralı uyuşturucu maddeler hakkındaki kanunun sekizinci maddesi aşağıdaki şekilde tadil edilmiştir:

bilgileri Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin bildirimini düzenleyen sekizinci maddesi değiştirilmiştir.⁹⁶³ Buna göre fabrikaların üretim ve ihracat için yapmaları gereken bildirim aylık olmaktan çıkarıldı, günlük olarak bölgedeki en yakın sağlık kuruluşuna bildirilmesi zorunlu kılındı. Öte yandan ihracat miktarı, maddenin gideceği ülke ve alıcı gibi bilgilerin ayrıntılı bir şekilde iletilmesi istendi.⁹⁶⁴ Ayrıca bilgi paylaşımında bulunmayanlar hakkında 200 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir. Söz konusu kanunun uygulanmasında Sıhhat ve İctimai Muavenet ile Adliye Vekaleti yükümlü tutulmuştur.⁹⁶⁵

Uyuşturucu maddelere yönelik uluslararası tepkilerin bir krize dönüşmesi 27 Ekim 1930 tarihinde İkinci Cenevre Konferansı'nın (1931) hazırlık aşamasında düzenlenen Londra Konferansı ile doruk noktasına çıkmıştır. MC'nin girişimi ile gerçekleşen konferansa Türkiye, İngiltere'nin daveti üzerine katılmıştır. Bu konferansta dünyadaki uyuşturucu madde ihtiyacının tespit edilmesi amaçlanmıştır.⁹⁶⁶ Türkiye'nin Londra Konferansı'nda bulunmasının en önemli sebebi, sıkıntılı bir sürecin yaşandığı bu dönemde MC ve Batılı devletlerle olan anlaşmazlıkları halletmek isteğinden kaynaklanmıştır. Ayrıca Cemiyet'e üye olmak için de ılımlı bir politika izleme sürecine girdiği söylenebilir. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde on sekiz yıldır onaylamamakta ayak direttiği Lahey Afyon Sözleşmesi'ni onaylayacağını ilk belirtilerini göstermiştir.⁹⁶⁷ Bir diğer önemli neden ise 1928 yılında Almanya, Fransa ve İsviçre'de ham afyon üreten fabrikaların birleşerek bir İnhisar oluşturmalarıdır. Bu birleşme ile Türkiye'deki afyon fiyatlarında ciddi bir düşüş yaşanmış ve bu durum afyon tarımı ile uğraşan çiftçilerin zor durumda kalmalarına neden olmuştur. Üç devlet tarafından kurulan ve "*Convention International Opiaces*" (Uluslararası Afyon Karteli) olarak adlandırılan oluşum aynı zamanda Türkiye aleyhinde kara propagandaya başlamıştır. Türkiye'nin en büyük afyon üreticisi olduğu ve dünyaya kaçak yollarla

Memlekette imal edilip ihraç edilecek olan uyuşturucu maddelerin ne miktarda ve nereye ve kimin namına ve hangi vasıta ile gönderilecekleri, nihayet ihraç gününe kadar, bunları imal eden fabrika ve imalathane sahipleri tarafından, vazih bir ihbarname ile mahallin en büyük sıhhat memuruna bildirir.

Madde: 2- Aynı kanunun 16. Maddesinin son fıkrası aşağıdaki gibi tadil edilmiştir:

Sekizinci madde hükmüne muhalif hareket edenlerden iki yüz liradan bin liraya kadar ağır para cezası alınır." (**Resmi Gazete**, S. 1515, (12 Temmuz 1930), s. 742).

⁹⁶³Kanunun 8. Maddesine göre ülkede imal edilip ihraç edilecek olan uyuşturucu maddelerin miktarını, nereye, kimin adına ve hangi araçlarla gönderileceğinin bunları üreten fabrika veya imalathane sahipleri tarafından açık bir ihbarname ile bölgesinde yetkili sağlık çalışanına bildirmeleri zorunluluğuna dair bir fıkranın eklenmesi hakkındaki yasa tasarısı görüşülmüş ve kabul edilmiştir. (**Yarın**, 5 Haziran 1930, s. 2).

⁹⁶⁴C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 87.

⁹⁶⁵**Resmi Gazete**, S. 1518, (4 Haziran 1930), s. 9049.

⁹⁶⁶**Milliyet**, 14 Ekim 1930, s. 2.

⁹⁶⁷Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 68.

uyuşturucu maddeler soktuğu, halkı afyonla zehirlediği yönündeki ithamlar MC ve ABD üzerinde etkili olmuştur. Bir taraftan MC Afyon Bürosu diğer taraftan Batı'daki İnhisarlar dünya kamuoyunda Türkiye'yi afyon ve bundan üretilen uyuşturucu madde kaçakçılığı suçlamasıyla hedef tahtasına koymak amacıyla ellerinden geleni yapmışlardır.⁹⁶⁸

Mümtaz Ziya, “*Kadro*” dergisindeki⁹⁶⁹ yazısında kartele karşı önlem almak ve kartelin Türk afyonu üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla şu önerilerde bulunuyordu:

- 1- Türk afyonun tek elden idare etmek ve ihracattaki perakendeciliğe son vermek.
- 2- Avrupa pazarlarına ürün veren ülkelerle anlaşarak piyasaya sunulacak afyon miktarını kontrol altında tutumak.
- 3- Mevcut pazar alanları dışında yeni pazar alanları bulmak.

Böylece Türk üreticinin emeğini koruyarak ticarete önemli bir rol oynayan afyonun değerinin korunacağı vurgulanmaktaydı.⁹⁷⁰

Türkiye'nin afyon fiyatlarının düştüğü bu süreçte afyon ticaretinden daha fazla hisse alma arzusu uluslararası sözleşmelere imza koymama nedeniydi. İstedikini elde etmenin de yine uluslararası bir sözleşme ile sağlanacağı bilinmekteydi. 23 Ekim-11 Kasım 1930'da bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya Türkiye ile birlikte ABD, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Hindistan, Rusya, Japonya, İsviçre ve Hollanda katılmıştır. Bu toplantıda üretici ülkelere bölüştürülecek kotalar meselesi ele alınmıştır. Kotalar sayesinde yasadışı uyuşturucu ticaretinin azalacağı ümit edilmiştir. Türkiye kotaların üçte birlik kısmının kendisine verilmesini istemiştir. Bu durum toplantı boyunca uzun tartışmalara neden olmuştur. Türkiye 1930 yılında yapılan ihracat rakamlarını örnek olarak sunmuştur.⁹⁷¹ Toplantıda Türkiye'nin kayıt dışı altı tonluk ihracat yaptığı anlaşılmış ve ABD temsilcisi Harry Anslinger, Türkiye'nin 1912 Afyon Sözleşmesi'ni onaylamadığını, ham afyonun satışının da uluslararası kaçakçılar aracılığıyla yapıldığını iddia etmiştir. Böylece altı ton afyonun yasadışı pazara geçmiş olduğunu ileri sürmüştür. Bunun üzerine Türkiye, üçte birlik kotayı alamadığı gibi yeni düzenlemeleri uluslararası mevzuata uydurması yönünde katılımcı ülkeler tarafından baskıya maruz

⁹⁶⁸Sabiha Sertel, “*Afyon Meselesi ve Beynelmilel Mukaveleler*”, s. 5.

⁹⁶⁹Kadro Dergisi, Ocak 1932-Ocak 1935 yılları arasında yayınlanan aylık fikir dergisidir. Kadro Hareketi olarak da geçen derginin kurucuları Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin'dir.

⁹⁷⁰Mümtaz Ziya, “*Afyon Meselesi*”, **Kadro**, 4, (Nisan-1932), s. 22.

⁹⁷¹Hakan Uzun, “*Dünyada Bir Noel Armağanı: Türkiye'nin 1933'te Uluslararası Afyon Kontrolü Anlaşmasını Kabulü*”, **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, XI/2-9, (Güz-2009), s. 17.

kalmıştır. Türk heyeti üçte birlik kotada directmiş ve kabulü halinde Türkiye'nin uluslararası sözleşmeleri onaylayacağını belirtmiştir. Buna karşı “*Zaten 1923 Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin 1912 Sözleşmesi'ne taraf olmayı kabul ettiği ancak geçen süre içinde bu yönde bir ilerleme kaydedilmediği*” yanıtı verilmiştir.⁹⁷²

Bu tarihten itibaren dünyada ve özellikle ABD’de Türkiye aleyhtarı karalama kampanyaları başlamıştır. Kamuoyunda ülkeye giren kaçak uyuşturucunun Türkiye’den geldiğine dair haberler giderek yayılmıştır. Bununla da yetinilmemiş Türk mallarının boykot edilmesi çağrısı yapılmış ve bu yönde yasal düzenlemelerin çıkarılması talep edilmiştir. Basında Türkiye karşıtı bir propaganda savaşı başlamış ve ABD gazetelerinde “*Türkiye Problemimiz*” başlığıyla manşetler atılarak adeta Türkiye uyuşturucu madde kaçakçılığının merkezi olarak lanse edilmiştir. Propagandacılar tarafından Türkiye’nin 1912 Lahey ve 1925 Cenevre Afyon Sözleşmelerini imzalamadığı vurgusu yapılarak bu tutum uygarlık dışı bir davranış olarak nitelendirilmiştir.⁹⁷³

Türkiye’nin uyuşturucu madde kaçakçılığının merkezi gibi lanse edilmesi Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. “*Akşam*” gazetesinin 20 Aralık 1931 tarihli “*Afyonlarımız*” başlığı ile 1931 yılının son altı ayında afyon satışına dair paylaştığı istatistikî bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Afyonun ilk kez Haziran ayında geldiği ve 700-1455 kuruş arasında bir fiyat bulduğu, bu fiyattan 13169 okka kadar afyon satıldığı kaydedilmiştir. Temmuz ayında ise 700-1250 kuruş ile 41041 okka afyon satışı gerçekleştiği belirtilmiştir. Ağustos’ta afyon fiyatlarının kısmen düştüğü yazılmıştır. Buna göre 650-1100 kuruş fiyatla 1774 okka afyon satılmıştı. Eylül’de 1000-1500 kuruştan 1954 okkaya satılmıştır. Ekim’de 5882 okka, Kasım’da 725-800 kuruştan 2898 okka afyon satışı yapılmıştır. Altı aylık toplam satış 82689 okkadır. Rekolte 300.000 okka olduğuna göre bu satışın çok az olduğu özellikle vurgulanmıştır.⁹⁷⁴ Uluslararası mücadelenin ve Batı’daki birleşmenin afyon fiyatının düşüşünü etkilediğini söylemek mümkündür.

Sabiha Sertel konu ile ilgili makalesinde uyuşturucu madde kaçakçılığının Türkiye’de değil Avrupa’da hatta MC’nin merkezinde yapıldığını vurgulamaktadır. Ona göre Merck Darmstadt Fabrikası “*Convention International Opiaces*” inhisarının idari açıdan merkezi konumundadır. Bu kuruluşun bünyesinde, Cenevre Uyuşturucu

⁹⁷²BCA, 030.10.180.243.7. 21 Ocak 1931, s. 2; Ç. Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 70.

⁹⁷³H. Uzun, “*Dünyada Bir Noel Armağanı*”, s. 17.

⁹⁷⁴*Akşam*, 20 Aralık 1931, s. 10.

Maddeler Bürosu'nda her fabrikanın iki müdürünün temsilci olarak bulunduğunu hatta Cenevre ofisinin afyon fabrikaları müdürlerinden oluştuğunu ileri sürmüştür. Son sözünü ise kuruluşun yaptığı kaçakçılığa Cenevre'nin sessiz kalmayı tercih ettiği mesajı ile tamamlamıştır.⁹⁷⁵

Uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda Türkiye sürekli olarak hedef gösteriliyordu. Bu durum kamuoyunda büyük tepkilere neden olmaktaydı. Bu bağlamda “*Vakit*” gazetesinin 1 Ocak 1931 tarihli nüshasında “*Türkiye'nin Adı Haksız Kaçakçılığa Çıkıyor*” adlı yazıda Türkiye'yi hedef alan ithamlara cevap verilmiştir. İngiliz kamuoyunda Türkiye'ye yönelik dünyanın farklı ülkelerine kaçak yollarla uyuşturucu madde taşımacılığı yaptığına dair iddialar eleştirilmiştir. Bu durumun Türkiye'nin itibarını zedeleyen dedikodulara neden olduğu belirtilmiştir. Bu olumsuz tablonun önüne geçmek için Türkiye'nin yapması gerekenler şöyle özetlenmiştir: “*Mademki bugün hususi eşhas elinde bulunan bu afyon fabrikaları, kaçakçılığa mani olamıyorlar bunun önünü almak için resmi bir 'afyon ve mürekkebatı inhisarı tesis edilmelidir. Bu suretle hem hükümete yeni bir varidat membaı bulunmuş hem de bu vâsi kaçakçılığın önüne geçilerek Türkiye'ye verilmek istenilen fena şöhret ortadan kalkmış olacaktır.*”⁹⁷⁶ Yazıda bir Afyon İnhisarı'nın kurulması ile Türkiye'ye yöneltilen ağır ithamların bertaraf olacağı varsayılmıştır. Yazının devamında MC'nin Türkiye ile ilgili raporu yayınlanmıştır. Raporda Türkiye'de uyuşturucu madde üretimi ve ticareti hakkında şu bilgiler alıyordu: “*İstanbul'da bulunan üç fabrika ile keyif verici zehirler istihsal eden memleketler sırasına giren Türkiye bütün dünya istihsalinin üçte birine talip olmuştur. İstanbul'daki fabrikaların biri gayri meşru ticaret yaptıkları için Fransa hükümeti tarafından ruhsatnameleri alınan adamlar tarafından tesis olunmuştur. Türk heyeti murahhasası şu malumatı vermiştir: Türkiye 1930 senesinin ilk altı ayında atideki morfin ve eroin ihracatını yapmıştır. Yunanistan'a 1480, İtalya'ya 642 ve Fransa'ya ise 180 kilo morfin vermiştir. Ayrıca Yunanistan'a 2777, Dançığa 766, İtalya'ya 399, Fransa'ya 227, Almanya'ya 95 ve Çin'e 90 kilo eroin vermiştir.*” İtalya, Fransa ve Almanya temsilcileri Türkiye'den ithal ettikleri bu maddelerin hükümetleri tarafından verilen izin ile gelmediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca MC Genel Sekreteri, Marsilya, Rotterdam, Hamburg ve Hong Kong'a İstanbul'dan gelen gemilerde saklı uyuşturucu maddelerin yakalandığını ileri sürmüştür. Raporda en çok dikkat çeken

⁹⁷⁵Sabiha Sertel, “*Afyon Meselesi ve Beynelmilel Mukaveleler*”, s. 5.

⁹⁷⁶*Vakit*, 1 Ocak 1931, s. 6.

nokta ise Türkiye’de üretilen uyuşturucu maddelerin tıbbi ve bilimsel çalışmalarda kullanımına dair hiçbir şekilde başvuru yapılmadığının iddia edilmesidir.⁹⁷⁷

Türk basını Türkiye’ye yönelik ithamların ve iddiaların altında yatan sebebin önemli bir tarım ürünü olan afyon ziraatına ve afyon bitki sanayisine karşı bir suikast girişimi olarak değerlendirmiştir. Batı kamuoyunda Türkiye’nin uyuşturucu madde üreticisi ve kaçakçılığı ile anılması ve bu yönde sık sık haberlerin yapılması yersiz görülmüştür. Kaldı ki kaçakçılık olaylarında menşei İstanbul olarak gösterilen uyuşturucu maddelerin Türk ürünü olmadığı yapılan araştırmalar sonucunda anlaşıldığı iddia edilmektedir. İstanbul’un dünyanın önemli transit merkezlerinden birisi olduğu ifade edilerek buradan transit olarak yapılan kaçakçılık olaylarının Türkiye’ye yüklenmek istendiği savunulmaktaydı. Bu bağlamda “*Daily Telegraph*” gazetesi Avrupa, Amerika, Mısır ve Doğu Asya’ya İstanbul’dan transit olarak giden kokainlerin büyük bir kısmının Rusya’dan geldiğini ortaya koymuştu.⁹⁷⁸

Türkiye’de afyon kaçakçılığı yapıldığına dair Cemiyete şikâyetle bulunulduğu ve bunun üzerine Cemiyet’in gelen ihbarların doğruluğunu araştırmak amacıyla incelemeler yapmakta olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan emniyet güçleri de ihbarda bulunanlar hakkında çalışmalar yapmıştır. Nitekim soruşturma neticesinde ihbar edildiği gibi afyon kaçakçılığının yapılmadığı tespit edilmiştir.⁹⁷⁹

Uyuşturucu madde üretimi ve kaçakçılığı hususunda Türkiye’ye yönelik en ağır ithamlar dönemin İngiltere Kahire Polis Müdürü Russell Paşa tarafından yöneltilmiştir. Russell Paşa, İngiltere tarafından Mısır’daki uyuşturucu madde sorununu çözmek amacıyla görevlendirilmişti. O, Mısır’da artan madde bağımlılığını ancak kaçakçılığı önleyerek bitireceğini düşünmekteydi. Mısır’a kaçak yollarla giren uyuşturucudan Türkiye’yi sorumlu tutuyordu. Russell Paşa’nın raporları adeta MC’nin politikalarına yön vermiş ve bu raporlar doğrultusunda kararlar alınmıştır. 1931 yılında İstanbul ve Ankara’ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 1931 İkinci Cenevre Afyon Konferansı’nda Türkiye ile Avrupa arasında anlaşmazlıkların yaşanmasını Türkiye’nin afyon ticaretini yasal bir ticaret olarak görmesine bağlamıştır.⁹⁸⁰

Russell Paşa, Ankara ziyareti sırasında Başvekil İsmet Paşa, Hâriciye Vekili Tevfik Rüştü ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile temaslarda bulunmuştur. Görüşmede

⁹⁷⁷Vakit, s. 6.

⁹⁷⁸Akşam, 7 Ocak 1931, s. 5.

⁹⁷⁹Vakit, 3 Şubat 1931, s. 6.

⁹⁸⁰Arda Baş, “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXI/92, (Temmuz-2015), s. 47.

Mısır polisi ile Türk polisi arasında bir işbirliğinin kurulmasının önemine değinilmiştir. İki ülke arasında uyuşturucu ile mücadele kapsamında işbirliği sağlanması konusunda karara varılmıştır.⁹⁸¹

Russell Paşa Türkiye gezisindeki gözlemlerini bir rapor haline getirerek MC Afyon Danışma Komitesi'ne sunmuştur. Raporda uyuşturucu madde kaçakçılığı ile kimlerin uğraştığı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Avrupa'da uyuşturucu madde kaçakçılığına göz yumulduğu ve hatta rüşvet alındığı Paşa tarafından ileri sürülmüştür. Paşa, *"Raporumun bir bomba gibi patlayacağını zannedirim. Maksadım da budur. 10 seneden beri keyif verici zehirler kaçakçıları takip ediyorum. Artık bu işle meşgul olan bütün şebeke gözümün önündedir. Bu şebeke hakkındaki bütün malumatımı raporuma dercetmiş bulunmaktayım"* demiştir. Raporda uyuşturucu madde kaçakçılığı ve bu işleri yürüten çetelere dair önemli bilgilerin yazıldığı iddia edilmekteydi. Ayrıca raporun Cemiyete takdim edileceği belirtiliyordu. Raporun Türkiye'yi ilgilendiren kısmında uyuşturucu madde fabrikaları ve faaliyetlerine değinmişti. Türkiye'de uyuşturucu fabrikaları açılmadan önce İsviçre'de eroin üretilmiş ancak uluslararası kısıtlamalar neticesinde buralar kapatılmıştı. Bunun üzerine Türkiye'de eroin fabrikaları açarak uyuşturucu madde üretimine devam etmişlerdi. Türkiye 1931 yılında uyuşturucu madde fabrikalarını kapatınca üretim merkezi Bulgaristan olmuştu. Raporda uluslararası kaçakçıların ikisi Yunan, üçünün de ABD vatandaşı olduğu tespit edilmişti. Kaçakçıların ayda 20-25 milyon sterlin yani 200 milyona yakın Türk lirası kazandıkları belirtiliyordu.⁹⁸² Bu oldukça büyük bir rakamdı ve kaçakçıların iştahını kabartıyordu. Ekonomik kazanç kapısı olarak görülen uyuşturucu madde kaçakçılığı, mücadelenin önündeki en büyük engeldi.

Russel Paşa'nın uyuşturucu madde üretimi ve eroin kaçakçılığına dair sunduğu bir diğer raporu *"Daily Herald"* gazetesinde yayınlanmıştı. Haberde Türkiye'nin uluslararası sözleşmeleri kabul kararından sonra takındığı tavır üzerinde durulmuştur. Afyon maddesinin sınırlandırılmasına yönelik benimsenen politikanın olumlu neticeler verdiği ifade edilmiştir. Raporda bu olumlu gelişmelerin yaşanmasına hem insani hem de Mustafa Kemal Paşa'nın yakından ilgi göstermesinin katkı sunduğu belirtilmiştir.⁹⁸³ *"Daily Telegraph"* gazetesinin 24 Mart 1933'teki haberinde Russel Paşa'nın uyuşturucu madde kaçakçılığı ile ilgili beyanına yer verilmiştir. Bu beyanda

⁹⁸¹Vakit, 8 Kasım 1931, s. 4.

⁹⁸²Vakit, 28 Şubat 1933, s. 6.

⁹⁸³BCA, 030.10.266.796.16. 15 Mart 1933.

Türkiye'nin kaçak pazarı besleyen fabrikaları kapatarak önemli bir adımtığı vurgulanmıştır. Ayrıca ham afyon ekimini tıbbi ve bilimsel ihtiyaçlarla sınırlandırarak bu görevi yerine getirdiği belirtilmiştir.⁹⁸⁴

Russel Paşa uyuşturucu maddeler sorununa dair bir rapor daha hazırlamış ve bu raporu kamuoyuna duyurmuştur. “*Son Posta*” gazetesinin 10 Nisan 1933 tarihli nüshasında rapor değerlendirilmiştir. Raporda uyuşturucu madde kaçakçılığı, ticareti ve kullanımı ile ilgili önemli bilgiler yazılmıştır. Yazıda Türkiye'nin uyuşturucu maddelerle mücadelesi ve alınan kararlardan övgü ile bahsedilmiştir. Hatta Türkiye'nin aldığı önlemler sayesinde İstanbul'un keyif verici zehirli maddelerin ticaret merkezi olmaktan çıktığı anlatılmıştır. Bulgaristan'ı yeni ticaret merkezi olarak işaret eden Paşa, Bulgaristan'da dört eroin fabrikasının üretim yaptığını ifade etmiştir. Bu fabrikalarda iki ay içinde 1500 kilo eroinin üretildiğini ileri sürmüştür. Paşa, MC'nin Bulgaristan'daki gelişmeleri yakından takip etmesini ve dikkatini oraya yoğunlaştırmasını istemiştir.⁹⁸⁵

Ankara'ya 12 Nisan 1933'te bir ziyaret daha gerçekleştiren Russel Paşa'nın düşüncelerinde yumuşama olduğu anlaşılmaktadır. “*Türkiye’de uyuşturucu maddeler fabrikalarının kapatıldığını söylemekle büyük bir memnuniyet duyuyorum. Türkiye bu fabrikaları kapatmakla uluslararası kaçakçılığa büyük bir darbe indirmiş oluyor. Aynı zamanda ham afyon bitkilerini sınırlamakla da bu hayırlı girişime yakından ilgilendiğini göstermiştir.*”⁹⁸⁶ Russell Paşa'nın Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip ettiği ve bu yönde Cemiyete sürekli olarak raporlar gönderdiği söylenebilir.

Türkiye ziyaretinden memnun bir şekilde ayrılan Paşa, daha sonra Türkiye'ye yönelik açıklamalarında suçlayıcı bir dil kullanmaya devam etmiştir. Raporlarında Türkiye'yi zehirli maddelerin merkezi olarak göstermesi Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Fransa'nın “*Grinoir*” isimli gazetesine 27 Ekim 1933'te verdiği bir röportajda Paşa, “*Lakin İstanbul vardır ki, şimdi eroin, kokain, morfin, esrar kısaca bütün uyuşturucu maddelerin üretim merkezidir*” ifadelerini kullanmıştır. Devamında MC Afyon Komisyonu'nun girişimi ile orta Avrupa'nın uyuşturucu maddelerin gizli üretimi ve ticaretinden kurtulduğunu iler süren Paşa; tehlikenin Türkiye'den geldiğini ise şu şekilde savunmuştur: “*Hâlihazırda orada üç fabrika vardır ki, ikisi resmi istatistiklere nazaran altı ayda vasatı altı ton eroin ihraç eder. Hâlbuki dünyanın eroin ihtiyacı ancak iki tondur. Senevi ihraç edilen bu 12 tondan başka birçok ta gizli ihracat*

⁹⁸⁴BCA, 37264.149423.33. 24 Mart 1933.

⁹⁸⁵Son Posta, 10 Nisan 1933, s. 9.

⁹⁸⁶Milliyet, 12 Nisan 1933, s. 1-5.

yapılmakta olduğu muhakkaktır. Hamburg, Marsilya ve Hong-Kong’da yakalanan külliyetli miktarda eroinin mevcudiyeti başka ne suretleizah olunabilir? Bütün bu yakalanan zehirlerin İstanbul’dan geldiği şüphesizdir. Eğer bu söylediğim iki üç fabrika yarın kapanırsa bir ay sonra Mısır’da beyaz zehirden eser kalmaz.”⁹⁸⁷ Russell Paşa’nın bu yöndeki ithamları Türk kamuoyunda şiddetli bir şekilde karşılık bulur. Örneğin, “Milliyet” gazetesi 1 Aralık 1933’te “Russell Paşa Ya Raporlarını Ya Beyanatını Tekzip Etmelidir” adlı haberde Russell Paşa’nın ithamlarına cevap vermiştir. Haberde Paşa’nın bahsettiği fabrikaların 1931 yılında kapatıldığı vurgulanmıştır. Paşa’nın bunu bildiği hatta bu konuda Türkiye’nin tutumundan övgü ile bahsettiği dahası Başvekil İsmet Paşa’ya ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Bey’e “Teşekkürü bir vicdan borcu telakki ederim” demişti. Yazıda üç fabrikanın kapatıldığına göre doğal olarak üretimin de yapılmadığı belirtilmiştir. Türkiye’nin gizli üretim yapan imalathanelerle sıkı bir şekilde mücadele ettiği ifade edilmiştir. Yazıda Mısır’da gerçekleşen uyuşturucu madde kaçakçılarına dair şu istatistikî bilgiyi paylaşmıştır:

Uyruğu	Sayısı
Yunanlı	85
İngiliz	38
İtalya	48
Fransız	28
Mısırlı	37
İranlı	1
Çinli	4
Romanyalı	5
Alman	3
Ermeni	2
Türk	9
Lehli	1
Filistinli	1
Avusturyalı	1

Yazıda dünyada eroin, morfin ve kodein üreten fabrikaların ortalama ürettikleri miktarlar şu şekilde verilmiştir:

⁹⁸⁷Milliyet, 1 Aralık 1933, s. 1.

Ülke	Sandık
Almanya	4000
İsviçre	4000
Fransa	5000
İngiltere	1200
Amerika	5000
Japonya	11000
Çekoslovakya	5000

Bütün bunlara rağmen Russell Paşa'nın Türkiye'yi uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı ile itham etmesi oldukça yersiz bulunmuştur.⁹⁸⁸

İskenderiye'de çıkan “*La Reforme*” gazetesinde “*Türkiye’de uyuşturucu maddeler ticaretine*” dair yazıda Russel Paşa Türkiye'yi suçladığı iddia edilmiştir. Ancak söz konusu iddia Paşa tarafından yalanlanmıştır. Hatta Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadele noktasında takip ettiği politikayı takdir ettiğini vurgulamıştır. İstanbul'daki eroin fabrikalarının kapatılmasını bu noktada önemli görmüştür. Kendisini şu şekilde savunmuştur: “*Her ülkeye Türkiye’yi örnek olarak göstermiştim. Şimdi bu bildiride bana atfedilen uydurma ifadeleri verdiğime kimsenin inanmayacağına eminim.*”⁹⁸⁹ Basına yansıyan haberlerden de anlaşılacağı üzere Russell Paşa'nın yaklaşımında sürekli bir tutarsızlık olduğu görülmektedir. Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarında farklı etmenlerin etkisinde kaldığı düşünülebilir.

“*Son Posta*” gazetesinin 15 Eylül 1933 tarihli nüshasında “*Eroin Kaçakçılığının İç Yüzü*” adlı makalede Russell Paşa hakkında ilginç bilgiler öne sürülmüştü. Yazıda kaçakçılıkla mücadele için oluşturulan uluslararası bir yapıdan bahsedilmiş ve bu yapının merkezi Mısır olduğu ifade edilmişti. İngiltere Kahire Polis Müdürü Russell Paşa'nın yönettiği yapının görünürdeki görevi kaçakçılığa engel olmaktı. Ancak gerçek amacı ise İngiltere'ye rakip olanları ortadan kaldırmaktı. Gazetede uyuşturucu madde kaçakçılığının Russell Paşa'nın denetiminde yapıldığı iddia edilmekteydi.⁹⁹⁰ Bu haber bir yönü ile Russell Paşa'nın Türkiye'ye yönelik uyuşturucu madde kaçakçısı ithamlarına cevap olarak verilmiştir.

Türkiye'nin dünyaya uyuşturucu madde üreticisi ve kaçakçısı olarak tanıtılması Mustafa Kemal Paşa'nın olaya müdahil olmasına neden olmuştur. Yapılan

⁹⁸⁸ **Milliyet**, 1 Aralık 1933, s. 6.

⁹⁸⁹ **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1933, s. 1.

⁹⁹⁰ **Son Posta**, 15 Eylül 1933, s. 3.

değerlendirmelerden sonra uyuşturucu madde ticaretinin Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda itibar kaybına neden olacağı ortak görüşüne varılmış ve gerekli tedbirlerin alınacağı kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin bu durumdan daha fazla olumsuz bir şekilde etkilenmemesi için uluslararası sözleşmelerin onaylanması gündeme getirilmiştir.⁹⁹¹ Aslında sözleşmelerin imzalanması fikri 27 Nisan 1932'de İcra Vekilleri Heyeti toplantısında atılmıştır. Toplantıda 1925 tarihli Cenevre Afyon Sözleşmesi'nin imzalanması gerektiği aksi takdirde yaptırımlarla karşılaşılabilceği belirtilmiştir. Bu durumdan ekonominin ciddi bir şekilde olumsuz etkileneceği de ilave edilmiştir. Sözleşmenin onaylanmasına dair Hariciye Vekaleti'nden gönderilen yazıda uluslararası sözleşmelerin imzalama gerekçeleri üzerinde durulmuştur. Hariciye Vekaleti'nin tezkeresi şöyledir:

“Hariciye Vekaletinden yazılan 3 Nisan 1932 tarih ve 250/6782 numaralı tezkerede: Cenevre’de imzalanan Uyuşturucu Maddeler İmalinin Tahdidi Mukavelenamesine, kodein tahdidinin konferansça tahtı karara alınması ve müsadere olunan kaçak uyuşturucu maddelerin imhası hakkındaki tezimiz evvelce kabul edildiği halde büyük devletlerin yaptıkları tesir üzerine bilahare bundan nükul edilmesi dolayısıyla o zaman tarafımızdan iltihak edilmemişse de bu muamelemiz, memleketimizin uyuşturucu maddeler kaçakçılığına bir merkez teşkil ettiği hakkında umumi bir zihap husulüne ve aleyhimize propagandalar yapılmasına sebebiyet vermiş olduğundan bunlara nihayet vermek için konferans celsesi aleniyesinde iltihak edileceğini heyeti murahhasamız vasıtasıyla beyan ettiğimiz ve esasen bilfiil bütün ahkamına ittiba etmekte olduğumuz 1925 Cenevre Mukavelenamesini tasdik etmek en müessir bir çare olunacağı bildirilmiş ve son günlerde bu mukaveleyi imza etmeyen devletler muvaridatına şiddetli bir kontrol vaz’ı hakkında Amerika mebusanına New York Mebusu Laguardiya tarafından bir takrir verilmiş olması memleketimiz iktisadiyatı için fevkalade zararlı neticeler vermesi muhtemel bir hadise teşkil etmekte ve bu sebep te mukaveleye iltihakımızı zaruri kılmakta olmasına binaen memleketimize karşı mütemadiyen ve bir sistem dâhilinde tevcih edilen bu isnat dalgalarına set çekebilecek yegane vasıta olan bahse mevzu mukavelename ve protokolün tasdiki meselesinin ifası için bir karar ittihazı teklif edilmiştir. Hariciye Vekaleti’nin tezkeresi hükümet tarafından uygun görülmüş ve onay sürecinin başlatılması kararlaştırılmıştır.”⁹⁹²

⁹⁹¹BCA, 030.18.01.02.28.32.20; S. Altan, “Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye’nin Tutumu”, s. 60.

⁹⁹²BCA, 030.18.01.02.28.32.20. 27 Nisan 1932.

25 Aralık 1932 tarihinde Mustafa Kemal Paşa başkanlığında hükümet toplanmıştır. Toplantıda uyuşturucu madde anlaşmaları başta olmak üzere iktisadi, zirai ve sıhhi konular görüşülmüştür.⁹⁹³

- 1- 1912 Lahey, 1925 Cenevre, 1931 Cenevre Uluslararası sözleşmelerine katılmak.
- 2- İstanbul'da kapatılan eroin fabrikalarının bir daha açtırılmaması ve her türlü özel girişimin takip edilmesi. Dünyanın tıbbi ve bilimsel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla uluslararası ortak bir fabrikanın kurulması, uyuşturucu maddelerin zararlarını önlemek için etkili yöntem olacaktır. Uluslararası şartların olgunlaşacağı ana kadar Türkiye tıbbi ve bilimsel ihtiyaçları karşılamak maksadıyla üretimi devlet tekelinde kuracağı bir fabrika ile sağlayacaktır.
- 3- Ham afyonun dış ticaretinin ticari bir birlik tarafından yapılması.
- 4- Afyon üretiminin sınırlandırılması, tarımının denetlemesi ve izne bağlanması. Sınırlandırmadaki amaç ise dış ticarete, devlet tıbbi ve bilimsel ihtiyaçlar için yetecek miktardan fazlasını ekmeyecektir. Bu şekilde illegal ve ülke içinde gizli üretim ile tüketim engellenmiş olacaktır.
- 5- Hintkenevirinin Türkiye'de ekilmesinin kesinlikle yasaklanması.
- 6- Uyuşturucu maddelerin gizli üretimi ve kaçakçılığının ihtisas mahkemelerine verilmesi ve ceza hükümlerine bağlı tutulması.

Hükümet bu programın uygulanması ile hem Türk milletine hem de insanlık âlemine karşı medeni görevin yerine getirileceğine inanıyordu.⁹⁹⁴

Türkiye'nin gündemini uzun bir süre meşgul etmiş olan uyuşturucu maddeler sorunu tam anlamıyla yukarıdaki kararlar birlikte masaya yatırılmıştır. Hükümetin programı CHP'de görüşüldükten sonra 28 Aralık 1932'de oy birliği ile kabul edilmiştir. "Milliyet" gazetesi 28 Aralık 1932'deki nüshasında "Hükümetin programı dün Fırkada kabul edilmiştir" manşetiyle duyurmuştur. Devamında "Büyük insani ve hissi meselenin

⁹⁹³Toplantı basına şu şekilde yansımıştır: "Heyeti Vekilenin dünkü içtimalı gece yarısına kadar devam etmiştir. Vekiller bugün saat on dörtte Reisicumhur Hazretlerinin Riyasetinde tekrar toplanmıştır. İçtima on dörtten on sekiz buçuğa kadar devam etmiştir." (Milliyet, 26 Aralık 1932.) "İcra Vekilleri Heyeti Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin yüksek Reisliğinde toplandı. Uyuşturucu maddelerin takibi vaziyetini ve buna ilişkili olan sıhhi, iktisadi ve zirai meseleleri tetkik eyledi. Gerek umum insanlık için gerek milletin yüksek menfaatleri için bu hususta şimdiye kadar takip olunan siyasetin bütün icaplarını etraflı ve daimi bir program halinde tayin ve tanzim etmeğe karar vermiştir. Mesele evvela C. H. Fırkasında bütün teferruatı ile müzakere olunacak ve neticeleri Büyük Millet Meclisinin takdir ve tasvibine arz edilecektir." (Anadolu Ajansı, 26 Aralık 1932.)

⁹⁹⁴BCA, 030.18.01.02.32.80.7. 25 Aralık 1932.

hallinde Reiscumhur ve umumi reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hz. nin bizzat büyük ehemmiyet vererek alaka göstermiş olmalarını şükranla kaydediriz” yazılmıştır. Ayrıca alınan bu kararın dünyada da takdirle karşılandığı kaydedilmiştir.⁹⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Afyon Sözleşmelerini onaylama kararının alındığı süreçte *“Bu kaçakçılığın önüne geçilmezse herkesi zehirleyici olan bu maddeler bizim ülkemizde de üretilmiş olacaktır. Zamanla bizim halkımızın da zehirlenme olasılığı vardır. Böyle bir ihtimal olmasa bile herhalde insanların zehirleyici madde yetiştiricisi olamayız. Bu bize yakışmaz”*⁹⁹⁶ diyerek uyuşturucu maddelerle mücadele noktasında insani bir yaklaşım örneği sergilemiştir. Ayrıca uyuşturucunun kontrol altına alınması noktasında ne kadar kararlı olduğunu göstermek istemiştir.

Türkiye’nin ekim alanlarındaki kısıtlamalar kararı ve uyuşturucu madde kaçakçılığı için almış olduğu önlemler uluslararası kamuoyuyla paylaşılmıştır. Türkiye’nin uyuşturucu ile mücadele uğruna aldığı bu kararlar dünyada memnuniyet uyandırmıştır. En başından beri uluslararası düzeyde uyuşturucu ile mücadele yürüten ABD Senatosu’nda büyük bir hoşnutluk yaratmıştır. Bunun üzerine ABD Senatörü John Edward Erickson şu şekilde bir beyanda bulunmuştur: *“İnsanlığın uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda dünya çapında verdiği savaşta Mustafa Kemal’in önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti liderliği almıştır.”*⁹⁹⁷

Afyon ve diğer zararlı ilaçların uluslararası ticaretinin sınırlandırılması ile yasaklanması bağlamında imzalanan 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Sözleşme ve protokollerine katılma arzusu TBMM’ye taşınmıştır. TBMM’de yapılan görüşmeler sonucunda 1912 Lahey Afyon Mukavelenamesi ile 1914 tarihli protokolüne ve 1925 ve 1931 Cenevre Afyon Mukavelename ve protokollerine Türkiye’nin de katılmasını onaylayan 14 Ocak 1933 tarih ve 2108 sayılı kanun çıkarılmıştır.⁹⁹⁸ Kabul edilen kanun 23 Ocak 1933 tarih ve 26768/3 numaralı tezkere ile MC Genel Sekreterliği’ne iletilmiştir. Alınan cevapta adı geçen sözleşme ve protokollere Cemiyet üyesi olan veya olmayan devletlere ve afyon ya da söz konusu zararlı maddelerin ticareti İstişarî Komisyonu’na bildirilmiş olduğu yazılmıştır.⁹⁹⁹ 2108 sayılı kanun gereği 1912 Lahey

⁹⁹⁵Milliyet, 28 Aralık 1932, s. 1-5.

⁹⁹⁶Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985, s. 145-146.

⁹⁹⁷Mehmet Ali Kağıtçı, *Yurdumuzda Has Eşsiz Cevher Afyon Mahsulümüzü Kurtarma Savaşı*, Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1977, s. 4.

⁹⁹⁸Resmi Gazete, S. 2314, (26 Ocak 1933), s. 2180.

⁹⁹⁹BCA, 030.10.180.244.11. 05 Mart 1933.

Afyon Sözleşmesi ile 25 Haziran 1914 tarihli Ek Protokolü'ne, sözleşmenin yirmi ikinci maddesi hükmü uyarınca Türkiye adına imza koymak üzere Lahey Elçisi Osman Nuri Bey'e yetki verilmiştir. Hariciye Vekaleti'nin 18 Nisan 1933 tarih ve 32600/398 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26 Nisan 1933 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁰⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin uluslararası sözleşmelere katılımına değindiği bir konuşmasında: *"TBMM, 1912 La Haye sözleşmesini, aynı zamanda 1925 ve 1931 Cenevre Afyon Sözleşmelerini bir çırpıda onayladı. Bugün söz konusu sözleşmeler fevkalade dikkat ve itina ile tatbik edilmektedir. Ne var ki, bu sözleşmelerin tatbiki konulması o kadar kolay olmamıştır. Türkiye'de afyon kullanılması hiçbir zaman alışkanlık haline gelmemekle beraber, haşhaş ekimi, yüzyıllardan beri memleket tarımında büyük önem kazanmıştır. Türk Milleti ve Türk Cumhuriyeti eski zamanın afetlerine göre daha öldürücü olan uyuşturucu madde fenalığından insanlığı kurtarmakla büyük sevinç ve mutluluk duymuştur."*¹⁰⁰¹

Cemiyet, 1933 yılında, Türkiye'nin afyon ve diğer tehlikeli uyuşturucu maddelerle ilgili almış olduğu kararı sağlık tarihinde unutulmaz bir dönüm noktası olarak görmüştür. Bu karardan memnuniyet duydukları ve bununla birlikte Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadelesinin bu tarihten öncesine dayandığı belirtilmiştir.¹⁰⁰² Türkiye'nin 1928 yılında çıkarttığı yasa ile uyuşturucu maddelerin ticareti, tıpta kullanımı ve mamul ilaçların ülkeye ithalatının düzenlendiği kaydedilmiştir. Ayrıca Türk Ceza Kanunu'nun uyuşturucu kullanımının cezalandırılmasını sağlayacak kadar ağır bir dizi hüküm içerdiği vurgulanmıştır. Bağımlılığın gereksiz yere yayılmasına karşı halk sağlığını korumak için tüm adımların atıldığı paylaşılmıştır.¹⁰⁰³

Dönemin İktisat Vekili Celal Bey (Bayar)¹⁰⁰⁴, Türkiye'nin almış olduğu bu kararın Afyon Sözleşmesi'nin Türkiye'yi nasıl etkileyeceğine dair uzun görüşmeler

¹⁰⁰⁰BCA, 030.18.01.02.35.29.18. 26 Nisan 1933.

¹⁰⁰¹A. Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, s. 45.

¹⁰⁰²UNA, RC, R4936-12-9417-7556.

¹⁰⁰³UNA, RC, R4936-12-9417-7556.

¹⁰⁰⁴Mahmut Celal Bayar, 16 Mayıs 1883'te Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey Köyü'nde doğmuştur. Ailesi 93 Harbi'nden sonra Rusya'dan Bursa'ya göç etmiştir. Babası Bursa'da müdürlük ve müftülük yapmıştır. Bayar, Umurbey Köyü'nde ilk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Gemlik Mahkeme ve Reji Kalemünde memur olarak çalışmaya başlamıştır. Daha sonra Bursa'ya giderek burada Ziraat Bankası'nda görev almış ve burada Harir Darü't Talimi ve Collage Français de eğitimine devam etmiştir. Deutsche Orient Bank'ta bir süre çalıştıktan sonra İttihad-ı Milli Bankası'na getirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış ve aynı yıl İTC'nin Bursa saymanı olmuştur. 1918'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne katılmıştır. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan Sancı mebusu olarak meclise girmiştir. Meclisin İtilaf Devletleri tarafından kapatılmasının üzerine Anadolu hareketini desteklemek amacıyla Galip Hoca lakabıyla Anadolu'ya geçmiştir. 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Türkiye Komünist Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. Yine bu tarihlerde Birinci Meclis'te Saruhan Mebusu olarak seçilmiştir.

sonra alındığını ifade etmiştir. Türkiye'nin lehine ve aleyhine olabilecek sonuçları göz önünde bulundurdıklarını vurgulamıştır. Sözleşmeyi imzalarken şu hususlara dikkat ettiklerini beyan etmiştir: *“Afyon mukavelenamesine iştirak edebilmemiz için uzun zaman düşündük ve bunun leh ve aleyhimizdeki delaini büyük bir tetkikten geçirdik nihayet firkanın bu meydanda bulunan zararları göz önünde tuttuk fakat gizmez isek muhtemel olan büyük zararların önüne geçilmesi noktasında fayda mülahaza ettik.”* Celal Bey, Türkiye aleyhinde karalama propagandalarının yapıldığını ve kaçakçılıkla itham edildiğini ilave etmiştir. Türkiye'nin ilk önce kendisini temize çıkarması gerektiğini ve sonrasında dünyaya ispat etmek zorunda olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁵

ABD basınında da Türkiye'nin kararı ile ilgili haberler yapılmış ve New York Times gazetesi *“ABD'ye Noel Hediyesi”* başlığıyla haberi duyurmuştur. Haberin detayında Türkiye'nin tutumundan övgü ile bahsedilmiştir.¹⁰⁰⁶ ABD Senatosu'nun 3 Ocak 1933'teki toplantısında Pensilvanya Senatörü J. J. Davis, Türkiye'nin almış olduğu kararı kürsüde değerlendirmiştir. Konuşmasında bütün dünya ve özellikle de ABD'nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in uyuşturucu maddeler ticaretine koyduğu yasakları *“Noel”* armağanı olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Devamında: *“Gazi, İstanbul'un uyuşturucu maddeler fabrikalarını kapayan bakanlar kurulu toplantısına başkanlık etmiş ve haşhaş ekimini ancak tıbbi afyon ihtiyacını karşılayacak miktarlarda sınırlandırmaya karar vermiştir. Bu hareket Türkiye Cumhurbaşkanı'nı uluslararası uyuşturucu maddelere karşı mücadelenin seçkin liderlerinden biri durumuna getirmiştir. Bu davranış, Amerika Birleşik Devletleri için ayrıca önemlidir çünkü bu ticaretin Amerika'daki bahtsız kurbanları uyuşturucu maddeleri Türkiye Cumhurbaşkanı'nın emriyle kapatılan Türkiye'deki fabrikaların imalatından*

24 Ocak-19 Mayıs 1921 tarihleri arasında İktisat Vekili görevine getirilmiştir. 1923 seçimlerden sonra bu sefer İzmir mebusu olarak meclise girmiştir. 26 Ağustos 1924'te kurulan ilk özel sermayeli İş Bankası'nın Genel Müdürlük görevini 1932 yılına kadar yürütmüştür. 10 Kasım 1932-1 Kasım 1937 yılları arasında İktisat Vekili olarak görev yapmıştır. 11 Kasım 1938-26 Aralık 1938 tarihlerinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı koltuğunda oturmuştur. Aynı zamanda 25 Ocak 1939 tarihine kadar Başbakanlık görevini yerine getirmiştir. 10 Ocak 1946'da Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes ile birlikte Demokrat Parti'yi kurmuş ve parti başkanlığına getirilmiştir. 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle Cumhurbaşkanı olarak atanmıştır. 1960 yılına kadar bu görevde kalmıştır. 22 Ağustos 1986'da İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Bursa Umurbey'dedir. (Mehmet Can Orhan, **Celal Bayar**, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2019.)

¹⁰⁰⁵Özel Şahingiray, **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 312-313.

¹⁰⁰⁶Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, s. 72.

sağlıyorlardı.”¹⁰⁰⁷ İfadeler aslında Türkiye’nin bir zamanlar ABD tarafından adeta uyuşturucu merkezi olarak görüldüğünün itirafı olarak değerlendirilebilir.

Uluslararası sözleşmelerin imzalanmasının yıl dönümünde ABD World Narcotic Defence Association (Dünya Narkotik Savunma Birliği) tarafından 9 Temmuz 1934’te bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıya Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından bir mektup gönderilmiştir. Mektup Türkiye’nin ABD Büyükelçisi Münir Bey (Ertegun)¹⁰⁰⁸ tarafından toplantıda okunmuştur. Mektupta uyuşturucu maddelerin neden olduğu toplumsal sorunlar ve yaratmış olduğu olumsuz etkilere değinilmiştir.¹⁰⁰⁹ Hem ABD hem de Türk kamuoyunda büyük yankı uyandıran bu anlamlı mesajda Gazi Mustafa Kemal Paşa Türkiye’nin hassasiyetini şu şekilde vurgulamıştır: *“Afyon iptilasının beynelmilel büyük bir afet olduğunu zikrettikten sonra iştirak ve imza ettiğimiz beynelmilel mukavele neticesinde Türkiye’nin en mühim ihraç maddesi olan afyon isithsalinin azaldığını, şu buhranlı devirlerde bunun Türk köylüsünü çok müşkül vaziyete düşürmesi tabii olduğunu mamafih Türkiye’nin bu fedakârlığı göze alarak memlekette şeker imaline ve pancar ekimine genişlik verildiği dermeyan etmişler.”*¹⁰¹⁰ Gazi Mustafa Kemal’in mesajı orada bulunanlar tarafından alkışlanmıştır. Ayrıca *“Colombia Broadcasting”* radyo şirketi aracılığıyla bütün Amerika halkına dinletilmiştir. Daha sonra kürsüye çıkan Amerika Cumhuriyetçi Partisi ve Dışişleri Encümeni Hamilton Fis’de Gazi Mustafa Kemal’in mesajına ve uyuşturucu maddelere karşı Türkiye’de yürütülen faaliyetlere değinmiştir. Fis, Türkiye’de alınan önlemlerin

¹⁰⁰⁷Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet**, İş Bankası Yayınları, 2009, s. 90.

¹⁰⁰⁸Mehmet Münir Ertegun, 1883’te İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası Evkaf Nezaretî Müsteşarı Mehmet Cemil Bey, annesi Özbekler Tekkesi Şeyhi İbrahim Ethem Efendi’nin kızıdır. İlk ve orta öğrenimini Üsküdar’da Ravza-i Terakki adlı özel bir okulda tamamlamıştır. Daha sonra Üsküdar Mektebi İdadisine başlamış ve buradan 1899’da mezun olmuştur. Hukuk eğitimi almak için idadiden sonra Hukuk Mektebi’ne girmiştir. 10 Temmuz 1908’de Hariciye Nezaretî İstişare Odası Mülazımı olarak memur hayatına başlamıştır. 14 Ocak 1909 tarihinde geçici bir süre Ayan Meclisi’nde görevlendirilmiştir. 8 Eylül 1909’da Hariciye Nezaretî İstişare Odası Muavini olarak atanır ve bu görevini 2 Mart 1914’e kadar yürütmüştür. 3 Mart 1914’te Babıali Hukuk Müşavirliğine yükselmiştir. Aralık 1917 Brest-Litovsk barışı görüşmelerinde bulunmuştur. Paris Barış Konferansı’na (1918) Hariciye Nezaretî’nden müşavir olarak hukuk müşaviri olarak görevlendirilmiştir. 21 Şubat 1921’de Londra Konferansı’nda Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’in başkanlığında gönderilen heyette yer almıştır. 1923 Lozan Barış Antlaşması için İsmet İnönü başkanlığındaki heyette Lozan’a gitmiştir. 23 Mart 1925-29 Ekim 1929 yılları arasında Bern Orta Elçisi görevinde bulunmuştur. 30 Ekim 1929’da Paris Büyükelçilik görevini 21 Temmuz 1932’ye kadar yürütmüştür. 26 Mayıs 1932’de İngiltere elçiliğine atanmıştır. 17 Haziran 1934 yılına kadar bu görevde kalmıştır. 18 Haziran 1934’te Washington Büyükelçiliği’ne getirilen Münir Bey, 1944 yılına kadar bu göreve kalmıştır. 11 Kasım 1944’te kalp rahatsızlığı nedeniyle Washington’da vefat etmiştir. Naaşı 5 Nisan 1946’da Missouri Zırhlısı ile İstanbul’a getirilmiştir. (Fatma Öztürk Şahin, “Mehmet Münir Ertegun (1883-1944)”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>, (E.T.:14 Mayıs 2024).

¹⁰⁰⁹**Cumhuriyet**, 6 Eylül 1934, s. 1-4.

¹⁰¹⁰**Akşam**, 6 Eylül 1934, s. 2.

Amerika kamuoyunda büyük bir memnuniyet yarattığını söylemiştir.¹⁰¹¹ “Vakit” gazetesinin 6 Eylül 1934 tarihli nüshasında Gazi’nin mesajı şöyle yorumlanmıştır: Uyuşturucu madde bağımlılığının bütün dünya için büyük bir toplumsal sorun olduğu ve insanların bu yüzden olumsuz etkilendikleri özellikle belirtilmiştir. Hatta bu durumun vebadan daha tehlikeli boyutlara ulaştığı yazılmıştır. Uyuşturucu maddelere karşı yürütülen mücadelede Gazi’nin şu mesajına yer verilmiştir: “...Türkiye Cumhuriyeti içinde 1928 senesinden beri hükümet tarafından alınmakta olan tedbirleri gözden geçirdikleri sırada yeni vaziyetler karşısında bu tedbirlerin kâfi olmadığını gördüklerinden bu işte muvaffakiyetin en büyük amili olarak telakki ettikleri bütün milletlerin büyük maksat uğrunda birlikte çalışmalarını temin için mevcut beynelmilel mukavelelerin hepsinin kabul ve tasdiki ile bunların Türk milletinin en büyük ve yüksek sıfatı olan sadakatle tatbik edilmesini tavsiyesi üzerine Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilmiştir...”¹⁰¹²

1932-1933 yılları arasında Türkiye’de görevi gereği bulunan dönemin ABD Büyükelçisi Charles Sherrill, anılarında uluslararası sözleşmelerin imzalanmasıyla ilgili şu ilginç notu düşmüştür: “Hükümetin 1932 yılbaşında afyon ile ilgili olarak aldığı ve Halk Partisi’nin de uygun bulduğu bir karardan sonra cereyan etmişti. Konu, Türkiye’nin 1912 ve 1914 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre uyuşturucu maddelerle mücadele anlaşmasına katılması ile ilgiliydi. Meclisin toplantı döneminin son günü olan 13 Ocak’ta bu konuyla ilgili maddenin gündemden, birisi tarafından çıkarıldığı anlaşıldı. Bazılarına göre bu kimse bakanlardan bazılarına göre de mecliste önemli memurlardan biriydi. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hikmet Bey (Bayur) olayı duyar duymaz şefine arz etmiş, Mustafa Kemal de ertesi sabah Dışişleri Bakanı Teyfik Rüştü Bey’i (Aras) Millet Meclisi’ne göndererek, gündeme alınmamış bulunan bu madde için bütün Meclisin olumlu oy vermesini istemişti. Nitekim istenen yapılmış ve uyuşturucu maddelerle savaşta, Türkiye medeni memleketler arasında baş sırayı almıştı.”¹⁰¹³ Sherrill, burada Atatürk’ün kararlı duruşuna dikkat çekmek istemiştir.

Türkiye’nin bu sözleşmeleri uygulaması o kadar da kolay olmamıştır. Afyon ve türevleri yüzyıllar boyunca ülke tarımında oldukça büyük bir öneme haiz olmuştur. Söz konusu maddelerle yüzbinlerce Türk köylüsü geçimini sağlamaktaydı. Dünyanın içerisinde bulunduğu 1929 Ekonomik Krizi’ne denk gelen bu yasaklama afyon ve

¹⁰¹¹ Haber, 6 Eylül 1934, s. 1-10.

¹⁰¹² Vakit, 6 Eylül 1934, s. 1-16.

¹⁰¹³ Charles Sherrill, **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çev. Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973, s. 160.

haşhaş ile uğraşan köylüleri hayli olumsuz etkilemiştir. Uluslararası sözleşmelerin imzalanma sürecini Celal Bey (Bayar) şu şekilde aktarmıştır: “*Amerika müracaat etmişti. Ben o vakit İktisat Vekili idim. Afyon ekimini, vesaireyi kontrol etmek için bir Afyon Bürosu tesis etmiş idik. Bu müstakil bir büro idi, sonradan Toprak Mahsulleri Ofisi kurularak, Afyon Bürosu da bir şube olarak ona eklendi. Amerikalıların o sıradaki müracaatı yasaklamak değil, kaçakçılığa mani olmak idi. Atatürk bunu insani bir meseledir, biz bunun öncüsü olmalıyız diye uygun karşıladı ve 1931 Cenevre Sözleşmesi’ne katılmış olduk.*”¹⁰¹⁴

Uyuşturucu madde fabrikalarının kapatılması ve ardından uluslararası sözleşmelerin onaylanması ile Türkiye Cumhuriyeti, uyuşturucu ile mücadele konusunda radikal adımlar atmıştır. Afyon maddesinin denetimi, üretimi ve ticareti hususunda uluslararası mevzuata göre hareket edeceğini böylelikle kabul etmiştir. Atatürk’ün de ifade ettiği gibi “*Afyondan çıkarılan bütün uyuşturucu maddelerin memleket içinde yapımı için bir Devlet fabrikası kurulması da faydalı görülmüştür.*” Bunun üzerine Uyuşturucu maddelerin denetim altına alınması amacıyla 1933 yılında “*Uyuşturucu Maddeler İnhisarı*” kurulmuştur. Böylece uyuşturucu maddeler devlet tekeline alınmıştır.

D- UYUŞTURUCU MADDELER İNHİSARI (UMİ)

İnhisar, Arapça kökenli bir kelime olup Türkçe karşılığı tekeldir. Kelimenin kökeni daha çok Batı dillerinde kullanılan monopoldür. Monopol eski Yunancada tek anlamına gelen monos ile satış anlamını içeren polein kelimesinin birleşiminden türemiştir. Yani tek satıcı anlamında kullanılmıştır. Günümüzde ise “*Monopol*”, “*İnhisar*”, “*Kartel*” ve “*Tekel*” terimleri aynı anlama gelmektedir.¹⁰¹⁵ İnhisar sisteminin ekonomik olarak uygulanması 19. yüzyıla denk gelmektedir. Dünyada kartellerin kurulması daha çok devlet denetimin sağlanması amacına yöneliktir. Osmanlı Devleti’nde inhisar sistemine 1829 yılında geçilmiş ve ilk uygulandığı alan ise afyon maddesi olmuştur. Afyon inhisar altına alınmış ancak bu uygulamaya 1838 Balta Ticaret Limanı ile İngilizler tarafından son verilmiştir.¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁴Ö. Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları*, s. 339.

¹⁰¹⁵ S. Demirbilek, “*Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)*”, s. 204.

¹⁰¹⁶A. Eryaman, “*Cumhuriyet’in İlk Yıllarındaki İnhisar Uygulamalarına Bir Örnek: Kıbrıt İnhisarı (1924-1943)*” s. 181-182.

I- Kuruluş Süreci ve Amaçları

Türkiye, uyuşturucu maddelerin denetimi noktasında uluslararası sözleşmelerin onaylanması sürecini 1932 yılının Nisan ayında başlatmıştı. Alınan bu kararla 3 Temmuz 1932 tarih ve 2061 sayılı kanunla “*Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği*”nin kurulmasıyla atılmıştır. 10 Temmuz 1932’de Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte afyon maddesinin satışı ve ticareti hususunda bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Kanuna göre afyon satışının bundan böyle birlik tarafından yapılacağı kararlaştırılmıştır.¹⁰¹⁷ Birliğin kurulmasında 1928’de kurulan Convention International Opiaces’in büyük bir etkisi olmuştur. Almanya, İsviçre ve Fransa ortaklığı ile kurulan oluşumun amacı afyon rekabetine karşı durmak ve ürettikleri ilaçların satış fiyatlarını birleştirmektir. Bu inhisar, en büyük rakip olarak gördükleri Türkiye’nin uyuşturucu üretimini ortadan kaldırmak için faaliyetlerde bulunuyordu.¹⁰¹⁸ İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Özkan)¹⁰¹⁹ söz konusu inhisarın afyon fiyatlarını düşürmesi ve kendi satış fiyatlarını yükseltmesi karşısında bir rakip oluşumun faydalı olacağını düşünmüştü. Konu ile alakalı mecliste şu konuşmayı yapmıştır: “*Afyon satışı diğer mahsullerin satışı gibi bütün dünyada serbest bir vaziyette değildir. Mesela Cemiyet-i Akvam, bunun satışı üzerinde bir takım şartlar koymuş. Diğer taraftan adeta beynelmilel olarak devletlerin kararına iktiran etmiş bir madde halini almıştır. Hatta bunu meşru surette tüketen fabrikalar da beynelmilel mukavelelerle kabul edilmişlerdir. Bu fabrikalar ise kendi aralarında birleşmişler ve alacakları maddenin fiyatını düşürebilmek için ittifak etmişlerdir. Gerek bu sebepten*

¹⁰¹⁷Resmi Gazete, S. 2146, (10 Temmuz 1932), s. 1706.

¹⁰¹⁸S. Sertel, “*Afyon Meselesi ve Beynelmilel Mukaveleler*”, s. 5.

¹⁰¹⁹Mustafa Şeref Özkan, Budur Yeşilova ilçesinin Günceli köyüne 1885 yılında dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Burdur’da tamamladıktan sonra İzmir İdadisi ve ardından 1909’da İstanbul Hukuk Mektebi’nden mezun olmuştur. İttihat ve Terakki Hükümeti’nin yurtdışına gönderdiği ilk öğrencilerden birisidir. 1909-1912 yılları arasında Paris Hukuk Fakültesi’nde eğitim görmüş ve buradaki eğitimini tamamlayarak 1912 yılında Türkiye’ye dönmüştür. 1913’te İstanbul Hukuk Fakültesi, Hukuk-ı Esasiye ve İdare Kürsüsüne yardımcı öğretmen olarak atanmıştır. 1913 yılının sonlarına doğru Konya Hukuk Mektebi’ne müdür olarak görevlendirilmiştir. 1914’te Konya Mebusu olarak meclise girmiştir. Aynı tekrar İstanbul’da İdare Hukuku Kürsüsüne getirilmiş ve profesör unvanını almıştır. 1915 yılına gelindiğinde Ticaret ve Ziraat Müsteşarlığına getirilmiş ancak iş yükünden dolayı üniversitedeki görevinden istifa etmiştir. 1917’de Talat Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırlığına atanmıştır. 1918’de Talat Paşa’nın kabinesinden istifa etmiştir. 1919’da Rodos’a ve oradan da Berlin’e geçmiştir. Burada bulunduğu esnada Türkiye’nin Sevr Anlaşması’nı imzalanması amacıyla dayatılan hukuksuzluğa karşı çıkmış ve Türkiye’yi savunan çalışmalarda bulunmuştur. Birinci İnönü savaşından sonra Anadolu’ya geçmiştir. Kurtuluş Savaşı’nın başarıyla sonuçlanması üzerine Lozan Antlaşması’nda Türkiye’yi temsilen gönderilen heyette yer almıştır. 1923’te Halk Fırkasında Burdur mebusu olarak tekrar meclise girmiştir. 27 Eylül 1930’da İktisat Vekili olarak atanmış ve bu görevi 8 Eylül 1932 yılına kadar sürdürmüştür. Görevi süresince ekonomi ile ilgili önemli faaliyetler yürütmüş ve önemli işlere imza atmıştır. 10 Eylül 1938’de vefat etmiştir. (Özkan Şabudak, **Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan**, Libra Kitap, İstanbul, 2009, s. 188.)

dolayı ve gerek bunların dünya pazarlarıyla bu satıcıların karşılaşmayacakları için elbette böyle bir teşekküle girmeleri zaruridir. Bu sebepten dolayı hükümet, bunu böyle bir teşekküle girişmeyi faydalı görmüş ve bu layihayı arz etmiştir."¹⁰²⁰ Ona göre afyon üreticilerinin afyonlarını aralarında oluşturacakları bir birliğe satmaları oldukça önemliydi. Çünkü böylece afyonlar doğrudan alıcı ile buluşacak ve aradaki komisyoncular ortadan kalmış olacaktı.¹⁰²¹

Türkiye Afyon Yetiştiricileri Satış Birliği'nin kuruluşunu öngören 3 Temmuz 1932 tarihli kanun üç fasıl, yirmi bir madde ve bir geçici maddeden oluşuyordu. Kanunun umumi hüküm ve teşkilat fasıllarını oluşturan ilk on maddesi şöyleydi:

- 1- Afyon satışı birlik tarafından yapılacaktır.
- 2- Afyon eken her çiftçi Türkiye Afyon Yetiştiriciler Birliği üyesidir.
- 3- Birlik üyeleri oy kullanma ve seçilme hakkına sahiptir.
- 4- Türkiye, afyon üretimi noktasında bölgelere ve bu bölgelerde alt bölgelere ayrılmaktadır. Bölgeler ve alt bölgelerin sayısı yasalara göre belirlenir. Bunların sınırları birlik idare meclisi tarafından kararlaştırılır ve gerekirse değiştirilebilir.
- 5- Her alt bölgede birlik üyesi tarafından bir yıl süre ile ve kanunda yazılı kurala göre seçilmiş üç kişilik bir idare heyeti bulunur.
- 6- Her bölgede bunun ayrıldığı alt bölgeler temsilcileri tarafından iki yıl süre ile seçilmiş beş kişilik bir idare heyeti bulunur.
- 7- Birlik idare meclisinin seçilmiş üyesi, bölge idare heyetleri tarafından kanunda belirtilen karara göre seçilir.
- 8- Beşinci madde de belirtildiği üzere alt bölge idare heyetleri bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ilk iki yıl için belediye ve bulunan yerlerde Ziraat ve Ticaret Odaları ile Ziraat Bankası şubesi veya sandıkları idare heyetleri tarafından kanunda gösterildiği şekilde seçilirler.
- 9- Birlik idare meclisi sıtıcı ve yedinci maddede belirtilen bölge idare heyetleri tarafından seçilecek, ikisi İktisat ve biri de Ziraat Vekaletlerince belirlenecek dokuz kişiden oluşacaktır.
- 10-Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği'nin İktisat Vekaleti'nin önerisi üzerine İcra Vekilleri kararıyla Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilecek bir Genel Sekreteri olacaktır.¹⁰²²

¹⁰²⁰TBMMZC, IV/9, s. 479.

¹⁰²¹TBMMZC, IV/9, s. 479.

¹⁰²²Resmi Gazete, S. 2146, (10 Temmuz 1932), s. 1706.

Birliğin vazife ve yetkileri üçüncü fasılda ayrıntıları ile gösterilmiştir. Birlik üyeleri yetiştirdikleri afyonu satmak üzere idare meclisinin belirlediği tarihte teslim etmek zorundadır. Ayrıca birliğin nizamnamesinde belirlenen miktarın dışında elinde afyonu olan üreticiler seçtikleri bir aracı vasıtasıyla da ürünleri birliğe teslim edebilir hükmü konulmuştur (md. 11). Kanunun on ikinci maddesinde Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği İdare Meclisi'nin sorumluluğu belirlenmiştir. Afyon satışı ile ilgili üyelerin zor durumda kalmamaları için tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda birlik üyesi tarafından teslim alınan afyonlar, üye tarafından dışarıya teminat olarak gösterilmiş veya üyenin alacakları karşılığında ürünleri haczedilmiş olsa da mahsulün birlik tarafından satılacağı kararlaştırılmıştır (md. 13). Ayrıca birlikten alacağı olanlara karşı birlikteki afyonlar teminat olarak gösterilmemişse bunların satışından elde edilen ücret birliğin alacakları tarafından alınamaz hükmü konulmuştur (md. 14). Hatta birlik yasal yollara başvurmaksızın kendisine borçlu bir üyenin ürün satış bedelinden olan hakkını almak için dava ya da icra takibine gerek duymadan halledebilir (md. 15). Yine ürünün tutarı birlik tarafından belirlendikten sonra İktisat Vekaletine sunulur ve vekalet ise gider masraflarını hesaplar. Masraflar satış tutarından karşılanır. Geri kalanın da birlik üyelerine dağıtılması kararlaştırılmıştır (md. 16). Birliğin masraflarını karşılamak ve üyelerin teslim ettikleri afyonlara karşılık Ziraat Bankası'ndan avans kullanmak üzere kredi açılır (md. 17). Afyonları zamanında teslim etmeyenlere cezai yükümlülükler getirilmiştir. 11. Madde gereğince yetiştirdikleri afyonları birliğe teslim etmeyenler bir aya kadar hafif hapis veya iki yüz lira kadar hafif para cezası ile cezalandırılacaklardır (md. 18). Kanunun uygulanması, birlik üyeleri arasındaki ilişkiler, delege, idare heyeti üyelerinin birliğe karşı görev ve sorumlulukları İktisat Vekaleti tarafından düzenlenir ve İcra Vekilleri Heyetince onaylanacak tüzük ile belirlenecektir (md. 19). Geçici madde ile afyon tüccarları 1 Mayıs 1933'ten itibaren dört ay içinde elindeki afyonun niteliğini, miktarını ve nerede bulunduğunu bildirmek zorundadır (Geçici md. 1). Bu kanunun hükümlerini yürütme yetkisi Adliye, İktisat ve Ziraat Vekilleri tarafından yapılması kararlaştırılmıştır (md. 21).¹⁰²³

Kanun tasarısı görüşmeleri sırasında İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, *“Hükûmete bu şekilde bir kanun layihasını tasdikinize arza saik olan sebepleri muhtelif fırsatlarla bu kürsüden izah etmiştim. Afyon satışı artık serbest bir vaziyette bulunan bir mahsul değildir. Afyon beynelmilel senetlerle üzerinde tasarruf olunan ve aynı*

¹⁰²³Resmi Gazete, S. 2146, (10 Temmuz 1932), s. 1707.

suretle beynelmilel mukavelelerle satılan bir madde haline gelmiştir. Bizim de iltihak ettiğimiz bu muahede ve mukaveleler dolayısıyla memleketimizde afyon ticaretinin kaideler altına alınması lüzumu hâsıl olmuştur”¹⁰²⁴ şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Devamında birlik sayesinde çiftçilerimizin haklarının korunacağı ve dış oluşumlara karşı etkili bir kuruluş olacağını vurgulamıştır. Bu oluşumun bir merkez büro şeklinde oluşturulmasını ve üreticilere hizmet vermesi gerektiğini söylemiştir. Söz konusu merkez büro, afyon çiftçilerine ürettiklerine karşılık avans verebilecek, onların adına satışı yapabilecek ve masraflar çıktıktan sonra kalan parayı afyon üreticilerine iade edecektir.¹⁰²⁵ Bunun üzerine söz hakkı alan Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey, bu birliğin inhisar olduğunu, böyle bir inhisarın yapılmasını uygun görmediğini söylemiştir. Sırrı Bey’in bu çıkışına yine Kocaeli Milletvekili Salahattin Bey cevap vermiştir. Salahattin Bey, “Bu işin filhakika inhisar demek olduğunu fakat afyon yetiştiriciler için, onların menfaatine yapılmış bir İnhisar olduğunu” belirtmiştir.¹⁰²⁶ Vekilin konuşmasından sonra oylamaya geçilmiş ve kanun böylece kabul edilmiştir.¹⁰²⁷ Kurum, İnhisar şeklinde oluşturulmuştur çünkü afyon yetiştiren ve üreten çiftçilerin bir arada tutulması hedeflenmiştir. Özellikle uyuşturucu maddelerin uluslararası sözleşmelerle kontrol altına alınması ve sonrasında afyonun denetlenmesi arzu edilmiştir. Ayrıca afyonun iç ve dış satışının devlet gözetiminde yapılarak kaçakçılık, fiyat istikrarsızlığı, stokçuluk gibi olumsuz durumların önü alınmak istenmiştir.¹⁰²⁸

Birliğin, 1933 yılında kurulması düşünülen Uyuşturucu Maddeler İnhisarı’nın kurulacağı tarihe kadar çalışmalarını yürüteceği belirtilmiştir. Afyon üreticilerinin elde ettikleri afyonları kooperatiflere satacakları ifade edilmiştir.¹⁰²⁹

Uyuşturucu Maddeler İnhisarı’nın kurulacağına dair basında sık sık haberler yapılmıştır. “Son Posta” gazetesinin 1932 yılının sonlarında afyon ticaretinin tek elden satılmasının önemi üzerinde durulmuş ve bunun için bir inhisarın kurulmasının afyoncuları memnun edeceği paylaşılmıştır. Haberin detayında üretimin devlet inhisarına alınmasının doğru bir adım olduğu belirtilmiştir.¹⁰³⁰

¹⁰²⁴ **Milliyet**, 4 Temmuz 1932, s. 1-5.

¹⁰²⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1972, s. 117.

¹⁰²⁶ **Son Posta**, 4 Temmuz 1932, s. 3.

¹⁰²⁷ **Milliyet**, 4 Temmuz 1932, s. 5.

¹⁰²⁸ S. Altan, “Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye’nin Tutumu”, s. 60.

¹⁰²⁹ **Vakit**, 8 Temmuz 1932, s. 3.

¹⁰³⁰ **Son Posta**, 12 Aralık 1932, s. 1.

1933 yılı Ocak ayında uyuşturucu maddelerin inhisar altına alınması amacıyla İktisat Vekaleti yeni bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarıya göre afyon ticaretinin kurulacak olan inhisar tarafından yapılacağı kaydedilmiştir.¹⁰³¹ Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın ne zaman faaliyete geçeceği konusunda bir açıklama yapan İktisat Vekili Celal Bey (Bayar) bu mesele üzerinde çalışmaların yürütüldüğünü ifade etmiştir. Vakit gazetesi muhabirinin sorularını yanıtlayan Bayar'a inhisarın kurulmasıyla birlikte afyon tüccarlarının elindeki ürünlerin akıbeti sorulmuştur. Bunun üzerine Bayar, *"Bazı gazetelerde okuyorum. Ne dereceye kadar doğru olduğunu bilmem. Tacirlerin elinde bulunan stoklar için endişe ediliyormuş. Böyle bir endişeye mahal yoktur. 933 mahsulünden madasının satışlarını temin için geniş bir zaman bırakıyoruz. O zamana kadar ellerindeki mahsulleri satmaları çok mümkündür. Bu müddet malum olduğu üzere 933 senesi nihayetine kadardır"*¹⁰³² diyerek ortada dolaşan söylentilerin yersiz olduğunu vurgulamak istemiştir. Aynı zamanda inhisarın kurulacağına da işaret etmiştir.

Uzun çalışmalardan sonra nihayet İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan *"Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın Kurulması Hakkında Kanun"* tasarısı TBMM'ye 13 Mayıs 1933'te sunulmuştur.¹⁰³³ Böylece 2253 numaralı ve 31 Mayıs 1933 tarihli kanunla İktisat Vekaleti'ne bağlı olarak Uyuşturucu Maddeler İnhisarı kurulmuştur.¹⁰³⁴ Buna göre ham afyonun ihracı ve mamul uyuşturucu maddelerin üretimi, ithali ve ihracı devlet denetimine geçmiştir.¹⁰³⁵ Cengiz Erdiñç'e göre bu 1912 Lahey ve 1931 Cenevre Sözleşmelerinde öngörülen devlet tekeliydi. Devlet uyuşturucu maddelerle ilgili her türlü durumu denetim altına almıştır.¹⁰³⁶ İnhisar, afyon ticaretine yönelik üretimin yapıldığı bölgeye göre değil, daha çok içerdiği morfin oranını baz alarak gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Afyon tüccarları ile komisyoncular tarafından inhisara teslim edilen afyondan örnekler alınarak gerekli incelemeler yapılmış ve ardından afyonun morfin miktarı tespit edildikten sonra bedeli ödenmiştir. Dahası inhisar afyon için depo hizmeti de sunmuştur.¹⁰³⁷

İnhisarın kuruluşuna dair kanunla uyuşturucu maddelere yönelik önemli kararlar alınmıştır. Yirmi maddeden oluşan söz konusu kanunda Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın kuruluş amacı, yönetimi, mali durumu, faaliyetleri, uyuşturucu üretimi,

¹⁰³¹Son Posta, 14 Ocak 1933, s. 3.

¹⁰³²Vakit, 30 Nisan 1933, s. 6.

¹⁰³³BCA, 030.18.01.02.36.35.16. 13 Mayıs 1933.

¹⁰³⁴Mecit Mağmumi, *Afyon Mevzuu*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1940, s. 19.

¹⁰³⁵Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, *Afyon: Türkiye'de ve Dünyada*, s. 34.

¹⁰³⁶C. Erdiñç, *Overdose Türkiye*, s. 135.

¹⁰³⁷C. Erdiñç, *Overdose Türkiye*, s. 135-136.

ticareti ve kullanımına yönelik kapsamlı kararlar alınmıştır. Özellikle birinci maddede uyuşturucu ile ilişkilendirilen her türlü maddenin inhisar kapsamına alındığı belirtilmiştir. Bu bağlamda ham afyon ve tıbbi afyon ile morfin, eroin, kokain ve bunların kimyevi bileşimlerinde bulunan maddeler, İktisat ve İctimai Muavenet Vekaletleri tarafından belirlenecek müstahzarların (hazır ilaç) üretimi, ithali ve ihracı inhisarı altına alınmıştır. Yukarıdaki maddeler dışında uyuşturucu etkisi olduğu tespit edilen diğer maddeler de İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'na bağlanabilir hükmü konulmuştur. Ancak ham afyonun ülke içindeki ticareti bu kapsamın dışında tutulmuştur. Ham afyonun ülkedeki ticareti serbest bırakılmıştır (md. 1). Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın görev, yetki ve sorumluluğu üçüncü maddede aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

- a- Satın aldığı afyonların ticari sözleşmelerini, satış işlemlerini yapmak ve bu konuda faydalı gördüğü her türlü girişimi üstlenmek.
- b- Afyon karşılığında avans ve borç paravermek.
- c- Satın alınacak afyonları incelemek, bu afyonları işleyerek ve yeniden sınıflandırarak afyon standardizasyonunu sağlamaktır. Bu noktada gerekli uygulamaları geliştirmek ve İktisat Vekaleti'nin onayı ile laboratuvarlar açmaktır.
- d- İnhisarın yararına uygun ve faydalı görülen konularda ortaklık, anlaşma ve sözleşmeler yapmak.
- e- Senetleri, poliçeleri, konşimentoları¹⁰³⁸, antrepo¹⁰³⁹, depo, ambar makbuzlarını, varantları ve cirosu olan olmayan bütün ticaret senetlerini yeniden oluşturma, kabul, ciro ve iskonto etmek.
- f- Dışarıdan alınacak ham afyon fiyatını uluslararası afyon piyasalarındaki duruma göre belirlemek ve üreticilerin çıkarlarını göz önünde bulundurmaktır.
- g- Ankonsinyasyon¹⁰⁴⁰ olarak tüccar tarafından teslim edilen ham afyonları bunlar adına satmak ve masrafları ile birlikte yüzde ikiyi geçmemek üzere komisyon ücretini indirdikten sonra bedelini kendilerine iade etmek.

¹⁰³⁸Konşimento, Latince bir sözlük olup bilgi, fikir anlamına gelen “cognoscimento” kelimesinden türetilmiştir. Lojistik sektöründe taşıma senedi olarak bilinen konşimento, üzerinde yükleyici, alıcı, ihbar merci bilgileri başta olmak üzere söz konusu ticari işlemle ilgili her türlü bilginin yer aldığı evraklara verilen isimdir. (<https://www.blngumruk.com/konsimento-nedir/>, E.T.: 15.09.2024).

¹⁰³⁹Gümrüklere gelmiş olan ticari malların konulduğu ve korunduğu yer. (<https://gumrukrehberi.gov.tr/>, E. T.: 15.09.2024).

¹⁰⁴⁰Emanet olarak ya da satılmak üzere ücret karşılığında komisyoncuya bırakılan mallar. (<https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/ankonsinyasyon/>, E. T.: 15.09.2024).

h- Afyon yetiştirenler arasında üretim ve satış kooperatifleri ile birlikleri kurarak bu birliklerin sermayesine ortaklar tarafından talep olması halinde maksimum yüzde yirmi beş oranında ortak olmak.¹⁰⁴¹

Uyuşturucu ile mücadele kapsamında ekim bölgeleri ile ilgili kararların ilk önce İktisat Vekaleti'nin görüşü alınarak Ziraat Vekaletince tespit ve İcra Vekilleri Heyetinin onayından sonra İnhisar tarafından ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. Afyon ekilecek bölgelerin ilanda açık ve herkes tarafından kolay anlaşılabilir şekilde gösterilmesi, ekimin yasaklandığı bölgelerde de gazetelerle ilan edilmesi hükme bağlanmıştır. Ayrıca bütün bu belirlenen bölgeler İhtiyar Meclislerine imza karşılığında bildirilecek ve böylece durumun halkla paylaşılması sağlanacaktı. Yine yasaklı bölgelerde afyon ekiminin yapılmaması amacıyla görevlendirilen memurlar tarafından denetimin yapılacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁴²

Uyuşturucu maddelerin üretimi noktasında da inhisar altına alınmış olunan maddelerin ülkede Ankara'da kurulacak bir fabrika tarafından sağlanması ve bunun inhisarın denetiminde yapılması kararlaştırılmıştır. Uyuşturucu madde üretimi için fabrikaların çalışmasına izin verilmeyecektir. İnhisar denetiminde kurulacak fabrikaların çalışması, ürün türleri, miktarı ve satılması gibi konular İktisat ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti ile ortak olarak yapılacak bir yasayla belirlenecektir. Söz konusu maddelerin ihraç edilmesi İstanbul ve İzmir gümrüklerinden yapılacaktır. İktisat Vekaleti gerekli gördüğünde diğer gümrüklerden de ihraç yapılmasına izin verebilir.¹⁰⁴³ İzinsiz afyon ekimine yönelik kararlarda alınmıştır. Kanuna göre hükümet tarafından belirlenmiş alanlar dışında afyon ekimi gerçekleştirenlere beş liradan yüz liraya kadar para cezası verileceği belirtilmiştir. Ayrıca ürün elde edilmemişse sökülmesine ve el konulmasına karar verilmiştir. Yine tekrarı halinde para cezası ile birlikte iki aya kadar hapis cezasına çarptırılacakları ifade edilmiştir.¹⁰⁴⁴

¹⁰⁴¹ **Resmi Gazete**, S. 2422, (8 Haziran 1933), s. 2649; **TBMMZC**, IV/15, s. 468-469.

¹⁰⁴² **TBMMZC**, IV/15, s. 469; S. Kayıhan, **Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler**, s. 335.

¹⁰⁴³ “Madde 7- Bu kanunla inhisar altına alınmış olan maddeler memlekette inhisar idaresinin Ankara'da tesis ve idare edeceği tek fabrikada imal olunur. Bu gün memlekette mevcut olan bu maddelerin imaline mahsus fabrikaların çalışmasına izin edilemez. Bu fabrikaların işlemesi, mamulünün neveleri, miktarları ve satılmasının murakabesi tarzları İktisat ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletleri ile müşterek olarak yapılacak bir nizamname ile tayin olunur. Bu maddelerin memlekette ihracı İstanbul ve İzmir gümrüklerinden yapılır. İktisat Vekaleti lüzumu halinde diğer gümrüklerden de ihraç yapılmasına izin verebilir.” (**TBMMZC**, IV/15, s. 470).

¹⁰⁴⁴ “Madde 15- Bu kanuna göre hükümetçe tayin ve ilan olunacak mıntıkalar haricinde afyon ekenlerden beş liradan yüz liraya kadar hafif para cezası alınır ve mahsul henüz elde edilmemişse sökülmesine ve müsadere edilmesine hükmolunur. Tekerrürü halinde para cezası ile beraber bir haftadan iki aya kadar hafif hapis cezası da verilir. Bu kanuna göre beyanname ve pusula vermeyenler yüz liraya kadar hafif

İnhisar, farklı alanlarda sunmuş olduğu hizmetlerle olumlu gelişmelerin yaşanmasına ön ayak olmuştur. İnhisarın kurulmasıyla elde edilen faydalar şu şekilde sıralanabilir:

- 1- İçerdeki afyon fiyatlarını iki katına çıkararak istikrar sağlanmıştır.
- 2- Dış satış fiyatlarının yüzde yetmiş oranında artmasına neden olmuştur.
- 3- İstanbul'daki İktisat Vekaleti'ne bağlı inceleme laboratuvarı ile ortak çalışmalar yürütülmüştür.
- 4- Uluslararası kurallar çerçevesinde ihracat yapılmış ve kaçakçılığın önüne geçilmiştir.
- 5- Afyona avans vermekten çekinen bankaları bu yolda teşvik etmekte başarılı olmuştur. Fiyatlardaki istikrar bankalara güven vermiştir.
- 6- Afyon ekimini ıslah etmek için Yeşilköy Tohum Islahı İstasyonu'nun yardımı ile kapsamlı çalışmalar yürütülmüştür. Ülkedeki ekim bölgelerine uzmanlar gönderilerek tohumlar toplattırılmış ve önde gelen bölgelerde birer örnek tarlanın oluşturulması sağlanmıştır. Ayrıca afyon miktarının artması ile inhisarın satış fiyatına yaptığı zamlar tüccarları ve üreticiyi derecesi yüksek olan morfinli afyonlara sevk etmiştir.
- 7- İktisat Vekaleti laboratuvarının yardımı ile afyonda bulunan papaverin ve natürel kodein gibi maddeler hakkında bilgi sahibi olunmuştur.
- 8- Benzer üretici ülkelerde de ticari ve bilimsel açılardan çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalardan önemli sonuçların elde edilmesiyle birlikte Türkiye'de de uygulanmaya başlanmıştır.
- 9- İhracatın artması amacıyla dünyadaki alıcılarla görüşmeler yapılmış, önemli görülen yerlerde ortak satış bürolarının kurulması sağlanmıştır.¹⁰⁴⁵

Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın kurulmasından hemen sonra 12 Haziran 1933 tarih ve 2313 sayılı kanunla “*Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun*” çıkarılarak bir diğer yasal düzenleme yapılmıştır. Devlet, bu kanunla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti aracılığıyla uyuşturucu maddeler üzerinde denetimi arttırmak istemiştir.¹⁰⁴⁶ Söz konusu 2313 sayılı kanunun birinci maddesinde durum şu şekilde ifade edilmiştir: “*Tıbbi afyon ile müstahzaratının ve morfin ve bütün milhlerinin ve morfinin uzvi hamızlarla veya küül cezr ile birleşmesinden mütehassıl bütün eterlerinin*

para cezasına mahkûm edilir. Bu madde de yazılı cezalara sulh mahkemelerince hükmolunur.” (TBMMZC, IV/15, s. 471).

¹⁰⁴⁵Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, **Afyon: Türkiye’de ve Dünyada**, s. 43-44.

¹⁰⁴⁶G. Çakır, “*Türkiye’de Uyuşturucu Maddelere Yönelik Geliştirilen Politikalar (1920-1950)*”, s. 121.

ve bunların milhlerinin ve koka yaprağı, ham kokain ve kokain ekgonin ve tropo kokain ile bütün milhlerinin ve yüzde 0,20 gramdan fazla morfin ve milhlerinin ve yüzde 0.10 gramdan fazla kokain ve milhlerinin muhtevi bütün müstahzarlarının ve ökodol, dikodit ve dilodit, asedikon ve bunların terkibi kimyeviyesinde bulunan maddelerle bütün müstahzarlarının ithal, ihraç ve memleket içerisindeki satışı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin murakabeine tâbidir.¹⁰⁴⁷ Kanunun ikinci maddesinde 2108 sayılı “La Haye Cenevre Afyon Mukavelelamları İle Protokollarının Tasdikine Dair Kanun”¹⁰⁴⁸ gereğince Afyon Sözleşmelerinde belirtilen ve ilaç yapımında kullanılan afyon maddesinin hazırlanması, ithal, ihraç ve satışı yasaklanmıştır. Yine üçüncü maddede esrar yapımında kullanılan Hintkenevirinin ekilmesi, esrarın hazırlanması, ithal, ihraç ve satılması da yasaklanmıştır. Birinci maddede belirtilen uyuşturuculara mahsus kanuna göre inhisar altına alınanların ülkede ithali için İnhisar İdaresi, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nden izin almak zorundadır. Ayrıca bunun için hangi tür maddenin ne kadar, nerede ve nasıl taşınacağı bildirilmelidir. Talep edilen miktarın ülkenin tıbbi ve bilimsel ihtiyacından fazla olmadığı yine inhisar tarafından uygun görüldükten sonra bir ithal vesikası verilerek satışına izin verilecektir. Ancak ithaline dair vesika ibraz edilmedikçe gümrüklerden söz konusu maddelerin geçişine izin verilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Devamında ithal edilmesi için verilen vesikaların bir nüshası, ihraç eden ülkenin ilgili makamlarına Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından gönderilecektir.¹⁰⁴⁹ İnhisar bünyesine alınmamış maddelerin ithali ve satışından eczaneler sorumlu tutulmuştur. Uyuşturucu maddelerin ülke içinde toplu ya da reçete karşılığında satışı eczacılar tarafından yapılacaktır. İlaç firmaları yalnız eczacılara, resmi kurumlara ve laboratuvarlara toptan satış yapacaklardır. Bunun için de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nden izin almak zorunda oldukları belirtilmiştir. Devlet tarafından imzalanmış olan sözleşmelerin hükümleri dışında ham afyonun Türkiye'ye ithal edilmesi yasaklanmıştır. İnhisar idaresi, ithal vesikası olmadığı sürece ham afyon ihraç edemez ve yapılan ihracatı bir hafta içinde miktarı, hangi ülkeye, kimin adına gönderildiği gibi bilgileri Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'ne bildirmekle yükümlü tutulmuştur.¹⁰⁵⁰ Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun otuz iki maddeden oluşmuştur ve mücadele kapsamında oldukça kapsayıcı bilgiler içermiştir.

¹⁰⁴⁷Resmi Gazete, S. 2435, (24 Haziran 1933), s. 2777; TBMMZC, IV/16, s. 215.

¹⁰⁴⁸Resmi Gazete, S. 2314, (26 Ocak 1933), s. 2180.

¹⁰⁴⁹TBMMZC, IV/16, s. 215.

¹⁰⁵⁰TBMMZC, IV/16, s. 216.

Söz konusu maddelerin ülkede üretimi, kullanımı ve ticareti konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır.

II- İnhisar Teşkilatı ve İdari Yapısı

İnhisarın merkezi İstanbul'dur ve İzmir'de de bir şubesi kurulmuştur. Merkez teşkilatı, İdare Meclisi ve Genel Müdürlükle, Ticaret ve Muhasebe bölümlerinden oluşmaktadır. Ayrıca Kimya laboratuvarı, ekspertiz, kontrol, depo ve evrak servisleriyle hizmet vermiştir. 31 Mayıs 1933 tarih ve 2253 sayılı kanunla belirtildiği üzere İnhisar idaresi beş kişilik bir İdare Meclisi tarafından yönetilmiştir. İdare Meclisi'ni, müdürün dışında İktisat Vekaleti tarafından görev süresi iki yıl olan iki üye ve Sıhhat ile Ziraat Vekaleti'nden seçilen birer üye oluşturmaktadır.¹⁰⁵¹ Müdür, sekizinci maddeye göre İktisat Vekaleti'nin önerisi ile İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Cumhurbaşkanının onayı sonucu atanır.¹⁰⁵² Müdür aynı zamanda İdare Meclisi'nin doğal bir üyesidir.¹⁰⁵³ Kurulduğu ilk yıllarda inhisarın başına Habibzade Ziya Bey getirilmiş ve yönetim kurulunda ise Ahmet İlhami Bey, Ali Sami Bey (Yen)¹⁰⁵⁴, Mehmet Hüsnü Bey ile Mecit Mağmumi yer almıştır. 11 Haziran 1933'te Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın başına Sanayi Kredi Bankası eski müdür yardımcısı Ali Sami Bey (Yen) atanmıştır.¹⁰⁵⁵ Ali Sami Bey bu görevi 1936 yılına kadar sürdürmüştür. 17 Mart 1936 tarihine kadar Uyuşturucu Maddeler İnhisarı görevini yürüten Ali Sami Bey, bu tarihten sonra koltuğu Hamza Osman Bey'e (Erkan)¹⁰⁵⁶ devretmiştir.¹⁰⁵⁷ Hamza Osman 13 Temmuz 1938'e

¹⁰⁵¹ Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, **Afyon: Türkiye'de ve Dünyada**, s. 37.

¹⁰⁵² **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (BMMZC)**, IV/13, Ankara, 1933, s. 470.

¹⁰⁵³ Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, **Afyon: Türkiye'de ve Dünyada**, s. 38.

¹⁰⁵⁴ 20 Mayıs 1886 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Ali Sami Yen, ünlü dil bilimci ve edebiyatçı Şemsettin Sami'nin oğludur. İlk eğitimini babasından alan Ali Sami, daha sonra Galatasaray Lisesi'ne yazılır ve burada bir grup arkadaşı ile futbol takımı kurmak için girişimlerde bulunmuştur. 1905 yılında Galatasaray Kulübünü kurdu ve aynı zamanda ilk başkanı oldu. Bu fikir ona İstanbul Moda'da İngilizlerin futbol oynarken aklına gelmiştir. Ali Sami, Galatasaray'ın kuruluş amacını şu şekilde ifade etmiştir: "*Maksadımız İngilizler gibi toplu bir halde oynamak, bir renge ve bir isme malik olmak ve Türk olmayan takımları yenmek.*" 1905'ten 1918 yılına kadar Galatasaray Kulübü başkanlık görevini yürütmüştür. 1922'de Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın başkanlığına getirilmiştir. 1924'te Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Başkanı sıfatı ile Paris Olimpiyat Oyunları'na gönderilen grubun başında yer almıştır. 1927-1930 yılları arasında Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin başkanlığını yürütmüştür. 1933-1936 tarihlerinde Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Müdürü olarak görevde bulunmuştur. Ali Sami'nin kaleme aldığı "Futbol Kitabı" Türkiye'de futbol alanında yazılan ilk eserdir. 29 Temmuz 1951'de vefat etmiştir. Kabri Feriköy Mezarlığı'ndadır. (Erhan Çakar, "*Galatasaray ve Türk Sporuna Adanan Hayat: Ali Sami Yen*", **Anadolu Ajansı**, 29 Temmuz 2022), <https://www.aa.com.tr/tr/futbol/galatasaray-ve-turk-sporuna-adanan-hayat-ali-sami-yen/2648270>, (E.T.:14 Mayıs 2024).

¹⁰⁵⁵ **BCA**, 030.18.01.02.37.44.7. 11 Haziran 1933.

¹⁰⁵⁶ Hamza Osman Erkan, 1897'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Aslen Çerkez kökenli bir aile mensup olup 1864'te Rusya tarafından Çerkezlerin sürülmesi sonucunda İstanbul'a göç etmişlerdir. Babası Şaplı Osman Ferit, Sultan Abdülaziz'in düzenlemiş olduğu bir müsabakada birinci gelerek orduya alınmıştır. Kısa sürede yükselmiş ve yaverlik görevine getirilmiştir. İstanbul'daki ilk eğitimini tamamladıktan sonra

kadar UMİ müdürü olarak görevde kalmıştır. Ancak UMİ, bu tarihten sonra kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredilmiştir. TMO'nun da ilk genel müdürü olarak görevlendirilmişti.¹⁰⁵⁸

III- Kurumsal Faaliyetler

UMİ'nin kuruluşundan sonra afyon ile ilgili önemli kararlar alınarak uygulamaya konulmuştur. Uyuşturucu ile mücadele kapsamında uluslararası mevzuata uygun olarak haşhaşın denetim altına alınması amacıyla 10 Ağustos 1933 tarih ve 136/19016 sayılı “Haşhaş Ekim Sahalarının Tahdidi Hakkında Kararname” adlı yeni bir düzenleme yapılmıştır. UMİ'nin kuruluşuna dair 1933 tarihli kanunun beşinci maddesi gereğince İktisat ve Ziraat Vekilliklerince seçilen bir heyet tarafından ülkedeki afyon ekim bölgelerinin incelenmesi ve belirlenmesi kararlaştırılmıştı.¹⁰⁵⁹ Buna göre Ankara'nın Beypazarı ve Nallıhan ilçeleri, Afyon'un Burdur ilçesi, Bursa Orhaneli, İnegöl ve Yenişehir ilçeleri ile Bilecik, Denizli, Isparta, Eskişehir, Kütahya, Konya 1. bölgeye dâhil edilmiştir. Tokat, Çorum, Malatya ve Samsun illeri ise 2. bölgede gösterilmiştir. Belirtilen bu bölgelerin dışında haşhaş ekimi ve üretimi yasaklanmıştır.¹⁰⁶⁰ 10 Ağustos 1933 tarihli kararnameye ek olarak haşhaş ekim bölgelerinin sınırlandırılması dolayısıyla yasaklanan yerlerle ilgili bir düzenlemeye daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Balıkesir'e bağlı Kepsut, Bigadiç, Dursunbey, Sındırgı; Manisa'ya bağlı Eşme, Kula, Gürdes ile Demirci bölgelerinin arazi bakımından dağlık olması ve iklim koşullarının uygun olmamasından dolayı farklı bitkilerin yetişmesine el vermediğinden halk haşhaş tohumundan çıkardığı yağı satarak geçimini sağlıyordu. Ziraat Vekaleti; söz konusu bölgelerin haşhaş ekimine izin verilen

Cenevre Koleji'ne yazılmıştır. Eğitimi esnasında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla okulunu bırakarak Türkiye'ye dönmüş ve gönüllü Irak Cephesi'nde savaşa katılmıştır. Savaşta başarılarından dolayı taltif edilmiştir. Savaşın sona Cenevre'ye dönmüş ve burada Paris Ulum-ı Aliye-i İktisadiye Mektebi'nde yükseköğrenimini tamamlamıştır. Ağırlıklı olarak iktisat ve bankacılık üzerine eğitim almıştır. Ayrıca Paris Osmanlı Bankası'nda da uzmanlaşmıştır. Türkiye'de Osmanlı Bankası ve İş Bankası şube müdürlüklerini yapmıştır. 1936 yılında Uyuşturucu Maddeler İnhisarı müdürü olarak atanmıştır. Bu görevini 1938'e kadar yürütmüştür. Cenevre Uluslararası Afyon Konferanslarına Türkiye'yi temsilen katılan heyetlerde bulunmuştur. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kuruluş çalışmalarında bulunmuş ve ilk müdürlüğünü de kendisi yapmıştır. 30 Ocak 1968 İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığındandır. (Ramazan Erhan Güllü, “Hamza Osman Erkan (1897-1968)”, **Kocaeli Ansiklopedisi**, II, Pelikan Basım, İstanbul, 2023, s. 751.)

¹⁰⁵⁷ BCA, 030.18.01.02.62.20.17.

¹⁰⁵⁸ BCA, 030.18.01.02.84.75.2.

¹⁰⁵⁹ BCA, 030.18.01.02.38.58.8.

¹⁰⁶⁰ Resmi Gazete, S. 2489, (28 Ağustos 1933), s. 3024.

bölgeler arasında sayılmasını istemiştir. Ziraat Vekilliği'nin 23 Ekim 1933 tarih ve 190 sayılı konuyla ilgili tezkeresi İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.¹⁰⁶¹

“*Milliyet*” gazetesi yazarlarından Nizamettin Ali inhisar meselesini değerlendirdiği yazısında 1928 yılında Almanya, Fransa ve İsviçre'nin ortaklaşa kurdukları afyon inhisarının rakip olarak gördüğü Türk afyonunu saf dışı bırakmak için afyon fiyatlarını düşürdüğünü ileri sürmektedir. Fiyat istikrarsızlığından dolayı Türk afyon piyasasında bir durgunluğun yaşandığını belirtmektedir. Bu durumun Türk afyonunun alması gereken değerin çok altında satılmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu olumsuz tablonun düzeltilmesi amacıyla içte ve dışta önemli faaliyetlerin yürütüldüğüne değinen Nizamettin Ali, afyonun inhisar altına alınmasının faydalı sonuçlar doğuracağını savunmaktadır. Her şeyden önce ihracatın geliştirilmesine yönelik adımların atılması gerektiğini ve bunun sonucunda Türk afyonunun hak ettiği değeri alacağını ifade etmektedir. İnhisarın bu amacı karşılamak amacıyla kurulduğunu, uluslararası piyasada rağbet gören ve aranılan Türk afyonundan faydalanılacağını kaydetmektedir.¹⁰⁶² Nizamettin Ali, *Uyuşturucu Maddeler İnhisarı*'nın faydalı bir kuruluş olduğunu ifade ederek bu sayede afyon üzerinde denetimin devlet eliyle sağlanmasını doğru buluyordu.

UMİ daha kuruluşundan kısa bir süre geçmesine rağmen afyon tüccarları tarafından itham edilmeye başlanmıştı. Özellikle afyon tüccarları inhisarın afyon alımı yapmadığını ileri sürerek şikâyetle bulunmuşlardır. Hatta afyon piyasasındaki dalgalanmaların temel sebebi de inhisarın ürün almamasına bağlanmaktaydı. Bunun üzerine afyon tüccarları ile bir toplantı gerçekleştiren yönetim, afyon hakkında bilgilendirme yapmıştır. Toplantıda verilen bilgiye göre Avrupa afyon fiyatlarında bir artış olduğundan dolayı inhisar piyasa uygunluğuna göre hareket etmiş ve satış fiyatını resen yükseltmiştir. İnhisarın programı bu önlemin sonuçlarına göre şekillenecektir. Kaldı ki fiyatlar yükselmeye başlamıştır, düşük olduğu yönünde çıkan haberlerin amacı afyon üreticilerini telaşlandırarak malları ucuza almaktır. Dolayısıyla bu yönde bir propagandanın dolaşması afyon piyasasını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Böylelikle afyon satışında yaşanan olumsuzluğun faturası dış etmenlere dayandırılıyordu.¹⁰⁶³

¹⁰⁶¹S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 347.

¹⁰⁶²Nizamettin Ali, “*Uyuşturucu Maddeler İnhisarı*”, *Milliyet*, 10 Haziran 1933, s. 1.

¹⁰⁶³*Vakit*, 19 Eylül 1933, s. 9.

“Akşam” gazetesinin 29 Eylül 1933 tarihli nüshasında Zübeyiroğlu Fuat köşesinde “Afyon İşleri”ne dair bir yazı kaleme alarak afyon sorununa değinmiştir. Afyon üretimi, satışı ve pazarlardaki durumunu değerlendirmiştir. Ona göre Gümüşhacıköy, Zile, Merzifon, Amasya, Çorum gibi morfin oranları çok yüksek olan yerlerin ürettiği afyon piyasada satılamaz bir hale gelmiş ve afyon üreticileri arasında huzursuzluğa neden olmuştur. İzmir’de olduğu gibi morfin oranı çok yüksek olan ve Batı Anadolu mallarının revacına yol veren -çünkü İzmir ihracatçıları için zamanında bu bölgenin afyonları alınır ve kendi mallarının içine katarlardı- bu bölgenin mahsulü için de bir şubenin açılmasını önermektedir.¹⁰⁶⁴

Bu dönemde bir diğer önemli sorun da komisyonculardan kaynaklanmıştır. İnhisar, kuruluş yıllarında afyonu köylülerden komisyoncular aracılığı ile satın aldığından dolayı bir takım sorunlar yaşanmıştır. Mesela 1933 yılında komisyoncular “*bu sene inhisar mal almayacak, gelecek sene alacak*” gibi bir söylenti yayarak köylülerden 4,5 liraya kadar ucuz mal almıştır. Bu tarz olumsuzlukların önünü almak ve bunlarla mücadele amacıyla köylünün piyasadaki hareketlenme ve fiyat konusunda bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca piyasa hakkında yalan haberler ve söylentilerle halkı kandırmaya çalışanlar hakkında yasal takibin yapılacağı belirtilmiştir.¹⁰⁶⁵ İnhisar, afyon üreticilerinin zarar görmemesi ve eldeki stokları bitirmek için Asya ülkelerine bin sandığa kadar afyon satmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu konuda İktisat Vekaleti’nden gerekli izin talep edilmiştir. Görüşmelerden sonra İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.¹⁰⁶⁶ Ancak inhisarın afyon alışı yapmadığı ve tüccarların elindeki malların ortada kaldığı gibi iddialar da ortaya atılmıştır. Bunun üzerine inhisarın hazırlıklarını tamamladığı ve tüccardan alabileceği mal miktarını da not ettiği kaydedilmiştir. Dahası her tüccardan en az 300 kilo kadar mal alınacağı açıklanmıştır. İnhisar, malların en az onar morfin 24 rutubet derecesinde olmasını da şart koşmuştur. Serbest piyasaya oranla inhisarın afyona vermiş olduğu miktarın olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁷ Ancak aksini düşünen İsmail Hakkı Bey, UMİ ofisini çok sert bir şekilde eleştirmiştir. İsmail Hakkı Bey, afyon ihracatının tamamen durma noktasına geldiğini ileri sürmüştür. Yetkilileri, bunun sebebini araştırmak için harekete geçmeye davet etmiştir. Devamında UMİ’nin kuruluşundan itibaren afyon ihracatının düştüğünü de eklemiştir. Avrupa’da fiyatların

¹⁰⁶⁴Zübeyiroğlu Fuat, “Afyon İşleri”, **Akşam**, 29 Eylül 1933, s. 7.

¹⁰⁶⁵**Akşam**, 26 Nisan 1934, s. 3.

¹⁰⁶⁶**BCA**, 030.18.1.2.46.49.20. 12 Temmuz 1934.

¹⁰⁶⁷**Son Posta**, 21 Temmuz 1934, s. 9.

yükselmesine rağmen ülkede fiyatların neredeyse yarıya düştüğünü ifade etmiştir. İnhisarın yaptığı bazı anlaşmalarla fiyatların yükseltildiğini ancak bu artışın aslında şekilden ibaret olduğunu iddia etmektedir. Afyon yetiştiren diğer ülkelerde düzenli bir şekilde satış yapılırken Türk ürünleri Avrupa’da ve Türkiye’de depolarda bekletilmektedir. İsmail Hakkı Bey, Avrupa’daki afyon inhisarı ile UMİ arasındaki anlaşmazlığın üzerinde durmayı gerekli görmemiştir. Daha çok sonuca odaklanmıştır. UMİ ihracat yapmadığı için ülke içinde satışlar durmuş, küçük miktarda satın alınan ürünlerde ülke ihtiyacına cevap veremekten uzak kalmıştı.¹⁰⁶⁸

Halkın afyon konusu hakkında bilinçlenmesi amacıyla inhisar 1934’te afyonla ilgili önemli bir karar almıştı. Alınan karar gereği İstanbul ve İzmir’de olmak üzere iki afyon sergisi açılacaktı. Türkiye’de yetişen afyon numuneleri, afyon toplamaya mahsus aletler ve afyon tarım ürünlerine ait resimler sergilenecekti. Bu yolla afyon yetiştirme konusunda halkın bilgilendirilmesi amaçlanmıştı.¹⁰⁶⁹

Uygulanan politikalardan dolayı afyon üretimi ve satışında sıkıntılar yaşanmıştır. İnhisar afyon üreticilerinin zor durumda kalmaması için çözüm arayışları içerisine girmiştir. İnhisarın İzmir şubesinden gelen bilgilerden üreticiden afyon satışının geçici bir süre kesildiği anlaşılmaktadır. Elindeki afyonu satmak için ısrar edenlerin sıkıntıda kalmamaları adına kısıtlı da olsa satışın yapılmasına izin verilmiştir.¹⁰⁷⁰

UMİ bünyesinde uyuşturucu madde üretimine dair önemli bir çalışma yapılmıştır. Müdür Ali Sami Bey, İktisat Vekaleti’ne konuyu bildirmiş ve bir dizi görüşmeler gerçekleşmiştir. Gelen bilgilere göre Ankara’da bir afyon fabrikasının kurulması planlanmıştır. Ali Sami Bey, afyon fabrikasının kurulması amacıyla gerekli mercilerle sürekli temas halinde olmuştur. Ancak ortada bazı söylentilerin dolaştığı ve fabrikanın kurulmasından vazgeçildiği yönünde haber yapılmıştır. İddiaların önünü kesmek ve ortada dolaşan asılsız haberler üzerine Ali Sami Bey, *“Afyon fabrikasının Ankara’da kurulması Uyuşturucu Maddeler İnhisarı kanunu gereğidir. Fabrikaya ait hazırlıklar ilerlemektedir. Bunun gerçekleşmesini durduracak veya geciktirecek yeni bir karar verilmiş değildir”* demiştir. Avrupa’daki afyon fabrikaları ile yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınmadığı için bazı önlemlerin alınması gerekli görülmüştür. UMİ ile afyon alımı konusunda anlaşmayan bu fabrikalar, işlenmiş maddelerin Türkiye’ye ithal edilmesini yasaklamışlardır. Buna karşılık Türkiye’nin

¹⁰⁶⁸İsmail Hakkı, *“Türkoñs Birazda Afyon İñi ile Meşgul Olamaz mı?”*, *Yeni Asır*, 7 Ekim 1934, s. 1.

¹⁰⁶⁹**Akşam**, 31 Temmuz 1934, s. 3.

¹⁰⁷⁰**Akşam**, 8 Ekim 1934, s. 5.

ihtiyacı olan ilaçlar vb. afyonlu maddelerin Ankara’da yapılması düşünülen fabrikadan karşılanması hedeflenmiştir.¹⁰⁷¹

Uluslararası sözleşmeler kapsamındaki sınırlandırılmalar nedeniyle afyon ekilen yerler azalmıştır. Bu durum üretimin de azalmasına neden olmuştur. Fakat diğer taraftan alımına izin verilen yerlerde çiftçinin daha iyi ve sürekli bir şekilde çalışması sonucunda verim artmıştır. Ekim alanlarının sınırlandırılması yüzünden fiyatların yükseleceğini uman çiftçi daha çok çaba sarf etmiş ve özen göstermiştir. 1934 yılında 3000 sandık ürün elde edilmiş ve 1935 yılına kadar bu ürünün 2000 sandığından fazlası UMİ tarafından satın alınmıştır. Geriye kalan 1000 sandığında aracı tüccarların elinde olması çiftçiye, malı çok ucuza elinden çıkarmaya sevk etmektedir. Kaldı ki küçük gelirli olan çiftçinin afyonları için iyi pazar bulması da olanaksızdır. Bunlar topladıkları afyonları kasabalardaki çarşılarda satmaktadırlar. Öyle ki bazen afyonu daha devşirmeden de sattıkları olmuştur. UMİ afyon alışı yaparken morfin miktarına göre bir ücret tarifesini uygulamıştır. Dolayısıyla afyonları ellerinde saklamakla bir şey kaybetmeyecekleri için malı bekleterek hem kurutulması hem de morfin miktarının artması sağlanmıştır. UMİ bunun farkına vardığı için morfini çok olan afyonlara uyguladığı prim yöntemini de kaldırmıştır. Bu yöntem kaldırıldıktan sonra aracı tüccara gerek kalmamış ve diğer taraftan az morfinli afyonlarla aynı miktarda para verilmesi zorunluluğu hâsıl olmuştur. İnhisar, bunun sakıncasını gördüğü için tekrar uygun bir şekilde prim vermek zorunda kalmıştır. Ancak bu primden faydalanan asıl üretici değil aracılar olmuştur. Afyon ziraatını korumak için çiftçi ile doğrudan temas kurmak afyon üretimi noktasında daha faydalı olacağı anlaşılmıştır.¹⁰⁷²

UMİ afyon ihracatını artırmak amacıyla da girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Türkiye’den ham afyon almayan kartel fabrikalarının ürünlerinin ülkeye girişinin yasaklanması için bir teklif sunulmuştur. Daha önce İran’ın da uyguladığı bu yöntemle kartelle bu yolda yapılacak anlaşmanın hem Türkiye’nin ham afyon sürümünü artırması hem de ithal edilecek olan işlenmemiş afyon karşılığı ülkeden döviz çıkmasının engellenmesi hedeflenmişti.¹⁰⁷³ İktisat Vekaleti ile UMİ arasında afyonun iç pazardaki alımının neden azaldığı konusu ele alınmıştır. Görüşmede alımın azalmasının fazla ürün yetiştirilmesi ve gerek tüccarın gerekse inhisarın elindeki stokların bitmemiş olmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Kaldı ki normal üretim miktarı yılda 5000 sandık

¹⁰⁷¹ **Milliyet**, 25 Ekim 1934, s. 3.

¹⁰⁷² **Tan**, 26 Nisan 1935, s. 8.

¹⁰⁷³ **Tan**, 22 Mayıs 1935, s. 2.

olduğu halde 1935 yılında bu miktar artmış ve 7000 sandığı bulunduğu belirtilmiştir. İddialara göre sonraki yılların afyon alım ve satımını bir düzene koymak için Anadolu’da afyon alımına izin verilen bölgeler yeniden belirlenecekti. Buna göre ekilen yerlerin azaltılması ve ürün bolluğunu karşılamak için önlemlerin alınacağı kaydedilmiştir.¹⁰⁷⁴ Bütün bunlara rağmen inhisara yönelik eleştiriler artmaya başlamış ve bu olumsuz tablodan inhisar sorumlu tutulmuştur. Hakkı Ocakoğlu, “Yeni Asır” gazetesinin 31 Ocak 1936 tarihli nüshasında “Afyonculuğumuz” başlıklı makalesinde ihracatta önemli bir yer teşkil eden afyonun başına gelenleri felaket olarak tanımlamıştır. Afyonun bu şekilde olmasının uluslararası sözleşmelerin dışında UMI’nin kötü yönetiminden kaynaklandığını belirtmiştir. Bunun nedenini ise şu şekilde izah etmiştir: “İnhisar, kuruluşuna ait yasalarda tam bir tüccar gibi hareket edebilme yetkisini eline aldığı halde bu yetkileri kullanabilecek iktidar ve yeteneğini gösterememiştir. Yüzyıllardan beri Türk afyonu müşterisi olan fabrikalar gücendirilmiş ve Türk afyonundan başka afyon bilmeyen tanımayan pazarlar anlamsız bir inat yüzünden kaçırılmıştır.”¹⁰⁷⁵ Türkiye’nin her yıl afyon ihracatı üç, dört bin sandıktan aşağı düşmezken 1934 yılında 1500 ve 1935 yılında da 1000 sandığı bulamamıştır. Uluslararası piyasaya ayak uydurmak ve müşterilerini memnun etmek amacıyla İktisat Vekaleti’nden girişimler beklenildiğini de ısrarla vurgulamıştır.¹⁰⁷⁶ Bunun yanı sıra bir diğer önemli mesele de inhisar adının bir yolsuzluk olayına karışmış olmasıdır. “Haber” gazetesinin 19 Mart 1936’da “Uyuşturucu Maddeler İnhisarı’nda Suiistimal Yoktur” başlığı altında inhisara yönelik yolsuzluğu yazmıştır. Habere göre iddiayı araştırmak amacıyla ilgili yetkililer görevlendirilmişti. Haşhaş satışı ile ilgili açılan davada yapılan inceleme neticesinde yolsuzluğa dair herhangi bir bulguya rastlanılmadığı belirtilmişti. Bazı basın kuruluşlarında mal kaçırma veya para yolsuzluğu şeklinde haberlerin servis edilmesine rağmen meselenin bir para yolsuzluğu değil tamamen usul dışı yapılmış bir satış ile ilgili olduğu ileri sürülmekteydi.¹⁰⁷⁷ İnhisarın kapatılmasında yolsuzluk meselesi önemli bir etkiye sahip olmuştur.

İnhisara ve afyon satışına yönelik tartışmalar devam etmiştir. Konu bağlamında “Tan” gazetesinin 10 Temmuz 1936 tarihli nüshasında inhisardan kaynaklı afyon satışında meydana gelen olumsuzluğun haberi yapılmıştır. Piyasadan afyon almak için geç kaldığından dolayı köylünün elindeki ürünü tüccarlara satmak zorunda kaldığı

¹⁰⁷⁴Tan, 27 Mayıs 1935, s. 8.

¹⁰⁷⁵Hakkı Ocakoğlu, “Afyonculuğumuz”, Yeni Asır, 31 Ocak 1936, s. 1-2.

¹⁰⁷⁶H. Ocakoğlu, “Afyonculuğumuz”, s. 1-2.

¹⁰⁷⁷Haber, 19 Mart 1936, s. 3.

belirtilmiştir. Durum böyle olunca köylü, tüccara çok ucuz bir fiyatla malını satmıştır. İnhisarın kuruluş amaçlarından biri de aracılığı ortadan kaldırmak ve doğrudan üreticiden mal almaktır. Ancak üretici inhisarın mal alımı yapmasını beklemediği için elindeki ürünü tüccarlara fiyatının altında bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Dolayısıyla bu durumun afyon tüccarının köylüden ucuza aldığı malın inhisara daha pahalıya verilmesine neden olmuştur.¹⁰⁷⁸ Bütün bunlara rağmen Resmi Gazete'nin 5 Ocak 1938 tarihli nüshasında UMI'nin 1934-1938 yıllarını kapsayan döneminin bilançosu paylaşılmıştır. Her şeye rağmen kurumun kazanç elde ettiği gösterilmiştir. Özellikle 1936 mali yılı sonundaki durumu gösteren bilançoda 317.549 lira 21 kuruş kazanç bunun en açık örneğidir. 1937 mali yılı sonunda 798.464 liralık stok malın devredildiği yazılmıştır. 1938 yılında asgari düzeyde malın stok edildiği belirtilmiştir. Kurumdan memnun olduğu şu ifadelerden anlaşılmaktadır, *“Kurumun hassaten bu sene içerisinde gösterdiği fevkalâde gayret ve mesai ve muamelâtındaki intizam takdire lâyık olmakla beraber, afyon satışı için ittihaz edilen muhtelif tedbirler de memnuniyeti mucib görülmüş ve ati senelerde daha müsmir neticeler alınacağı ümidini vermiştir.”*¹⁰⁷⁹

İnhisara yönelik hem olumlu hem de olumsuz yaklaşımlar dönemin basınına yansımıştır. Özellikle afyon alım ve satımı, komisyoncular, Avrupa'daki uygulamalar, uyuşturucu ile mücadele kapsamında uluslararası sözleşmeler, haşhaşın sınırlandırılması, dış ticaretteki uygulamalar ile yolsuzluk olayının yaşanması Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın kapatılmasına giden süreci hızlandırmıştır. 13 Temmuz 1938'de kapatılan inhisar bu tarihte kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredilmiştir.¹⁰⁸⁰

İnhisar başka ülkelerdeki tekellerle uyuşturucu ile mücadele bağlamında çeşitli ilişkiler kurulmasında da ön ayak olmuştur. Örneğin Türk-Yugoslav Afyon Ticaret Antlaşması bu amaca hizmet etmektedir.

Doğu Avrupa'da, Türkiye'den sonra en iyi afyon üreticisi olan ülke Yugoslavya idi. MC Daimi Afyon Komisyonu'nun 1933 yılı istatistiklerine göre dünya tıbbi ihtiyacının yüzde on beşini Yugoslavya karşılamaktaydı.¹⁰⁸¹ Türkiye, afyon üretimi ve ticareti hususunda Avrupa'daki inhisara karşı benzer bir durum yaşayan Yugoslavya ile iş birliği yapmak için girişimlerde bulunmuştur. İki ülke karşılıklı dostluk ilişkilerinin

¹⁰⁷⁸Tan, 10 Temmuz 1936, s. 8.

¹⁰⁷⁹Resmi Gazete, S. 3800, (5 Ocak 1938), s. 9191.

¹⁰⁸⁰<https://www.tmo.gov.tr/>, (E. T.: 15.08.2024).

¹⁰⁸¹Uyuşturucu Maddeler İnhisarı, **Afyon: Türkiye'de ve Dünyada**, s. 71.

gelişmesi adına sık sık karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. UMİ ile Yugoslavya karteli arasında afyon konusunda ortak adımlar atılmıştır. Çünkü Yugoslavya afyonu kalite bakımından oldukça dikkat çekici bir özelliğe sahipti. Afyon politikasında ilk adım 14 Nisan 1932’de Ankara’da iki ülke arasında Afyon Anlaşması’nın imzalanmasıyla atılmıştır.¹⁰⁸² Türkiye ile Yugoslavya arasında yapılan Afyon Anlaşması’nın onaylanması hakkında kanun tasarısı meclise sunulmuştur.¹⁰⁸³ İki ülke arasında imzalanan Afyon Anlaşması yüz altmış sekiz oy ile kabul edilmiştir.¹⁰⁸⁴ Böylece 23 Kasım 1933’te onaylanan anlaşma yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁸⁵

Söz konusu anlaşma her iki ülke kamuoyunda ilgiyle takip edilmiş ve anlaşmanın sağlanması basında geniş bir yankı uyandırmıştır. Basında anlaşmanın iki dost ülke için faydalı olacağı değerlendirilmiştir. Tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla afyon üreticisi iki ülkenin ortak bir paydada bulunduğu yazılmıştır. Türk ve Yugoslav hükümetlerinin afyon ihracı konusunda inhisarlar aracılığıyla birlikte hareket edecekleri kaydedilmiştir. Ayrıca uyuşturucu maddelerin denetim altına alınması amacıyla milli bir kuruluş meydana getirilecektir. Türk-Yugoslav ortak kuruluşun merkezi İstanbul olacak ve dışarda da bürosu bulunacaktır. Söz konusu oluşumun yapacağı satışlarda afyonların %75,5’inin Türkiye’ye geriye kalan %24,5’inin ise Yugoslavya’ya verileceği kararlaştırılmıştır.¹⁰⁸⁶ Bu gelişmelerle birlikte afyon satışı ve ticaretinin tek merkezden sağlanması amacıyla Türkiye-Yugoslavya Ortak Afyon Satış Bürosu kurulmuştur. Büroya Yugoslavya tarafından görevlendirilen temsilci dahi atanmıştır.¹⁰⁸⁷ Yugoslav yetkili Mihailoviç, İstanbul’a gelerek uyuşturucu maddeler ortak satış bürosunu ziyaret etmiştir. Buna Türkiye ve Yugoslavya ortak kararı ile “*Merkez Müşterek Satış Bürosu*” adı verilmiştir. Büro İstanbul’da Vakıf Hanı’nda Uyuşturucu Maddeler İnhisarı’nın yanında ayrılan özel bir odada çalışmalarını yürütmüştür. Büro başkanlığına Ziya Bey, müdürlüğe de Ali Sami Bey atanmıştır.¹⁰⁸⁸ Ortak satış bürosu sayesinde uyuşturucu madde kaçakçılığının da engellenmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla afyon ticareti noktasında aslında karşılıklı bir güven tesis edilmek istenmiştir. 14 Nisan 1932 tarihli Afyon Anlaşması’nın yerine geçmek üzere

¹⁰⁸²TBMMZC, IV/13, s. 472.

¹⁰⁸³BCA, 030.18.01.02.35.22.4. 29 Mart 1933.

¹⁰⁸⁴TBMMZC, IV/13, s. 472.

¹⁰⁸⁵Ahmet Özgiray, “*Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)*”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIV/1, (Haziran-1999), s. 19.

¹⁰⁸⁶Vakit, 3 Nisan 1933, s. 4.

¹⁰⁸⁷Hâkimiyet-i Milliye, 5 Kasım 1933, s. 2.

¹⁰⁸⁸Vakit, 14 Kasım 1933, s. 3.

Belgrat'ta 17 Ocak 1934'te imzalanan Afyon Anlaşması ve ona bağlı protokol 1 Aralık 1935 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere kabul edilmiştir.¹⁰⁸⁹

Anlaşmanın üçüncü maddesinde uyuşturucu madde kaçakçılığını engellemek adına ihraç izin belgesi zorunlu kılınmıştır. Özellikle gümrük çalışanları mal kontrolü sırasında ihraç izin belgesini istemelidir hükmü konulmuştur. Dördüncü maddesinde de Ortak Afyon Merkez Bürosu dışarıya satılacak ham afyon işinden sorumlu tutulmuş ve büronun izni olmadan afyon satışının dahi yapılmaması kararlaştırılmıştır. Türk veya Yugoslav afyonunun bütün satışlarının yine büro tarafından yapılması gerektiği sekizinci maddede belirtilmiştir.¹⁰⁹⁰ Uyuşturucu maddelerin ithalinin ancak bunların ithal edilecekleri ülkelerin yasalarına göre yapılması gerektiği kabul edilmiştir. Uyuşturucu maddelerin kaçakçılığını önlemek adına her iki ülke de en etkili tedbirleri almakla yükümlü tutulmuştur. Söz konusu sözleşmeye aykırı her türlü afyon ve uyuşturucu maddeler ticareti kaçak sayılmıştır. Afyon meselesinde uluslararası kurallara göre hareket edilecek ve ortak çalışmalar yürütülecektir.¹⁰⁹¹ 20 maddeden oluşan anlaşma her yönü ile afyon ve uyuşturucu maddelere yönelik önemli yasal düzenlemeler içermiştir.

31 Aralık 1938 tarihinde süresi dolan 1934 Türk-Yugoslav Afyon Anlaşması'nın 31 Mart 1939 tarihine kadar uzatılması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁹² Afyon meselesinin uluslararası kontrolünün sağlanması adına her iki ülkenin uyuşturucu ile mücadele noktasında daha sıkı bir şekilde çalışmaları önemli görülmüştür. Ayrıca uyuşturucunun kötü kullanımına karşı ortak hareketin daha etkili ve olumlu sonuçlar meydana getirmesi amacıyla Türkiye ile Yugoslavya arasında 31 Mart 1939'da yeni bir Afyon Anlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁹³ Bu anlaşma ile 14 Nisan 1932 ve 17 Ocak 1934 tarihli anlaşmaların maddeleri aynen kabul edilmiştir. Normal süresi 31 Aralık 1939'da dolması gereken 31 Mart 1939 Afyon Anlaşması 30 Haziran 1940 tarihine kadar uzatılmıştır.¹⁰⁹⁴

Türkiye ile Yugoslavya'nın afyon meselesinde anlaşmazlıktan beklentileri benzer özellikler taşımaktadır. Her şeyden önce iki ülkenin afyon siyasetinde yalnız kalmamak için bu yolu tercih ettikleri söylenebilir. Çünkü Türk ve Yugoslav afyonları

¹⁰⁸⁹Rıdvan Kızılkaya, "Bunalımdan Dostluğa: Yugoslavya Kralı I. Alexander'in Atatürk ile Görüşmesi (4 Ekim 1933)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, VIII/2, (Haziran-2022), s. 521.

¹⁰⁹⁰S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 289.

¹⁰⁹¹*Resmi Gazete*, S. 3035, (22 Haziran 1935), s. 5370.

¹⁰⁹²BCA, 030.18.01.02.85.114.3. 13 Ocak 1939.

¹⁰⁹³S. Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, s. 308.

¹⁰⁹⁴BCA, 030.18.01.02.90.40.3. 20 Nisan 1940.

her zaman dünya pazarında aranan ürün olmuştur. Aynı zamanda uyuşturucu madde kaçakçılığı ve kullanımı noktasında da iki ülke sürekli hedef gösterilmiştir. Özellikle ABD ve MC'nin uyuşturucu üretimi ve ticareti yüzünden Türkiye ve Yugoslavya'yı afyon üzerinden suçladıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla önemli bir ekonomik getirisi olan afyon maddesinin tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla üretildiği Türk-Yugoslav işbirliğiyle gösterilmek istenmiştir. Aralarında imzaladıkları anlaşmayla da bu hususa dikkat ettikleri görülmektedir. Yine iki ülkenin uluslararası sözleşmeleri kabul etmeleri de uyuşturucu ile mücadelede dünya devletleri ile birlikte olduklarının kanıtıdır.

E- TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ (TMO)

I. Dünya Savaşı ve sonrasında tarımsal ürünlere olan ihtiyaç önemli oranda artmıştır. Başta buğday olmak üzere diğer hububat üretiminde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tarımsal ürünlerin üretimi Milli Mücadele döneminde olumsuz etkilenmiştir. Dolayısıyla tarımsal ürünlere eğilim söz konusu olmuş ve bu yönde yeni politikalar benimsenmiştir. Ancak 1929 Ekonomik Krizi'nin meydana gelmesi ile hububatta keskin düşüşler artarak devam etmiştir. Türkiye hububat ürünlerinde yaşanan bu olumsuzluğu gidermek adına 10 Ekim 1932 tarihli ve 2056 Sayılı “*Hükümetçe Ziraat Bankası'na Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun*” ile buğday meselesini Ziraat Bankası'nın denetimine bırakmıştır.¹⁰⁹⁵ Bu durum 1938'de kurulan TMO'nun kuruluşuna kadar devam etmiştir. Nitekim hububatin alımı, depolanması ve satışının devlet tarafından yapılması düşünülmüş ve bunun için bağımsız bir kurumun açılması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda 13 Temmuz 1938 tarihli Resmi Gazete de yayımlanan 24 Haziran 1938 tarih ve 3491 Sayılı Kanun ile TMO kurulmuştur.¹⁰⁹⁶ Yeni kurulmakta olan Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü'ne düşünülen UMİ Müdürü Hamza Osman ofisin yapılanmasına dair çalışmalarda bulunmuştur. İktisat Vekaleti ile temaslarda bulunan Hamza Osman TMO'nun yapılanmasına dair görüşünü şu başlıklar altında sunmuştur:

- 1-Afyon işleri
- 2-Hububat işleri
- 3-Silo işleri (ambar)

¹⁰⁹⁵ Resmi Gazete, S. 2146, (10 Temmuz 1932), s. 1703.

¹⁰⁹⁶ Resmi Gazete, S. 3958, (13 Temmuz 1938), s. 10250; Seyfi Yıldırım, “Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, (E.T.: 16 Mayıs 2024).

Ofisin merkez teşkilatı ve genel müdürlüğü Ankara’da bulunacaktır. İstanbul’da hububat ve silo servislerini de kapsayan bir şube açılacaktır. Genel Müdürlük için Ankara’da uygun bir binanın ofis için hizmet vermesi amacıyla ayarlandığı belirtilmiştir. Kadro meselesi halledildikten sonra Ziraat ve İktisat Vekaleti ile Toprak Mahsulleri Ofisi ve Uyuşturucu Maddeler İnhisarı temsilcilerinden oluşacak bir komitenin ofise devredilecek işlerle kurumların teslim edilmesi için harekete geçecekleri ifade edilmiştir.¹⁰⁹⁷ TMO’nun kuruluşunda UMİ’nin de müdürlük görevini yerine getirmiş olan Hamza Osman’ın katkıları olmuştur. Hamza Osman 750 lira aylık ücretle TMO’nun ilk müdürü olarak atanmıştır. Yine UMİ Müdür Yardımcısı Şakir Turalı ile Ziraat Bankası İstanbul Şubesi Müdürü ve UMİ İdare Meclisi üyelerinden Hamit Koray TMO’da görevlendirilmiştir.¹⁰⁹⁸ Ofis biri genel müdür olmak üzere beş kişiden oluşan bir idare meclisi şeklinde örgütlenmiştir.¹⁰⁹⁹ TMO’nun kuruluş amacı 3491 Sayılı Kanun’un birinci maddesinde şu şekilde izah edilmiştir: *“Bu kanunda yazılı işlerle iştigal etmek ve sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek sureti ile kurulan iktisadi devlet teşekküllerinin teşkilatı ile idare ve murakabeleri hakkındaki 3460 Sayı Kanun hükümlerine tabi bulunmak ve mezkûr kanuna göre hükmi şahsiyeti haiz olmak üzere bir Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. Bu ofis İktisat Vekalet’ne bağlı olup merkezi Ankara’dadır.”*¹¹⁰⁰

Afyon ve türevi olan maddelerin ekimi için çiftçilerin gerekli izni TMO’dan almaları zorunlu kılınmıştır. Çiftçiler ekim yapabilmek amacıyla gerekli başvuruyu yaptıktan sonra TMO tarafından incelenecek ve yasal sakıncası bulunmayanlara izin verilecekti. Ayrıca TMO kontrol heyetleri söz konusu maddelerin ekim alanlarının izin belgelerinde bildirilen yer ve sınırlara uyup uymadığını tespit etmek amacıyla tarım arazilerinin ölçümü ile kontrolünü yapacaklardı. Yasal kurallara aykırı ekim yapan çiftçilerin belirlenmesi halinde gerekli hukuki işlemler uygulanacaktı. Yine kaçakçılığın önlenmesi amacıyla TMO görevlileri tarafından ekim alanlarının üretim miktarı önceden tahmin edilecek ve haşhaş kapsüllerinin tamamının ofise teslim edilmesi için çiftçiler uyarılacaktı.¹¹⁰¹

Ofis, uyuşturucu maddelerin denetimini sağlamak ve devlet eliyle kontrol mekanizmasını kurmak amacıyla UMİ’nin uygulamalarını aynı şekilde yürütmüştür.

¹⁰⁹⁷ **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1938, s. 2.

¹⁰⁹⁸ **BCA**, 030.18.01.02.84.75.2. 15 Ağustos 1938; **Resmi Gazete**, S. 3998, (29 Ağustos 1938), s. 10526.

¹⁰⁹⁹ **Son Posta**, 24 Haziran 1938, s. 3.

¹¹⁰⁰ **Resmi Gazete**, S. 3958, (13 Temmuz 1938), s. 10250.

¹¹⁰¹ *“Haşhaş ve Alkaloitleri İşleri”*, **Toprak Mahsulleri Ofisi**, www.tmo.gov.tr, (E.T.: 16 Mayıs 2024).

Konu bağlamında TMO'nun yedinci maddesinde uyuşturucu ile mücadele politikası şu şekilde izah edilmiştir:

- a) Altıncı maddede yazılı inhisar altına alınan uyuşturucu maddeleri işlemek,
- b) Satın aldığı afyonların ticari işlemlerini ve satışını yapmak,
- c) Satın alınacak afyonları incelemek ve yeniden sınıflandırmak,
- d) Dışarıdan alınacak afyonların fiyatını uluslararası afyon pazarının fiyat hareketlerine göre düzenlemek.¹¹⁰²

Bunlara ek olarak uyuşturucu maddelerin Ankara'da kurulacak bir fabrikada üretiminin sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu fabrikanın çalışması, ürünlerin türleri, miktarı ve satışının kontrolü İktisat, Sıhhat ve İçtimai Vekaleti tarafından hazırlanacak bir yasal düzenlemeyle belirlenmesi hüküm altına alınmıştır.¹¹⁰³ Ülke içinde afyon alım ve satışı tamamen serbest olduğundan, inhisar hakkına sahip olan TMO üreticinin dışında tüccar ve aracılardan da afyon almıştır. Bu uygulamanın zararı görüldüğünden dolayı afyon alım ve satışı inhisar denetimine alınmıştır. Yine afyon ekiminin belirlenen bölgelerde ve belirli miktarda yapılması düşünülmüştür. Ayrıca TMO tarafından ve İcra Vekilleri Heyeti'nin belirleyeceği fiyattan satışının yapılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁰⁴ Afyon ve türevlerinin TMO tarafından toplanması günümüze kadar devam eden bir uygulama olmuştur.

F- TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA UYUŞTURUCU MADDELER SORUNU

I- Türkiye-Mısır İlişkileri

Uyuşturucu maddeler meselesi iç politikada olduğu gibi dış politikada da çeşitli yansımalarla neden olmuştur. 1930 yılında uyuşturucu maddelerden kaynaklanan gerginlik Türkiye-Mısır ilişkilerinin aksamasına neden olmuştur. Mısır'da 1925 yılından başlayarak uyuşturucu madde kullanımı ve bağımlılığı artmıştı. Bu durum oldukça ciddi bir sorundu. 1929 yılına gelindiğinde Mısır'da uyuşturucu madde kullanımı yarım milyonu bulmuştu. Kahire sokaklarında eroin çok rahat bir şekilde kullanılıyordu. Hatta madde bağımlılığının yaşı giderek düşüyor, zengin-fakir ayırt etmeksizin ülkede eroin ve morfin bağımlılığı artıyordu. Mısır'a uyuşturucu maddeleri kaçak yollarla sokan ve

¹¹⁰²Resmi Gazete, S. 3958, (13 Temmuz 1938), s. 10250.

¹¹⁰³Resmi Gazete, s. 10250.

¹¹⁰⁴Haber, 16 Ekim 1940, s. 2; Köylü Gazetesi, 10 Şubat 1949, s. 2.

halkın bağımlı olmasından Yunanlar ile İngilizler sorumluydu. Ancak Mısır'da artan uyuşturucu bağımlılığının kaynağı Türkiye'deki eroin fabrikalarına atfediliyordu.¹¹⁰⁵

Mısır'ın uyuşturucu sorununu çözmek amacıyla İngiltere Russell Paşa'yı Kahire Polis Müdürü olarak görevlendirmişti. Russell Paşa, Mısır'daki madde bağımlılığını kaçak olarak ülkeye sokulan uyuşturucu maddelere bağlamaktaydı. Bu bağlamda Türkiye'yi uyuşturucu madde kaçakçısı olarak itham etmekteydi. Hatta Mısır'da eroin ve morfinin yayılmasında Türkiye'yi sorumlu tutuyordu. Özellikle İstanbul'daki eroin fabrikalarını hedef gösteriyor ve yazdığı raporlarla Türkiye aleyhine propaganda yapmaktaydı. Raporlarında Türkiye'yi, MC Afyon Danışma Komisyonu'na şikâyet etmekle kalmıyor, Mısır'a söz konusu maddelerin Türkiye'den geldiğini ileri sürüyordu. Russell Paşa'nın bu tutumu Türkiye-Mısır ilişkilerinin bozulmasına neden oluyordu.¹¹⁰⁶ Bu bozulma özellikle Russell Paşa'nın 1930'da yayınladığı afyon raporundan sonra artmıştı. Raporda Türkiye'deki uyuşturucu madde fabrikalarından bahsediliyordu. Söz konusu fabrikaların Fransa ve İsviçre'deki fabrikaların yerini tuttuğu ileri sürülmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin çıkardığı kanunlara rağmen fabrikaların kaçak yollarla eroin, kokain ve esrar sevkettiği yazılmaktaydı. Gerek bu fabrikalardan gerekse diğer ülkelerden uyuşturucu madde kaçakçılığının Mısır'a etkilerinin yakından takip edildiği belirtilmekteydi.¹¹⁰⁷ Mısır bu tarihten itibaren Türkiye'nin afyon üretimine tepki göstermeye başlar. Tepki daha çok basın üzerinden dile getirilmekteydi. Türkiye'deki uyuşturucu madde fabrikalarının afyon üretimi şiddetle eleştiriliyordu. Kahire'de yayınlanan ve hükümetin yarı resmi yayın organı El-Ahram gazetesinde Mısır ve ABD'ye kaçak yollarla giren uyuşturucunun büyük çoğunluğunun Türkiye'den yapıldığı iddia ediliyordu.¹¹⁰⁸

Kahire'de yayınlanan "*El-Keşkul*" adındaki haftalık mizah dergisinin 26 Aralık 1930 tarihli nüshasında Türkiye'nin büyük miktarda uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptığı yazılmaktaydı. Hatta Türkiye'de bütçe gelirlerinin önemli bir kısmının uyuşturucu madde ticaretinden karşılandığı ileri sürülmekteydi. Türkiye'nin hazinesine uyuşturucu ticareti sayesinde yılda yedi milyon lira girdiği iddia edilmekteydi. İstanbul'daki fabrikaların uyuşturucu maddeleri Mısır'da sattığı ve bu durumun Cemiyetin gündemine alındığı belirtiliyordu. Cemiyetin sonraki toplantılarında en

¹¹⁰⁵C. Erdiñ, **Overdose Türkiye**, s. 62.

¹¹⁰⁶A. Baş, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri*", s. 47.

¹¹⁰⁷BCA, 030.10.180.243.17.

¹¹⁰⁸Semih Bulut, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXVI/78, (Kasım-2010), s. 544.

önemli konuyu Türkiye'deki uyuşturucu maddeler meselesine ayıracağı vurgulanmaktaydı. El-Keşkul, eleştirinin dozajını arttırmış ilk sayfasında Mustafa Kemal Paşa'ya hakaret içeren bir karikatür çizmişti. Karikatürde Mustafa Kemal Paşa'nın elinde bir çantanın içinde afyonun yer aldığı ve para karşılığında afyon sattığı resmedilmişti.¹¹⁰⁹ Hükümet, *"İzzeti nefsimizi çok rencide edecek gayet çirkin ve küstahane bir karikatür"* diyerek tepki göstermiştir. Türkiye'nin Kahire Elçisi Muhittin Paşa (Akyüz), Mısır Hariciye Vekili Aptülfettah Yahya Paşa'yı ziyaret ederek meseleden bahsetmiştir. Aptülfettah Yahya Paşa üzüntülerini paylaşmış ve bu durumun tekrarlanmaması için Dâhiliye Vekaleti'nin gereğini yapacağını iletmıştır. Bir mizah dergisinin fazla ciddiye alınmamasını rica etmiştir. Muhittin Paşa, Türkiye'nin uyuşturucu maddelerle mücadelesini tafsilatıyla Aptülfettah Yahya Paşa'ya anlatmıştır. Mısır'a uyuşturucu madde kaçakçılığına müsaade edilmeyeceği ve bu konuda Russell Paşa ile temaslarda bulunduklarını vurgulamıştı.¹¹¹⁰

Russell Paşa, 15 Aralık 1928 tarihli ve 1369 Sayılı Kanun'un sekizinci maddesinden¹¹¹¹ bahisle Türk makamlarının yabancı ülkelere uyuşturucu maddeler ihraç eden fabrikalardan ithal izin ruhsatı talep etmediğini iddia etmekteydi. Russell Paşa açık bir şekilde Türkiye'yi uyuşturucu madde kaçakçılığıyla suçlamaktaydı. Nitekim İcra Vekilleri Heyeti'nin bu maddeyi değiştirdiği ve Paşa'nın alınan yeni karardan haberdar olmadığı hatırlatılmıştı. Hükümet yeni alınan kararın bu iddialara cevap mahiyetinde olduğunu belirtmiş ayrıca kararın Mısır ve diğer ülkelerde olumlu karşılandığı ifade edilmiştir.¹¹¹²

Mısır kamuoyunu aydınlatmak ve Russell Paşa'nın yayınladığı raporların olumsuz etkilerini gidermek amacıyla İcra Vekilleri Heyeti 15 Şubat 1931'de aldığı yeni kararı¹¹¹³ Arapça'ya tercüme ettirerek Kahire Büyükelçisine göndermiştir. Elçi

¹¹⁰⁹BCA, 030.10.180.243.8. s. 1-2. 27.12.1930.

¹¹¹⁰BCA, 030.10.180.243.8. s. 3. 27.12.1930.

¹¹¹¹Memleket dâhilinde imal edilüp ihraç edilen uyuşturucu maddeler için fabrika veya imalatane sahipleri hangi maddeleri ve ne miktarda ve nerelere gönderdiklerini her ay nihayetinde bir listeyle Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâletine bildirmeğe mecburdurlar (Madde 8). (**Resmî Gazete**, S. 1074, (24 Aralık 1928), s. 6321).

¹¹¹²BCA, 030.10.180.243.17. s. 2. 27.05.1931.

¹¹¹³İcra Vekilleri Heyeti'nin 15 Aralık 1931 tarihinde aldığı kararlar şu şekildedir:

"1- Kanunun mesağı (izni) hududu haricinde ihracatta ve dâhilî satışlarda bulunmuş olanların gerek bu fiillerinden ve gerek aynı kanunun diğer hükümlerini ihlâl eden fiillerinden dolayı haklarında kanunî tatbikat yapılmak üzere mahkemeye verilmelerine.

2- Bundan böyle kanunun mesağı (izni) ve maksadı içinde kalmalarını teminen uyuşturucu maddeler amillerinin ellerinde bulunan imal edilmiş uyuşturucu maddeler miktarının kayıt ve tespit edilmesine ve her gün vaki olacak yeni imallerinin aynı suretle kaydettirilmesine.

3- Uyuşturucu maddeleri ihraç edecek olanların yapacakları ihracat için malın gideceği memleketin salahiyetli makamından alınmış resmî ithal vesikası ibraz etmekle mükellef tutulmasına.

aracılığıyla alınan karar Mısır Hariciye Vekili Aptülfettah Yahya Paşa'ya sunulmuştur. Bunun üzerine Paşa, uyuşturucu maddelerin kontrol altına alınması ve sıkı bir şekilde takip edilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Hatta bu kararların Türkiye için olumlu sonuçlar doğuracağını da eklemiştir. Aynı karar Russell Paşa'ya da takdim edilmiştir. Russell Paşa'da alınan karardan memnun olduğunu söylemiş ve Türkiye'nin insanlık adına aldığı bu girişimden büyük faydalar sağlayacağını belirtmiştir.¹¹¹⁴ Bunun üzerine gerek Hariciye Vekili Aptülfettah Yahya Paşa'nın gerekse Russell Paşa'nın olumlu yaklaşımı Mısır kamuoyunda Türkiye lehine olumlu bir izlenim uyandırmıştır. Böylece Mısır'da Türkiye'ye yönelik uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda takınılan ser tavrın yumuşadığı söylenebilir.¹¹¹⁵

Türkiye'nin 15 Şubat 1931'de almış olduğu karar ile uyuşturucu maddelerin denetim altına alınması Mısır basınına yansımıştır. Gazete haberlerinde Türkiye'nin tavrı olumlu karşılanmıştır. Bu bağlamda “*Türkiye’de Uyuşturucu Maddelerle Mücadele*” başlığı altında Kahire’de (24 Şubat 1931) çıkan “*El-Ehram*”, İskenderiye’de (2 Nisan 1931) “*La Reforme*” ve yine Kahire’de yayınlanan “*La Bourse Egyptienne*” gazeteleri Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadele kapsamında yürüttüğü faaliyetlere değiniyordu. Gazeteler, Türkiye'nin uyuşturucu maddeler ihracını yasaklayacak kararlar aldığını ve ülkedeki fabrikaların ihracatı engellediğini yazmaktaydı. Ayrıca fabrikaların kontrol edilmesi amacıyla özel görevlilerin tutulduğu belirtilmekteydi. Uyuşturucu madde fabrikaları satın aldıkları afyonun miktarını ve hazırladıkları bileşimleri Sıhhiye Müdürlüğü'ne bildirmeye mecbur bırakıldığı ve ABD'ye uyuşturucu ihracatının tamamen yasaklandığı verilen bilgiler arasındaydı.¹¹¹⁶

Mısır basınında, Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadelesi yakından takip edilmiştir. “*El-Messa*” gazetesinin İstanbul muhabirinin 16 Nisan 1931 tarihli “*Uyuşturucu Maddeler Ticareti*” başlığı altında yayınlanan yazısı dikkate değerdi. Yazıda Türkiye'nin uyuşturucu madde kaçakçılığını yasakladığı belirtilmekteydi. Uyuşturucu madde kaçakçılığından dolayı hem MC hem de Mısır kamuoyunda

4- Dâhildeki satışları için de hangi eczahane veya ecza ticarethanesine satmışlarsa onu da nihayet 48 saat zarfında Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâletine bildirmeğe mecbur tutulmalarına karar verilmesi ve ikinci maddedeki kayıt ve tespiti muamelesinin, kararnamenin kendilerine vusulü tarihinden itibaren 24 saat içinde Sıhhat ve içtimâî Muavenet Vekâletinin İstanbul'daki salâhiyetli memurları tarafından yapıp neticenin derhal Vekâleti Müşarîniylehaya bildirilmesinin temini muraka benin mazbutiyeti için zarurî olduğu Hariciye Vekâletinin 15/2/1931 tarih ve 99 numaralı tezkeresinde beyan ve teklif edilmiştir.” (Resmî Gazete, S. 1729, (18 Şubat 1931), s. 255).

¹¹¹⁴BCA, 030.10.178.230.2.

¹¹¹⁵BCA, 030.10.178.230.2.

¹¹¹⁶BCA, 030.10.180.243.12.

haksızca eleştirildiği ifade edilmektedir. Yazının devamında Türkiye'nin morfin, kokain ve eroini devlet tekeline almak için kanun tasarısı hazırladığı ve meclise sunduğu belirtilmektedir. İnhisar kararının afyon tüccarlarını ve çiftçileri endişelendirmesi üzerine hükümet, afyon ziraatını ve ham afyon ticaretini yasaklamak niyetinde olmadığını bildirmişti. Muhabir, son sözünü Türkiye'nin almış olduğu kararların MC'nin düşüncesinde değişikliğe neden olacağı vurgusuyla bitirmişti.¹¹¹⁷

İlişkilerde yaşanan olumlu gelişmeler Mısır basına yansımıştır. Mısır'ın önemli gazeteleri arasında yer alan *"El-Mukattam"* gazetesinin 13 Haziran 1931 tarihli nüshasında *"Türkiye Hükümeti Uyuşturucu Maddeler Kaçakçılığı ile Mücadele Ediyor"* başlığı altında Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadelesi anlatılmıştır. Yazıda uluslararası sözleşmelere aykırı hareket eden İstanbul'daki üç eroin fabrikasının faaliyetleri aktarılmıştır. Fabrikalar kapatılmadan önce kayıtsız şartsız istediği kadar uyuşturucu madde ürettiği belirtilmiştir. Bu durumun Türkiye'nin Mısır ve diğer devletler tarafından şiddetle eleştirilmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Yazının devamında İstanbul'daki en büyük eroin fabrikasının* Avrupa'ya 600 kilo uyuşturucu madde kaçırma girişiminden bahsedilmiştir. Ancak bu girişimin Türk polisi tarafından engellendiği ve fabrika müdürüne 18.000 Türk lirası para cezasının kesildiği belirtilmiştir. Türkiye'nin kaçakçılığa izin vermemesi takdirle karşılanmıştı. Kaçakçılık hadisesindeki tutumun Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadele etme noktasında kararlı olduğunu göstermektedir. Bu haberin Mısır'da mühim bir etki uyandırdığı yazılmıştı. Çünkü daha önce Mısır'a İstanbul'dan sevk edilen uyuşturucu maddeler Port-Sait'te Mısır polisi tarafından yakalanmıştı. Yapılan araştırmalar uyuşturucunun kaynağı İstanbul'daki eroin fabrikalarıydı. Türkiye'nin İskenderiye Başkonsolosu afyon ticaretinin serbest olduğunu ve yakalanan malların sahiplerine teslim edileceğini bildirmişti. Bu olay üzerine Türkiye'nin fabrikalardan birini kapatıp ve müdürüne ceza vermesi Mısır'da memnuniyetle karşılanmıştı.¹¹¹⁸ Bu gelişmelerin Türk-Mısır ilişkilerinin normale dönmesine katkı sunduğu söylenebilir.

Mısır Hükümeti'nin gerek kamuoyu gerekse Russell Paşa'nın kışkırtmaları üzerine ortaya koyduğu bu tepkiler Türkiye ile aralarında kısa süreli bir gerginliğe neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin 1931 yılında uyuşturucu madde fabrikalarını kapatması ve afyon üretimini sınırlandırması ile iki ülke ilişkileri normal seyrine

¹¹¹⁷BCA, 030.10.180.243.16.

*Türkiye Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyeviye Anonim Şirketi (TETKAŞ).

¹¹¹⁸BCA, 030.10.180.244.1.

dönmüştür. Bu bağldama “*El-Ahram*” gazetesi 21 Ekim 1931’de “*Türkiye-Mısır Arasındaki Dostane Münasebet. İsmet Paşa’nın Mahmut Ebülfetih Beyle Mülakatı*” başlıklı yazıda İsmet Paşa (İnönü) ile yapılan röportajı yayınlamıştır. İsmet Paşa’nın iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yapması ilişkilerin gelişmesi açısından önemli görülmüştür. İsmet Paşa, “*Mısır’a karşı beslediğimiz samimi dostluk ve hayırhahane hissitiyamızı, Mısır’ın en büyük gazetesi olan El-Ahram gazetesi vasıtasile ilan edebildiğimden dolayı çok memnunum. Biz, Mısır’ın milli arzularına muhalif olan herhangi bir fikirden uzağız; bilakis bu dost memleketin milli dileklerinin husulünü, imkânımızdâhilindeteyit ederiz. Türkiye Hükümeti, iki memleket arasındaki dostluğun takviyesini samimiyetle diler.*”¹¹¹⁹ İsmet Paşa bu ifadesiyle iki ülke ilişkilerinin bozulmasına fırsat verilmeyeceğini vurgulamıştır.

15 Şubat 1931 kararının Avrupa’da da önemli bir etki uyandırdığı Almanya Berlin Türk Ticaret Odası’nın 4 Mayıs 1931’de Hariciye Vekilliği’ne gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Yazıda Alman basınında bu karardan önce Türkiye’nin Mısır, Fransa ve diğer Akdeniz ülkelerine uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptığı belirtilmektedir. Gazetelerde bu tarz haberlerin sık sık yapıldığı vurgulanmıştır. İkinci Cenevre Afyon Konferansı’ndan sonra yabancı delegelerin Türkiye aleyhindeki açıklamaları basına yansıyan haberlerdi. Özellikle Kahire Polis Müdürü Russell Paşa’nın beyanatlarına tafsilatıyla yer verildiği ifade edilmiştir. Basında Türkiye’nin uyuşturucu maddeler kaçakçılığı ile mücadele etmek istemediği ve meselenin insanı boyutunu dikkate almadığı yazılmaktaydı. Ancak gerek Cenevre Afyon Konferansı’nda Türk delegesinin beyanata gerekse 15 Şubat 1931 kararının Avrupa’da olumlu karşılandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda Londra’da yayınlanan “*Times*” gazetesinin 23 Şubat 1931 ve Berlin’de çıkan 27 Mart 1931 tarihli “*Industrie-und andeks-Zeitung*” gazetelerinde Türkiye’de uyuşturucu madde ticaretine ve kaçakçılığı önlemek adına aldığı karardan bahsedilmiştir. Hem Times hem de Industrie-und andeks-Zeitung gazetesinin olumlu yaklaşımı Türkiye aleyhindeki yazıların azalmasını sağlamıştır. Fakat buna rağmen Avrupa’daki bazı gazetelerde Türkiye’nin uyuşturucu madde kaçakçılığına göz yumduğu şeklindeki haberler yapılmaktaydı. Örneğin Zürih’te yayınlanan “*Neune Züricher Zeitung*” gazetesinin 16 Nisan 1931 tarihli nüshasında

¹¹¹⁹BCA, 030.10.266.796.6.

“*Opium In Der Türkei*” (Türkiye’de Afyon) adlı yazıda Türkiye’deki afyon ticareti, uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı anlatılmıştı.¹¹²⁰

Türkiye’nin uyuşturucu madde kaçakçısı olarak lanse edilmesi bu tarz sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle İstanbul’daki eroin fabrikalarından ötürü Türkiye, dünyayı zehirleyen ülke olarak itham edilmekteydi. Bu gelişmeler siyasi ilişkiler üzerinde de etkili olmuştur.

II- Türkiye- ABD İlişkileri

Afyon ve türevleri olan maddeler Türkiye’nin ekonomik alanda bir iç sorunu iken dış ilişkilerde de farklı yansımaları olmuştur. Uyuşturucu maddeler meselesi Türkiye ile ABD ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemiş ve bu durum iki ülke arasında siyasi çıkmaza yol açmıştır. Türkiye’nin uyuşturucu konusundaki olumsuz imajı ABD’de uzun bir süre boyunca hafızalardan silinmemiştir.

20. yüzyılın başlarında uyuşturucu madde bağımlılığının artması üzerine uluslararası düzeyde mücadele politikaları benimsenmiş ve uyuşturucu maddelerin yasaklanması ya da mevzuat değişikliğine gidilmesi düşünülmüştür. Osmanlı Devleti’nin ekonomik kaygılardan ötürü sözleşmelere imza koymaması Avrupa’da ve özellikle ABD’de hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Aynı politika Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etmiş ve uyuşturucu meselesi giderek bir soruna dönüşmüştür. Hatta ABD, uyuşturucu madde bağımlılığının artmasında Türkiye’yi suçlamış ve bu durum iki devlet arasında ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Dahası ABD tarafından baskıcı bir politika benimsenmiş ve Türkiye’yi karalamaya yönelik propaganda faaliyetleri yürütülmüştür.¹¹²¹

Uyuşturucu maddeler konusundan dolayı Türkiye-ABD ilişkileri Osmanlı’nın son döneminden 1950 yılına kadar gergin bir şekilde ilerlemiştir. En önemlisi 1926-1931 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren üç eroin fabrikasının üretim yaptığı yıllarda ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu durum ABD’nin daha sert bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Çünkü 1933 yılına kadar Türkiye’de uyuşturucu madde ekimi, ticareti ve üretimi serbest bir şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla Türk-ABD ilişkileri

¹¹²⁰BCA, 030.10.178.230.3. s. 1-2. Burada Russell Paşa’nın geçtiği yerde “Mısır Emniyeti Umumiye Müdürü” ifadesi kullanılmıştır. Ancak Russell Paşa sadece Kahire Polis Müdürü olarak görev yapmıştır.

¹¹²¹Abdülkadir Tezer, “*Politika Transferi Literatürü Çerçevesinde Türkiye’nin Uyuşturucu ile Mücadele Politikası*”, **Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi**, IV/3, (Kasım-2023), s. 410.

bu tarihe kadar afyon ve türevlerinin gölgesinde şekillenmiştir.¹¹²² Bununla birlikte iki ülke arasında 1930'dan önce uyuşturucu ile mücadelede kapsamında işbirliğine dayalı adımlar atılmıştır. İşbirliği talebi ilk önce ABD tarafından dile getirilmiştir. Bu bağlamda ABD tarafından Türkiye Hariciye Vekaleti'ne gönderilen “18 Şubat 1928 Constantinople” yazılı mektupta her iki ülkenin uyuşturucu maddeler konusunda daha yakın olması gerektiği iletilmiştir.¹¹²³ Ayrıca uyuşturucuların yasa dışı trafiğini önlemek amacıyla işbirliği çağrısı yapılmıştır. Bunun için ABD adına Hazine Bakanlığı'ndan Albay Nutt'un görevlendirildiği yazılmıştır.¹¹²⁴ Kokain ve morfin gibi maddelerin kaçakçılığını engellemek için Türkiye ile ABD arasındaki işbirliği konusunu ele almak üzere Albay Nutt, Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Albay Nutt'un, Polis Müdürü Şerif Bey ile temasa geçebileceği Amerika elçiliğine bildirilmiştir.¹¹²⁵ Fakat İstanbul'daki eroin fabrikalarının faaliyette olması ve uluslararası sözleşmelerin onaylanmamasından dolayı istenilen sonuç elde edilmemiştir. Bunun üzerine ABD 1931 yılında Ankara Büyükelçisi Joseph Grew aracılığıyla baskı uygulamaya yönelmiş ve bu baskı 1932 yılında da devam etmiştir.¹¹²⁶ Grew, Ankara'nın uyuşturucu ile mücadele yaklaşımını yeteri kadar samimi bulmamış hatta afyon kaçakçılığının Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir sorun olduğunu söylemiştir. Dahası ABD, Grew aracılığıyla dönemin Hariciye Vekili Tefik Rüştü'ye (Aras) başvurarak uyuşturucu madde kaçakçılığının önlenmesi amacıyla tedbirlerin alınmasını istemiştir.¹¹²⁷ 29 Şubat 1932'de görevden ayrılan Grew'in yerine Charles Sherrill elçi olarak atanmıştır. Sherrill, Mustafa Kemal Paşa ile yakınlık kurmaya çalışmış ve uyuşturucunun ABD açısından önemini anlatma fırsatı bulmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın biyografisini kaleme almak arzusunda olduğunu da paylaşmıştır. Bunun için Mustafa Kemal Paşa ile daha çok temas kurmuş ve Paşa'nın uyuşturucuya karşı yaklaşımını öğrenme fırsatı yakalamıştır. Aynı zamanda Sherrill, bu sayede ABD'nin uyuşturucu meselesine dair tutumunu daha rahat bir şekilde Paşa ile paylaşmıştır. Bu esnada Türkiye'nin Cemiyete kabul edileceğine dair haberler yapılmıştır. Cemiyet tarafından daha öncesinden gönderilen davetlere Türkiye olumlu bir cevap vermemiş ve üye olmak için herhangi başvuruda bulunmamıştı. 9 Temmuz'da İspanya'nın teklifi ile

¹¹²²Esma Sağdıç, “Türkiye-ABD Arasında Yaşanan Haşhaş Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme”, *Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, II/1, (Şubat-2023), s. 49.

¹¹²³BCA, 502.23124.100993.8. 18 Şubat 1928, s. 26.

¹¹²⁴BCA, 502.23124.100996.5. 7 Haziran 1930, s. 3.

¹¹²⁵BCA, 502.23124.100996.5. 16 Temmuz 1930, s. 2.

¹¹²⁶Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası 1914-1945*, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 336.

¹¹²⁷A. Songar, *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*, s. 43.

Yunanistan'ın desteği sonucu Türkiye'nin Cemiyet'e davetini öngören karar kabul edilmiştir. Alınan bu karar Türkiye'ye bildirilmiş ve TBMM tarafından kabul edilmiştir. Böylelikle 18 Temmuz 1932'de Türkiye, Cemiyete üye olmuştur.¹¹²⁸ 26 Temmuz 1932'de Sherrill'in ABD Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu notta: *"Yabancı bir dilde biyografisinin yazılmasını isteyen bir kişi olarak, yasa dışı uyuşturucu ticareti gibi kendisi hakkında yabancı ülkelerde önyargılar yaratan sorunları temizlemesi gerekir. Benim bu konudaki çabalarımın ne sonuç vereceğini tahmin etmek zordur"* yazılmıştı.¹¹²⁹ Nitekim daha sonra imzalanan uluslararası sözleşmelerle ilgili Sherrill, Türkiye'de gelişigüzel afyon yetiştirilmesinin yasaklanması ve kaçakçılığın önlenmesi yolunda alınan tedbirlerin Mustafa Kemal Paşa'nın uluslararası alanda yaptığı devrimlerden biri olduğunu vurgulayacaktır.¹¹³⁰

Türkiye'nin Cemiyete üye olması, ülkede uyuşturucu madde üreten fabrikaların kapatılması ve sonrasında uluslararası sözleşmeleri onaylaması büyük bir memnuniyet uyandırmıştır. Bu karar ABD'de oldukça olumlu karşılanmış hatta ABD kamuoyunda Türkiye'nin almış olduğu karar basın aracılığıyla halkla paylaşılmıştır. *"New York Times"* gazetesinin 29 Aralık 1932 tarihli nüshasında yayınlanan *"Praise Turkish Curb on Opium"** başlıklı yazısı ile Türkiye'nin uyuşturucu maddeleri yasaklayan tutumu övülmüştür.¹¹³¹ Ardından 1933'te Uyuşturucu Maddeler İhisi kurulmuş ve afyon ile haşhaşın ekimi, ticareti, satışı devlet tekeline alınmıştır. Devlet, uyuşturucu maddelerin tıbbi ihtiyaçların karşılanması dışında kullanımının önünü almak istemiştir. 1934 yılına gelindiğinde Türkiye'de afyon ve türevlerinin üretim yerleri on üç il ile sınırlandırılmıştır.¹¹³² Türkiye'nin uygulamış olduğu bu politika Türk-ABD ilişkilerine olumlu yansımıştır. İki ülke arasında büyük bir sorun teşkil eden uyuşturucu maddelerin bu şekilde çözüme kavuşması Türkiye'nin *"kötü imajının"* yavaş yavaş değişmesine vesile olmuştur.

ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull 9 Temmuz 1934'te Cenevre Afyon Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği tarihin birinci yıl dönümünde önemli açıklamalarda bulunmuştur. Hull, bağımlılık meydana getiren maddelerin kontrolü ve düzenlenmesi ile

¹¹²⁸Şayan Ulusan, *"Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi"*, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, (Bahar-Güz 2008), s. 246.

¹¹²⁹Ozan Ömerci, *"Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz"*, **International Journal of Economics Administrative and Social Sciences**, III/2, (Aralık-2020), s. 68.

¹¹³⁰C. Sherrill, *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, s. 182.

*Türkiye'nin Afyon Kısıtlamasını Övün.

¹¹³¹*The New York Times*, 29 December 1932, p. 12.

¹¹³²Ç. Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 74.

meydana gelen rahatlığın bütün dünyada idrak edildiğini belirtmiştir. Devamında kırk beş devletin bu sözleşmeyi onayladığını ve katıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda başlıca afyon üreticileri arasında bulunan Türkiye, Hindistan ve İran'ın da onaylayan devletler arasında yer aldığını ifade etmiştir. Sözleşmelerin 3 Nisan 1933'te Türkiye tarafından onaylanmasını oldukça önemli görmüş ve Türkiye'nin uyuşturucu maddelerin yasaklanmasına dair sergilemiş olduğu tutumun bütün dünyada takdirle karşılandığını vurgulamıştır. Ayrıca uyuşturucu maddelerin kontrol altında alınması amacıyla sürekli olarak faaliyetlerde bulunan Amerika'da da bu durumun memnuniyetle karşılandığını ilave etmiştir. Atatürk'e uyuşturucu maddelerin yasaklanmasına dair aldığı karardan dolayı teşekkür ederek konuşmasının tamamlamıştır.¹¹³³

Türkiye ile ABD arasında uyuşturucu ile mücadele hususunda işbirliği noktasında II. Dünya Savaşı'ndan sonra da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda 1948'de ABD'nin Federal Uyuşturucu Maddeler Bürosu uluslararası bir uyuşturucu çetesine operasyon düzenlemiştir. Marsilya merkezli çetenin çökertilmesinde Türkiye'nin de katkısı olmuştur. 4 Mart 1950'de Türkiye 5575 sayılı bir kanun çıkartarak uyuşturucu madde üretimi ve ticaretinin denetlenmesini sıkılaştırmıştır.¹¹³⁴ Akabinde 23 Mart 1950 tarih ve 5621 sayılı kanun kabul edilmiş ve bu kanunla afyon ve türevlerinin Türkiye'de ticareti yasaklanmıştır. Söz konusu kanun ile afyon ve türevlerini üreten çiftçilerin mahsulünü TMO'ya satmaları hüküm altına alınmıştır. Böylece olası kaçakçılık hadiselerinin yaşanmaması için önlem alınmak istenmiştir. Buna rağmen çok geçmeden ABD'ye uyuşturucu madde kaçakçılığının yapıldığına dair

¹¹³³ **BCA**, 502.23131.100636. 9 Temmuz 1934, s. 1-3; Konuşmanın tamamı şöyledir: "1934 senesinde Cenevre'de imza edilen Uyuşturucu Maddelerin İmalini Tahdit ve Tevziini Tanzim eden Beynelmilel Mukavele mevkii meriyete gireli bir sene oldu. Bunun neticesi olarak mühlik ve iptila tevhit eden maddelerin murakabe ve tevziinde husule gelen salah bütün dünyaca idrak edilmektedir. Bugün kırk beş devlet bu mukaveleyi tasdik veya ona iltihak etmiş bulunuyor. Bu milletler meyanında dünyanın başlıca afyon müstahsilleri bulunan Hindistan, İran ve Türkiye de bulunmaktadır. Bu mukavelenin Nisan 3, 1933, tarihinde Türkiye tarafından tasdiki -bu büyük milletin uyuşturucu maddelerin sui istimalinin men'ine matuf beynelmilel gayretlere iştirak hususundaki arzusunu ifade etmek itibarı ile- bütün dünya milletleri tarafından şükran ile karşılandı. Büyük insani bir davada teşriki mesai hususunda Türkiye tarafından irae edilen bu delil bilhassa uyuşturucu maddelerin murakabesinde diama faal bir alaka göstermiş olan Amerika Müttehit Devletlerinde büyük bir memnuniyet tevhit eylemiştir. Filhakika ancak birkaç sene evvel mucibi endişe bir nispet iktisap eden gayri kanuni morfin ve heroin ticaretini men maksadı ile Türkiye tedbirlere karşı Amerika Hükümeti'nin beslemekte olduğu takdir ve şükranı izhar büyük bir zevk teşkil etmektedir. Amerika Müttehit Devletleri bu gayri kanuni ticaretten müteessir olan başlıca devlet idi ve binaenaleyh bu ticarete nihayet vermek maksadı ile Türkiye tarafından alınan tedbirlerin uyuşturucu maddelere iptila felaketinin önüne geçmeye matuf Amerika Hükümeti'nin faaliyetine büyük yardımcı dokunmuştur. Türkiye Hükümeti'nin almış olduğu tedbirlerin hududu esasiyesini irae ve uyuşturucu maddelere iptila felaketinin önüne geçmek gayesiyle dünyanın sarf etmekte olduğu faaliyete devamlı bir surette iştiraki vakit buyuran Türkiye Cumhuriyeti Reisi Hazretlerinin hitabeleri Amerika'da bu dava ile alakadar her şahıs tarafından büyük bir memnuniyet ile karşılanacağı şüphesizdir."

¹¹³⁴ **Resmi Gazete**, S. 7448, (4 Mart 1950), s. 18015.

şikâyet sesleri yükselmiştir.¹¹³⁵ Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde İstanbul'daki ABD ajanlarının faaliyetleri ABD'nin yurtdışında uyuşturucu ile mücadelesinin şekillenmesinde farklı bir bakış açısı sunmaktaydı. Ayrıca narkotik polisliğine dair ilgi çekici bir durumdu. Türkiye'nin ABD'deki uyuşturucu tüketiminin kaynağı olduğu iddiası, ABD'nin uyuşturucuyla kaynağında mücadele etme kararlılığını ortaya çıkarmıştı. 1950'li yıllarda İstanbul'da ABD'nin uyuşturucu ile mücadele operasyonlarını başlatması Federal Narkotik Bürosu'nun (FBN) savaş sonrası genişleyen durumunu yansıtmaktaydı. Jeopolitik ve ulusal güvenlik kaygıları FBN'nin Türkiye'deki faaliyetlerinin çerçevesini belirlemişti. Dolayısıyla Türkiye'yi uyuşturucu ticareti ve organize suçlarla mücadelede önemli bir cephe olarak görmüştür. ABD kolluk kuvvetlerinin yöntemlerinin yayılmasını ve gizli istihbarat operasyonlarının teşvik edilmesini gerektiren bu anlayış, 1948-1960 yılları arasında FBN ajanlarının Türkiye'deki çalışmalarını tanımlamaktadır.¹¹³⁶

5 Mart 1950'de Türkiye'nin Washington Elçisi Feridun Cemal Erkin tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen mektupta ABD'de eroin kaçakçılığının arttığı ve madde kullanımının on beş ya da yirmili yaşlardaki gençler arasında yayıldığı iletilmiştir. Erkin, bu durumun ABD'li yetkililer arasında endişeye neden olduğunu söylemiştir. ABD Uyuşturucu Maddeler Bürosu Müdürü Anslinger tarafından elçiliğe gönderilen yazıda Amerika'ya getirilen eroinin İstanbul'dan kaçırıldığı bildirilmiştir. Hatta İstanbul'un kaçakçılar arasında “*Dünya eroin merkezi*” olarak anıldığı belirtilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde yakalanan eroinlerin İstanbul'da üretildiği ifade edilmiştir. Eroin kaçakçılığının engellenmesi adına Anslinger, Türkiye ile işbirliği yapılmasını teklif etmiştir. Feridun Cemal Erkin, eroin kaçakçılığının Türkiye aleyhine dönüşmesinin an meselesi olduğunu vurgulamıştır. İşbirliği teklifinin kabul edilmemesi halinde Türkiye'nin çıkarlarının zedeleneyeceğini ileri sürmüştür.¹¹³⁷ Ancak Demokrat Parti'nin benimsemiş olduğu serbest piyasa anlayışından dolayı afyon ve türevlerinin satışının son satış yerinin 5759 Sayılı Kanun ile TMO olması kaydıyla serbest bırakılmıştır.¹¹³⁸ Bu durum uyuşturucu madde kaçaklığının yeniden yükselmesine fırsat vermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD vatandaşları arasında madde kullanımının tekrar yaygınlaşmaya başlaması üzerine Türkiye-ABD ilişkilerinde

¹¹³⁵Ryan Gingeras, “*İstanbul Confidential: Heroin Espionage, and Politics in Cold War Turkey, 1945-1960*”, **Diplomatic History**, XXXVII/4, (May-2013), p. 3.

¹¹³⁶R. Gingeras, “*İstanbul Confidential: Heroin Espionage, and Politics in Cold War Turkey, 1945-1960*”, p. 4.

¹¹³⁷BCA, 502.23888.103611. 5 Mart 1950.

¹¹³⁸Resmi Gazete, S. 7793, (25 Nisan 1951), s. 746-750.

uyuşturucu maddeler meselesi yine gündem konusu olmuştur.¹¹³⁹ Afyon ve türevleri olan maddeler 1950'den sonra iki ülkenin karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Bu mesele 1970 sonrasına kadar devam etmiştir.

G- TÜRKİYE'DE UYUŞTURUCU MADDELERLE MÜCADELE YÜRÜTEN KURUM VE KURULUŞLAR

Uyuşturucu ile mücadele çok yönlü bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Sadece bir kurum ya da kuruluş üzerinden sağlanacak kadar basit düzeyde değildir. Dolayısıyla daha çok işbirliğine dayalı ve sistematik bir örgütlenmeyi gerektirmektedir. Türkiye, afyon ve türevlerinin ekimi ile buna bağlı uyuşturucu maddelerin üretildiği Güneybatı Asya ülkelerine yakın bir coğrafyada yer almaktadır. Bunun yanı sıra uyuşturucu tüketimi noktasında geniş bir kitleye sahip Batı Avrupa ülkeleriyle de komşudur. Bu bağlamda Türkiye, üretim bölgelerinden tüketici bölgelere yapılan uyuşturucu madde kaçakçılığının geçiş noktasında bulunmaktadır.¹¹⁴⁰ Uyuşturucu madde tüketiminde uluslararası çapta artışların meydana gelmesi üretim ve kaçakçılığı da tetiklemiştir. Uyuşturucu madde kaçakçılığı gerek bölgesel gerekse uluslararası ölçekte büyüyen bir problem ve suç unsuru olarak dünyayı etkilemektedir. Dolayısıyla uyuşturucu maddeler sorunu tüm ulusları ilgilendiren ve mücadele edilmesi gereken bir mesele haline gelmiştir.¹¹⁴¹

I- Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Türkiye'de iç güvenlik 19. yüzyıla kadar ordu-asger eksenli bir sistemle sağlanmıştır. Ancak Türk Emniyet Teşkilatı'nın bağımsız bir yapı olarak ortaya çıkması Tanzimat döneminde 1845 yılında gerçeklemiştir. Asayişini temin etmek amacıyla 1880'de Zaptiye Nezareti kurulmuş ve bu tarihte polis ile jandarma birlikleri bu nezarete bağlanmıştır.¹¹⁴² 19 Nisan 1907'de ilk "*Polis Nizamnamesi*" yayımlanmış bu nizamname ile polisin görevleri, yetkileri ve teşkilatlanması gibi konular belirli düzene oturtulmaya çalışılmıştır. 1913'te "*Dâhiliye Nezareti Teşkilat Nizamnamesi*" çıkarılmış bununla Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin görevi ve sorumlukları açıklanmış ayrıca

¹¹³⁹O. Ömerci, "*Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz*", s. 69.

¹¹⁴⁰Ö. Ulu, **Türkiye'de ve Dünyada Uyuşturucu İle Mücadele**, s. 73.

¹¹⁴¹Hamza Ateş, Abdurrahman Muhammet Banazılı, "*Türkiye'de Uyuşturucu Madde Bağımlılığıyla Mücadele: Narkotik Suçlarla Daire Başkanlığı Raporlar Üzerinden Bir İnceleme*", **Medeniyet Araştırmaları Dergisi**, V/1, (Haziran-2020), s. 67.

¹¹⁴²Nazif Yazman, "*Polis Mekteplerinin Tarihçesi*", **Polis Mecmuası**, XXIV/311, (Ekim-1937), s. 4202.

Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bir birim olduğu belirtilmiştir.¹¹⁴³ I. Dünya Savaşı'ndan sonra polis teşkilatının oldukça yıpranması ve ardından Mondros Mütarekesi ile ordunun dağıtılması ülkede iç güvenliğin sağlanması açısından büyük bir tehlike arz etmiştir. Milli Mücadele'nin başlaması üzerine iç güvenliğin sağlanması adına hem ordu hem de polis teşkilatı öne çıkan kurumlar olmuştur. 24 Haziran 1920 tarihinde polis teşkilatının kurulması amacıyla girişimler başlamış ve Ankara'da Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü adında yeni bir kuruluş faaliyete geçmiştir. Nitekim İstanbul'da Osmanlı Hükümeti'ne bağlı Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü de bu dönemde görev yapmıştır. Bu durum bir ikiliğin yaşanmasına neden olmuştur. Milli Mücadele başarıyla tamamlandıktan sonra bu iki başlılığa son vermek amacıyla 24 Şubat 1923'te İstanbul Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü kaldırılmıştır. Daha sonra bu birim Ankara'daki merkez teşkilatın İstanbul Polis Müdürlüğü'ne dönüşmüştür.¹¹⁴⁴

1930 yılına kadar 1907 ve 1913 yasal düzenlemelerine göre polis teşkilatı idare edilmiştir. Bu tarihe kadar çok fazla yasal düzenleme yapılmamıştır. İlk yasal düzenleme olarak 14 Mayıs 1930 tarihli 1624 sayılı "*Dâhiliye Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun*" çıkarılmıştır. Kanunun birinci maddesinde teşkilat yapısı ve bağlı birimler şu şekilde belirtilmiştir: "*Dâhiliye Vekaleti merkez teşkilatı: Müsteşarlık ve Hususi Kalem ile alfabe tertibi üzere Emniyet işleri, Hukuk Müşavirliği, Mahalli İdareler, Nüfus İşleri, Teftiş Heyeti ve Vilayetler İdaresinden, Umum Jandarma Kumandanlığından ve hususi kanun ve nizamnameleri Dâhiliye Vekaletine merbut diğer idarelerden mürekkeptir.*"¹¹⁴⁵ Ayrıca Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nün adı Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. Teşkilat yapısında yeniden düzenlemelere gidilmiş ve teşkilatın bünyesi yeni şubelerle desteklenmiştir. Kanunun beşinci maddesinde Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nün görevi ülkenin güvenliği ve asayişinin sağlanması şeklinde belirtilmiştir. Bundan başka idari, belediye, adli ve zabıta işlerini yerine getirmekle yükümlü tutulmuştur.¹¹⁴⁶ Polis teşkilatının görev ve sorumluluklarının günün şartlarına uygun hale gelmesi amacıyla 30 Haziran 1932 tarihli ve 2049 sayılı "*Polis Teşkilat Kanunu*" çıkarılmıştır. 2049 Sayılı Kanun ile polis teşkilatı hakkında detaylı düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda idari, teşkilat yapısı,

¹¹⁴³Ali Dikici, "*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polis Teşkilatı (1923-1938)*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXIV/72, (Kasım-2008), s. 721.

¹¹⁴⁴Salih Zeki Haklı, "*Erken Cumhuriyet Döneminde Polis Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi*", **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, XXIV/1, (Mayıs-2022), s. 7.

¹¹⁴⁵**Resmi Gazete**, S. 1501, (24 Mayıs 1930), s. 8940.

¹¹⁴⁶**Resmi Gazete**, s. 8940; "*Polis Kuvveti ve Cumhuriyet Polisinin Ruhî Vasıfları*", **Polis Mecmuası**, XIX/279, (Mart-1933), s. 1290.

görevde yükselme, eğitim, kadro, derece ve sınıf, terfi, cezalandırma, polis memurlarının sorumlulukları, merkez ve taşra yapılanması, polis mesleğine girmek, ödüllendirme, istifa ve disiplin gibi konular ele alınmıştır.¹¹⁴⁷ Polisin görev ve yetki alanlarının genişletilmesi amacıyla 4 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı “*Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu*” çıkarılarak yürürlüğe konmuştur. Kanunun birinci maddesinde polisin görevi şu şekilde belirtilmiştir: “*Polis, asayiş amme, şahıs, tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korur. Halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatini temin eder.*” Sekizinci maddede polise kesin delillerin olması halinde mevzuata aykırı bir şekilde uyuşturucu madde üretilen, satılan, kullanılan ve bulundurulmuş yerler hakkında yasal süreci başlatma yetkisi verilmiştir. Ayrıca bir yıl içinde üç defa faaliyetlerine son verilen iş yerlerinde, yukarıdaki durumun tekrarı halinde iş yeri açma ve çalışma ruhsatları, bölgenin en büyük mülki amirinin bildirimi üzerine, belediye veya İl Özel İdare tarafından iptal edilebilir.¹¹⁴⁸ On üçüncü maddede polis, bir kurumda tedavi, eğitim ve ıslah için kanunlarla ve bu kanunun uygulanmasını gösteren tüzüğe göre çıkarılan yönetmelikte belirtilen kurallara uygun olarak alınan tedbirleri yerine getirebilir. Bu amaçla toplum için tehlike arz eden akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol bağımlısı kişilerin kaçması ya da saldırıda bulunmasının önlenmesi için her türlü tedbiri alabilir.¹¹⁴⁹ Devletin bütünlüğünü, güvenliğini, Anayasal düzenini, kaçakçılık ve uyuşturucu maddelerle ilgili olarak yaptığı suç soruşturmaları sırasında ifadesine başvurulacak olanların tespit edilmiş olan ev ve iş adreslerinden ayrılmamalarını yazılı olarak isteyebilir. Bunların bulunabilecekleri yeni adreslerini bildirmeleri şartıyla o yerden ayrılmalarına bölgenin en yetkili mülki amirinin yazılı emriyle izin verilebilir. Yine güvenlik, kaçakçılık ve uyuşturucu maddelerle ilgili önemli olayları takip etmek, gerektiğinde müdahale ederek soruşturmasını yapmak üzere genel ve özel kolluk ekiplerinin her türlü yardımı sağlamaları zorunlu kılınmıştır.¹¹⁵⁰

Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde emniyet teşkilatına yönelik yasal düzenlemeler genellikle dönemin şartlarına göre şekillenmiştir. Ayrıca bir önceki kanunların günün ihtiyaçlarına cevap vermemesi de etkili olmuştur. Dolayısıyla polisin nitelik ve nicelik yönünden donanımlı olması amacıyla Avrupa polis teşkilatı da incelenerek yeni yasal düzenlemeler gerekli görülmüştür. Bu bağlamda 4 Haziran 1937

¹¹⁴⁷Resmi Gazete, S.2143, (7 Temmuz 1932), s. 1686.

¹¹⁴⁸Resmi Gazete, S.2751, (4 Temmuz 1934), s. 1410-1413.

¹¹⁴⁹“Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu”, Polis Mecmuası, XX/295, (Temmuz-1934), s. 1697.

¹¹⁵⁰Resmi Gazete, s. 1413-1419.

tarıhli ve 3201 sayılı “Emniyet Teşkilatı Kanunu” kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.¹¹⁵¹ Kanunun birinci maddesinde ülkenin emniyet ve güvenliğinden sorumlu kişinin Dâhiliye Vekili olduğu belirtilmiştir. Oldukça kapsamlı olan bu kanun ile emniyet güçlerinin teşkilatlanması sağlanmış ve yeni kurulan birimlerle daha da güçlü kılınmak istenmiştir. Türkiye’nin tüm il ve ilçelerinde emniyet teşkilatının tamamlanması için büyük bir çaba sarf edilmiştir. Kanunun ikinci maddesinde ülke güvenliğinin sağlanması amacıyla şu karar alınmıştır: “Dâhiliye Vekilinin riyaseti altında Büyük Erkan-ı Harbiye’nin bir mümessili ile Emniyet Umum Müdürü, Jandarma, Gümrük ve Orman Umum Komutanları ve Vekaletçe seçilecek lüzumu kadar umumi müfettiş ve validen mürekkep bir emniyet komisyonu teşkil edilir. Bu komisyon Ankara’da bulunan azaları ile her ay umumi müfettiş ve valilerin iştirakile de en az senede bir defa Dâhiliye Vekilinin lüzum gördüğü zamanlarda toplanır ve memleketin umumi emniyet ve asayiş işlerini tetkik ile istişarı mütalaasını bildirir.”¹¹⁵²

Uluslararası bir özellik taşıyan uyuşturucu madde kaçakçılığı ve diğer organize suçlarla mücadele bağlamında Türk polisinin tecrübe kazanması amacıyla yurtdışına elaman gönderilmesi usulü benimsenmiştir. Bu kapsamda ilk önce 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu’nun on altı maddesi 3518 Sayılı Kanun ile değiştirilerek, Emniyet Genel Müdürlüğü’ne Yurtdışı Teşkilatı Kurma olanağı sunulmuştur.¹¹⁵³ Uluslararası suç örgüleri ile mücadele etmek amacıyla kurulan İnterpol’a Türkiye 8 Ocak 1930 yılından itibaren üye olmuştur. Organize suç ile mücadelenin önemli bir kısmını ise uyuşturucu maddeler ve kaçakçılığı oluşturmaktadır. Özellikle uyuşturucu madde kaçakçılığının Türkiye üzerinden yapılması İnterpol’la işbirliğini zorunlu kılmıştır.¹¹⁵⁴ İnterpol dışında BM, Uluslararası Polis Şefleri Birliği, FBI, BKA gibi dünyanın önemli Polis Teşkilatları tarafından özellikle uyuşturucu maddeler, ticareti ve kaçakçılığı konusunda düzenlenen toplantılarda temsil edilmektedir.¹¹⁵⁵

Uyuşturucu ile mücadele politikalarından en kayda değeri sokak satıcıları ve kullanıcılarıyla sıkı bir şekilde mücadele etmektir. Sokak satıcılarını önlemeden uyuşturucu ile mücadelede başarılı olmak oldukça güçtür. Türkiye’de 1930’lardan sonra uyuşturucu kullanımı çok yaygındı. Sokaklarda, eczanelerde, eğlence yerlerinde ve

¹¹⁵¹Ali Hakan Seçkinler, **İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı (1839-1938)**, İksad Yayınevi, Ankara, 2021, s. 135.

¹¹⁵²**Resmi Gazete**, S. 3629, (12 Haziran 1937), s. 1589.

¹¹⁵³Nihat Dünder, “Cumhuriyet Polisi”, **Türk İdare Dergisi**, LXX/421, (Aralık-1998), s. 465.

¹¹⁵⁴Mehmet Akalın, “Europol: Türkiye’nin Operasyonel İşbirliği Tartışması”, **Türk İdare Dergisi**, 482, (Mayıs-2016), s. 22.

¹¹⁵⁵N. Dünder, “Cumhuriyet Polisi”, **Türk İdare Dergisi**, s. 467.

kahvehanelerde rahat bir şekilde madde bulunabiliyordu. Bu bağlamda uyuşturucu ile etkin bir mücadele yürütmek amacıyla 12 Haziran 1937 tarih ve 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'na göre uyuşturucu maddeler, kaçakçılık, asayiş ve fuhuşla mücadele gibi suçların önlenmesi amacıyla Narkotik Şube, Emniyet Teşkilatı bünyesinde kurulmuştur. Merkez teşkilatında Altıncı Şube Müdürlüğü, taşra teşkilatında ise aynı görevleri yerine getirmek üzerine İkinci Şube Müdürlüğü kurulmuştur.¹¹⁵⁶ Geçen sürede teşkilatlanmasını tamamlayarak 28 Ocak 2023 tarih ve 119 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Narkotik Suçlarla Mücadele Başkanlığı adı altında çalışmalarını yürütmektedir.¹¹⁵⁷

Polis görev ve yetkilerinin kapsamı için Dâhiliye Vekilliği tarafından 19 Ağustos 1936 tarih ve 3421/18352 sayılı tezkere ile teklif edilen ve Şurayı Devletçe (Danıştay) uygun görülerek 28 Mart 1938 tarihli 7450 sayılı tezkere ile değiştirilen *“Polis Vazife ve Salahiyet Nizamnamesi”* nin yürürlüğe konulması 7 Nisan 1938’de hükümet tarafından onaylanmıştı. 8501 nolu kararname Resmi Gazete’de 25 Nisan 1938’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile polisin görev ve yetkileri detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Kanunun dokuzuncu ve yirmi üçüncü maddeleri doğrudan uyuşturucu ile mücadeleyi konu almaktadır. Dokuzuncu maddenin b fıkrasında uyuşturucu madde kullanmak amacıyla açılan yerlerin polis tarafından tespiti halinde kapatılacağı açıkça belirtilmiştir. Yirmi üçüncü maddede ise uyuşturucu madde üretimi, ticareti ve tüketimine dair düzenlemelerden bahsedilmiştir. Bu bağlamda *“Uyuşturucu maddelerin murakabesi hakkındaki kanuna göre uyuşturucu maddelerin idhal, ihraç ve satışı ve her ne şekilde olursa olsun esrarın ve müstahzar afyonun ihzar, idhal, ihraç ve satışı yasak olduğundan bu memnuiyet hilafında hareket edenlerle uyuşturucu maddelerden her hangi birini kullananları veya yanında bulunduranları polis, yakalayarak bir zabıt varakası ile Cumhuriyet Müddeiumumiliğine teslim eder”*¹¹⁵⁸ denilerek uyuşturucu ile sıkı bir şekilde mücadele mesajı verilmiştir.

“Polis Mecmuasının” 20 Ocak 1934 tarihli sayısında uyuşturucu maddelerin açmış olduğu tahrip ve neden olduğu sosyal problemler okuyucuyla paylaşılmıştır. *“Bugün insanlık camiası içinde bütün devletleri düşündürecek kadar büyük bir kütle teşkil eden; aile hariminden umumî yerlere, henüz kanun kontrolüne girmemiş*

¹¹⁵⁶<https://www.narkotik.pol.tr/tarihce>, (E. T.: 18 Mayıs 2024).

¹¹⁵⁷Atilla Kaya, Murat Acar, **Bağımlılıkla Mücadeleye Yönelik Kamu Politikalarında Emniyet Teşkilatının Rolü**, Bağımlılıkla Mücadelede Kamu Politikaları Sempozyumu, (27-28 Nisan), Bildiriler Kitabı, Samsun, 2023, s. 39.

¹¹⁵⁸**Resmi Gazete**, S. 3890, (25 Nisan 1938), s. 9747-9748.

*çocuklardan uslu akıllı görünen büyüklere, en süflî tabakadan en yüksek tabakalara kadar sokulan bu şebeke; kendi şahıslarına olan zararlarından başka umumî ahlakî ve dolayısıyla ammenin nizamını da bozmakta olduğundan zabıta için yeni bir iş sahası açmış, eski vazifelere yeni yeni bir takım vazifeler eklemiştir.”*¹¹⁵⁹ Uyuşturucu maddelerin toplum düzenini bozmakta olduğundan polis teşkilatı için de yeni bir iş alanı açtığından bahsedilmiştir. Bundan dolayı var olan görevlere yeni görevlerin eklendiği vurgulanmıştır.

Ankara Emniyet Müdürlüğü’nün uyuşturucu maddelerle mücadele konusunda yürütmüş olduğu faaliyetlerde önemli oranda madde ele geçirilmiştir. 1927 yılında esrar kaçakçılığına dair on dört olay yaşanmışken bu rakam 1934 yılına gelindiğinde otuz dördü bulmuştur.¹¹⁶⁰ “*Tan*” gazetesinin 24 Nisan 1935 tarihli “*Kadın ve Kaçakçılık*” haberinde uyuşturucu madde kaçakçılığının yüzde doksanının kadınlar tarafından yapıldığı iddia edilmekteydi.¹¹⁶¹ Yine 28 Nisan 1935 tarihli “*Tan*” gazetesinde Bulgaristan’da üretilen uyuşturucu maddelerin İstanbul’a kaçırıldığı haberi yapılmıştı. Haberde uyuşturucu maddelerin Dedeoğlu’nda depolandığı ve buradan İstanbul’a kaçırıldığı yazılmaktaydı. Bulgar vatandaşı olduğu öne sürülen İstefan Yanef, Robert Farhi’nin de İstanbul’da uyuşturucu maddeleri sattıkları araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştı. Emniyet güçlerinin yürütmüş olduğu başarılı operasyon sayesinde hem beş kilo eroin ele geçirilmiş hem de adı geçen kişiler yakalanmıştı. Böylelikle emniyet ile gümrük koruma birliğinin ortaklaşa yürüttüğü çalışmada uluslararası kaçakçılık çetesi bertaraf edilmişti.¹¹⁶² Gümrük koruma ile Emniyet kaçakçılık bürosunun ortaklaşa yürütmüş olduğu operasyonda önemli bir uyuşturucu şebekesi suçüstü yakalanmıştır. Kasımpaşa ve civarında uyuşturucu madde satışı yapan çete güvenlik güçleri tarafından yakın bir takibe alınmış, nihayet şebekenin elebaşı olduğu iddia edilen ve eskiden de esrar, eroin satıcılığı yapan Nakkaş Mehmet, Kasımpaşa’da yakalanmıştır. Nakkaş Mehmet’in üzerinde bir hayli eroin ve esrar paketleri bulunmuştur. İnceleme sonucunda maddelerin İranlı kahveci Abbas tarafından temin edildiği ortaya çıkarılmıştır. Satış işini de arabacı İsmail adında birinin yaptığı tespit edilmiştir. Suçlular emniyetteki ifadelerinden sonra adliyeye teslim edilmiştir.¹¹⁶³

¹¹⁵⁹ “*Uyuşturucu Maddeler Keyf Veren Zehirler*”, **Polis Mecmuası**, XX/289, (Ocak-1934), s. 287-289.

¹¹⁶⁰ Ş. Y. Sarıbaş, **Afyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri**, s. 55.

¹¹⁶¹ **Tan**, 24 Nisan 1935, s. 12.

¹¹⁶² **Tan**, 28 Nisan 1935, s. 6.

¹¹⁶³ **Cumhuriyet**, 11 Aralık 1937, s. 2.

Emniyet güçleri 1939’da uyuşturucu madde kullanımına yönelik geniş kapsamlı bir operasyon yapmıştı. Bu bağlamda iki yüz elli kişi uyuşturucu madde kullanırken yakalanmıştı. Yakalananlar arasında tedavi amacıyla hastaneye gönderilenlerden yüzde yetmiş sekizinin eroin bağımlısı olduğu tespit edilmişti.¹¹⁶⁴

Dönemin basınında Emniyet Teşkilatı’nın uyuşturucu ile mücadelede yürütmüş olduğu faaliyetler sık sık işlenmiştir. “*Son Posta*” gazetesi 13 Nisan 1940 tarihli “*Esrar ve Eroin Kaçakçıları ile Mücadele*” başlıklı yazıda emniyet güçlerinin uyuşturucu ile mücadele kapsamında üç ay içinde 243 esrar ve eroin kaçakçısını yakaladığı servis edilmiştir. Bunlardan elli yedisinin esrar, yüz seksen altısının eroin kaçakçısı olan sabıkalılar olduğu ve aralarında on dört tane de kadının ele geçirildiği yazılmıştır. Türkiye’de zehir kaçakçılarının önemli bir miktarda azalmasının temenni edildiği paylaşılmıştır.¹¹⁶⁵

Emniyet Teşkilatı’nın uyuşturucu ile mücadele kapsamında yürüttüğü çalışmalar olumlu sonuçlar vermiştir. Uyuşturucu madde üretimine, kullanımına ve ticaretine yönelik sıkı tedbirler alınmıştır. 1943-1947 yılları arasında yakalanan uyuşturucu maddeler şöyledir:¹¹⁶⁶

Tablo: 21- İstanbul’da Yakalanan Uyuşturucu Maddeler (Kg) (1943-1947)

Yıl	Esrar	Eroin	Afyon
1943	1.9	0.5	6.4
1944	9.2	1.8	332
1945	7.6	6.1	29
1946	18.1	0.5	1.9
1947	0.5	1.3	

II- Jandarma Genel Komutanlığı

Osmanlı Devleti’nde asayişin sağlanması genellikle Yeniçeriler tarafından sağlanmıştır. Nitekim Yeniçerilerin bozulmaya başlaması ve 1826’da kaldırılmasıyla asayişten sorumlu Zaptiye Teşkilatı oluşturulmuştur. Ancak ilerleyen süreçte uzun süren savaşlar ve asayişin bozulmasıyla Zaptiye Teşkilatı’nın yetersizliği anlaşılmıştır. Bunun yerine daha düzenli ve sistemli bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 14 Haziran

¹¹⁶⁴C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 143.

¹¹⁶⁵**Son Posta**, 13 Nisan 1940, s. 1-8.

¹¹⁶⁶C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 144.

1839 tarihinde Jandarma Teşkilatı kurulmuştur.¹¹⁶⁷ Zaptiye adı bir süre sonra Asakir-i Zaptiye'ye dönüşmüştür. 14 Haziran 1869'da Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi çıkarılmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile zaptiyenin görevleri, hizmetleri, yetki ve sorumlulukları daha belirgin hal almıştır. 1909'da yapılan düzenlemeyle Zaptiye Teşkilatı Harbiye Nezareti'ne bağlanmış ve Umum Jandarma Komutanlığı olarak ismi değiştirilmiştir. 1918'de Jandarma Teşkilatı'nda yeni bir düzenleme ile Sabit Jandarma Bölge Müfettişleri ve İl Jandarma Alay Komutanlıkları şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. 15 Mart 1919'da çıkarılan kararname ile Jandarma, Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Umum Jandarma Komutanlığı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde hem asayiş sağlamış hem de ordunun bir parçası olarak ülke savunmasında aktif görev almıştır.¹¹⁶⁸ 12 Aralık 1920'de ülkenin iç güvenliğini tek merkezden idare etmek amacıyla Umum Jandarma Komutanlığı ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti birleştirilmiş ve Dâhiliye Vekaleti'ne bağlı bir İnzibat Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra Jandarma Teşkilatı'nda yeniden düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Jandarma Teşkilatı ile ilgili en geniş düzenleme 10 Haziran 1930 tarihli ve 1706 sayılı “*Jandarma Kanunu*” ile yapılmıştır. Kanunun birinci maddesinde jandarma şu şekilde tarif edilmiştir: “*Türkiye Cumhuriyeti jandarması umum emniyet ve asayiş korumaya, kanun ve nizamlar hükümlerinin icrasını temine ve bunlara müstenit hükümet emirlerini ifaya memur ve askeri bir inzibat kuvvetidir.*”¹¹⁶⁹ Otuz maddeden oluşan bu kanun ile Jandarma Teşkilatı'nın çalışma şartları, rütbe, hangi kuruma bağlı oldukları, eğitim, terfi, cezalandırma, maaş ve yetkileri gösterilmiştir. Bu kanun aynı zamanda günümüzdeki jandarmanın hukuki alt yapısını oluşturmuştur. 2313 sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanunun 21. Maddesine göre kabul edilen yönetmelikte her tür uyuşturucu maddelerin üretimi, kullanımı, maddeyi bulmak, ticareti, satışı ya da bunlara girişimde bulunmak uyuşturucu madde kaçakçılığı sayılmıştır.¹¹⁷⁰ Ülke içinde uyuşturucu madde kaçakçılığı ile mücadelede jandarma birliklerine de bu bağlamda büyük bir iş düşmüştür.

1937 yılında 1706 Sayılı Kanun'dan sonra “*Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi*” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile emniyet ve asayiş görevlerine ek

¹¹⁶⁷Ahmet Özcan, “Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXII/53, (Mayıs-2013), s. 175.

¹¹⁶⁸İsmail Efe, “30 Ekim 1918'den Ocak 1921'e Teşkilat, Tensikât ve İcraatlarıyla Türk Jandarması”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII/1, (Aralık-2016), s. 588.

¹¹⁶⁹Resmi Gazete, S. 1526, (22 Haziran 1930), s. 9128.

¹¹⁷⁰Resmi Gazete, S. 2435, (24 Haziran 1933), s. 1356.

olarak cezaevlerinin korunması da jandarmaya verilmiştir.¹¹⁷¹ Cumhuriyet döneminde Jandarma Teşkilatı, yeniden şekillenmiş ve yasal düzenlemelerden sonra modern bir teşkilat haline gelmiştir. 1939’da Sabit Jandarma Birlikleri, Seyyar Jandarma Birlikleri, Jandarma Eğitim Birlikleri ve okullar olmak üzere dört gruba ayrılarak tekrar düzenlenmiştir. Ayrıca Jandarma Teşkilatı bünyesinde 1949’da nüfusu kalabalık olan illerde polis görevli jandarma birlikleri kurulmuştur. Nitekim bu birlikler 1960 yılında kaldırılmıştır.¹¹⁷²

III- Gümrük Muhafaza Umum Komutanlığı

Gümrükler, ilk önce Rûsûmat Emaneti denilen kurum tarafından denetlenmiştir. Rûsûmat Emaneti aynı zamanda Gümrük Genel Müdürlüğü işlevini yürütmüştür. Osmanlı Devleti’nde 1860’da kurulan Rûsûmat Emaneti, ülkeye ithal ve ihraç edilen malların vergilerini almakla birlikte kara ve sahil sınırlarında güvenliği de sağlamakla yükümlü tutulmuştur. 22 Ekim 1891 tarihinde kırk beş maddeden oluşan Gümrük Nizamnamesi kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Nizamnamede gümrüklerdeki işlemler, personelin mesai durumu, gümrüklerdeki her türlü işlem ve kaçakçılık gibi cezalara ilişkin düzenlemeler gösterilmiştir. Osmanlı’nın ilk dönemlerinden itibaren kaçakçılık gerek ülke topraklarında gerekse sınırlarda yapılmıştır. Kaçakçılık yapılan mallar genellikle vergiye bağlı olan ya da ülkeye girişi çıkışı izne tabi olan eşyalardır. Öte yandan ruhsatsız üretilen her türlü hububat, ham ya da işlenmiş mineraller, tekstil ürünlerinin kaçakçılığı yasaklanmıştır.¹¹⁷³ Osmanlı’da gümrük işlemlerine dair düzenlemeler 20. yüzyılda da devam etmiştir. 24 Mayıs 1900’de çıkarılan “*Rûsûmat Muhafaza Nizamnamesi*” ile gümrük memurlarının sahilde kayık, sandal, vapur, istimbot ile devriye görevlileriyle denetim yapmaları kararlaştırılmıştır. Yine 25 Mart 1906 tarihli “*Rûsûmat Heyeti Teftişyesi Vazifesine Dair Nizamname*” ile oluşturulan müfettişlik, gümrüklerin denetimiyle ilgilenmiştir. Rûsûmat Emaneti, 14 Ağustos 1909 tarihinde Rûsûmat Müdüriyet-i Umumiyesi (Gümrükler Genel Müdürlüğü) olarak değiştirilmiştir.¹¹⁷⁴

¹¹⁷¹Cengiz Atlı, “*Tek Parti Döneminde Jandarma Teşkilatının Durumu (1923-1946)*”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, IX/3, (Temmuz-2020), s. 1901.

¹¹⁷²<https://www.jandarma.gov.tr/tarihce>, (E.T.: 21 Mayıs 2024).

¹¹⁷³Birten Çelik, “*Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)*”, **Belleten**, LXXIX/286, (Aralık-2015), s. 1006-1009.

¹¹⁷⁴B. Çelik, “*Osmanlı Gümrüklerinde 19. Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar*”, s. 193-195.

Gümrük Müdürlüğü bünyesinde kaçakçılığın önlenmesi amacıyla Cumhuriyet döneminde de yasal düzenlemelerin yapılmasına devam edilmiştir. Bu bağlamda 10 Aralık 1927 tarihli ve 1126 sayılı “*Kaçakçılığın Men-i ve Takibi Hakkında Kanun*” çıkarılmıştır. Hükümet tarafından Meclis’e sunulan raporda kaçakçılığa dair yasal düzenlemenin neden gerekli olduğu belirtilmiştir. Raporda ülke sınırlarının kuzey-doğu yönlü uzun ve girintili çıkıntılı sahillerden oluşması, güneyde demiryolu hattının bulunması kaçakçılığı cazip hale getirdiği ifade edilmişti. Bundan ötürü ülke içinde kaçakçılık faaliyetlerinin giderek arttığı vurgulanmıştı.¹¹⁷⁵ Bu kanun ile ülkeye sokulan kaçak malların sıkı denetim altına alınması ve yasaklanması kararlaştırılmıştır. Cumhuriyet döneminde kaçakçılıkla mücadele kanunu yürürlüğe giren ilk kanundur.¹¹⁷⁶ 1930 yılına gelindiğinde kaçakçılıkla mücadele uğruna “*Maliye Muhafaza Kıtaatı Umum Kumandanlığı*” adı altında yeni bir askeri yapılanmaya gidilmiştir. Ardından 30 Aralık 1931 tarihli ve 1909 sayılı “*Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti Teşkiline Dair Kanun*” çıkarılarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile sınır ve sahillerin güvenliği, kaçakçılığın önlenmesi ve yasaklanması sağlanmıştır.¹¹⁷⁷ 19 Temmuz 1931 tarihli ve 1841 sayılı “*Gümrük Muhafaza Memurlarının Askeri Teşkilata Göre Tensiki Hakkında Kanun*” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile gümrük memurlarının asıl görevleri değişmemek üzere askeri usullere göre yetiştirilmesi amaçlanmıştır.¹¹⁷⁸ Dâhiliye Vekili Şükrü Bey (Kaya) Başvekâlete gönderdiği yazıda Ekim, Kasım ve Aralık aylarını kapsayan üç aylık süreçte meydana kaçakçılık olaylarını bildirmişti. Raporda kaçakçılığın görüldüğü iller ve ele geçirilen ürünlerin listesi yapılmıştı. Uyuşturucu madde kaçakçılığı kapsamında altmış ilde kaçakçılık yaptığı önu sürülen suçluların yüzde doksan sekizinin yakalandığı ve adliyeye sevk edildiği belirtiliyordu. Kaçakçılığı yapılan ürünler arasında uyuşturucu maddelerde vardı. Üç ayda 22 kilo afyon kaçakçılığı yapıldığı tespit edilmişti.¹¹⁷⁹ Dâhiliye Vekaleti tarafından 11 Aralık 1931 tarih ve 1/2813 numaralı tebligatta kaçakçılık ile sıkı bir şekilde mücadele edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Bey (Kaya), “*Şark ve Cenup vilayetlerinin bir kısmında son defa yaptığım seyahatte mali ve iktisadi kudretimizi*

¹¹⁷⁵Alev Gözcü, Fevzi Çakmak, “Cumhuriyet’in İlk yıllarında Türkiye’nin Güney Sınırında Gerçekleştirilen Kaçakçılık Faaliyetleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXI/3, (Mart-2019), s. 687-688.

¹¹⁷⁶Emin Baykal, “Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu’nun Geçmişten Günümüze Gelişimi”, *SYKONSEPT*57, X/57, (Kasım-Aralık 2014), s. 3.

¹¹⁷⁷*Resmi Gazete*, S. 1989, (30 Aralık 1931), s. 1098.

¹¹⁷⁸*Resmi Gazete*, S. 1859, (27 Temmuz 1931), s. 107-110.

¹¹⁷⁹BCA, 030.10.180.243.1.

günden güne artan bir tesirle eritmekte olan mühim ve hayati mesele ile karşılaştım. Bu mesele kaçakçılıktır” demiştir. Sınırdaki yaşanan kaçakçılık hadisesine yeteri kadar önem verilmediğini “*Tetkikatım vazifedarların ve alelhusus idare reislerinin bu işe kâfi derecede ehemmiyet vermediklerini göstermiştir. Kaçakla, kaçakçılıkla çok şiddetli ve mütemadi bir şekilde mücadeleye geçmek katiyen lazımdır”* diyerek belirtmiştir.¹¹⁸⁰

Kaçakçılığın yasaklanması ile ilgili 7 Ocak 1932 tarihli ve 1918 sayılı “*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun*” çıkarılmış ve yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre, herhangi bir maddeyi veya eşyayı gümrüklerden izinsiz geçirmek kaçakçılık olarak belirtilmiştir. Ayrıca yasak edilmiş olan maddeyi veya eşyayı ithal ve ihrac etmek için girişimde bulunanların kaçakçılık suçundan yargılanacakları ifade edilmiştir.¹¹⁸¹ Kanunun birinci maddesinin A bendinde herhangi bir maddeyi veya eşyayı gümrükten kaçak bir şekilde Türkiye’ye ithal girişiminde bulunmak, B bendinde ise Türkiye’ye ithali veya ihracı yasak olan herhangi bir madde ya da eşyayı ithal, ihrac amacıyla hareket edenler izin belgesi göstermediği sürece bilerek kaçakçılık yapmış sayılırlar hükmü konulmuştur.¹¹⁸² Kaçakçılık olayları bu dönemlerde Türkiye’nin başını oldukça ağrıtmıştır. Mesela uyuşturucu madde kaçakçılığına dair “*Vakit*” gazetesinin 31 Ocak 1933 tarihli haberinde İstanbul’dan Antil adalarına kaşar peyniri içinde morfin sevk edilme girişiminden bahsedilmiştir. Gümrükte durdurulan gemi aranmış ve gümrük müfettişleri içinde peynir olan ambarı incelerken çok ilginç bir durumla karşılaşmışlardır. Kaşar peynirlerinden birinin etrafının dağılmış ve beyazlaşmış olduğu fark edilmiştir. Şüphe üzerine peynirler incelenmiş ve bu beyazlamanın morfinden kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine peynirlere el konulmuş ve hepsinin içine morfin yerleştirildiği ortaya çıkarılmıştır. Soruşturma derinleştirilmiş ve peynirlerin İstanbul’dan getirildiği belirlenmiştir. Fransız yetkililer tarafından Türkiye’ye durum bildirilmiş ve ele geçirilen morfinin değerinin ise 15 bin lira olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸³

Bir diğer haberde Türkiye’ye dışarıdan sokulmaya çalışılan uyuşturucu maddelerin yakalandığı “*Milliyet*” gazetesinin 12 Nisan 1933 tarihli nüshasında “*Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı*” başlığı ile okuyucuyla paylaşılmıştır. Haberin detayında seksene yakın kişinin gözaltına alındığı belirtilmiştir. Olay Yeşilköy’de şüphe üzerine çevrilen bir otomobilde MC temsilcisi olduğu ileri sürülen İstefanidis adında

¹¹⁸⁰“*Dâhiliye Vekaleti Celilesinin Kaçakçılık Hakkındaki 11712/931 tarih ve 1/2813 Nolu Tebligatı*”, **Polis Mecmuası**, XVIII/264, (Aralık-1931), s. 903.

¹¹⁸¹**Resmi Gazete**, S. 2000, (7 Ocak 1932), s. 143.

¹¹⁸²“*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun*”, **Polis Mecmuası**, XVIII/266, (Şubat-1932), s. 989.

¹¹⁸³**Vakit**, 31 Ocak 1933, s. 5.

Rum'un yanında bir miktar eroinin bulunmasıyla gelişmiştir. Gümrük çalışanları olayın üzerine gitmiş bu işin içinde büyük bir çetenin olduğu tespit edilmiştir. Niko, Yorgi ve Camadani kardeşler, Aleko, Bernar, Blümental gibi isimlerin İstanbul'a uyuşturucu kaçakçılığı yapan isimler olduğu saptanmıştır. Yakalanan şahıslar ifadeleri alındıktan sonra Adliye'ye sevk edilmiştir. Böylelikle Gümrük Muhafaza memurlarının dikkatleri neticesinde büyük bir eroin kaçakçılığı yapan çete yakalanmıştır.¹¹⁸⁴ Dolayısıyla kaçakçılığı önlemek adına daha sıkı faaliyetler yürütülmüştür. Bu bağlamda 2313 sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanunun beşinci maddesi uyarınca uyuşturucu maddelerin ithali için izin ruhsatı ibraz edilmedikçe gümrüklerden söz konusu maddelerin ithal edilmesine izin verilemez hükmü konulmuştur. Aynı kanunun dokuzuncu maddesinde de ihraç izin belgesi gösterilmediği sürece gümrüklerden uyuşturucu maddelerin ihraç ve nakliye vasıtalarına müsaade edilmemesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁵ Kanununa göre gümrüklerden izinsiz bir şekilde ülkeye sokulmaya çalışılan veya ülke içinde izinsiz satıldığı tespit edilen uyuşturucu maddelere gümrük personeli tarafından el konulabilecekti.¹¹⁸⁶ “*Son Posta*” gazetesinin 1 Şubat 1933'teki haberinde Gümrük Teşkilatının kaçakçılıkla mücadele noktasında gösterdiği hassasiyetin olumlu sonuçlar verdiği yazılmıştır. Habere göre esrar kaçakçılığına dair alınan ihbar üzerine gümrük memurları harekete geçmiş ve 68 kilo esrarın 43 kilosunu Karagümrük'te geriye kalan 25 kilo da limanda kaçırılacağı sırada ele geçirilmiştir. Kaçakçılar tutuklanarak adliye'ye teslim edilmişlerdir.¹¹⁸⁷ “*Son Posta*” gazetesinin 28 Temmuz 1934 nüshasında 1934 Temmuz ayında otuz üç kaçakçılık olayının yaşandığı aktarılmıştır. Kaçakçılık girişiminde bulunan bir çeteye yapılan operasyonda bir ölü ve kırk üç kaçakçı ile 1134 kg gümrük malı ve 1251 kg uyuşturucu maddenin ele geçirildiği belirtilmiştir.¹¹⁸⁸

Gümrük Muhafaza Teşkilatı'nın başarılı bir operasyonla uluslararası uyuşturucu madde kaçakçılığına engel olduğu “*Son Posta*” gazetesinin 23 Mayıs 1935 tarihli manşetine taşınmıştır. Haberin detayında Alman bandıralı Derince vapuru ile Havana'ya badem kasaları içinde afyon kaçakçılığı yapan çetenin yakalandığı ve mahkemenin sonuçlandığı bildirilmiştir. Suçlular sorgulama esnasında her şeyi itiraf ederek kaçakçılığı nasıl yaptıklarına dair önemli bilgiler vermişlerdir. Çetenin

¹¹⁸⁴ *Milliyet*, 12 Nisan 1933, s. 1-5.

¹¹⁸⁵ *Resmi Gazete*, S. 2435, (24 Haziran 1933), s. 1354.

¹¹⁸⁶ *Resmi Gazete*, S. 2435, (24 Haziran 1933), s. 1355.

¹¹⁸⁷ *Son Posta*, 1 Şubat 1933, s. 1.

¹¹⁸⁸ *Son Posta*, 28 Temmuz 1934, s. 2.

postanede yakalanan bazı mektupları bu kaçakçılık olayının çok kapsamlı olduğunu göstermiştir. Araştırmalar neticesinde Küba'ya dört kez daha incir ile badem kasaları içinde afyonun kaçırıldığı ortaya çıkarılmıştır. Kaçakçılık şebekesinin elebaşı olduğu tespit edilen Bay Josef Pardo'nun sicilinin hayli kirli olduğu anlaşılmıştır. Soruşturma da ismi geçen Leon Matalon adındaki suçlu, Marsilya'daki bağlantıları ile Havana'da Morene kurumuyla temasa geçerek kaçakçılık planını hazırlamıştır. Kaçak afyonları İzmir'in tanınmış afyon tüccarlarından Davit Abalofya temin ederek suçlularla ortak olmuştur. Komisyoncu olduğu öne sürülen Osman Nuri de kaçak malları gümrük denetiminden geçirmek ve ihraç bilgilerini kendi adına doldurmak yolu ile yardımcı olmuştur. İzmir'deki şebeke, Havana'daki Morene kurumu ile şifreleme yöntemiyle haberleşmiştir. İlk parti afyonlar 1934 yılı Eylül, ikinci parti Ekim 1934 50 kilo, üçüncü parti 16 Ocak 1935 tarihinde 200 kilo ve dördüncü parti de 9 Şubat 1935'te yapılmıştır. Böylelikle uluslararası uyuşturucu madde kaçakçılığı yapan bir şebeke gümrük memurlarının dikkatleri üzerine yakalanarak gerekli cezalar verilmiştir.¹¹⁸⁹ Hariciye Vekaleti'nden Elçilik ve Konsolosluklara gönderilen 26 Mayıs 1935 tarihli bildiride uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptığı tespit edilen İtalyan uyruklu Mihali'in yakalandığı ve bir yıl hapis ile 38990 lira para cezası verildiği yazılmıştır. Cezasını çektikten sonra sınırdışına çıkarılması gerektiği bildiriliyordu. Dâhiliye Vekaleti'nden İstanbul Valiliği'ne bu konuda bilgilendirme yapılmıştır. Türkiye'ye bir daha girmek istediğinde kesinlikle vize verilmemesi uyarısında bulunmuştur.¹¹⁹⁰

“Ulus” gazetesinin 29 Ekim 1936 tarihli haberinde kaçakçılık ile mücadele kapsamında kabul edilen 7 Ocak 1932 tarih ve 1918 sayılı kanunun önemli bir girişim olduğu vurgulanmıştı. Türkiye'nin kara sınırlarında ve sahillerinde Gümrük Muhafaza Teşkilatı uyuşturucu maddelerle yoğun bir mücadele yürütmüştür. Ayrıca adliyenin almış olduğu kararların etkisi ile halkın da bilinçlenmesi sonucunda kaçakçılığın bitirileceğine yönelik inancın arttığı kaydedilmiştir.¹¹⁹¹ “Tan” gazetesinin 18 Haziran 1937 tarihli nüshasında İstanbul Gümrük Muhafaza Teşkilatı'nın genişletilmesi haberleştirilmişti. Uyuşturucu ile mücadelede motorlardan faydalanılacağı bilgisi verilmiştir. Hatta bunun için Avrupa'ya yirmi adet motosiklet siparişinin verilmesinin gündemde olduğu yazılmıştır. Aynı zamanda sınırlara yakın yerlerde yeni birimlerin açılacağı ve motorlar aracılığıyla bunların takip edileceği belirtilmiştir. Böylelikle

¹¹⁸⁹Son Posta, 23 Mayıs 1935, s. 1-12.

¹¹⁹⁰BCA, 506.42803.193029.47. 26 Mayıs 1935.

¹¹⁹¹Ulus, 29 Ekim 1936, s. 23.

kaçakçılığın kesin olarak önüne geçileceği ve uyuşturucu madde kaçakçılığının da bundan sonra yeni oluşumlarla ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Güney sınırındaki kaçakçılığın engellenmesi amacıyla önemli tedbirlerin alınacağı vurgulanmıştır. Dahası kaçakçıların havadan takip edilmesi için uçaktan da faydalanılması düşünülmektedir. Yapılan incelemeler olumlu sonuçlanırsa sınırlarda ve daha içerilerde uçakların inebilecekleri alanların tespit edileceği belirtilmiştir.¹¹⁹²

“Akşam” gazetesi 12 Haziran 1937’de uyuşturucu maddelerle sıkı bir şekilde mücadele yürütmek amacıyla çok önemli bir karar alındığından bahsetmiştir. Habere göre Emniyet Teşkilatı ile Gümrük Muhafaza Teşkilatı’nın ortak hareket etmeleri için bir program hazırlandığı belirtiliyordu. İki kurumun uyuşturucu ile mücadelede işbirliğine dayalı bu girişimden olumlu sonuçların alınacağı ümit edilmekteydi.¹¹⁹³ “Cumhuriyet” gazetesi 18 Ocak 1938 tarihli haberinde Gümrük Muhafaza ile Emniyet Kaçakçılık bürosunun birlikte düzenlediği operasyonla Kadıköy Paris Mahallesi’nde büyük bir uyuşturucu madde deposu ve imalathanesi bulunduğu aktarılmıştır. Bunun en çok dikkat çeken yönü ise imalathanenin üst katında bir de modern uyuşturucu madde tekkesinin bulunmuş olmasıdır. Paris Mahallesi’nde Salim’in evindeki hareketlerden ve girip çıkanlardan şüphelenen memurlar bu şüphelerini kanıtlayacak delillere sahip olduktan sonra evi sarmışlar ve ani bir baskın yapmışlardır. İlk önce alt kata giren memurlar burada uyuşturucu madde imal eden bir imalathane ile karşılaşmışlardır. Ondan sonra da yukarı katlara çıkınca bir odanın içinde kadın ve erkeklerden bir grubun baygın bir şekilde olduklarını görmüşlerdir. Burada yakalanan Salih, Ali ve İsmail adındaki şahıslarla Zeynep, Nebiye ve Necmiye adındaki kadınlar yakalanarak emniyete sevk edilmişlerdir. Evde yapılan incelemede esrar, eroin ve kokain ile bunların üretimine yarayan birçok malzeme ele geçirilmiştir.¹¹⁹⁴ “Akşam” gazetesinin 22 Mart 1938 tarihli nüshasında Vala Nurettin (Va-Nu) alınan tedbirlere rağmen uyuşturucu madde kaçakçılığının yapıldığına dikkatleri çekmiştir. Kaçakçıların çok ilginç yöntemlere başvurduğunu, uyuşturucunun özellikle limanlarda halatların içerisine yerleştirilerek sevkiyatın bu şekilde yapıldığını örnek göstermiştir. Vala Nurettin, “*Vapur İskenderiye limanından ayrılırken halatını bir römorköre atıyor; römorkör onu çekiyor, limandan dışarı çıkartıyor. Fakat bu sefer halatı römorkör çekip alıyor... İşte kaçakçılık bu*

¹¹⁹²Tan, 18 Haziran 1937, s. 2.

¹¹⁹³Akşam, 12 Haziran 1937, s. 5.

¹¹⁹⁴Cumhuriyet, 18 Ocak 1938, s. 6.

şekilde oluyordu”¹¹⁹⁵ demiştir. Buradan hareketle uyuşturucu kaçakçılığına karşı uyanık olunması gerektiği mesajı verilmiştir.

Gümrük Muhafaza teşkilatının genellikle başarılı operasyonlar gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu bağlamda Suriye sınırında kırk kaçakçı, 800 kilo gümrük malı ile 47 kilo 400 gram uyuşturucu madde yakalanmıştır. Sınırdaki uyuşturucu madde kaçakçılığı ile mücadele noktasında sıkı önlemler alan Gümrük Muhafaza Komutanlığı, kaçakçılarla sıkı bir mücadele yürütmüştür. Kaçakçılığın Türkiye’nin hem ekonomisine hem de imajına zarar vermesi söz konusu olduğundan kaçakçılık ile mücadele oldukça önemli görülmüştür.¹¹⁹⁶

Cumhuriyet Türkiye’inde sınırlarda yaşanan kaçakçılık olayları önemli sorunlar arasında yer almaktaydı. Özellikle uyuşturucu ve keyif verici madde kaçakçılığı hükümetin uğraşmak zorunda kaldığı bir konuydu. Kaçak mallar arasında büyük kazanç sağlayan en önemli ürün şüphesiz uyuşturucuydu. Kara sınırlarında uyuşturucu madde kaçakçılığını önleme konusunda her ne kadar tedbir alınmışsa da bir türlü istenilen elde edilememiştir. Gümrük Muhafaza Teşkilatı’nın bütün çabalarına rağmen uyuşturucu madde kaçakçılığının yapıldığı söylenebilir. Ülke içinde afyon alım-satım ve taşınması serbest olduğundan sınıra yakın köylere kadar afyon maddesi herkes tarafından rahat bir şekilde getirilmekteydi. Böylece sınırdaki köylere getirilen afyonun ilk fırsatta Suriye’ye kaçırılmasında herhangi bir mani yoktu. Çünkü Türkiye ile Suriye arasında yaklaşık 850 kilometrelik bir mesafe olduğu ve sınırdaki karakolların ise 5 ile 15 kilometre şeklinde mevzilendiği düşünülecek olursa afyon kaçakçılığının güvenlik zafiyetinden kaynaklı rahat bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mardin, Urfa, Gaziantep ve Hatay illerinde afyon alım-satım ve nakliyesinin yasaklanması amacıyla daha sert uygulamalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.¹¹⁹⁷

Güney sınırında afyon kaçakçılığı başta olmak üzere diğer gümrük ürünlerinin kaçakçılığı alınan tedbirlere rağmen önlenemiyordu. Kaçakçılıkla mücadele için Gümrük Muhafaza Teşkilatı, halkın da bilinçlenmesi ve kaçakçılıkla mücadele aktif rol almasını istemekteydi. Bu bağlamda Halkevleri’nin bu amaca hizmet etmesini hükümetten talep etmekteydi. CHP tarafından 6 Ocak 1940’da Halkevlerine gönderilen yazıda, *“Gümrük Muhafaza Teşkilatının bütün dikkat ve tedbir şiddetine rağmen bilhassa cenup hududlarımızda kaçakçılık hadiselerinin eksik olmadığı anlaşılmaktadır.*

¹¹⁹⁵Vala Nurettin, *“Halatın İçinde Kokain Kaçakçılığı”*, **Akşam**, 22 Mart 1938, s. 11.

¹¹⁹⁶**Yeni Sabah**, 19 Mart 1939, s. 6.

¹¹⁹⁷**BCA**, 030.10.180.245.17. 24 Kasım 1939.

*Kaçakçılıkla mücadele işinde halkımızın hükümetle elbirliği ederek memleketi bu zararlı akından kurtarma savaşında yardımcı olması bir vazifedir. Bu vazifeyi halkın tenvir (bilgilendirmek) edilmesi ve mücadeleye faydalı bir unsur haline getirilmesi işi Halkevlerine düşer*¹¹⁹⁸ belirtilerek Gümrük Muhafaza Teşkilatı ile işbirliğine girişmesi istenmiştir.

Türkiye'nin hem kara hem de deniz sularında yaşanan kaçakçılık meselesi ülkenin uğraşmak zorunda kaldığı bir problem idi. Güney sınırında görülen kaçakçılık olayları 1941 yılından itibaren daha da artış göstermişti. Kaçakçılığın artış göstermesinde demiryollarından dolayı oluşan zafiyet önemli bir etken idi. Yolculuk esnasında kaçakçıların tanıştığı ve kaçakçılığa dair görüşmeler yaptıkları tespit edilmişti. Bunu önlemek için güney demiryollarında yolculuk yapacak Türklerin diğer yolculardan ayrı vagonlara bindirilmesi 1942'den beri Ulaştırma Bakanlığı ile paylaşılmıştı. Kaçakçılık olayları dışında diğer zararlı faaliyetlerinde engellenmesi için bu tedbir gerekli görülmüştü. Bu tedbirin uygulanması için Gümrük ve Tekel Bakanlığı 6 Kasım 1945 tarihli yazıda gerekli işlemlerin yapılmasını istemekteydi. Yazı Başbakanlığa, Dışişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarına gönderilmişti.¹¹⁹⁹

Dışişleri Bakanlığı'na İngiltere'den 27 Kasım 1948 tarihinde gelen yazıda Akdeniz'den uyuşturucu madde kaçakçılığının yapılacağı iletilmişti. İstanbul ve İzmir'den kalkacak bir Türk ve İngiliz gemisi ile 1,5 milyon lira değerinde afyon kaçakçılığının yapılacağı haberi verilmişti. Haberin devamında gemilerin İngiltere ve Belçika tarafından korunduğu belirtilmişti. Türkiye'nin afyon kaçakçılığı konusunda önceden uyarıldığı ve tedbirli olması istenmişti.¹²⁰⁰

Demokrat Parti iktidarı döneminde kaçakçılığı önlemek adına sınırın Türkiye tarafını mayınlamak girişimi de kaçakçılığın engellenmesine mani olmamıştır. Hatta mayınlama ile birlikte sınırın Türkiye tarafında afyon başta olmak üzere silah ve altın kaçakçılığı daha fazla yapılmıştır.¹²⁰¹

IV- Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti

Osmanlı Devleti'nde sağlık sistemi Dâhiliye Nezareti bünyesinde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda sağlık hizmetleri daha çok saray ve ordu bünyesinde olmuştur. Taşrada ise halk sağlığı Bimarhane ya da şifa evleri aracılığıyla yerine

¹¹⁹⁸BCA, 490.01.1005.880.4.

¹¹⁹⁹BCA, 030.10.99.641.27.

¹²⁰⁰BCA, 525.38106.155066.45.

¹²⁰¹A. Gözcü, F. Çakmak, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin Güney Sınırında Gerçekleştirilen Kaçakçılık Faaliyetleri", s. 709.

getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde sağlık alanında ilk önemli adım 3 Mayıs 1871 tarihli “*İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi*” ile atılmıştır. 1906 yılına gelindiğinde “*Meclis-i Maarif-i Sıhhiye*” kurulmuş ve bu isim 1908’de “*Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye*”ye dönüşmüştür. 1916 yılında adı “*Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti*” olarak değiştirilmiştir.¹²⁰² Milli Mücadele döneminde savaşın devam ettiği yıllarda sağlık problemleri gittikçe artmış ve bu yönde politikalar üretilmiştir. Özellikle salgın hastalıklara çözüm üretmek amacıyla faaliyetler yürütülmüştür. Uzun süren savaşlardan dolayı ülkenin sağlık bünyesinde ciddi bozulmalar yaşanmıştır. Sağlık koşullarının düzeltilmesi amacıyla Sıhhiye Vekaleti’nin kurulması kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda kurulacak olan vekaletin hem sağlık hem de sosyal konulara çözüm üretmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 Sayılı Kanun ile on bir tane vekalet kurulmuştur. Bunlardan biri de “*Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti*” olmuştur.¹²⁰³ 3 Mayıs 1920 tarihinde Dr. Adnan Bey (Adıvar) ilk vekil olarak seçilmiştir.¹²⁰⁴ 10 Mart 1921 tarihine kadar bu görevi idare eden Adnan Bey’in yerine daha sonra Dr. Refik Bey (Saydam) getirilmiştir.¹²⁰⁵

Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti, sağlık ve sosyal hayata dair geliştirmiş olduğu politikalarla Türkiye’de halk sağlığını korumaya yönelik çalışmalarda

¹²⁰²Erdem Aydın, **Türkiye’de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 22.

¹²⁰³Süleyman Tekir, “*Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)*”, **Belgi Dergisi**, II/18, (Temmuz-2019), s. 1303.

¹²⁰⁴1923 yılından 1950 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlık bakanları:

3 Mayıs 1920 -14 Ocak 1921: Adnan Bey (Adıvar)

24 Ocak 1921-10 Mart 1921: Adnan Bey

10 Mart 1921 - 9 Temmuz 1922: Refik Bey (Saydam)

12 Temmuz 1922 - 4 Ağustos 1923: Rıza Bey (Nur)

4 Ağustos 1923 - 27 Ekim 1923: Rıza Bey (Nur)

27 Ekim 1923 - 6 Mart 1924: Refik Bey

6 Mart 1924 - 22 Kasım 1924: Refik Bey

22 Kasım 1924 - 3 Mart 1925: Mazhar Bey

3 Mart 1925 - 1 Kasım 1927: Refik Bey

1 Kasım 1927 - 27 Eylül 1930: Refik Bey

27 Eylül 1930 - 4 Mayıs 1931: Refik Bey

4 Mayıs 1931 - 1 Mart 1935: Refik Bey

1 Mart 1935 - 1 Kasım 1937: Refik Bey

1 Kasım 1937 - 11 Kasım 1938: Hulusi Alataş

11 Kasım 1938 - 25 Ocak 1939: Hulusi Alataş

25 Ocak 1939 - 3 Nisan 1939: Hulusi Alataş

3 Nisan 1939 - 9 Temmuz 1942: Hulusi Alataş

9 Temmuz 1942 - 9 Mart 1943: Hulusi Alataş

9 Mart 1943 - 7 Ağustos 1947: Hulusi Alataş

7 Ağustos 1947 - 10 Eylül 1947: Behçet Salih Uz

10 Eylül 1947 - 10 Haziran 1948: Behçet Salih Uz

10 Haziran 1948 - 16 Ocak 1949: Kemali Bayazıt

16 Ocak 1949 – 22 Mayıs 1950: Kemali Bayazıt

¹²⁰⁵Harun Aydın, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bir Tehdit unsuru Olarak Frengi, Sıtma, Tifüs ve Trahom*”, **Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, XVI/01, (Haziran-2024), s. 152.

bulunmuştur. Halk sağığını olumsuz etkileyen çeşitli hastalıkların yanı sıra toplum sağığı için tehlike arz eden uyuşturucu maddelerle de mücadele edilmiştir. Bu doğrultuda politikalar benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Sıhhiye ve Muaveneti İċtimaiye Vekaleti tarafından düzelene “*Uyuşturucu Maddelerin Sureti İmal ve İhzarı ile Tarzı Murakabesi Hakkında 1/79 Numaralı Kanun Layihası*” TBMM’ye sunulmuştur. Mecliste bu tasarı hakkındaki görüşmelerden sonra 15 Aralık 1928’de “*Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun*” çıkarılmıştı. Bu düzenleme ile toplum sağığını temin etmek ve halkı zararlı maddelerden korumak amaçlanmıştır.¹²⁰⁶ Layiha ile ilgili Sıhhiye Vekili Refik Bey (Saydam): “*Efendim bu kanunu heyeti celilenize takdime saik olan sebep Lozan Muahedesinin 100’ncü maddesinde kabul edilmiş olan beynelmilel mukavelet meyanına dâhil Afyon Mukavelenamesinden münbaistir. Esas 1912 senesinde Lahi de (Lahey) inikat eden ve bu gibi afyon ve mürekkebatının memlekette memlekete fûruht ve tevziini istihdaf eden beynelmilel mukaveleye saik olan sebep bu gibi mevaddın halk tarafından mükeyyefat olarak kullanılmasının gittikçe tevessü etmesi ve bunların da milletlerin sıhhati üzerinde büyük bir tesir göstermesidir*”¹²⁰⁷ diyerek uyuşturucu maddelerin keyif amacıyla kullanılmasının halk sağığı üzerindeki olumsuz etkisinin uluslararası boyutlara ulaştığını vurgulamak istemiştir. Daha önce detaylarıyla ele alındığı üzere 15 Aralık 1928 tarihli kanunla yuştırucu ile mücadele kapsamında söz konusu maddelerin üretimi için fabrikaların açılması izne bağılı kılınmış ve bu fabrikalarda denetimin yapılması amacıyla bir kimyager ile eczacının bulundurulması kararlaştırılmıştır. Bu tarz kurumların açılması için gerekli izin durumu Sıhhiye ile İktisat Vekaleti’ne bırakılmıştır. Yine söz konusu fabrikaların Sıhhiye Vekaleti tarafından görevlendirilen müfettişler aracılığıyla denetlenmesi hüküm altına alınmıştır. Denetimin arttırılması amacıyla uyuşturucu maddeleri ithal etmek isteyen eczanelerin bu durumu Sıhhiye Vekaleti’ne bildirmeleri zorunlu kılınmıştır. Uyuşturucu maddeleri ihraç eden fabrika ya da imalathane sahipleri hangi maddeyi, ne kadar ve nereye göndereceklerini her ayın sonunda Sıhhiye Vekaleti’ne iletmekle yükümlü tutulmuştur.¹²⁰⁸ Bu kanundan yukarıda bahsedilmiştir.

Halk sağığına dair her türlü tehlikeyi bertaraf etmek için daha geniş yetkilerle hareket edilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Sıhhiye Vekaleti’ne yardımcı olması amacıyla yeni kuruluşların açılması düşünülmüştür. Özellikle halk sağığını iyileştirme,

¹²⁰⁶G. Çakır, “*Türkiye’de Uyuşturucu Maddelere Yönelik Geliştirilen Politikalar (1920-1950)*”, s. 109.

¹²⁰⁷TBMMZC, III/3, 1928, s. 53.

¹²⁰⁸TBMMZC, III/3, 1928, s. 54.

ilerletme ve her türlü hastalığa karşı yarayacak bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte sağlık alanında bilimsel çalışmalar gerçekleştirmek ve zararlı maddelere karşı halkı bilinçlendirecek özelliklere de sahip olması hedeflenmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1928 tarihli ve 1267 sayılı yasa ile Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti'ne bağlı olmak üzere Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kurulmuştur.¹²⁰⁹ Kurumun görev ve sorumlulukları şu şekilde tanımlanmıştır:

- 1- Halk sağlığının iyileşmesi adına her türlü bilimsel araştırmaları yapmak ve incelemek,
- 2- Vekalet tarafından verilen sağlık ve bilimsel çalışmalarda bulunmak,
- 3- Aşı ve serumları hazırlamak,
- 4- Dışarıdan gelen tıbbi ilaçların kontrolünü sağlamaktır.¹²¹⁰

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti'nin yayınladığı ve Hikmet Hamdi'nin kaleme aldığı "*Sıhhi Müze Rehberi*" adlı çalışmada uyuşturucu madde kullanımının zararları anlatılmıştır. Madde kullanımını önlemeye yönelik yazılara verilmişti. Eserde morfinin evvela tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanımından bahsedilmiştir. Hekimlerin ilaç olarak kullandıkları bu maddelerin daha sonra keyif için alınmaya başlanması üzerine bağımlılık yaptığı belirtilmiştir. Maddeyi kullanan kişilerin ilk önce azdan başlaması sonrasında giderek miktarını arttırması üzerine bu durumun bağımlı olmalarına yol açtığı vurgulanmıştır. Hikmet Hamdi, "*Zira az mamul ile az miktarı tesir etmemeye başlar nihayet her gün alınan morfin pek azim bir miktara baliğ olur. Morfinmanlar hiçbir zaman morfinsiz yaşayamazlar, zayıflarlar. İştahlarını kaybederekler. Kuvvetleri düşer, nefesleri kokar, dişleri çürür, iğne yapılan yerlerde çibanlar zuhur eder*"¹²¹¹ diyerek uyuşturucu madde kullanımının bireyler üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmek istemiştir.

24 Nisan 1930 tarihli ve 1593 sayılı "*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*" 6 Mayıs 1930'da yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. On beş bölüm ve üç yüz dokuz maddeden oluşmaktadır.¹²¹² Kanun ile ülkenin sağlık şartlarının iyileştirilmesi ve sağlığa zarar veren hastalıklarla ya da zararlı maddelerle mücadele kararlaştırılmıştır. Birinci maddede: "*Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve halkı tıbbi ve içtimai*

¹²⁰⁹TBMMZC, III/4, 1928, s. 77.

¹²¹⁰TBMMZC, III/4, 1928, s. 153-154.

¹²¹¹Hikmet Hamdi, *Sıhhi Müze Rehberi*, Yenigün Matbaası, Ankara, 1928, s. 30.

¹²¹²Halil İbrahim Aksakal, "*Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları*", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XXVII/1, (2017), s. 223.

muavenete mazhar eylemek umumi devlet hizmetlerindendir” denilerek kanunun hedefi belirtilmiştir.¹²¹³ 2253 sayılı “*Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Hakkında Kanun*” ile ham afyon, tıbbi afyon ve bu gibi maddelerin bileşiminden hazırlanan tıbbi ilaçların üretimi, ithal ve ihracının da Sıhhiye Vekaleti’nin denetiminde yapılması sağlanmıştır.¹²¹⁴ Kanunun yedinci maddesine göre, Ankara’da kurulması tasarlanan uyuşturucu madde fabrikasının çalışması, ürünlerin türleri, miktarı ve satışına dair Sıhhiye ile İktisat Vekaleti’nin ortak hazırlayacakları bir yasa ile belirlenmesi kabul edilmiştir. Hatta Uyuşturucu Maddeler İnhisarı’na Sıhhiye Vekaleti’nden birinin üye olması da kararlaştırılmıştır.¹²¹⁵ 2313 Sayılı “*Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun*” ile inhisar altına alınan uyuşturucu maddelerin ithali için Sıhhiye Vekaleti’nden izin alınır ve hangi tür maddenin ne kadar, nereden, nasıl gönderileceğinin vekaletle bildirileceği kararlaştırılmıştır. Gönderilen maddelerin tıbbi ve bilimsel ihtiyacından fazla olmadığı tespit edildikten Sıhhiye Vekaleti tarafından gerekli izin verileceği hükmü konulmuştur. Aynı şekilde ihraç edilecek uyuşturucu maddenin gönderileceği ülkenin yetkili makamından alınmış ithal vesikası Sıhhiye Vekaleti’ne iletilecektir. Vekalet tarafından yapılan inceleme neticesinde ihraç edilecek miktarın özellikle tıbbi ve bilimsel ihtiyacı tespit edildikten sonra ihraç izni verileceği kararlaştırılmıştır. Uyuşturucu maddelerin ihraç vesikasının bir örneği de söz konusu maddeleri ithal edecek ülkenin ilgili birimine Sıhhiye Vekaleti tarafından gönderilecektir.¹²¹⁶ Uyuşturucu ile mücadele kapsamında Sıhhiye Vekaleti’ni doğrudan ilgilendiren on yedinci maddede eczanelerle ilgili şu karar alınmıştır: “*Ecza ticarethaneleri ve eczaneler veya müstahzarat laboratuvarları doğrudan doğruya inhisar idaresinden alacakları uyuşturucu maddeler için her defasında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine müracaatla izin vesikası alırlar. İnhisar İdaresince Vekalet tarafından verilmiş izin vesikası görülmedikçe hiçbir satış yapılamaz. Bu vesikalar üzerine yapılan satış miktarı ve tarihi kaydedildikten sonra İnhisar İdaresince Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine iade olunur.*” Ecza ticareti ile uğraşanların uyuşturucu maddelerin gelir ve giderlerini not alarak kime ne kadar sattıklarını Sıhhiye Vekaleti’ne bildirmeleri zorunluydu.¹²¹⁷

Sıhhiye Vekaleti teşkilatı ile memurların çalışma hayatına dair 23 Haziran 1936 tarihli ve 3017 sayılı “*Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Teşkilat ve Memurin*

¹²¹³Resmi Gazete, S. 1489, (6 Mayıs 1930), s. 8896.

¹²¹⁴Resmi Gazete, S. 2422, (8 Haziran 1933), s. 778.

¹²¹⁵Resmi Gazete, s. 780.

¹²¹⁶Resmi Gazete, S. 2435, (24 Haziran 1933), s. 1354.

¹²¹⁷Resmi Gazete, s. 1355.

Kanunu” çıkarılarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile kurulan Hıfzıssıhha İşleri Dairesi’nin bünyesinde uyuşturucu maddeler, eczacılık ve tıbbi ilaçlar, verem, trahom, bulaşıcı hastalıklar, sıtma, zührevi hastalıklar gibi halk sağlığını olumsuz etkileyen etmenlerle mücadele edilmiştir. Ayrıca uyuşturucu maddeler, tıbbi ilaçlar, serum ve aşıların satıldığı yerlerin denetimi de sağlanmak istenmiştir.¹²¹⁸

Sıhhat ve İctimai Muvanet Vekaleti’ne ABD Hazine Bakanlığı tarafından biri 27 Ağustos diğeri de 5 Eylül 1940’da olmak üzere iki tane broşör gönderilmiştir. Hariciye Vekaleti’ne gönderilen uyuşturucu maddelerden korunma ilgili bir broşör, Sıhhat ve İctimai Muvanet Vekaleti’ne iletilmiştir. Bu broşör aynı zamanda MC Afyon Danışma Komisyonu’na da bildirilmiştir. Uyuşturucu ile mücadele konusunda işbirliğinin önemi anlatılmak istenmiştir.¹²¹⁹

Halkın tükettiği gıda maddelerinin denetlenmesi amacıyla 7 Eylül 1942 tarihli ve 18542 numaralı “*Gıda Maddelerinin ve Umumi Sıhhati İlgilendiren Eşya ve Levazımın Hususi Vasıflarını Gösteren Nizamname*” yayımlanmıştır. Bu kararname ile halk sağlığını ilgilendiren tüketim mallarının vasıfları gösterilmiştir. Halkın daha sağlıklı beslenmesi ve zararlı madde kullanımına karşı bilinçli hareket etmesi arzu edilmiştir.¹²²⁰

Türkiye’de düzenlenen tıp kongrelerinde uyuşturucu maddelerin toplum sağlığı üzerindeki zararları ele alınmış ve toplumun bu tür maddelerden uzak durmaları gerektiği vurgulanmıştır. Dönemin doktorları tarafından kaleme alınan ve uyuşturucu maddelerin zararlarını ifade eden eserler basılmıştır. Halkın bu afet karşısında bilinçlenmesi amacıyla 1943’te Milli Eğitim Bakanlığı ile ortaklaşa çalışmalar yürütülmüştür. Halkın bilinçlenmesi için dönemin aydınları gazetelere, dergilere ve röportajlarla uyuşturucunun zararlarını gösteren çalışmalarda bulunmuşlardır.¹²²¹

V- Yeşilay Cemiyeti

20. yüzyılın başlarından itibaren uyuşturucu maddelerin giderek yayılması tehlikeli sonuçlar doğurmuştur. Uyuşturucu ile mücadelede kamu kurumları dışında sivil toplum kuruluşları da aktif görev üstlenmişlerdir. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türkiye’de uyuşturucu ve alkol bağımlılığı yerleşmeye başlamıştır. Dahası 1917 Rus Devrimi’nden sonra Rusya’dan Türkiye’ye göç eden mülteciler kendileri ile birlikte uyuşturucu maddeleri Türkiye’ye taşımışlardır. Rus enfiyesi, kokain ve morfin

¹²¹⁸Resmi Gazete, S. 3337, (23 Haziran 1936), s. 6696.

¹²¹⁹BCA, 502.22183.95873.1-2. 27 Ağustos-9 Eylül 1940.

¹²²⁰Resmi Gazete, S. 5204, (7 Eylül 1942), s. 3646.

¹²²¹G. Çakır, “Türkiye’de Uyuşturucu Maddelere Yönelik Geliştirilen Politikalar (1920-1950)”, s. 109.

gibi toplum sağığı için tehlike arz eden maddelerin kullanımı artmıştır. Türk toplum hayatını ve halk sağığını olumsuz etkileyen eğlence kültürünün iki önemli unsuru uyuşturucu ve alkole karşı mücadele fikri yeşertmeye başlamıştır. Bunlarla mücadele etmek amacıyla 5 Mart 1920 tarihinde dönemin Şeyhülislamı Haydarizade İbrahim Efendi¹²²², Mazhar Osman ve arkadaşlarının¹²²³ girişimleriyle Sultan Vahdettin'in izniyle Hilal-i Ahdar Cemiyeti (Yeşilay Cemiyeti) kurulmuştur.¹²²⁴ Cemiyet'in merkezi İstanbul'dur. Cemiyet Nizamnamesinin üçüncü maddesinde kuruluş amacı şöyle açıklanmıştır: *"Yurdumuzda ahlâkî ve kültürel bir kalkınma atmosferi içinde; tütün, alkol ve madde bağımlılığı gibi toplum ve gençliğin beden ve ruh sağığını tahrip eden bağımlılıkların yanı sıra gençliğe ve topluma zarar veren bütün zararlı alışkanlıklarla mücadele etmek, millî kültürüne bağlı nesiller yetiştirmek amacı ile kurulmuştur."*¹²²⁵ Hilal-i Ahdar Cemiyeti'nin ilk Başkanı Mazhar Osman'dır ve 5 Mart 1920'den Ocak 1945'e kadar bu görevi yürütmüştür. Ocak 1945'ten 22 Ocak 1950'ye kadar Cemiyeti Fahrettin Kerim Gökay idare etmiştir.¹²²⁶ Cemiyet'e asli üye olanlar sadakatini göstermek adına: *"Üye kaldığım müddetçe uyuşturucu zehirleri ve alkollü içkileri hekim reçetesiyle ilaç olarak verilenler hariç, hiçbir suretle kullanmamaya, Cemiyet ve ülkeye daima sadık kalmaya ve ülkeyü yaymaya şeref ve namusum üzerine söz veriyor ve yemin*

¹²²² Haydarizade İbrahim Efendi, 1863 yılında Musul'un Erbil kazasında dünyaya gelir. Babası dönemin ulemalarından Haydarizade Asım Efendi'dir. Haydarizade İbrahim, babasının da etkisiyle oldukça iyi bir eğitim alır. Medrese eğitiminin yanı sıra özel derslerle kendini geliştirir. Mertebe-i saniye diplomasını 1884 yılında alır. 1886 ve 1890 yılları arasında Zaho naibliğinde çalışır. 1891'de Cizre naibliğine getirilir. Ayrıca Cizre Bidayet Mahkemesi Reisliği ve Musul Vilayeti Merkez Bidayet Mahkemesi Müddeiumumi Muavinliği görevlerini yürütür. 1901'de Meclis-i Maarif Üyesi olarak atanır. Bu yıllarda İzmir ve Haremeyn payeleri de verilir. Aynı zamanda üçüncü rütbeden Mecidi nişanını alır. Akabinde Darülhayr-ı Ali Mektebi Müdürlüğü'ne getirilir. 1918 yılına kadar çeşitli görevlerde bulunur. 1918'de Ahmet İzzet Paşa'nın Sadareten istifasından sonra yerine Tevfik Paşa tarafından Şeyhülislamlık makamına getirilir. 1919 yılına kadar bu görevini sürdürür. Tevfik Paşa'nın istifası üzerine Haydarizade İbrahim Efendi de görevinden ayrılır. Meclis-i Vükela'ya memur edilir. 5 Mart 1920'de Hilaliahdar'ın (Yeşilay) kurulmasında etkili olur. Hatta Hilaliahdar'ın ilk başkanı olur. 1933 yılında hayatını kaybeder. Kabri, Bağdat'tadır. (Mehmet Fatih Öz, *"Yeşilay Ülküsüne Emek Veren Büyük Bir Âlim: Haydarizade İbrahim Efendi"*, **Yeşilay**, 1074, (Temmuz-2023), s. 78-79).

¹²²³ Hüseyin Kazım, Eşref Edip, Hamdullah Suphi Tanrıöver, İbrahim Alaaddin Gövsa, Tevfik Rüştü Aras, Hakkı Tarık Us, İhsan Şükrü Aksel, Süheyl Ünver, Kerim Gökay, Mustafa Şekip Tunç gibi dönemin önemli isimleri de Yeşilay'ın kuruluşunda yer alan kişilerdir. (Murat Çekin, Haluk Perk, Burcu Özdemir, *"Hilal-i Ahdar'dan Yeşilay'a Bağımlılıkla Mücadele Sergisi"*, **Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu**, (3-4 Haziran 2016), Bildiriler Kitabı, Seçil Ofset Matbacılık, İstanbul, 2017, s. 305-306.)

¹²²⁴ Selahaddin Kaptanağası, **70. Yılında: Yeşilay'ın Tarihçesi (1920-1945 Dönemi)**, Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990, s. 2-3; Hatice Güzel Mumyılmaz, *"Yeşilay Cemiyeti ve Faaliyetleri: Bağımlılıkla Mücadele, Sağlıklı ve Ahlaklı Nesiller Yetiştirme"*, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, LV/1, (Mart-2020), ss. 368-387, s. 369. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Serkan Erdal, Hasan Demirci, Pir Murat Sivri, **Hilal-i Ahdar Cemiyeti**, Kitapevi Yayınları, 2019, s. 226.

¹²²⁵ <https://www.yesilay.org.tr>, (E.T.: 22 Mayıs 2024).

¹²²⁶ <https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/tarihce>, (E.T.: 23 Mayıs 2024).

ediyorum”¹²²⁷ diyerek bağılıklarını bildirmişlerdir. Cemiyet’in kuruluş gayesini Alkolizm ve uyuşturucu madde kaçakçılığı ile mücadele olarak tarif eden Ahmet Yüzendağ, “*Alkolizm ve uyuşturucu zehir alışkanlığı, mikrobu keşfolunmamış bir hastalık durumundadır*” ifadelerini kullanmaktadır. Devamında söz konusu zararlı maddelerin doğurduğu olumsuz sonuçların tedavi edilemeyecek kadar büyük bir sorun olduğunu vurgulamaktadır. Yüzendağ, “*Bu hastalığı önlemek, tedavi etmekten daha iyidir. Onun içindir ki, Yeşilay Cemiyeti, yeni yetişen nesle daha çok eğiliyor. Zira insanlar sahip oldukları alışkanlıkları, çocuklarında veya gençliklerinde kazanırlar*” diyerek Yeşilay’ın üstlendiği göreve işaret etmektedir.¹²²⁸ 2 Şubat 1925 tarihinden itibaren Cemiyet’in faaliyetlerinden halkın haberdar olması amacıyla Hilal-i Ahdar dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. 1929 yılında ise Cemiyetin adı Yeşil Hilal olarak değiştirilmiştir.¹²²⁹ Fahrettin Kerim Bey, 1929 tarihli Yeşil Hilal Mecmuasında çıkan yazısında halkı uyuşturucu maddelere karşı uyanık olmaya çağırmıştır. Uyuşturucu bağımlılığının gençler üzerinde sebep olacağı sağlık sorunlarına değinmiştir. Fahrettin Kerim Bey, özellikle şu uyarıda bulunmuştur: “*Buluğla beraber delikanlı çağına giren gence belsoğukluğu, frengi gibi hastalıklardan; rakı, afyon, morfin, kokain, esrar gibi keyif veren zehirlerden korunmayı öğretmek ve onların tehlikesini canlı tablolarla, sinemalarla, hikâyelerle göstermek ve anlatmak icap eder.*”¹²³⁰

Fahrettin Kerim, “Cumhuriyet” gazetesinin 29 Mayıs 1930 tarihli nüshasında Cemiyet’in faaliyetleri, çalışmaları hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Fahrettin Kerim Bey, “*Yeşilay Cemiyeti, mesaisinde muvaffak olmaktadır. Son on beş gün içinde Cemiyetin gayeleri hakkında yedi konferans verilmiştir. Dr. İbrahim Zati Bey tarafından Kız Muallim Mektebi’nde, Kız Lisesi’nde, Darüşşafaka’da, Avukat Ferit Bey tarafından Gazi Osman Paşa, Mülkiye ve Polis Mekteplerinde ve Şems’ül Mekâtip’te konferanslar verilmiştir. Bunların mesai muhassalası olmak üzere 400’e yakın aza kaydedilmiştir*”¹²³¹ diyerek Cemiyet’in kaydettiği başarıları vurgulamıştır.

Mazhar Osman Bey başkanlığında Yeşilay Cemiyeti üyeleri 4 Ocak 1932 tarihinde bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmede araçlarda eroin, esrar ve içki

¹²²⁷Türkiye Yeşilay Cemiyeti Nizamnamesi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1973, s. 3.

¹²²⁸Ahmet Yüzendağ, “Yeşilay Haftası Dolayısıyla”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, III/2, (Mart-1964), s. 85.

¹²²⁹Hatice Güzel Mumyılmaz, “Yeşilay (Hilal-i Ahdar)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <http://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, (E.T.: 23 Mayıs 2024); Fahrettin Kerim Gökay, “Yeşilay Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?”, **Yeşilay**, 485, (1974), s. 7.

¹²³⁰Fahrettin Kerim, “Sinirliler Nasıl Yaşamalıdır?”, **Yeşil Hilal Mecmuası**, 4, (1929), s. 44.

¹²³¹Cumhuriyet, 19 Mayıs 1930, s. 4.

kullanımından dolayı meydana gelen kazalara karşı alınması gereken önlemler değerlendirilmiştir. Halkın bu konuda bilinçlenmesi için sergilerin açılması, levhaların asılması, keyif verici maddelerin zararlarını gösteren afişlerin kullanılması önerilmiştir. Uyuşturucu madde tüketenlerin ruhsatlarına el konulması, şehir içinde hızlarının sınırlandırılması, uyuşturucu maddeler yüzünden meydana gelen kaza fotoğraflarının çoğaltılması gibi tedbirler düşünülmüştür.¹²³² Ayrıca Halkevinde de bir toplantı tertip edilmiş ve burada uyuşturucu madde kullanımı, alışkanlığı, zararları konuşulmuştur. Türkiye’de kokain, morfin özellikle eroin tüketiminde büyük bir artışın yaşandığı belirtilmiştir. Toplantıya öğrencilerin katılması oldukça önemli görülmüştür. Yeşilay Cemiyeti’nin bireylerin huzur ve güvenliği için topluma zararı olan maddelere karşı kurulduğu günden itibaren mücadele ettiği vurgulanmıştır. Yeşilay’ın emniyet ve İstanbul valiliği ile uyuşturucuyla mücadele noktasında iş birliği içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Maarif Vekaleti ile de uyuşturucuyla mücadele kapsamında çalışmalar yürütülmüştür. Bu doğrultuda okul kitaplarında içki ve uyuşturucu maddelerin zararlarını anlatan yazıların yazılması talep edilmiştir. Cemiyet’in Genel Sekreteri Fahrettin Kerim Bey: *“Eroin felaketi bir buçuk sene evvel başladı. Tesirleri bu gün görülüyor. Son bir ay zarfında bize 20 eroin müptelası müracaat etti. Bu zehir rakı gibi değildir. Her zaman ve her yerde iğne gibi kullanılabilir olduğu için müptelaları çoğalmaktadır. Eroin vücudu mahveden, seviyeyi yıkan ve öldüren bir zehirdir. 58 kilo gelen bir felaketzade bir ay zarfında 38 kiloya düşmüştür. Kilosu 1200 liraya satılan bu zehir vatandaşların sıhhatini, hayatını, seviyesini ve kesesini mahvetmektedir”*¹²³³ diyerek uyuşturucunun yarattığı olumsuz tabloyu gözler önüne sermiştir.

Yeşilay Cemiyeti’nin kamu yararına sahip dernekler arasına alınması amacıyla Dâhiliye Vekilliğinin 1 Mart 1934 tarihli teklifi İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün imzasıyla 19 Eylül 1934’te onaylayarak yürürlüğe girmiştir.¹²³⁴

¹²³² **Vakit**, 4 Ocak 1932, s. 4; Gül Çakır, *“Cumhuriyet Döneminde İctimâî Bir Yara: Alkol, Propagandalar, Politikalar (1920-1950)”*, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**ı Dergisi, XVII/30, (Nisan-2021), s. 215.

¹²³³ **Vakit**, 25 Kasım 1932, s. 1-10.

¹²³⁴ *“Yeşil Hilal Cemiyetinin, menafî umumiyeye hadim müesseseler arasına alınması; Dahiliye Vekilliğinin 1/3/934 tarih ve 2232 numaralı tezkeresile yapılan teklifi ve Şurayı Devlet Reisliğinin 4/9/934 tarih ve 17500 numaralı tezkeresile tevdi olunan 5/7/934 tarihli Heyeti Umumiye mazbatasına üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/9/34 te tasvip ve kabul olunmuştur.”* (BCA, 030.18.01.02.48.64.8. 19 Eylül 1934.)

Yeşilay temsilcileri, 7-9 Ekim 1935¹²³⁵ tarihinde düzenlenen Altıncı Tıp Kongresi'nde uyuşturucu madde problemini dillendirmişlerdir. Madde bağımlılığı ile sıkı bir şekilde mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamışlardı. Kongrenin açılış konuşmasını yapan İsmet İnönü uzun bir nutuk ile düşüncelerini paylaşmıştır. Özellikle uyuşturucu afetine uzun uzun yer ayırmış ve mücadelenin kaçınılmazlığına dikkatleri çekmiştir.¹²³⁶ İnönü, “Bu işle mücadele için gerekirse çok daha şiddetli hareket ederiz.

¹²³⁵7-9 Ekim 1935 tarihinde düzenlenen Ulusal Türk Tıp Kurultayı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk himayesinde, İsmet İnönü'nün onursal başkanlığında ve Dr. Refik Saydam'ın başkanlığında Ankara'da tertip edilmiştir. Kongreye aynı zamanda Yeşilay Cemiyeti'nden Fahrettin Kerim Gökay da katılmıştır. Kongre, on üç eczacı, üç kimyager, iki diş hekimi ve on dört yabancı katılımcı ile toplam 430 kişinin oluşmaktaydı. Altıncı Tıp Kongresi'nde uyuşturucu maddeler konusu ve uyuşturucu ile mücadele üzerinde durulmuştur. (Semra Koçlu, **Uluslaşma Sürecinde Türkiye'de Sosyo-kültürel ve Ekonomi Alanlarında Düzenlenen Kongreler ve Basına Yansımaları (1923-1950)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erdal Aydoğan), Erzurum, 2023, s. 101; “Akşam” gazetesinin 8 Ekim 1935 tarihli nüshasında “*Türk Tıp Kongresi Dün Açıldı*” başlığıyla haberi yapılmıştı. Kongre ile ilgili gelişmelere ve İsmet İnönü'nün açılış konuşmasına yer verilmişti. İnönü, nutkunda toplumsal bir felaket olarak gördüğü uyuşturucu ve zararlarına değinmiştir. Ardından söz konusu maddelerle mücadelenin önemine dikkatleri çekmişti. (Akşam, 8 Ekim 1935, s. 2).

¹²³⁶Konuşmasının tamamı şu şekildedir: “Bilhassa toksikoman ile uğraşacaksınız. Bu mevzu, bizim sosyal hayatımızda sizin çok ehemmiyetle uğraşacağınız ve bütün memleketin dikkatini üzerine toplayacağı bir şeydir. Arkadaşlar, bizim memleket toksikomaniden en ilerde mustarip olan memleketler kadar yıpranmış değildir. Ancak bunun bizim memleketteki tahribatını az görmek veya ilerisini emin görmek gibi biraz kısa görürlüğe kendimizi kaptırmamalıyız. Toksikomaniden korkuyoruz. Bununla mücadele için memlekette geniş mikyasta esaslı olarak mücadele tertipleri almak lazımdır. Fakat bu tertip ve tedbirlerin hepsini zihinlerde ihtiyaç olarak bir lüzum olarak olgun hale getirecek sizlersiniz. Buradaki tetkikleriniz ve memleket hayatındaki tesirleriniz bu toksikomani belasının muhtelif tezahürlerine karşı cemiyette ciddi bir aksülamel uyandırmalıdır. Bunun için memleketin bütün münevverleri size yardım etmeye borçludur. Arkadaşlar, toksikomaniden bahsederken bunun uyuşturucu maddelere taalluk eden kısmını bilhassa anlatmalıyım. Bunları salahiyyetli bir hekim gibi değil, yurdun siyasi ve sosyal işleri ile uğraşan ve mesul olan bir adam gibi söylüyorum. Uyuşturucu maddeler tahribatından her afetten fazla korkuyoruz. Bunu huzurunuzda memlekete karşı söylemek benim için bir borçtur. Genç bir unsuru, onun ailesini ve bu gibi ailelerden toplanan bir cemiyeti fena surette alçaltan, tahrip eden, dermansız bir hale getiren toksikomani ve uyuşturucu maddeler istilasından cemiyetleri ve milletleri kurtarmak üzere elden geleni yapmak, fen adamları ve siyasa adamları için en esaslı bir ödevdir. Arkadaşlar, bütün bu korkularımızı söylemenin, siyasi mesuliyetlerimizi ve kuvvetlerimizi bu istikametlerde hiç düşünmeden bütün azim ve iradesi ile kullanacağımızı ifade etmenin bu tarzı, sanıyorum ki, aynı zamanda bütün memlekette toksikomani savaşını idare yolunda nasıl kuvvetli bir azimle mücehhez olduğumuzu da söylemek demektir. Afyon, memleketimizin ekonomik ürünlerinden biridir. Bu yüzden memleket servet kazanıyor ve birçok vatandaşlar geçiniyor. Bununla beraber biz uyuşturucu maddeler toksikomanisinden mustarip olmadığımızı görerek az çok müteselli oluyoruz. Bu afetin arsiulusal alanda uluslara ve insanlara zarar vermemesi için dikkat ediyoruz. 1928'den beri birçok kanunlar ve nizamlarla bu savaşı devam ettiriyoruz. Fakat tedbirler kâfi gelmedi. Arsiulusal bir iştiraki mesai ile uyuşturucu maddeler mücadelesini takibe karar verdik. Onun için bütün arsiulusal muahedelere katılmışızdır ve bu muahedelere dikkatle, sadakatle, riayei şiarımızdır. Fakat bu kadar değil. Biz bunlara kendi rızamız ve ihtiyacımızla katılmışızdır. Dünyada hiçbir kimse bu mücadeleyi yapmamış olsa biz kendi inancımızla bu mücadeleyi en sert bir surette yine yapmak kararındayız. Zihniyetimizin iç yüzünün bu tarzda bilinmesi, iktisadi veya diğer faydalar karşısında bu mücadelede herhangi bir tereddüde düşeceğimiz ihtimallerini ortadan kâmilan kaldırmak için lazımdır. Onun için söylüyorum, arkadaşlar. Uyuşturucu maddeler mücadelesini bir şuur meselesi olarak takip ediyoruz. Uyuşturucu maddeler kaçakçılarının cemiyet için, insanlar için en aşağı, en tehlikeli insanlar olarak takip ediyoruz. Bugünkü kanunları bunlar hakkında tatbik etmek için gözümüzü hiçbir şeyden kırpmayacağız. Bu kanunlar ve nizamlar yetmezse tedavi edecek, cezalandıracak, müessir olacak tedbirler nelerse kanunlar ne kadar sert olmak lazım

Halkın sağığı ile oynayanlara karşı daha ağır kanunlar çıkarırız” diyerek mücadeleden yana bir tavır sergilemiştir.¹²³⁷

Yeşilay’ın 26 Kasım 1937’de düzenlenen yıllık kongresinde madde bağımlılığının ülkede yaratmış olduğu olumsuz tablo katılımcılarla paylaşılmıştır. Yeşilay’ın İkinci Başkanı İbrahim Zati, alkol ve uyuşturucu ile ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Bundan sonra söz hakkı alan Mazhar Osman ise eroin üzerinden bir konuşmada bulunmuştur. Mazhar Osman, eroin ile sıkı bir şekilde mücadele yürütülmesine rağmen gençlik arasında söz konusu maddenin revaçta olduğunu vurgulamıştır. Bakırköy Akıl ve Ruh Sağığı Hastalıkları Hastanesi’nde çoğunlukla gençlerin olduğunu belirtmiştir. Hatta devletin bunlara yılda 35.000 lira masraf yaptığını söylemiştir. Ailelerin ve okulda öğretmenlerin bu illete karşı oldukça dikkatli olmasını önermiştir. Uyuşturucu madde ticareti yapanlara karşı daha sert tedbirlerin alınmasını, *“Hükümet, beyaz zehir satanlara bir sene hapis 500 lira para cezası veriyor. Kaç kere teklif ettim. Hiçbir netice çıkmadı. Bu zehri satanlar linç edilmeli”* şeklinde savunmuştur.¹²³⁸

Yeşilay, madde kullanımı noktasında daha çok genç nesil üzerinden hareketle çalışmalarda bulunmuştur. Bu bağlamda on sekiz yaş altı çocukların alkollü mekânlara girmemesi için Dâhiliye Vekaleti’ne başvuruda bulunmuştur. Halkevleri ve okullarda kış konferansları aracılığıyla çocuklara zararlı maddeler hakkında bilgilendirme çalışmaları tasarlanmıştır. Cemiyet halkın anlayacağı dille alkol ve uyuşturucu maddelerin zararlarını anlatan/gösteren bir sağık kitabı hazırlamak için çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca *“Yeşilay”* dergisi adında aylık çıkacak bir dergi ile de yine zararlı maddeler ve kötü alışkanlıklar hakkında bilgiler verilecektir. Yeşilay dergisinin halkevlerine, köy odalarına, iş yerlerine ve halkın ortak paylaşım yerlerinde bulundurulması hedeflenmiştir. Cemiyet, Sıhhiye Vekaleti’nden alkol bağımlısı ve uyuşturucu maddelerin zararlarını gösteren filmlerin izletilmesini de programına koymuştur.¹²³⁹ Aralık 1938’de Eminönü Halkevi Konferans Salonu’nda Yeşilay’ın yıllık kongresi yapılmıştır. Cemiyet Genel Sekreteri Fahrettin Kerim Bey, yıllık raporu kongrede üyelere okumuş ve ardından Cemiyet’in faaliyetleri ile ilgili bilgi vermiştir. Söz alan Mazhar Osman Bey ise konuşmasında eroin ve zararlarından bahsetmiştir.

gelirse bunları tamamen vücuda getirmek içi Büyük Millet Meclisi’ne müracaat etmekte asla tereddüt etmeyeceğiz.”(**Kurun**, 8 Ekim 1935, s. 1-4; **Anadolu**, 30 Ekim 1935, s. 4.)

¹²³⁷Necmi Erkmen, *“Uyuşturucu Maddelerle Nasıl Mücadele Etmeli?”*, **Akşam**, 14 Şubat 1939, s. 8-11.

¹²³⁸**Cumhuriyet**, 26 Aralık 1937, s. 2.

¹²³⁹**Son Posta**, 30 Ocak 1938, s. 4.

İnsanlığın düşmanı olarak ifade ettiği söz konusu madde ile hükümetin sıkı bir şekilde mücadele ettiğini söylemiştir. Mücadele sayesinde eroın kullanımının ülkede azaldığını vurgulamıştır. Devamında *“Böyle olmakla beraber gene bu zehirin faaliyetine tesadüf etmekteyiz. Ben şahsen bu zehirin kullanılması için birçok hatıra gelmez vasıtalarla tesadüf ettim... Mesela hastanede bu zehirden kurtarılmak için tedavi edilen bir hastaya, anası, karısı veya kız kardeşi eroın getirmektedir. Eroın iptilası, daha fazla kültürü nakıs olan kimselerde fazla müşahede ediliyor.”*¹²⁴⁰

Yeşilay Cemiyeti Genel Sekreteri Fahrettin Kerim Bey, *“Yeşilay Gençlerbirliğinin Senelik Kongresi”*nde uyuşturucu ve zararları üzerine bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında uyuşturucu kullanımının arttığına ve gençler arasında giderek yayıldığına dikkat çekmek istemiştir. Fahrettin Kerim Bey, *“Gençlik bir milletin ümidini teşkil eder, onları daha hayata atılmadan evvel bir takım zehirlere karşı çelikten bir mukavemete hazırlamak lazımdır”*¹²⁴¹ diyerek gençliği uyuşturucu maddelere karşı korumayı vurgulamıştır. Başka bir konuşmasında Yeşilay’ın uyuşturucu ile mücadelesi neticesinde uyuşturucu kullanımının azaldığını beyan etmiştir. Cemiyet’in mücadelesinin Avrupa’da takdir kazandığını ifade etmiştir. Hatta Münih Kongresi’nde Almanya uyuşturucu ile mücadele bürosu şefinin *“Bize, Balkanlara Türkiye’den uyuşturucu madde ithal ediliyor deniliyordu, biz inanmıyorduk. Raporunuz ve izahatınız üzerine daha çok kani olduk dedi.”* Gerek kendi raporunda gerekse Münih basınında Türkiye’nin uyuşturucu ile mücadelesinden övgüyle bahsedildiğini belirtmiştir.¹²⁴²

Yeşilay’ın madde kullanımı ile mücadelesi dönemin tanınmış isimleri tarafından takdirle karşılanmıştır. Hatta yazdıkları yazılarla Yeşilay’a destek çıkmışlardır. Bu bağlamda Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Burhan Felek, Yeşilay’a dair düşüncelerini köşesinde okuyucularıyla paylaşmıştır. Felek’in *“Yeşilay’a”* başlığını taşıdığı yazısında hem övgü hem de eleştirileri görmek mümkündür.¹²⁴³ Bir diğer yaklaşım da Türk edebiyatının önemli ismi Halide Edip Adıvar tarafından sergilenmiştir. *“Akşam”* gazetesinin 30 Ağustos 1941 tarihli nüshasında *“Yeşilay ve Temmuz Ayı”* adlı makalesinde Adıvar, Yeşilay ve gençlik üzerine bir değerlendirmede bulunmuştur. Giriş kısmında *“Yeşilay’ı hepimize sık sık düşündürecek bir hayli sebep olduğuna uzun zamandan beri kaniim fakat bu sebepler bana bu Temmuz ayında arttı ve*

¹²⁴⁰Cumhuriyet, 4 Aralık 1938, s. 3.

¹²⁴¹Akşam, 16 Ocak 1939, s. 6.

¹²⁴²BCA, 030. 01. 77.482.1. 17 Şubat 1936.

¹²⁴³Burhan Felek, *“Yeşilay’a”*, Cumhuriyet, 12 Ocak 1941, s. 3.

şiddetlendi gibi geliyor” notunu düşmüştür. Yazının devamında sokaklarda gençler arasında madde kullanımının yaygınlığına dikkatleri çekmek istemiştir. Gençliğin içine düştüğü durumu şöyle izah etmiştir: “Temmuz ayı gireli, gece on ikiden sonra bazen sabaha karşı odamın önünden çocuk denilecek yaşta genç erkek ve kızlar geçiyor. Yüksek konuşuyorlar, acayip yürüyorlar, bazen kavga ediyorlar. Bütün bu zahiri görünüşten İstanbul şehrinin, bilhassa halk tabakasının herhangi Avrupa şehrinden fazla madde tüketildiğine hükmetmek zaruri oluyor ve bu müşahede ister istemez insana İstanbul şehrinin müstakbel çocuklarını, maddi ve manevi zayıf sarsak, asabı bozuk, bin bir şeylere namzet olarak doğmaları ihtimalini düşündürüyor.” Yeşilay’ın gençleri bu şekilde olumsuz etkileyen madde kullanımı karşısındaki mücadelesini kıymetli görmüştür.¹²⁴⁴

Yirmi yılı geride bırakan Yeşilay Cemiyeti’nin bu sürede gerçekleştirdiği faaliyetler “Cumhuriyet” gazetesinin 10 Mart 1945’teki nüshasında “*Yeşilay 25 Yaşında*” başlığıyla paylaşılmıştır. Cemiyet adına konuşan Fahrettin Kerim Bey, “*Bir milletin sağlık davası olarak tanınan ve tanıtılan Yeşilay ülkesi 25 yıl önce ülkede ümit ve iman işareti olan bir hilal şeklinde belirmişti*” ifadelerini kullanmıştır. Türk gençliğini, neslini zehirlemek için yabancıların girişimi ile bar ve meyhane kültürünü yerleştirdiler. Bunlarla mücadele etmek için Yeşilay’ın çalışmalarına ara vermeden faaliyetlerini yürüttüğünü belirtmiştir. Mücadele alanını genişletmek amacıyla bilimsel araştırmalar, yazılar, kitaplar, konferanslar, kongreler gibi önemli faaliyetlerle Türk toplumu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yeşilay, genel olarak içki ve uyuşturucu maddelerin suiistimali üzerinde durmuş ve bu maddelerin toplumda açmış olduğu zararlar anlatılmıştır. Fahrettin Kerim Bey, gelinen noktayı şu şekilde özetlemiştir: “*Kafaları ayık, iradeleri sağlam olan bu temiz mayalı, açık yürekli çocuklar vazife severlikleri ile işlerindeki titizlikleri, gayretleri ile evlerinin ve çevrenin teveccühünü kazanıyorlar. Genç nesil kendini spora, kitaba veriyor, akşamcılık can çekmektedir. Uyuşturucu zehirlere karşı Yeşilay’ın açtığı savaş hükümetçe azamî muzaheret ve himaye görmüş, bu yılan kovuşunda ezilmiştir.*”¹²⁴⁵ Buradan hareketle yirmi yıllık mücadelenin olumlu neticeler verdiği vurgulanmıştır.

Yeşilay Cemiyeti uyuşturucu ve diğer maddelerle mücadelesinde eğitim bakanlığı ile koordineli bir şekilde çalışmalarını yürütmüştür. Örneğin 1943 yılında düzenlenen İkinci Milli Eğitim Şurası’na Yeşilay Cemiyeti tarafından Milli Ahlak

¹²⁴⁴Halide Edip Adivar, “*Yeşilay ve Temmuz*”, **Akşam**, 30 Ağustos 1941, s. 5.

¹²⁴⁵Fahrettin Kerim Gökay, “*Yeşilay 25 Yaşında*”, **Cumhuriyet**, 10 Mart 1945, s. 2.

Prensipleri adlı bir kitapçık sunulmuş ve kabul edilmişti. Yeşilay Cemiyeti tarafından bu kitapçık 1946'da basılarak dağıtımı sağlanmıştı. Kitapçığın ön sözünde Fahrettin Kerim Bey, “*İrade ve seciye düşmanı olan ispirotolu içki ve uyuşturucu zehirlerin, bir insanın iyi vasıflarını nasıl bozduğunu, insan şahsiyetini nasıl yıktığını*” ifade etmişti. Devamında Yeşilay'ın yetiştirdiği gençlerin, temiz, ayık, ahlaklı ve madde bağımlılığı karşısında duruşuna değinilmişti. Hatta bu gençlerin dünya gençliğine örnek teşkil edecek mahiyete haiz oldukları vurgulanmaktaydı. Yeşilay'ın ülküsünü benimseyen gençlerin her türlü zehirli maddelere karşı duran, vatanına ve milletine faydalı bir nesil olacaklarını savunmuştu.¹²⁴⁶

VI- Bakırköy Ruh ve Akıl Sağlığı Hastanesi

Osmanlı Devleti'nde akıl ve ruh sağlığı hastaları genellikle şifahaneler denilen yerlerde tedavi edilmiştir. Burada bedensel ve zihinsel hastalıkların şifa bulması amacıyla birtakım yöntemler uygulanmıştır. Osmanlı hekimleri bedensel hastalıklar için Dârüşşifa ve zihinsel hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla Bimarhanelerde* ruh, zihin ve beden birlikteliğini kapsayan bütüncül bir yaklaşımla tedavi yöntemi uygulamışlardır.¹²⁴⁷ Osmanlı'da akıl ve ruh sağlığı hastalıkları 19. yüzyılın başlarında, Süleymaniye, Sultanahmet ve Haseki Dârüşşifası olmak üzere üç hastanede tedavi edilmiştir. Ancak bunlar içerisinde en önemli olanı Topbaşı Bimarhanesi'dir. Topbaşı Bimarhanesi, Üsküdar Atık Valide Külliyesinde yer almış ve 1582'de III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan tarafından kurulmuştur.¹²⁴⁸ 1873 yılında Süleymaniye Bimarhanesi'nde kolera salgınının baş göstermesi üzerine buradaki hastaların başka bir yere nakli kararlaştırılmıştır. En uygun yerin Topbaşı Bimarhanesi olduğu işaret edilmiş ve aynı yıl bütün hastalar buraya taşınmıştır. Bu bimarhane akıl ve ruh sağlığı alanında en büyük kurum olma özelliğini Osmanlı'nın son yıllarına kadar devam ettirmiştir. Ancak Topbaşı Bimarhanesi'nin fiziksel özelliklerinin günün ihtiyaçlarını karşılamaması üzerine yeni bir hastanenin kurulması zorunlu hale gelmişti. Bu uğurda uzun uğraşlar verilmesine karşın bir sonuç alınamamıştır. 1920'de dönemin tanınmış

¹²⁴⁶BCA, 490.01.0.0.597.65.4. 18 Ocak 1946.

*Farsça kökenli bir kelime olup, “bimar” hasta anlamına gelmekte ve “hane” kelimesi de bugünkü anlamıyla ev olarak tanımlanmaktadır. Bu iki kelimenin birleşiminden doğan “Bimarhane” hastane olarak anılmaktadır.

¹²⁴⁷Fatma Zeynep Beren, “*Osmanlı'da Psikolojik Sağlık Uygulamaları ve Osmanlıca Psikoloji Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme*,” **Kalemmname**, IV/7, (Temmuz-2019), s. 69.

¹²⁴⁸Rüya Kılıç, “*Osmanlı Devleti'nde Deliliğin Tarihi: Topbaşı Örneği*,” **Bilig Dergisi**, 67, (Güz-2013), s. 92.

doktoru Mazhar Osman Bey, Topbaşı Bimarhanesi'nin başhekimliğine getirilmiştir. Mazhar Osman, Bimarhane'nin elverişsizliğini yetkililere iletmış ve çözüm olarak Darülaceze'nin akıl ve ruh sağlığı hastanesine dönüşmesini teklif etmiştir. Fakat bu teklife olumlu bir yanıt verilmemiştir.¹²⁴⁹

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Mazhar Osman tekrar girişimlerde bulunmuş ve Bakırköy'de kullanılamaz halde bulunan Reşadiye Kışlası'nın¹²⁵⁰ hastane olarak faaliyete geçmesini talep etmiştir. Bu talep yetkili makamlara iletilmiş ve nihayetinde 15 Ekim 1924 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir. Böylelikle İstanbul Akıl Hastanesi'nin Bakırköy'deki Reşadiye Kışlası'na taşınma süreci başlamıştır.¹²⁵¹ Bu tarihten itibaren Mazhar Osman, Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi (Emrazi Akliye ve Asabiye) Başhekimisi olarak çalışmıştır. Mazhar Osman, hastanenin taşıma işini Fahrettin Kerim'e yaptırmıştır. Topbaşı Bimarhanesi 1927 yılında kapatılarak bütün hastalar Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi'ne taşınmıştır. Mahzar Osman, bimarhanenin Türkiye'nin ilk ve en büyük akıl ve ruh sağlığı kurumu olan Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne dönüşmesinde etkili olmuştur. Mazhar Osman 1941 yılına kadar hastanenin başhekimisi olarak görevini yürütmüş ve bu tarihten sonra istifa etmiştir.¹²⁵²

Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi, 1930 yılından sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de artan uyuşturucu madde kullanımı ile mücadele kapsamında bağımlıların tedavi edildiği bir yer olmuştur. Bu tarihlerde Mazhar Osman, Türkiye'de alkol ve uyuşturucu madde kullanımına dair açıklamalarında toplumun üst kesiminde

¹²⁴⁹Şahap Erkoç, Fulya Kardeş, Fatih Artvinli, "Bakırköy Prof. Dr. Mahzar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin Kısa Tarihi", **Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi**, 25. Yıl Özel Sayı, (2010), s. 1.

¹²⁵⁰Reşadiye Kışlası, Osmanlı Devleti'nin subay ihtiyacını karşılamak amacıyla Sultan V. Mehmet Reşat'ın emriyle inşasına başlanmıştır. Dönemin Erkan-ı Harbiye Nazırı Enver Paşa ve I. Kolordu Kumandanı Mehmet Paşa'nın kurulmasında önemli katkıda bulunmuşlardır. Kışla 19 Temmuz 1914 tarihinde açılarak faaliyete geçmiştir. Böylelikle I. Kolorduya bağlı birlikler buraya yerleştirilmiştir. Reşadiye Kışlası Osmanlı'nın son kışlalarındadır. (İlknur Türkoğlu, "Bakırköy Akıl Hastanesi'nde Kültür Katmanları", **Toplumsal Tarih Dergisi**, 272, (Ağustos-2016), s. 12-17.)

¹²⁵¹"İstanbul Emrazi Akliye Hastanesinin elyevm bulunduğu binanın gayri kâfi olduğu ve şeraiti matlubeyi sıhhiyeyi câmî bulunmadığı gibi vilayattan gelmekte olan hastekan da izdihamı bir kat daha tezyit etmekte olduğundan mezkûr müessesesinin şeraiti matlubayı haiz bulunan Makriköy'de kâin Reşadiye Kışlasına nakli Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekaleti Müdüriyeti 16788/3101 numaralı tezkiresiyle vaki teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 15-10-340 tarihli içtimainda karargir olmuştur. (BCA, 030.18.01.01.11.48.13. 15 Ekim 1924.)

¹²⁵²Nuran Yıldırım, "Mazhar Osman", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 7, (1994), s. 328.

alkol tüketiminin yüksek olduğunu, alt sınıflarda da uyuşturucu maddelerin yaygınlığına dikkat çekmiştir.¹²⁵³

Bakırköy hastanesine 1930 yılında uyuşturucu madde bağımlısı beşi kadın ve sekizi erkek olmak üzere on üç kişi tedavi amacıyla başvurmuştur. 1931 yılında bu sayı on, 1932’de ise 30 kişiyi bulmuştur. Ancak 1933 yılına gelindiğinde uyuşturucu madde kullanımıyla paralel olarak rakamlarda da ciddi artış gözlenmiştir. Bu yılın sonlarına doğru 62 kişinin eroin tedavisi olmak için hastaneye başvurduğu anlaşılmaktadır. Mazhar Osman, uyuşturucu ile mücadele amacıyla Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı hastanesinde toksikomani servisini açmıştır. Hastanenin kurulduğu 1926 yılından 1934 yılına kadar sadece yetmiş iki eroin bağımlısının başvurusunu kabul etmiştir.¹²⁵⁴

Bakırköy Hastanesi’ne 1926’dan 1934’e kadar eroin dışında tedavi amacıyla başvuran bağımlıların sayısı şu şekildedir:¹²⁵⁵

Madde	Erkek	Kadın	Toplam
Esrar	252	4	256
Morfin	59	24	83
Kokain	2	-	2
Afyon	10	1	11
Esrarlı Eroin	4	-	4

Uyuşturucu madde bağımlılığının giderek artması üzerine yeni bir hastanenin kurulması gündeme gelmiştir. Daha çok kişinin tedavi edilerek bu illetin önüne geçileceği düşünülmüştür. Çünkü Bakırköy hastanesinde akıl hastaları ile bir arada bulunan bağımlıların tedavisinin oldukça güç olduğu ileri sürülmüştür. Mazhar Osman uyuşturucu madde bağımlılığını İstanbul’da daha önce kurulmuş olan eroin fabrikalarına bağlamaktadır. Mazhar Osman durumu şöyle özetlemiştir: *“Eroinmanlık, memleketimizde nasılsa açılmış birkaç fabrika yüzünden gençlik arasına yayılmış bir hastalıktı. İlk eroinmanlar amele arasında görülmüştür. Bu da ilacı yaparken havaya karışan tozların teneffüs cihazına karışarak ve bu yüzden batî bir zehirlenme meydana getirmesidir. Bilahare gençlik arasında taammüm etmiş kokain yerine kaim olmuştur. Hükümet ve kanunlarımız gerek eroin ve gerekse bu gibi uyuşturucu ilaçlara karşı*

¹²⁵³Mazhar Osman Usman, “Heroin Salgını ile Nasıl Mücadele Ettik?”, *İstanbul Seririyatı*, IX/10, (1937), s. 182.

¹²⁵⁴C. Erdinç, *Overdose Türkiye*, s. 77.

¹²⁵⁵Mazhar Osman Usman, *Tababeti Ruhiye*, Kader Basımevi, İstanbul, 1941, s. 368.

bütün dünyanın şükran dikkatini celbedecek bir surette tatbikata başlamıştır.” Buna rağmen gizli yollarla uyuşturucu maddelerin yapıldığını da ifade etmiştir. Bakırköy hastanesinde bağımlıların sayısının giderek arttığı vurgulanmıştır. Mazhar Osman, Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesinde beş yüze yakın eroınmanın tedavi edildiğini belirtmiştir.¹²⁵⁶ Fahrettin Kerim Bey’in Temmuz 1934 yılında verdiği bilgilere göre, adliye ayda 10 ya da 15 eroın bağımlısı sevk ediliyordu. Mahkemeler bu eroınmanların bağımlı olup olmadıklarının anlaşılması için adli tıp kontrolüne gönderiyorlardı. Adli tıp genellikle çoğu yarı cinnet gösteren bu keyif verici zehir kurbanlarını ilk önce tedavi edilmesi amacıyla Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesine naklediyordu.¹²⁵⁷ Uyuşturucu madde davalarında İhtisas Mahkemesi’nin verdiği malumata göre en çok eroın ve esrar kaçakçıları yargılanmıştır. Sorgulama esnasında bağımlıların *“Allah Aşkına hâkim bey bizi bir yere gönderiniz bu pis iptiladan kurtulalım”* dedikleri kayıtlara geçmiştir. Bağımlı oldukları tespit edilen on beş kişinin Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesinde tedavi altına alınmasına karar verilmiştir.¹²⁵⁸ Fahrettin Kerim Bey’in aktardığı malumata göre Bakırköy’de tedavi altına alınan uyuşturucu madde vakalarının 1930 yılında yirmi kişi iken bu rakam 1937 yılına gelindiğinde yüz üçe ulaşmıştı. Bir diğer istatistikî bilgiyi paylaşan Fahrettin Kerim Bey, kullanılan uyuşturucu maddelerin cinslerine göre dağılımını aşağıdaki gibi paylaşmıştır:¹²⁵⁹

Yıl	Eroın ve Morfin Bağımlısı		Esrarkeş		Kokain Bağımlısı
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
1930	8	5	6	-	0
1931	2	8	4	-	0
1932	30	-	4	-	0
1933	54	8	13	-	0
1934	66	11	31	-	0
1935	68	-	58	-	0
1936	74	-	32	-	0

¹²⁵⁶Vakit, 13 Haziran 1934, s. 9.

¹²⁵⁷Fahrettin Kerim Gökay, “Beyaz Felaket” Onu Avlamak İçin Fırsat Bekliyor”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1934, s. 1-11.

¹²⁵⁸Son Posta, 5 Eylül 1934, s. 1-8.

¹²⁵⁹Fahrettin Kerim Gökay, “Türkiye’de Uyuşturucu Zehirlere Karşı Savaş”, **Tıp Fakültesi Mecmuası**, I/7, (1939), s. 846.

Tablodan da anlaşılacağı üzere genellikle tedavi görenlerin eroin ve esrar bağımlısı oldukları görülmektedir. Fahrettin Kerim Bey, kokain bağımlılarına son yıllarda hiç rastlanmadığını vurgulamıştır. Benzer bir diğer istatistikte kadın ve erkek uyuşturucu madde bağımlılığına dair şu bilgiler yer almıştır:¹²⁶⁰

Yıllar	Kadın			Erkek			
	Bağımlı Olmayan	Bağımlı olan	Toplam	Bağımlı Olmayan	Bağımlı Olan	Toplam	Genel Toplam
1934	5	8	13	60	78	138	151
1935	14	7	21	233	98	331	352
1936	11	4	15	253	61	314	329
						Toplam	832

Türkiye’de esrar tüketiminin varlığına da değinen Fahrettin Kerim Bey, özellikle esrar maddesinin erkekler arasında yoğun bir şekilde kullanıldığına dikkatleri çekmiştir. Nadiren de olsa kadınların da esrar çektiklerini ilave etmiştir. Bakırköy’e tedavi amacıyla getirilen esrarkeşlere ait resmi rakamlar esrar kullanımını açıkça göstermektedir.¹²⁶¹

Yıllar	Erkek/Hastaneye Tedavi için Başvuran	Genel Toplam/ Esrar Kullanıcısı
1925	11	811
1926	14	1033
1927	5	863
1928	12	952
1929	13	751
1930	6	1045
1931	4	1144
1932	4	1359

¹²⁶⁰F. K. Gökay, “Türkiye’de Uyuşturucu Zehirlere Karşı Savaş”, s. 846-847.

¹²⁶¹F. K. Gökay, “Türkiye’de Uyuşturucu Zehirlere Karşı Savaş”, s. 848.

1933	13	1674
1934	31	2000
1935	58	2058
1936	32	2304

Buradaki bilgilerden hareketle esrar kullanımının yıllara göre dağılımında ciddi bir artışın yaşandığı anlaşılmaktadır. 1925'te tespit edilen esrar kullanıcılarının 811 kişiden ancak 11'inin tedavi amacıyla hastaneye başvurduğu anlaşılmaktadır. 1936'da 2.304 kullanıcıdan 32 kişinin hastaneye başvurduğu anlaşılmaktadır. Fahretin Kerim Bey, tedavi amacıyla hastahaneye gelen esrarkeşlerin çoğunun 30 yaş altı olduğunu vurgulamıştır.¹²⁶² Uyuşturucu madde kullanımının gençler arasında yoğun olduğunu göstermektedir.

Mazhar Osman, ülkede bağımlılık yapan maddelerle ilgili her platformda mücadelenin sıkı bir şekilde yürütülmesi gerektiğini dile getirmiştir. 26 Aralık 1937 tarihli Yeşilay Kongresi'nde uyuşturucu maddelerle mücadelenin önemine değinmiştir. Ayrıca söz konusu maddelerin gençler üzerindeki tesirini şu şekilde aktarmıştır: *“Eroine karşı seferber haldeyiz. Hükümetin bütün vasıtalarile beyaz zehir satanlara karşı açmış olduğu mücadeleye rağmen bilhassa gençlik arasında bu beyaz toz ortalığı kırıp geçmektedir. Hâlihazırda Bakırköy Akıl hastanesinde 200 genç tedavi edilmektedir. Bunlar için senede 35.000 lira masraf yapılıyor.”* Ailelere ve eğitimcilere de bu konuda büyük bir sorumluluğun düştüğünü ilave etmiş ve devamında şu uyarıda bulunmuştur: *“Çocuklarınız sigaraya veya alkole alışsa derhal farkedebilirsiniz. Fakat bu beşeriyet düşmanı tozun ne kokusu ne lekesi, velhasıl belli edecek hiçbir şeyi yoktur. Vatanını seven mektep hocaları, aile babaları ve gençlik gözünü açmalıdır. Hastanede tedavi ettiğimiz gençler, aradan dört ay geçmeden gene alışıyorlar. Bu işin yegâne çaresi memlekette eroin yapanların kökünü kurutmaktır.”*¹²⁶³ Bu mesajında yetkililere düşen görevi hatırlatmıştır.

Türkiye’de uyuşturucu madde üreten fabrikalar kapatılmasına rağmen uyuşturucu tüketimi artıyordu. Özellikle eroin bağımlılığı ciddi bir sorundu. 1934-1936 yılları arasında afyon, eroin, esrar ve kokain suçundan kovuşturulan 833 kişinin içinde iki yüz elli altısının eroin kullanıcısı olduğu belirlenmişti. Madde tüketimi özellikle 1937 yılından sonra artış gösteriyordu. Sadece 1937’de hastaneye tedavi için gelen 112

¹²⁶²F. K. Gökay, *“Türkiye’de Uyuşturucu Zehirlere Karşı Savaş”*, s. 848.

¹²⁶³*Cumhuriyet*, 26 Aralık 1937, s. 2.

bağımlıdan 75'i eroin tüketiyordu. Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi'ne tedavi amacıyla yatırılan eroin bağımlıların sayısı 1938 yılından sonra yüzün altında değildi. 1934-1940 yıllarında tedavi gören hastaların durumu aşağıdaki tabloda şu şekildedir:¹²⁶⁴

Tablo: 22- Bağımlılık Tedavisi Gören Hastaların Cinslere Göre Dağılımı (1934-1940)

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1934	129	11	140
1935	131	13	144
1936	113	11	124
1937	104	8	112
1938	146	8	154
1939	157	7	164
1940			189

Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesinin sürekli olarak uyuşturucu madde bağımlılarının tedavi edilmek üzere başvurdukları kaydedilmiştir. Bu bağlamda “*Son Posta*” gazetesinin 13 Nisan 1940 tarihli nüshasında polise başvurarak tedavi olmak isteyen ve adli tıp aracılığı ile Bakırköy Akıl Hastanesine gönderilen uyuşturucu madde bağımlılarının yirmi beş kişi olduğu bilgisi verilmiştir.¹²⁶⁵ Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi dışında Şişli, İstanbul Tıp ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin psikiyatri servisi uyuşturucu madde bağımlılarının tedavisiyle ilgilenen diğer kurumlardır.¹²⁶⁶ Mazhar Osman, keyif veren zehirli maddeleri insanlığın en büyük düşmanı olarak görmüştür. Hatta savaştan, vebadan da tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Uyuşturucunun zararlı etkilerini şu şekilde vurgulamıştır: “*Harp olur biter, salgın gelip geçer, lakin bu zehirler, inşaların kendi dilekleriyle başlarına musallat ettiği bu belalar her gün beşeriyeti yıkmağa çalışıyor, hayatı kısaltıyor, sağlamları hasta ediyor, tüten ocakları söndürüyor, aile saadeti bırakmıyor.*” Uyuşturucu maddeler yüzünden bağımlı sayısında ciddi bir artışın yaşandığı ve bundan ötürü hastaneler, tımarhaneler, hapishanelerin dolduğunu ifade etmiştir.¹²⁶⁷ Hastaneye gelenler arasında eroin kullanma

¹²⁶⁴C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 140.

¹²⁶⁵**Son Posta**, 13 Nisan 1940, s. 1-8.

¹²⁶⁶C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 77.

¹²⁶⁷Mazhar Osman Usman, **Konferanslarım**, Kader Basımevi, İstanbul, 1941, s. 96.

yaşının ağırlıklı olarak 18 ile 25 arası gençlerden oluştuğunu eklemiştir. Eroine başlayanların genellikle arkadaşları tarafından alışıkları ve koklama yoluyla tüketiminin yaygın olduğunu belirtmiştir. En sık karşılaştığı madde bağımlılarının demirci, doğramacı çırakları, şoför muavinleri, arabacılar, berberler, gazete muhabirleri, terziler ve randevu evlerinde çalışan kadınlardan oluştuklarını söylemiştir.¹²⁶⁸

Mazhar Osman, Bakırköy Akıl Hastanesinin uyuşturucu ile mücadele noktasında oldukça yoğun bir mesai harcadığını ifade etmiştir. Ülkenin başına bela olan eroin maddesinin çoğu gencin hayatına mal olduğunu söylemiştir. Bakırköy'ün bu konuda sunduğu hizmetin takdire layık olduğunu vurgulamıştır. Bakırköy'de tedavi sonucunda büyük oranda iyileşenlerin tekrar hayata döndüğünü şu şekilde izah etmiştir: *“Ele avuca sığmaz yaramaz bazı gençlerimizin heroin iptilaları yüzünden çalışma ve yaşama kabiliyetlerini kaybedişleri, diğer gençleri alıştırmaları memleket için ahlaki, içtimai ve sıhhi mühim afettir. Bunlar Bakırköy'ünde bu iptiladan kurtuluyorlar, canları insanlıkları kurtuluyor. Çalışmaya başlıyor, yeniden bir aile ocağını şenlendiriyorlar.”*¹²⁶⁹ Bakırköy'de uyuşturucu bağımlıları arasında hastane çalışanlarının da olması oldukça dikkat çekicidir. Örneğin kırk morfin bağımlısının on birinin doktor olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla on bir doktorun morfin kullanması Bakırköy Akıl Hastanesinin morfin bağımlılığının yaklaşık %28'inin doktorlardan oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca hastane istatistiklerine göre esrar ve eroin kullanmanın Avrupa'daki kokainmanlar gibi daha çok okumamış, küçük esnaf ve işçi sınıfı arasında görülmesi de dikkate değerdir.¹²⁷⁰ Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi'nde 1940-1950 yılları arasında toplam 1.534 uyuşturucu madde bağımlısı tedavi edilmişti. Bunların arasında 1.350'si eroin kullanmaktaydı ve yılda ortalama yüz elli eroin bağımlısı tedavi için hastaneye başvuruyordu.¹²⁷¹

Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastanesi dışında 1950'ye kadar Türkiye'de uyuşturucu ile mücadele kapsamında Gülhane Sinir ve Akıl Kliniği, İzmir Memleket Hastanesi Sinir ve Akıl Kliniği, Ankara Numune Hastanesi Sinir ve Akıl Kliniği ve Manisa Akıl Hastanesi¹²⁷² hizmet sunmuştur.

¹²⁶⁸Mazhar Osman Usman, **Konferanslarım**, s. 105.

¹²⁶⁹Mazhar Osman Usman, **Konferanslarım**, s. 153.

¹²⁷⁰Ş. Y. Sarıbaş, **Afyon, Morfin, Heroin, Kokain ve Esrarın Menşeleri, Kullanış Şekilleri ve Tiryakileri**, s. 54-55.

¹²⁷¹C. Erdiñç, **Overdose Türkiye**, s. 140.

¹²⁷²Manisa Bimarhanesi, Yavuz Sultan Selim'in eşi Hafsa Sultan tarafından 1539 yılında yaptırılmıştır. (**Yeni Sabah**, 21 Ocak 1949, s. 2).

H- TÜRK CEZA KANUNU'NDA UYUŞTURUCU MADDELER

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'ndan sonra başlayan dönüşüm devlet bünyesinde yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Avrupa'nın örnek alınmaya başlandığı bu dönemde hukuk sistemi de yeniden güncellenmiş ve 1839 Tanzimat Fermanı ile kanun önünde herkesin eşit olması amaçlanmıştır. Yine cezaların eşitliği de bu ferman ile güvenceye alınmak istenmiş ve yeni bir ceza kanunun gerekliliği söz konusu olmuştur.¹²⁷³ Bu bağlamda ilk önemli adım 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun ilan edilmesiyle atılmıştır. Bu düzenleme 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu çevrilmesi örnek alınarak hazırlanmıştır. 1858 Ceza Kanunu Osmanlı Devleti'nin modern anlamda kanunlaştırma hareketine yönelik ilk girişim hareketi olması bakımından oldukça önemlidir.¹²⁷⁴ Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti döneminde de süregelen ve Batılı kanunların çevrilmesi geleneğinin ikinci örneğine zemin hazırlamıştır. 1858 tarihli Ceza Kanunu 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹²⁷⁵

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra önceki uygulamaların Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılama noktasında eksik olduğu kanısına varılmıştır. Özellikle hukuk birliğinin olmaması ve yasal düzenlemelerin günün ihtiyaçlarını gidermemesi üzerine hukuk alanında yeni reformların yapılması gerekli görülmüştür. Osmanlı'daki hukuk sisteminin ikili bir yapıya sahip olması ve aynı zamanda hukuk kurallarının saltanat sistemi ile özdeşleşmesi Cumhuriyet ilkelerine aykırıydı. Dolayısıyla bu durum Türkiye'nin yeni bir hukuk anlayışı geliştirmesi için yeterli sebepti. 1 Mart 1922 tarihli meclis konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, hukukun önemine değinmiş ve uygar toplum düzeyine çıkmak için var olan kanunların yeniden düzeltilmesine işaret etmiştir. 1925 yılında kurulan Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında Mustafa Kemal Paşa, hukukun önemi üzerinde durmuş ve bu okulun yeni nesli yetiştirmek için açıldığını vurgulamıştır.¹²⁷⁶ Ceza Kanunu konusunda asıl önemli gelişme ise 1 Mart 1926 tarihinde kabul edilen Ceza Kanunu ile yaşanmıştır.¹²⁷⁷

¹²⁷³Aydın Furkan Kaynak, "1858 Ceza Kanunnamesi ile 1926 Tarihli Türk Ceza Kanunu'nun Foucaultçu Perspektiften Karşılaştırılması", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXIV/1, (Mayıs-2022), s. 433.

¹²⁷⁴Mehmed Asım, "Ceza Kanunumuz ve Gazeteler", **Vakit**, 3 Mart 1926, s. 1.

¹²⁷⁵Senem Öner, **Çeviri Yolu ile Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 Tarihli Fransız Kanunu'ndan Çevrilmesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ayşe Banu Karadağ; Prof. Dr. Mehmet Tevfik Özcan), İstanbul, 2013, s. 449.

¹²⁷⁶Afet İnan, "M. Kemal Atatürk Ankara Hukuk Mektebi'nin Öğretim Kurulu Fahri Başkanı", **Bellekten**, XXXVIII/149, (Ocak-1974), s. 118.

¹²⁷⁷Adem Sözüer, "Türk Ceza Hukuku Reformu: Dünü, Bugünü ve Yarını", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXI, (Özel Sayı-2019), s. 3039.

Kanun tasarısı mecliste görüşülürken dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt)¹²⁷⁸, hukukun önemine dair bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Cumhuriyet'in temel ilkeleri doğrultusuna yapılan inkılâp hareketlerinin meydana getirmiş olduğu yeniliklerden bahsetmiştir. Mevcut Ceza Kanunu'nun yeterli olmadığını ve yaptırım noktasında eksik olduğunu vurgulamıştır. Yeni bir kanuna ihtiyaç duyulduğunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Hâlihazırdaki ceza kanunumuzla kâfi derecede müeyyidelerle takviye edilmiş değildir. Vakıa milletimizin varlığı bu eserin en büyük müeyyidesidir fakat milletimizin yılmaz iradesinin bir kanun çerçevesi halinde tecelli etmesi de Cumhuriyet'in ve hukuk-ı nasın müdafaası için ihmali mümkün olmayan bir zaruretti. Bugün heyeti celilenizin nazarı tasvibine arz ettiğim Ceza Kanunu bu maksatla hazırlanmıştır. Bu maksadı takip etmektedir.”* Konuşmasının devamında Osmanlı dönemi Ceza Kanunu'nun saltanatın şahsi menfaatlerini ve kendi durumunu korumak için meydana getirildiğini belirtmiştir. Cumhuriyet ve inkılâpları ile bağdaşmayan söz konusu kanunun yalnızca saltanatın ve sultanların hakkını savunduğunu, halkın ise göz ardı edildiğini vurgulamıştır. Yeni Ceza Kanunu'nun günün ihtiyaçlarını karşılayacak olgunlukta olduğunu ve bu kanunun Türk milletinin hakkını savunacak mahiyette olacağını ileri sürmüştür. Ülkenin durumu ve ceza hukukunun kaydettiği gelişmeler dikkate alınarak Türk Ceza Kanunu'nun meydana getirildiğini söylemiştir. Mahmut Esat Bey konu ile ilgili düşüncesini şöyle izah etmiştir: *“Denilebilir ki layiha, kanun mahiyetini iktisap ettikten sonra dünyanın en güzel eserlerinden biri olacaktır. Gayet demokratiktir ve Türk memleketinin, Türk milletinin, Türk inkılâbının ihtiyaçlarına göre vücuda getirilmiştir.”*¹²⁷⁹ “İkdam” gazetesinin 9 Ocak 1926 tarihli nüshasında yeni Ceza Kanunu'na dair bir değerlendirilme yapılmıştır. Taslağın bilimsel çağın ihtiyaçlarına uygun olduğu ve söz konusu kanun ile hukuk alanındaki eski uygulamaların ortadan kalkacağı

¹²⁷⁸Mahmut Esat Bozkurt, 1892 yılında Aydın Kuşadası'nda dünyaya gelmiştir. Kuşadası Belediye Başkanı olan babası Hasan Bey, daha sonra İzmir Vilayeti Meclis-i Umumi üyesi olmuştur. Mahmut Esat, ilköğrenimini Kuşadası'nda ve İzmir'deki Yusuf Rıza Mektebi'nde tamamlamıştır. İzmir'de lise eğitimi bitirdikten sonra 1908'de girdiği İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi'nden 1912 yılında mezun olmuştur. Bu tarihten sonra İsviçre'ye gitmiş burada Fribourg Üniversitesi'nde hukuk alanında tekrar lisans eğitimi almış ve aynı üniversitede doktora yapmıştır. 1919 yılına kadar İsviçre'de kalan Mahmut Esat, Milli Mücadele'nin başlaması üzerine yurda dönmüş ve Aydın'da Kuvay-ı Milliye birliklerine katılmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan BMM'ye milletvekili seçilmiştir. 1922-1923 yılları arasında İktisat Vekili olarak atanmıştır. 1924'ten 1930 yılına kadar Adliye Vekili olarak görev yapmıştır. 1943 yılına kadar İzmir Milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. 21 Aralık 1943 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (Hakkı Uyar, **Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, Buke Yayınları, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 245.)

¹²⁷⁹TBMMZC, II/3, s. 4.

paylaşılmıştır.¹²⁸⁰ Yeni çalışmanın olumlu bir etki uyandırdığı basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Konu bağlamında “Cumhuriyet” gazetesinin 28 Şubat 1926 tarihli nüshasında yeni kanun ile ilgili haber yapılmıştır. Yunus Nadi, “Kanun-ı Medeni” başlıklı yazısında bu alandaki devrimlerin birbirini tamamlayan devrimler olduğuna işaretlerle “Adli ıslahatımız yeni kanun-u medenimizin vaz ve tesisi ile bitmiyor. Bunu hâkimler kanunu takip etti. Bir iki gün sonra yeni Ceza Kanunu da takip edecektir”¹²⁸¹ demiştir. TBMM’de Mahmut Esat Bey’in konuşmasından sonra kanuna dair görüş bildiren milletvekilleri olmuştur. Genel olarak Ceza Kanunu’na olumlu yaklaşmış ve maddelerin değerlendirildiği sırada ara ara tartışmalar yaşanmıştır. Nitekim bütün bunlara bunlara rağmen beş yüz doksan iki maddeden ibaret olan yeni Türk Ceza Kanunu 1 Mart 1926’da kabul edilmiştir. 1889 İtalyan “Zanardelli” Kanunu örnek alınarak 765 sayılı “Türk Ceza Kanunu” 13 Mart 1926 tarihli Resmi Gazete de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁸²

Türk Ceza Kanunu’nun birinci maddesinde kanunun açıktan cezalandırmadığı fiil için kimseye ceza verilemez hükmü konulmuştur. Kanunda yazılı cezalardan başka bir ceza ile de kimsenin cezalandırılmayacağı belirtilmiştir. Kanunun cezalandırdığı suçlar cürüm ve kabahat şeklinde tanımlanmıştır.¹²⁸³ TCK’nın 48, 149, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409 ve 410 maddeleri doğrudan uyuşturucuyu ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Kanunun bu hükümlerine göre uyuşturucu maddelerin; üretimi, satışı, bulundurulması, ithalatı, ihracatı, sahte reçete hazırlanması ve kullanımı suç olarak sayılmıştır.

Uyuşturucu madde suçları; 765 Sayılı Kanun’un Birinci Kitap, Dördüncü Bap’ta “Cezaya Ehliyet ve Bunu Kaldıran veya Hafifleten sebepler” başlığı altında suçlulara mahsus cezalar ağır hapis, hapis, ağır para cezası, hıdematı ammeden memnuiyet şeklinde belirtilmiştir. Kabahatler için cezalar da hafif hapis, hafif para cezası ve muayyen bir meslek ve sanatın yasaklanması olarak kararlaştırılmıştır. Ayrıca kırk sekizinci maddede suçu işlediği esnada geçici bir sebepten dolayı kırk altı ve kırk yedinci¹²⁸⁴ maddelerde geçen akıl yetmezliği olan kimseler hakkında söz konusu

¹²⁸⁰İkdam, 9 Ocak 1926, s. 2.

¹²⁸¹Yunus Nadi, “Kanun-ı Medeni”, Cumhuriyet, 28 Şubat 1926, s. 1.

¹²⁸²BCA, 030.10.12.71.11.

¹²⁸³Resmî Gazete, S. 320, (13 Mart 1926), s. 1.

¹²⁸⁴Madde 46: Fiili işlediği zaman şuurunun veya hareketinin serbestisini tamamen kaldıracak surette akıl hastalığı duçar olan kimseye ceza verilmez. Ancak bu şahsın muhafaza ve tedavi altına alınmasına hazırlık tahkikatında sulh hâkimi, ilk tahkikatta sorgu hâkimi ve son tahkikatta vazifeli mahkeme tarafından karar verilir. Muhafaza ve tedavi altında bulundurma müddeti şifaya kadar devam eder. Yalnız maznuna isnat olunan suç, ağır hapis cezasını müstelzim ise bu müddet bir seneden az olamaz. Muhafaza

maddelerdeki hükümlerin uygulanacağı belirlenmiştir. İsteğe bağlı sarhoşlukla veya bilerek kullanılan uyuşturucu madde etkisiyle işlenen suçlar bu maddenin dışında tutulmuştur. Bu kanunda kişi özgürlüğünü sınırlandıran cezalar ifadesinden ağır hapis, hapis, sürgün ve hafif hapis cezaları kast edilmiştir.¹²⁸⁵ İkinci Kitap, İkinci Fasil'da “Devlet Kuvvetleri Aleyhinde Cürümler” kısmının yüz kırk dokuzuncu maddesinde devlet aleyhine silah, uyuşturucu maddeler, boğucu veya yakıcı gazlar ve patlayıcı maddeler kullanarak halkı isyana teşvik etmek suç sayılmıştır. Bu eylemleri gerçekleştirenlerin ise yirmi yıldan başlayarak ağır hapis cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir. Bu duruma neden olanlara ise müebbet hapis cezasının verileceği kararlaştırılmıştır. Suçu tek başına işlemiş kişilere de altı yıl ağır hapis cezası verileceği belirlenmiştir. Ayrıca silah ve diğer maddeler bir depoda saklanmış olsa dahi isyan gerekçesi sayılmıştır.¹²⁸⁶

TCK'nın İkinci Kitap, Yedinci Bap ve Birinci Faslında “Ammenin Selameti Aleyhinde Cürümler” ile Üçüncü Fasil'da “Umumun Sıhhatine, Yenecek ve İçilecek Şeylere Müteallik Hükümler” bölümlerinde uyuşturucu madde suçlarına yönelik yaptırımlar ele alınmıştır. Uyuşturucu madde üretim ve ticareti ile ilgili en kapsamlı düzenleme 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 403. Maddesinde yer almıştır. 403. Maddede uyuşturucu madde üretimi, ticareti, suçun maddi unsuru, satışı, ruhsatsız imali, uyuşturucu madde tedarikçisi gibi suç unsuru oluşturacak haller gösterilmiştir. 403. Madde şu fıkralardan oluşmaktadır:

- 1- Uyuşturucu maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak üreten veya ithal edenlere on yıldan yirmi yıla kadar ağır hapis ayrıca uyuşturucu maddenin her gram ve küsuru için 50 bin lira para cezası ödenmesi kararlaştırılmıştır.
- 2- 1 numaralı fıkroda yazılı maddeleri ihraç edenlere, altı yıldan on iki yıla kadar ağır hapis ve uyuşturucu maddenin her gram ve küsuru için 50 bin lira para cezası uygun görülmüştür.

ve tedavi altına alınan şahıs; muhafaza ve tedavinin icra kılındığı müessesenin sıhhi heyetinde, şifası tebeyyün ettiğine dair verilecek rapor üzerine aynı kazaî mercice serbest bırakır.

Madde 47: Fiili işlediği zaman şuurunun veya harekâtının serbestisini ehemmiyetli derecede azaltacak surette akli maluliyete müptela olan kimseye verilecek ceza aşağıda yazılı şekilde indirilir:

- 1- Ağırlaştırılmış müebbet ağır hapis cezası yerine on beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis,
- 2- Müebbet ağır hapis yerine on seneden on beş seneye kadar ağır hapis,
- 3- Amme hizmetlerinden müebbet memnuiyet yerine muvakkat memnuiyet cezaları hükmolunur. Diğer cezalar üçte birden yarıya kadar indirilir. (**Resmi Gazete**, S. 320, (13 Mart 1926), s. 3).

¹²⁸⁵ **Resmi Gazete**, S. 320, (13 Mart 1926), s. 3-4.

¹²⁸⁶ **TBMMZC**, II/3, s. 18.

- 3- Uyuşturucu maddeleri imal ve ithal ettikten sonra ihraç edenler hakkında bir numaralı fıkra da gösterilen cezalara da ayrıca uygulanacağı belirtilmiştir.
- 4- Böylece ihraç edilmiş maddeler dolayısıyla yabancı memlekette hükmedilmiş ve çekilmiş veya yabancı ülkede çekilmemiş olmakla Türkiye’de infazı kabil cezalar çekildikleri takdirde, ihraç sebebi ile verilecek cezadan indirilmesi kararlaştırılmıştır.
- 5- Uyuşturucu maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak satanlara, satışa arz edenlere, satın alanlara, yanında ya da başka bir yerde bulunduranlara, bu maddeleri parasız devredenlere, devralanlara, sevk edenlere, bunların alınıp satılmasına, elde edilmesine, aracı olanlara dört yıldan on yıla kadar ağır hapis, uyuşturucu maddenin her gram ve küsuru için 50 bin lira ağır para cezası öngörülmüştür.
- 6- Yukarıdaki fıkralarda gösterilen uyuşturucu madde eroin, kokain, baz morfin, morfin ise, suçlu hakkında verilecek cezanın bir katı daha arttırılması kararlaştırılmıştır.
- 7- Yukarıdaki fıkralarda gösterilen suçların, bir grup haline gelenler ile bu grupta yer alanlar tarafından işlenmesi halinde verilecek cezanın ayrıca yarı oranında arttırılması öngörülmüştür.
- 8- Bu maddede yazılı suçlar, bunları meslek, sanat veya geçim aracı haline getirenler ile aralarında birlik olmaksızın birden fazla kişi tarafından işlenirse verilecek cezaların 1/3 oranında arttırılması kararlaştırılmıştır.
- 9- 18 yaşından küçükler ve ceza ehliyetine sahip olmayanların bu maddede yazılı suçları işleyenlerin cezasının 1/6 oranında arttırılmasına hükmedilmiştir.
- 10- Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemek amacıyla örgütlenenler ve bunları yönetenlere beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezasının uygulanması kararlaştırılmıştır.
- 11- Birden fazla kişinin bu suçları işlemek için önceden anlaşmaları suç örgütü sayılmıştır.
- 12- Uyuşturucu maddeleri sahte reçete ile satın alanlara bir yıldan üç yıla kadar hapis ve 1 milyondan 5 milyon liraya kadar ağır para cezası verileceği belirtilmiştir.¹²⁸⁷

¹²⁸⁷Resmi Gazete, S. 320, (13 Mart 1926), s. 82-83.

TCK'nın 404. Maddesinde uyuşturucu madde kullanımına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Uyuşturucu kullanımının önlenmesi amacıyla uygulanacak ceza hükümleri gösterilmiştir. Dört fıkradan oluşan 404. Madde ile şu hususlar kararlaştırılmıştır:

- 1- Uyuşturucu kullanımına mahsus bir yer sağlayarak veya başka şekillerde madde kullanımını kolaylaştıranlar ile bu maddeleri on sekiz yaşından küçüklere, akli melekeleri yerinde olmayanlara, bağımlılara verenlere 403'üncü maddenin beş ve altıncı fıkralarında yazılı cezaların 1/6 oranında arttırılarak uygulanacağı kararlaştırılmıştır.
- 2- Uyuşturucu maddeleri kullananlar ile bu amaçla yanında bulunduranlara ise bir yıldan iki yıla kadar hapis cezası verileceği belirtilmiştir.
- 3- Uyuşturucu madde kullanan kişi, hakkında herhangi bir soruşturma yapılmadan resmi makamlara başvurarak tedavi olmak isterse, kullanma fiilinden dolayı hakkında kovuşturma yapılamaz hükmü konulmuştur.
- 4- Madde kullanan kişinin alışkanlığı bağımlılık derecesinde ise, durumu tespit edilene kadar bir hastanede korunması ve tedavi görmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca söz konusu kişilerin hastanede korunması ve tedavilerine, yetkili mahkeme soruşturmanın her aşamasında karar verebilir şerhi yer almıştır.¹²⁸⁸

TCK'nın 405. Maddesinde de 403 ve 404'üncü maddelerinde yazılı suçlara katılmış olan kişilere, ilgili yetkililer tarafından haber alınmadan önce durumu ve suç ortaklarını, uyuşturucu maddelerin depolandığı veya üretildiği yerleri haber vererek yakalanmasını sağlayanlara ceza verilemez hükmü konulmuştur. Ayrıca suçun ortaya çıkmasına, suç ortaklarının yakalanmasına yardımcı olanlara verilecek cezanın yarıya indirileceği belirtilmiştir.¹²⁸⁹

TCK'nın 406. Maddesinde genel olarak sağlık alanındaki uygulamalara dair kararlar ele alınmıştır. Bu madde gereğince sağlığı korumakla görevli olan meslek gruplarında yer alanların zararlı eylemlerde bulunmalarını önlemek için cezalar belirlenmiştir. Bu bağlamda maddenin bir numaralı fıkrasında: *“403'üncü maddede ve 404'üncü maddenin 1 numaralı fıkrasında yazılı fiilleri işleyen tabip, veteriner, kimyager, eczacı, diş tabibi, dişçi, ecza ticarethanesi sahibi, mesul müdür, sağlık memuru, ebe, hemşire veya hastabakıcı ise, verilecek ceza yarısı oranında artırılır ve fail hakkında ayrıca müebbeten memuriyetten yasaklanma veya meslek ve sanatın icrasının tatili cezasına da hükmolunur.”* Bu hüküm ile sağlık alanında meydana

¹²⁸⁸Resmi Gazete, S. 320, (13 Mart 1926), s. 83.

¹²⁸⁹Resmi Gazete, s. 83.

gelecek her türlü zararlı oluşuma karşı tedbir alınmak istenmiştir. Aynı maddenin iki numaralı fıkrasında ise 403 ve 404. Maddelerde yazılı suçların her türlü ulaşım araçlarında veya halka açık yerlerde işlenmesi halinde cezanın arttırılarak uygulanacağı kararlaştırılmıştır. Öte yandan uyuşturucu madde suçlarının “*memuriyet vazife ve nüfusunun suiistimali suretiyle memur ve müstahdemler tarafından*” işlenmesi durumunda cezalar 1/3 oranında arttırılacağı hüküm altına alınmıştır. Aynı zamanda suçlunun memuriyetten çıkarılacağı belirtilmiştir.¹²⁹⁰

TCK’nın 407. Maddesinde suçluların hangi hallerde ve ne kadar cezalandırılacakları belirlenmiştir. Burada önemli bir kıstas baz alınarak cezai işlemlerin uygulanacağı vurgulanmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki maddelerde yazılı suçlardan dolayı hastalık, yara ve bere gibi sağlık problemlerinin meydana gelmesi halinde suçlulara ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının verileceği öngörülmüştür. Ayrıca müebbet ağır ceza gerektirecek durumlarda cezalar ise 1/3 oranının yarısı kadar arttırılacağı hükmü konulmuştur. Kaldı ki eğer suçlu bir kimsenin ölümüne sebep olmuş ise suçluya müebbet ağır cezasının verileceği kararlaştırılmıştır.¹²⁹¹

TCK’nın 408. Maddesinde maddi unsurlarla ilgili bir düzenleme söz konusu olmuştur. Uyuşturucu maddelerin kullanılmasını sağlayan ve üretim yapılan yerlerdeki eşyaların tamamına el konulacağı belirtilmiştir. “*403’üncü maddede yazılı şeylerin kullanılmasını kolaylaştırmak için açılan mahallerde mevcut bütün eşya müsadere olunur.*” Ele geçirilmiş eşyaların bedelinin yarısının suçu ortaya çıkaranlara hizmet karşılığı verilmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁹²

TCK’nın 409. Maddesine göre 403’üncü maddede yazılı uyuşturucu maddeleri izinsiz satanların hakkında on beş günden iki yıla kadar hapis cezasına çarptırılacağı belirlenmiştir. Ayrıca bunlardan 15 liradan 100 liraya kadar ağır para cezası alınacağı ve sattığı maddelere el konulacağı belirtilmiştir.¹²⁹³

TCK’nın 410. Maddesi gereğince diploması olmadığı halde eczane açan eczacıların dükkânları kapatılır ve kendilerinden 15 liradan 50 liraya kadar ağır cezayı nakdi alınır hükmü konulmuştur.¹²⁹⁴

TCK’nın 403. Maddesi ile ardından uyuşturucu maddelere ilişkin düzenlemelerde eroin, morfin, kokain, esrar gibi uyuşturucu maddeleri satanlar, alanlar,

¹²⁹⁰TBMMZC, II/3, s. 44.

¹²⁹¹TBMMZC, II/3, s. 44.

¹²⁹²TBMMZC, II/3, s. 44.

¹²⁹³TBMMZC, II/3, s. 44.

¹²⁹⁴TBMMZC, II/3, s. 44.

kaçak yollarla ithal ve ihraç edenlere ait olan davalara İstanbul'daki 9. İhtisas Mahkemesi bakmaktaydı. Adalet Bakanlığı'nın almış olduğu karar gereğince bu tarz davalara İstanbul gümrüğündeki 8 numaralı Adli İhtisas Mahkemesi'nin bakması uygun görülmüştür. Bunun üzerine mahkemede bulunan iki yüze yakın dava sekiz numaralı İhtisas Savcılığına gönderilmiştir. Bu değişikliğin uyuşturucu madde üreticilerini ciddi bir şekilde etkilemesi öngörülmüştür.¹²⁹⁵ Kaldı ki 1932 yılında bu mahkemelerde iki yüz kişi yargılanmış ve çeşitli cezalar almıştı. Diğer taraftan kaçakçılık olaylarında adı geçen yüz otuz beş kişinin davası görülmüştü.¹²⁹⁶

Uyuşturucu maddeleri izinsiz olarak ithal ve ihraç kaçakçılık suçu içine girmektedir. *“İmal, ithal ve ihraç fiillerine teşebbüs tekemmül etmiş bir suçtur.”* Uyuşturucu maddeleri üretmek, ithal ve ihraç edenlere özgürlüğü bağlayıcı ağır cezalar ile miktarına göre para cezaları uygulanır. Yakalanan uyuşturucu maddelere el konulur ve eroin, kokain, morfin veya esrar üretimi, ithal ve ihraç edenlere müebbet ağır hapis cezasının verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu suçları bir örgüt altında meydana getirerek işleyenlerin de idam cezasına çarptırılmasına hükmedilmiştir.¹²⁹⁷ *“Son Posta”* gazetesinin 19 Nisan 1939 tarihli nüshasında uyuşturucu madde kullanımı ve satışına dair yeni düzenlemelerin yapıldığı haberi yapılmıştı. Buna göre Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ayrıca yeni hükümlerin eklenmesine yönelik tasarının meclise sunulduğu aktarılmıştır. Kanunun 159, 160, 403, 404 ve 526. Maddelerinin değiştirilmesi teklif edilmiştir. Türklüğü, Cumhuriyeti, hükümeti açık bir şekilde küçük düşüren ve hakaret edenler hakkında uygulanacak cezayı gösteren maddeye *“İcra Müesseseleri”* ifadesi de eklenmiştir. Buna ek olarak esrar ve kokain gibi uyuşturucu maddeleri kaçak yollarla ülkeye sokanlarla, satanlar hakkındaki maddenin kapsamı genişletilmiş ve şu madde eklenmiştir:

1-Bu suçları işlemek amacı ile bir oluşum meydana getirenlerle idare edenlerin bir yıldan dört yıla kadar hapsi istenmiştir. Bunlara katılanlara ise altı aydan iki seneye, bu oluşumu meydana getiren ile idare edenler aynı zamanda uyuşturucu maddeleri dışardan gizli getirerek gizli satacak olurlarsa dört yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına çarptırılacağı kararlaştırılmıştır. Bu maddeleri öğrencilere, ordu, donanma mensuplarına, devletin düzen ve asayişini sağlamakla yükümlü olanlara ve mahkûmlara satanlar, tedarik edenler hakkındaki cezaların 1/3 oranında arttırılacağı tasarıda

¹²⁹⁵Vakit, 29 Temmuz 1933, s. 5.

¹²⁹⁶Milliyet, 23 Haziran 1932, s. 3.

¹²⁹⁷C. Özen, *Uyuşturucu Maddelere Karşı Mücadele*, s. 172.

belirtilmiştir.¹²⁹⁸ Bu bağlamda 1934'te mahkemelerde yüz yetmiş yedi uyuşturucu olayında sekiz yüz seksen kişi yargılanmıştı. Bunlara toplam yüz doksan sekiz yıl hapis cezası ve 487 bin lira para cezası verilmişti.¹²⁹⁹ 1939 yılında mahkemeye gelen uyuşturucu madde kaçakçılığı sayısı iki yüz, 1940 yılının ilk aylarında üçyüz yetmiş, 1941 Ocak ayından itibaren bu sayı yediyüz yirmidördü bulmuştur. Bununla beraber bin iki yüz bağımlının olduğu kaydedilmiştir.¹³⁰⁰ Esrar ve kokain kullanmak, satmak ve satın almak veya bunları üzerinde bulundurmak suçu ile Örfi İdare mahkemelerine sevk edilmiş olan şahıslara gerekli cezaların verildiği “*Vakit*” gazetesinin 9 Ekim 1941 tarihli nüshasında paylaşılmıştır. Bu cezalar iki ile dört yıl arasında hapis ve o süre zarfında sürgün veya ağır para cezaları olmak üzere verilmiştir.¹³⁰¹

Türkiye’de uyuşturucu veya uyarıcı maddelerle mücadele kapsamında izinsiz ya da ruhsata aykırı üretimi, ithali, ihracı, kullanılması, satışı ve kaçakçılığı gibi her türlü suç unsuru olacak eylemler 765 sayılı Türk Ceza Kanunu ile 1926’dan itibaren suç sayılmıştır. Ayrıca uyuşturucu maddelerin denetim altına alınması amacıyla söz konusu maddeler yasaklanmıştır. Genel olarak uyuşturucu madde suçları ve özel olarak üretimi, ithali, ihracatı, kaçakçılığı gibi suçları işleyenlere ağır cezai hükümler uygulanmıştır.¹³⁰² Türk Ceza Kanunu’nun 403 ile 408. Maddeleri gereğince uyuşturucu maddelere yönelik kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda söz konusu maddeleri ülkeye izinsiz sokmaya çalışanlarla satışını yapanlara her türlü ceza işlemlerin uygulanması kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde uyuşturucu madde üretenler, ihraç edenler ve madde kullanımını kolaylaştıranlarla sıkı bir şekilde mücadele edileceği gösterilmiştir.¹³⁰³ Buna göre uyuşturucu madde üretimi, satışı ve kullanımı noktasında büyük bir mücadele yürütülmüştür. Özellikle İstanbul gibi büyük bir şehirde alınan haberlerin memnuniyet uyandırdığı kaydedilmiştir. Söz konusu maddelere karşı mücadele için arttırılmış olan ağır cezaların büyük bir öneme haiz olduğu vurgulanmıştır.¹³⁰⁴ Uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında Türk Ceza Kanunu’nun kabulünden itibaren 1933, 1941, 1953, 1981 ve 1987 değişiklikleri ile genel manada uyuşturucu maddelere yönelik her türlü

¹²⁹⁸ **Son Posta**, 19 Nisan 1939, s. 1-2.

¹²⁹⁹ C. Erdinç, **Overdose Türkiye**, s. 139.

¹³⁰⁰ **Vakit**, 28 Ağustos 1940, s. 2.

¹³⁰¹ **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1941, s. 2; **Vakit**, 9 Ekim 1941, s. 3.

¹³⁰² M. Z. Öner, **Türk Ceza Hukukunda Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde İmal ve Ticareti Suçları**, s. 51.

¹³⁰³ Halim Alyot, **Belgelerle Türk Polis Tarihi**, VII, Başak Matbaacılık, Ankara, 2017, s. 995.

¹³⁰⁴ Cihad Baban, “*Uyuşturucu Maddeler ve Türkiye*”, **Akis Dergisi**, 22, (Mayıs-1954), s. 15.

suçları ve özel olarak da uyuşturucu madde kaçakçılığı için en ağır cezalar öngörmüştür.¹³⁰⁵

1 Mart 1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu, 13 Kasım 2005 tarihli ve 25642 sayılı Resmi Gazete de yayımlanan 4 Kasım 2004 tarihli ve 5252 sayılı kanunun 12. Maddesi ile 1 Haziran 2005 tarihinden itibaren tüm ek değişiklikleri ile beraber yürürlükten kaldırılmıştır. 1 Haziran 2005 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girmiştir.

¹³⁰⁵Durmuş Tezcan, “Türk Ceza Kanunu’ndaki Değişiklikler Açısından Uyuşturucu Madde Tedarik Suçları”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, XLIX/3, (Mart-1994), s. 430.

SONUÇ

Uyuşturucu madde tüketiminin bağımlılık haline gelip gelmemesi bu maddelerle mücadelenin temel belirleyicisidir. Çünkü uyuşturucu madde üretimi, ticareti ve kullanımının topluma verdiği zarar günümüzde bütün dünyanın kabul ettiği bir gerçek olsa da hem geçmişte hem de günümüzde uyuşturucu maddeler çeşitli hastalıkların tedavisinde de kullanılmaktadır. Dolayısıyla uyuşturucu maddelere yaklaşım ister istemez bu zarar-fayda paradoksu çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çalışmada uyuşturucu maddeler; maddenin tarihsel serüveni, ticari bir ürün olarak gelişimi, keyif aracına dönüşmesi, siyasal, sosyal, kültürel ve sağlık alanlarına etkisi bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Uyuşturucu maddelerin üretim ve tüketimi antik çağlara kadar götürülebilmektedir. Öncelikle ağrıyı azaltmak, uyuşturmak, sakinleştirmek için bir tedavi yöntemi olarak kullanılan bu maddeler zaman içerisinde keyif verici yönü için de tercih edilmiştir. Eski Mısır, Roma ve Arap bilimsel bilgisinin keşfiyle bilinen en eski uyuşturucu maddelerden afyon, eczacılık endüstrisinin gelişimine kadar iyileştirici olduğu kadar rahatlatıcı bir rol de oynamıştır. 19. yüzyıldan önce afyon çeşitli şekillerde ve dozajlarda hem ilaç olarak hem de keyif amacıyla tüketilmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru afyondan sentetik uyuşturucu maddelerin elde edilmesiyle sorun tıbbi olmaktan çıkmıştır. 20. yüzyıldaki teknolojik gelişmelerle birlikte daha çok uyuşturucu madde üretimi sağlanmış ve bu durum giderek halk sağlığına zarar vermeye başlamıştır. Dolayısıyla afyon başlarda tıbbi ihtiyaçları karşılamış sonrasında uyuşturucu özelliğinden dolayı toplumsal bir soruna dönüşmüş ve devletlerin uyuşturucu politikaları sağlık meselesinden kolluk meselesine dönüşmeye başlamıştır. Böylece ulusal ve uluslararası düzeyde, devletlerin kontrolü dışında uyuşturucu maddelerin üretimi, kaçakçılığı ve bulundurulması suç kapsamına alınmıştır. Fakat 20. yüzyılın başlarında uluslararası uyuşturucu ile mücadele girişimleri toplumsal yarar ile devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarları gibi iki önemli olgu arasında kalmıştır. Uluslararası uyuşturucu rejiminin başlangıcından itibaren bahsi geçen karşıtlık karar sürecinde önemli bir rol oynamıştır. 1909 Şangay ve 1912 Lahey Afyon Sözleşmeleri'nin asıl amacı uyuşturucu madde bağımlılarının durumu ile ilgilenmekten ziyade İngiltere'nin Çin üzerindeki etkisini garanti altına almaktı. Dolayısıyla bu sözleşmelerde emperyalist çıkarların ön planda tutulduğu bir politika benimsenmişti. Uluslararası arenada uyuşturucu sorunu ile ilgilenen devletlerin iki farklı bakış açısına sahip olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Devletler kendi ülke sınırları içerisinde

uyuşturucu kullanımını halk sağığı bağlamında değerlendirenler engellemeye çalışırken, sınırları dışında kalan dünyadaki uyuşturucu üretim ve tüketiminden ekonomik ve siyasi fayda sağlamanın yollarını aramışlardır. Bu da doğal olarak mücadelenin çoğunlukla sonuçsuz kalmasına ve giderek uyuşturucu kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yani 20. yüzyılın ortalarından itibaren uyuşturucu konusunda ekonomik kaygıların halk sağığına tercih edilmesi mücadele konusundaki çabaları boşa çıkarmıştır.

Türkiye’de uyuşturucunun üretim ve tüketim geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tıbbi ihtiyaçların karşılanması amacıyla haşhaş ekimi yapılmış ve haşhaştan elde edilen afyon eczanelerde ya da attarlarda ilaç olarak satılmıştı. Dolayısıyla haşhaş önemli bir tarım ürünü olarak ekonomik kazanç sağlıyordu. Anadolu’da belli bir tarihe kadar keyif amacıyla kullanımı çok yaygın olmadığı veya ekonomik yararından ötürü zararı yeterince değerlendirilmediği için haşhaş ekimi, üretimi ve ticareti herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmamıştı.

20. yüzyılın başlarında uyuşturucu maddelerin giderek yayılması ve keyif aracına dönüşmesi ile haşhaş ekimi ve afyon üretimine yönelik kısıtlamalar gündeme gelmişti. Uluslararası düzeyde önlemlere başvurulmuş ve bu yönde çalışmalar yürütülmüştü. Osmanlı Devleti önemli bir tarım ürünü olan haşhaş üretiminin kontrolüne yönelik girişimlere ekonomik kaygılardan ötürü taraftar olmamıştır. Osmanlı, içinde bulunduğu kötü gidişatın farkındaydı ve ekonomik anlamda dar boğazdaydı. Dolayısıyla uluslararası baskıları sadece takip etmiş ve insanlık adına yapılan çalışmaları takdir etmiştir. Fakat haşhaş ekimi, üretimi ve ticaretine yönelik herhangi bir kısıtlama ya da yasaklama söz konusu olmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da aynı uygulama devam etmiştir. Yeni kurulan devletin inşa süreci tamamen ekonomik kaynaklara bağlıydı. Haşhaş/Afyon üretimi bu hususta oldukça önemliydi. Uluslararası mücadele eylem planlarına Cumhuriyet’in ilk yıllarında da devam edilmişti. Batıda uyuşturucu maddelerin denetim altına alınması üzerine Türkiye, girişimcilerin hedef alanına girmişti. İstanbul’da üç tane eroin fabrikasının kurulması bunun en açık örneğiydi. Bu durum uyuşturucu madde üreticilerinin sermayesine büyük bir katkı sağlıyordu ancak genç Cumhuriyet’in imajına büyük bir zarar vermekteydi. Türkiye’nin adı uyuşturucu madde üreticisi ve kaçakçılığı ile anılmaktaydı. Özellikle MC Afyon Danışma Komitesi, batıda uyuşturucu kullanımından ve bağımlılığından dolayı Türkiye’yi suçlamaktaydı. Tıbbi ihtiyaçları

karşılama amacıyla açılan eroin fabrikaları amacının dışına çıkmıştı. Uyuşturucu madde kaçakçılığı yapılmaya başlanmıştı. Gemilerle batıya uyuşturucu madde kaçakçılığı yapılmış ve yakalanan ürünlerin Türkiye’de üretildiği anlaşıncı Türkiye aleyhine ciddi bir kara propaganda söz konusu olmuştu.

Ekonomik kaygılarla üretime yönelik kısıtlamalara karşı çıkılsa da Türkiye’de de zaman geçtikçe uyuşturucu madde kullanımı ve bağımlılığı artıyordu. Bütün bu gelişmeler iktidarı endişelendirmiş ve Türkiye’nin dışarda böyle tanınması büyük bir imaj zedelenmesi olarak değerlendirilmişti. Hem bu algıyı değiştirmek hem de uyuşturucu madde kullanımının önünü almak için İstanbul’daki eroin fabrikaları bir daha açılmamak üzere kapatılmıştır. Hükümetin bu tutumu oldukça büyük bir yankı yapmış ve dünyada memnuniyet uyandırmıştı. Bu karar en başta ABD tarafından takdirle karşılanmıştı. Çünkü ABD uyuşturucu maddeler sorunu karşısında uluslararası mücadele fikrini ortaya atan ilk devletti.

Bir diğer önemli gelişme de Türkiye’nin 1933 yılında uluslararası sözleşmelere katılması idi. Bu sözleşmelerle haşhaş ekim alanları sınırlandırılmıştı. Hemen aynı yıl bir inhisar kurulmuş ve uyuşturucu maddelerin üretiminin denetlenmesi devlet tekeline alınmıştı. Afyon alım satımı tek elden yürütülmüştü. Afyon ile ilgili gelişmeler yakından takip edilmiştir. Özellikle Avrupa’daki gelişmeler elçilikler aracılığıyla takip edilmiş ve onlardan konu ile alakalı raporlar istenmiştir.

Türkiye, uyuşturucu maddeler için sadece üretim merkezi değil, aynı zamanda ticareti için bir transit ülke olarak görülmekteydi. Türkiye’nin coğrafi konumu uyuşturucu ticaretine oldukça cazip bir yol sunmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye’de uyuşturucu ile mücadele kolluk ağırlıklı bir merkezde yürütülmüştür. Uyuşturucu madde üretimi, satışı ve kaçakçılığı sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Türkiye’de uyuşturucu madde kullanımını kontrol altında tutmak ve ticaretini engellemek amacıyla Emniyet, Jandarma ve Gümrük kolluk görevini üstlenmiştir. Koruma ve önleme faaliyetleri sağlık, milli eğitim ve Yeşilay aracılığıyla yerine getirilmeye çalışılmıştır. Esasen kamu kurumları ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği söz konusu olmuştur. Kurumlar arasında gerçekleşen işbirliği neticesinde önemli miktarda uyuşturucu madde yakalanmış ve bu konuda suçlu olan kişilere yasal yaptırımlar uygulanmıştır. Alınan tedbirlere rağmen yine de uyuşturucu madde kullanımı ve bağımlılığı giderek artmıştır. Uyuşturucu madde sorunu dünyada olduğu gibi Türkiye için de halen büyük bir tehdit oluşturmakta ve mücadele edilmesi gereken önemli bir sorun olarak devam etmektedir.

Uyuşturucu ile m¼cadelede başarılı olabilmek için aşağıdaki hususlar dikkate alınabilir:

- 1- Uyuşturucu maddelerin tanınması ve zararlarının bilinmesi
- 2- Eğitim faaliyetleriyle uyuşturucu maddelerin zararlarının anlatılması
- 3- Ekonomik alt yapının uyuşturucu ile m¼cadelede yeterli olması.
- 4- Bağımlılık ile m¼cadelede ¼nleme, tedavi ve kontrol sisteminin geliştirilmesi
- 5- Uyuşturucu madde ¼retimi, ticareti, kullanımı ve kaçakçılığı genellikle az gelişmiş ¼lkelerde yoğunlaşmaktadır. Gelişmiş ¼lkelerde uyuşturucu kullanımı fazla olsa da ¼retim ve ticaret az gelişmiş ¼lkelerde gör¼lmektedir. Az gelişmiş ¼lkelerin tarım, sanayi ve bilim gibi alanlarda gelişimini tamamlaması diğer ¼nlemlerle birlikte d¼ř¼n¼ld¼ę¼nde uyuşturucu ile m¼cadelede etkili sonuçlar verebilir.

EKLER

BELGELER

- B. No 1:** Cenevre’de yapılacak afyon toplantısına Türkiye’den Ziraat Vekaleti Müsteşarı Süreyya Bey’in katılmasına dair 19 Ekim 1924 tarihli karar. (**Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 030.18.1.1.11.49.7).**
- B. No: 2:** 15 Aralık 1928 tarih ve 1369 sayılı “*Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun.*” (**BCA, 180.9.114.553.19).**
- B. No 3:** 27 Mayıs 1931’de Cenevre’de yapılacak Afyon Konferansı’na Türk Heyeti Başkanlığı’na TBMM İkinci Başkanı Hasan Hüsnü Bey’in (Saka) görevlendirilmesine dair 19 Mayıs 1931 tarihli yazı. (**BCA, 030.18.1.2.19.30.16).**
- B. No 4:** İstanbul’da uyuşturucu madde üreten Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye (ETKİM) fabrikasının kapatılmasına dair 21 Mayıs 1931 tarihli yazı. (**BCA, 030.18.1.2.20.33.4).**
- B. No 5:** Mısır’ın El-Mokattan gazetesinde Türkiye’nin uyuşturucu ile mücadelesini konu alan 26 Temmuz 1931 tarihli yazı. (**BCA, 030.10.180.244.1).**
- B. No 6:** Uyuşturucu maddelerin üretimi ve ihracatının kontrol altına alınması için Hariciye Vekaleti’nin 15 Aralık 1931 tarihli teklifi. (**BCA, 030.18.1.2.17.10.7).**
- B. No 7:** Uyuşturucu maddelerin takip edilmesi ve bununla ilişkili sıhhi, iktisadi ve zirai meselelerin görüşüldüğü 25 Aralık 1932 tarihli yazı. (**BCA, 030.18.1.2.32.80.7).**
- B. No 8:** Türkiye’nin 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Afyon Sözleşmelerine katıldığına dair 5 Mart 1932 tarihli yazı. (**BCA, 030.10.180.244.11).**
- B. No 9:** Uyuşturucu Maddeler İnhisarı’nın (UMİ) kurulması hakkında 13 Mayıs 1933 tarihli kanun tasarısı. (**BCA, 030.18.1.2.36.35.16).**
- B. No 10:** Yeşilay Cemiyeti’nin kamu yararına dernekler arasına alınmasına dair 19 Eylül 1934 tarihli karar. (**BCA, 030.18.1.2.48.64.8).**
- B. No 11:** Türkiye’nin Uyuşturucu ile mücadelesinin ABD tarafından memnuniyet uyandırdığına dair 11 Mart 1935 tarihli yazı. (**BCA, 030.10.178.230.7).**
- B. No 12:** İngiliz Kahire Polis Müdürü Thomas Russell Paşa’nın Uyuşturucu raporu. (**BCA, 030.10.178.230.6).**
- B. No 13:** Uyuşturucu Madde Kaçakçılığını önlemek amacıyla sınırlarda güvenliğin artırılmasına dair 18 Ekim 1939 gün ve 848 sayılı yazı. (**BCA, 030.10.180.245.17).**
- B. No 14:** Uyuşturucu madde kaçakçılığının önlenmesi için Gümrük ve İnhisar Vekaleti’nin güney sınırlarında aldığı önlemlere dair 24 Kasım 1939 tarihli yazı. (**BCA, 030.10.180.245.17).**

B. No 15: “*Cumhuriyet*” gazetesinin manşetine taşıdığı haberde Gazi Mustafa Kemal’in Türkiye’nin uyuşturucu ile mücadelesini anlattığı mektubu ABD’nin Uyuşturucu ile Mücadele Cemiyeti’nin toplantısında büyük ilgi görmüştür. (“*Gazi Hz. Nin Amerikalılara Gönderdikleri Mektup*”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1934, s. 1).

B. No 16: “*Kurun*” gazetesinin 8 Ekim 1935 tarihli haberinde Altıncı Tıp Kongresi’nin açılışında dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün uyuşturucu ile mücadeleye dair söylevi. (“*Uyuşturucu Maddeler Tahribinden Korkuyoruz*”, **Kurun**, 8 Ekim 1935, s. 1).

B. No 17: “*Akşam*” gazetesinin 7 Mayıs 1937 tarihli nüshasında “*Afyon Toplama Usulü Öğretilecek*” başlıklı yazı. (“*Afyon Toplama Usulü Öğretilecek*”, **Akşam**, 7 Mayıs 1937, s. 5).

B. No 18: “*Akşam*” gazetesinin 10 Ocak 1934 tarihli haberinde “*Aleyhimizdeki Neşriyatı Tekzip*” başlıklı makalede İngiltere Kahire Polis Müdürü Russell Paşa’nın uyuşturucu maddeler meselesinde Türkiye aleyhindeki beyanatlarına yanıt verilmiştir. (“*Aleyhimizdeki Neşriyatı Tekzip*” **Akşam**, 10 Ocak 1934, s. 5).

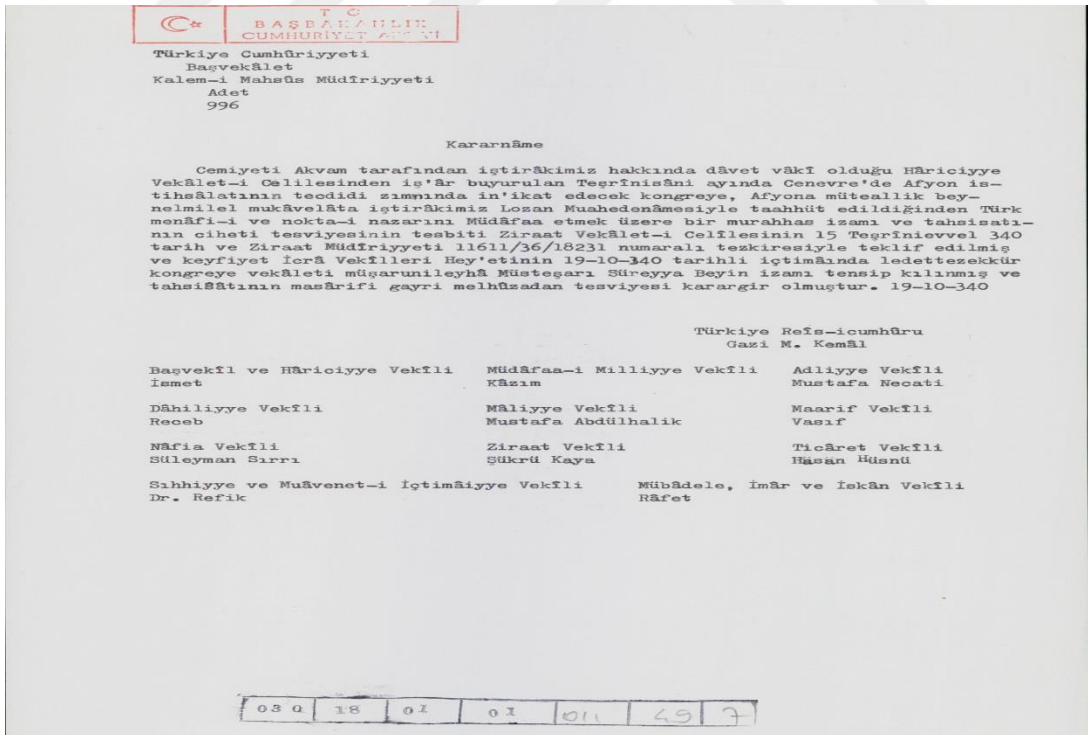
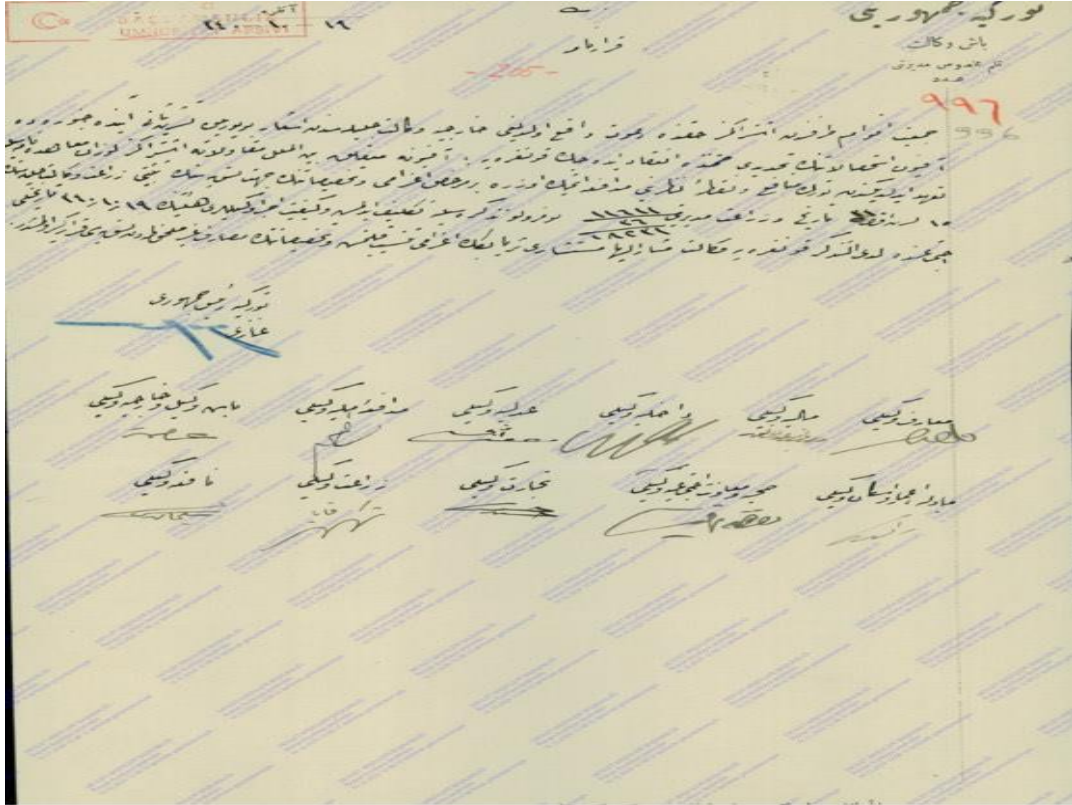
B. No 19: “*Cumhuriyet*” gazetesinin 4 Temmuz 1938 tarihli nüshasında MC Afyon Komisyonu’nun afyon meselesine dair görüşmede Türkiye temsilcisi Hamza Erkan’ın açıklamaları. (“*Milletler Cemiyeti Afyon Komisyonu Müzakereleri*”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1938, s. 7).

B. No 20: 13 Nisan 1941 tarihli “*Tan*” gazetesinde uyuşturucu madde ithal edenlerle ilgili yeni düzenlemelerin yapılacağına dair haber. (“*Uyuşturucu Maddeler İthal Edenler için Yeni Hükümler Konuluyor*”, **Tan**, 13 Nisan 1941, s. 1).

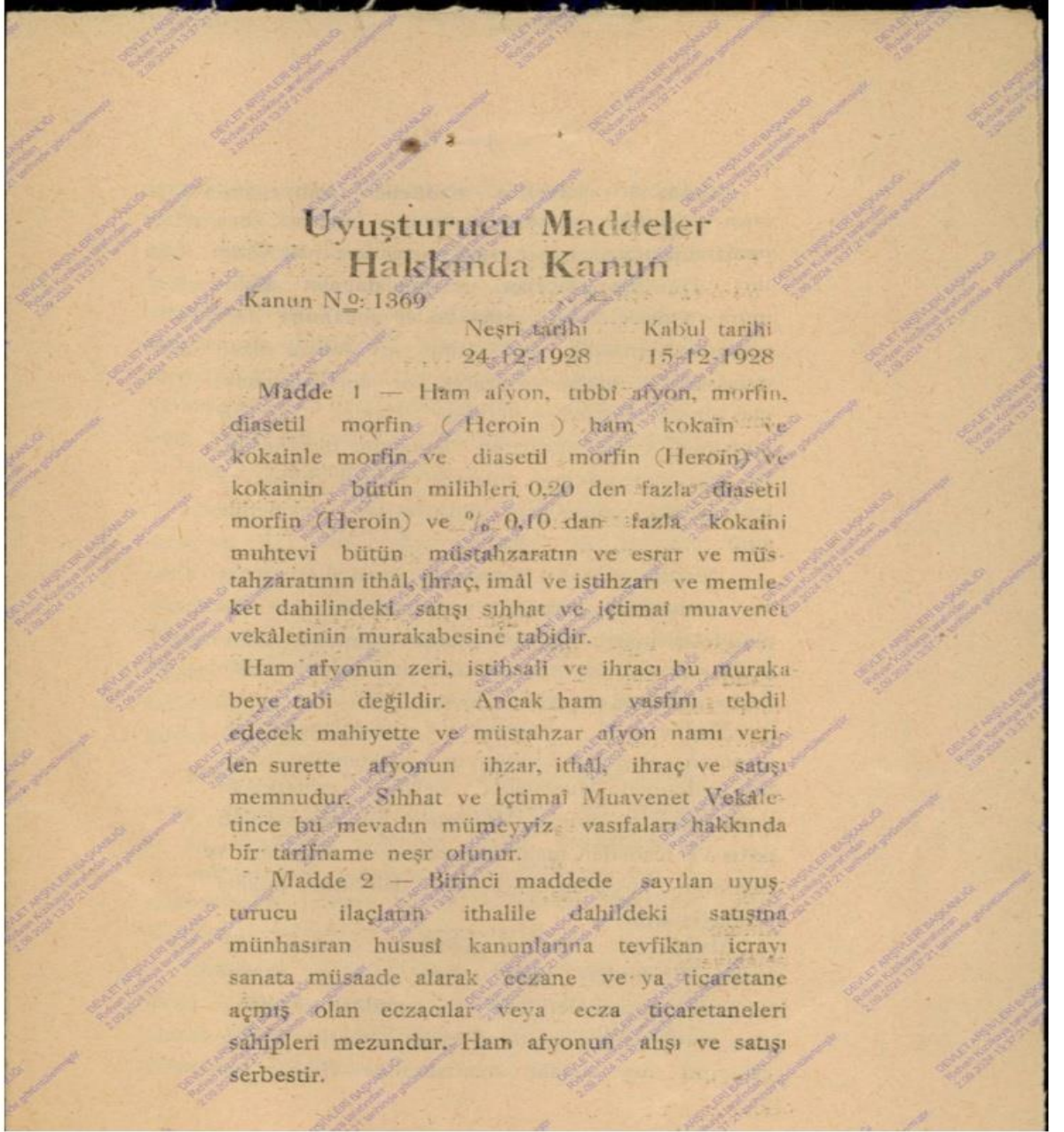
B. No 21: “*Cumhuriyet*” gazetesinin 30 Mart 1945 tarihli nüshasında “*Eroin Yapan Bir Şebeke Yakalandı*” başlıklı haberi. (“*Eroin Yapan Bir Şebeke Yakalandı*”, **Cumhuriyet**, 30 Mart 1945, s. 2).

B. No 22: “*Vakit*” gazetesinin 20 Kasım 1947 tarihli “*Paris’te Gizli Zehir Kullananlar Çoğaldı*” başlıklı haberi. (“*Paris’te Gizli Zehir Kullananlar Çoğaldı*”, **Vakit**, 20 Kasım 1947, s. 4).

B. No 23: 7 Temmuz 1950 tarihli “*Son Posta*” gazetesinde Ercüment Ekrem Talu’nun kaleme aldığı “*Beyaz Zehir Tacirleri*” ile ilgili makale. (Ercüment Ekrem Talu, “*Beyaz Zehir Tacirleri*”, **Son Posta**, 7 Temmuz 1950, s. 2).

B. No 1: Cenevre'de yapılacak afyon toplantısına Türkiye'den Ziraat Vekaleti Müsteşarı Süreyya Bey'in katılmasına dair 19 Ekim 1924 tarihli karar. (Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi ,(BCA), 030.18.1.1.11.49.7).

B. No: 2: 15 Aralık 1928 tarih ve 1369 sayılı “Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun.” (BCA, 180.9.114.553.19).

9/5/93I tarih ve 10979 numaralı kararnamaya zeyildir:

27 Mayıs 93I tarihinde Cenevrede inikadı mukarrer Afyon konferansı Türk Heyeti Murahhasası Reisliğine tayin edilmiş olan İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyefendinin şu sıra vazifesinden ayrılmasına imkan görülmeyişinden bu vazifeye Avrupa ittiheadı komisyonu Murahhaslığına tayin olunan B.M.M. ikinci Reisi ve Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Beyefendinin memur edilmesi ve memuriyetinin devamı müddetince masarifi zaruriyesinden maada on ingiliz lirası yevmiye verilmesi, İcra Vekilleri Heyetince 19/5/93I tarihinde kararlaştırılmıştır .

19/5/93I

REİSİCÜMUR

Gazi M. Kemal

Bş. V.

İsmet

Ad. V.

afusuf Kemal

M. M. V.

Fevzi

Da. V.

S. İsmet

Ha. V. V.

S. İsmet

Ma. V.

Abdullah Haluk

M. V.

Musta

Na. V.

Na. V.

İk. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

S. İ. M. V.

030 18 01 02 19 30 16

B. No 3: 27 Mayıs 1931'de Cenevre'de yapılacak Afyon Konferansı Türk Heyeti Başkanlığı'na TBMM İkinci Başkanı Hasan Hüsnü Bey'in (Saka) görevlendirilmesine dair 19 Mayıs 1931 tarihli yazı. (BCA, 030.18.1.2.19.30.16).

15/2/931 tarih ve 10642 numaralı kararname üzerine stok malları tesbit ve bademe ihraç edecekleri memleketlerin ithal müsaadesini ibraz etmeden ihraçlarına müsaade edilmeyeceği ve bütün imalatın vaktında haber verilmesi lüzumu bildirildiği halde yapılan teftişinde evvelce tesbit edilen stoklarının eksik bulunduğu ve bir taraftan uyuşturucu maddeler imaline devam ettiği görülen ve kodein imaline mahsus edevatları bulunmadığı halde kodein imal etmekte olduklarını bildirmek suretile Hükümeti iğfale çalıştığı ve uyuşturucu maddeleri kaçak olarak satmakta bulunduğu sabit olan İstanbulda Eyüpte kâin Etkim fabrikasının kapatılmasına izin verilmesi, S.İ.M.Vekâletinin 21/5/931 tarih ve 43 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 21/5/931 tarihli iktidarında tasvip ve kabul olunmuştur.

21/5/931

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemâl

Bş. V.

İsmail

Ad. V.

Ahmed Kemal

M. M. V.

Ali Rıza

Da. V.

S. W. W. A

Ha. V. V.

S. W. W. A

Ma. V.

M. H. H. H. H. H.

Mf. V.

Max L. L. L. L. L.

Na. V.

İk. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

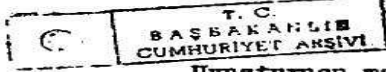
S. İ. M. V.

080 18 01 02 20 33 4

B. No 4: İstanbul'da uyuşturucu madde üreten Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye (ETKİM) fabrikasının kapatılmasına dair 21 Mayıs 1931 tarihli yazı. (BCA, 030.18.1.2.20.33.4).

22749

Türkiye Hükümeti Uyuşturucu maddelerle mücadele ediyor .)
bağlığı altında El-Mokattam gazetesinin 13 haziran 1931 tarihli
mushasında neşrolunan makalenin tercemesidir .:

Uyuşturucu maddeler ticaretille mücadele edilmesi hususunu
hakkında Devletlerce yapılan ittifaka muhalefetle İstanbulda uyustu-
ruocu maddeler imal eden üç fabrikaya bilâ kaydığart , istedikleri ka-
dar uyuşturucu mevât imal ve ihrace müsaade eylediği ve bu mısır ve
memnu ticaretin çenberâni darlatmak için diğer devletlerin ittiham
edecekleri tedbire iştirak etmesi hakkında vuku bulan tekâlîfe
kargı da tereddüt gösterdikten sonra uyuşturucu maddelerden , başka
bir devlet tarafından ihraç edilmesi tecvîz olunacak miktardan ,
fazla bir miktarın ihraçı için kendisine müsaade olunmasını talep
ettiği bahanesile gerek Mısır'da ve gerek Mısırın gayri memleketlerde
Türkiye Hükûmetine karşı şiddetli tenkitler tevcih olunmuştu . Bunun
içindir ki mezkûr fabrikalardan en büyüğü tarafından bir tayyare
vasıtasile Avrupa'ya kaçırılmak istenilen(90) kilogram uyuşturucu
maddenin Türkiye zabıtası tarafından yakalanarak fabrikanın kapatıl-
dığının ve fabrika Müdürünün de 18 bin lira cezai nakdiye mahkûm
edildiğinin dün gelen telgraflarda haber verilmesi her şarklıyı
memnun eden bir haberdir .

Türkiye Hükûmeti tarafından bu bapta gösterilen azîmkârlık,
bundan evvel kendisine yapılan isnedatın mübaleğeli olduğunu veyahut
eski hattı hareketinden vaz geçerek halkı bu afetten korumak hususun-
da , diğer devletlere yardım etmeğe karar vermiş olduğunu göstermek-
tedir .

Bu haberin Mısır'da intişarı hususî bir ehemmiyeti hâsıdır.
Çünkü Mısırda son mühim uyuşturucu mevât kaçakçılığı hakkında
yapılan tahkikat ve mütakemeler , bu uyuşturucu maddeler kaynağının
İstanbul olduğunu ve orada uyuşturucu maddeler ticaretinin serbest

030	10			180	244	1

1. 2

B. No 5: Mısır'ın El-Mokattan gazetesinde Türkiye'nin uyuşturucu ile mücadelesini konu alan 26 Temmuz 1931 tarihli yazı. (BCA, 030.10.180.244.1).

bulundugunu ve bu maddeleri Istanbuldan satın alup ahiren transit suretile Iskenderiyeye getirilip Port-Sait 'a nakledilmek istenilirken müsadere olunan ve fakat vaporun manifestosuna mukayyet olduğu %4 tebeyyün etikten ve bu ticaretin Türkiyede serbest olduğu ve bu bapdaki vesikayı da bizzat kendisi imzaladığı Türkiye Cumhuriyeti Iskenderiye Baş Konsolosu tarafından beyan edildikten sonra schipleri ne isade olunup uzak şarktaki mahalline sevkolunan uyuşturucu maddenin geçirilmiş olduğu sefahetten anlaşıldığı gibi herice çıkarmanın imkân dışındadır. Fakat dün neşr ettiğimiz telgrafın mündericati şunu gösteriyor ki Türkiye Hükümeti salıfuzsuzluk fabrikaların herice çıkarmak istedikleri uyuşturucu maddeleri sıkı bir surette kontrol etmektedir . Hatta bu sıkı kontrolün neticesi olarak fabrikalardan birini kapatmış ve müdürünü cezai nakdiye mahkûm etmiştir . Binasıaleyh yakında Türkiye Hükümetini baki kalan iki fabrikayı da kapattığını ve bu suretle aleml medeniyetin kendisini hem müessesene ile yed etmeye sebep olduğunu ve aynı zamanda da vatandaşların bu afetin şerrinden kurtulduğunu iğiteceğimizi ümit ederiz .

030 10 180 244 1

3
M R.

B. No 5: Devamı

Uyğurturucu maddeler hakkındaki 1369 numaralı kanunun 4 üncü maddesi, uyğurturucu maddeler imâl ve ihzar eden fabrika ve imalâthanelerin dahilî satışlarını takyit ve tahdit etmekte ve harice ihraca mezuniyet vermekte ise de afyon müştekkatının imalının tahdidi beynelmî-x lel bir insaniyet meselesi olmak üzere mevzu bulunmuş ve ecnebi memleketlerce bu maddelerin müsaadesiz ithaline karşı şiddetli memnuiyetler ve cezâî tahditler vaz edilmiş olmasına ve 1369 numaralı kanundaki ihraç mezuniyeti bilâ kaydî şart ihraç serbestisini tazammün etmemesine rağmen bazı imâlathanelerin bu maddeleri memnuiyet hilâfında müsaadesiz olarak ecnebi memleketlere ihraç etmekte oldukları anlaşılmakta olmasına ve bu halin temadisi ecnebi memleketlerde bilumum ihracat eşyanıza karşı şiddetli taharri usul ve tedbirleri tatbikini istilzam ve iktisadî muamelâtımızı müteessir ve mütezarrır etmesini intâç edeceğinden uyğurturucu maddelerin gerek dahilî satışının ve gerek ihracının mazbutiyetini temin için ;

1- kanunun mesağı hududu haricinde ihracatta ve dahilî satışlarda bulunmuş olanların gerek bu fiillerinden ve gerek aynı kanunun diğer hükümlerini ihlâl eden fiillerinden dolayı haklarında kanunî takibat yapılmak üzere mahkemeye verilmelerine ,

2- Bundan böyle kanunun mesağı ve maksadı içinde kalmalarını teminen uyğurturucu maddeler amillerinin ellerinde bulunan imal edilmiş uyğurturucu maddeler miktarının kaydî tespit edilmesine ve hergün vaki olacak yeni imallerinin aynı suretle kayıt ettirilmesine ,

3- uyğurturucu maddeleri ihraç edecek olanların papacakları ihracat için malın gideceği memleketin selâhiyetli makamından alınmış resmî ithal vesikası ibraz etmekle mükellef tutulmasına ,

4- Dahildeki satışları için de hangi eczahane veya ecza ticaret hanesine satmışlarsa onu da nihayet kırk sekiz saat zarfında S.İ.N. Vekâletine bildirmeye mecbur tutulmalarına karar verilmesi ve ikinci maddedeki kayıt ve tespit muamelesinin kararnamenin kendilerine vusulü tarihinden itibaren yirmi dört saat içinde Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâletinin İstanbuldaki selâhiyetli memurları tarafından yapı-lıp neticenin derhal Vekâleti mügarünleyhaya bildirilmesinin temini x mürakabenin mazbutiyeti için zarurî olduğu Hariciye Vekâletinin 15/2-931 tarih ve 99 numaralı teskeresinde beyan ve teklif edilmiştir.

B. No 6: Uyğurturucu maddelerin üretimi ve ihracatının kontrol altına alınması için Hariciye Vekaleti'nin 15 Aralık 1931 tarihli teklifi. (BCA, 030.18.1.2.17.10.7).

İcra Vekilleri Heyeti ReisiCumhur Gazi M.Kemal Hazretlerinin Yüksek Reisiliğinde toplandı.

Uyşturucu maddelerin takibi vaziyetini ve buna iliskili olan sıhhi, iktisadi ve zirai meseleleri tetkik eyledi.

Gerek umum insanlık için , gerek Millet'in yüksek menfaatları için bu hususta şimdiye kadar takip olunan siyasetin bütün icaplarını etrafli ve daimi bir program halinde tayin ve tanzim etmeğe karar verdi .

Mesele Evvelâ C.H. Firkasında bütün teferruatile müzakere olunacak ve neticeleri B.M.M.'nin takdir ve tasvibine arz edilecektir.

Firkada müzakereye konacak program maddeleri şunlardır :

1- 1912 Lâhey, 1925 Cenevre, 1931 Cenevre Beynelmilel mukavelelerine iştirak meselesinin intacı .

2- Uyşturucu maddeler imal eden ve bugün kapatılmış bulunan İstanbul'daki hususi uç fabrikanın bir daha açtırılmaması ve her nevi hususi imalatın şiddetle takibi.

Dünyanın tıbbi ve fenni ihtiyacı için Beynelmilel müşterek ve x menfaat kasdından âri bir fabrikanın kurulması, uyşturucu maddelerin x fenalıklarının önüne geçmek için en müessir bir çaredir. Beynelmilel bu imkân bulunacağı zamana kadar Türkiye tıbbi ve fenni ihtiyaçlara mahsus imalatı Devlet inhisar ve idaresinde ve dahilde bir fabrika ile temin x edecektir.

3- Ham afyonun harici ticareti işinin ticari bir birlik merkezine hasrı.

4- Afyon istihsalinin tahdidi ve zeriyyatının mürakabe ve müsaadeye tabi tutulması zaruridir .

Tahditte gaye şudur;

Meşru harici ticarete, Devlet fabrikasının tıbbi ve fenni ihtiyaçlar için olan imalatına kifayet edecek miktardan fazlası ekilmeyecektir .

030 18 01 02 32 80 7

B. No 7: Uyşturucu maddelerin takip edilmesi ve bununla iliskili sıhhi, iktisadi ve zirai meselelerin görüşüldüğü 25 Aralık 1932 tarihli yazı. (BCA, 030.18.1.2.32.80.7).

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
4. nci Daire Umumî Müdürlüğü

I. nci Şube

29615
19

5 MART
Hulâsa : Afyon Mukavelelerine
iltihakımız hakkında.

Yüksek Başvekâlete

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Afyon ve sair muzir ecza mevaddının beynel-
mîlel ticaret ve tedavülünü menî ve tahdit zımında
1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Mukavelename ve Pro-
tokollarına iltihakımız Büyük Millet Meclisi tarafın-
dan tasdik edilmesi üzerine keyfiyet 23 Kânunusani 1933
tarih ve 26768/3 numaralı mektupla Milletler Cemiyeti
Umumî Kâtipliğine bildirilmişti.

Bu kerre Lüşarünileyh kâtiplikten alınan
cevapta : mezkûr Mukavelât ve Protokollara iltihakı-
mızın Milletler Cemiyeti azası olan ve olmayan dev-
letlere ve Afyon ve sair Muzir mevadın ticareti isti-
şarî Komisyonuna tebliğ edilmiş olduğu işar kılınmak-
la beray malûmat arz olunur Efendim.

Hariciye V. Vekili ..

Takdim

5-3-933

H. İ. İ.

030	10				180	244	11

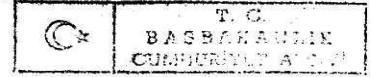
-1-

5-2-911 1187

B. No 8: Türkiye'nin 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Afyon Sözleşmelerine katıldığına dair 5 Mart 1932 tarihli yazı. (BCA, 030.10.180.244.11).

T.C.
BASVEKALET
SIKREKAT MUDURLUGU

Şube: _____
Sayı: **14343**

KARARNAME

uyuşturucu maddeler inhisarı
teşkilî . H . K . lar

13 - 5 - 1933

Bş.V.
İSMET

Ad.V.
Y.İ.

M.M.V.
Y.

Da.V.
Y.

Ha.V.
Ş.K.

Ma.V.
M.A.

Mi.V.
D. R. G.

Na.V.
H.

İk.V.
M. C.

S.M.V.
D.R.

G.V.
A.R.Z.

Zr.V.
M.

080 18 01 02 36 35 16

B. No 9: Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın (UMİ) kurulması hakkında 13 Mayıs 1933 tarihli kanun tasarısı. (BCA, 030.18.1.2.36.35.16).

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2
1288

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
UMUMİYET ARŞİVİ

Yeşil Hilâl Cemiyetinin, menafii umumiyeye hadim müesseseler
arasına alınması; Dahiliye Vekillığının 1/3/934 tarih ve 2232 numara-
ralı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Şurayı Devlet Meisliğinin 4/9/934
tarih ve 17500 numaralı tezkeresiyle tevdi olunan 5/7/934 tarihli Hey-
eti Umumiye mazbatası üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/9/34 te tas-
vip ve kabul olunmuştur. 19/9/934

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

Bğ. V. Ad. V. M. M. V. Da. V.
İsmail *S. Sami* *Hasan* *S. Kaya*

Ha. V. V. Ma. V. Mi. V. Na. V.
S. Kaya *Ömer* *Ali* *Ali*

İk. V. S. İ. M. V. G. İ. V. Zr. V.
Ali *Ali* *Ali* *Muhammed*

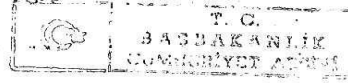
B. No 10: Yeşilay Cemiyeti'nin kamu yararına dernekler arasına alınmasına dair 19 Eylül 1934 tarihli karar. (BCA, 030.18.1.2.48.64.8).

T. C.
Hariciye Vekâleti
Ticari İşler Müdürlüğü

U. No
H. No
Lef

Ankara 10 Mart 1935 193

Hulâsa

Yüksek Başvekâlete

Merkezi (Newyork) şehrinde bulunan uyuşturucu madde-
lerle mücadele Cemiyetince tertip edilip Birleşik Amerika sabık
Reisicumhuru muavini Charles Curtis tarafından 23 Kâmunusani 935
tarihinde, Birleşik Amerika Devletlerinin uyuşturucu maddelerle
mücadele için yeknasak bir kararın kabul etmelerini teşvik maksa-
dile söylenilen nutkun ingilizce bir hulâsası Vaşington Büyük
Elçiliğimizden Vekâletimize gönderilmiştir.

Mösyö Charles Curtis, nutku arasında vaktile Ulu Reisi-
cumhurumuz tarafından Cemiyete gönderilen mesajda, esas hatları
gizilmiş olan mücadele programından ve bu gaye uğrunda evrensel
bir teşriki mesai temini için ileride yapılacak faaliyetlerden
takdir ve sitayişle bahis olarak Amerika Hariciye Nazırı Hull
tarafından söylenilmiş olan sözleri dahi bilhassa kayd ve tekra-
etmiştir.

Nutkun bu kısmının türkçeye terceme ettirilen bir sur-
ti ilişik olarak yüksek makamınıza sunulmuştur.

M.N.

Hariciye Vekili y.

Şeyhülislam Ahmed

Ringü
11-3-935

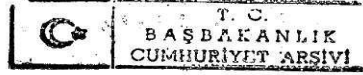
030	10			178	230	7

M.N.

Cevabi muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazılığının ve umumi ve hususi memurlarının derci me'cudur.

-2-

B. No 11: Türkiye'nin Uyuşturucu ile mücadelesinin ABD tarafından memnuniyet uyandırdığına dair 11 Mart 1935 tarihli yazı. (BCA, 030.10.178.230.7).

Bu Teşkilât Heroini istihlâk edenlerin bulunmadığı bir memleket-
te istihsal edilmesinin daha muvafık olduğuna karar vererek Bulgaristanı
intihap etmiştir. Bu memlekette fabrikalar tazyık altında çalışıyorlar.
Fakat bu neşriyattan bir kaç ay sonra Sendika fabrikaları için yeni bir
yer arayacaktır.

Mustafa Kemal Uyuşturucu maddelerin tehlikesine kani olduğu za-
mandanberi Türkiye'den Afyon ihracatı vazih bir mikyasta azalmıştır.
Senevî bir milyon lira olan ihracat son sene yarım milyon liraya inmiş-
tir.

Fakat buna rağmen teşkilât kendisini mağlûp addetmiyerek dün
evsafı haiz Afyon zer'edilen Çin'e gitmiş ve maharetle Şangan ve Tintsin
in ecnebi Kolônilerinde fabrikalar inşa etmiştir.

Heroinin istihsalı için teknik usuller pek tekemmül ettiğinden
Çin'de zer'edilen dün evsafı Afyonun elverişli olmamak mahzuru kalma-
mıştır.

Âlemşumuî Sendikanın kimlerden müteşekkil bulunduğu, bu Milyoner-
lerin kimlerden ibaret olduğu Russel Paşa tarafından hazırlanan bu rapor
da ilk defa olarak teşhir edilmiştir.

Bu raporda bunlardan ikisinin Rum, üçüncüsünün Amerikan tabiiye-
tine girmiş bir Rum olduğu ve dördüncüsünün de milliyeti tesbit edilme-
miştir. Bu adamlar bütün Dünya'daki uyuşturucu maddeler müptelâlarının
felâketlerinden büyük servetler temin etmektedirler.

030	10			178	230	6

B. No 12: İngiliz Kahire Polis Müdürü Thomas Russell Paşa'nın Uyuşturucu raporu.
(BCA, 030.10.178.230.6).

T. C. C T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ Ankara 24/11/1939

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti

Gümrük Muhafaza Genel Müdürlüğü

İsth. Şube _____ Kısım _____ Yüce Baş vekillige

U. _____

Sayı H. 1053

Eki _____

OZU:

18.10.939 gün ve 848 sayılı yazıya ektir :

1 - Memleketimizden ve kara hududlarımız üzerinde Suriyeye yapılan Afyon kaçakçılığını önleme hususunda Gümrük ve Muhafaza teşekkülleri her ne kadar mani tedbirler almaktan geri kalmıyorlarsa da memleket dahilinde Afyonun alım satım ve nakli kamunen serbest olduğundan hududa yakın köylere kadar bu metal her kesin serbestçe getirebilmesine bir mani yoktur . Buradan ilk fırsatta Suriye topraklarına aşırarak mışkil deyildir. Çünkü Suriye kara hududlarımız 850 kilometreye yakın uzunlukta ve Muhafaza karakolları da 5 : 15 kilometre aralıktadır.

Kanunun ; memleket dahilinde Afyon alım satımı ve nakli hususunda katf olan müsaadesi ve hudud hattının geniş aralık , erazi arızaları ve bilhassa gece karanlığından istifade şartları mevcut oldukça Afyon kaçağını tam hudud hattı üzerinde önleme imkânı bulunamaz .

Bunun için , önleme tedbirlerini ; kaçak filinin tasavvur sahasından tatbik mevkiine geçiş anını ayırd eden bir hudud çizgisi üzerinde , gerek haber alma gerekse kovalama ve yakalama imkânları daha bol bulunan bir (Geri saha)'ya naketmek yani şimdilik yalnız " Mardin , Urfa , G. Antep, Hatay " vilâyetlerine inhisar etmek üzere mezkûr vilâyetlerin (Gümrük muntakası) dahilinde Afyon alım satım ve naklini men edici kanunî tedbirler almak mufafik olacağı mitalâasındayım.

030 10 180 245 17

Kargılıklarda şube adının, sayısının yazılması ve her yazıya ayrı cevap verilmesi.
Örnek Güm. Muh. (V) 138 - 1937

B. No 13: Uyuşturuıcı Madde Kaçakçılığını önlemek amacıyla sınırlarda güvenliğin artırılmasına dair 18 Ekim 1939 gün ve 848 sayılı yazı. (BCA, 030.10.180.245.17).

T. C. C T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ Ankara 24/11/1939

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti

Gümrük Muhafaza Genel Müdürlüğü

İsth. Şube Kısım Yüce Baş vekillige

Sayı H. 1053

Eki

OZU:

18.10.939 gün ve 848 sayılı yazıya ektir :

1 - Memleketimizden ve kara hududlarımız üzerinde Suriyeye yapılan Afyon kaçakçılığını önleme hususunda Gümrük ve Muhafaza teşekkülleri her ne kadar mani tedbirler almaktan geri kalmıyorlarsa da memleket dahilinde Afyonun alım satım ve nakli kanunen serbest olduğundan hududa yakın köylere kadar bu metal her kesin serbestçe getirebilmesine bir mani yoktur . Buradan ilk fırsatta Suriye topraklarına aşırarak kaçmak mümkündür . Çünkü Suriye kara hududlarımız 850 kilometreye yakın uzunlukta ve Muhafaza karakolları da 5 : 15 kilometre aralıktadır .

Kanunun ; memleket dahilinde Afyon alım satımı ve nakli hususunda katı olan müsaadesi ve hudud hattının geniş aralık , erazi arızaları ve bilhassa gece karanlığından istifade şartları mevcut olduğca Afyon kaçakçısını tam hudud hattı üzerinde önleme imkânı bulunamaz .

Bunun için , önleme tedbirlerini ; kaçak filinin tasavvur sahasından tatbik mevkiine geçiş anını ayırd eden bir hudud gizgisi üzerinde , gerek haber alma gerekse kovalama ve yakalama imkânları daha bol bulunan bir (Geri saha)'ya naketmek yani şiddetli yalınız " Mardin , Urfa , G. Antep, Hatay " vilâyetlerine inhisar etmek üzere mezkûr vilâyetlerin (Gümrük muntakası) dahilinde Afyon alım satım ve naklini men edici kanunî tedbirler almak muvafık olacağı mütalâasındayım.

030 10 180 245 17

Kargılıklarda şube adının, sayısının yazılması ve her yazıya ayrı cevap verilmesi.
Örnek Güm. Muh. (V) 138 - 1937

B. No 14: Uyuşturucu madde kaçakçılığının önlenmesi için Gümrük ve İnhisar Vekaleti'nin güney sınırlarında aldığı önlemlere dair 24 Kasım 1939 tarihli yazı. (BCA, 030.10.180.245.17).

B. No 15: “Cumhuriyet” gazetesinin manşetine taşıdığı haberde Gazi Mustafa Kemal’in Türkiye’nin uyuşturucu ile mücadelesini anlattığı mektubu ABD’nin Uyuşturucu ile Mücadele Cemiyeti’nin toplantısında büyük ilgi görmüştür. (“Gazi Hz. Nin Amerikalılara Gönderdikleri Mektup”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1934, s. 1).

B. No 16: “Kurun” gazetesinin 8 Ekim 1935 tarihli haberinde Altıncı Tıp Kongresi’nin açılışında dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün uyuşturucu ile mücadeleye dair söylevi. (“Uyuşturucu Maddeler Tahribinden Korkuyoruz”, **Kurun**, 8 Ekim 1935, s. 1).

B. No 17: “Akşam” gazetesinin 7 Mayıs 1937 tarihli nüshasında “Afyon Toplama Usulü Öğretilcek” başlıklı yazı. (“Afyon Toplama Usulü Öğretilcek”, Akşam, 7 Mayıs 1937, s. 5).

B. No 18: “Akşam” gazetesinin 10 Ocak 1934 tarihli haberinde “Aleyhimizdeki Neşriyatı Tekzip” başlıklı makalede İngiltere Kahire Polis Müdürü Russell Paşa’nın uyuşturucu maddeler meselesinde Türkiye aleyhindeki beyanatlarına yanıt verilmiştir. (“Aleyhimizdeki Neşriyatı Tekzip”, Akşam, 10 Ocak 1934, s. 5).

B. No 19: “Cumhuriyet” gazetesinin 4 Temmuz 1938 tarihli nüshasında MC Afyon Komisyonu’nun afyon meselesine dair görüşmede Türkiye temsilcisi Hamza Erkan’ın açıklamaları. (“Milletler Cemiyeti Afyon Komisyonu Müzakereleri”, Cumhuriyet, 4 Temmuz 1938, s. 7).

B. No 20: 13 Nisan 1941 tarihli “Tan” gazetesinde uyuşturucu madde ithal edenlerle ilgili yeni düzenlemelerin yapılacağına dair haber. (“Uyuşturucu Maddeler İthal Edenler için Yeni Hükümler Konuluyor”, Tan, 13 Nisan 1941, s. 1).

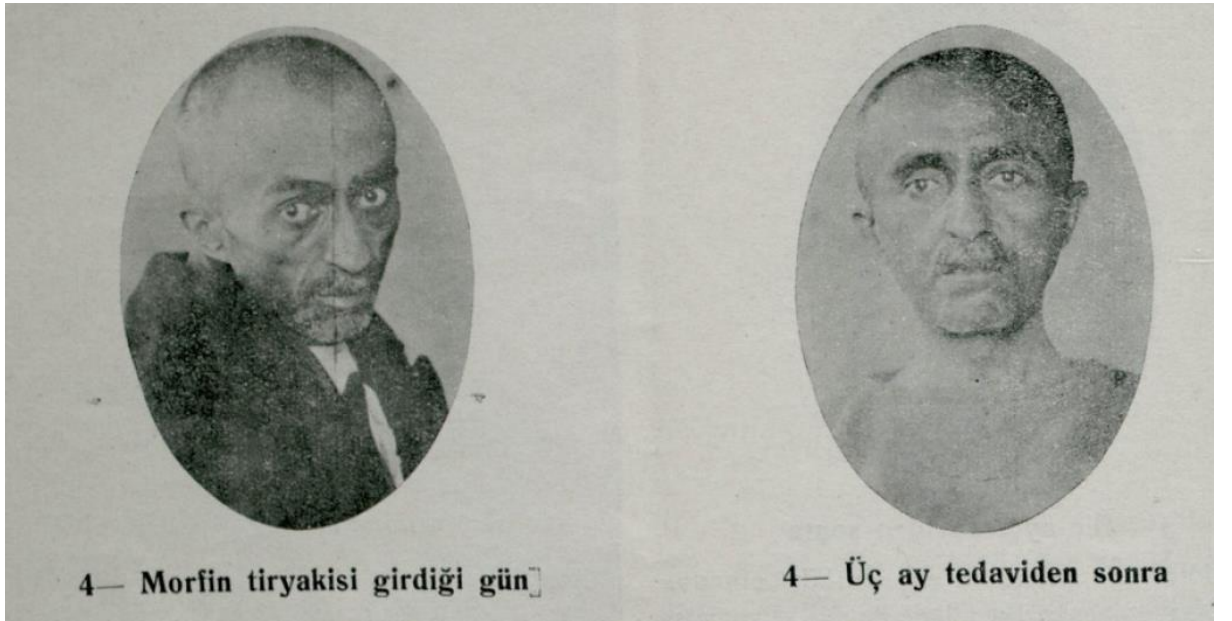
B. No 23: 7 Temmuz 1950 tarihli “Son Posta” gazetesinde Ercüment Ekrem Talu’nun kaleme aldığı “Beyaz Zehir Tacirleri” ile ilgili makale. (Ercüment Ekrem Talu, “Beyaz Zehir Tacirleri”, **Son Posta**, 7 Temmuz 1950, s. 2).

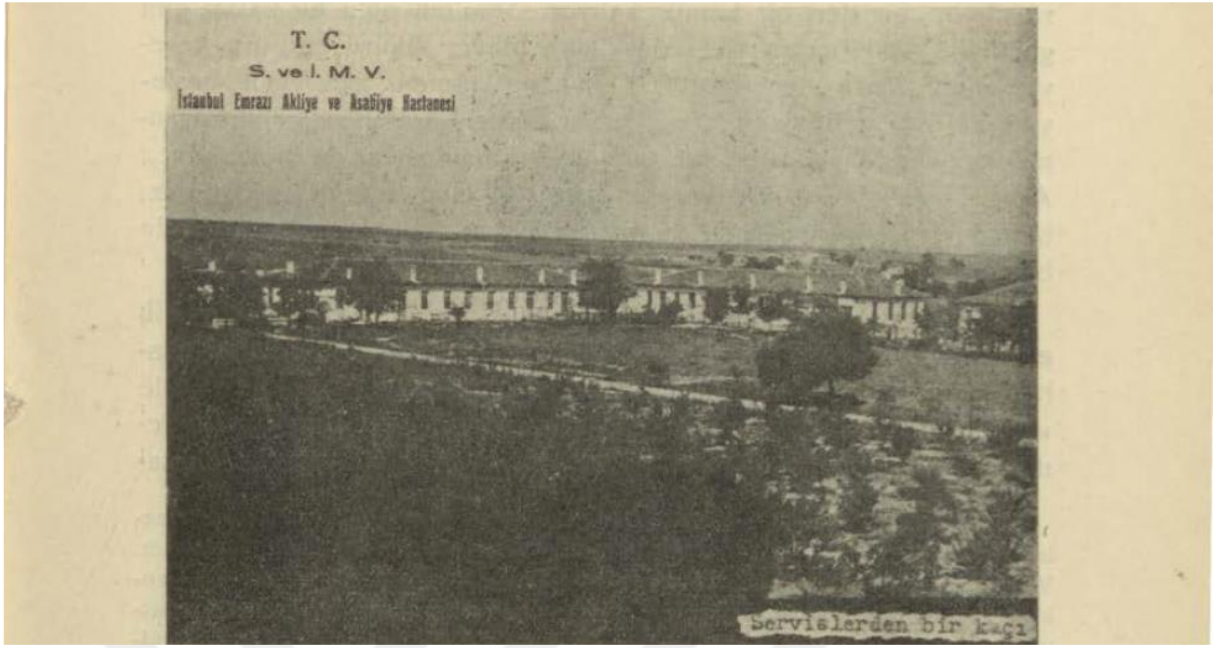
FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER

F. 1: Esrarlı nargile çeken bir kadının görseli. (Resimli Ay, “Kokain ve Esrar Müptelaları”, I/6, (Temmuz 1340/1924).

F. 2: Morfin bağımlısının tedaviden önceki ve sonraki halini gösteren bir görsel. (İstanbul Seririyatı Dergisi, XII/9, (Ocak-1931).

F. 3: İstanbul Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastalıkları Hastanesi. (Mazhar Osman Usman, **Tababeti Ruhiye**, Kader Basımevi, İstanbul, 1941, s. 4).

F. 4: Haşhaş tarlasında çalışan işçileri gösteren bir görsel. (Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi, V/48, (Mart 1959), s. 13).

F. 5: Cumhuriyet'in 11. yıl dönümü münasebetiyle Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın astırdığı mahya. (<https://www.gercekbadirma.com/osmanlidan-turkiyeye-eroinin-ilginc-hikâyesi>, (E.T: 20.08.2024).

F. 6: Türk afyonlarının üzerine “Türk lokumu” yazılı bir kutu. <https://www.gzt.com>, (E. T: 25.08.2024).

F. 7: Yeşilay Cemiyeti'nin kurucusu, Bakırköy Akıl ve Ruh Sağlığı Hastalıkları Hastanesi Başhekimisi Doktor Mazhar Osman Usman. (Vakit, 13 Haziran 1934, s. 9).

F. 8: Uyuşturucu Maddeler İhisiarı'nın İlk Müdürü Ali Sami Yen.

F. 9: İngiltere Mısır Kahire Polis Müdürü Thomas Wentworth Russell. (Kurun, 19 Haziran 1938, s. 5).

F. 10: Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı Rotaları.